An illustration of a woman in traditional attire standing in a desert landscape. She is wearing a red dress with a decorative neckline and a green headscarf with floral patterns. The background features a large tree on the left, a winding path, and camels in the distance under a warm, orange sky. The text 'ATAJAN TAGAN' is written in a white box at the top right, and 'SERWI GELIN' is written in large, stylized letters at the bottom right.

ATAJAN TAGAN

SERWI
GELIN

ATAJAN TAGAN

SERWI GELIN

— Aşgabat
Türkmen döwlet neşirýat gullugy
2014

Tagan A.

T 18 **Serwi gelin.** — A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2014.

Eserleri ýurdumyzyň çäklerinden daşarda hem belli türkmen ýazyjysy Atajan Taganyň okyjylaryň söýgüsini gazanan ozalky eserlerindäki ýaly eliňizdäki «Serwi gelin» atly kitabyňa girýän romandyr powestleriniň-de baş temasy Watana, ene topraga söýgi, ojağa guwanç, il-güne tağzým edýän adamlara hormat goýmak temasydyr. Ýnsan durmuşynyň çylşyrymly wakalaryndan alnyp, inçe ussatlyk bilen çeper edebiyata girizilen ýaşulularymyzyň, parasatly enelerimiziň, kalbynda ýagşylyga hormat goýup, ýamanlyga ýowuz daraýan mert ýigitlerimiziň, ýüregi ýuka, wepaly gelin-gyzlarymyzyň nusga alarlyk keşpleriniň okyjylaryň göwnünden turjakdygyna ynanýarys.

USSATLYK ÝOLUNYŇ ÄDIMLERI

Ussatlyga ýetişen ýazyjynyň döredijiligi barada söz açmak kyn däl, ýöne oňa baha bermek welin örän çetin. Şonuň üçinem eliňizdäki köpüň göwnünden turjakdygyna şübhesiz ynanýan kitabyňa sözbaşy ýazmaklyk tabşyrylanda, tabşyrygyň hormatly haýyşdygyna düşünsemem, onçakly begenip durmadym. Sebäbi eserlerini seljermeli awtorym häzirkizaman türkmen edebiýatynyň iň agramly hem okyjylaryň uly sarpa goýýan ýazyjysy hasaplaýanlygym däl. Ýäydandyryňan zat başga. Onuň döreden eserleri hakynda dürli ýyllarda, näçe syn, kurs işleri, dissertasiýa ýazyldy. Iň esasy-da Atajan Taganyň eserleri barada köp dilde çap bolan 60-a golaý ylmy işleriň, edebi derňewleriň awtorlarynyň birnäçesini özümüňem tanaýanlygym, tanamaýanlaryma-da ýazan işlerinden habarly bolanym üçin gaýybana sarpa goýýandygym hem-de olaryň diňe türkmen edebiýaty däl-de, dünýä edebiýaty bilen düýpli gyzyklanýan dürli milletiň wekilleri bolmaklarydy. Şol awtorlaryň diňe birnäçesiniň adyny şu ýerde getirsemem, Atajan Taganyň ýazyjy hökmündäki derejesini aýdyňlaşdyrar öýdýärim. Dünýä edebiýaty institutynyň ylmy işgärleri, milli edebiýatlar boýunça tanyml hünärmen alymlar Kazbek Sultanow, Swetlana Aliýewa, Ýuriý Surewsew, edebi tankytçylar Lew Anninskiý, Pawel Ulyaşow, gyrgyz dramaturgy Bulat Şamşiyew, Saýlaw Myradow, Zoýa Kedrina, Larisa Lebedýewa, akademik A.G.Babaýew, D. Nuralyýew, A. Pynalyýew, wenger edebi synçysy Islay Zoltan, gündogarşynas professor Lýusian Klimowiç...

Ol awtorlaryň ýazyjynyň eserleri barada ýokary bahaly derňew işleriniň iň abraýly gazet-žurnallarda çap edilmegi-de ildeşimiziň diňe bir özümizde däl, köp ýerde-de ýazyjy hökmünde sylanýandygyndan habar berýär.

Onuň okyjy tarapyndan küýseqli awtorlygyny tassyklaýan ýene iki sany agramly mysala ýüzlenmek isleýärim. Nowellistika žanrynyň ussady hökmünde Germaniýanyň Berlin şäherinde A. Taganyň «Hekaýa aqşamynyň» geçirilmegi türkmen edebiýatynyň taryhynda daşary ýurtda amala aşan ilkinji awtorlyk çärä öwrüldi.

Onuň «Keseke» romanyny Daşkendiň dünýä edebiyatynyň saýlantgy eserlerini çap edýän «Jahon adabiyoty» žurnaly 2012-nji ýyldaky baş sanynda özbek okyjylaryna ýetirdi. Başga ýurduň döwürleýin neşiriniň türkmen edebiyatynyň uly eserini tutuşlygyna çap etmegi-de ilkinji gezekdir. Şu mysallaryň özi-de türkmen edebiyatynda dünýä edebiyaty derejesindäki eserleriň döreýändigine şaýatlyk edýär.

Atajan Tagan häzirki ussatlyk derejesine aňsatlyk bilen ýetmedi. Onuň kämillige eltyän agyr ýoly nähili geçendigine özümi bellibir derejede belet hasap edýärin. Sebäbi ol meniň döwürdeşim, Edebiyat institutynda bile okan ýoldaşym. Biziň ýaş tapawudymyzda ullaňan parh ýok hem bolsa, men ony özüme halypa saýýaryn, eserlerinden tälim alan belli ýazyjylarymyň arasynda onuňam bardygyny belläsim gelyär. Onuň dartgynly kompozisiýa gurmakda, tema saýlamakda, çäkli sözlemler bilen agramly eser ýazmakda başarnygy, tekst asty inçe many bermekdäki ukyby, dogrudanam ussatlyk.

Eserlerine syn ýazan edebiyatçy hünärmenleriň oňa örän ýokary baha bermeklerinde men çişirilen ulaltma görmeýärin. Budapeştiň «Nepsabadşag» gazetinde çap bolan wenger edebi tankytçysy Islay Zoltanyň «Perişde kanagatlylygy» diýen makalasynda türkmen ýazyjysynyň ussatlygyna boş sözler bilen däl-de, ynandyryjylykly ýapyşalgalara daýanyp, uly baha berilýär ýa-da belli dramaturg Bolot Şamşyýewiň «Gyrgyzystan madaniýaty» gazetinde çap bolan «Durmuş dowam edýär» diýen derňewinde ýazyjynyň «Alysga sapar» ady bilen gyrgyz dilinde çykan hekaýalar ýygyndysyna berýän bahasy seni hem begendirýär, hem buýsandyryýar. Ol A.Taganyň eserleriniň durmuşdygyny, dartgynlydygyny, gahrymanlarynyň juda tanyşdygyny, mähremdigini, hekaýalarda aýryp taşlar ýaly artykmaç sözlemleriň ýokdugyny nygtaýar.

Şol babatda öz şaýat bolan bir wakama ýüzlenmek isleýärin. Ýazyjynyň «Hasaplaşyk pursady» powestini «Mig rasplaty» ady bilen çap eden abraýly «galyň» neşirleriň biri «Znamýa» žurnalynyň baş redaktory Grigoriý Baklanowyň awtoryň adyna ýollan telegrammasynda: «Redaksion topar powestiňiziň iň soňky abzasyny artykmaç hasaplaýany sebäpli ony eserden aýyrmak barada siziň razyçylygyňyza garaşýar» diýen sözler bardy. Elbetde, uly ýazyjynyň eden belligini awtor kabul etdi, ýöne şojagaz waka-da, ýagny «ýowuz redaktor» hasaplanýan G. Baklanowyň powestden diňe bir abzasy aýyrmaly etmegi-de ildeşimiziň öz eserlerine uly jogapkärçilik bilen çemeleşýändigine güwä geçmeýärmä?

Halypalyk derejesine ýeten Atajan Taganyň türkmen edebiýatynda ilkinji bolup döreden «Kyrk ýylda ýazylan kitap» diýen agramyna hem aktualygyna, original pikir ýöredişine görä özüne çekiji gündelik-essesinde: «Talanty ene dogurmaýar. Ony irginsiz zähmet bilen azap döredýär» diýen kesgitlemesi bar. Men beýle kesgitlemä doly goşulmaýaryn. Çünki gije-gündiz işläp otursaňam, tebigy ukybyň bolmasa subutly eser ýazyp bolmajagy belli zat ahyryn. Ýöne Resul Gamzatow aýtmyşlaýyn «depäňden-dabanyňa çenli talanta suwalsaňam, stol başynda oturmasaň eser döremez». Şol nukdaýnazardan Atajan Taganyň işeňňirliگی barada birki söz aýtmagy zerur hasaplaýaryn. Onuň Edebiyat institutynda bile okan galamdaşlarynyň biri «Eger Atajan Tagan ýaly her gün 15 sagatlap stol başynda oturmagy başarsam, men dünýä belli bolardym» diýip degişýär. Ol eser ýazmak üçin sarp edýän hupbatly minutlaryny toý-meýlisiň lezzetinden has ileri tutýar. Wagtyna örän sarpa goýmagynyň netijesinde hem onuň iş stolunyň tahyllarynda 8 tomluk kitabyň golýazmasy saklanýar. Gep möçberde däl, hilde. Emma edebi synçylaryň berýän bahasyna hem başga dillere terjime edilmegini göz önüne tutsaň, onuň eserleriniň hili-de ýokary bolmalı. Şeýle hem edebiýatda doly manyly çeper eser dörese, oňa kino hünärmenleriniň derrew hyrydar çykýandygyny biz bilýäris. Atajan Taganyň eserlerinden ýa-da ýazan ssenarilerinden 5 kinofilm döredildi. Ýazyjynyň eserlerine kino materialy babatda ilkinji üns beren meşhur «Şükür bagşy» filmini döreden tanymal režissýor Bulat Mansurow boldy. Ol «Sazyň piri nirede?» diýen hekaýadan «Babagammaryň gaýdyp gelmegi» diýen filmiň ssenarisini ýazdy. Ýazyjynyň «Aýylganç baharyň jybarly günü» powestinden döredilen «Tentek» kinofilmine bolsa daşary ýurtlarda hem tomaşa edildi.

Meşhur ýazyjy Ata Atajanow A.Taganyň «Aglasy gelyän ak bulut» diýen psihologik powestiniň golýazmasyny kemçiliklerini hem belläp, eli galamly okanyndan soň: «Mähriban Atdaş! Bize olary görmek miýesser bolarmy, bolmazmy — Pelek işi. Ýöne seniň kyssa eserleriň hemmesiniň ahyrsoňy kino boljakdygyny men öňünden aňýan» diýen ýazgy edipdir. Ol şeýle-de bolup barýar. Hut geçen ýyl hem režissýor Kerim Annanow şu saýlanan eserlere girýän «Ogul» powesti boýunça A. Taganyň ssenarisi esasynda çeper film döretdi.

«Uruş haçan gutarýar» diýen ilkinji hekaýalar ýygyndysy A. Tagana kyssaçy hökmünde şöhrat getirdi. Ýygyn dy bilen adybir hekaýa bolsa onlarça dile terjime edildi, Şolohow, Bondaryew,

Bykow, Kazakewiç, Aýtmatow, Rasputin, Dumbadze ýaly tanymal ýazyjylaryň iň gowy hekaýalary ýerleşdirilen abraýly ýygnynda goşuldy. A. Tagan «Gara seçekli arzan ýaglyk ýa-da her aýyň soňky hepdesi» atly hekaýasyna:

Toýy günnüň ertesi garran gelinler,
Hem ene, hem ata bolduňyz bize.
Ata görmän ata bolan deň-duşlar,
Işbu hekaýamy bagyş etdim size.

– diýen sözleri «gupba» edip alypdyr. Ady tutulan kitaba girýän hekaýalaryň bolsa hemmesi diýen ýaly uruş temasyndan. Olaryň bary-da edebi derňewiň gowy bahasyny aldy. Çünki uly alym Soltanşa Atanyýazowyň belleýşi ýaly: «Atajan Tagan urşuň ogly. Ol ata görmän, ata bolanlardan». Hut şonuň üçinem onuň uruş temasyndan ýazan eserleriniň öz aýratyn ýokary ölçegi bar.

Atajan Taganyň döredijiliginde üns beräýmeli ýene bir şowlulyk – onuň eserleri elmydama hyrydarly. Hatda 265 000 nusga bilen çap edilen «Jennet derwezesiniň açary» diýen bir tomlugy-da, bizde seýrek bolýan ýagdaý – 60 000 nusga bilen türkmen okyjylaryna hödürlenen «Saragt galasy» romany-da dükanlarda ýatmady. Ýazyjynyň türkmen, rus, wenger, özbek, täjik, gyrgyz dillerinde 650 000 nusgada kitaplarynyň çap bolmagy onuň eserleri bilen gyzyklanylýandygyny görkezýär.

Ýazyjynyň türkmen edebiyatynyň önünde bitiren ýene bir aýratyn hyzmatyny bellemesem, onuň döredijiligi baradaky gürrüň doly bolmaz. Jek Londonyň «Martin Iden», Mopassanyň «Pýer bilen Žan», Kamýunyň «Saýry», Fijeraldyň «Beýik Getsbi», Moýemiň «Aý bilen teňne», Erih Mariýa Remarkyň «Günbatar frontda üýtgeşiklik ýok» romanlaryny, Turgenewiň «Bahar bulaklary», Aýtmatowyň «Ak gämi», «Düýegöz» powestlerini, Şukşiniň «Aýly aqşamdaky söhbet» hekaýalar kitabyny, «Hemingueýiň «Ret bol, ýarag» tragediýasy, Gulamyň «Aşyk Daşpalta» komediýasyny, Walentin Rasputiniň, Oktaý Akbalyň, Musa Myradalyýewiň, Ales Žukuň, Aşot Sagateliýanyň hekaýalaryny terjime etmek bilen, A. Tagan türkmen edebiyatynyň derejesiniň ep-esli ýokary galmagyna ýardam etdi. Ol terjimeler geljekki türkmen ýazyjylary üçin görelde hem ylham mekdebi bolar. «Dünyä klassikasynyň sözüň doly manysyndaky nusgawy eserlerini terjime etmek bilen men türkmen edebiyatynyň hazynasyna öz ýazan eserlerimden has bähbitli goşant goşandyryn» diýip, A. Tagan gündeliginde belleýär. Oýlanyp görýäris welin, öz

döreden abysyz göwürümlü eserleriniň ýanyndan şonça romany, powesti, hekaýany terjime eden başga türkmen ýazyjysy ýok hem bolaýmasa.

Özüniň ilhalar eserleriniň üsti bilen Gojuk Mergen («Sallançak mukamy»), Mämmedöwez pälwan («Keseki»), Halkaman aga («Ýalňyzlyk») ýaly parasatly, watanperwer türkmen ýaşulularynyň, Dagdan eje, Aýparça, Mamur ene, Gyzdurdy ene ýaly dana enelerimiziň, ýüreginde ýamana ýowuzlyk, ejize rehimdarlyk hyjuwyny göterýän Atamerdan («Ogul»), Togtamyş («Serwi gelin»), lukman Bagybekow («Lal perişde») ýaly ynsanperwer, mert ýigitleriň, öz abraýy, ojaga wepalylyk üçin şum ykbaly bilen darkaşa girýän Serwi («Serwi gelin»), rehimdar Akmaral («Keseki») ýaly edepli, adaty adamlardan başgaçarak oýlanmagy başaryan täze gahrymanlary edebiyatymyza getirmegi Atajan Taganyň türkmen edebiyatynyň önünde bitiren aýratyn hyzmatydyr. Hakyky çeper kyssany owadan sözleriň toplumyndan däl-de, diňe durmuş wakalaryň, ýat-da galjak ynandyryjy detallaryň, dartgynly syžetiň kömegi bilen döretmelidigini iş ýüzünde tekrarlandygy üçin bolsa biz ony özüme halypa tutunýarys. Onuň gahrymanlarynyň hemmesi-de özüne çekiji, halal, zähmetsöýer, sada, ahli milletler üçinem mahsus adamçylykly, nusga alarlyk häsiýetli mert adamlar. Şonuň üçinem olar okyjyny özüne çekýär. Okyjy ol gahrymanlara gerek ýerinde öwretmek isleýär, mümkin bolan ýerinde olardan özi öwrenýär, olaryň dünýäsine girýär, olara hormat goýýar, olaryň ahlak terezisine özleri hem münüp, görkezýän netijesinden netije çykarýar. Dünýä edebiyaty derejesindäki çeper eseriň esasy borjy, terbiyeleýjilik roly hem hut şondan ybarat.

Eger-de mundan çäryk asyr öň birden ýazmagyny goýmadyk bolsa, A. Tagan belki şahyr hökmünde-de tanyml bolardy. Birnäçe goşgular ýygyndysy çap bolup, sözlerine «Aşgabadyň agşamy», «Oýar sen meni», «Seni gözleýän» ýaly ýörgünli aýdymlar döredileninden soň, ol durky bilen proza geçdi. Şahyrçylygyny ykrar etmezliginiň sebäbini bolsa diňe onuň özüne aşa talapkärligidan gözläýmesek, başga-ha görnüp duran esas ýok. Ýogsam, elli baş ýyl mundan ozal ýazylsa-da, henizem körpeleriň dilinden düşmeýän «Aglama, gurjak» ýaly goşgulary onuň kämil şahyrylygyndan habar berýär. Ýöne nemes žurnalistiň: «Siz näme üçin poeziýany taşladyňyz?» diýen sowalyna ol: «Türkmen edebiyatynyň derejesini aşak düşürmek islemedim» diýip, kiçigöwünlilik bilen jogap beripdir.

Atajan Taganyň özboluşly eser döretmek üçin edýän aladasy oňat netije hem berýär: Mary, Saragt, Tejen, Kaka, Gökdepe ýaly ýerlere aýlanyp ýygnan materiallarynyň netijesinde okyjynyň söýgüli eserine öwrülen «Saragt galasy» dörän bolsa, Fransiýa gidip, «perenli ýesir» Blokwiň garyndaşlaryny tapmagy «Keseki» taryhy romanynyň özboluşly eser bolup çykmagyna getirdi.

Tebigat tarapyndan berlen ýazyjylygyň ýiti duýgurlygy, adam häsiýetlerini inçelik bilen öwrenmegi, olaryň içki dünýäsini ussatlyk bilen açmak başarnygy, okyjynyň islegini duýmak ukyby A. Taganyň Anar, Yuriý Polýakow, Ruslan Kireýew, Timur Pulatow, Elçin, Anatoliý Kim, Mehmon Bahti ýaly häzirki zamanyň agramly kyssaçylarynyň hataryna goşulmagyna doly esas döredýär.

Zähmetsöýer ýazyjy biziň teatr sungatymyzyň ösmegi ugrunda hem esli iş etdi. Onuň «Padymanyň tallary», «Söýginiň haky üçin», «In owadan gyz», «Läleler name diýýärler?», «Gaýynene» ýaly pyesalaryndan goýlan spektakllar diňe özümizde däl, goňşy yurtlaryňam teatr sahnasyna çykdy. Onuň «Keseki» romany esasynda Türkmenistanyň halk ýazyjysy Gowşutgeldi Daňatarowyň ýazan pyesasy indi on ýyl gowrak wagt bari Aşgabadyň Puşkin adyndaky rus döwlet teatrynyň sahnasyndan düşmän gelyär.

Atajan Tagan türkmen halkynyň bagtyýarlyk döwrüniň artykmaçlyklaryny, hormatly Prezidentimiziň ýurdumyzyň ykdy-sadyýetini, medeniýetini ösdürmekde bitiren hem bitirýän ägirt uly işleriniň düýp manysyny giň köpçülige ýaýmak üçin publisist hökmünde hem kän iş etdi. Şol babatda onuň «Naşa gordaýa epoha» («Biziň buýsançly zamanamyz»), «Döwür hem döredijilik», «Döwletli döwran», «Köşgi-eýwanly Watan» ýaly çykyşlaryny bellemek isleýärim.

Döwre, taryha mynasyp eser döretmek, türkmen medeniýetini nas-da beýgeltmek islegi, öz kesbiniň önündäki jogapkärçilige hem raýatlyk borjuna tebigy talantyň derejesindäki çirksiz wepadarlygy, ýiti zehinini irginsiz zähmet bilen utgaşdyryp bilmegi Atajan Taganyň ady bilen özboluşly kämil ýazyjynyň döremegine esas boldy.

Agageldi ALLANAZAROW

**Türkmenistanyň Prezidenti
Gurbanguly Berdimuhamedow:**

– XIX asyryň dowamynda türkmen topragynda bolup geçen pajygaly wakalar milletimiziň ata Watany jandan eziz söýýändigini bütin dünýä äşgär görkezdi. 1855-nji ýyldaky Sarahs söweşi, 1858-nji ýyldaky Garrygala söweşi, 1860-njy ýyldaky Mary söweşi, 1873-nji ýyldaky Gazawat hem-de 1879-njy we 1881-nji ýyllardaky Gökdepe söweşleri türkmen halkyny tutuş adamzadyň hakydasynda watan goragçylarynyň ölmez-ýitmez edermenliginiň, synmaz ruhunyň belent nusgasy hökmünde müdimilik galdyrdy.

KESEKI
Taryhy roman

Eser fransuz goşunynyň kaprally Gulibef de Blokwiň «Türkmenlerdäki 14 aýlyk ýesirlik» hem onuň ýesir düşen 1860-njy ýyldaky söweşe başdan-aýak gatnaşan serbaz Muhammet Aly al-Hüseyiniň «Jengi Merw» ýatlamalary esasynda ýazyldy.

PEREŇLI ÝESIRIŇ GÖZLEGİNDE

(sözbaşa derek)

Türkmenlerde ýesirlikde bolan fransuz goşunynyň kaprally Gulibef de Blokwiň yzyny yzarlap, 1989-njy ýylyň dekabrynda Pariže geldim. «Winon» myhmanhanasynda ilkinji duşuşygym rus ýazyjylarynyň eserlerini fransuz diline geçirip, özüniň terjimeçilik mekdebini döreden Lili Deni bilen boldy. Saglyk-amanlyk soraşylandan soň, gartaşyp ugran ol aýal maňa: «Öz powestiňizde-de Blokwiň hakda roman ýazmaga material tapyljak» diýdi. Dogry, edebiyatyň ody bilen girip, küli bilen çykyp ýören tejribeli aýalyň aýdýanynyň jany hem

ýok dälidi. Çünki materialyň içinde gaýnap, telim ýyllap maglumat ýygnasaňam, jüpüne düşmese, şowly eser ýazyb bolmaýandygyna özümem şaýatdym. Ol ýazyňyň başarnygyna bagly iş. Buluçlaryň durmuşyndan eser ýazmak üçin olaryň arasynda telim gezek bolsamam, keseden tapylan maglumatlary öwrensemem, ahyry «buluç powestine» derek «Sallançak mukamy» diýen düýpden başga eser döredendigimi ýadyma saldym. Oňa garamazdan, Blokwiň watanyna gelenime görä, bir ýerden «uç» tapmak, boş gaýtmazlyk isleýärdim.

Alty günň dowamynda Parižiň köçelerine, muzeýlerine, geçen asyryň aýaklaryndan habar berýän gonamçylyklaryna aýlandym. Haýsydyr bir mazar daşynyň ýüzünde «Blokowil» diýen ýazga gabat gelerin öýtdüm. Terjimeçiniň aladasy bilen gadymy Sorbonna uniwersitetiniň baý taryhly kitaphanasynyň onlarça bukjasy dörülse-de, Blokwil hakda hiç hili maglumat tapylmady.

Biz Türkmenistanda Blokwi haýsydyr bir derejede suratkeş bolupdyr diýip hem çaklaýardy. Çünki onuň galdyryp giden suratlary bardy, taryhçylar şekilleriň dowamyny agtarýardylar. Akademik Myrat Annanepesowyň şol suratlar bilen gyzyklanyp, parižli kárdeşine hat ýazmagy-da ýöne ýere dälidi. Şonuň üçinem fransuz suratkeşleriniň zyýaratgähi hasaplanýan Mon-Martere aýlanamda, eşiklerine seretseň, diňe geçen asyry däl, ondanam has aňyrrakky döwürleri ýatladýan bolmagy-ga ahmal, suratkeşleriň arasynda eli galamly Blokwil hem bar ýaly bolup durdy. Bolsa-da, men Pariže saparymyň iň ahyrky gününe çenli Blokwil baradaky maglumata sataşmadym.

Moskwadan ugramankam, rus ýazyjylarynyň biri parižli bir professor aýala hat gowşurmagy haýyş edipdi. Öz işim-ä bitmedi, tanşymyň ýumşuny beri bitireýin diýen pikir bilen professoryň öýüne jaň etdim.

Elen Anri orta ýaşlaryndaky aýal. Onuň adamsy hem amerikalý psiholog. Eleniň özi Sorbonna uniwersitetinde rus edebiýatyndan

ders berýär. Onuň rus dilini, rus, sowet edebiyatyny düýpli bilýändigine akylyň haýran galýar. Men oňa «Izwestiýa» neşirýatynda rus dilinde çykan bir tomlugymy sowgat berdim.

Onuň öýünde, çay başynyň peýrewi gürrüňinden soň, men Elene näme maksat bilen Pariže gelendigimi, maksady-da ýetmän, ertir irden Moskwa uçmalydygymy aýtdym. Ol sowgat berlen kitabyň gatlaryny açşdyryp otyrka, meniň gahrymanymyň adyny ruslaryň ýalňyş ýazýandygyny, ýagny «Gulibef Blokwił» bolman, «Kulibef Blokowil» bolmalydygyny aýtdy. Şeýle hem ol meniň «ýitigimden» uç tapmak üçin rus dilini gowy bilýän, belli fransuz taryhçysy Wan Regemortere ýüz tutmagy maslahat berdi. Birdenem ol gapdalynda münder bolup duran telefon görkezijileriniň birini açdy-da:

– Şu görkezijide Blokwił diýen ýekeje familiýa bar eken! – diýip, ýylgyrdy. – Belkem, ol seniň gahrymanyň neslinden bolup çykar?

– Hany mende beýle bagt?! – diýip, men Eleniň ýagşy niýetine öňünden ynanmazçylyk etdim.

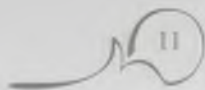
Eleniň jaň eden telefony, ilki-hä bent boldy, soňam trubkany hiç kim götermedi. Şeýlelikde, men agşamara jaňlaşmagy wadalaşyp, professor bilen hoşlaşdym.

Hiç hili çaklama, garaşylmadyk tapynda umyt baglaman otyrkam, telefon jyrlady. Jaň eden Elendi. Onuň begenjiniň çägi ýokdy.

– Edil özi eken. Meniň telefonda tapan adamym Blokwiłiň ýakyn garyndaşy bolup çykdy. Ol öýlän sagat altyda bize öz öýünde garaşýar.

Biz Elen bilen ýene bir sagatdan duşuşmagy wadalaşdyk.

Parižlileriň iň barly hem sypaýylar gatlagynyň ýaşayan ýeri bolan 16-njy etrapçasy. Erlanžel köçesiniň 14-nji jaýy. Biz şol jaýyň gapysyna gelenimizde, sagat alty bolmaga dört minut bardy. Men Blokwiłiň garyndaşynyň nähili adamdygyny görmäge howlugýardym, tizräk içerik girmesek, ol adam beýleki gapydan çykyp gidäýjek ýaly bolup durdy. Şonuň üçinem men

Elenden bosaga ýetip, sagadyna seredensoň aýak çekmegi- niň sebäbini soradym.

– Bizde belleşilen möhletden öň gapyny kakmak bol- maýar. Onda-da, sypaýylaryň ýaşaýan ýeri bolan şu etrap- çada. Belkem, öý eýesiniň ýene bir-iki minutlyk aladasy bar- dyr. Belkem, belleşilen wagtdan ozal gapyny kakyp, biz ony gelşiksiz ýagdaýyň üstünden elteris.

Men özümiziň iki-üç minut däl, telim sagat wagtymyzyňam parhyna barman, köp mahal bäri bitirilmegine garaşyp ýa- tan zerur işimizi taşlap, tanyş-biliş bilen boş warsaky urup ýörşümizi ýatladym. Wagt tygşytlamakda, her minuta biçak eserdeň garamakda parižliler, has beterem döredijilik adam- lary meni haýran etdiler. Ilki «Winon» myhmanhanasynyň gapysynda duşuşanda terjimeçi Lili Dini aýyň on başine çenli bar bolan wagtynyň iň soňky sagadyna çenli «eýelenip» goý- landygyny tekrarlamak üçin, edilmeli işleri minutma-minut belleýän depderçesiniň gatyny açanda-da men geň galypdym. Men bolsam dekabryň dokuzynda Parižden gaýtmalydym. «Moskwadan ugramazyňyzdan bir hepde ozal duýdurylan bolsa, sizi iş tertipnamama goşardym».

Älhepus! Başaryp bolsa, gowy endik welin...

– Häzir siz maňa sarp eden on minut wagtyňyzy nireden «ogurladyňyz?» – diýip, men hem Lilä, edil özleri ýaly bolup, sowal berdim.

– Her gün kitaphana sarp edýän iki ýarym sagadymyň on minudyny kesmeli boldum – diýip, maşynyna tarap haýdap barýan aýal gara çyny bilen jogap gaýtarýar.

Ýene bir gezek älhepus!

Wagtyň gadyryny bilmeyän, wagty nirä sarp etjegini bilmeyän adam üçin meniň gürrüňini edýän hakykatym ýalan ýa-da gülkünç bolup görünmeli. Emma ynsan özüne ölçelip berlen çäklije ömrüň her minutyna sarpa goýsa, adamyň öz ömründe näçeler iş goparyp biljekdigine parižli ede- biyatçylaryň arasyna düşende göz öňüne getirmek kyn däl. Megerem, Balzagyň, Gýugonyň, Merimäniň, Mopassanyň, Moemiň bir adamyň galamynyň astyndan çykmagy mümkin

däl ýaly bolup görünýän tomluklary-da wagt tygşytlamagy başarmagyň netijesinde peýda bolandyr.

Şol zatlar barada oýlanamsoň, Sorbonna uniwersitetiniň her minuty örän gymmatbahaly professorynyň Parižiň bir çetinden başga bir çetine çenli SSSR-den gelen çala tanşyny yzyna tirkäp, abyrsyz wagtyny ýitirip ýörmegi, meniň üçin aşagyndan çykmasy kyn bergi bolmalydy.

Gepiň gerdişine görä aýtsam, öýüne baryp gaýdalym bäri geçen üç-dört sagadyň dowamynda powestim bilen eýýäm tanyşmaga ýetişen Elen hem meniň gözlegim bilen «zäherlenipdi». Ol öňde duran duşuşyga menden beter begenýärdi.

— Nähili täsin duşuşyk bolar! Taryhy duşuşyk! — diýip, Elen pyşyrdady. — Häzir biz taryhyň gapysyndan ätläris...

Şol mahalam «taryhyň» gapysy açyldy. Men sagadyma seretdim. Haýran galaýmaly...

Gapyny açan zandy örän daýaw, ýöne ýaşynyň könelişmegi bilen az-kem çöküşip ugran, uzyn boýly, gerşi tüňnerip başlan çal saç adam «Žak Blokowil» diýip, tanyşlyk berdi. Ozal YUNESKO-da işlän, häzirem 83 ýaşly baýry diplomat Žak Blokowil şu mahal hormatly dynç alyşda eken. Daşyndan göräýmäge, oňa 83 ýaşly diýer ýaly däl.

Üçegi kerpiç diwar bilen däl-de, kitaplardan örülen sütün bilen saklanýan ýaly giň iş otagynda otyrys. Ýaşyna garamazdan, akyly, aňy birjik-de üýtgedemik, örän sowatly Žak Blokowil Türkmenistan hakda-da kän zat bilýär eken. Ol hatda Garagum derýasynyň birinji nobatdakysynyň uzynlygyny, onuň inženeriniň adyna çenli aýdyp otyr. (Dogrusy, şolary-ha özümem anyk bilmeýärdim.) Ol menden Baýramaly şypahanasy hakda, ol şäherde Moskwanyň Uly teatryna meňzedilip (maşgalasy Baýramala gelende içi gysmaz ýaly), Nikolaý patyşa tarapyndan kiçijik teatr gurlan bolmalydygyny aýdýar. Men ol barada hiç zat bilmeýändigimi, eşitmändigimi boýun aldym.

Žak Blokowil gürrüniň arasyňy bölmän diýen ýaly, jildi gaty köne bir kitaby tekjeden alyp, stoluň üstünde goýdy. Elen onuň sözlerini tolgunma bilen terjime etmäge başlady.

...Arhiwleriň, kitaphanalaryň ýanmagy bilen, megerem, bu kitap XIX asyrdaky ilkinji neşirden galan ýeke-täk kitap bolsa gerek. 1866-njy ýylda çap edilen. Özi-de bu Kulibefiň öz elinde saklan kitaby bolmaly...

Ol Blokwiiliň «Türkmenlerdäki 14 aýlyk ýesirlik» diýen gündeligiň ilkinji gezek fransuzça çap bolan kitabydy. Kitabyň başynda gür gara sakgally, inçeden uzyn, gündogarlylaryň harby lybasyny geýnen alagöz adamyň suraty bar. «Ine, bu hem meniň atamyň süýtdeş dogany Kulibefiň portreti — diýip, Žak Blokowil gürrüň berýär. — Onuň doly ady Žorž Anri Kulibef de Blokowil bolmaly. 1832-nji ýylda Normandiyada doglup, 1903-nji ýylda Parižde hem dünýäden ötyär...» (Bu maglumat maňa juda zerur gerekdi!)

123 ýyl mundan ozal çap bolan kitaby waraklap otyrys. Tekstiň arasyndan surat yza surat çykýar. Geçen asyryň ortalary. Türkmen aýallary keçe gülläp otyrlar. Täze dikilen gara öýüň üzňesine serenjam berilýär. Ýene bir ýerde düýä yük urulýar. Adamlar üýşüp bagşy diňleýärler. Toý gidip dur, uly gazanlardan naharyň bugy göterilýär... Diňe tekst däl, suratlaryň özleri hem taryhdan gymmatly maglumat berýär...

Meniň Moskwadan ýazyp gaýdan sowallaryma jogap gaýtarýan öý eýesi türkmenlerde ýesirlikde bolan ýakyn garyndaşynyň diňe harby hünärli adam bolup, hiç mahal surat çekmändigini, gündelikdäki suratlary bolsa onuň öz düşündirişiniň esasynda başga bir suratkeş dostunyň çekendigini aýdýar. Bu hem gymmatly maglumat...

— Eger-de myhman aman-esen yzyna gowşuraryn diýse, men bu kitaby bir-iki aýlyk berip hem bilerdim — diýip, Elen ýaşulynyň aýdanlaryny rusça geçirýär.

«Gojanyň öz göreji ýaly edip saklap oturan gymmatly kitabyňy alyp gaýtsam, soňam, poçta bilen yzyna ibersem, birdenem ol ýitäýse, bu çal saç adam men hakda nähili pikir eder!» Şeýle oýlanma meni kitaby alyp gaýtmakdan yüz döndermäge mejbur etdi.

Meniň depderimde Blokwiiliň özüne, döwrüne, döwürdeşlerine, syýasy, harby ýagdaýlara degişli 26 sany sowal bardy.

Özi hem taryh sahypasyna meňzäp oturan Žak Blokowil ol taryhy sowallaryň hemmesine diýen ýaly, özünden başga hiç kimiň tapyp başarmajak jogaplaryny gaýtardy.

Hoşlaşanymyzda men öý eýesine ýanym bilen alyp baran 1861-nji ýylyň noýabrynyň aýagynda ýesirlikden boşadylanda, «agabeg» diýip atlandyran «hojaýyny» Mämmedöwez pälwana ýadygärlik goýup gaýdan öz goşa nilli pereň sapançasynyň suratyny sowgat berdim. Asla garaşylmadyk sowgada aňk bolup tolgunan goja diplomat begenjinden ýaña elýaglygyny çykarmaly boldy. (Goşa nilli pereň sapançasy Blokwiň döwürdeşi, goňurly Mämmedöwez pälwanyň häzir Türkmenistanyň Mary etrabyňyň «Hakykat» obasynda ýaşayan nesillerinden biri Kakageldi Jümmiýewiň öýünde taryhy ýadygärlik hökmünde saklanýar.)

Men özümi bagty çüwen awtor hasaplap, Elen aýtmyşlaýyn, «taryhdan çykamsoň», Parižiň salkyn howasyndan dem alyp, gadymy köçe bilen ýeňil basyp ugradym.

Moskwa—Pariž—Aşgabat, dekabır, 1989.

***

*«Bu nesilşalygyň höküm süren
döwründe bolup geçen ähli wakalaryň
içinde iň pajygalysy Merw jeňidir.»*

Seýit Muhammet Aly al-Hüseýni

*«Ülkeýi agzam diýirler bu Maru-Şahu-Jahan,
Barçalar dawa kylyp ötgen zamandyr bu zaman.
Hangeçen kendinde gördüm akdy sil ornuga gan,
Başa-baş eýlir talaş Rüstem sypat, Haýdar nyşan,
Kyldygym haýru-doga, köňlüm anyň mestanydyr.»*

Mollanepes

Içi alagaraňky köne kepäniň döwük gapysy çalarak açyldy-da, goşary gara tüýli el iç işikde çaklaňja okarany goýdy. Gapy ýapylyp, ýañadandan açylansoň, şol el ýene içerik uzady. Agaç tabagyň gapdalynda şapbat ýaly zagara bilen

bir bölek düýp sogan peýda boldy. Şol zatlar zyndanda oturan ýesiriň günortanky owkady bolmaly.

Her gezek owkatly tabak getirilip goýlan badyna, burçda ýatan kädileriň arasynda mekan tutan syçanlaryň jyk-jygy eşidilýär. Jandarlaryň ol gozgalaňny ýesir nahar ysynyň alynmagy bilen baglanyşdyrýar. Şol pursatda keýpi elhalrak bolsa, «öý eýesi» aýagyny gymyldadýar. Aýak gymyldanda agyr gandal ýakymсыz ses edýär. Şonuň bilenem gorkuzylan syçanlaryň jyk-jygy tapba kesilýär.

Syçanlar bu gezegem gozgalaň tapdy. Emma zyndanyň böwründe iki eplenen köne at keçäniň üstünde tağaşyksyz aýbogdaş gurap oturan bendi jandarlara esli salym päsgel bermedi. Ol dyzynyň üstündäki gaty daşly ullakan depderi gapdalda goýdy-da, gapynyň ýşyndan ýagty düşýän ýerde duran tabakdaky nahara nazar aýlap, uludan dem aldy. «Jenap kapral! Jenap kapral! Bular ýaly nahary seň itiňem iýmeýärdi ahryn...» Dogrudanam, bir ýyl mundan öňki döwür ýatlansa, kapral ol mahallar beýle nahary aw tazysyna-da rowa görmezdi. Özi bolsa aklygy gözüni gamaşdyrýan gymmatbaha köýnek geýip, Parižiň iň kaşan restoranlarynda naharlanýardy, nahary-da saýlap, dannap buýurýardy. Bu gün welin aristokratlykdan bendilige öwrülen kapral itiniň iýmejek owkadyna-da sabyrsyzlyk bilen garaşýar. Onuň zyndana zyňlany bäri üç aý töweregi wagt geçenem bolsa, gün yrman diýen ýaly, berilýän şol bir nahar. Ýesir ol naharyň adyny-da bilýär – çarwalar oňa «unaş» diýýärler. Ýesiriň «agabeg» diýip ýüzlenýän esasy hojaýyny Eýemyrat goňruň maşgalasy-da şondan üýtgeşik owkat iýýäne meňzemeýär. Sebäbi käte-käte surat çekäymese ýa-da depderine bir zatlar ýazyşdyraýmasa, ýesiriň döwük ýerleri berdaşly ýylgyn şahalary bilen berkidilen köne gapynyň ýşyndan daşaryk seredip oturmakdan gaýry pişesi hem ýok. Daşarda bir-birine örän golaý dikilen üç sany gara öý, üç öýde hyzmat edýän palçykdan ýasalan beýik ojak görünýär. Şol ojagyň üstündäki gara gazanda näme bişse üç öýde, ýesiriň zyndany — samankepba-de ýetirilýär.

1937-nji ýylda Mary adyny alan, oňa çenli Merw ýa-da Hangeçen diýlen şäheriň demirgazygyndaky Goňur obasynda ýesir bolup oturan fransuza Blokwil diýilýär. Onuň doly ady Žorž Anri Gulibef de Blokwil. Ol Merwe goşunyň arasy bilen gelip, türkmenlere ýesir düşen, çozup gelenlere-de, türkmene-de çaly m etmeýän, kümüş reňkli buýra saçy egnine düşüp duran geň adam. Adyny eşitmeler-de, heniz türkmenleriň ýeke gezegem görmedik milletiniň wekili bolany sebäplimi ýa-da aýalyňkydan sähel kelte saçly bolany üçinmi, geň ýesiriň gürrüni köp ýere ýaýrady. «Goňurda Pereňden gelen ýesir barmyş» diýip, eşiden eşitmedige eşitdirdi. Şeýlelikde, Blokwil derrew «Pereňli ýesir» lakamyna-da eýe boldy. Agyz-agyzdan ýel alyp, onuň özüniňem, ýakyn hossarlarynyňam maly-mülki dünýä sygmaýan baýdygy hakda-da gürrüň edilýärdi. «Ony bendilikden halas etmek üçin garyndaşlary müň guluň bahasyny bermäge-de razymyşlar» diýen habaram köpüň gulagyna ýetdi, nebisjeňleriň agzyny suwardy. Şonuň üçinem Eýemyrat goňur öz paýyna düşen pereňli ýesiri uly bir hazyna hökmünde goraglaýar. Ol Blokwi hossarlaryna satyp, baý bolmagyň arzuwynda. Eýemyrat bendiniň aýagyndaky gara gulply gandalyň açaryny-da mydama diýen ýaly öz ýanynda saklaýar, agasy Mämmedöwez pälwandan başga hiç kime ynanmaýar. Gandal, hatda Blokwil aýak ýoluna gidende-de topugyndan aýrylmaýar.

Blokwil 1860-njy ýylyň 3-nji oktýabrynda Hangeçeniň günorta-gündogarynda Semendik ýolunyň ugrundaky Gojугyň bagynyň ilersinde ele düşdi. Ol haýsy gün, haýsy mahal, hähili ýagdaýda, kim tarapyndan ýesir alnanyny ýadyndan çykarmaýar. Ýöne ol urlup-ýenjilip, sähne edilmedigem bolsa, şu gün aýdan näçesidigini welin, anyk bilmeýär. Ol hepde, aý hasabyny az-kem bulaşdyrdy. Ýogsam, noýabryň 12-sinde Blokwi iň ýigrimi sekiz ýaşy dolmaly. Onuň çakyna gorä, şu gün aýyň dokuzy ýa-da onudy. Belkem, on ikisidir. Belkem, hut şu gün onuň ýigrimi sekiz ýaşy dolýandyr. Dolanda näme? Aristokrat adam ol günü turşy unaş hem aýy sogan bilen belle melimi? Geçen noýabrda ýigrimi ýedisi dolanda nähili bolupdy! Sena derýasynyň kenaryndaky iň gymmatbaha restoranda Blokwi iň dost-ýarlary, zyba zenanlar ýygnanypdy. Ýesir ol dabarany ýatlamagam islemeýär. Ýigrimi ýedi ýaş belle-

nende gülgün şeraply zerli bulgurlaryň şyňnyrdysy ýaňlanan bolsa, ýigrimi sekizinde onuň aýagyndaky posly gandalyň gödek şakyrdysy eşidilýär. Üstesine-de, ýigrimi sekiz ýaşan pereňliniň doglan gününüň indiki senesine ýetmezligi-de ahmal. Her hili garaşylmadyk wakanyň bolýmagy hem daş däl. Ony Eýemyrat goňurdan ogurlap, has gymmat satmagyň kül-külüne düşüp ýörenleriňem sany köpeliýär. Şeýle ýagdaýda nämä garaşsaň garaşybermeli.

...Naharyny iýip bolan kapral birden ýüzüni kürşertdi, kebzesi gurşan ýaly, eginlerini hereketlendirdi. Şondan soňam gapdalyndaky düwün-düwün bolup duran agaç sütüne arkasyny ýaplady-da, üç-dört gezek süýkendi. Çaky, ýesir gaty kirläpdi ýa-da ukudan açylan bitmidir büreler «günorta naharyny» edinmek üçin gyrbyldaşyp başlapdylar. Ýesir soňky gezek adam şekilli ýuwnanynyň haçandygyny ýatlajak boldy. Howurly bugy hamyňy köýdürüp barýan ýewropa hammamlary kaýda galdy! Sen ony gaýdyp görermikäň, jenap kapral? Ýa-da bitiň, sirkäň bilen, bir garyş gara kiriň bilen ýat ölkäniň gaýnap duran gyzgyn çägesine dulanmaly bolarmykaň?

***

«Yragyň, Azerbaýjanyň, Eýranyň, Horasanyň ilatyn-dan 25 müň serbaz, 10 müň atly, eşekli, 2 müň senetçi hem söwdağar ýygnanmaly» diýip, şa buýruk berdi.»

Muhammet Ägehi, Hywa tapyhçysy.

1860-njy ýylyň 14-nji iýunynda ýüzüne haýbatly şiriň hem Günüň kümüş öwüsýän şekili çekilen onlarça tугy pasyrdadyp, şazada Hemze Mürzäniň agyr goşuny Saragtyň sebitinde Tejen derýasyndan geçdi.

---

* Merwe çozan goşunyň sany barada taryhçylar dürli-dürli maglumat berýärler. Emma biziň pikirimizçe, söweşe başdan-aýak gatnaşan hem wakalary gyzgyny bilen ýazyp beýan eden Seyit Muhammet Aly al-Hüseýiniň berýän maglumaty hakykata has golaý bolsa gerek. Ol «Merw jeňi» diýen gündeliginde şeýle ýazýar: «Mukaddes kent bolan Maşatdan şanyň iň golaýlarynyň biri Şikabol Mülk gelip, goşunyň hem sülsadyň başyny jemledi. Onuň hut öz göz önünden geçireni 21 müň serbaz bilen 33 top boldy».

Bezelen ak atyň üstünde oturan şazada Hemze Mürze Hişmet Döwläniň ýüzi agyrdy. Bolsa-da, ol çalarak ýylgyryp, gapdalyndaky atla ýüzlendi:

— Jenap Blokwil, siz şu günki senäni ýadyňyzda berk saklaň!..

— Menem şol hakda oýlanyp gelýärdim — diýip, Blokwil, şazadanyň aýdanyny ýene bir gezek tassyklaýan ýaly, öňki aýdanynyň üstüni baş atmak bilen hem ýetirdi. — Bu gün müň sekiz ýüz altmyşynjy ýylyň iýun aýynyň on dördü!

— Ol siziň hasabyňyz bilen şeýle. Biziň hasabymyzdan müň iki ýüz ýetmiş ýedi bolýar. Oň parhy ýok. Barybir, siz, şu topraga gadam basan ilkinji ýewropaly bolýaňyz. Şeýle dälmi, jenap?

Blokwil şazadanyň deňinden geçmäge meýillenen atynyň jylawyny çekdi.

— Ilkinji ýewropalydygyma-ha güwä geçip biljek däl, siziň alyjenabyňyz. Ýöne ilkinji fransuz bolaýmagym welin ahmaldyr.

Hemze Mürze başga söz diýmedi. Özüni bu topraga gadam basan ilkinji fransuz hasaplan Blokwil içini geplettdi. Ol türkmen topragynda basym gopmaly taryhy harasatyň düýp sebäbi bilen ýörite gyzyklanmasa-da, köp zatdan habarlydy. Maşadyň etegindäki Ýakutgaladan agyr goşunyň ugraly bäri geçen bir aý töwerek wagtyň dowamynda iki adamyň başy çatylsa, edilýän gürrüň Merw ýörişi hakdady. Blokwil ol syýasat hakda agyr goşuna öňbaşçy bolup gaýdan horasan kethudalary bilen açyk jedele girmese-de, öz garaýşyny ýañzydýardy. Ol başga ýurduň ogly bolany sebäpli, iki tarapyňam tersine ters, dürsüne dürs diýmek isleýärdi.

Hemze Mürzäniň türkmenleriň üstüne çozmagynyň düýp bahanasy alamançylyk bilen baglydy. Blokwil ol tutarygy hem iki sany deň dawagäriň jedeli hasaplaýardy. Sebäbi olaryň ýapyşalgasy türkmenleriň Horasanyň demirgazyk sebitlerine çapawulçylyk etmekleridi. Bu bahana esassyz däl. Türkmenler alamançylyga-da çykýardylar, Horasanyň obalaryny-da talaýardylar. Ýöne garşydaşlar, şol sanda horasanlylaryň

özleri-de Saragta, Merwe, Ahala hälimi-şindi alamana çykýardylar, obalary-da talaýardylar. Yöne, Horasan syýasatynyň aňrsynda başga bir uly maksat bardy. Ol hem alaman bahanasy bilen Murgap ýakasyndaky türkmenleri gutarnykyly baknalyga öwürmek ýa-da Balha, Buhara, Hywa gaçyp gitmäge mejbur etmek, şonuň bilenem Merwi öz hasabyna geçirmekden ybaratdy.

Emma ýagdaýa has düýpli garasaň, alamançylyk bahanasy uly döwlet tutumyna başlamağa esassyz ýapyşalgady. 1860-njy ýyllara çenli Eýranyň golastynda bolan Kawkazyň on ýedi şäherini, Hyratda, Owganystanda, Bulujystanda ummasyz möçberdäki ýerleri elinden gidirmegi Nasreddine ynjalýk bermeýärdi. Ol her hili tutarygy ýapyşalga edinip, gidirilen baýlyklaryň öwezini dolmalydy. Kawkaza ýa-da Gündogara ädim ursa, topugyna kakyljagyna göz ýetirýän şa maksadyny aňsat ýol bilen amala aşyrmakçydy. Öňürti Merw synsa, Gökdepäni, tutuş Ahaly dyza çökermek ýeňil düşjekdi. Şu günki alamançylyk hilesiniň ertirki bähbidi şeýle öwürüm bilen baglanyşyklydy.

Blokwil beýle syýasatyň manysyna düşünýärdi. Horasanyň öz tarapyna geçirmäge ymtylýan şol ýerlerinden Orsýet bilen Angliýanyňam hantamadygyny bilýärdi.

Maşatdan gaýdylaly bäri, serkerdeler tarapyndan her ädimde diýen ýaly nygtalmagyna garamazdan, türkmen topraгыnda gandöküşligiň bolmajakdygyna Blokwil ynanmaýardy. Ozi hem harby adam bolansoň, otuz üç top bilen munça sül-sady alyp, tükeniksiz harç-harajat çekip, olaryň sährada seýil etmäge gaýtmandyklary pereňli üçin aýdyňdy. Şol sebäpli-de ol bu ýöriş özi üçin gamgyn tamamlanar öydüp hem gorkýardy, başa düşjek howpuň nāme bilen baglanyşykly boljakdygyny göz öňüne getirip bilmese-de, ýakymsyz pursadyň golaýlaýandygyny kalby syzýardy. Ol eýýäm ayak basyp başlan bu topragynda düýpden ýat adamdy. Türkmenleriň garşydaşlary bilen deňşdireniňde-de, kapral kesekidi. Şonuň üçinem ol her ýeri-her ýeri gyrmazy çogan ýapynyp ýatansoň, zagpyran reňke bürenen sähranyň gabat gelen ädiminde peýda bolay-

magy ähtimal howp öňürti ony bu ýere getirenleriň däl-de, öz aýagyndan alar öýdüp çaklaýardy.

Boljagy entek näbelli zadyň hakykata geçmegi tötänlige baglydy. Blokwiň bu topraga nesibesiniň çekmegi-de tötänlikdi. Ol Fransiýanyň Tährandaky ilçihanasynda gulluk edýän dostunyň ýanyna gezelenje gelensoň, şol ýerde işe durmagyň-da aladasyny etdi. Emma harby ugurdan öz isläýjek orunlarynyň hemmesi eýeli bolansoň, ol ýene Pariže dolanmagy makul bildi. Ýöne Tährandan ugrajak bolup ýörkä, 1860-njy ýylyň mart aýynyň soňky günleriniň birinde Nasreddin öz wekiliniň üsti bilen oňa garaşylmadyk bir geň habar ýetirdi. Blokwil türkmen topragyna şaýlanan goşunyň arasy bilen gitmäge çagyryldy.

Fransuz kapraly gadymy Merw hakda, Buhara, Hywa, Samarkant hakda kän zatlar okapdy, köp gürrüň eşidipdi. Ol Gündogary, taryha ornan şol şäherleri öz gözi bilen görmegiň arzuwyndady. Şonuň üçinem ol çakylygy günübirin kabul etdi.

Türkmenleriň garşydaşlaryna Blokwil ýaly sowatly adam gerekdi. Ol goşunyň arasy bilen gidip, aýratyn tabşyrygy, amal etmelidi. Kapral Merw topragynyň degerli ýerleriniň, ýap-çilleriniň, suwaryş ulgamlarynyň ýagdaýyny karta geçirmelidi, zeruryýetlik bolan mahaly surata almalydy.

Oňa ýokary derejede beýle ýumuş bilen ýüz tutulmagynyň sebäbi bolsa topografiýadan başy çykýan Blokwiň ýanynda Parižden alyp gaýdan, ýer-ýurtlaryň kartasyny çekmek üçin ulanylýan zerur enjamlaryň, megerem, entek bu ýerlerde ýekejesi-de ýok surat alýan abzalyň bolmagydy.

Blokwil şol esasy tabşyrykdan başga-da, harby ekspedisiýada habarçylyk borjuna-da berjaý etmelidi, ýörişiň täzeliklerini Ýewropa ýetirmelidi. Ol, ilki bilen-ä, sowatly ofiseriň tüýs başaraýjak işidi. Ikinjidenem, goşunyň hereketi ýewropaly bir kesekiniň dilinden dünýä ýaýradylsa, ýalanam çyna öwrüljekdi.

Teklihi kabul eden Blokwil özüniň ätiýajy elden bermeýän ägä ýewropalydygyny ýüze çykardy.

— Eger men türkmenlere ýesir düşäýsem, siz meni azat etmäge kepil geçermisiňiz?

Kapralyň Merwe gitmeginiň şertlerini ylalaşmak üçin ibe-rilen wekil seňriginini çalarak ýygryp, ýaňsyly gülümjiredi.

— Size gaty sowatly adam diýipdiler welin, jenap...

— Men size özümiň akyl-paýhasymyň nä derejededigini seljermek üçin sowal bermändim. Düşünmedik bolsaňyz, so-walymy ýene bir gezek gaýtalamaga taýyn.

Pereňliniň kesir adamdygyna göz ýetiren wekil tiz dillendi.

— Sowaly gaýtalamagyň hajaty ýok, jenap. Hiç kimiň ýe-sir düşmejekdigine, hatda ýeke serbazyňam burnunyň gana-majakdygyna biz kepil geçip bileris. Merwe ýigrimi iki münň serbaz bilen otuz üç top iberilýär ahyryn.

— Men topuň sanyny ýa-da gümmürdisini özüme kepil-nama hökmünde kabul edip bilmen...

Tejen derýasyndan geçilensoňam, şanyň wekili bilen bo-lan gürrüni ýene bir gezek ýatlan Blok wil, hertiçigem bolsa, Fransiýanyň Tährandaky ilçihanasynda resmi bellik hem etdi-rip, döwlet möhüri basylan kepilnama alandygyny dürs ha-saplady.

Blok wil pala-gurra düýrmegi bilen uýýanlardan däl-di. Emma ol entek bu ýere gaýtmak hyýalynda-da ýokka, Pariž-de gören düýşüni şu mahala çenli hem ýadyndan çykaryp bi-meýärdi. Gaýtam, ol Parižden daşlaşdygyça, şol görülen düýş hakykatda amala aşjak ýaly bolup duýulýardy. Ol düýşi ýagşa ýormayşy ýaly, ýamana-da ýormajak boldy. Ýöne kalbyn-da iňkis galdy. Blok wil düýşünde düşnüksiz bir sebäp bilen Afrikanyň topragynda ýeke düýp-de gök ot çetremeýän bir ýurduna düşýär. Ol serhedi ýok ýalazy meýdany synlap ýörkä, ýeriň astyndan çykan ýaly bolup, birtopar garaýagyz aýal peýda bolýar, ellerinde-de naýza meňzeş ýasama ýarag bar. Blok wil olaryň ylym tarapyndan kannibal diýen fransuz sözi bilen atlandyrylýan adam etini tapsa başga iýmit gözlemeýän wagşylardygyny derrew tanaýar. Sebäbi ol kanniballar barada örän täsin hekaýatlary kän okapdy. Garaýagyz aýallaryň gylgy geň däl. Birdenem olar Blok wiliň üstüne hüjüm edýärler. Ol

gaçmaga maý, gizlenmäge pena tapmaýar. Uzyn aýak bolsa-da, kapral ol keltebeden aýyrhalardan gaçyp gutulyp bilmeýär. Şar gara aýallar Blokwiili üç ätmänkä tutup, onuň gulaklaryny, barmaklaryny gemirmäge başlaýarlar. Ol indi adam iýijileriň penjesinden sypmajakdygyna akyl ýetirýär hem şol çykgynsyz, ömründen jyda düşýän pursadynda-da, ar-namys barada oýlanýar, özüniň harby adamdygyny ýatlap, watan goragynyň söweş meýdanynda mergen duşmanyň atan okundan wepat bolman, haýsydyr bir adam iýýän hatynlaryň hapa dişlerinden abraýsyz öljekdigine namys edýär...

Blokwil gören geň düýşüni derrew ejesine aýdypdy. Ene düýşüň mazmunyny diňlände, geňirgenmese-de, ol wakadan gaty kän wagt geçensoň, ogly Tährana gitmekçi bolanda, şol köne waka dolandy. Ol perzendiniň uzak ýola düşmegine aýak depip garşy boldy, düýşde gören wakasynyň hakykata öwrülmeginiň ahmaldygy bilen, ogluny gorkuzjak boldy. Emma nesibe, takdyr diýilýän zadyň adamyň islegi bilen hereket etmeýäni sebäpli, enäniň islegi amala aşmady. Blokwil adam iýýänleriň ýurduna bolmasa-da, uzak Tährana tarap ýola düşdi.

Düýşe aýatda bolmaýan, bolmajak zatlaryň hem girýändigini bilse-de, şol ahwalat kapraly iňkise giderdi, öňde bir howp bar ýaly bolup duýuldy. Şonuň üçinem ol türkmen topragyna ugralmazyndan ozal, ýurduň şasy bilen kepilnama baglaşanyň ýene bir gezek dogry hasaplady. Düýşe herki zadyň girişi ýaly, durmuşda-da garaşylmadyk wakanyň bolýmagy ahmaldy. Üstesine-de, fransuz kapraly bu ýalyňly topraga-da düşerin diýip hiç mahalam çak etmändi. Bu-da onuň üçin garaşylmadyk wakady...

***

Agyr goşunyň başyny çekip barýan bir kowçum atlydan saýlanan şazada Hemze Mürze jylawy gaýra tarapda görünýän alaňa tarap çekdi. Özi ýaly atlardan ara açmak serkerdäniň bedewiniň ökjesini ýeňletdi. Onuň art aýaklarynyň astyndan

atylp çykýan ýeňiljek tozan tekiz meýdanda özboluşly yz galdyrdy.

Öňdäki belentlige çykyp, zerur sülsady bilen süýşüp gelyän goşunyň depesinden ser salmak islän Hemze Mürze gezerine tutan ýeňil ayak atynyň jylawyny çekip, göçgünini gaýtarjagam bolmady. Tomsuň gazanynda gowrulyp, sypala öwrülen bahardan galan näzik otlar at toýnagynyň astynda bir enaýy şatyrdy döretdi. Ol ses bedewiniň gezerine guwanyp, etlek alkymyny titredip oturan serkerdäniň gulagyna hoş ýakdy, keýpini göterdi.

Badyny gowşatman, şazadany bir demde alaňyň örküjine alyp çykan at eýesiniň kalbyndakyny aňýan ýaly, yzyna öwrüldi-de, guýrugyny oýnadyp duruberdi. Günortadan tükeniksiz goýun sürüsine meňzäp süýşüp gelyän sülsadyň öňi görünse-de, zyy görünmeýärdi. Nemsiz toprakdan göterilýän şor gatyşykly çal tozan, turan ýerinden daşlaşmajak bolýan ýaly, sülsadyň üstünde, pessaý buluda meňzäp, sallanyp durdy. Agyr goşuna depesinden nazar aýlan Hemze Mürze, geň galmakdanmy ýa-da güýjüne buýsanmakdanmy, çalaja ýylgyryp, baş ýaýkady.

Žorž Blokwil aýratyn sarpa goýulýan adam hökmünde, köplenç, goşun ýolbaşçylarynyň golaýynda bolýardy. Bu gezegem ol janpenalar hem serkerdä ýakyn adamlar bilen birlikde Hemze Mürzäniň yzysüre belentligiň üstünde peýda boldy. Ol şazadanyň hereketini görensoň, sowal bermän durup bilmedi:

— Siziň alyjenabyňyz, näme beýle baş ýaýkadyňyz-la? Bir zatdan nägile bolduňyzmy?

Çalarak ýylgyran Hemze Mürze kalbyndakyny ýaşyrjagam bolmady:

— Gara gününde tapanyny iýip, şoňa-da şükür edip oturmalý türkmenler barada oýlandym, jenap.

Blokwil serkerdä ýene bir sowal bermekçi boldy. Emma atlaryny säpjedip gelen dört sany adamyň belentlikde peýda bolmagy berilmeli sowalyň öňüne böwet boldy.

Gelenlerden Mahmyt Mürze Aştiany bilen Hasan Aly han sertip iki bölekden ybarat Horasan goşunlarynyň baştutan-

larydy. Orta boýly, dykyz, pişge murtly bolsa Mürze Mämmet Kowam ed-Döwledi. Türkmenler oňa «Gara sertip» diýýärdiler. Ol tutuş goşunyň sülsadynyň jogapkäridi. Gara sertip Hemze Mürzäniň özüne iň ýakyn hasaplaýan adamydy. Dördünji atly adaty serbazdy. Aşakda-da baş-alty sany serbaz durdy.

Hemze Mürze elindäki gamçynyň sapy bilen eýeriň kümüş çayylan gaşyna kakyp goýberdi. Şeýle hereket bilen onuň «Häzir men size bir zat aýtmakçy. Üns beriň!» diýýändigini goşun ýolbaşçylarynyň hemmesi bilýärdi. Maşatdan çykylany bäri bile yörelen uzak ýol, bile geçirilen wagt Blokwiili hem olaryň köp endiklerine düşünmäge mejbur edipdi. Ol hem edil olaryň biri ýaly bolup, serkerdäniň aýtjak habaryna garaşdy. Şol mahalam Blokwiiliň aty, aýagy ýer tutmaýan ýaly bolup, tapyrdady. Hemze Mürze oňa ünsem bermedi. Emma şazadanyň önünde özüni aladaçyl edip görkezmäge endik eden Gara sertip:

– Atyňy öteräk bakaýypsyň öýdýän, jenap Blokwil? – diýdi.

Hiç kimden gep alyp galmagy halamaýan, şeýle-de Gara sertibiň näme üçin beýle diýeniniň manysyna düşünen kapral:

– Şeýle ýaly, jenap. Öz-ä bir ýerde dek durasy gelenok – diýdi. Birdenem ol jogap şazada erbet täsir edäýmesin diýen pikir bilen, hörpüni birneme peseltdi. – Haywandyr-da, jenap. Ýogsam, dek durmaly mahaly depirjeklemese-hä qoww bolardy welin...

Gara sertip ýene özüni görkezmek isledi:

– Diýeniňi etmedigiň jylawyny berkräk tutsaň, utarsyň.

Blokwil hem sertibiň aýlawly diýip aýdan gepine özüniňki ýalyrak jogap gaýtardy:

– Özi aňmaýana jylawyndand çekip düşündirjek bolmak aňsat düşesi ýok-la.

Hemze Mürze aýtjak sözleri başgalara däl-de, diňe Gara sertibe degişli ýaly, onuň ýüzüne seredip gepledi:

– Bu gijäni şu ýerde geçirmeli bolar. Indi tä Merwe ýetilýänçä, önümizden akar suw çykjagy hem gümana. Entek derýadan daşlaşmankak...

Gara sertip şazadanyň sözünü bölmekdenem özüne bähbit arady:

– Boş gaplaryň hemmesi eýýäm suwdan doldurdyldy, merhemetli şazada!

Sertibiň pirimi paşdy. Hemze Mürze sözi bölüneni üçin garlanmady. Gaýtam, ol sertibiň aýdanyny baş atyp makullady.

Serkerdäniň adamlary garaşdyrybam, esasy aýtjagy Tejen derýasyndan daşlaşylmanka düşlemek meselesi ekeni. Buýrugy kabul edip, her kim öz etmeli işi bilen meşgullanmaga gitmek üçin häzirlenip durka, uzakdan görünýän iki sany gara öýe, oňa ýetip barýan goýun sürüsine tarap sereden Hemze Mürze:

– Bu günki şamlyga türkmeniň berre guzusynyň etini iýmegem nesibämizde bolaýjak öydýän – diýdi. – O sürini görýäňizmi?

Bu gezegem Gara sertip özgelerden öňürtdi. Ol şazadany «baýguşa» deňemekden çekinip, köne nakyldaky şol sözi ýakymlyrak söz bilen çalşyryp aýtdy:

– Laçynyň rysgaly agzyna gelermiş, merhemetlim!

Şazada, näme üçindir, çalaja ýylgyryp goýberdi.

– Laçyn diýýäniň kim bolar, sertip?

– Bu toprakda sizden gaýry laçyn bolmaz!

Blokwil sertibiň jogabyndan utandy. Ol ýüzünü bir tarapa sowdy: «Älhepus, adamlaryň käsiniň ýüzüniň galyňdygyny! Erkek adam edil özi ýaly erkegi utanman, ýüzüne öwüp dur.»

Sertipler, serheňler şazadanyň zyy bilen sürenlerinde, Blokwil hem olardan galmady.

***

Gapdaly çelgili goşa gara öýe tarap mallaryny sürüp barýan arryk aksakgal bilen sekiz-dokuz ýaşlaryndaky oglanjykydy. Aýagy çepekli, ýüzi Güne ýanan oglan, edil bilbil saýraýan ýaly, ýakymly sykylyk bilen bir heňi gaýtalaýardy. Uzyn boýly goja bolsa çaganyň owazyndan lezzet alyp, ýüzünü aşak salyp barýardy.

Uzakdan görnen atlylara birden gözi kaklyşan ýaşuly aýak çekdi-de, taýagyna söýendi. Ol Gowşut han tarapyn-dan çarwa goşlaryna ýörite ýollanan çaparlardan üste agyr howpuň abanyandygyny eşidenem bolsa, görnen atlylary şol habaryň manysydyr öýtmedi. Sada çopan bir ýurduň üstüne goşun çekip geljek adamlar sen-men ýok, gündiziň günü beý-dip, zompa peýda bolýandyr öýdüp çaklamaýardy. Üstesine-de, öteğçiler: «Gowşut han Horasana jansyz gönderip, olaryň Merwe haçan döküljekdiginiň wagtyny öňünden biljekmiş. Oturymly ilaty, çarwalary habardar etjekmiş» diýen ýaly gürrüňem edýärdiler. Segsen sany aksakgalyň Maşada masla-hata çagyrylandygyndanam çarwalaryň habary bardy. Şol hem türkmenleriň kalbyna giňlik salýardy, olar bilen bolmaly çaknyşyk dep ediler diýen umyt döredýärdi. Goja çopan gör-nen atlylary ilki bada-ha Gowşut hanyň çaparlarydyr öýdübem çaklajak boldy. Emma iki öýli çarwa üçin onça çapar iberilme-jekdigi hakda oýlanybam, öňki pikirinden el göterdi. Atlylar birneme golaý gelenlerinden soň bolsa, goja öz çaklamasynyň düýpden ýalňşdygyny bilip galdy. Gelyänleriň bu topragyň adamlary dældikleri geým-gejimlerindenem aýdyň boldy. Bolsa-da, goja kişi şol atlylaryň gelmegi bilen şu gün özüniň uly bir betbagtlygyň üstünden barjakdygynyň welin, eger-eger, pikirinem etmedi. Ol gelyänlere görkezmän, eliniň tersi bilen oglanjyga pagtaly çakmagyny uzatdy.

– Me, muny al-da, ýet, köşek!

Çakmagy elinde berk gysan oglan taýagatyndaky depä tarap taýçanak bolup atylyp gitdi. Ol alaňyň aňyrsynda gözden ýitensoň, kän mahal geçmänkä, tomsuň petiş howasyny bölen goýy gara tüsse dik asmana göterildi.

Güpürdeşip gelen atlylar çopanyň ýanyna ýetip, jylaw çek-diler. Náme üçindir, gelenler ýaşula Taňry salamynam bermedi. «Salam Hudaýyň haky» diýip, içini gepleden gojanyň özi:

– Essalawmaleýkim, Taňry bendeleri! – diýmeli boldy. Emma at üstündäkilerden jogap gelmedi.

Gamçysynyň kümüş çayylan sapy bilen gara ädiginiň lowurdap duran gonjuna çalajadan urmaga başlan Hemze

Mürze gögüne garady. Çopan onuň eýýäm dik asmana çykan gara tüssäni synlaýandygyny bildi.

Şazada, näme üçindir, gaty pessaý äheň bilen gepledi.

— Sakgalyňdan uýalman, ýene salamam berýäňmi?

Aýdylan gep gelenleriň nä pisint adamdyklaryny äşgär etdi.

— Salam Hudaýyň haky-da — diýip, goja sandyrady.

Bu gezek çopana mekir nazar aýlap, şazada derek geplän Gara sertip birden-ä berjek sowalyndan öňünden göwni hoş bolýan ýaly, birdenem ýaňsylaýan ýaly özboluşly ýylgyrdy:

— Alaňyň üstünde tüsse etmegem Hudaýyň hakymydyr, goja?

— Aý, hawa...neme — diýip, birbada aljyrap, haňk-huňka ursa-da, çopan tiz özünü dürsedi. — Aý, oglan oýnap ýörkä ýakaýandyr-da.. Agtyjagym çakmak çakmagy öwrenýädi-de.. Çaga halky ot oýnamagy halaýa-da...

— Odam bir gowy zat, goja. Türkmenler «Ot—oraz» diýýälermi? — diýip, gep gezegini alan Hemze Mürzäniň sesindäki ýaňsylama alamaty gahar bilen garjaşyp çykdy.

Yaşuly at üstünde howalanyp gepleýän iki kişiniň ikisiniňem rehim-şepagatdan daşdaky adamlardygyny aňdy. Şonuň üçinem ol aňyrsy görnüp duranam bolsa, çopan mekirli-gine daýanjak boldy.

— O bedroý öňňünem şeýdip ot ýakdy...

— Düýnem şeýdip ot ýakandyr ol — diýip, Gara sertip seňrigini ýgyrdy. — Ertirem ýakar. Ýöne sen agtygyňa tabşyr: şu gezekkisi ýaly, süplük ýakmasyn, ojar ýaksyn. Çölüň ojary kändir. Ýa-da ojaryň tüssesi az bolýamy? Şeýlemi?

Gara sertipden soň, ýene Hemze Mürze gepledi.

— Emma bizden öňürti sataşmak miýesser etse, sen öz Gowşut hanyňa aýt: «Seniň şu günki tutanyňy şazada Hemze Mürze düýn ütüp goýandyr» diý. Makulmy, çopan? Gowşut hanyň adamlary tutuş Garagumy otlasalaram, indi oňa tüssetden peýda ýok. Öz tüssesi onuň öz gözünü gapar.

Hemze Mürzäniň haýbatly sözlerini eşitmeginden däl-de, onuň kimdigini tanamagyndan çopanyň süňni sandyrady. Ol şazada sözüni diňe ertekilerde eşidýärdi. Häzir bolsa şazada

diýilýän gudraty güýçli bolmaly diýip aňynda galan beýik şahs bilen ýüzbe-ýüz dur. Özi-de şazada diýilýäniň öňünde günälidigini hem içinden boýun alýar. Bu garaşylmadyk duşuşygyň soňy nähili bolarka?!

Hemze Mürze ilki Blokwiile, soňam gara tüssä seretdi.

– O tüssäň manysyna düşüňäňmi, jenap Blokwil?

Blokwil gadymdan gelyän ol piriň manysyny bilýänem bolsa:

– Gatybir düşüňibem baramok, siziň alyjenabyňyz! – diýdi.

– Türkmenler bu ýerden asmana tüsse goýberip, howpuň ýetip gelyändigini barada bir-birlerine habar iberýärler. – Hemze Mürze üstünde ot ýakylan depä tarap elini salgady. – Şol depä çykyp, az salym dursaň, Merw tarapdan şuna meňzeş ýene bir tüsse asmana galar. Aňyrdan ýene biri. Şeýde-şeýde, ahyr ony Merwdäkiler görer. Tüsse çarwalaň çapary bolmaly. Indi düşüňdiňmi, jenap?

– Indi düşüňdim, siziň alyjenabyňyz!

– Ýöne biziň serbazlarymyzyň Gowşut hanyň bosagasyndan tüsseden öňürti ätlejekdiklerini çarwalar bilýän däldirler.

Tüssä tarap ýene bir gezek nazar aýlan Blokwil Gowşut hanyň bosagasynda däl-de, eden etmiş üçin alanda ot ýakan oglanjyga, oňa sapak beren aksakgala serbazlaryň näme çäre görjekdiklerini göz öňüne getirjek boldy.

Şazada pereňliniň içgepletmesini bilen ýaly, çopana ýüzlenip:

– Özüň bilen deň bolsaň-a çakmak oýnaýan çagaň çatyny aýryp, öz ýakan oduna taşlamaly welin... – diýdi. – Ýöne onda-da ullakan günä yok-da. Siz öz hanyňyzyň beren buýrugyny berjaý edýänler-dä. Biz oňa düşüňýäs. Emma Gowşut han Saragtda ýakdyran odunyň alawyna Merwde köýmeli bolar. Bu ot ony dowzah ody bolup ýandyrar. Düşüňdiňmi, jenap Blokwil?

Sowal berlen adam aýdylany derrew tassyklamansoň, Gara sertip:

– Düşüňdik, merhemetlim, düşüňdik – diýip goýberdi.

Onçakly ýerine düşmedik jogaba Hemze Mürzäniň özi hem ýylgyrmaga mejbur boldy.

Beýle sözlerden soň şazadanyň ýylgyrmasynyň gazaba öwrüläýmeginden öňünden eýmenen çopan özüne gelen ýaly bolup, erksiz halda:

– Düşnükli, han aga – diýdi. Şondan soň ol atlylary üns nazaryndan geçirdi. Hor ýabynyň üstünde oturan saryýagyzdandan geň adamyň serbaz dældigini çopan aňdy, «Özüň-ä saýry millet bolsaň gerek» diýip içini geplettdi.

Çopanyň Blokwiili içgin synlanyny gören Gara sertip:

– Ony tanajak bolýaňmy? – diýdi.

Çopan öz dünýäsi ýaly sada jogap gaýtardy:

– Tanamag-a beýle-de dursun welin, men asyl bu ýigidiň haýsy halkdandygynam çaklap biljekgäl.

– Pereňistan diýip eşidipmidiň?

– Pereňmi? Pereňistan!.. Hawa, hawa, eşidipdim.

– Eşitseň, bu adam şol ilden bolmaly.

Goja çopan Blokwiiliň uzyn gonçly kaşaň ädigine, gyalary düwmeli ýaly sapançagabyna, döşi lowurdawuk ilikden doly geýimine birlaý üns bilen ser salyp çykansoň, ýene ädikde nazaryny saklady. Ol ädigiň gonjuna öwran-öwran seredip: «Älhepus, gonjy beýle dar ädigi bu adam nädip geýýäkä?! – diýip haýran galdy. – Ýa aýagynda dagy tikäýýälermikä?»

– O görünýän goşa oý seňkimi? – diýip, şazada sowal berdi.

– Meňki bolmaly.

– Mallaram özüňkimi?

– Mal baýyňky.

– Özüňem baýyňkymy?

– Özüm Allaňkydyryn.

Ara dymyşlyk düşdi. Şol dymyşlyk hem çopany gorkuzdy. «Ýene näme sorarka bu?»

Ýöne hiç zat soralmady.

Çopanyň sadadan-sada gep-sözünü diňläň Hemze Mürze sowal bermäge derek içini geplettdi: «Bu jahanda diňe gara zähmet çekmäge ýagdaýy bardygy üçünem özüni bagtyýar

sayıyan adamlar bar-ow! Şu mahala çenli ýaşan ömründe şu goja näme eşret görendir öýdýäň? Eşret nire! Daň bilen kişi malyny örä kowup, agşamlygam yza gaýtarýandyr. Ähli aladasy hem gara garnyny gury nandan doýurmakdyr. Bu biçäre jahanda kaşandan-kaşan köşkleriň bardygynam, ol ýerdäki zyba gözeller bilen aýşy-eşret çekilýändiginem bilýän däl. Mundanam ömür bolarmy? Mundanam ýaşayyş bolarmy?» Diňe Hemze Mürzäniň garyp çopan hakyndaky nebsagyryjylykly oýlanmasy gojany hem agtygyny göni gelen ajaldan halas eden bolmagy-da ahmaldy. Ol atynyň jylawyny silkdi.

Öňe saýlanan şazadanyň zyragyndan atyny Gara sertibiň aty bilen goşalandyryp sürüp barýan Blokwil birden garaşylmadyk sowal berdi:

– Siz türkmenleri gaty güýçli duşman hasaplaýaňyzmy, jenap?

Gara sertip baş-alty ädim ýol geçensoň, jogap gaýtardy.

– Top bilen garşysyna çykmaly duşman-a däl. Men şony-ha anyk bilýän.

– Onda munça görgi görüp, otuz üç sany agyr topy süýräp gelmek nämä derkardy?

– Ol syýasat, jenap. Sen harby adam ahyryn. Goý, olar Nasreddin şanyň mis ýumrugynyň nähili zatdygyny görsünler.

– Diýmek, syýasat-da?

– Edil özi. Gödek top biziň inçe syýasatymyz.

– Ol pirimiň dogry bolmagam ahmal. Ýöne siz ondanam inçe syýasat tapardyňyz ahyryn. Mysal üçin, teke hanyň Nasreddiniň huzuryna çagyryp, gepleşmek syýasaty...

Sag eliniň süýem barmagyny çommaldan Gara sertip Blokwiň «syýasatynyň» yzyny diňlemek hem islemeýän ýaly:

– Segra be mesjit çe kar!* – diýdi.

Kapral sertibiň aýdany bilen ylalaşmasa-da, onuň garşysyna gaýtmady.

* Itiň metjitde näme işi bar.

– Eger türkmenleriň beýleki tireleri-de tekelere kömege geläýseler, nätmeli bolar?

Temezligini gaşan sertip ýylgyrды. Ol ýylgyryşda berlen sowalyň üstünden gülünýän ýaly alamat bardy.

– Türkmeniň tire-taýpasy dagyň daşy ýaly kän. Kän zady hem bir ýere jemlemek kyn bolýar. Iň gowusy hem, türkmenleriň agzy birigenok. Bize-de geregi şol.

– Nämä esaslanyp siz beýle ynamly pikir ýöredýäňiz?

– Akyly, aňly-düşünjeli adam hiç mahal gedemlik etmez. Akylynyň gedemligem sadalyk bolup görünýändir.

– Akyly adamlaryň sada bolýandygyna-ha menem kän gezek göz ýetirdim, jenap. Ol pikir bilen ylalaşýan.

Pereňliniň sözlerini öz aýdýanlarynyň ählisini makullamak diýip hasap eden Gara sertip hasam beleň aldy.

– Merhemetli Hemze Mürzäniň ejazasy bolsa, men hut şu ýerden türkmeniň bir taýpasynyň, mysal üçin, sarygyň üstüne çapar ýollardym.

– Náme maksat bilen?

– Maksat düşnükli. «Mar ra ba dest-e duşman baýed koşd»*

– Saryk diýýäniňem duşmanyňyz bolsa, ol size topulmaly ýylany çakarmyka?

Sertip Blokwise mekir nazar bilen garady.

– Şeýdäniňi bildirmän, ikisiniňem guýrugyny basmaly. Şony oňarsaň, iki ýylan bir-birini hökman çakar. Biz üçin haýsy haýsyny çaksa-da, parhy ýok. Adam diýilýän wagşy bir eneden bolan iki sany aždahany-da uruşdyryp biler.

Sertibiň soňky aýdanlary kaprallyň göwnünden turdy. Ol taýly gezek baş atdy.

---

* Ýylany duşmanyň eli bilen öldürmeli.

*«... Alakadyr, ýylan hinlerinden ýaňa ýeriň ýüzi eleme
deşikdi. Atlar, düýeler şol çukanaklara büdräp, aýaklaryny
döwýärdiler. Gijäniň birmahaly goşunyň içinde gopgun turdy.
Şol gije gurpdan gaçan hem suwsuz galan mallaryň
2 müňüsi bagryny ýere berdi.»*

Seýit Muhammet Aly al-Hüseyini

*«...Türkmeniň yüzündäki tyg yzyna, ýaralara
garamazdan, onuň sowatly bolandygyny bilmek kyn däldi.
Onuň yüzünde ýaňsyly ýylgyryş bar ýalydy...»*

Blokwil

1860-njy ýylyň iýul aýy ortadan agansoň, däli çöl öz gudratyny görkezip başlady.

Gara sertip şazadanyň haýsy ugur bilen gitmek baradaky sowalyna ýerli tebigatyň talap edişine görä däl-de, öz kalbynyň islegine hem akylynyň çatyşyna görä jogap gaýtardy. Ol Saragt — Merw aralygynda könedan gatnalyň ýörleň ýoly howply hasaplap, çöl üstünden gönüläp çykmalý etdi. Gara sertibiň beýle teklibi, ony goldan şazadanyň gelen aýgydy özlerine bähbitli bolar öýdülen umyt bilen baglydy. Olar türkmenleriň başdir ondur bolup edäýmegi ahmal çozuşyndan sowa geçmek, wagt utmak, şonuň bilenem azyk-owkat tygşytlamak isleýärdiler. Emma ýowuz çöl öz edähedine görä boldy. Iýulyň ortalarynda bolsa çölüň ýeke-täk edähedini keseden gelenler üçin heniz sataşylmadyk jöwzady.

Başyndan aýagyna çenli on kilometr çemesi uzalyp gidýän goşunyň göteren agyz suwy dördünji gün günortana ýetmän tamamy boldy. Şeýlelikde, gürrüňi köp edileni üçin Blokwiлиň uly howatyr bilen garaşan jöwzasy hörpüni has-da belentden tutup ugrady. Her günde azyndan baş-alty farsah ýol aşarys öýdüp tama eden serkerdeleriň üç günde geçinem sonça bolmady. Ozal ýörelen ýol uzakda galyp, ürpek çägä çykylandan soň hereket etmek has-da kynlaşdy. Ýasy paşmakly düýeler-ä, haýalam bolsa, herhal, ädim urýardylar welin, eşek,

at, gatyryň çägede duran ýeridi. Üsti agyr ýükli haýwanlaryň toýnagy edil depesinden çekiç bilen urulýan ujy ýiti çüý ýaly bolup, ýumşak çägä gömülýärdi. Jümle-jahan ot alan ýalydy. Adamlar özlerini güwläp ýanyp duran ojagyň başynda-da däl-de, ortasynda ýaly duýýardylar. Onlarça serbaz, mal-gara gurpdan gaçyp ýykylyp başlansoň, geňeşçileriniň maslahatyna gulak asan Hemze Mürze çöl içinde goş ýazdyrmaly diýen buýruk berdi. Gündiz düşlenip, yssy birneme kiharlar öýdülip, gije ýöremeli edildi.

Ilden öňürdip çadyryny başyna diken Žorž Blokwil ýarymaçyk eňsiden daşaryny synlady. Ony ilki geňirgendiren zat; bu çöl-beýewanda, herhal, agaja meňzäp, ýaprak çykaran bolup oturan ösümlüklerdi. Onuň çadyrynyň edil maňlaýynda penjesini çägä urup, garry ýolbarsa meňzäp oturan ullakan ojaryň ýüzi daraw-darawdy. Blokwil ony yssa tap getirip bilmän, gotur açan agaç hasaplady. «Bu dünýä däl – dowzah. Onda-da dowzahyňam iň zandyýamany. Beýle dünýäde ölmän, ýaşap bilýän adamlary Balha, Buhara kowup, top-ragyna dawa etmeli däl-de, gaýtam, olaryň mertligine hem-ä haýran galmaly, hemem guwanmaly. Beýle çydamlylygy tutuş dünýä üçin nusga edinmeli. Beýle zulma tap getirip bilýänligi üçin olara hormat goýmaly...»

Ömründe ilkinji gezek kümüş öwüsýän ürpek çägeli hakyky çölüstana düşen adam üçin, onda-da ýewropaly üçin Garagumuň ähli zady täsindi. Blokwil dünýäni tutup ýatan çägeligiň ortasynda ada ýaly bolup saýlanyp duran takyr meýdana haýran galyp syn etdi. Takyryň ini-boýy üç ýüz ädimden kän däldi. Şol meýdanyň serhedinden aňyrda ýene ürpek çägeligiň dünýäsi başlanýardy. Göräýmäge, şemal haýsy tarapdan öwüsse-de, ol takyr çäge labyrynyň astynda ýitip gidäymeli ýalydy. Şonda-da ojagaz meýdanyň ýap-ýaňy sübselenen ýaly bolup ýatmagy çöle näbelet pereňli üçin düýpden düşnüksizdi. Blokwil gündogarly adam bolan Gara sertipden ol barada soraysa, aljak jogabyny öňünden bilýär. «Ol Taňrynyň işi, jenap». Beýle jogap pereňlini kanagatlandyrmaly däldi. Çünki onuň Taňrynyň öz işidigine düşündirişsizem düşünýän

pereňlini Taňrynyň takyry näme üçin döredendigi, nädip ony takyrylygyna saklap bilýändigini gyzyklandyryrdy.

Kän mahal geçmänkä-de, Blokwiili haýran eden takyryň üsti söweş meýdanyna öwürülen ýaly boldy. Ýöne ol söweşde adamlar ele gylyç alyp, bir-birlerini çapmaýardylar-da, hemmeler bir maksat üçin pile ýapyşyp, ölümiň garşysyna söweşýärdi. Bu mahal nireden gelnip, nirä barylýandygyna-da, kimiň nä milletdigine-de parh goýulmaýardy. Ajal howpy duşmany dosta öwürüp, adamlaryň agzyny birikdiripdi. Teşnelige uçranlaryň hemmesiniň arzuwy eli ýaragsyz duşmanyň – çölün depäňden inderip duran ajalyndan baş gutarmakdy. Ondan başyňy gutarmak üçinem diňe bir ýol bardy. Ol hem çölün öz göwsünden nem almakdy. Serbazlar bir dem alyş wagty hem elden gidirmejek bolup, guýy gazýardylar.

Kesesinden garasaň, adamlaryň edýän hereketleri gülkünç ýalydy. Emma çadyrdan çykyp, ýagdaýy synlaýan Blokwiiliň kalbynda gülkä ýa-da geň galmaklyga orun ýokdy. Çöl diýilýän nägehan özüniň nämedigini oňa tiz düşündirdi. Ol guýy diýilýän zada-da düşümelidi. Çünki şu takyryň astyndan nem tapylaýmasa, agyz suwsuz galan serbazlaryň köpüsi gyrylaýmalydy.

Blokwil mundan aýylganç hem bir waka bolar öýdüp çak edýärdi. Serkerdeler hem kethudalar üçin alapalyk alnan agyz suwy ýeterlik bolmalydy. Serbazlaram ondan, elbetde, habarlydy. Eger-de guýy gazmakdan netije çykmasa, ölüm bilen ýüzbe-ýüz duran serbazlaryň alapalyk suwy ele salmak üçin baş göterip, Merwde türkmenleriň depesinden salynmaly gylyjy şu takyrda öz bir-birleriniň depesinden salmaklary ahmaldy. Eger-de şeýle bolýsa, ýaragynyň ýitiligini dünýä ýaýdyrmak üçin şanyň Merwe ýörite ýollan pereňlisiniň ýagdaýy niçik bolarka? Ýewropa gazetleriniň sahypalarynda serbazlaryň duşman bilen bolan söweşde görkezen edermenliklerini wasp etmäge derek olaryň bir tulum ýa-da ýeke mytara suw üçin bir-birleriniň başyndan gylyç salyşlary taryp edilermikä? Şol sowalyň jogaby barada oýlanyp, guýy gazýan serbazlary synlamaga çykan Blokwil «Ýok, men ony beýdip bilmen – diýdi.

— Bu biçäre serbazlarda näme ýazyk bar? Bular öz günemasyny dolandyrmak üçin gaýdan hakynatutma gullar ahyryn. Näme, hol görünyän altmyş ýaşly goja bilen ýanyndaky on baş ýaşly ýigdekçe gan dökmäge höwesek bolup, bu ýere gelendir öýdýäňmi? Bu pahyrlarda ýeke günä bar, olam — garyplyk. Başarsañ, bu biçäreleri ölüme alyp gaýdanlary paş etmeli... Menem şol serbazlaryň biri ýaly. Ýöne olaryň ýagdaýy meniňkidenem agyr. Olar küşdüň pyýadasy ýaly erksiz adamlar. Küştde hem pyýada pahyr mydama şany, weziri gorap wepat bolýar. Iň soňky pyýada janyny gurban edýänçä, şa ýesir düşmeýär diýen ýaly...»

Saragt bilen Merw aralygynda häzir, dogrudanam, küşt oýny gidýärdi. Görgüli pyýadalar — serbazlar şanyň, weziriň başyny goramak üçin öz başlaryny halas etmelidiler. Ýöne ol biçäreler bu gezek, bu ýerde Garagumuň gazaply penjesinden sypaýsalar, indiki ädimde Merwe ýetip, şol agalaryň başy üçin gara başy ýene orta goýmaly boljakdyklarynyň pikirini hem etmeýän ýalydylar. Hawa-da, hakyky durmuşa meňzeş küşt oýnunda pyýada, atly, mal-gara diňe şany goramak üçin döredilipdir ahyryn. Durmuşam şol küşt oýnundan känbir parhlanmaýar.

Aňyrdan öwüsýän ýalnyň içinden epgek donuny geýip çykan Gara sertibe gözi düşen Blok wil içinden «Ana, küşt pyýadalarynyň weziri hem peýda boldy!» diýip ýylgyrdy, onuň bu ot-ýalnyň içinde çadyryny taşlap, bäräk ýönelige gelmeýändigini aňdy. Blok wil onuň edil boýnunyň çykan yerinden kesilen, saçy hem täze syrylan kelläni sakgalyndan tutup, elinde sallap gelýänine nazary kaklyşanda, belli netijä geldi. Bu gezekki buýruk Hemze Mürzäniň hut özünden ýeten bolmalydy. Sebäbi serbazlarynyň harby taýynlygyna göwni ýetýänem bolsa, olaryň ruhuny götermek üçin şazadanyň çem gelen tutarykdan peýdalanmagy halaýan adamdygyny pereňli bilýärdi. Bu mahal bolsa serbazlaryň başyndan agyr apat inipdi. Her hili ýol bile-nem bolsa, häzir olaryň ruhuny götermelidi.

Sakgalyndan tutulyp getirilýän gara kelle Blok wile öten aqşamky bolan kiçeňräk çaknyşygy ýatlatdy. Dogry, çadyry

serkerdeleriňkä golaý dikileni üçin, goşunyň gaýra tarapynda turan gopguna Blokwiň özi şaýat bolmandy. Ýöne töweregindäkilerden eşitmegine görä, daňa golaý sülsadyň gyrasyndan çawap geçen on-on iki sany atly türkmen birnäçe serbazy öldürip, üç sanysyny hem ýesir alyp gidipdiler. Şol çaknyşykda atdan agan türkmeniň bolsa kellesi kesilipdir.

Garagumuň howry Eýran goşunlaryny Merwe ýetirmän gyryp gutarjak bolýan ýaly şeýlebir gyzdyrýardy welin, yssa näbelet däl serbazlaryň özleri-de beýle aýylganç ýagdaý ozal hiç ýerde, hiç mahal bolan däldir öýdýärdiler. Entek beýle yssy bilen asla-da çaknyşyp görmedik Blokwi bolsa «Gün ýere gaty golaýlan bolsa gerek» diýip, oý etmäge mejbur boldy.

Serbazlaryň onlarçasynyň suwsuz ölendiginiň habary ýaýrady. Şehit ölmek howpy özleriniňem nesibesinde bardyr öýdüp howatrylanan serbazlar ýer köwmegi hasam çaltlandyrdylar. Iki-üç gulaç çuňlukdan yzgarly gum çyksa-da, basym suwa ýetiler diýer ýaly umyt etmäge esas ýokdy.

Blokwi öz çadyryna golaýrak ýerde gazylýan guýynyň ýanynda yzgarly guma hantamaçylyk nazary bilen seredişip duran serbazlaryň ýanyna baranda, bir goja onuň bilindäki mytara tarap ümledi.

– Bir owurt suw beräýmeseň, halym gaty harap, jenap. Taňry bendesine rehimiň insin!

Goja serbazyň näýynjar bakyşynyň gury söz bilen gaýtaryljak jogaba kanagatlanmajakdygyny öňünden bilen Blokwi mytarasyna pitikledi. Içi boş mytara, daşyna mata örtülenem bolsa, öz ýagdaýyny duýdurýan şaňňy ses bilen «Mende bir owurdam suw ýok» diýdi. Ol habar haýsy dilde aýdylandygyna garamazdan, hiç bir dile düşünmeýän üçinem düşnükli.

Jogaba münkürlük etmedik goja serbaz bu gezek Blokwiň sapançasyna tarap ümledi. Ol öz kaşaň sapançasyna hyrdar bolunýandyr öýdüp:

– Bu ýagdaýda saňa owadan sapança nämä derkar? – diýdi.

– Sen düşünmediň, jenap, – diýip, dodaklary jaýryk-jaýryk bolan serbaz zordan gepledi. – Maňa rehim et diýýän. Meni at-da, teşnelik belasyndan dyndar diýýän...

– Beýtjek bolsaň, özüňde-de ýarag bar ahyryn.

Serbaz başyny ýaýkady.

– Öz atan okuňdan ölmek namartlyk bolar. Beýtsem, Hudaý meň günämi ötmez.

– Eger seni ataýsam, Hudaý meň günämi bagyşlarmyka?

– Ynsana rehim eden bendäni Hudaý eý görýändir. Meň uzak geplemäge-de ragbatym ýok, jenap... – Goja serbaz ygynsyz aýaklaryny süýröp, gazylýan guýa tarap süýşdi.

Blokwil onuň indiki etjek hereketlerini synlamaga durdy. Onuň çaklamagyna görä, öz ýaragyndan ölmegi namartlyk ýa-da günä hasaplaýan serbaz, eýýäm üç-dört gulaç çuňluga ýeten guýynyň düýbüne özüni taşlaga-da, yzgarly hem salkyn topragy bagyrtlap, jan bermelidi. Emma beýle bolmady. Goja serbaz kisesinden kirli ýaglygyny aldy-da, gyzgyn çägäniň astyndan çykarylan yzgarly toprakdan penjesini dolduryp, onuň arasynda saldy, ýaglygynyň uçlaryny hem çogmaklap, ony süzmehalta ýaly etdi. Soňra ol toprakly düwünçegi agzyna ýetirip, iki eli bilenem mäkäm gysdy. Çaky yzgarly toprakdan gojanyň agzyna bir-iki damja nem daman bolmalydy. Ol ýaglykdan dodagyny aýransoň, gözlerini süzdi:

– Şifa kárdäm!

«Ýeri, agzyňa ýeten nemden peýda tapan bolsaň, geplemän bir dur-da, akmak! – diýip, Blokwil gaýybana käýindi. – Dodagyňa degen yzgary «Şifa kárdäm» diýen pursadyň ýalynly epegek şol dem ýok etmezmi!»

Dik asmana çykan Gün Garagumy depesinden köýdürüp barýan bolsa, aşagyndanam göze görünmeýän mähnet ojak gyzdyrýan ýalydy. Iki tarapdan urýan howra çydaman, gowrulyyp, gyzylymytl reňke öwrülen çägeden ýanyksy ys gelýän ýalydy. Gazylan guýulardan daş çykarylýan çägesow gumuň yzgary desbi-dähel ýok bolup gidýänem bolsa, şol topragy ýaňagyna sürtüp duranam bardy.

* Şypa tapdym.

Birdenem ýaglygyndaky yzgarly gummy döken goja serbaz ýene Blokwiľiň alkymynda peýda boldy. Ol pereňliň mytara-syna gaýtadan göz dikdi-de:

– Şonyňy maňa bersene, jenap! – diýdi.

Bu gezek öňki aýdanyna ynanmazçylyk edilendir öýden pereňliň gahary geldi, mazaly jogap bermäge häzirlendi. Emma teşneligiň özi bilenem gurup ugran oýny hakda oýlan-maga mejbur bolansoň, ol gödek gepläp, gojanyň göwnüne degmegi uslyp bilmedi.

– Näme, maňa münküri bolýañmy, serbaz?

– Ajal ýüzüne garap durka, münkürlige orun bolýan däl-dir, jenap. Men bu gezek senden suw dilämok, boş mytaraňy dileýän.

Blokwiľ serbazyň içi nemsiz gaby dilemeginiň manysyna entek düşünmese-de, mytarasyny uzatdy.

– Bu ýagdaýda aýyp zat bolmaz, jenap – diýip, mytaraňyň gapagyny açan serbaz çermegine ýapyşdy.

Gojany utandyrmak islemedik pereňli gapdala garady. Emma bu mahal ýaşulynyň ýadyna utanç düşmeýärdi.

– Taňry ýalkasyn, doganjyk!

Blokwiľ ýylgyrmakdan saklandy.

– Ýene gerek bolar. Öz ýanyňda durubersin!

Goja serbaz baş atyp, oňa minnetdarlyk bildirdi.

– Dogry aýdýañ, gerek bolar. Maňlaýyňdan bir katra der çyksa-da, urya etmeli däl bu mahal.

Blokwiľiňem ýanyňan meýdanda mundan zyýat saklanma-ga ýagdaýy ýokdy. Onuňam dodaklary gurap, ýuwduňmasy kynlaşyp ugrady. Ol çadyra tarap dolanmaly etdi, emma ýü-zugra saklanmaly boldy.

Aýaklaryny uzyn salyp ýatan düýäniň töwereginde sü-lerişip ýören serbazlaryň eňekleri, ýañaklary gyrmazy gana boýalandy. Ýeňsesini tüňnerdip, öňe eglen bir serbaz ýatan düýäniň boýnundan gujaklaýana meňzeýärdi.

Golaýa gelen Blokwiľ düýäniň hanasyndan çykyp ýatan gözlerine nazary kaklyşandan, haýwanyň ölüdigini bildi. Dü-ýäniň damagyny çalan serbazlar gan içip, teşneligi ýeňjek bol-ýar ekenler.

Ýagdaýa düşünen pereňli ol ýerde hem uzak saklanmady. Blokwil çadyryna ýetmänkä, ullakan sazagyň kölegesinde çölüň gyrymsy agaçlarynyň kökünü çeynäp oturan adamlary görüp aýak çekdi. Onuň çak edişine görä, daş çykan badyna yzgary bugaryp gidýän topragy ýüze sürteniňden, kök çeynemek has peýdaly bolmalydy. Herniçik-de, ýeriň üstündäki agajyň çalymtygam bolsa janly ýapragyny öldürmän saklaýan şol kökdi.

Çadyryna barsa-da, suw ýokdugyny bilýän Blokwil iki sany köki goltugyna gysdy. Emma ol öz işdäsiniň garşysyna gidip, köki mejburi ýagdaýda çeynese-de, agzynda ýakym-syz tagamdan gaýry zat duýmady. Bolsa-da, suwsuzlyk aýyl-gançdy, ol seniň işdäň alyanyna-almaýanyna garaman, kök çeynemäge-de mejbur edýärdi.

Kök çeynäp oturan Blokwil edil gapdalyndan geçenem bolsa, öz çadyryndan baş-on ädimlikde dikilen agajy görmän geçişine haýran galdy. Uzyn agajyň depesine naýza daňlandy, naýzanyň ujunda-da, Gara sertibiň köpe göz edip, sakgalyndan tutup getiren gara kellesi bardy. Blokwil ony synlap otur-maly boldy. Ok türkmeniň ýeňseçukuryndan girip, maňlaýyny böwsen ekeni. Göwreden aýrylan kelläniň ýylgyrýan ýaly ýüzüni synlan Blokwil: «Öz-ä bihal adam däl bolsa gerek! — diýip aýgyt etdi. — Ýüzi sowatly hem akylly ýüze meňzeýär...»

Ymgyr çölde giň meýdany tutup ýatan takyryň üstünde omadaklaşyp ýer köwýän serbazlaryň ýagdaýyny az-kem ýo-karrakdan synlasaň, ýylgyrmazça-da däldi. Janyny göni ge-len ölümden gutarmak üçin ynsanyň özünden erksiz edýän hemme hereketi keseden seredýäne gaty gülkünç bolup görünmelidi.

***

Saragt bilen Merw aralygyndaky agyr ýoly dogry ýigri-mi günde geçen goşun 1860-njy ýylyň 6-njy iýulynda Köşk obasynyň golaýyndaky soň Porsulaga adyny alan Nyýazmet-

gala diýilýän köne berkitmäniň ýanynda ymykly goş ýazdyrdy. Nyýazmetgala Merw topragy doly basylyp alynýança zerurlyk döreyänçä ätiýaçlykda durmaly sülsadyň esasy böleginiň hem azyk-owkadyň saklanmaly ýeri bolmalydy.

Baran ýerinde özi üçin del ýurduň ähli zady bilen gyzyklanýan Žorž Blok wil bu ýerdäki obanyň adyna Köşk diýilmeginiň sebäbine hiç düşüni bilmedi. Töwereginde saýasyn-da dem alayar ýaly ýeke düýp daragt hem görünmeýän, kaşaňdan-kaşaň belent ymaratlary ýok ýeriň ady näme üçin köşge ýanaldyka? Ýa-da ýanyndaky taşlanyp gidilen öýlerden sähel beýikligi bilen tapawutlanýan, çig kerpiçden bina edilen metjit üçin şeýle at galdyryka? Ýer-ýurda at goýmaga gezek gelende ilem-ä ýalňyşagan dälidir. Ýa-da ol özlerine şeýle ýowuz toprak beren tebigatdan närazy adamlaryň tapan ýaňsylamasymyka?

Dag üstüniň belentli-pesli ýollary söküp, Nowruzabatdan çykylaly bari sataşan birmeňzeş düzlük bilen ýowuz çöllük Blok wili halys lejkdiripdi. Nyýazmetgalanyň töweregindäki içgysgynç görnüş hem göwnüne ýakmadyk pereňli derrew çadyryna girdi. Ol ýol kartasyny açyp, «Nyýazmetgala», «Köşk oba», «Semendik» diýen ýazgy etdi, garaňky düşüp-düşmäkä-de düşegine geçdi...

Ertir irden çadyryň daşyndan gelen haýbatly ses pereňlini ukudan oýardy. Onuň çadyrynyň gapdalynda durup, bogazyna bat berýän Gara sertipdi. Ol ýanyndaky adamlara käýinýärdi.

Çadyrdan çykan Blok wiliň gulagyna ýeten habara görä, öten aňşam gijäniň bir mahaly garşydaşlarynyň düşelgesine aralaşan türkmenler ukuda ýatan serbazlary oka tutupdyrlar. Belkem, diňe syýasat üçin edilen bolmagy-da ahmal ol hüjümiň goşuna ýetiren ullakan zeperi-de bolmandy. Türkmen güllesinden diňe iki sany serbaz wepat bolupdyr. Gara sertibiň gepine görä, üç sany serbaz hem ýesir alnyp gidilipdir.

Oňa garamazdan, Gara sertibiň öz garamagyndaky adamlara käýinmäge-de, jabjynmaga-da, çäre görmäge-de haky bardy. Çünki ýanyna baryp duran pereňlä onuň düşündirişinden many alsañ, türkmenleriň öten aňşamky hüjümi Horasan go-

şunynyň agzyna çöp ölçäp görmek üçin edilen syýasat bolmalydy.

Gara sertip aňyrdan dyňzap gelen gaharly sözleri pürkmek üçin gapdalyndaky iki sertibiň biri, «Ferahan» diýlip atlandyrylýan polkuň serkerdesi Hüseyin Aly hana tarap seretdi. Emma Hüseyin Aly hanyň şanyň hut özüne golaý adamlaryň biridigi ýadyna düşdümi-nämemi, nazaryny onuň ýanyndaky sertibe öwürdi. Şeýlelikde, Hüseyin Aly hanyň eşitmeli sözlerini Fathaly han Şahsöwen Bagdady eşitmeli boldy.

– Üstüňe çozmag-a beýle-de dursun, türkmenler hatda seň ukyňy bozmaga-da ýaýdanmaly. Türkmenler senden gorkusyna on farsah ýakynynda asgyrmaga-da çekinmeli. Emma sen çadyryňda mylaýym düýş görüp ýatyrkaň, olar serbazlaryňy atyp gidýärler. Bu biziň goşunymyz üçin utanç dälmi-dir? Bu mertebesi belent, merhemetli şahymyzyň bize eden ynamyny puja çykarmak dälmidir? – Şany ýatlan Gara sertip Blokwiň çadyryna tarap seretdi-de, sesini peseltdi. – Bu habar şol çadyrdan aňryk geçmeli däl.

Käyelyän adamlar Gara sertibiň näme diýjek bolýandygyna düşündiler. Çünki Blokwiňkiden aňyrdan ýene üç sany çadyr bardy. Olaryň iň çetkisi bolsa Hemze Mürze Hişmet Döwläniňkidi.

Soňky tabşyryk bilenem gijeki bolan ýakymсыз waka seäpli çäre görlüş sapagy tamam boldy.

Gara sertip Blokwi:

– Şeýläk seret, jenap! – diýdi-de, günbatara tarap elini salgady. Günbatarda Blokwiň gözüne uç-gyraksyz meýdany tutup ýatan sary gamyşlyk görüldi. Käbir ýerinde ýap-ýaňy at toýnagynyň oýnandygy mese-mälim bildirip duran gamyşlyk ozal içine ynsan dabany düşmedik jeňňele çalyň edýärdi. – Türkmenler şol jeňňelligiň içi bilen gelipdirler, şol jeňňelligiň içi bilenem yza gaýdypdyrlar – diýip, şony aýtmak bilen, hiç kimiň başy çykmaýan söweş syryny açan serkerdä meňzän Gara sertip düşündiriş berdi. – Biziň sertiplemmiz, serheňlemimiz bolsa ol barada pikirem edenoklar. – Ol indiki aýtjak habary

diňe öz harby egindeşlerine degişli bolsa-da, ýene Blokwide yüzlenip gepledi. — Saba owkadyndan soň şol jeňňele baryň. Günorta naharyny aw etinden iýäýmegimizem ahmaldyr...

Gün guşluk bolanda, jeňňelligiň ileri tarapyňy boş goýan onlarça serbaz gamyşlygyň üç tarapyndan ot berdi. Kän mahal geçmäkä, töweregine otly halka aýlanan jeňňeliň üstüne gara tüsseden perde tutuldy. Guran gamyşlaryň şatyrdisy, çygar gamyşlaryň tüpeň atylýan ýaly tarkyldysy jeňňeliň içinde basga düşen haýwanlaryň, guş-gumrularyň zenzelesine garyşyp, Nyýazmetgalanyň Semendik tarapyndaky giň meýdan belent asmany bilen birlikde goh-galmagala gaplandy. Gara tüssäniň ýokaryk göni gitmegine-de päsgel bermeyän şemalsyz howada alaw halkasy haýal gysylýardy.

Gara sertibiň baştutanlygyndaky baş-alty sany serkerde ýanyňyň serbazlary bilen günortada, jeňňeliň ot berilmedik tarapynda jemlenipdi. Olar öz elleri bilen döredilen dowzaha tomaşagär bolup durdular.

Ähli jandardan öňürdip, otdan gaçan garamtyldan semiz towşan göni ilerligine eňdi. Emma ot ajalyndan gutulan janawar ok ajalyndan sypyp bilmedi. Ýeke towşana baş-alty sany gara nil çeneldi. Öňli-soňly ýaňlanan tarkyldy öňki gohuň üstüne urna boldy. Atylan oklaryň hemmesiniň nyşana degeni-degmäni belli däl, ýöne janhowluna bir towsup ýere ýazylan owadan jandar öz gyrgyzy ganyna boýaldy.

— Aý, ol towşandan agyz tamşanar ýalam zat galan däl bolsa gerek! — diýip, aňyrdan Gara sertibiň sesi geldi.

Blokwil Gara sertibiň «Günorta nahara aw etini iýmek» barada aýdanyny ýatlady. Ol ýene bir zada göz ýetirdi: jeňňel towşan awlamak üçin otlamandy-da, garşydaşa bukalga bolýan gamyşlar ýok edilyärdi. Gara sertibiň esasy maksady şoldy. Ýogsam, öten aňşam ýatanlary gürpbasdy eden türkmenleriň ýene gamyşlykdan peýdalanaýmklary ahmaldy. «Yeri, jeňňeli otladyň-da, gijäniň garaňkylygynam otlajakmy?!» diýip, Blokwil pikirlendi.

Töwerekdäkileriň biri gara tüssäniň başy asmana ýetýän, gara şaha, gara ýaprak ýaýradan mähnet gara açaç ýaly bolup durşuny synlasa, başga biri oduň örüsini barha giňeldip, öňünden çykan öl-gury çöp-çalamy ýuwarda kimin ýalmap barşyna tomaşa edýärdi, ýene biri hem gep-söz alyşdyрмаýan täsin şatyrda diň salýardy. Blok wil bolsa öz başyny tizräk ajaldan gutarmaga derek, pelpelleyän bir kepderiniň serbazlaryň depesinde pyrlanyp ýörşüne garaýardy.

Tötänden aýagynyň astyna sereden pereňli sag ädigiňiň edil burnuna ýetip, çabalanylýatan çaga kepderijigi gördi. Ol gyzyl etenelikden ýaňy saýlanyp ugran, entek uçmaga ukypsyz, gaçmagyň ugruny hem bilmeyän ejiz jandardy. Eger-de kapral öňe tarap sähelçe hereket edäýen bolsa, çaga guş özünden ýüz esse agyr ädigiň astyna düşüp mynjyraýmalydy.

Blok wil adamlaryň depesinde pyrlanyp ýören kepderiniň näme üçin ajaldan gaçmaýandygynyň sebäbine şondan soň düşüniş galdy. Asmandaky ene kepderi öz dilinde adamlara bir zatlar diýýärdi, megerem, olara ýalbarýardy, megerem, balaşynyň halas edilmegini sorady. Emma wagşylyk döreden adamlar biçäre guşuň diline düşünmeýärdiler, düşünäýselerem, olaryň özünden ejiziň arzyny diňlejekleri belli däl di.

Pereňli çaga guşy eline aldy-da, baş-alty ädimlikde duran iki serbazyň birini öz ýanyna çagyrdy.

— Hol depäni görýänmi? — diýip, ol gamyşlygyň gutarýan yerinden taýagatym ilerde göbek ýaly bolup çalaryp görünýän şor tümmege tarap elini salgady.

— Görýän, agabeg, görýän! — diýip, serbaz tabynlyk bilen jogap gaýtardy.

— Şujagazy şol depäniň üstünde goýup gaýt!

Aslynda-da bu ýere özünden ketdeleriň buýrugyny berjaý etdirmek üçin çagyrylan serbaz çaga guşy gysymyna aldy-da, görkezilen ýere tarap höküdikläp gitdi.

Blok wiliňem, serbazyňam eden hereketine olaryň özlelerinden gaýry üns berenem bolmady. Şondan soň adamlaryň depesinde janserek bolup, pelpelläp ýören ene kepderi hem gözden ýitdi.

Ot adamlaryň duran ýerine golaýladygyça, gamyşlygyň içindäki galmagal hem güýjedi. Galmagal güýjedigiçe-de, tüpeň sesi ýygjamlady. Tüpeň sesi ýygjamladygyça-da, serbazlaryň, serheňleriň şady-horramlygy artdy. Blok wil olaryň bolşuna geň galdy. «Adamlar ýa bir-birlerini öldürüp, ýa haýwanlary atyp, ýa-da tokaý otlap, öz edýän ýykgyňçylygyna hessele kakmaly. Geň zat!»

Bir garynlak serbaz bolsa golaý gelende atan towşanyň guýrugyndan ebşitläp, ýokary göterip durşuna, öz mergenligi bilen ýoldaşlarynyň önünde magtanýardy.

Birdenem ýanýan gamyşlykdan atylyp çykan äpet ýekegapan göni Blok wile tarap gaýtdy. Ara uzak bolmasa-da, pereňli ony synlamaga ýetişmedi. Ýöne onuň gözüne bolmasa, ýekegapanyň kebzesi tütäp gelýän ýalydy. Jany karkara gelip, gysşaga düşen wagşy haýwan gönelen ugrundan dönmedi. Onuň önünde durmak ajalyň önünde durmakdy. Şoňa göz ýetiren Blok wil sapaňçasyny sermedi. Aljyraňňlykda sapaňça-da mahaly bilen gabyndan çykmady. Pereňli özüni ýitirdi. Oňa gaçyp gutulmaga-da maý ýokdy. Gorkana goşa göründimi ýa-da hakykatdanam, şeýlemidi – ýekegapanyň öňe somalyp duran iki sany gylyja meňzeýän egri dişi pereňliniň garnyna sokulyp, ony ýokaryk göteräýjek ýalydy.

Ahyr ýalaňaçlanan goşa nil pereň sapaňçasy hem mahaly bilen atylmady. Blok wil sähel salymdan garnyna ot bolup guýuljak agyryny garşylamaga häzirlendi. Birdenem sapaňça gümpüldäp gitdi. Emma ok nyşanadan sowa geçene meňzedi – ýekegapanyň bady gowşamady.

Wagşy haýwan bilen Blok wiliň arasy dört-bäş ädime dirände, pereňliniň gözünüň önünde lowurdan başga bir ýiti diş – egri gylyç ajal bilen adamyň arasyna böwet boldy. Töwerekden ahy-waý eşidildi.

Endamyna başdan-aýak jan deri çykan Blok wil maňlaýyny tutup, aşak oturdy. Onuň görejjine kaklyşan ähli zat: gara tüsse-de, tütäp duran jeňnelem, uzakdaky metjidiň diňi-de, asyl tutuş dünýä sandyraýardy. Ony ölümden halas et-

mäge ýetişen serbaz, entek jany çykman ýatan ýekegapanyň depesinden ýene bir-iki gezek gylaç saldy.

Haýdap gelen Gara sertip ýüzünden adam ruhy öçen pereňlini gop berip, ýerinden turuzdy-da, näme üçindir, gülüp goýberdi.

– Indi saňa hiç mahal ölüm ýokdur, jenap!

Blokwiliň jogap gaýtarmaga dili aýlanmaýan ýalydy.

– Gaty gorkaýypsyň öýdýän?!

Pereňli bu gezek gepledi:

– «Gorkamok» diýsem, Hudaýyň önünde-de ýalan sözledigim bolar. Men ölüp direldim, general...

***

«1860-njy ýylyň 19-njy iýulynda surnay-kernaýyň owazy astynda biz Merwe girdik.»

Blokwil

Surnay-kernaýyň dünýäni tutan owazy serbazlara az-kem göçgün berendir öýdäýmeseň, agyr goşunyň Merwe girmegi Horasandan gaýdylaly bäri her günde edilen adaty hereketden känbir parhlanmady. İçinde yns-jyns ýok kendi garşylyksyz eýelemek, sazy hernäçe gaty çalsaňam, hakyky ýeňiş derejesine ýetirip bilmeýär ekeni. Galasyny ýa-da baş şäherini aldygyňam tutuş ýurdy eýeledigiň bolmaýardy. Paýtagty eýelenenden soňam, ýurduň gutarnykly ýeňlişe sezewar edilmedik gezegi taryhda köp bolupdy. Ýeňiş nokadyny goýmak üçin ýeňilen tarap ýeňlenini ykrar etmelidi, ilat dyza çökerilmelidi. Oňa garamazdan, Gara sertibiň maslahaty bilen şazadanyň ýurduna ýollan çapary Merwiň alynmagy bilen diňe bir tekäniň däl, eýsem, tutuş türkmeniň özleriniň gol astyna geçendiginiň habaryny buşlamak üçin günorta tarap at goýdy.

Žorž Blokwil Maru-Şahu-Jahan, Marguş, Margiana, Merw, Marw diýen ýaly atlar bilen dünýä meşhur bolan şäher barada köp zat eşidipdi. Ol şäherde deňsiz-taýsyz kitaphanalaryň

bolandygyny, atlary äleme dolan alymlaryň, şahyrlaryň, akyl-darlaryň ýaşap geçendigini bilýärdi. Emma onuň kişi goşunynyň arasy bilen bu berkitmä gadam basmagy Merwiň gymmatynyň, ony eýelän goşunyň agramynyň gaçmagyna sebäp boldy. Hany ol belent-belent köşgi-eýwanly, köçebagly şäher?! Serbazlaryň görgi baryny göre-göre, hupbat baryny ýuwda-ýuwda, çöl-beýewan söke-söke eýeläni şäherem däl-di-de, heniz gurluşygy hem doly tamamlanmadyk gowşajyk berkitmedi.

Serbazlar bilen deň azap çekip, Merwe ýeten Blokwil asyrlary başyndan geçiren daş diwarly gala derek töweregine çig kerpiçden hem saman-sypal garylan palçykdan haýat aýlanan berkitmä sataşdy. «Garsydaşlarynyň belanyň körügi hasap edýän şäheri şümükä? Isgenderiň düýbünü tutup, Nikatoryň gelşigine getiren, özüne ýanap Antiohia adyny dakan şäheri şu bolmalymy? Wagt bilen wagşylyk belent ymaratlary-da küle öwürýär — diýip, Blokwil içini gepletdi. — Adamlar wagta baha bermeýişleri ýaly, öz wagşylyklarynyň nämedigini hem bilenoklar. Diri adam mazarystana zyýarat edip ýörkä-de, özi ölmelidir öýtmeýär. Bu ýerde Çingiz hanyň atlylaram bolupdylar. Olaram dabyrasyp ýörkäler, hiç mahal guma garylarys öýden däldirler.»

Blokwil özünü taryhyň tot-tozany siňen sahypalarynyň üstünde gezip ýören ýaly duýdy. Ol gözünü ýumanda, dabany topragy däl-de, kelleçanaklary, süňk-saňklary basgylap ýörendir öýtdi, aýallaryň, çaga-çugalaryň zenzelesi, gylyçlaryň şakýrdysy, toplaryň gümmürdisi gulagynda ýaňlandy. Ol gözünü açanda bolsa, bir mahal dünýäde iň gözəl şäherleriň biri bolan Maru-Şahu-Jahanyň gädik-gemrik harabalary peýda boldy. «Taryh diýilýän zat galam bilen däl-de, hökman gylyç bilen, ýykan-ýumranlyk bilen ýazylmalymyka? Ony näzenin zenanlaryň, sypaýy ýigitleriň hoş ýatlamalaryndan düzüp bolmaýarmyka?»

...Gara sertibiň ýanynyň baş-alty sany serbazy bilen gapdalyna gelip durmagy Blokwiň geçmişden şu güne getirdi. Ol gözünü ýumanda taryhyň galagoply suratlaryna nazary

kaklyşan bolsa, gözünü açanda-da şu günün galagoplulygy göreçlerine dürtüldi. Gara sertibem taryhyň sahypasyny gan bilen ýazýanlaryň biridi. Geçmiş bilen şu gün duşuşanda, ikisi alyşdy ötägitdi.

Merwiň eýelenmegi bilen ýeňiş daragtynyň şirin miwesinden datdym hasaplaýan şadyýan sertip:

– Ýeri, jenap, näme beýle oýa batypsyň-la? – diýdi.

– Aý, oýa batan zadymam ýok, general. Goja Merwe aýlanyp göräýsemmikäm diýip durdum. Sizi bu meşhur kentde hoş gördük!

Pereňliniň soňky sözleri ýaňsylama bolsa-da, keypli sertibiň keypini has-da göçürdi. Ol Blokwiiliň egnine çalaja kakyp goýberdi.

– Bizem sizi bu ýerde hoş gördük!.. Eşidýäňmi?

– Eşidýän – diýensoňam Blokwil baş atdy.

Eşidilmeli zat ilerden gelýän surnaý-kernaý sesidi. Pereňli ozalam kän mahal bäri gulagyny kamata getiren şol sesden gaçyp, bu ýere gelipdi.

– Menem Merwe aýlanyp göräýsem diýip, bärlik çykypdym.

– Ol-a hasam gowy, general!

Murgabyň dar paýapylyndan geçip, galanyň içine girenlerinde, palçyk eýläp duran birtopar serbaza gözi düşen Blokwil olaryň näme edýänleri bilen gyzyklandy.

– Ol meň buýrugym – diýip, Gara sertip öwünýän ýaly äheň bilen jogap gaýtardy. – Kerpiç üçin palçyk eýleýärler. Galanyň iki sany çykalgasyndan özgesini petiklejek.

– Türkmenler gaçyp giden bolsalar, çykalgalary ýapmagyň indi näme hajaty bar?

– Türkmene ynam ederligi ýokdur, jenap. Olar möjek ýalydyr. Türkmen sagyňdan girer, soluňdan çykar. Nädip geleninem, nädip gideninem bilmän galarsyň.

Blokwil ýylgyrdy. Ol ýylgyryşyň Gara sertibiň aýdanlaryny tassyklaýan manysy bardy. Sebäbi ol türkmenleriň tilki sapalagyny atyp, düýnünň özünde-de serbazlaryň üsti toply iki sany arabasyny ok-därisi bilen olja alandyklaryndan habarlydy.

Merw galasy berkitme hökmünde onçakly ygtybarly bolmasa-da, düýbi giňden tutulandy. Häzirem onuň içinde müňlerçe gara öý bardy. Duşmanyň gelmeginiň sähel öň ýany teke hany Gowşut hanyň buýrugy bilen göçülende alnyp gidilen öýleriň tärimleriniň ýeri tegelek-tegelek oýuk bolup bildirip durdy. Blok wil türkmen öýüniň içini synlamak isledi. Gara sertip hem ol islegi goldady.

Blok wil sertibiň zýy bilen öýleriň birine girdi. Asly hem pukaranyň tünegidigi bildirip duran oraçanyň içinde pereňliniň gözi eglener ýaly zat ýokdy. Ýerliginde-de serenjamy-sepi ýetmedik, degerliräk goşy hem sypyrylyp gidilensoň, öý hasam çyplaň bolup görünýärdi.

Blok wil öýüň täriminden başlap, uk, tüýnük, tüýnükden sallanyp duran gödek ýüpe çenli garyşma-garyş synlady. Ony juda geň galdyran zat hem tüýnükden daňlan ýüpüň ujundaky tulum boldy. Ol öýden çykyp barýarka-da, zýyna gaňrylyp tulumu seredende, dulda ýatan degirmen daşyna büdräp, tas ýykylypdy. Blok wil tärimde elini diräp zordan saklandy. Onuň tärimde el dirän ýerinde-de çemçe torba asylygy duran eken. Torbada ýaga bişen, gum-gurum basan susagyň gödek sapy somalyp durdy.

Giden meýdany tutup ýatan galanyň ähli ýerine aýlanyp çykar ýaly däl di. Şonuň üçinem sertip bilen kapral ortadaky depäniň üstüne çykyp, töwerege ser salyp görmeli etdiler.

Depäniň üstünden galanyň içi oňat görünýärdi. Blok wil serdarlar, jarçylar şol tümmegiň üstünden köpçüligе yüzlenýän bolsalar gerek diýip çak etdi.

Günüň ikindi bolmagy bilen gara öýleriň kölegeleri hem uzalyp, beýleki öýler bilen çaknyşýardy-da, giň meýdanda üýtgeşik bir surat emele getirýärdi. Serpigi ýapyk türkmen öýleriniň sansyz gümmez ýaly bolup oturyşy bu il bilen nätanys pereňlini haýran edýärdi. Gara sertip bolsa beýle görnüş bilen onçakly gzyklanmaýan ýaly, elini başga tarapa salgap goýberdi.

— Şol adam bu mahal näme işleýäkä, jenap?

Gün şöhlesiniň arasy bilen ýer köwüp duran adama nazary kaklyşan pereňli:

— Biri çukur gazýan ýaly-la — diýdi.

— Özem türkmen bolmaly — diýip, Gara sertip, ozalam düşnüksizligi bilen gyzykly bolup görnen hereketi hasam täsin etdi. — Biziň adamlammyzyň o ýere baryp, çukur gazmaga haky ýok. Hiç kime beýle buýruk berlenok.

Belentlikden düşüp, ol ýere ýeten adamlar geň bir wakanyň üstünden bardylar. Otuz ýaş töweregindäki uzyn boýly, hortap türkmen gara dere batyp çukur gazýardy. Gazylýan çukuryň gapdalynda-da diýseň owadan bir bedew süýnüp ýatyrdy.

Türkmen üç-dört ädim golaýyna gelen adamlary ýa-ha görmedi, ýa-da görse-de, üns bermedi. Ol öz işini dowam etdi. Gelenler esli salym dursalar-da, türkmen şol bir hereketini üýtgetmedi. Bolýan wakany haýran galyp synlap duran Blok-wil çukur gazýany akyly ýerinde däl adamdyr diýip çaklady. Onuň ölen aty gömmek üçin çukur gazýany düşnükliidi. Ýöne ähli jemendes, it-pişigine çenli göterilip giden galada, onda-da duşmanyň eline geçen howply galada ol adamyň täk özüniň galmagy welin düşnüksizdi. Beýle hereketi diňe janyndan geçen ýa-da akylyndan azaşan adam edip biljekdi.

Ýanyna gelnendigini aňdyrmak niýeti bilen Gara sertip çalaja ardynjyrady. Diňe şondan soň başyny sähel galdyran türkmen salam berdi. Emma ol ýanlary ýaragly baş-altý sany adamyň üstüne abanyp durmagyna garamazdan, gaçyp gitmäge-de meýillenmedi, edýän işini hem togtatmady.

Çukur gazýan türkmeniň bolşy Blok-wile türkmen öýünde gören geň zatlaryndanam beter täsir etdi. Ol sertibiň ýanyndaky dilmaç serbazyň türkmenine tizräk sowal bermegine garaşdy. Emma Gara sertip lal-jim bolup duransoň, dilmaç sesini çykarmady.

Işini boldum eden türkmen piliniň sapyna daýanyp, çukur-dan çykdy, iki gulakly guralyny ýere sanjyp, maňlaýynyň derini çaldy, iküç ädimlikde ýatan donuny alyp, çaňyny kakýşdyrды. Soňra ol atyň ýanyna bardy-da, onuň maňlaýyny sypady. Don atyň kellesine oraldy, yeňleri boýnundan daňyldy. Türkmen şol hereketleri edýänçä, töwerekdäkileriň ýüzüne-de garamady.

Emma iň soňunda welin, daşyna garanmağa mejbur boldy. Atyň maslygyny çukura tarap çekmekçi bolanda, onuň ýeke özi ejiz geldi. Ol töweregine seretse-de, sesini çykarmady.

Türkmeniň sözsüz medet sorayan nazarynyň manysyna düşünen Gara sertip nökerlerine ümledi. Haýdap baran üç sany serbaz aty çukura iteklemäge kömekleşdi.

Çykaran gumuny ýene çukura süren türkmen gaýtadan derini çalansoň, duranlara tarap seretdi.

– Indi gep sizden!

Onuň näme üçin beýle diýmegine Blokwil düşünişip bilmän galdy.

Gara sertip sowal bermän durup bilmedi.

– Sen näme üçin galany terk eden tekeler bilen geçmadyň, türkmen? Janyňdan irdiňmi? Biziň kimdigimizi bilýäňmi? Bala-çagaň ýokmudy?

Häliden bäri dyman türkmen çalt-çaltdan gepläp başlady.

– Siziň kimdigiňizem bilýän, janymdanam iremok, bala-çagamam bar. – Türkmen atyny gömen çukuryňa tarap elini salgady. – Şu sebäpli gidip bilmedim. Janawar keselledi. Men haýwança-da bolman namartladym. Ony taşlap ýöräberdim. Haýwan meniň yzymdan bir ejiz nazar aýlady welin... – Türkmeniň bokurdagy doldy. Ol esli salymlap gepläp bilmän, yz-yzyna ýuwdundy.

– Zzyňa gaýtdyňmy? – diýip, dilmaç Gara sertibiň aýdanyny türkmençä geçirdi.

– Hawa, namartlygyň ýaryndan gaýtmaşam mertlik diýip, yzyna dolandym. Asyl aňyrygyna ýöräýin diýsemem, aýagym ädilmän dur. Men ýigrimi alty ýaşymdan bäri Garaýel sebäpli ýaşap ýördüm. Garaýel bolmadyk bolsa, ýedi ýyl mundan ozal ölmelidim. Gürrüňsiz ölmelidim. Ol meni ölümden gutardy. Yzymdan kowan ajala ýetdirmän, alyp gaçdy ...Şonda-da men, iň soňunda, bigaýratladym. Öljek bolup ýatan aty taşlap gitdim. Adam käte haýwança-da bolanok-da.

– Maňlaýyndan atyp ötägitseň bolmadymy?

Garaýeliň eýesi ilki dilmaja, soňam Gara sertibe närazy nazar aýlady.

– Türkmen, zerur bolsa, özüni atyp mertlik edip biler. Yöne atyny atyp, namartlyk edip bilmez.

Türkmeniň gaýtaran jogaby täsir etdimi, nämemi, esli dymyp duran Gara sertip gödek sowal berdi:

– Indi biz seň özüňi ataýsak nätjek?

– Kysmatdyr, han aga.

– Sen bir haýwan sebäpli şu ýaşda ölmägerazy-da onda?

– Garaýel haýwan däldi. Çyn bedewdi. Çyn bedewiň adamdan mert bolýandygyna özüm göz ýetirdim.

– Çagalaryňa nebsiň agyranokmy?

– Agyrsa nädeýin? Öz ilinde olaram ýykma-ýykylma ýaşarlar-da.

– Biz seni aman goýup, tekeleriň arasyna goýbersek, nädersiň?

– Kysmatymdanamrazy bolardym, sizdenem.

– Biz tekeler bilen garpyşmaly bolsak, eliňe gylç alarmyň ýa-da edilen ýagşylygy unutmazmyň?

– Edilen ýagşylygy unudaryn diýmen, ýöne elime gylç almanam diýip bilmen.

– O nä beýle?

– Ýagşylygy unutmak namartlyk bolar, üste duşman gelende, gylja ýapyşmazlygam mertlik bolmaz...

Günüň ýaşmagy bilen ses-sedasyz mazarystanlyga öwürülen gala Gara sertibiň dünýäsini daraltdy. Ol türkmeni hem ýany bilen alyp, yza dolanmaly etdi.

Kysmatyna kaýyl gelip, serbazlaryň öňüne düşüp ugran türkmen yzyna gaňrylyp, ilkaşamyň ümüştamyşlygynda eýýäm gözden ýitip ugran gum üýşmegine iň soňky gezek nazar aýlady.

Ony synlan Blok wil çalaja baş ýaýkady: «Haýwany beýle derejede söýüp bilýän adamyň ýüregi neresse çaganyň ýüregindenem päk bolsa gerek...»

...

Ozal baglaşylan şertnama görä, Žorž Blok wil serbazlaryň türkmen topragynda geçirýän harby hereketlerine gatnaşmazlyga-da haklydy. Tä uruş gutarýança, ol özüni ok ýeterden

uzagrakda saklasa-da bolýardy. Emma ol gürrüni edilyän dört sany türkmen ýesirini welin, ýakyndan synlamak isledi.

Ýewropanyň berk harby tertip-düzgünine endik eden hem her ätjek ädiminden, ujypsyzam bolsa, özüne ýokaýmagy ahmal garadan ägä bolmak isleyän pereňli türkmen ýesirlerini synlamak üçin Gara sertipden idin almaly diýen netijä geldi.

Blokwil sertibiň çadyryna tarap barýarka, Mürze Mämmet Kowam ed-Döwlä türkmenleriň nä sebäbe Gara sertip diýen lakam dakandyklary barada oýlandy. Ýerli ilatyň oňa şeýle lakam berendigini başda sertibiň özi oňa gürrüň beripdi. Ýöne dogabitdi agzy ýelliräk, özüni mahabatlandyrmagy halaýan sertip birtopar serkerdäniň içinden türkmenleriň ala-böle özüne şeýle baha bermeklerinden başgaça many çykarýardy. Üstesine-de, türkmenler oňa «Gara ganjyk», «Gara ýylan» ýa-da gaýry bir ynsanyň çekeräk durýan sypatlandyrmasyyny ýöňkemän, «Gara sertip» diýipdirler. Mürze Mämmet Kowam ed-Döwläniň sertipdigem çyn, garayagyz pyýadadygam hakykat. Şonuň özi-de Mürze Mämmediň beýleki generallardan gowulyga tarap tapawutlanýandygyna güwä geçmeýärimi näme? Ýogsam, iň bolmanda, duşmanyň-a saňa özüňe mynasyp däl hem bolsa, ýigrenji lakam dakmaga döwtalap bolardy ahyryn.

Emma Blokwiliň çak etmegine görä, bu ýerdäki hakykat Mürze Mämmediň öz baha kesişinden başgaça bolmaly ýaly. Halk lakam dakanda ýalňyşmaýar. Halkyň dakýan lakamy adamyň içki ýa-da daşky dünýäsi bilen hökmany suratda bap gelýär. Şeýle bolsa, ol meselede ýalňyşan türkmenler öz bala-çagasyny gyрмага gelen duşmanyna onuň öz göwnünden turýan lakam dakaýmalymy?

Soňky üç-dört aýyň dowamynda Mürze Mämmet Kowam ed-Döwläni birneme tanamaga ýetişen Blokwil onuň öz ilinde, öz hökümdaryna-da ikilik, garalyk eden gezegine telim sapar gabat geldi. Şonuň üçinem türkmenleriň oňa lakam dakmakda ýalňyşandyklaryna pereňlide münkürlük döremedi. «Gara» diýen söz, köplenç halatda, gowulygy aňlatmaýar ahyryn!»

Gara sertibiň çadyryna golaýlan Blok wil aýak çekmeli boldy. Içerden gelyän gülki, galmagal sertibiň sary çadyryny asmana göteräýjek bolýardy. Çadyrdakylaryň gyzyşan gürrüniň arasyňy bölmek islemese-de, daşarda öý diňleýän ýaly bolup durmagy özüne uslyp görmedik Blok wil içerik girmeli etdi. Ol çagyrylman geleni üçin sertipden ötüňç sorady hemem islegini beýan etdi.

Pereňliniň haýyşyny diňlän öý eýesi, zyndanam onuň ýanyndaky üç adam ýañadandan, ýöne bu gezek öňkülerindenem has gaty gülmäge başladylar.

Gözlerini ýaşardyp gülyänlere ýasama ýylgyryp sereden kapral aňk-taňk boldy.

– Göwnüňe alaýmagyn, jenap! – diýip, Gara sertip gülkiniň arasy bilen myhmanynyň göwnüni awlamak isledi. – Senem biziň gülyän zadymyzyň gürrüni etdiň. Şoň üçin biz ýañadandan gülmeli bolýas.

Blok wil çadyrdakylar bilen hoşlaşyp, çykyp gaýtdy. Ol gelyärkä-de, ýaňky tükeniksiz gülki hem düşnüksiz gürrüň zerarly ýene Gara sertip barada oýlanmaga mejbur boldy. «Adamyň durmuşdaky eýeleýän orny bilen paýhas derejesi deňeçerräk berilmedik bolsa, netije hökman birtaraplaýyn bolýar ekeni. Uly çaknyşyga girmeli serdarlaryň goşunyň yk-baly hakda oýlanman, bolgusyz zatlar sebäpli tä synçgylawugy tutýança gülmeleri nähili gülkünç. Aý, gülki bilen aglamaga tutaryk bolýan zat her ilde başga-başgadyr-da». Blok wil oýlandygyça, ýaňky gülyänleriň garşydaşlarynyň nähili adamdyklaryny bilmäge höwesi artdy.

***

Ýesir düşen türkmenleri urman-sökmän gynaýardylar. Olary diňe öldürmäge rugsat berilmeyärdi. Ölümden bärki görginiň nähili aýylganjy bar bolsa, ýesirleriň başyndady. Olary öldürmeýänleriniň sebäbi bolsa, Merwe girileli bäri ogurlanyp äkidilen garawullar bilen iki gün mundan ozal bolan kiçeňräk darkaşda ýitenleri hasap etseň, türkmenleriň

elinde ýüze golaý ýesir serbaz bardy. Ahyrsoňy iki tarapyňam ýesirleriniň çalşylmagy ahmaldy.

Ýesir düşen dört türkmeniň diridikleri-de ýagdaýlydy. Olaryň dördüsini-de bir-birine mäkäm daňyp, Murgabyň edil kenaryndaky şor tümmegiň üstünde oturdylar. Ýüzleri Güne ýanyp gap-gara bolan takyrkelle türkmenleri bir-birinden tapawutlandyrrar ýaly hem däldi. Bolsa-da, olaryň biriniň ýaşynyň gaýdyşandygyny, iki sanysynyň otuzy töwereklandigini seljermek bolýardy. Dördünji ýesir on alty-on ýedi ýaşlaryndaky ýigdekçedi. Yssy hem edibilenini edýärdi. Otlý epgekden ýaña ýesirleriň ýüzi, boýun hamlary gotur açan ýalydy.

Şor tümmegiň ýanyna gelip duran üýtgeşik adam ýaşuly ýesiriň ünsüni çekdi.

– Serbazlaň arasynda ylmyň aňrybaşyna çykan bir pereňli bar diýýädiler welin, şu adam şol bolsa gerek.

– Ylmyň çür-depesine çykan adamyň täk özüni janpenasyz-zatsyz meýdana goýbererler öýtdüňmi?

– Özem ylmyň aňrysyna çykan bolsa, hökman ýetmiş iki dil bilmelidir – diýip, ýesirleriň biri welilik etdi.

– Aý, oň bolup durşy-ha dile düşüňän adama meňzänok – diýip, ýene biri Blokwiile öz bahasyny berdi.

Ýaşuly özüniňkini mamla etjek boldy.

– Ony biljek bolsaňyz, bir zat diýip göräýiň! Ýetmiş iki dil bilýän bolsa, haýsy dilde gepleseňem, mana düşüner.

– Heý, ýetmiş iki sany hem dil bolarmayt? Gajar diýersiň, özbek diýersiň, gazak diýersiň-de, baş-alta ýetersiň welin, dil gutaraýar-da. Ýetmiş iki dili nireden aljak?

– Bir zat soraysaňyzlaň!

Sowal bermeli ýesir Blokwiile seredip:

– Eý, sary adam, seň adyň näme bolar? – diýdi.

Özüne bir zat diýlenini aňan Blokwiil ýylgyrды, ýöne sesini çykarmady.

– Türkmençe-hä bilmeyär ekeni. Hany, parsça-da bir zat diý.

– Eý, sary adam, ob, ob!

Ýene ýylgyran Blokwil, tanyş söze düşüniş, derýa tarap elini salgady.

– Ob! Ob!

– Gördüňizmi? «Ob» diýildi welin gozganyberdi. Serbazlardan ekeniläýt!

– Gozgansa-da, şu adam olara-ha meňzänok.

– Aý, olaňam türkmeniň saryk, ärsary diýen ýaly, ýomut diýen ýaly taýpalarynyň birinden bolsa näbilýän?

– Bu nä bize beýle siňe-siňe seredip durka, walla?

– Tanajak bolýandyr!

Dogrudanam, Blokwiň ýesirlere dikanlap seredip durşy geňdi. Ýesirler ol adamyň özleriniň daş sypatyny ýörite synlamaga gelendiginden bihabardylar. Bendilere esli salym ser salan Blokwil: «Antropologlar türkmenler mongolpisint bolmaly diýjek bolýarlar welin, bular-a beýle däl ýaly – diýip içini geplettdi. – Şu dört türkmen kelleçanagynyň gurluşy bilenem, ýüzleriniň tegelek dældigi bilenem mongolpisinde däl-de, ýewropapisinde çaly m edýär...»

Günorta tarapdan peýda bolan iki sany serbaz bir agyr zady süýrüp, bäriligine gaýtdy. Getirilýän üç gün mundan ozal ele düşüp, öldürilen türkmeniň jesedidi. Serbazlar jesedi ýeliň ýesirlere öwüsýän tarapyna getirip taşladylar.

Jesetden şeýle bir agyr ys gopýardy welin, diýip-áýdar ýaly däldi. Beýle ýagdaý ýesirleriň ozalam kyn gününüň üstüne urna boldy. Suwsuzlygam birbada unudyldy diýen ýaly. Jokrama yssyda çişip, porsan jeset daş-töwerekde dem alar ýaly etmedi.

Heniz ömründe jeset görmedik ýaş ýigidiň sesi naýynjar çykdy.

– Kertik aga, meň ýüregim bir hili bolýar.

«Ýüregi bir hili» bolýan oglanyň derdine em etmäge ýaşuly ýesirde-de hiç hili çäre ýokdy. Ýöne ol:

– Inim, sen erkek adam ahyryn! – diýip, birneme gýjalatly sözler bilen ýigdekçäni köşeşdirmek isledi.

Petiş howada çöp başy gymyldamasa-da, serbazlar şemal öwüsýän tarap hasaplap, jesedi birneme günbatara süýşürdiler. Ol hem ýigdekçäniň gabat garşysyna düşdi.

Ýesiriň urlandygy, gynalandygy jesetden bildirip durdy. Goparylan çep gaşynyň gan öýüp hoňkaryp duran ýeri gözüň üstünden goýlan ýene bir aýylganç göz ýaly bolup durdy. Köwlelip ýatan, içi bireýýäm gurap giden agyzdan dalaga meňzäp, gögerip giden gorkunç dil çykyp ýatyrdy. Iç-daşynyň gany doňan hem çişen töňňeli burun jesediň ýüzüni aýylganç bir zada öwürýärdi. Niredendir bir ýerden ysyň yzyny yzarlap gelen iki sany ullaňan ýaşyl siňek jesediň maňlaýyna gondy. Olar ganjaryp duran maňlaýyň üstünde biri-beýlekisini itekläp, keýp çekdiler, gezek-gezegine ýokary galyp, ýene aşak indiler.

Jesedi getiren serbazlar gidibermekçi bolanlarynda, Blok-wil öz golastyndaky esgere ýüzlenýän ýaly bolup, batly gygyrды.

– Saklanyň!

Aýak çeken serbazlar habara garaşdylar.

– Jesedi bu ýerden aýryň!

Geplän serbaz buýruk berene däl-de, jesede seretdi.

– Aýyrmaga hakymyz ýok, agabeg.

– O niçik hakyňyz ýokmuş? Siz o jesedi getirmäge hakly-da, aňyrrakda goýmaga haksyzmy?

– Buýruk buýruk-da, agabeg.

– Beýle buýrugy kim berdi size?

– Şahsewentli müňbaşy Hurşyt han. Özem edil şeýdip goýmagy buýurdy.

Blok-wil söz diýmedi.

– Şahsewentli Hurşyt hana-da uly sertip şeýtmegi buýrupdyr – diýip, ikinji serbaz hem aýdylanyň üstüni ýetirdi.

Serbazyň «uly sertip» diýýäni Gara sertipdi. Blok-wil ýöwsellemedi, öz diýenini gögertmeli etdi:

– Eger özüňizem şol jesediň ýanynda gyşarmak isleme-seňiz, aýdylany ediň!

Ýagdaýyň geň dældigine düşünen serbazlar buýrugy berjay etmeli boldular.

«...Türkmenler näçe gaýduwsyzsam bolsalar, gündiz ugry kân göze görünmeýärdiler. Gije düşdügi welin, kirpigi çalşan garawullaryň kellesini kesip, ýarag baryny ogurlap gidýärdiler.»

Blokwil

Blokwil öz düşen günü, ertirki ykbalynyň näme sowgat getirjekdigi hakda oýlana-oýlana, gaty giç uklanam bolsa, adaty turýan mahalyndanam ir oýandy, çadyryň içi onçakly kapas bolmasa-da, dymyk howa depesinden basýan ýaly, daş çykaýanyň kem görmedi. Ol eňsini goýberensoň, iki ädim ätdi-de, aýak çekdi. Öz öýünde ir säherde daşaryk garanda, gözüne dolýan belent ymaratlara derek keşbini beýan etmek çetin dünýä göründi. Onuň pikirine görä, eýeleri parahat ýaşap ýören mahalynda-da ýewropalynyň nazary eglenäýjek zat baryndan ýogy ýakyn Gündogaryň bu nokadynda göwün galkynarlyk, göz eglenerlik görnüş bolmaly däl ýalydy. Goja dünýäni ýigdeldip görkezýän tomus säheriniňem bu tebigata täsiri ýetmeýän bolarly. Blokwiliň bu ýerde her gören närsesini Pereňistanyň şoňa meňzeşräk närsesi bilen deňeşdirmäge endik eden nazaryna görä-hä, tapawut ýer bilen gök ýalydy. Ýowuz tebigatynyň ýalynly howasy bu ýeriň agaçlarynyň zandy ýaşyl bolmaly ýapraklarynyňam reňkini üýtgedipdi, olara ýanan topragyň küljümek möhürini basypdy. Her hal, bu ýerde-de adamlar yaşaýardylar. Bu ýerde-de Gün dogýardy, Gün yaşýardy. Blokwil bu günki başlanan säheriň 1860-njy ýylyň 28-nji iýulydygy barada oýlandy, alynda galan ata Watanyňy terk edeni bäre köp ýyl geçen ýaly bolup duýuldy. Serbazlaryň türkmen kendi Merwi дәri ýakman, ok atman basyp aldyk hasap edenlerine-de şu gün dokuz gün bolýardy. Şol dokuz günün üç günü yeňiş dabarasynyň ýelgini bilen duýdansyzrak geçennem bolsa, beýleki günler Blokwile juda giç ýaşyp, sagat adatdakysyndan haýal işleýän ýaly bolup duýuldy.

Türkmenleriň her gijeki bölek-büçekleýin çozuşyndan çekinilip, münlerçe atyň, eşegiň hem beýleki mallaryň şa-

heriň çäginden çykarylman saklanmagy, gaýry aladasy hem bolmansoň, tapdygyndan gije-gündiz iýip-içip ýatan ýigrimi müňdenem gowrak goşunyň hajatynyňam gabat gelen ýerde pytrap ýatmagy netijesinde iýulyň petiş yssysynda ýerden göterilýän dymyljak ys adamlaryň dem almagyny agyrlaşdyrdy.

Gara sertibiň buýrugy bilen şemal ugrundan gelýän ys-kokdan birneme daşlaşmak üçin serkerdeleriň çadyrlary Merwiň günbatarynda Garaahmet obasyna gidýän ýoluň gyrasynda dikilipdi. Blokwiň çadyry hem olaryň golaýyndady. Birneme daşlaşylsa-da, porsap ýatan kendiň howasynyň täsiri ol ýere-de ýetýärdi. Beýle ýagdaý Ýewropanyň arassalygy bilen öwrenişen Blokwi örän ýokuş degýärdi, käte bolsa bu ýere gaýtmaga döwtalap bolany üçin öz-özünü-de kötekleyärdi.

Häzir älemi synlap duran pereňli başga zat hakda-da pikir edýär. Maşatdan çykylyp gaýdylaly bäri, her gezek başga bir görnüşde gaýtalanýan düşnüksizlik henizem dowam edýär. Blokwi serkerdeleriň özlerini alyp baryşlaryna akyl ýetirip bilmeyär. Olaryň Merw topragyna gadam basanlaryna-da bir aý töweregi bolup ýör. Emma agyr sülsadyň kethudalary henize çenli hem boş şäheri eýelänleri bilen kanagatlanyp ýörler. Olar ne-hä şäheri taşlap yza çekilýärler, ne-de şäheri taşlap gidenleriň üstüne hüjüme geçýärler. Gaýtam, günsaýy dogumlanýan türkmenleriň özleri garşydaşlarynyň üstüne häli-şindi çozuş edýärler. Hut oňňin öýlän bolan çaknyşgyda şähere assyryn golaýlan türkmenler başladylar. Çaknyşyk türkmenleriň peýdasyna gutardy. Ýitirilen serbazlarynyň sany otuza golaýlady. Blokwiň baha bermegine görä, wagt türkmenleriň peýdasyna işleýär. Yssy howa-da, aýak astyndaky gyzgyn topragam türkmenleriň bähbidine. Beýle ýagdaý uzak dowam ediberse, ýeňsiň Hemze Mürzäniň tarapynda galjagy-da belli däl. Ýörişiň soňky nokadynyň goýulmaly günide barha aňryk süýşjek. Tekeleri boýun egdirmäge gelenler garşydaşlaryny tizräk boýun egdiräymeseler, aňyrda gys hem alyda däl. Gyşyň düşmegi bilen bolsa, azyk-owkat mesele-

si-de, mal-garanyň ot-iým meselesi-de şu mahalkysyndan agyrlaşmaly bolar.

Fransuz goşunyň kapralynyň harby adam hökmünde çak edişine görä, tekeleriň Garaýaba çekilmeleriniň garşydaşlary üçin bähbit boljagy-da belli däl. Beýle yza çekilmeden soň, yza çekileniň söweşde rüstem gelen gezeginiň-de taryhda köp bolandygyndan Blokwil habarly. Hut häzirem ol türkmenleriň yza çekilmegi barada oýlananda, öz ildeşi Napoleon Bonapartyň rus goşunlarynyň söweşsiz taşlap giden baş şäherini eýelänini, soňam gutarnykly ýeňilendigini ýatlamağa mejbur bolýar. Ol waka elli ýyl mundan ozal bolupdy ahyryn. Kim bilýär, belki, Gara sertibiň göwnüyetmezçilik bilen gürrüni edýän Gowşut hany ruslaryň Kutuzowy ýaly duşmana al salmak hakda oýlanyp ýörendir, belkem, ol bu toprak üçin hakyky serkerdedir. Taryhy wakalar, taryhy şahslar gaýtalanyp durýar ahyryn...

Säher oýlanmasyndan aýňalyp, uzak gözüyetime ýene bir gezek nazar salan Blokwil agyr goşunyň hem oýanyp ugrandygyny duýdy. Onda-munda peýda bolan tüsse, egrem-bugram ýoda ýaly bolup, säheriň parahat howasyny bölüp, asmana göterildi. Bolsa-da, goşunyň agramly bölegi entek ukudady, Blokwiň gözünüň kesýän çadyrlarynyň töwereginde gaýda-gaýmalaşyk ýok. Goşun aýak üstünde bolsa, hökman bildirmelidi. Çünki barjamlyraklarynyň bolaýmasa, serbazlaryň esasy böleginiň üstüni çadyra derek Merwiň belent asmany örtýär. Olar goş-golamlaryny ýorgan-düşege öwrüp, çem gelen ýerde, ýalazy meýdanda ýatmaly bolýardylar. Irden başga aladasy ýok, ertir namazyny okamaýan serbazlar kebzesini Gün gyzdyrýança yerindenem turjak bolmaýarlar. Merw galasy eýelenenden soň-a olara azar berýänem ýok.

Ähli borjy yerleri karta geçirmek bolan Blokwil eýýäm töwerege belet bolubam ugrapdy. Ol entek üstünden geçip, öz gözi bilen görmedik obalarynyňam köpüsiniň nirede yerleşýändigindenem az-kem habarly. Merwden ilerki oba Soltanyz diýilýär. Semendikden bir farsah bäräk geçseň, derýany

gujaklap oturan gür bagly oba bar. Oña Gojugyň bagy diýilýär. Ony käte Çogdy diýen at bilenem bulaşdyrýarlar. Emma Çogdy ondan gündogarrakda. Gojugyň bagyndan ilerde Hojaýap obasy ýerleşýär. Mülkbükri, Mülkbagşy, Gökje, Goňur... Burkaz obasy bilen Gökjäniň arasyňy Murgap derýasy kesip geçýär. Ondan günbatarda Egrigüzer, Peşanly, Akybaý... Tekeleriň Merw galasyndan çykyp baran Garaýap diýilýän berkitmesi hem şol töwereklerde bolmaly. Ilat Garaýaba Gulaklygala-da diýýämişin. Onuňam öz gyzykly taryhy bar. Blok wil entek ol ýerleriň köpüsini görenok. Ýöne ol dilmaçlardan, ýesirlerden, bilýän adamlardan sorag-ideg etmäge hiç ýaltanmaýar. Hatda ol serkerdeleriň bilmeyän ýer-ýurt atlaryny-da bilýär. Onuň alan maglumatyna görä, Burkaz mülki bilen Ýary Gökje mülküniň arasyndan öwrüm edýän Murgabyň sag kenarynda Merw tekeleriniň kethudasy Gowşut hanyň öyi bolmaly. Gowşut han diýilýän serkerdä türkmenleriň örän uly sarpa goýýandyklaryndanam Blok wil habarly...

Birdenem säheriň ümsümligi bozulyp, Soltanyzyň günbataryndan bir tozan peýda boldy. Ara açygrak bolansoň, turan tozanyň sebäbi entek düşnüksizdi. Ýöne onuň dört sany atlynyň tozanydygyny Blok wil aňşyrdy. Heniz ukudan oňly açylmadyk serbazlaryň bu mahal at çapyşmajaklary, awa-şikäre çykmajaklary bellidi. Sebäp ýok ýerinden atlary beýle gyssamagyň bolsa geregi ýokdy. Ol örän syrly tozandy.

Kän mahal geçmäkä-de, zowwam uzyn zolagy tutup ýatan serbazlaryň ileri çetinde galmagal gopdy. Ýarym ukuly serbazlar basga düşdi. Şol ýagdaýdan hem dört atlynyň birneme golaýlamagyndan many alan Blok wil säher «myhmanlarynyň» gara kelläni etege salyp gelen türkmenlerdigine göz ýetirdi.

Atlylar golaý geldikleriçe, goh-galmagal, ahy-waý Blok wiliň gulagyna aýyl-saýyl eşidilip başlady. Bir seretseň, goşunyň içine ýyldyrym giren ýaly bolup gelýän dört atlynyň ugry serkerdeleriň çadyryna tarapdy. Ukudan ýaňy açylyp başlan serbazlar bu geň wakanyň syry öz-özünden açylýança tagapyl edýän ýaly, aňk-taňk bolup durana meňzeýärdiler.

Blokwil düýşde görünyän ýaly bolup, indi has golaýa gelen dört atla tomaşagär bolup syn etdi. Ol öz gözi bilen görýän ahwalatyna-da ynanmak islemedi. Ynanar ýaly hem däl. Elleriniň ýetişdiginden saga-şepe egri gylyç aýlaýan dört atly aňk bolan sülsadyň arasyndan gaýtawul görmän diýen ýaly geçip gelyärdi. Serbazlaryň käbiriniň oýna tomaşa edyän ýaly baş yrap durşy Blokwiile ömründe ilkinji gezek Merw toprağynda gabat gelen jöwen diýilýän çal kelleli ösümligi ýatlatdy. Dogrudanam, özboluşly başgaplary jöweniň başyna çalyň edyän serbazlar bu mahal eli ýarag tutmaly janly adamlara däl-de, şemal haýsy tarapa yrasa, şol tarapa-da gyşarawyň ösümlige meňzeyärdiler. Olar kimi ýykyp, kimsäni ýaralap gelyän duşmana gaýtawul bermelidirem öýtmän, jadylanan ýaly, ölümiň ýolundan geçmek bilen bolýardylar. Serbazlar bu wakanyň düýşdigi bilen hakykatdygyny parhlandyryňçalar, atlylar deňinden geçip gidýärdiler. Gynyndan çykan gylyçlary howada galgap, deňinden geçip gidenleriň zyzndan boş haýbat bolup atylyp galýardy. Daş-töweregi diňe özli-özleri gurşap alanson, serbazlar duşmana ok hem atyp bilmeýärdiler. Ýöne beýle ýagdaý uzaga çekmedi. Özlerini dürsän serbazlar iki türkmeni derrew atdan agdardylar.

Çadyrynyň ýanynda durup, hakykata sygmajak bu täsin wakany synlaýan Blokwil hyrçyny dişläp, başyny ýaýkamaga mejbur boldy, özi üçin dost hem däl, duşman hem däl türkmenleriň gaýduwsyz batyrlygyna guwandy, özi üçin dost hem däl, duşman hem däl serbazlaryň nalajedeýinligine haýpy geldi. Birdenem ol haçan geleni näbelli Gara sertibiň öz ýanynda durandygyny gördi.

– Sabaňyz haýyr bolsun, merhemetli sertip!

Sertipden mahaly bilen jogap bolmany üçin aýdylan sözler ýene gaýtalandy. Bu gezek sertip:

– Sen ýaňsylaýaňmy, jenap? – diýdi. – Ýa-da...

– Sabany haýyrlamakdan ýaňsylama bolarmy, jenap? Beýik Alla siziň sabaňyzy haýyr etsin!

Gara sertip ilerik, düşnüksiz wakanyň gopýan ýerine serredip durka, özi bilen gepleşýän ýaly hümürdedi.

— Beýik Alla sabamyzy haýyr edýän bolsa, sabamyzyň de-
pesinde beýle topalaň turzarmydy? O tomaşa bir ser sal ahyryn!

Blokwil sertibe tarap seretmän gepledi.

— Siz ony tomaşa hasap edýäňizmi?

Gara sertip säher howasyny zor bilen içine çekdi.

— Tomaşa kemi-hä ýok welin... Muny men Allanyň bizi iki
eli bilen tutdugy hasap edýän.

— Bu waka Allanyň näme dahyly bar?

Sertip gürründeşine alarylyp seretdi.

— Sen musulman däl-dä, jenap. Ýogsam, Allanyň dahyly
bolmasa, munça goşunyň içine dört sany atlynyň girip bilmeje-
gi barada oýlanardyň ahyryn. Päli azyp giräýende-de, münläp
gylyç dört gylyjy ikinji gezek aýlanmaz ýaly ederdä-dä.

— Bu uly syýasat hem harby hile, general.

— O nähili syýasatmyş? Dört sany sähnäni ajalyň üstüne
ibermekden syýasat bolýamyşmy? Item küşgürseň, şiriň üs-
tüne-de topulýar ahyryn.

— Iti özünden müň esse güýçli ýyrtyjynyň üstüne küş-
gürmegi başarmagam inçe syýasat, jenap.

Gara sertip elini silkip goýberdi.

— Aý, jenap, it itdir-dä. Nirä üýr diýseň, şo tarapa-da üý-
rer. Ol üýrmek üçin ýaradylan jandar-a.

— Ýok, jenap, beýle däl. Item öz tanşyna, dostuna üýrme-
ýärem, topulmaýaram.

Gara sertip aýdylan barada oýlanýana meňzäp dymdy.
Şol mahalam galan iki atlynyň iň yzdan barýany boýnuna ýüp
salnyp çekilen ýaly bolup, atynyň sagrysynyň üsti bilen yza
agdaryldy.

— Ana, gördüňmi itiň nädilýändigini! — Gara sertip
gyzykly oýna tomaşa edýän çaga ýaly bolup şatlandy. — Ony
derrew düýt-müýt ederler.

Gaýtarjak jogabynyň sertibiň göwnünden turmajakdygy-
ny öňünden bilse-de, Blokwil dilini dişlemedi.

— Yöne ol düýt-müýt bolmanka, köp serbazyň tenine
agyz salmaga ýetişen bolsa gerek.

Sertip hakykatdan daşlaşman gepledi.

– Dürse dürs diýmeli. Ol aýdanyň dürs, jenap.

Blokwil bu gezek sertibiň göwnüni götermek isledi.

– Hakyky general şeýle-de bolmaly-da. Söweş hakykatyny, eger ol ýakymsyzam bolsa, gizlemän boýun alýan generala mydama ýeňiş ýaran bolar.

Gara sertibiň bolýan işiň garşysyna gopmaga derek gep otaryp durşy hem dört türkmeniň agyr goşunyň içinde çarpurup ýörşi ýaly düşnüksizdi. Blokwilem oňa haýrandy.

Az-kem özüni dürsän Gara sertip birden gozgalaň tapdy. Aňyrrakda duran serbazlaryna görkezme berip gygyrdy. Şonuň netijesinde-de, şazadanyň töwereginde bolýan saýlantgy serbazlardan on-on iki sanysyny entek diri galan üç atlynyň garşysyna çykarmaly etdiler. Ýöne saýlantgy laram üç atlynyň özleri bu ýerden urup çykaýmasalar, hiç zat edip biljek däldiler. Çünki üç atly bilen baş çadyr aralykda telim müň serbaz bardy. Üsti-üstüne ýatan haltalaryň, goşlaryň, suw meşikleriň, düýeleriň, gatyrlaryň, mal otlarynyň, odunlaryň üstünden geçip, duşmana tiz golaýlamak mümkin däldi. Üç atly bolsa garaşylýanyny öňünden aňan ýaly, baş çadyrla tarap sürmän, jylawy çepe çekdi. Şol pursadam Blokwil olary az-kem synlamaga ýetişdi. Ol omzundan ak köpük çykaryp, öňe okdurylýan owadan atlara, kellesi ak ýaglyk bilen daňylan üç gahrymanyň hereketine haýran galdy.

Assa basyp çadyryndan çykan Hemze Mürzä gözi düşen Gara sertibiň injikleri sandyrady.

– Sabaňyz haýyr, merhemetli şazada! – diýende, onuň inçelen sesi-de özüniňki däl ýaly bolup çykdy.

Goşunyň içine bir galagoplugyň aralaşandygyny aňan şazada:

– Bu ne ahwalat, sertip? – diýdi.

Şazadadan sowal bolan badyna dogry hem derrew jogap gaýtarmaly bolsa-da, sertip dymdy.

Nasreddin şadan başganyň öňünde bir sowaly iki gezek gaýtalamagy halamaýan Hemze Mürze öz endiginden çykarmaly boldy.

– Bu nä boluş? Bu nä ahwalat?

Gaýtarjak jogabyndan öňünden gorkan Gara sertip ýaýdandy, ellerini owkalaşdyrdy.

– Garawullar gaflat ukusynda galansoň... üç-dört sany türkmen...

Köpi gören Hemze Mürzäni alada goýan zat onmy ýa-da on başmi serbazyň wepat bolmagy, onmy ýa-da on baş serbazyň ýaralanmagy däldi-de, çagyrylman gelen myhmanlaryň töre geçmekleridi. Beýle ýagdaý şazada üçinem biabraýçylykdy.

Gara sertip şazadanyň sowalyna doly jogap gaýtaryp bilmän, kösenip durka dörän ýagdaý oňa kömege geldi. Ýol salan ugurlaryna gidiberseler, ýene az wagtdan goşunyň arasyndan saýlanmaly türkmenleriň ýene birini atdan agdardylar. Häzirlikçe aman galan dördünji türkmen atynyň jylawyny sülsadyň daş tarapyna çekdi. Ýöne onuň diri sypany, sypmany belli bolman galdy.

– Ana, türkmen elden gitdi! – diýip, töwerekdäkileriň öz gözleri bilen görüp duran wakasyny olara habar bermek bilen Gara sertip öz-özünü gelşiksiz ýagdaýa saldy. – Kowuň zzyndan!

Hemze Mürzäniň emay bilen ýokary galan eli Gara sertibiň beren buýrugynyň aýdylan badyna güýjüni gaçyrandygyny tassyklady.

– Syrtyňa depip durka gapjap bilmedigiňi gaçandan soň tutaryn öýtdüňmi? Tutdurjak duşman gaçmaz.

...Hemze Mürze juda bir zeruryýetlik bolaýmasa, başly-barat bolup ýatan goşunyň içinde hiç mahal görünmeýärdi. Bu gezek bolsa, duşmanyň akyla sygmajak iş edip gideni sebäpli bolsa gerek, ol ertirlik naharyny iýmegi hem soňa goýup, belentlikden aşak indi. Ýör diýilmese-de, töwerekde duranlaryň hemmesi hem şazadanyň zzyndan ýöredi.

Şu mahala çenli serbazlaryň ähli hereketini sypdyrman diýen ýaly synlap gelen Blok wilde bular ýaly ýagdaýda şazadanyňam özüni nähili alyp barşyny görmek höwesi döredi.

Atdan agan üç türkmeniň ikisiniň eýýäm başynyň alnandygyny Hemze Mürzä habar berdiler. Diri galan türkmen hem kyrk ýaş töwereklerindäki, saryýagyndan berdaşly adamdy. Ol öň aýagynyň biri döwölüp, urnup ýatan atynyň ýanyna hiç kimi eltmejek bolýan ýaly, elindäki egri gylyjyny bulaýlaýardy.

Ajalyň üstüne öz aýagy bilen gelip, eden hereketiniň soňunyň ölüm bilen gutarmagynyň ahmaldygy görnüp durkanda, henizem münläp duşmanyň öňünde gylyç bulaýlap durşy ony Blokwiile erteki gahrymany ýaly edip görkezdi.

Serbazlar bu ýagdaýa düşen türkmeni derrewem guş üten ýaly ütübem biljekdiler. Ýöne münbaşylaryň biri ony diri ele salmagy buýrupdy.

Şazadanyň hut özüniň, onda-da iň ýakyn serkerdesini hem ýanyna alyp, bu ýere gelmegi türkmeniň daşyna aýlanan serbazlara täzeden güýç berlen ýaly etdi. Olar gaýtadan hüjüme geçdiler. Hüjüm uzaga çekmedi. Türkmen bilen hut özi gürleşmek islän Hemze Mürze «Saklanyň!» diýen yşarat etdi.

Juda ýadaw hem galagoply görünýän türkmen sojap-sojap dem alyp durşuna gylyjynyň ujuny ýere diredi, bir eli bilen maňlaýynyň derini syrды. «Derlärçe işem etdiň!» diýip, Blokwiile içini gepletди.

Türkmeniň sag gulagynyň gapdalyndan al gan syrygyp, berdaşly boýnunyň ýüzi bilen aşak gaýdýardy.

Hemze Mürze bilen hümürdeşenden soň, Gara sertip türkmenе ýüzlendi.

- Adyň näme?
- Maňa Artyk ärsary diýerler.
- Ýagty jahanda ýaşasyň gelýämi?
- Ýaşasym gelensoň, ata çykдыm-da...

Hemze Mürze matlabyny üýtgetди. Ol «Özüňiz nätseňiz şeydiň» diýýän ýaly, hiç kime hiç hili buýruk hem bermän, zyyna aýlandy. Blokwiile onuň bu ýere näme üçin gelendiginiň, bu ýerden näme üçin gidendiginiň manysyna düşünmän galdy. Şol pursat Gara sertibiň kellesine türkmeni ata süýredip öldürmeli diýen pikir geldi. Derrewem buýruğa öwrülen ol pikiri amala aşyrmak ýüzbaşylaryň birine tabşyryлды.

Artyk ärsarynyň her aýagyna bir ýüp daňyлды. Ýüpleriň beýleki uýy hem iki atyň hersiniň boýnuna baglandy, atlaryň ikisiniňem sagrysyna bir mahalda gamçy degди.

Entek Garaýapdan gaýtmanka kepenini biline orap, öz-özüne aýat-töwir çykan Artyk ärsary her hili agyr jeza uçrasada, gaş çytman tap getirmäge öňünden taýyn bolupdy. Emma çekip-çydardan çökder jeza onuň erkini elinden aldy. Artyk ärsary adam sesine meňzemedik çirkin ses bilen gygyranda, Blok wil ses gelen tarapdan ýüzüni sowmaly boldy. Ol ses türkmeniň aýaklaryny göwreden goparyp taşlamak üçin hersi bir tarapa dyzaýan atlary-da düýrükdirdi. Günbatar tarapa dyzaýan dor at jeza berilýäniň bir aýagyny goparyp gitdi. Şondan soň Artyk ärsarynyň sesi kesildi.

Dor atyň zyzndan gan syçradyp süýrenip barýan ädikli aýaga gözi ilen Blok wil iki eli bilen gözleriniň öňüni penalady.

***

«...Her gün mallara ot, ýakmaga odun getirmäge gidilýärdi. Her gezegem giden serbazlar, at, gatyrgurlanýardy. Indi ok-därini hem ogurlatman saklamak başartmaýardy...»

Blok wil

Hemze Mürze Hişmet Döwläniň bolşy, Murgabyň kenarynda goş basyp ýatşy Merwi boýun egdirmek üçin gelen agyr goşunyň serkerdesine meňzemän, derýa boýuna uzak wagtlyk dynç almaga gelen pişesiz adamyň bolşuna meňzeýärdi. Blok wil beýle ýagdaýdan iki hili many çykarýardy. Birinjiden-ä, ýigrimi iki müň serbaza, san-sajaksyz mal-gara harç-harajat töläp, wagtyny dereksiz geçirse-de, şazada gaty-gaýrym gep eşitmejekdigini bilýärdi. Ikinjidenem, Hemze Mürze türkmenleriň güýjüni äsgermezlik edýärdi. Şol ikinji meselede welin, Blok wil şazadanyň aýgydyny nädogry hasaplaýardy. Pereňli uly goşuna serkerdelik edip, darkaş baryny gören goja esger däldi. Bolsa-da, ol duşmanyň ujypsyz güýjüni hem uly güýç diýip hasap etmezligi söweşe ýaragsyz girmek bilen barabar hasaplaýardy. Dogry, Blok wil türkmenleriň harby taýýarlygynyň nä derejedediginden bihabardy, ýöne gödek

harby güýçdenem derwaýys zadyň, mekirligiň, batyrlygyň, töwegelligiň olarda bardygyny çaklaýardy. Ony türkmenleriň säherki guran oýnunyň mysaly hem tassyklaýardy.

Ýagdaý şeýle bolansoň, bu gün-u saba öňkülerdenem has çökder waka bolar diýip pereňli çak edýärdi. Indi serbazlar türkmenleriň çekilen Garaýabyna tarap däl, özleriniň esasy goş ýazdyran ýeri bolan Nyýazmetgala ýoluna oduna-çöpe gitmeli bolsalaram, ýaýdanyşyp durdular. Merw galasyndan bir farsah daşlaşsalar, odunçylaryň ýanyna diňe atly-ýaragly serbazlar goşulman, sary toplaryňam bir-ikisi süýrelip äkidilýärdi. Bu hem Blokwiň türkmenler tarapyndan serbazlaryň ruhuna uly zeper ýetirildi diýen çaklamasynyň dogrudygyna güwä geçýärdi.

Serkerdeler Gowşut hanyň söweşmekden ýüz dönderip, tabyn bolup gelmegine garaşýardylar. Blokwil bolsa ol arzuwyň durmuşa geçmegini gümana hasaplaýardy. Ahyrsoňy gol gowşuryp gelmäge azda-kände meýli bar bolsa, Gowşut han 26-njy iýulda Merwiň eteginde guran kiçeňräk çaknyşyga-da baş urmazdy, 28-nji iýuldaky ýatanyň üstüne turan gelmesin eden hilesine-de gitmezdi. Onuň şol iki hereketiniň ikisinde duşmanyň agzyny ysgamak, ruhy agramyny ölçäp görmek üçin edilen harby syýasatdy. Ejizdigini boýun alyp, owal-ahyr gol gowşuryp gelmek niýeti bar bolsa, Gowşut han soňunyň özi üçin agyr günä bolup aýlanjak hereketlerini etmezdi.

Blokwil Gowşut hanyň hilesinden dürs many çykarylmaýanyna-da haýrandy. Hemze Mürze-de, Gara sertibem Merw galasy eýeleneli bári türkmenleriň amala aşyran ýekebara çozuşlaryndan, gündiz şäherden sähel daşlaşanda ýesir edilip äkidilen serbazlaryň sanynyň näçä ýetendiginden many ogurlamaýan ýalydy. Gaýtam, serkerdeler, begzadalar, sypaýylar özlerini keseki bir ýurduň topragynda gezip ýören hem hasaplaman, at çapýardylar, awa-şikäre çykýardylar, keýp çekýärdiler. Aý-gün bolsa geçip durdy.

1860-njy ýylyň 8-nji sentýabrynda ir bilen Hemze Mürzäniň belent çadyrynyň töwereginde gaýda-gaýmalaşyk

köpeldi. Ýeňil eşiklerini geýnen şazada keýpiçag halda daş çykdy. Goşun bölümleriniň ketdeleri, begzadalar, serheň-ser-tipler öňli-soňly baş atyşyp, şazada tagzym etdiler. Birneme aňyrrakda hyzmatkärleriň topary durdy. Olaryň ýanynda garynlary içi boş gapjyk ýaly, agyzlary jäheksiz, salpygulak tazylar bardy.

Tazylara gözi düşen Blokwil şazadanyň ýene Seyitnasyr gamyşlygyna ýa-da Popuşgum diýilýän çägesow belentlige towşan awlamaga gitjekdigine düşündi.

Hyzmatkärleriň biri bedewiň rişmesinden tutup, biri ýalyndan ýapyşyp, ýene biri öz elini aýak goýulýan üzeňňä öwürüp, Hemze Mürzäni ata atardylar. Emma daýaw bedew ädim ätmän-kä-de, türkmenlerden ilçi gelendiginiň habary peýda boldy.

Aw sapary başlanmanka togtadylan Hemze Mürze ol habara gaharlanar ýa-da türkmen ilçisiniň ýene bir gün gelmelidigini aýdyp, atyny sürüberer öýtdüler. Çaklama düýpden tersine çykdy. Gaýtam, ol habar Hemze Mürzäniň keýpini gösterdi. Ol derrew atdan düşdi, aýagy ýere degip-degmänkä-de:

– Ahyr akyllaryna aýlanypdyrlar-ow! – diýdi. Onuň sesinde-de keýpiçaglygyň alamaty duýuldy.

– Güýjün deň dældigini bilendirler-dä! – diýip, Gara sertip şazadanyň gapdalyndan at goşdy hemem onuň elindäki rişmäni emay bilen alyp, gapdalda duran hyzmatkäre bat bilen uzatdy.

Hemze Mürzäniň yzy bilen çadyra tarap ýönelen Gara sertip Blokwiň gapdalyndan geçiberende, özi bilen gepleşýän ýaly bolup pyşyrdady.

– Şazadanyň inçe syýasaty ahyry netije berer diýip, men saňa kän aýdypdym, jenap. Gördüňmi?

Kän mahal geçmänkä, üşüp duran sypaýylaryň, begzadalaryň aňyrsyndan ýaşy kyrk töweregi, etegi uzyn donunyň bili guşakly, başy gara silkmeli agajet türkmen peýda boldy. Onuň ýanynda ýaşy elliden agan ýoldaşy hem bardy. Şikär eşigini çalşyrynyp, çadyrdan çykan Hemze Mürze, ilçini içerde kabul etmek meýli bolanam bolsa, myhmanlaryň ýetip gelýänini

görensoň, ýalpyldawuk donunyň guşagyndan barmaklaryny geçirip duruberdi.

Türkmen ilçisi ozaldan tanyş ýaly, göni Hemze Mürzä tarap ýöredi. Ol şazadanyň üç-dört ädim golaýyna ýetensoň aýak çekdi-de, baş atmak bilen, oňa hormat goýýandygyny äşgär etdi, zyndanam:

— Essalawmaleýkim, belent mertebeli şazada! — diýdi.

Şazada salam aldy.

— Men teke hany Gowşut han ibn Öwezduurdy serdaryň siziň belent huzuryňyza ýollan ilçisi bolmaly, merhemetli şazada!

— Bilýän — diýip, Hemze Mürze çalaja ýylgyran ýaly etdi. — Birki hepde mundan ozal gelermikäňiz öýdüpdik welin, elbetde, has derwaýys alada tapylandyr-da...

Serkerdäniň ýaňsylamasyna düşünmedik kişi bolan ilçä aýdylany tassyklap baş atdy.

— Ras aýdýaňyz, belent mertebeli şazada! Ras aýdýaňyz. Täze ýurda göçmeli bolduk. Öý dikmeli, ojak gazmaly, mal-garanyň aladasyny etmeli... Täze ýurtda ornaşyançagam, esli mahal geçdi. Garaz, alada gutarma ýok-da.

Ilçiniň sözleri serkerdäniň göwnünden turmady. Ol näme üçindir, sagyna-soluna garanjaklansoň dillendi. Şazada ilçiniň öňünde özüni parahat alyp barmak islese-de, sesiniň belent hörpüni peseldip bilmedi.

— Size kim diýerler?

— Maňa-ha Täçgök serdar diýerler. Ýoldaşymam Eýämberdi molla. Hem hemram, hemem dilmajym. Biz Gowşut hanyň ýakyn adamlarydyrys, merhemetli şazada.

— Niçik habar getirdiňiz? — Hemze Mürze bu sowaly hälki bir gepiň ýatymyna görä dile getirdi. Ýogsam, ol türkmen ilçisiniň getiren habary aýdylmanka manysynyň nämedigini bilýändirin öýdýärdi. Gowşut han Hemze Mürzäniň ähli şertini goldap, onuň bilen il bolmak teklibini ibermedi.

Täçgök serdar dil jogabyna derek hereket jogabyny ulandy. Ol çep goltugyndan çykaran kagyzyňy şazada uzatdy.

Kagyzy alan Hemze Mürze ony gapdalynda duran Gara sertibe geçirdi:

– Oka!

Togalanan sary kagyzy derrew ýazyşdyran Gara sertip hökmürowanyna tarap boýnuny gýşardybrak, batly ses bilen okamaga başlady:

«Maglum bolsun ki, teke hany Gowşut han ibn Öwez-durdy serdar isminden. Eý, Hemze Mürze! Eý, Gara sertip, begzada hem sypaýylar! Siz Nasreddin şanyň goşunlaryna baş bolup, birnäçe harç-harajat çekip, biz ile gelipsiz. Siz bizge habar-hatyr gatman, köne harabalar içinde näme pişe görüp ýörsüňiz? Eger-de uruşmak meýilli bolsaňyz geliň, söweşeliň. Eger-de ki siz köne harabalykda diňe gatyra baş öwretmäge gelen bolsaňyz, onda biziň Merw ilimiziň berekedini gaçyrmaň-da, derrew zyyňyza ökje göteriň. Ähli maksadyňyz şol bolsa, siziň öz ilinizde nä köne haraba ýokmy? Gowşut han ibn Öwezdurdy serdar.»

Hemze Mürze demi tutulana döndi. Beýle wejera haty belent ses bilen okan Gara sertip tutuş durky bilen sandyrady. Ol bir şazadanyň, birem Täçgök serdaryň ýüzüne seretdi. Onuň iki adama garaýşy hem iki hili boldy, şazadanyň ýüzüne ötüňç sorayan sypatda naýynjar garasa, ilçiniň ýüzüne ýigrenç bilen bakdy. Sertip içinden bolsa: «Beýle ýaramaz mazmunly hat getireni üçin, häzir ilçiniň başyny almak barada buýruk berler. Wejera haty owadanlap okanym üçinem maňa-da minnetdarlyk aýdylmaz» diýip oý etdi. Ýöne ol özüne beriljek jezanyň nä derejede boljakdygyny welin, çaklap bilmedi.

Gara sertibiň garaşan netijesi çykmady. Hatda Hemze Mürze ol hata gaharynyň gelendiginem ýaşyrjak boldy, öň-küsindenem mylaýym ses bilen ilçä sowal berdi.

– Gowşut han ölümünü boýna alykmydyr, ilçä?

Täçgök serdar jogap bilen eglenmedi.

– Adam ähliniň jany amanatdyr, merhemetli şazada.

– O diýdigiň näme boldy?

– O diýdigim, diňe türkmen hany Gowşut han däl, jahana inen ähli bende janynyň amanatdygyny boýun alyp gelýändir diýdigim.

Hemze Mürze gaýtarylan jogaba onçakly ünsem bermedik ýaly:

– Siziň hanyňzyň hormatlap gönderen hatyna hat bilen hormat goýmalymy ýa-da dil bilen?

– Biz üçin parhy ýok, merhemetli şazada. Hat berseňiz, hatyňzy elteris, söz berseňiz, sözüňizi gowşurarys.

Hemze Mürze öz ýakymсыз içki duýgusyny ýañslyly ýylgyryşa dolap, daşyna çykardy. Şazadanyň hiç mahal, hiç kimden, hatda Nasreddin şa dergazap bolan pursady hem eşitmejek kemsidiji sözlerini, onda-da, hiç mahal ýitmesin diýen ýaly, onuň kagyza ýazylan görnüşini alyp gelen ilçiniň zol-zol «merhemetli» diýen sözi gaýtalap durmagyny, dogrudanam, ýasama ýylgyryş bilen ýeňen kişi bolaýmasaň, şu pursatda mynasyp söz bilen gaýtargy tapmak mümkinem däl.

Bolsa-da, şazada uzak wagtlaп emeli hereket edip bilmedi. Ol geplejek bolanda dodaklary münküldäp, ýañaklary titrär gitdi.

– Sen öz getiren hatyň mazmunyny bu ýere gelmänkäňem bilýärmidiň?

– Bilýädim – diýip, Täçgök serdar gönüsini aýtdy. – Hat ýazylanda, menem bardym. Gowşut han hatyň her sözünü töweregi bilen maslahatlaşyp ýazdyrды.

Ilçiniň jogaby serkerdä hasam ýakymсыз täsir etdi. Çünki şazada ol haty diňe bir Gowşut hanyň däl, tutuş tekäniň özüne bolan garaýşynyň mazmuny diýip kabul etmelidi.

– Sen haty goltugyňa salaňda, hata derek ýylan salandyryn öytmediňmi? Sen eli taýakly padyman däl, ilçi ahyrın...

– Biz ilde «Ilçä ölüm ýok» diýen pähim bar, merhemetli şazada. Şonuň üçinem...

– Makul! – diýip, Hemze Mürze Täçgögüň sözünü böldi.

– Gowşut hanyň hatyna jogap şeýle. Sen öz hanyňa aýt. Il-ulusyna, bala-çagasyna haýpy gelmeýän bolsa, beýle gepden soň, ol söweş şaýyny tutsun-da, ata atlansyn!

Täçgök serdar kesesinden garasaň, emeli hereket ýaly bolup görnen tagzym bilen baş atdy.

– Aýdanyňyzy ýeke sözünem üýtgetmän, hana ýetirerin, merhemetli şazada.

Hemze Mürze dodaklaryny gysdy.

«Ýene şol merhemetli!»

...

*«...Sapar aýynyň 25-inde ulaglara harwar-harwar azyk
ýüklän polklar, üsti toply 24 sany arabany hem süýrüp, Merwiň
çetinde harby nyzama düzüldi. Şol gününň ertesi
orda tekeleriň berkitmesine tarap ugrady.»*

Seýit Muhammet Aly al-Hüseýni

*«Türkmenler bir eýlämizden, bir beýlämizden çozup, yn-
jalyk bermeyärdiler. Olar biziň birnäçe serbazymyzy öldürip, 15
düýe ok-därimizi alyp gitdiler...»*

Blokwil

Gowşut hanyň Täçgök serdardan ýollan haty Hemze Mürze Hişmet Döwläniň kalbyny arynyň ketegine öwrüp, ony hem gorjap goýberdi. Örüp başlan zähri ýaman arylaryň indi daş çykjagy ikuçsuzdy, haçan, nirä uçmalydyklary-da bellidi.

Türkmeniň ilçisi yzyna dolanan badyna Hemze Mürze şikäre çykmak pikirini Garaýap ýörişi bilen çalşyrdy. Toplar, tüpeňler barlanyp, surnaý-kernaýlaryň çañy-tozany süpürildi, atlar, gatyrlar otaryldy, suwaryldy.

Hemze Mürzäniň gelen netijesine görä, Merw bilen Garaýap arasyndaky dört-bäş farsah ýoly bir demde geçen goşun tekeleriň berkitmesini bir-iki sagadyň dowamynda ýok edensoň, aqşamlyk ýa-da ertiriň bir çagtynda yza dolanmalydy. Oňa garamazdan, serenjamçy Gara sertibiň buýrugy bilen telim günlük azyk-owkat hem görterilmeli edildi.

1860-njy ýylyň 10-njy sentýabrynda agyr goşun Garaýaba tarap ýörişe başlady. Merw galasynda, goş-golamy, emlägi goramak üçin sertip Aga Reza han Ažedanbaşy galdyryldy. Onuň garamagynda Hoýanyň hem Damganyň polklary bardy. Gazwinli hakynatutma serbazlaram şol iki polka ýardamçy edilip goýuldy. Aga Reza Ažedanbaşynyň borjy diňe bir goşunyň

esasy böleginiň terk eden galasyny goramak däl-di-de, eýsem, şu gün aqşam ýa-da ertir dolanmagy mümkin serbazlaryň özlerine azyk-owkat, mallaryna ot-ıým taýynlamalydy.

...Goşunyň yzy Merwden saýlanýança, öňi gözden ýitdi. Kan mahal bári asmandan nem görmedik tebsirän toprakdan göterilýän tükeniksiz tozandan ýaňa adamlaryň, haýwanlaryň ýüz-gözüni saýgarar ýaly bolmady. Ýol gyalaryndaky, ýap boýlaryndaky taşlanyň gidilen kádi biýaralarynyň ýasy ýapraklary üstüne düşen tozan ýükünden ýaňa galmaz boldy. Asmana göterilen tozandan, adamlaryň, haýwanlaryň gohundan ýaňa, hatda guş-gumrularam höwürtgelerine girip, gizlenmäge mejbur boldy.

Asyl müňläp-müňläp serbazly, yigrimi dört sany sary toply gara güýjünden däl, eýsem, onuň allowarralardan hem iniňi tikeneklediji howp bolup görünýän tozanyndanam eýmeniber-melidi. Merw topragy kän asyrlar bári, megerem, Çingiz handan soň, beýle haýbata şaýat bolmandy.

Iki ýüz töweregi begzada hem sypaýylaryň kowçumy goşunyň esasy böleginden esli ara açypdy. Olaryň käbiri bezelen ak bedewli Hemze Mürzäniň öňden barýandygyna garamazdan, garagol çaga ýaly hereket edýärdi. Garşydaş goşunyň haýbatyndan gorkup, barja zatlary hem gyssagarada oňly ýyg-nalman, taşlanyň gidilen obalaryň içinden geçilende, serbazlar ýöne geçmeýärdiler. Iň bolmanda, ýabadan asylgy boş meşiği ýa-da unudyň süzme haltany hanjar bilen deşdirýärdiler welin, dek gitmeýärdiler. Gepiň keltesi, Merwi söweşsiz eýeläp, şöhrat serpaýyny ýapynan serbazlaryň içleri byjyklaýardy.

Merw galasy eýelendi habary ýetende, Hemze Mürzäniň watany Horasanda uly dabara guralanyny eşidenlerinde-de serbazlar bolmajysy bolupdylar. Şol ýeňiş dabarasy häzirem dowam edýän ýalydy. Öňlerinden ok atmak, gylyç syrmak borjy gutarnykly aýrylan ýaly, çöpüň içinden pişik çyksa-da, oňa azar berilmän geçilmeýärdi.

Ýöne musulman ýurtlarynyň hemmesinde ojaga, tamdyra, saçaga uly hormat goýulýandygyny bilýän Blok wil Hemze

Mürzäniň yz ýanyndan barýan topardan bir serbazyň ojagyň ýanynda dünđerilgi ýatan gazana tüpeň çenänini görde-de:

– Tagam bişirilýän gazana ok atmak günä dälmidir, serbaz? – diýdi.

Serbaz sowaly eşitmedi. «Birek-biregiň gazanyna däl, özüne-de ýarag çenemek üçin top süýrüp barýar ahyryn, kapral» diýip, pereňli öz sowalyňa özi jogap gaýtarmak bilen kanagatlandy.

Goşunyň hereketine serenjam berip barýan Gara sertip Blokwiли görde-de jylawy birneme çekdi. Ol düýnden bäri görüsmäni üçin, pereňli bilen alçak salamlaşdy. Onuň keypiniň çagydygyny hereketinden bilmek bolýardy. Sertibiň at üstünde oturyşy-da galdaw görünýärdi.

Egrigüzer obasynda janly-jandar ýok ýalydy. Şonuň üçinem göçden galansoň, köne endigine görä, döläniň gapdalında garysyny ýassanyp ýatan ite gözi düşen sertip:

– O ýatan iti görýäňmi, jenap? – diýdi.

– Görýän, general, görýän.

– Onda saňa bir sowalym bar.

– Başarsam, jogap gaýtaraýyn.

Blokwiлиň asla garaşmadyk sowaly ýaňlandy.

– Watana, ýurda it wepalymydyr, adam?

«Bu niçik sowal boldy?» diýip, Blokwiли gulagy bilen eşiden sözlerini kellesinde gaýtalap görde.

– Sada ýaly bolup görünse-de, ol gaty çylşyrymly sowal, jenap. Itiň biwepasam bolýandyr. Ýöne adamlaryň arasynda itçe ýok wepasyzam az däl.

Gara sertip agzynyň ugruna aýdyp goýberen sowalyny pereňliniňem çylşyrymly hasap etmesine monça boldy:

– Görýäňmi, it dogduk mekana wepaly bolansoň, eýesiniň yzyna düşüp ötägitmändir. Nähili täsin waka!

Blokwiли beýle ýagdaýdan düýpli many gözlenilip, onuň näme bilen baglaşdyryljak bolunýandygyna düşüniş bilmedi. Emma artykmaç sowal berip, sertibi barlajagam bolmady, onuň garşysyna-da gitmedi.

– Aý, haýwan haýwandyr-da, jenap. Gidesi gelse gider, bolmasa-da, endik eden ýerinde galar-da.

Jogap bilen kanagatlanmadygam bolsa, sertip kapralyň üstüne dyzamady. Oňa derek ol ýene bir garaşylmadyk hokga tapdy.

— Şol iti bir okda, sesini çykartman alsa bolarmy?

Az-kem oýlanan Blok wil sertibiň isleginiň garşysyna gopmak isledi.

— Watanyňa wepaly hasap edilýäne, ol item bolsa, tüpeň çenemeği men-ä nädogry hasaplaýan.

Ala gözlerini güldüren Gara sertip mekir ýylgyrdy.

— Ýewropalylaryň düşünjesi biziňkiden başgarak öýdýän. Has dogrusy, ýüzleýräk ýaly. — Gürrüňdeşi özüne soragly garanson, sertip dowam etdi. — Duşmanyň watanperwerligi seň üçin iň uly duşmançylykdyr. Sen şuny unutma!

— It hemme ýerde-de itdir-dä.

— Ýok, jenap, sen onçakly mamla däl. Duşmanyň iti hem seň üçin duşmandyr.

Blok wil dymmaly etdi.

Gara sertip goşa nilli pereň sapaņasyna ýapyşdy.

Howaýy gürrüňden başlanan gepiň manysynyň ganly hakykata öwrülip barýandygyna göz ýetiren pereňli bigünä itiň atylmagyny islemän:

— Náme etjek ony atyp? — diýdi. — Taňrynyň özüne bagyş eden günlerini ýaşasyn-da haýwan. Hatda ol öz itlik borjuny berjaý etmek üçin bize bakyp, ýeke gezek üýrmedem-ä. Atymyzam ürküzjek bolmady.

— Öz itlik borjuny berjaý etmäni üçinem onuň haky ölümdir.

Mundan artyk ýalbarsa, kapralyň özi-de sertibiň çagalyk dünýäsine girip gitjekdi.

Ol Gara sertip bilen gep atyşmasyny bes etdi.

Golaýyňa baryp saklanan atlynyň päliniň düzuw däldigini aňan ýaly, it ýerinden turdy, emma daşlaşany bilenem aman gutulmajakdygyny duýdumy-nämemi, gaçjagam bolmady.

— Duşmanyň itini ýok etmegem bähbitdir.

Gara sertibiň aýdan sözlerini hakykata öwürmeli sapaņa aýdylany tassyklamak üçin güňleç ses etdi.

Maňlaýyndan diýlip atylan ok itiň guýruk tarapyna degdi. Bedenine awy bolup giren ok haýwany agzyny ýokaryk tutup, elhenç waňkyrmaga mejbur etdi. Birdenem ol ganyny syçradyp öňe atyldy-da, Gara sertibiň atynyň kellesine towusdy. At çarpaýa galdy-da, yza serpildi. Sertip eýerden agdy. Ýöne ol entek ýykylan ýerinden galmanka, ýene bir gezek ok atmaga ýetişdi. Itiň sesi tapba kesildi. Ol asylgy ýüpi üzülen agyr ýük ýaly bolup, atyň boýnundan syrygyp, ýere ýazyldy.

It iň soňky deminde-de aryny almaga synanyşan ekeni. Gara sertibiň aty nädýänini hem saýgarmaýan ýaly öz daşyna aýlanmaga başlady. Asyl janhowluna towsan itiň ýiti penjeleri atyň iki gözünem darap geçen ekeni. Gözleri dünýäni görmeýän at tapyrdap ýörşüne, tas öz eýesinem basypdy. Başgaby bilen sapaňasyny alan Gara sertip zordan gaçmaga ýetişdi.

***

Türkmenleriň berkitmesi derýanyň sag kenaryndady. Ondan gündogarrakda, soň gurlandygy mese-mälim bildirip duran ýene bir berkitme bardy. Bir ganaty dilkaw uzynlygyna goýberilen şol belent gum üýşmeginiň üstünde garşydaşlardan ogurlanan iki sany top gurlup goýlandy. Ýesir düşen tekeleriň hem öz aňtawlarynyň serbazlara beren habarlaryna görä, 1855-nji ýyldaky Mädeminiň çozuşyndan olja galan sary toplar bolsa aňyrky, esasy berkitmäniň agzynda bolmalydy. Türkmenleriň näme üçin beýdendikleriniň manysy bolsa entek düşnüksizdi. Blokwiň çak etmegine görä, öňdäki berkitmedäki toplar düşmanyň eline düşäýende-de, yzdakylar goranyşa taýyn bolup durmalydy.

Garaýap berkitmesine Murgabyň çep kenaryndan ser salyp ýören Gara sertibi şazadanyň çakylygy bilen alyp gitdiler. Ol kän eglenmänem, yzyna dolandy.

Hemze Mürzäniň buýrugy awgustyň başlarynda Merwiň eteginde oduna giden serbazlaryň elinden türkmenleriň basyp alan iki topuny yzyna gaýtarmakdan ybarat ekeni. Dog-

ry, söweş tamam bolansoň, ol toplary kynçylyksyzam ele salyp boljakdy. Ýöne Hemze Mürzäniň gelen aýgydyňa görä, tekeleriň berkitmesi oka tutulanda, ol toplara şikes ýetmegi ahmaldy.

Baş serkerde türkmen topragynda eýýäm mazar tapynan iki ýüz töweregi serbazynyň, öňdäki söweşde-de näçesiniň mazar tapynjakdygy entek belli däl serbazynyň jany üçin hasabat okamaly bolmasa-da, sary toplar üçin şanyň öňünden geçmelidi. Şonuň üçinem söweş başlanmazýndan öňürti indermen serbazlardan topar düzüp, toplary derýadan bäräk aşyrmagyň gamyny iýmeli.

Derýanyň sag kenarynda näme harasadyň gopýandygýndan, berkitmäniň, sary toplaryň nähili goralýanyndan habarsyz serbazlar toplanýança, Gara sertip ýüzüne Gün bilen şiriň şekili çekilen tugy hem öz ýanyna getirdi. Onuň näme üçin beýdendigini bolsa entek özünden gaýry bilýän ýokdy.

Kän mahal geçmänkä, Hemze Mürzäniň buýrugyny amala aşyrmak üçin jandan jyda düşmäge taýyn döwtalaplary toparny nyzama duruzyldy. Olar kyrk töwerek serbazdy. Onça adam bilen müňlerçe duşmanyň üstüne baryp, hatda olarda çopan taýagyndan gaýry ýarag bolmaýanda-da, gidenleriň sag-aman yza dolanjakdyklaryna münkür bolan Blokwil döwtalaplary diňe goşunyň ruhuny götermek üçin ýollanýandyr öýtdi. Baş serkerdäniň göwni üçin, baş serkerdäniň ýeke sözi üçin ajalyň goltugyna meýletin girmäge taýyn adamlar barka, derýanyň bäsindäki agyr goşun gypynç etmän söweşmeli. Ýeňiş bolsa mydama ruhobelent goşunyň tarapyndady.

Asyl Gara sertip ýüzüne Gün bilen şiriň şekili çekilen tugy döwtalaplaryň göwnüni götermek üçin getirten ekeni. Belent buýrugy amala aşyrmaly serbazlar şol tuga sežde edip, şir ýaly ýyrtyjy, Gün ýaly köýdüriji bolup gitmelidiler.

Döwtalaplary, dogrudanam, saýlantgy diýseň saýlantgydy. Olaryň birinden özgesi äpet, eginleri üwelenip duran ýigitlerdi. Emma biri welin, olaryň arasyna gülki üçin düşen ýaly, juda ejiz, boýy pes, müji aşygy ýaly girdenejedi. Üstesine-de,

garynjygy hem pökgerip durdy. Onuň töňňeli burnunyň aşagyndaky gürleç şar gara murtuny kiçi göwrä haybat goşmak üçin goýberilen diýip düşünelidi. Emma zandy müçesi kiçi adama haybatly murt hem haybat goşup bilmeýärdi. Dogry, edermenlik diňe mähnet göwrä mahsus zat däl. Ýöne döwtalap serbazlaryň ortaça ýaşyndan on-on iki ýaş uludygy hem mese-mälim bildirip duran ol nökeri gidýänleriň hataryna diňe şöhrat gazanmak üçin goşulandyr diýibem çaklasa boljakdy. Sebäbi top alyp gaýtmak hakdaky arzuw hasyl bolagada, sag-aman yza dolanylsa, gidenlere şöhrat serpaýynyň ýapyljakdygy gürrüňsizdi. Serdarlaryň belent buýrugyny ýere çalman berjaý edip bilýän batyrlara hemme ýerde başga göz bilen garalýardy. Serbazlaryň öz ýurdunda-da şeýledi.

Şol gara murtly kiçijik serbaz topara öňbaşçy edilip iberilýän daýaw serbazyň gapdalynda, hatarda ikinji bolup durdy. Onuň beýleki tarapynda duranam öňbaşçydan ejiz bolmansoň, iki daýawyň arasyndaky murtluja öz hakyky bolşundanam pes görünýärdi.

Söweş meýdanynyň bosagasynda durlany sebäpli, öňkülerinden birneme çakgan görünýän Gara sertip harby hereket bilen ädim urup, döwtalaplaryň öňbaşçysynyň alkymyna baryp durdy-da, elindäki tugy onuň ýüzüne degrip diýen ýaly tutdy.

— Merhemetli Hemze Mürze Hişmet Döwläniň belent buýrugyny berjaý etmäge gidýän serbaz, seniň adyň näme?

— Men Hasan, merhemetli sertip. — Birdenem topara öňbaşçy bolup gidýän adam üçin ol ady gysgarak gören serbaz, önki aýdanynyň üstüni ýetirdi. — Hasan han Mahmyt Meşhedi Şirwanzade.

— Hasan han Mahmyt Meşhedi Şirwanzade, men şu tugy näme üçin seniň öňüne tutdum?

— Merhemetli sertibim! Siz munuň bilen beýik tuguň abraýyny dökmezligi maňa ýatlatmak islediňiz.

Tug öňüne tutulyp-tutulmanka, beýleki garny pökgüje serbaz saýrap başlady.

– Edermen serbazlaryň guwanjy bolan sertipler sertibil Men Nasratul Aly Şehabil han Horasany. Tugy depände parladyp söweşe girmek bagt paýy alnyndan çykan serbaz onuň güýji bilen sarsmaz galalary alar we hemişelik hem baky şazadamyz bolan, parasatly hem öňdengörüji akyldar Hemze Mürze Hişmet Döwläniň abraýyna abraý goşar...

«Iş edişinem saýraýşyň ýaly bolaysa-ha, senden kän zada garaşsa bolar» diýip, içini gepledän Gara sertip tugy üçünji serbazyň öňüne eltende-de, garny pökgüje, gözleri ýumuk serbaz henizem gepläp durdy. Öňbaşçy bolup gitmeli serbaz böwrüne tirsegi bilen symsyklamadyk bolsa, ol entegem saýrajakdy.

Bolýan waka garap duran Blok wil gülmekden zordan saklandy.

Tuga wepalydyklaryny tekrarlan serbazlar bitirmesi gaty kyn ýumşy bitirmek üçin derýa tarap gadam urdular. Daýaw-daýaw ýigitleriň arasynda ýoldaşlarynyň bir ädimini iki ädim bilen ölçäp barýan girdeneje serbazyň zyndandan üns bilen seredip duran Blok wil güljeginem bilmedi, tukatlanjagynam.

Serbazlaryny ugradansoň, özünü harbylarça alyp barmany bes eden Gara sertip salparan ýaly boldy.

Blok wil oňa sowal bilen ýüzlendi:

– Türkmenler bäräk siziň topuňyzy atmak isleýälermi kä? Derýa tarap sereden sertip ýylgyrdy.

– Şu ýere alyp gelen ýigrimi dört topumyzyň yigrimi dördüsinem peşgeş beremizde-de, olara topdan nan ýok, jenap.

– O näme üçin?

– Sebäbi türkmenler topuň niresinden oklanýanyňam bilýän däl dirler.

Blok wil hem sertibiň sereden tarapyna garap gepledi.

– Olaryň iki topuňam nilini bäräk öwrüp goýuşlary-ha zat bilmeýäne meňzänok. Baş çykarmaýan bolsalar, tersine ederdiler-dä.

Gara sertip tutuş göwresi bilen sandyrap güldi.

– Topuň niresinden oklanýanyňy bilmeselerem, okunyň niresinden çykalydygyny bilýändirler ahyryn. Olary juda haýwanyram öýtmeli däl-ä.

...Iki sagat çemesi wagt geçensoň, sary toplary getirmek üçin gidenleriň biri yzyna dolandy. Ol hem şol garny pökgüje serbazdy. Ol şeýle gysga wagtyň içinde telim ýyllyk özgerene meňzeýärdi, sakgal-saçy agaraýypdyr diýip gaty ulaltmasagam, garran ýalydy, gidendäki jaýtaryp duran murty sallanypdy, gözleriniň ruhy öçükdi. Emma ol ýeke dolanmandy, iki sary topa derek bir garaýagyz türkmeni ýesir alyp gelipdi. Eli arkasyna daňylgy, ýigrimi ýaşlaryndaky hortap, saly gowşak ýigit kiçijik serbaz saga buýursa, saga, sola buýrusa, sola sow-lup gelýärdi.

Gidenleriň biriniň yza dolanandygynyň habary ýetirilen Gara sertip başga aladasyny soňa goýdy. Ol geleni üstüne eltdirmän, özi onuň ýanyna gelmegi-de kiçilik bilmedi.

Sertibiň gele-gelmäne beren sowaly:

– Nähili? – diýen ýeke sözden ybarat boldy.

Jogaba derek serbaz ýüzüni tutup, gözýaş etdi. Onuň beýtmegi giden serbazlaryň yza dolanmajakdyklaryndan, özüniňem zordan gelendiginden habar berýän ýaly boldy. Ol ýa-ha ýoldaşlaryny ýitirenine gynanyp, ýa-da özüniň aman galanyna begenip, hapa bolýardy. Garaz, ol sary toplardan welin, habar bermedi. Gidenleriň birinden özgesiniň yza dolanmazlygy bolsa toplaryň ykbalynyň niçiksi çözülendiginiň sözsüz jogabydy. Gara sertip hem oňa düşünen bolarly, top hakda soraman, ýesir edilip getirilen türkmen bilen gyzyklandy.

– Bu türkmeni özüň ele saldyňmy?

– Ýok. – diýip, serbaz dogrusyny aýtdy. – Derýadan geçen badymyza üýşüp tutduk.

– Mallara ot ýygyp ýörkäm, ele saldy bular – diýip, gepläsi gelýän ýaly ýaltaklap duran türkmen heniz özüne berilmedik sowala jogap gaýtardy.

Türkmeni golaýdan synlap duran Blok wil: «Top süýrärp gelen duşman üstüne dökülende, mallary üçin ot ýygmaga gidip bilýän adam nähili adamka? – diýip, öz-özüne sowal bermeli boldy. – Bu tarap-a söweşiň öň ýany awa gidýä, o tarapam söweş mahaly mallaryna ot ýygmaga gidýä. Aý, her iliniň öz aýratyn dünýäsi bolýandyr-da!»

– Adyň näme? – diýip, Gara sertip ýesire ýüzlendi.

– Bir çemçe ganymy geçseň, aýdaýyn.

Sertibiň gülesi geldi. «Adyňy aýdanyň üçin men seniň ganyňy geçmelimikäm?»

– Aýt!

– Adym Ýegengeldi. Ýegengeldi jan hem diýýän bar. Men enemden doglan günüm Tejeniň Üçguýusynda ýaşayan Atamyrat ýegeniň uly ogly Ýusupdurdy ýegen Saparsoltan ýegençi bilen bize kak dadyrmaga gelipdirler. Ýegenler geleni üçinem maňa Ýegengeldi diýen at dakypdyrlar...

– Şo gün ýegeniňiz gelmän, daýyňyz geläýen bolsa, saňa Daýygeldi diýermidiler?

– Bir çemçe ganymy geçseň, aýdaýyn. – Gara sertip baş atansoň, Ýegengeldi ýene gepläp başlady. – Aý, näbleýin, halypa. Men-ä şu ömrüme türkmende Daýygeldi diýen ada gabat gelemok. Onsoňam näme, halypa, «Münseň – at, alsaň – heleý bolar» diýipdirler. Näme at dakylsa, şo bolar-da. Türkmende Eşşek diýibem at bar, Kürre diýibem. Ynha, biziň uly hanymyz bolan Gowşut hanyň öz gyzynyň adam Düzüw. O gyz enesinden doglanda ters gelipdir. Şoň üçinem ýaňsýlap, Düzüw diýipdirler. Ýaňky Üçguýudaky Atamyrat ýegenimiziň goňşusynyň Türşek atly men deň-duş ogly bar... Sen türşegiň nämedigini bilýäňmi, halypa?.. Gawunyň güldüýbüsine meňzeş zat. Oýunjak gawun diýseňem bolýa. Aý, Tejende gawun köp ekilensoň, türşegem bolýa, azgynam. Başım diýen ada düşünsemem, Otuz aga näme üçin otuz diýlenine düşünemok. Oň biriniň otuzynjy çagasy däldigem-ä belli.

«Akmagy urman, sögmän – geplet» diýleni çyn eken-ow – diýip, Gara sertip ýesire öz bahasyny berdi. – Muny diňläp dursaň, içinde näçe tezeginiň bardygyna çenli aýdyşdyrjak...» Bolsa-da, ýesiriň Gowşut hanyň adyny tutmagy bilen sertip sowal bermeli boldy.

– Gowşut hanyň hal-ahwaly niçik?

– Bir çemçe ganymy geçseň, aýdaýyn.

Soňky sözüň zol-zol gaýtalanyp durmagy Gara sertibiň gaharyny getirdi. Bolsa-da «Däliniň müň gepinden biri ge-

rek» edip, sertip ýesire kanagat bilen gulak asdy. Ýegengeldiniň samramalarynyň içinden bir gerekli gepiň çykaýmagy-da ahmaldy.

– Ganyňy geçýän, aýdyber!

– Aý, halypa, men-ä Gowşut han diýilýän adamy şu mahala çenli golaýdan synlabam göremok. Ýöne düýn-öňňin oň ýanyna Ahaldan çapar gelenmiş-ä diýdiler.

– O nähili çapar?

– Bir çemçe ganymy geçseň, aýdaýyn – diýip, totuguşa dönen Ýegengeldi öňki heňini üýtgetmedi.

– Geçdim, how! – diýip, gygyrmakdan zordan saklanan sertip başyny ýaýkady.

– Hawa, Ahaldan çapar gelipdir. Ýok, Ahaldan çapar gelmändir-de, Gowşut hanyň Ahala ýollan öz çapary yzyna dolanypdyr. Çapar çapar bolýa-da, halypa. Atly gidýä, atly gelyä. Ýol bolsa uzak. Özüň bilýäň, bäre-bärde näme Ahal barmy?!

Ýegengeldiniň ol samrap durşuna gürrüniň başga ýoldan urup çykjagy ikuçsuz bolansoň, Gara sertip ony yzyna dolap aldy.

– Çapar näme habar getiripdir?

– Çaparmy? – diýip, sakynsa-da, geň zat, Ýegengeldi bu gezek bir çemçe ganynyň geçilmegini soramady. – Çaparyň ady Muhammedamanmyş. Muhammed-ä Muhammet pygamber bolýar, Amanam aman bolsun diýildigi bolýar. Türkmeniň ady kileň şoň ýalagrak. Goşa-goşadan, jüp-jüpden...

– Nurberdi handan näme habar bar? – diýip, samrama ýüregine düşen Gara sertip gyssandy.

– Biziň obamyzda-ha Nurberdi han diýen adam ýok. Nurguly diýip bar. Olam han däl, çopan... Mollanepes şahyram biziň obamyzdan. Owadan-owadan şygyr aýdýa özem. Menem ýazylardan. Ýöne şygyr-a aýdyp bilemok...

Ýesir türkmeniň kimdigine göz ýetiren sertip onuň ellerini boşatmagy buýurdy.

– Häzir seň näme islegiň bar, Ýegengeldi?

Eli boşadylansoň, ýesir ýüp kerten goşarlaryny owka-laşdyrdy.

– Azap çekip ýygany otumy mallamma bermek islegim bar.

– Uruş başlanjak bolup durka-da, otuň aladasyny etmek bolarmy?

Ýegengeldi çyny bilen ýüzüni kürşertdi.

– Derýaň aňyrsyndaky bir akmak han derýaň bärsindäki han bilen uruşjakmyş diýip, men mallammy aç goýmalymy, halypa jan? Uruşsalar, urşubersinler. Item uruşya. Bir-biriniň garagyny köwlesinler. Maňa näme?! Bolmanda-da, işi-pişesi ýok adam uruş gözlär-dä...

Türkmeniň samramalaryndan halys lejigen Gara sertip töweregindäkileriň hiç biriniň garaşmadyk aýgydyny etdi.

Ýegengeldini saklamaň. Gitsin. Ýogsam, muň mallary aç galar...

***

«...Şol gün serbazlar 1500 gezek, türkmenlerem 200 gezek top atdylar. Men ömrümde beýle aldym-berdimli söweşi görmändim. Iki tarapyň, eli ýaraqsyz adamlarynyň hatda ýumruğa giren pursatlary-da boldy. Darkaş tä iňrik garalyança dowam etdi.»

Seýit Muhammet Aly al-Hüseýni

Blokwile düşnüksiz bolup galan sebäplere görä, tutuş hepdäniň dowamynda serbazlar tarapyndan türkmenleriň garşysyna hiç hili hereket edilmedi diýen ýaly. Goş basyp ýatan nökerlere Merwden goşmaça azyk-owkat baryny hem getirmeli boldy. Diňe 1860-njy ýylyň 6-njy sentýabrynda Hemze Mürzäniň goşuny ala daňdandan çynlakaý herekete başlady. Olar derýa ýakasyny syryp, tekeleriň berkitmesine golaýladylar. Goşunyň öň sapy saklanmaly diýlip ozal bellenen serhetde aýak çekdi. Saklanylan ýer Jerendepäniň ýanydy.

Jerendepede ornaşan serbazlar berkitmäni oka tutmalydy. Şonuň netijesinde-de, Hemze Mürzäniň Mary söweşiniň soňky nokady goýulmalydy. Ýigrimi dörd sany sary topuň güýji ýa-ha türkmenleri ýer bilen ýegsan etmelidi ýa-da asmandan inderilen, heniz görülmedik apy-tupandan soň, eger diri galsa, Gowşut

hanyň hut özüniň öňbaşçylyk etmegindäki aksakgallar topary gelip, şazadanyň önünde dyza çökmelidi. Üçünji ýol ýokdy.

...Ýigrimi dört sany sary top kä yzly-yzyna, käte hem hemmesi birden nagra çekip başlady. Düz meýdan dag jülgesine öwrülip, şol jülgede hem ýolbars bary arlaýan ýaly boldy. Toplaryň nilinden çykan badyna asmana göterilýän gara tüsse dag gaýalaryna meňzedi. Gaharjaň hem gazaply ýolbarslaryň sesi gaýalara düşüp, ýaň saldy. Toplaryň tüssesinden ýaňa topçularyň gözleri ýaşaryp, sesinden gulaklaryna palçyk çalnan ýaly boldy. Şeýle ýagdaý iki sagada golaý dowam etdi. Derýanyň aňyrsyndan tozan turdy. Galmagalyň derejesi hem tozanyň derejesinden pes bolmady: atlar kişñedi, eşekler aňňyrdy. Ol hem toplaryň gümmürdisine goşulyp, tutuş dünýä galmagala öwrüldi.

Şonça mahalyň dowamynda gözlerini aýj tüsseden, gulaklaryny ýaryp, beýnisini pytradyp barýan gümmürdiden, gümmürdi kiparlan mahaly eşidilýän «Ýa, Aly! Ýa, Alla!» diýen inçeli-ýogynly sesden goranmaga çalşan Blokwil gabaklaryny galdyran mahaly önünde haýat bolup duran tüsse ýapynan garaňkylygyň içinden Maşatdan Merwe gelyänçä hyýalyndan çykaryp bilmeýän howpuna şu gün, şu ýerde sataşaryn öýtdi. Göwnüne bolmasa, düýşe giren ýalaňaç aýyrhalar sary toplaryň sesi ýatanson, tüssäniň içinden çykyp geläýjek ýalydy. Ol Merw jeňini şekile geçirmek üçin göterip gelen enjamlaryny kellesiniň aşagynda goýdy-da tükge düşdi.

Artilleriýanyň serkerdesi Nawwab Jahansuzyň beren hababatyna görä, harwar-harwar däri ýakylyp, iki sagadyň dowamynda sary toplaryň bir müň baş ýüz gezek atan okunyň pagtabende dönendigi aýan boldy. Gözegçileriň, top synçylarynyň gündizki eden ölçegleri nädogry çykyp, älemi sarsyran gümmürdi boş haýbata öwrülen ekeni. Atylan oklaryň ýekejesinde türkmenleriň berkitmesine ýetmändir. Şonuň netijesinde, türkmenleriň öňküdenem ruhlanandyklary mese-mälim bilirdi. Berkitmäniň öňündäki belentlikde goýlan goşa topuň töwereginde gaýda-gaýmalaşyk başlandy.

«... Türkmenler nyzama durup uruşmasalaram, söweş mahaly birek-birege oňat düşünyärdiler. Olar töwekgellik etmän, gaça durup uruşýardylar. Türkmenleriň söweş sapalagynyň garşysyna serbazlar hiç hili çäre tapmaýardylar...»

Blokwil

Hemze Mürzäniň serkerdeleri türkmen toplaryndan he-der etmeselerem, özleriniň ilkinji uly şowsuzlygyndan, esasy ynam daýanjy bolan ýigrimi dört topuň netijesiz hereketinden soň, maýdaja ätiýajy-da elden bermesiz etdiler. Her serbaz üçin goranyş çukuryňy – gaçybatalga gazmak barada Hemze Mürzäniň buýrugy peýda boldy.

Gaçybatalgalary synlan Blokwil pessejik çukurlaryň gyrasyndaky gum haýatlaryň ini bir garyşdan galyň däldir diýip çak etdi. Oglan oýunjagyna meñzeş haýatjyklar onuň gülküsini tutdurdy. Ol serbazlaryň edýän işlerine ser salyp ýörkä, awşar nökerleriniň serdary Ýusup hana gabat geldi. Blokwil ony öňräkden bäre tanaýardy. Bir gezek gürrüňdeşlik mahaly Ýusup han özüniň gelip çykyşynyň serbazlar däl-de, gaýtam, türkmenlere has golaýdygyny hem ýatlapdy.

– Jenap, bujağaz gaçybatalgalar sizi top okundan gorar öýdýäňizmi? – diýip, Blokwil Ýusup hana ýüzlendi.

– Alla kömek etse-hä gorar, bolmasa-da goramaz – diýip, Ýusup han ýylgyryp goýberdi. Ol sözüniň dowamynda ýagdaýa başgarak garaýandygyny hem gizlejek bolup durmady. – Ilatyň aýagyny duşayan zat patyşanyň hemme aýdanynyň berjaý edilmegidir, jenap. Senem oňa mençe düşünyänsiň... Şu gaçybatalgalaryňam bize derkar zady ýok. Tekeler üstümize çozaga-da, gylyçlaşyk başlansa, şu çukuryň içinde durup, gylyç aýlamaly bolarmy? Elbetde, beýle bolmaz. Ýöne buýruk buýruk-da. Gowusy, jenap, sen meni gepletmesene! Özüň bilýän...

Ýusup hany pereňli däl-de, başga bir garaşylmadyk ýagdaý geplemäge goýmady. Derýa tarapdan top atylmaga başlady.

Arasyna mahal salyp gümmürdeýän toplaryň oky Hemze Mürzäniň belent çadyrynyň dikilen ýerine ýetmese-de, goşunyň içine mazaly aralaşýardy.

Näme üçindir, Blokwil saklanyp bilmedi.

– Käbir generalyň atylmaz diýýän toplary atylýp başlady!

– Ony bizden düşen ýesirler atýan bolaýmasa – diýip, Ýusup han hem «käbir generallar» bilen pikirdeşdigini aňdyrdy.

– Nähili-de bolsa, öz okuň, öz däriň bilen atylýan top özüňe gönükdirilse, birhili-dä.

– Onyň-a dogry, jenap.

Top oklary has golaýa düşmäge başlady. Blokwil Ýusup hanyň çigninden tutup, ilerräk yöräp ugrady. Olar ýedi-sekiz ädim yörän batlaryna, edil Ýusup hanyň öňki duran ýerine top okunyň biri gelip düşdi.

Ýusup han ol tarapa seredip, başyny ýaýkady.

– Hut depämden düşjek ekeni... Sen, jenap, meni göni gelen ajaldan gutardyň. Men bu bergimiň aşagyndan nädip çykarkam?!

– Söweşde algy-bergi hasaplaşylmaýar, han...

Uzak mahala çeken gümmürdi ýatyşandan soň, türkmenleriň berkitmesinden çykyp gaýdan üç-dört ýüz sany adam derýa tarap yöneldi. Olar kenara ýetensoňlar, näme üçindir iki topara bölündiler-de, öz aladalary bilen gümra boldular.

Blokwil türkmenleriň edýän hereketini haýran galyp synlady. Olar suwa tarap harsañ-harsañ töňñemi, agaç baryny çekýärdiler. Arkasy gara tüpeňli, elleri aňňally, orakly adamlar aýagaldygyna gamyş ýygýardylar, desse bogýardylar. Pereňli olaryň näme bilen meşgul bolýandyklaryna birbada düşünmedi. Ýöne häzirki hereketiň, ýesir düşen ýigit Ýegengeldiniňki ýaly, mala ot ýygmak aladasy dældigi welin bellidi. Ýusup han beýle ýagdaýy türkmenler derýanyň üstünden köpri salmakçy bolýarlar diýip düşündirdi. Şondan soň Blokwiiliň geňirgenmesi hasam artdy. Birinjiden-ä, soweş gidip duran mahaly hiç zatdan gypynç etmän, köpri salmaga başlanmagy geňdi. Ikinjidenem, köpriniň diňe garşydaşyň üstüne çozmak maksady bilen gurulýandygyndan başga manysy bolmasa-

-da, serbazlaryň, sertipleriň türkmenleriň edýän hereketine göwnübir garap durmaklary geňdi. Pereňli üçin ýene bir geň zat: goşunyň ýaralananlar bilen meşgul bolýan az böleginden özgesi günorta naharyny taýýarlamagyň ugrundady.

Blokwil Tährana gelen gününden başlap, Gündogar adamlarynyň köpüsinde biagyry häsiýetiň, şu günki işi ertä goýmaga bahana tapmak gylygynyň bardygyna üns berýärdi. Bolsa-da, olaryň ajal bilen ýüzbe-ýüz duran halatlarynda-da, birinji derejeli işi ikinji derejä geçirijeleriniň welin, haýran galyp, zyndan ýetip bilmeýär. Serkerdeler ýigrimi dört sany topuň iki sagadyň dowamynda boş işländigindenem, olaryň özlerini uly çykdaja goýandygyndanam, iň esasam, ol ýagdaýyň goşuna göwnüçökgünlik getirendigindenem netije çykarjaga meňzemeýärler. Gaýtam, Blokwiň gulagyna ýetmegine görä, käbir serdarlar Hemze Mürzä, häzirlikçe, hüjümi bes edip, yza, Merwe çekilmegiň, birneme dem-dynç alyp, Garaýaba gaýtadan gaýtmagyň maslahatyny berýärmişler. Pereňliniň gelyän aýgydyna görä, eger-de olar ilkinji, netijesiz hüjümden soň Merwe çekilseler, hut şol sebäpli hem tutuş ýörişiň bişow gutarmagynda ahmaldy. Sebäbi Merwde dört-baş gün ýatyp gaýdanyň bilen goşunyň sany ýa-da güýji artmaýardy. Gaýtam, ol top baryny arladyp gurlan söweşiň netije bermändigini serkerdeleriňem boýun alýanlygynyň güwäsi bolýardy. Ol bolsa serbazlaryň ýeňmek ynamynyň peselmegine getirmelidi. Ol uruş tilsimlerinden düýpli baş çykarmaýan adam üçinem düşnükli.

16-njy sentýabrda öýlän sagat üçlerde täze salnan köp-rüden atlyp geçen müňe golaý atly türkmen garşydaşlarynyň üstüne hüjüme başlady. Hüjüm bilen birlikde-de, atlylaryň gelyän tarapyndan şeýle bir tozan turdy welin, Blokwil onuň diňe at toýnagydandan göterilýän tozan dældigini aňdy. Ýöne Gowşut hanyň hut özüniň oýlap tapan emeli tozanyň Mädemini ýeňlişe sezewar eden söweşde-de türkmenlere uly ýardam bolandygyny serbazlaram, Blokwiem bilmeýärdi. Tozan ähli zady bulaşdyrdy, bir atlyny telim atly edip görkezdi, howada galgaýan gylyçlaryň sanyny köpeltdi. Ala tozanyň içinden atlyp çykýan atlaryň yzy tükenmeze sapan ýaly boldy. Ol

hem serbazlaryň üstüne ýetip gelyän howpuň güýjüni artdyryp görkezdi.

Köpri gurlup başlanandan çozuşyň boljakdygyny çaklan Blokwil bu hüjümiň soňunyň nähili gutarjakdygy barada welin, bellibir aýgyt edip bilmedi. Hatda onuň ol barada uzak oýlanmaga wagty hem bolmady. Ol özüniň ýurt görmek, il tanamak maksady bilen, razylyk beren saparynyň ganly sapara öwürlip barýandygy barada oýlandy. Bu gün onuň ýaş ömrüniň iň soňky gününüň bolaýmagy-da ahmaldy. Gözýetimde peýda bolan, ýiti gün şöhlesi bilen çaknyşanda alaw ýaly ýaldyraýan ýüzlerçe egri gylyjyň biriniň pereňliniňem ömür tanapyny kesäýmegi mümkindi.

Çozup gelyän türkmen atlylary arany ýygjamlatdyklaryça, ähli zat: olaryň eşikleri, hereketleri, ýüz-gözleri aýdyň görnüp başlady. Duşmanyň howuny basmak üçin serbazlaryň yz-yza gümmürdeden toplary-da islenen netijäni bermedi. Atylan oklaryň köpüsi eňip gelyän atlylaryň üstünden aşyp, Murgabyň kenaryndaky gamyşlyga baryp düşýärdi. Toplaryň sesi türkmen atlylarynyň gykuwyna goşulyp, gaýtam, ýetip gelyän howpuň üstüne howp goşýardy.

Sary toplardan ýene netije bolmajakdygyna göz ýetiren serbazlar garpyşyga häzirlendiler. Ýüzi Günli hem şirli tuglar ýokary galdy, gylyçlar gyndan çykdy. Öňdäki howpy duýan atlar kişnediler, burunlaryny parryldatdylar. Iki tarapdan turan galmagal dünýäni lertzana getirdi.

Sapançasyny ýalaňaçlanam bolsa, Blokwil ony atmalydyram öýtmedi. Sebäbi ol aljyrady, aňk boldy, dünýäni unutdy.

Tyg degen atlaryň çirkin kişnemesem, eýerden agýan adamlaryň nalasam düýşde görülen adam iýiji aýallaryň sesine öwürüldi. Zenzele dünýäni tutdy, tot-tozan güýjedi.

Öňden gelyän türkmeniň öz boýnundan gylyç salanyny-salmanyny pereňli görüp bilmedi.

Ol depesinde oýnan at toýnagyndan gutulmak üçin bir tarapa gaçjak bolanda, ähli galmagal birden kesildi. Onuň üçin darkaş tamam boldy, gorky-ürki gutardy. Ol özüni uka gidendirin öýtdi...

Çukuryň içinde guma bulaşyp ýatan Blokwil gözünü açanda, dünýä parahatdy, tot-tozan ýokdy, iň esasam, aýal sesi eşidilmeyärdi. Pereňli başyny göterip, öňi bilen derýa tarap seretdi. Öňkülerden üýtgeşik zat görünmedi. Ol kellesini, ýüzünü sypaşdyrды. Gan akyp ýa-da çişip duran ýeri ýokdy. Ol özüne gylyç degmän, atylyp gelen atyň omzy bilen kakyp geçendigini bilmeýärdi. Pereňli öz bolup ýatyşyndan utandy, ýerinden turup, üst-başyny kakýşdyrды, iki okundan birini hem atmadyk sapaņasyny, gumuny kakýşdyryp, gabyna dykды. Ol töweregine ser salanda çaknyşykda wepat bolanlaryň jesediniň doly ýygnalmandygyny gördi. Çäşerip, keserip, tünňerişip ýatan maslyklaryň arasynda, elbetde, türkmenleriňem jesedi bolmalydy. Ýöne wepat bolanlaryň içinde aýal jesedi ýokdy. «Hudaýa şükür! Men olaryň maslygyndanam eýmenderdim...»

Näme maksat bilen şeýdýänini-de aňşyрман, Blokwil serkerdeleriň çadyrlaryna tarap yöneldi. Çadyrlar öňki yerindedi. Diýmek, çozuş eden türkmenler, goşunyň jümmüşine tarap topulanam bolsalar, esasy çadyrlaryň duran ýerine ýetip bilmän, ýa-da ýetmegi maksadam edinmän, yza dolanan bolmalydylar.

Blokwil kän ýöremänkä, gaçybatalga üçin gazylan bir çukuryň gyrasynda oturan hor ýetginjegi gördi. Hemze Mürzäniň goşunynda esgerlige berilýän haky almak üçin altmyşy arka atan gojalaryňam, öz peýwagtyna gaýdan ýa-da kimdir birine derek iberilen on dört-on baş ýaşly ýetginjekleriňem bardygyny Blokwil bilýärdi. Emma çukuryň gyrasynda çöküne düşüp oturan ýigdekçe juda arrykdygyndan bolsa gerek, öz yaşyndanam bäräkde bolup görünýärdi. Pereňli ýap-ýaňy at toýnagynyň oýnagy bolan meýdanda onuň ýeke özüniň beýdip oturmasy bilen gyzyklandy. Ol, dogrudanam, bir zada güýmenýärdi.

Oglanyň balagynyň öňi öl-myžžykdy, peşewini saklap bilmeýäne meňzeýärdi. Ol öz peşewinden eden palçygyndan uzyn nilli top ýasapды. Indi hem şol topa ok ýasajak bolýardy.

Blokwil oglanyň edýän işini, ýanyna gelip durana bi-parh garap oturyşyny synlap, ony toplaryň gümmürdisinden, apy-tupandan, adamlaryň bir-birlerini kerçeýişlerinden ýaña aňyna zeper ýeten diýip düşündi.

– Adyň näme, serbaz?

Oglandan jogap bolmady. Ol üstüne abanyp duranyň ýüzüne çaga naýynjarlygy bilen seretdi. Serbaz ýanyna geleniň kalbynda bar hem bolsa, heniz dile getirmedik sowalyna jogap gaýtardy.

– Men top ýasadym, agabeg. Indem oňa ok ýasajak bolýan, agabeg. Muny gör. Bu Yspyhan topy bolmaly. Arman, ok ýasamaga peşewim ýetmedi. Seň peşewiň kän dälmi, agabeg?

Ýigdekçäniň halyna nebsi agyran Blokwil başyny ýaýkady-da, ýoluny dowam etdi. Ol serkerdeleriň çadyrlarynyň dikilen yerine golaýlanda, türkmenleriň çozuşynyň serbazlara abyr-syz urgy bolandygyna düşündi. Hemze Mürzäniňkiden uzakrakdaky bir çadyryň ýanynda dört-bäş sany jeset süýnüp ýatyrdy. Belent çadyrlaryň ýanyna diňe serkerdeleriň jesediniň getirilýändigini bilýän Blokwil, tanyş ýüze sataşaryn öýdüp, ýatanlara täzedden nazar aýlady, emma wepat bolanlaryň arasynda onuň ýakyndan tanaýany ýokdy. Ýöne ol tanyş bolmasa-da, çetdäki jesede üns bilen seretmeli boldy. Seretmezçe-de däl. Ýüzüne aksowult reňk ornan jesediň böwsülen köýneginiň eteginden gana boýalan içegeler çykyşyp ýatyrdy. Beýle gözilginç görnüşiň üstüni örtmegem hiç kimiň huşunda gelen däl bolarly.

Şazada ýakyn adamlaryň bu ýere gelenleriniň hemmesiniň ýüzi salykdy. Aňry çetdäki çadyrda agyr oýa batyp oturan Hemze Mürze pereňliniň göz önüne geldi. Elbetde, serkerdäniň bu mahal näme hakda pikir aýlaýandygyny bilmek gyzyklydy. Ýöne bu pursat näme barada oýlanylýandygyny bilmek üçin töwerekdäki sertipleriň ýüzüne seretmegem ýeterlikdi.

Blokwil yza, özüniň gum basan çadyryna tarap dolandy.

«...Jerendepede ikitaraplaýyn garpyşyk boldy. Farahon polkunyň serbazlary «Ya, Alla!» diýip, öňe saýlandylar. Bukuda ýatan türkmenler olary gürpbasdy edip, 70 serbazy öldürdiler. Olar aty batga batan Heseni hanyňam başyny kesdiler.»

Seýit Muhammet Aly al-Hüseýni

«...Biziň söbügimize münen türkmenler yzmyzdan gülle baryny ýagdyryp gelýärdiler. Men bir giň garymdan geçmäge synanyşanymda atym bilen bile ýykyldym.»

Blokwil

Hemze Mürzäniň goşunynda iň abraýly serkerde hasaplanýan Heseni hanyň öldürilmegi hem-de artilleriýanyň görnükli sertibiniň birini türkmenleriň ýesir almagy bilen serbazlar öňküsindenem beter ruhdan düşdüler. Olaryň her gün diýen ýaly edýän hüjümleriniň türkmenler tarapyndan ýesir, olja almak bilen yza serpikdirilmegi Hemze Mürzedeni ýagdaýa başgaça çemeleşmegi talap etdi. Ol yzly-yzyna bolan telim şowsuzlykdan soň, geňeşçileriniň maslahat bermegi bilen Merwe çekilip, çynlakaý taýynlyk görmeli hem Garaýaba ýañadandan hüjüme başlamaly diýen netijä geldi. Şonuň üçinem 1860-njy ýylyň oktyabrynyň ikisinden üçüne geçilýän gije daňdanlar Garaýapdaky ähli goşun sülsady bilen Merwe çekilmeli diýen buýruk peýda boldy.

Müňläp-müňläp serbazyň, mal-garanyň edýän hereketini, gijelik hem bolsa, görer gözden gizlemek mümkin däldi. Bitertip yza çekilýän goşunyň şakyrtdysy, galmagaly töwerege ýaýylyrdy. Şonuň üçinem serbazlar ýañy bir farsah çemesi ýol geçenlerinde, garaşylmadyk ýagdaý ýüze çykdy. Garşydaşlarynyň yza çekilýäninden habarly türkmenler goşunyň barýan ýolunyň iki tarapyndaky bukulardan çykyp hüjüm etdiler. Olar ýarym ukuly hem aljyraňňy goşunyň gyrak-bujagyndan darap-darap geçýärdilerde, ýene yza, gamyşlyga tarap eňip, gözden ýitýärdiler. Serbazlar bolsa olaryň yzyndan gamyşlyga girmäge heder edýärdiler.

Şeýle ýagdaý zýy üzülmän diýen ýaly gaýtalanyp dursa-da, her gezek birnäçe serbaz atdan, gatyrdan agdarylsa-da, agyr goşun öňe hereket edýärdi. Ol çalak-çulak taýagyň urgusyny duýmaýan hamy galyň garry pil ýaly bolup, ýuwaşja süýşüp barýardy. Goşunyň öňünde bolýan wakadan zýy, zýynda bolýan wakadanam öňi habarsyzdy. Habarly bolayanda-da, yza çekilmeli diýen buýruk alan sussupes serbazlaryň tizräk Merwe ýetmekden gaýry pikiri ýokdy...

Iki tarapdan ary çozýan ýaly bolup dalansa-da, goşun Egrigüzerden geçip, burkaz mülküne gadam basdy. Ol ýerden Merwe çenli aralyk uzak hem dälidi. Emma şol ýakyn aralygy geçmek serbazlar üçin on farsah ýol geçendenem agyr düşdi. Olara Merwde galan general Aga Reza Ažedanbaşynyň sülsadyna baryp birikmek başartmady.

Türkmenler Garaýapdan gaýdan goşunyň Merwde galan goşun bilen birikmezligi üçin elden gelenini eden ekenler. Edil hinden çykan ýaly bolup, derýa tarapdan duýdansyz peýda bolan atlylar bu gezek goşunyň başky bölüminiň üstüne döküldiler. Öňdäki sap bilen baryan Blokwil soňky hüjüm eden türkmen atlylarynyň sany müň ýarymdan az dälidir diýip çak etdi.

Ikitaraplaýyn gylyçlaşyk başlandy. Şol mahalam derýa tarapdan peýda bolan ýene bir bölek atly goşunyň ikinji sapynyň üstüne eňdi.

Blokwil türkmen gylyjynyň elýeterinden daşrakdady. Şeýle hem ol serkerdeleriň toparyna golaýrakda bolany sebäpli, özüniň goraglydygyny bilýärdi. Serkerdelere janpenalyk edýän saýlantgy serbazlar garşydaşlaryny golaýa getirer ýaly dældiler. Aslynda, köp zatdan habarly türkmenlerem olara şeýle bir golaýlaşjagam bolmaýardylar. Seýlelikde, Blokwil türkmenleriň söweş pirimlerini birmeme keseräkde durup synlamaga mümkinçilik tapdy. Onuň aýgyt edişine görä, türkmenleriň serbazlardan esasy tapawudy uçursyz tiz hereket edýändiklerindedi. Olaryň atlary hem örän ýyndamdy, atlar çalt gelişleri ýaly, yza serpilenlerinde-de, başky tizligini gowşatman, süýnüp gidýärdiler.

Blokwil türkmenleriň garşydaşlarynyň öňüni kesmän, ýa-da, şeýtmäge mümkinçilikleri bolsa-da, jümmüşine aralaşman, diňe çepden hüjüm etmeklerinden özüçe many çykardy. Türkmenleriň esasy maksady serbazlary gymak däl-de, goşunyň ýoluny üýtgetmek ýalydy.

Çozan türkmenleriň arasyndan saýlanan gara telpekli bir ýigit göçgünli atyna erk edip bilmedimi-nämemi, goşunyň gapdalyndan öwrüm edip, yza gaýtmaga derek jümmüşine kürsöp urdy. Agzyndan ak köpük saçyp gelen at badyny bir-neme gowşatsa-da, Blokwiliň deňindenem geçip gitdi. Pereňli at üstünde oturan ýigidiň elinde üýtgeşik bir ýaragyň bardygyny görmäge yetişdi.

Türkmeniň elindäki gulaçýarym çemesi taýagyň ujuna berkidilen zat ýenjilip, uýy ýitilene gupbady. Ýaňy dogan Günüň şöhesi düşüp ýaldyraýan kümüş gupba Gündogara onçakly bellet däl pereňlä üýtgeşik bir ýarag ýaly bolup göründi.

Geň ýaragly ýigidiň atyna goşunyň arasyny böwsüp geçmäge maý bermediler. Dumly-duşdan herekete giren serbaz gylyçlarynyň biri atyň öň aýagyyny sandan çykardy. Tüwdürilip giden atyň eýerinden zyňlan türkmeniň gara telpegi başyndan sypana, onuň aýal maşgaladygy aýan boldy. Düýrlenip, telpegiň içinde gizlenen goşa gara saç çözlenip gitdi. Ol ýalaňajam däldi, adam iýýänem. Ol örän owadan, ýigrimi ýaşlaryndaky gelindi. Onuň çaksyz owadanlygy şol gysşagaramada-da gözellige baha bermegi başaryan pereňliniň ünsüni çekdi. «Düýş tersine bolýar eken!»

Zenana tarap agzyny açyp sereden Blokwil: «Agyr goşunyň ýeňil goşundan çekinmesiniň syry düşnükli!» diýip içini geplettdi. Şeýle hem ol uruş diýilýän daşýürek nägehanyň wagşylygynyň ýene bir gezek gözli şaýady boldy. Ol nägehanyň çagasynyň ýüpek ýaly gulgagyny sypamaly nepis ele inçe sungatdan ýasalan ýarag berip, nepis sungaty-da, nepis zenany-da gödek bir güýje öwürýärdi.

Haýdap gelen hyrsyz serbazyň gylyjy galyp bilmän ýatan gelniň depesinden indi. Gara saç gara guma garyldy, gara

baş gyrmyzy gana boýaldy. Gelinden ses-seda çykmady. Uruş diýilýän gödek gara güýç zenan gőzelliginiň öňünde-de geçirimlilik etmedi.

...Türkmenler Gowşut hanyň oýlap tapan piriminiň amala aşmagyny gazandylar. Goşunyň başky sapynyň öňündenem bir bölek teke atylarynyň peýda bolmagy bilen, Merwe tarap hereket edip bilmedik serbazlar howpsuz tarapa – günorta-gündogara sowulmaly boldular.

Türkmenleriň gan döküp, jan berip, öz garşydaşlaryny barýan ýolundan sowýandyklarynyň sebäbi Blokwise soň düşnükli bolup galdy.

Merwe goýberilmän, şäheriň ilersinden gündogara gönük-mäge mejbur edilen goşun ýene bir farsah çemesi ýol geçensoň, Seyitnasyra baryp ýetdi. Ozal geçilen ýol bolany sebäpli Blokwil ol ýerlere beletdi. Serkerdeler awa-şikäre çykanda ýanlary bilen gaýdan pereňli bu töwerekler telim gezek aýlanypdy.

Seyitnasyrdan ýokarda Popuşgum, soňra Semendik bardy. Ondan aňyrdan Hemze Mürzäniň goşunynyň sülsady goýlup gaýdylan Nyýazmetgala ýerleşýärdi. Merwden sowulmaga mejbur edilen serkerdeleriň indiki maksady özlerini şol ýere atmakdy.

Seyitnasyryň deňinden birneme geçilende, suw basdyrylan ýollary, gözyetimi tutup ýatan peslikdäki gür gamyşlyga ser salan Blokwil serbazlaryň asla garaşmaýan ýene bir wakasynyň boljakdygyny çaklady. Çünki üç aý mundan ozal geçilende, ömür akar suw görmedik bu ýerler tebsiräp ýatyrdy. Güyzüň düşmegi bilen suwuň bolaman, gaýtam gytalyandygy-da bellidi. Asmandan bolsa Hemze Mürze bu topraga gadam basany bari ýekeje damja nem dammandygyna-da Blokwiň özi şaýatdy. Hiç mahalam ekin ekilmedik çöketligiň suwa basdyrylmagy ýöne ýere bolmaly däldi. Blokwil şol barada oýlanýardy.

Uzakdan täze gazylan ýaplardan çykarylan gum üşmekleri çil-çil bolup görünýärdi. Ol hem ýöneligiň alamaty däldi. Terslin-öňlin çekilen çiller sanardan kändi. Blokwil özüni görmese-de, gaty mekir serkerde hasaplaýany Gowşut

hanyň ýene bir geň pirim oýlap tapandygyna öňünden ynan-
dy. Bu giden meýdana ýap gazmak, çil çekmek üçin gaty kän
güýç hem wagt gerekdi. Beýle agyr iş düýpli manysy, zerur
geregi bolmasa, uruş gidip duran mahaly amala aşyrylmaly
tutum dälidi.

Ýoluň iki tarapy-da güzüň tylla reňke boýan gür gamyş-
lygyna basyrylyp ýatyrdy. Geçilmeli aralygyň suw basdyry-
lan bölegi basym gutarar diýen niýet bilen batgalykdan esli
ýörelensoň, iki tarapdaky gamyşlykdanam iniňi tikenekledýän
galmagal turdy. Pereňliniň aýgydyna görä, her tarapdan atylyp
çykan türkmen atylarynyň sany üç müňden az dälidi. Olar uly
gykuw bilen ýola tarap eňdiler. Serbazlar näme bolup geçýä-
nine oňly düşünmänkälerem, garpysyk başlandy.

Türkmenleriň bir bölegi gylyçlaşyga girse, beýleki bölegi
arabalaryny zordan gymyldadyp gelyän topçularyň daşyna
aýlandy. Ol ýerde ullakan çaknysygam bolmady. Blok wil türk-
menleriň üsti toply arabalary eýýäm yza öwürüp, gatyrlary gam-
çylap barýandyklaryny görüp galdy. Uly güýç hasap edilýän
toplaryň duşman eline düşmegi serbazlary aljyratdy. Olar gaç-
mak bilen boldular.

Müňbaşylar öz serbazlaryny saklajak bolup, aýaga gal-
dylar. Emma yzdakylaryň gaçýanyny gören esasy bölümiň
nökerleri hem gaçmaga meýillendi.

Şahsewentli müňbaşy atyny öňe däbsedi-de, gaçyp bar-
ýan bir nökeriniň zyndan ýetip, onuň depesinden gylyç saldy.
Eýesi eýerden agan at uzaga gitmän, yza aýlandy.

— Gaçmak meýilliň kysmaty şudur! — diýip, müňbaşy
serbazlaryna tarap gygyrdy.

Gaytadan gyjyçlaşyk başlandy. Ýöne ol uzaga çekmedi.
Öz pirimlerini öňden oňat bişiren türkmenler üçin gylyçlaşyp
söweşmek örän amatly boldy. Çünki bir tarapy suw goýbe-
rilen çöket şorluga direlen serbazlar gaçyp-kowup, uruşmaga
maý tapmadylar. Türkmenler bolsa diňe öňe hereket edip,
garşydaşlaryny şol batgalyga tarap gysýardylar.

Hemze Mürzäniň janyny gorayan serbazlar türkmenleri oňa golaýlaşdyrmajak bolup, mertlerçe söweşýärdiler. Şazadanyň töwereginde atdan agýan serbazlaryňam, türkmenleriňem sany köpelyärdi. Batgalygam bolsa, saýlantgy janpenalar garşydaşlarynyň salýan gylyjyna gylyç bilen jogap gaýtarmagy başaryardylar.

...Türkmenler gysyp ugransoň, Blokwil eliniň ýetişdiginden atyny gamçylamaga başlady. Emma topukdan aşagy şor batga gömülyän ýabynyň näçe jan etse-de, öndürýän ýoly ýokdy.

Birdenem batgaly gamyşlyk tamamlanyp, gaçyp gutulmaga inçejik bir umyt dörände, ýagdaý gaýtadan bulaşdy. Blokwiň aty beýik çile çykanda, öňünde içi suwly garym peýda boldy. Garym çiliň edil gyrasyndan başlanýardy. Näme etjegini bilmän, töweregine ýaltaklan Blokwil aljyrady. Töwerek baş-başady, jan-janady. Serbazlar duran tutular edip gaçýardylar. Olaryň känbir garşylyk hem gökezmän gaçýşlaryndan ruhlanan türkmenler gykuw bilen kowýardylar.

Blokwil günbatara tarap seredende, Hemze Mürzäniň toplarynyň hemmesiniň türkmenler tarapyndan ele salnandygyny bildi. Toplary gaty ykjam goraglap alyp barýanlaryň sany baş ýüzden az däldi. «Goşunyň ruhuny göterjek topar duşmanyň eline düşen bolsa, meseläniň gutarnykly çözüldigi» diýip, Blokwil aýgytly netijä geldi.

Yzdan eli gylyçly iki sany türkmen ýetip gelyärdi. Öňde içi suwly garym bardy. Ol howpludy. Yzdan ýetip gelyän howp ondanam aýylgançdy. Öňdäki ajaldan sypjak bolsaň, yeňseden gelyän ajalyň üstüne sürmelidi, başga ýol ýokdy. Blokwil iki ýoluň umytlyragyny saýlady, suwly garym, her hal, depäňden injek ýalaňaç gylyç däldi. Onuň aty içi läbikli garymyň ortasyna düşdi. At şunça dyzasa-da, beýleki raýşa çykmak maksadyna ýetmedi. Ýokarda eli gylyçly tekeler peýda boldy. Beýleki iki türkmenem yeňseden gelip ýetişdi. Bir jan üçin iki tarapdan gelen ajal birikdi. Indi olardan sypmaga hiç hili umyt ýokdy. Blokwil sapançasyna ýapyşdy. Ýöne ol erkek adamyň özüni juda ejiz görkezmejek bolup edäýen howaýy hereketidi. Läbik suwa çümüp çykan sapançasynyň bu mahal atylmajakdygyny Blokwiň özi-de bilmelidi.

*«...Türkmenler beýle awa garaşman ekenler. Zynjyr,
gandal ýetmezçilik edýärdi. Agşamlyk bolsa bizi birtopar
towugyň aýagyny daňan ýaly ikiden-üçden güýläp
taşladylar...»*

Blokwil

Blokwile diňe kysmata kaýyl bolaýmak ýoly galdy. Ony urmadylaram-da, gynamadylaram-da, bir türkmeniň atynyň ardyna göterip mündürdiler. Atyň hereketiniň sarsgynyna Blokwiiliň burny önünde oturan kellesi ýaglyk bilen daňlan türkmeniň ýeňseçukuryňa degip-degip gaýdýardy. Onuň boýnunyň ýüzi bilen syrygýan ajymtyk der pereňliniň ýüregini bulaýardy. Eli arkasyna mäkäm baglanandygy sebäpli, ýüzüni saga-sola öwräýmese, onuň yza süýşmäge mümkinçiligi ýokdy. Üstesine-de, darkaşyň kowha-gaçdysyndan ýaňa endamýndan ak köpük saçylan atyň sagrysýndan, garnynyň aşagyndan göterilýän howanyňam ysy ýeňseçukurdan gelýän ysdan enaýy däldi.

Blokwiliň üst-başy-da gara läbige bulaşandy. Ädiginiň gonjundan girip, başlygyna ýygananan läbikli suwdan ýaňa ol henizem özüni şor batgalygyň içinde ýaly duýýardy. Ol özi bilen bolýan bu külpetleri düýşdür öydüp kabul etmek isleýärdi welin, töwerekdäki görünýän ýagdaý ony düýşden hakykata getirýärdi. Töwerekde bolsa henizem şol kow-ha-gaçlykdy. Batga batan atlaryny taşlan serbazlar hanja barýanyny-da aňşyрмаýardylar. Her kim öz gara başyny ajaldan gutarmagyň aladasy bilendi. Blokwil serbazlaryň düşen gününü Hudaý tutmaklyk hasaplady. San taýdan, güýç taýdan gaty agdyk goşun öz mümkinçiliginiň üçden bir derejesini-de ulanyp bilmedi.

Sary toplary süýröp giden türkmenler eýýäm gözden ýitipdiler. Blokwil toplaryny elinden aldyran goşuny bili omrulan ýylan bilen deňedi. Indi ol ýylany, zäheri näçe güýçli bolsa-da, çopan taýagy bilenem alsa boljakdy. Ýylan gaçybam, agzyna özüň baraýmasaň, çakybam biljek däldi. Türkmenleriň bolsa

jansyz ýatan ýylana-da, agyz tarapyndan golaýlamajaklary hakdy.

Eýýäm ýarym sagat bäri ýesirlik dünýäsiniň agyr howasyndan dem alýan Blokwil batgadan çykan baş-on sany serbazyň arasynda Gara sertibiňem bardygyny görüp galdy. Ol ýetişibildigidinden atyny gamçylaýardy. Duşmana garşylyk görkezmäge ýagdaýy ýok ol toparjygyňam ýüzi ilerikdi. «Serkerdeleriň özleri-de gaçyp başlan bolsa, iş tamam» diýip, Blokwil ýagdaýa gutarnykly baha berdi. Ýöne gaçyp barýanlaryň arasynda Hemze Mürze welin onuň gözüne ilmedi.

Suw goýberilen çöketlikden çykylandan soň, ýagdaýyň pereňliniň aýdyşy ýalydygy belli boldy. Ýesir düşen serbazlary otuzdan-kyrkdan birtopar edip, sürüp barýardylar. Olar hut şeýle täleýe öňünden boýun bolup gelen ýaly, garşylygam görkezmeýärdiler, çöp-çalama urup, gaçjagam bolmaýardylar.

Gapdaldan atyny dabyradyp gelen gara murtly, hyrsyz türkmen jylaw çekip-çekmänkä, Blokwili alyp barýana bir zatlar diýişdirdi. Blokwil gürrüniň özi barada gidýändigini aňdy. Birdenem hyrsyz türkmen gaty çalgyrdam bolsa, düşnükli parsçalady.

– Sen şular bilen gelen pereňli bolmalymy?

Hakykat ýüze çyksa, türkmenlere duşman däl halyna duşman okunylýan ýesiriň günäsi ýeňlär diýen pikire umyt baglan Blokwil berlen ýeke sowala telim gezek baş atmak bilen jogap gaýtardy.

Şondan soň hyrsyz türkmen çalarak ýylgyrdy-da, beýlekä ýene bir zatlar diýişdirdi, özi hem atdan düşdi.

Türkmeniň ýylgyrmasyny rehimdarlyk diýip kabul edip, birneme ynjalan Blokwil gaty daňlansoň, gurşup ugran gollarynyň ýüpi çözüler öydüp tama etdi.

Ulagdan düşen türkmen atynyň boýnuna daňlan inçejik ýüpüň esli bölegini kesip aldy-da, ýesire golaý geldi. Iki türkmen ýene bir zatlar barada gep alyşdy. Blokwil gürrüniň manysyna düşünmese-de, ediljek hereketden erbetlige garaşmady. Çünki hyrsyz türkmeniň ýylgyrmasyndan soň rehimdarlyk bolmalydy.

Henizem ýylgyryp duran türkmen elindäki ýüpüň bir ujuny Blokwiň çep aýagyndaky şor palçykly ädigine daňandan soň, ähli zat düşnükli boldy. Ýesiriň elleriniň daňylgydygyny ahmal gören türkmen onuň aýaklaryny-da atyň garnynyň aşagyndan ýüp salyp çatdy. Ol şondan soňam ildeşine ýene birtopar zatlar diýip atlandy.

Blokwil beterinden beterine uçrady. Ozal erkin hallan atyp gelýän aýaklaryň gymyldamasy indi diňe atyň edýän hereketine bagly boldy. Oturmaşam kynlaşdy, gozganmagam. «Bularyň hüşgärdiklerini! Elimi, aýagymy daňmanlarynda-da, indi men nirä gaçyp bilerkäm?» Öz ýagdaýy hakda, türkmenleriň hereketi hakda oýlanan Blokwiň gülküsi tutdy. Eger-de Hemze Mürze, Gara sertip hem beýleki serkerdeler ele düşmän gaçyp gutulan bolsalar, beýle hüşgärlilik bilen goralýan diňe Blokwildi.

Pereňliniň gözüniň ýetýän ýerindäki ýesirleriň ýekeje-si-de ata mündürilmän, batgaly aýaklaryny süýrüp, pyýada barýardylar. Olja öwrülen gymmatbaha pars atlarynyň köpüsi eýýäm eýesini täzeläpdi. Garşylyk görkezzen ýa-da garşylyk görkezmäge gaýymrak negäsi bolaýmasa, ýesir serbazlaryň elleri-de daňylgy däl. Häzirikçe ýesirlik ejirini çekýän bir Blokwildi.

Serbazlary Merwe tarap sürüp barýan türkmenler başlaryny dik tutup, töwerege gedemlik bilen garaýardylar. Hatda olaryň aýaklarynyň astyndaky atlaram, ýeňiş şemalynyň ýelginini duýýan ýaly, ýeňillik bilen ädim urýardylar.

Blokwiň münüp barýan aty artlaşykly bolansoň, beýleki atlar ýaly ýeňil gopup bilmese-de, käbir hereketi bilen keypiniň çagdygyny aňdyrýardy. Onuň syrtyna uzyn saply sübse daňlan ýaly uzyn guýrugy yzyny üzmän, ýesiriň kä ädiginiň gonjuny, kä buduny sypap geçýärdi.

Blokwil ýesir düşenleriň ilkinjilerinden däl ekeni. Entek Merwe ýetilmänkä, orulman galan bugdaýy at toýnagynyň depeşeginiň astynda galyp, sypala öwrülen giň meýdana ýyg-nanan daşy goragly ýesirleriň sany sanardan kändi. Ilkibada Blokwi hem şol ýere eltdiler. Ýöne ony ýesirlere goşman, gaýrarakda oturan ýeke kepäniň ýanynda atdan düşürdiler.

Kepbäniň işigindäki agaja ýüp bilen baglanan Blokwil özi ýesir halyna beýleki ýesirleri synlady.

Nirede ele salnandygyna garamazdan, näme üçindir, ýesirleriň hemmesini birbada bu ýere getirýärdiler. Blokwil türkmenleriň yetişgenligine, teptiplidigine haýran galdy. Eý-ýäm hasap ýöredýän aksakgallar hem peýda bolupdy. Gojalar ýesirleriň otuzdan-kyrkdan başyny jemläp, olary nirädir bir ýerlere ugradýardylar, bendileriň hemmesini bir ýerde kän saklamazlygyň aladasyny edýärdiler. Şeýdibem, olar bendiler türkmenlere howp salmaz ýaly ýagdaý döredýärdiler.

Blokwiliň ýany eýýäm tomaşahana öwrülipdi. Şu mahalky alada başdan agdyk pursatda-da, geçip barýan gyssagly atly bolsun, pyýada bolsun, pereňlini synlaman ötmedi. Niredendir bir ýerden peýda bolan eli taýakly küýki ýaşuly hem Blokwiliň ýanynda ýörite saklanyp, ony çaga bilesigelijiligi bilen nazaryndan geçirdi. «Bä-äý, onda şu adam şol yetmiş iki dil bilýän pereňli bolmaly-da! Sypaty-ha başga adamlardan ullakan parhlanybam baranok welin, Taňry nazar salsa, bolubermeli-dä!»

Küýki ýaşuly, birdenem ýesirden ünsüni bölmeli boldy. Onuň nazary kaklyşan ýagdaý yetmiş iki dil bilýän adamdanam täsin bolup görüldi. Boýy çakdanaşa kelte, togalajyk türkmen özünden üç esse dagy daýaw serbazy öňüne salyp gelyärdi.

Häzir gülkä-şatlyga orun ýokdugyna garamazdan, daýaw ýesir bilen ony öňüne salyp gelyän kiçijik türkmenе gözi düşen Blokwil hem özünden erksiz ýylgyrmaga mejbur boldy. Ýesiriň epeý-epeý ädim urup, gaýşarylyp gelşini görende, pereňli ony sypaýylardan ýa-da begzadalardan bolsa gerek diýip çaklady. Eli arkasyna daňylgy diýäýmeseň, ol ýesire-de asla meňzemeýärdi, seýle çykan, zzy janpenaly öňbaşça çaly m edýärdi. Çişip duran alkymy, gymmatbaha mawutdan tikilen geýimi, näme üçindir, batga-da çümmedik kaşaň gara ädigi onuň barjamly maşgaladandygyny habar berýärdi.

Selçeň sakgalyny ýere degrip diýen ýaly gülen küýki goja ýaňsylan durup bilmedi:

— Han ogul, sen o serbazy ýeke özüň ele saldyňmy ýa-da ähli kowum-garyndaşlaryň bilen üşşüp tutduňmy? Öz müçäň-ä beýle daýaw serbazy tutardan ejiz ýaly!

Gojanyň ýaňsylamasyna gahary gelen türkmen temegini ýokaryk tutdy:

– Gep adamyň müçesinde däldir, agam. Seň Gowşut hanyňam daýaw däl ahyryn. Gep edermenlikdedir. Men mundan daşgary ýene dört sany serbazyň kellesinem togaladym.

Küýki goja ýaňsylama gülküsini ýene gaýtalady.

– Aý, o diýeniňe men ýaly küýki bendesi ynanaýmasa, Hudaýyň özi-hä ynanmasa gerek, inim.

Ýesiri öňüne salyp gelýän türkmen öz aýdanynyň dogrudygyny Hudaýa-da, küýki goja-da ynandyrmak üçin, bendiniň syrtyna çalarak depip goýberdi.

– Gatyрак ýöre, haram ýesir!

Ýesir birden yzyna aýlandy-da, ala gözlerini petredip türkmen gazap bilen garady.

Türkmeniň inçe sesi ýasama haýbata ýugrulyp çykdy.

– Menden taýak iýmejek bolsaň, aýdylanny et. Ýogsam...

Özüçe ýok adamyň kemsidiji haýbatyny eşitmek ýesiriň degnasyna degdi. Ol gyp-gyzyl bolup bir silkinende, gollaryna baglanan örme ýüp telim bölek bolup ýere gaçdy.

Ýesiriň terziniň bozulmagyndan eýmenen türkmen sandyrady, gaçmaga-da meýillendi. Emma bolýan waka üns bilen seredip duran küýki gojanyň ýiti nazary onda, boýy kiçi adamlarda köplenç bolaýgyç boş gedemlik oýardy.

– Náme sen ajalyňa howlukýaňmy? – diýip, türkmen ýasama haýbat atdy-da, ýesiri çalarak depip goýberdi.

Ýesir «Arym köyenden imanym köýsün» diýlenini etdi. Ol sag elini bat bilen aýlanda, türkmen ýer bagyrtlady. Ýesir şondan başga hereketem etmän, ele düşen serbazlaryň üýşüp oturan ýerine tarap öz peýwagtyna ýöräp gitdi.

– Hä, almytyňy aldyňmy? – diýip, küýki goja gep ataýmaly pursady sypdyrmady. – Beýle daýaw serbazy özüň ele salmanyňy görenimdenem bildim-ä men.

Ýerinden turan türkmen gazap bilen garsa-da, ýesiriň sesi parahat çykdy:

– Meni sen ýesir alaňok, akmak. Meni sen ýalyň üçüsem alyp bilmez. Meni ýesir alan siziň bala-çağalaňňyzyň gözýaşy boldy.

– Ine, bu başga gep! – diýen küýki goja ynjaldy.

***

«Ýanymdaky ýesir serbazlar bolmadyk bolsalar, men özümiň boşadylmagymy gazanyp biljekdim. Ýöne tekelere gowy görünmek üçin olar meni satdylar.»

Blokwil

«Ýeňşiňem öz hupbaty bardyr» diýip, uruş gutarmanka aýdylan bolsa, türkmenler ynanmazdylar. Emma arzuw edilen uly ýeňiş hakykata öwrülensoň, olar başga bir derdeseriň asynda galdylar.

Entek doly hasaplanmasa-da, gaçyp-tezip bendilikden başyny gutaranlardan gaýry ýesir düşen serbazlaryň sany on sekiz müňe golaý bardyr öýdüp çakladylar. Özi ýesir düşeni bilenem duşmanyň kalby ýesirliге öwrülmeýärdi. Elleri ýarag-syzdygyna garamazdan, olardan ägä bolmalydy. Elbetde, bendilere ýorgan-düşek, per ýassyk berilmeýärdi. Olaryň düşegi Merwiň topragy, ýapynjasy belent asmandy, iýýänlerem ölmez-ödülük owkatdy. Onça adamyň garnyny doýurmaga gury nan hem ýetmeýärdi. Özleriniňem azyk-owkady ozalam artasüýşe bolmadyk, Hemze Mürzäniň goşun tartyp gelmegi bilen ýylgallany-da doly ýygnap bilmedik tekeleriň alapalyk dānesi-de ýok diýen ýalydy. Şonuň üçinem on sekiz müň agyzdan tizräk dynylaýsa kem dāldi.

Teke aksakgallarynyň köpüsi ýesirleri Hywadandan, Buharadan gelmeli täjirlere satmak barada oýlanardylar. Gul söwdasyndan habardar kişileriň çakyna görä, onça ýesiri satyp, sanyny azaltmaga azyndan bir aý çemesi wagt gerek boljakdy. Hywaly, buharaly nepkeşleriň bolsa Merwe haçan döküljekdikleri entek belli hem dāldi.

Bendileriň ýagdaýyna serenjam bermek, olary häzirikçe obalara paýlaşdyrmak işine esasy kethudalyk edýän Täçgök

serdar bilen Amansähet serdardy. Ilhanlar, tire yaşululary bir hepde-on günläp näçe ýesir saklap biljekdikleri barada olara duýduryp, bölünip berlen bendileri barmaly ýerine ugradýardylar.

Gowşut hanyň hut öz görkezmesi bilen nirä, näçe ýesir ugradylandygynyň berk hasaby alynýardy. Bihasap zat ýokdy. Ýeňiş gazanyldy diýibem, öňüňe-yzyňa garaman hereket edibermeli däldi. Horasan welaýatynyň hökmürowany Hemze Mürze Hişmet Döwläniň tugunyň synany bilen arkasy güýçli tug gutardygy bolmaýardy.

Özüni iki tarap üçinem dostam, duşmanam hasaplamaýan Blokwiли türkmenlerem duşman okunmaýan ýalydylar. Onuň bu gün-u-saba bendilikden boşadylaýmagynyňam ahmaldygy barada ýesirleriň arasynda myş-myş bardy. Käbirleri bolsa ol gürrüniň ilki kimiň agzyndan çykandygyna çenli aýdýardy. Hakykatda bolsa, ol gepler çaklamady. Blokwiли oňa düşüňärdi. Şonuň üçinem ol özüniň bendilikden boşadylmagyny sorap, Gowşut hana ýüz tutmagy ýüregine düwdi. Emma onuň haýyşy Gowşyt han-a beýle-de dursun, ýesirleri üleşdiriji kethudalara-da iki günden soň baryp ýetdi. Ondanam hiç hili netije çykmady.

***

«...Merwde ýesirleriň sany hem olja alnan ýaraqlaryň mukdary şeýle köp bolany sebäpli, bir guluň bahasy 500 manatdan 5 manada düşdi.»

M. Alyhanow-Awarskiý
(«Merw oazisi hem oňa eltýän ýollar»)

«18000 serbazyň ýesir alnan ýeňşinden soň, bir guly 3 ýa-da 4 tylla satyn almak bolýardy.»

A. Wamberi
(«Orta Aziýa syýahat»)

Žorž Blokwiли özüni saýry saýýany sebäpli bolsa gerek, Tährana nesibesi çekeli bári hiç kim bilen ýiti jedele-de girmändi, hiç kimiň göwnüne-de degmändi. Şeýle pursat dö-

räýse-de, ol yza çekilmegi kiçilik bilmeýärdi. Şonuň üçinem ol özüni serbazlaryň türkmenlere satmaklarynyň manysyna oýlana-oýlana düşüniş bilmedi. Iň esasy geňlik hem onuň ýesirlikde galdyrylmagy bilen olaryň utýan zady ýokdy.

Blokwil türkmenleri duşman hasaplamaýşy ýaly, özüni olaryň bendisi hem saýmaýardy. Asyl ol bendidigine-de ynanmaýardy. Gaýtam, ol tekeleriň baş hanynyň huzuryna düşjekdigine, onuňam özüni azat etjekdigine örän bil baglaýardy. Şoňa görä-de Blokwil häzirki başa düşen kynçylygy gaty gysga wagtlyk hasaplap, oňa döz gelmeli etdi.

Emma pereňliniň ýagdaýy barha agyrlaşdy. Ýesirleriň elini baglamaga hatda ýüpem ýetmeýän halatynda, Blokwiliň goluny daňmaga zynjyram tapyldy. Üstesine-de, Blokwil özüne iki guluň bahasyny, ýagny 464 pereň frankyny kesendiklerini bildi.

Blokwilde onça mukdardaky pul ýokdy. Onuň barlyrakdyr öýdüp çak eden tanyşlaryndan karz almak islegi-de başa barmady. Türkmenlere ýesir düşen Abdyl Aly handan onuň tamasyny uludy. Ýöne, adaty serbazlardan üzňe saklanýan hem olardan gowurak idi-yssuwat edilýän general Blokwiliň bir gezek garnyny doýranyny hasap etmeseň, esasy meselede delalaty degmedi. Emma pereňli bendi generaldan Hemze Mürze bilen Gara sertibiň türkmenleriň eline düşmän, Maşada tarap gaçyp gidendiklerini anyklady.

Abdyl Aly han bilen uçaşan gününüň ertesi Blokwiliň hem gul hökmünde satylmaly ýa-da kimdir birine saklanmaga berilmeli günüdi. Şol gije ol öz ykbaly barada oýlana-oýlana oňly ukusyny-da alyp bilmedi. Ol satylmak üçin Hywa, Buhara iberiljek bendileriň hataryna goşmazlygyny Hudaýdan dileg etdi.

Blokwil üçin iň howplusy hem Merw bazaryndan gul satyn almak üçin eýýäm gelip başlan täjirleriň eline düşmekdi. Türkmenlerden arzan alnyp, Hywa ýa-da Buhara aşyrylan pereňliniň yza gaýtmak meselesi Merwdäkisindenem has kynlaşjakdy. Ýöne ýesir serbazlaryň Blokwil tüçjar baý diýip, ol hakda gep-gürrüň ýaýratmaklarynyň-da, onuň üçin bähbitli netije beräýmegi mümkindi. Çünki pereňliden lomaýrak pul ýonmak isleýän tekeleriň ony Hywa, Buhara arzan bahasyna

satman, özlerinde saklaýmaglary ýakyndy. Şeýlelikde, Blok-wil Hywa, Buhara atarylman sypsa, bendileriň aladasyndan eli boşan Gowşut han bilenem, belki, duşuşyp bilerdi.

Tekeleriň baş hany huzurynda kabul etmäýende-de, Blok-wil oňa hat üsti bilen ýüz tutmagy kalbynda besleýärdi. Haçan ýazyljagy belli däl, ýazyljagy-ýazylmajagy-da näbelli hatyň mazmunyny ol eýýäm kellesinde aýlaýardy. «Merhemetli jenap Gowşut han...» ýa-da: «Onuň alyhezreti jenap Gowşut hana...»

Yaşululary öňünden habardar edilen obalardan Merwiň Hangeçen bazary diýilýän giň aýmaňçasyna adam bary ýyg-nanyp başlady. Özleriniň howpsuzlygy baradaky aladany sähel salymam ýatlaryndan çykarmaýan aksakgallaryň geňesinde gel-nen çözüde görä, türkmenlere ýesir düşen serbazlaryň ähli-sini bir günde bazara getirmeyärdiler. Olary sanyna görä, telim topara bölüp, dürli wagtlarda Hangeçene alyp gelýärdiler.

Ýesirleriň aňyrsy gurpluraklary, kesilen nyrhy özleri töläp biljekleri hem serkerde bendilerden dynmak meselesi birneme soňa goýlupdy. Olar töleg gelýänçä kanagat edip garaşybam biljekdiler. Ýöne öz bendiliklerinden gaýry ýitir-ýän zatlary ýok hossarsyz ýa-da garyp ýesirler türkmenler üçin howpludy. Ýoksul bendileriň agyr günden dynmak üçin gara güýje daýanaýmaglary-da ahmaldy. Şeýle howp döredip biljeklerden tizräk dynmalydy.

Blokwiliň ýesirlik ykbalynyň hanja düşjekdigi anyklanjak wagty üleşligiň ikinji gününe gabat geldi. Ony hem otuz-kyrk ýesiriň arasy bilen Hangeçene alyp bardylar. Ol ozaldan tanyş serbazlara sataşaryn öýdüp, bendileriň hemmesini gözden geçir-mäge çalyşdy. Ýöne tanyş ýüze sataşmady. Emma ýesirleriň halynyň teňdigine welin göz ýetirdi. Uruş gutaraly bäre geçen günleriň dowamynda olaryň hor-homsy yaşandyklary görnüp durdy. Üstesine-de, ýesirlik howasynyň ruhdan düşürendigi sebäpli, olaryň has-da ejizländigini bildirýärdi. Ýaş bendilerem ýöründe aýaklaryny süýräp alýan ýalydylar.

Elleri arkasyna bagly müňläp ýesiriň, olaryň daşyndaky eli ýaragly türkmenleriň arasyndan awşarlaryň kethudasy Ýusup han Blokwiliň gözüne ildi. Bu mahal adam aýagyndan

sowlup ýöremek, kimdir biriniň ýanyna ýetmek kynam bolsa, pereňli ýesir awşar ýesiriniň ýanyna bardy. Emma olara uzak sözleşmäge maý bolmady. Baş atylyp salamlaşylandan soň, Ýusup hanyň özi:

– Men seň eden ýagşylygyňy unutman, jenap! – diýdi.

«Eli arkasyna daňylgy guluň jenap bolaýşsny!» diýip, içinden ýaňsylan Blokwil zordan sowal bermäge ýetişdi.

– Ykbal seni nirä taşlady, han? Seni nireden gözlemeli?

– Men topazlar mülkünde. Alaşayabyň boýunda. Meň tiz boşaymagymam ahmal. Horasandaky dost-ýarlar alada edýän ýaly. Azat bolsam, men seň eden ýagşylygyňy ýerine saljak bolaryn, jenap. Gaýrat et!

Mähellä siňen Ýusup han ýesir «jenabyň» gözünden sumat boldy.

Kān mahal geçmānkā, ýene Blokwiľiň göreçleri janlanyp gitdi. Ol oglanlykda bile oýnan deň-duşuna sataşan ýaly bolup begendi, ýesirleriň arasynda palçykdan top ýasan ýigdekçä nazary düşdi. Ol pereňlä tarap sereden ýaly boldy. Blokwil oglanyň ýollan tanyş bakyşyna ýylgyryş bilen jogap iberdi. Kesesinden garasaň, onuň ýagdaýy beýleki ýesirleriňkiden elhalrak ýalydy. Blokwil oglanyň ýagdaýynyň erbet dāldigine begendi.

Ýesir ýetginjegi yzyna tirkāp gelen, belent bōrūginiň maňlaýy bilen örtülen alyn daňsynyň gyralaryndan hūžžūk saçlary çogup çykyp duran garry aýaldy. Onuň iki sany alyn dişiniň beýleki dişlerinden tapawutlanyp, syrtaryp durmasy garryny ýylgyryp ýören ýaly edip görkezýārdi.

Eýýām ýesirleriň arasynda ýāýran, Blokwiľiňem gulagyna yeten gepe görā, ol garry bendi ýetginjegi özünde saklamaga ijaza almak üçin Hangeçene gelenmişin. Ilki görendāki çaky ýalňyş çykmadyk Blokwil oglanyň soňky ykbaly bilen-ā hasam gyzyklandy.

Garry aýal ýesir oglanyň elinden tutup diýen ýaly, üleşdiriji aksakgallaryň ýanyna bardy. Aladasy başdan agdyk ýaşulularyň hiç biri oňa ünsem bermedi.

– Haýsyňyz Sahyt pälwan bolarsyňyz? – diýip, garry aýal gaty gygyryp sowal berdi. Ady soralan adam özünü tana-dansonň, kempir ýene sowal bilen ýüzlendi. – Sen çeltek tiresinden bolmalymy, han?

– Çeltekdirin. Bolamda näme?

– Menem çeltek.

– Çeltek bolsaň, habaryňy beriber! – diýip, ýaşuly ýylgyrды.

– Şu ýesir oglany maňa beriň!

– Näçe teňňäň bar? – diýip, kempirde teňňe ýokdugyny çaklaýan üleşdiriji gülüp goýberdi.

– Mende teňňe näme işlesin?! Şu ömrüme men teňňäni daşyndan gören bolaymasam.

– Şo daşyndan göreniňden näçe teňňäň bar?

– Mende ýeke teňňe-de ýok.

– Teňňäň bolmasa, bazarda nä işiň bar? – diýip, ýaşuly ýene ýylgyrды.

– «Pulsuz bazara barandan, kepensiz göre gir» diýjek bolýañmy?

– Aý ýok, garyndaş. Bu ýesir bolçulygynda, bir gul üçin saňa kepen geýdirip bilmeris-ä.

– Onda şu guly maňa beräyiň! – diýip, kempir ýesire tarap elini salgady.

– Nä ony ogullyk aljak bolýañmy?

– Mende ogulam ýok, han, gyzam. Täk özüm. Biýem bir ýetim neressemiş. Bu ýerde ýerläp ýaşasa-ha ýaşar, ýerlemese-de, öz iline gider-dä. Gitmese-hä, ne ýagşy. Ölýänçäm höwür bolar...

Gapdalynda duranlaryň biri Sahyt pälwanyň gulagyna pyşyrdady.

– Ýagşy! – diýip, oňa baş atan pälwan kempire ýüzlendi. – Oglany alyp ötägit, garry. Ýöne haly çuwalda gizlän teňňeleriniň berk saklagyn.

Oglan ýesirlikden ýesirlige gidýänem bolsa, Blokwil onuň zzyndan begençli garap galdy...

... Mal-gara derek bu gün adam satylyan Hangeçende söwda tiz gyzdy. Bazar öňkülerindenem şowhunlydy, galma-gallydy. Ozal ýitgi ýa-da tapyndy barada bogazlaryny gyrýan jarçylar bu gün: «Pylan aksakalda pylan hili gul bar» diýip habar berýärdiler. Alyjylaryň köpüsi hem hywaly ýa-da buharaly täjirlerdi. Olar türkmenleriň öz ýesirlerinden tizräk dynsalar, şonça şat boljakdyklaryny bilýändikleri sebäpli, bendilere Hywa, Buhara bazarynyň göterýän nyrrhyndan ýüz esse pes baha hödürleýärdiler. Türkmenlerem, känbir çekeleşibem durman, tutulan yerinden kesýärdiler. Gul bazaryna öwrülen Hangeçeniň adam jellaplary ozal goýun-geçi kökerilip taşlanýan yerde alan bendilerini ikiden-üçden bir-birlerine baglap, daşyny garawullap goýýardylar-da, ýene yza eňýärdiler. Olar adam ykbalyny arzan alyp, gymmat satmaktan hem nep görýärdiler, hem keyp çekýärdiler. Häzir olar guluň, gul däliň soňky pellesiniň barybir ölümdigini-de ýada salmaýardylar. Olaryň ýadynda, aňynda diňe teňňe bardy. Olaryň ynsabam teňnedi, wyždanam. Şonuň üçinem bir gula derek ikisini, ikä derek üçüsini satyn alyp bilseler, şonça-da begenýärdiler. Olar mal bazarynyň adam ykbalynyň bazaryna öwrülenine gaty şatdylar.

Satyn alnan adamlaram, edil satyn alnan mallar ýaly, dilsiz-agyzsyz haryda aýlanypdy. Ýöne satyn alnan haýwanlar özleri bilen näme bolup geçýänine akyl ýetirmeýärdiler. Olar üçin bir eýeden başga bir eýä geçmegiň parhy ýokdy, suwsasa, suw tapylsa, ajygsa, ot tapylsa, dagy zat gerek däldi. Haýwan üçin haýsy ýurtda, haýsy gapyda ýaşasa-da hiçdi.

Hangeçeniň bu günki harydy bolsa öz ykbaly hakda oýlanýan harytdy. Bendiler, aç-ýalaňaç gezse-de, öz topragyny Watan edinjeklerdendi. Göwni päk adam üçin Watan – iň esasy baýlyk. Bu günki Hangeçen bazary Watan, il-gün, dogan-garyndaş barada oýlanýanlar üçin hasam aýylgançdy.

Birdenem Hangeçeniň taryhynda ilkinji gezek dörän ulakan gul satyşlygynyň şowhuny kiparlady. Blokwiň gözüniň kesýän aralygyndaky gul satýanlar hem gul alýanlar ýesir-

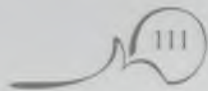
leri bir tarapa sürüp, alada galdylar. Giň Hangeçen iki gyrasy adamdan haýat edilen ýola öwrüldi. Bazaryň köp hereketini geňgalyjylyk bilen synlaýan Blok wil Hangeçene kimdir bir söwketi belent kişiniň aralaşandygyny aňdy.

Kän mahal geçmänkä, adam haýatynyň egrelýän ýerinden oňat geýnüwli baş-alty sany atly peýda boldy. Olaryň öňüni çekip gelyän döşi gapak ýaly atyň üstünde eýere ýelimlenen ýaly bolup, sarsman oturan agras adama gözi düşenleriň biri:

– Gowşut han gelyär!!! – diýip, ol habary ile ýaýmak tabşyrylan ýaly, çasly gygyrdy.

Gowşut han diýen ady Merw urşy başlanmanka-da garsydaşlaryňam serkerdesinden başlap, serbazyna çenli eşitmedigi ýokdy. Ýöne uruşdan ozal ol at häлки bir adaty serdaryň ady bolup eşidilipdi. Üstesine-de, ol at elinden çölde mal bakmakdan gaýry pişe gelmeýän, aňy ýuka çarwalaryň öňüne düşäýen, özi-de sada çarwadan tapawutlanmaýan adamyň ady hökmünde kabul edilýärdi. Häzir welin, Gowşut hanyň ady ýesirlere türkmenlere täsir edişindenem has belent täsir etdi. Bendileriň göwnüne bolmasa, Hangeçen bazary häzir tutuşlygyna göze öwürlip, baş hana tarap seredýän ýalydy. Gowşut hana nazary düşen ýesirleriň ählisi türkmenler häzir özleriniň serdarynyň öňünde dyza çöküp, baş eger diýen ynam döredi. Olaryň özleri-de türkmen hanyň öňünde dyza çökmäge taýyndylar. Emma beýle bolmady. Atlylara geçer ýaly ýol berlenem bolsa, şonça müň adamyň içinde baş hanyň, onda-da heniz görülmedik ýeňiş gazanylmagynda ägirt uly paýy bolan hanyň öňünde dyza çökmeg-ä beýle-de dursun, gol gowşuran ýeke türkmen tapylmady. Şonça mahallap gündogar adamlarynyň arasynda ýaşap, serdaryň öňünde tagzym edilişine günde telim gezek şaýat bolan Blok wil beýle ýagdaýa geň galdy.

Gowşut han hem onuň ýany bilen gelen adamlar Blok wilden on baş-ýigrimi ädimlikde at başyny çekdiler. Pereňliniň oňa haýpy geldi. Sebäbi, birinjiden-ä, onuň garsydaşlary bilen «it urşuny» gurap, akyla sygmajak ýeňiş gazanan serkerdäni golaýdan synlamak höwesi bardy. Ikinjidenem, Gowşut hanyň

peýda bolmagy bilen kalbynda dörän inçejik umyt hana golaýlaşmaga, onuň üns nazaryna ilmäge iterýärdi. Pereňliniň tamasyna görä, beýleki bendilere meňzemeýän ýesire hanyň nazary hökman düşäýmelidi. Serbazlaryň arasynda pereňliniň bardygyny eşitmeli serdar onuň ykbaly bilen gyzyklanmalydy. «Gowşut hanyň bir nazar salany sebäpli, belkem, men bendilikden boşaryn. Belkem, beýle uly hanyň bu gün gul bazaryna gelmegi meniň boşamagyma sebäp bolmak üçindir. Onsoňam ol Fransiýanyň nähili döwletdigini bilýändir ahyryn.» Blokwil başardygyça öňe süýşüp, Gowşut hanyň duran ýerine golaýlaşjak boldy.

Gowşut hanyň Hangeçeniň başga künçlerine näme maksat bilen aýlanany, aýlanjagy açylman galan syr bolsa-da, bu ýere, dogumly-dogumly teke aksakgallarynyň gür ýerine gelmegi bir waka bilen utgaşdy.

Ýagdaýa görä yza çekilişen adamlar hanyň gelip duran yerinde esli aýmança döretdiler. Iki sany degenek eli arkasyna daňylgy gara murtly adamy şol aýmança alyp geldi.

— Şu kişi, muň adyna Töre Mämmet diýýäler, Sugty obasynyň ilersinde ele salyndy — diýip, öňe çykarylanyň yeňsesinde peýda bolan üçünji bir adam Sahyt pälwana seredip, hasabat okady. — Bir düýe oljany alyp, gaçyp barýar ekeni.

Baş hanam bolýan waka üns berip at üstünde oturansoň, hemem gepde gümürtik goýmagy halamaýan Sahyt pälwan:

— Esasy ýazygy nämede? — diýdi. — Düýe ýükünde näme bar ekeni?

Beýle sowala öňünden taýyn adam, aýtjak zatlaryny asmanda gerlip goýlan kagyz ýüzünden okaýan ýaly, ýüzüni ýokaryk tutup, pert-pert jogap gaýtardy:

— Bir top mawut, iki sany ýüpek ýorgan, iki sany sapyna kümüş çayylan hanjar, bir misli mylytk...

Merw jeňinde Hemze Mürzäniň goşunyndan türkmenlere galan olja sanardan kändi. Entek ele düşen zatlaryň hemmesiniň jemi jemlenmese-de, şu güne çenli ýygnalan oljanyň içinde şirmaýy saply dembermez hanjarlaryň ýüzler-

çesi, naýzalaryň, çakmakly, misli tüpeňleriň müňlerçesi, goşa nilli pereň sapançalary, sowutlar, serpinjekler, şemhallar, otuz üç sany mis top, birnäçe mortir bardy. Olardan başga-da, zer bilen bejerilen, şirmaýydan keşdelenen egin-eşiğiň, atlazdyr ýüpek matalaryň, ýüpek parçadan edilen ýorgan-ýassyklaryň, mawutdan tikilen harby geýimleriň, çadyrlaryň san-sajagy ýokdy. Zer bilen haşamlanyp, ýüzüne altyn çäýylan mukaddes kitaplar, müňlerçe at, düýe, gaty, eşek...

Gowşut hanyň aýratyn nygtap çykaran möhürli permanyna görä, bendilerden dynlyp, ýurda arkaýynçylyk aralaşýança, ele düşen oljanyň ýekeje harydy-da ýok edilmeli däl. Olja bilkastlaýyn el urana bolsa berk temmi beriljekdi. Söweş mahaly eline olja düşen adamlaram ony yzyna getir-melidi. Olja tutuş ilata paýlanmalydy. Dogumla ýa-da basy aljaga ýol ýokdy. Baýlygyň esasy bölegi söweşde wepat bolanlaryň maşgalasyna, garyp-gasarlara, uruşda tenine tyg ýarasy düşenlere berilmelidi. Oljany halal paýlamak üçin tire-taýpalaryň kethudalaryndan, molla-müftülerden, kazylardan geňeşçiler, üleşdirijiler saýlanyp ýördi.

Emma olja ogurlan Töre Mämmet diýilýän adam özüni han permanyndan bihabar edip görkezmäge çalyşdy. Dogry, ilçilikde olja ogurlan adamyň diňe Töre Mämmet däl bolmaga ahmaldy. Ýöne häzirikçe, ogurlygyň üstünde tutulan bir şoldy. Şonuň üçinem onuň sapalagyna hiç kim ynanmady.

— Han permanyny eşitmändigime ynanyň. Üstesine-de, bir pälazgynçylyk boldy-da, aksakgal. Pytrap ýatan zat kän bolansoň... Şeýtanyň alyna gitdim-dä...

Sahyt pälwanyň jogabyndan soň, Gowşut han at üstünde gamçysyny oýnap oturyşyna pessaý gepledi:

— Pytrap ýatan zat diýeniňem galat, goçagym. — Ol «goçagym» sözüni hem ýañsylaýan ýaly aýratyn äheň bilen aýtdy. — Pytrap ýatan bibaha olja bolýan däl. O zatlara türkmeniň men diýen ýigitleriniň başy bilen nyrh tölendi. O zatlara zenanlammyzyň gany bilen, bala-çagalammyzyň gözýaşy bilen nyrh tölendi. — Sahyt pälwan ýanyndaky ýaşulyynyň ýüzüne garady. — Sakgaldaş, muňa näme jeza bermeli bolar?

Pälwanyň sakgaldaşy ýüzlegräk bolara çemeli, ellerini owkalaşdyryp, üzlem-saplam gepledi:

– Näme diýsemkäm? Muny... eden hatasy üçin çöle çykaryp kowaýmasak... Başga näme diýeýin men?

– Başga näme diýmelidigini bileňokmy?

– Aý, han... – diýip, hanyň kesgitli sesini eşiden ýaşuly aljyrady. – ...Menem muň ýüzünden sypamog-a.

Ýaşulynyň aljyranyňy duýan Gowşut han hem birneme gowşady.

– Muny çöle kowup, Hydyr gören çölümizi hapalamalyň... Bular ýalynyň haky ölüm. Oňa eli egriniň özem düşünyändir. Ýöne uly ýeňiş hemmämiziň ýüregimize birneme giňlik berdi. Soň üçinem munuň kebzesini awundyryp, aman beräýiň.

– Kyrk gamçy! – diýip, märekäniň içinden biri gygyrdy.

Gowşut han ses gelen tarapa garaman gepledi:

– Kyrkmy, otuzmy... ony aksakgallar kesgitläär...

Baş han atynyň jylawyny silkdi.

Şondan soňky bolan wakany Blokwil görüp bilmedi. Goh-galmagal köpeldi. Aýmança daraldy.

Olja ogrusynyň jezasy berlensoň, üleşleşik hem söwda dowam etdi. Nobat Blokwiliň özüne-de ýetdi. Ol serbazlaryň ýaýradan gürrüňinden soň, öz daşy hyrydardan dolar öýdüpdi. Emma hortap pereňlä gul alyp satýan täjirlerden hyrydar çykany bolmady.

Ýesir üleşdirýän ýaşuly:

– Mämmedöwez barmy? – diýip gygyrdy.

– Haýsy Mämmedöwez?

– Mämmedöwez goňur. Mämmedöwez pälwan.

Orta boýly, kyrk ýaşlaryndaky adam märekeden saýlandy.

– Mämmedöwez pälwan-a ýok, ýaşuly. Men bar.

– Sen kim bolarsyň?

– Men Eýemyrat goňur. Mämmedöwez pälwanyň inisi bolmaly.

– Mämmedöwez pälwanyň inisi bolsaň, köp ýagşy! – Üleşdiriji Blokwile tarap elini salgady. – Ana, hol, ýüz-gözi serbazlara meňzemeýän gul siziňki bolmaly.

Eýemyrat Blokwiili başdan-aýak synlady. Hödürlenen ýesiriň gabarasyndan göwni suw içmedik goňurly gödegräk gepledi:

– Näme, ýesir itiň pohy ýaly känkä, bize iliňkä meňzeş gulam ýetenokmyka, aksakgal?

– Hakyň köýýän däldir, goňur. Aýdylanyny et-de, al-da gidiber! Soň maňa alkyş aýdarsyň. Pälwan aga «Sahyt çetlek şeý diýdi» diýseň, özi düşüner.

– Bu mahal bir gul bereniň üçin alkyş alynýan döwür däl bolaymasa, aksakgal. Häzir Hangeçende eşegiň tezegem guldan gymmat ahyryn. Oň üçinem bir gul berdim diýip minnet etmeseňem bolardy.

– Agyr häsiýetiňi görkezjek bolup durma-da, aýdylany edäýsene, inim. Edil pälwan agaň dogany däl ýaly... Özüňizem bu guly degerine-degmezine satyp goýberiberseňiz, utularsyňyz. Şonam saňa aýdyp goýaýyn.

– Munyň tylla ýumurtga guzlaýan üýtgeşik towug-a däl-dir-dä? Ýaman öwdüň-le, aksakgal?

– Muňa pereňli ýesir diýýäler, goňur. Özem gaty bilimli adam bolmaly.

Eýemyrat goňra on sany bilimli guldan bir daýhan gul zerurdy. Ylymly gul edinip, onuň oglan okatmak aladasy ýokdy. Goňurla ýer depýän, çil çekýän, joýa gazýan gul gerekdi.

Blokwil gürrüňiň özi hakda gidýänini aňyp, Eýemyrady elin synlady, oňa kesesinden baha berdi. Eýemyrat diýilýän adamyň hamyrmaýasy ýumşak berlen bolmaly däl. Ol gaty bir doňýürek bolmasa-da, aýdany aýdan mahaly, diýeni diýen mahaly ediläýmese, ýeňseçukury tiz gataýana meňzeýär.

Eýemyradam öz gezeginde hödürlenen guly gaýtadan synlady. Synladygyça-da ondan göwni geçdi. Asyl ol goňurlynyň halajjak guluna çaly mam etmeýär ahyryn.

Pereňliniň boýy-syraty ýerbe-ýer bolsa-da, eli piliň sapyndan tutjak ele meňzänok.

Sahyt pälwan Eýemyradyň islegini aňýanam bolsa, näme üçindir Blokwiň bilimli adamdygyny ýene bir gezek nygtady.

— Bilimli molla ýasa ýaraýandyr, aksakgal! — diýip, Eýemyrat kesä bakyp gepledi. — Muňa derek bize iki sany körso-wat gul beräýsene!

— Bu mahal mollasyny-müftüsini seljerip durmaga wagt ýok, inim. — diýip, Sahyt pälwan meseläni çözüldi hasaplady. — Neneň-niçik bolýança, biz bulaň başyny bozmaly ahyryn. Häzirikçe alyp git, hasap-hesibi soň çykarybiýris...

***

«... Duşmanyna gezek gelende rehim-şepagaty bilmeyän bu çarwalar ýaly akgöwünli, bir-birine düşünýän halk ýokdur. Türkmenlerde çopan bilen tirebaşynyň arasynda tapawut goýulmajar.»

Blokwil

Hemişeler Hangeçen bazaryndan çykyp, oňlerine mal-gara salyp gidýän türkmenler bu gezek topar-topar gul sürüp gitdiler. Emma üleşdiriji aksakgallar hernäçe alada etselerem, nyrh meselesinde çekeleşmeselerem maksatlaryna ýetip bilmediler. Ýesir sany çak edilişi ýaly azalmady.

Obalara paýlanman, Hywa, Buhara täjirleriniň eline düşmän galan ýesirleriň esasy bölegi Merw galasyna gabalyp, olaryň ykbalynyň çözgüdi indiki şenbe bazaryna galdyryldy. Gala düşenleriň ýagdaýy hem yeňil däldi — hapaçylyk, indi mazaly çigrän güýz gijeleri, azyk-owkat ýetmezçiligi... Täjirleriň eline düşen bendilere bolsa aňňat-aňňat baýyrly hem soňunyň nireden alyp çykjakdygy-da näbelli agyr ýol garaşardy.

Blokwili bolsa Merw galasyndan bir farsah demirgazykda ýerleşýän goňur mülküne tarap alyp gitdiler. Goňura eltýän ýol bilen gitmek diňe bir pereňliniň paýyna düşmändi. Şol ýoldan Goňura, ondan aňyrdaky, bärdäki obalara ugran ýesirleriň sany iki ýüzden az däldi. Eli arkasyna daňylgy ýesirleriň hemmesi pyýada barýardy.

Blokwil hem goly arkasyna baglylardandy. Ýöne ol pyýada däl-di-de, Eýemyradyň atynyň ardyndady. Elbetde, iki goluňam daňylgyka at ardynda oturmak kyndy. Bolsa-da, özüň bendikäň, hojaýynyň bilenem bir dilde gepleşip bilmeýärkäň, diňe ümleşäýmelisi galýardy. Blokwil ýüzi agyr Eýemyradyň üm bilenem raýyny ýykmakdan çekinmän durmaýardy. Onuň bujagaz närahat ýagdaýyndanam betereine uçraýmagy ahmaldy.

Pereňli öz täze hojaýynyň ýüzüniň agyrdygynyň marnysyna düşünjek bolýardy. Asyl ol soňky günlerde ýüzi ýylgyryp ýören adama gabat gelmeýärdi. Ýesir düşen serbazlarda-ha gülmäge, ýylgyrmaga hiç hili tutaryk ýokdy. Taňrynyň olara bagyş eden soňky günleri hasrat bilen dogýardy, hasrat bilenem ýaşýardy, gije-de şeýledi. Açlyk-horluk jepasynyň üstesine-de urna bolýan il-günden, Watandan aýraçylyk olaryň ýüzüne ýylgyrys şemalyny çaldyrmaýardy. Uruş özleri üçin ýeňiş bilen tamamlananam bolsa, türkmenleriňem hanyndan başlap, oglan-uşagyna çenli ýylgyrmagy unudypdylar.

Merw bazaryndan çykylyp, esli ýörelenden soň, edil ýoluň gyrasynda guma bulaşyp oturan, örän pukara geýimli kempir Blokwiň ünsüni özüne çekdi. Ol inçeden uzyn hor elleriniň ujuna dakylan gara hoz ýaly bolup görünýän ýumrujaklaryny goşalandyryp, gara ýeri tokmaklaýardy. Şeýdip, ol öz kiçijik göwresindäki ullakan hasrat joşgunyny üstünde gopýan harasatlara biparh garap ýatan gara topraga siňdirýändigini öýdýärdi. Birdenem ol ýer ýumruklamasyny goýup, eliň aýasy ýaly ýygirt düşen ýüzüni ýokaryk tutdy-da, inçejik sesi bilen zarynlamaga başlady:

— Şu ýoldan giden nerlem gelmezmi-leý?!

Ikiden birini Taňrym gaýtarmazmy-leý?!..

Kempiriň ýagdaýy ony tanamaýan üçinem düşnükli di. Megerem, ol öz ogullarynyň söweşe giden ýoly bilen dolanmajakdyklaryna akyl ýetirýän bolarly — geçip barýan ýesirlere-de, olaryň ýanyndaky atlylara-da kän ünsem bermeýärdi, kimdir birini tanajagam bolmaýardy. Onuň ýedi ýoluň üstünde ýer

ýumruklap oturmasy-da, boşap galan tünegine sygman, giň dünýä çykan enäniň kalbyny gowzatjak bolşudy.

Gözyaş dökmekden ýaña suwsuz agaç ýaly gurap giden kempir Blokwiile öz enesini ýatlatdy. Ýeliseý meýdanynyň giň seýilbagynyň Parižden çykyp gaýdýan ýeri onuň göz öňüne geldi. Şol ýoluň gyrasynda, gaýgy-hasratdan ýaña horlanyp çöpe dönen Elen hem gara ýeri ýumruklaýar, ogluny ýatlaýar, körpesiniň gelmeli ýoluna garaýar. Edil Merwden Goňura gaýdýan ýolda oturan türkmen enesi ýaly, pereňli ene hem zaryn-zaryn aýdym aýdýar. Her enäniň zaryn aýdymy dürli dilde bolsa-da, manysy birmeňzeş. Ýöne iki enäniň ýola garaýan gözleriniň manysy bir bolsa-da, olary ýola garamaga mejbur eden sebäp başga-başga. Türkmen enesiniň ogullary üste çozan duşmandan özlerini, enelerini, topragyny goramak üçin wepat boldular. Pereňli enäniň körpesi bolsa öz peýwagytyna öýden gidip, enesiniň gözlerini ýolda goýdy.

Blokwil türkmen aýalynyň zaryn sözlerine düşünmese-de, manysyna düşünyärdi. Şonuň üçinem ýer bagyrtlap oturan enäniň bagtynyň ýatmagynda özünüňem günäsi bar ýaly hasap etdi.

Kempiriň zaryn sesinden tizräk daşlaşmak islän Eýemyrat atyna gamçy çaldy. Atyň sagrysyna degmeli gamçy Blokwiiliň sag buduny çawap geçdi. Bir-iki saly örülen gamçynyň beren yzasy pereňlini gözüni ýumup, dodaklaryny dişlemäge mejbur etdi. Atyň sagrysyna degmeli gamçynyň ýesiriň buduna degmegi bilgeşleyinden edilen hereket dälidi. Ýöne Blokwil ony türkmen enesiniň ahy-zaryna sebäp bolanlaryň biri hökmünde özüne görülen çäre diýip kabul etdi.

Ýene birneme ýörelenden soň, uly ýol giň meýdany tutup ýatan Hoja Abdylla gonamçylygynyň günortasyndan bardy. Ara esli hem bolsa, düýn-öňňin dörändigi bildirip duran mazarlar at üstünden görünýärdi. Gonamçylykda onlarça täze mazaryň birbada döremeginiň sebäbine-de Blokwil düşündi. Ol hem pereňliniň ykbalýndan çykan ganly syýahatyň netijesidi.

Hut şu mahalam Hoja Abdylla gonamçylygyna tarap bir tabydy göterip gelyärdiler.

Blokwil musulman bendesi dünýäden ötende, gölegçi sanynyň kän bolýandygyny, ýat adamlaryňam sogap gazanmak üçin merhumy ugratmaga gelyändigini bilýärdi. Emma häzir öwlüýä tarap alnyp gelinýän tabydyň daşyndakylaryň sany on baş-ýigrimiden kän däldi. Blokwil onuňam sebäbini çaklady. Uruşda tenine ýara düşenlerden henizem ölýäni kändi. Olary uruşdan öňki döwürdäki ýaly deňli-derejeli jaýlarmaga mümkinçiligem ýokdy, erkek adamam ýetmeýärdi.

Blokwil bu gezegem özi üçin bir tazelik açdy: Gölegçiler heniz deňine gelmänkä, Eýemyrat goňur atynyň jylawyny çekdi. Ol ylgap diýen ýaly gölegçileriň öňünden çykdy, tabydyň bir agajyny egninde goýdy. Şeýdibem, ol egni tabytly ýedi-sekiz ädim ýöränsoň, ýene garaşyp duran atynyň ýanyna geldi.

Goňurly eýere gonan mahaly Blokwiliň nazary bilen nazary kaklyşdy. Şonda Blokwil onuň gözlerinden: «Ana, siziň eden işiňiziň netijesiniň ýene biri!» diýen ýaly many okady. Pereňli hojaýynynyň nazaryndaky many bilen ylalaşmasada, onuň eden hereketini makullady. «Soňky ýoluna barýan adama hormat goýmak nähili edeplilik!»

Uzak wagtlap idi-yssywatsyz galan bag-bakjalara güyzüň çigrekli şemaly-da çalansoň, Goňur obasy öňküje görkünem ýitiripdi. Töweregi alaň-açyk oba ýetim galan ýaly egnini gypsyp otyrды. «Bu çaňap ýatan obada meniň her sagadym güne, her günüm aýa aýlanmazmy? — diýip, Blokwil öňünden ýaýdandy. — İç döküşmäge-de, derdinişmäge-de adam tapylmaz. Kim seniň diliňe düşüner, kim seniň derdiňi paýlaşar? Bular meniň dilimi däl, Fransiýanyň bardygynam bilýän däldirler...»

«Ölümliginden tutsaň, ysytmasyna razy geler» — Hywa, Buhara ýadyna düşen Blokwil, birdenem ykbalyň özüni tozap ýatanam bolsa şu oba getirip taşlanyna-da şükür etdi. Baş ýüz teňňelik ýesiri baş teňňä alyp bilýän nepkeşleriň girisine iläýen bolsaň näderdiň?

...Eýemyrat goňruň uzyn kepbesiniň yeňsesini tutup ýatan giňiş ýer jöwenlikdi.

Bişip, ýygnaalmaly möhleti bireýýäm ötenem bolsa, uruş sebäpli orulman galyp, başlaryny aşak salyp oturan, çal kel-

leli tukat gojalara çalymdaş jöwenlere sereden Blok wil bu ekin barada ozalam eşidendigini, bir gezek daşyrakdan görendigini ýatlady. Mundan baş-alty ýyl ozal Pariž gazetleriniň biri Orta Aziýa welaýatlarynda bir başynda müňe çenli dänesi bolýan «jöwen» atly geň ösümlük hakda ýazypdy.

Kepbäniň gapdalyna gelip, hemişeki endigine görä jylawyny çekdirmän saklanan atdan düşen Eýemyrat:

– Hany, senem düş! – diýip, Blok wiliň ýüzüne garady.

Pereňli buýrugyň manysyny aňdy. Eli arkasyna daňylgylgy sebäpli, ol atdan düşjek bolanda, tas ýanbaşlygyna gaýdypdy. Onuň entireklänini görse-de, Eýemyrat ýardam etjek bolmady.

Şol mahalam uzyn kepbäniň öňündäki hatar üç sany gara öýüň birinden agar çäkmeni ýasgynjaň alan daýaw ýaşuly çykdy.

Oňa gözi düşen Eýemyrat ýüzüniň hyrsyz perdesini syrpy aýyrdy-da:

– Mämmed kaka, salawmaleýkim! – diýip, mylaýym seslendi.

Salam alan Mämmedöwez pälwan:

– Düynki gidişiňe mahaly bilen zzyňa köwlenmediň welin, at toýnagy dükürdese, daş çykmak bilen boldum – diýdi. Birdenem ol Blok wile tarap garady. – Ýanyňam myhmanlymydy? Gelen – döwlet!

– Myhmanly-ha geldim welin, döwletmi, bidöwletmi, Alla bilsin!

– O diýdigiň näme bolar?

– Piliň sapyndan tutup biljek adam-a däl bu. Gul paýlanyşygynda biziň maňlaýymyzdan çykan şu sypaýy ýesir boldy. Pereňistan diýen ildenmiş özem. Biz muň dilini bilmesek, bu-da biziň dilimizi bilmesek... Sahyt pälwan diýen ýaşuly dyzap duransoň... Özem saňa salam aýtdy... Bu gul başymyzdan ýal ýagysy bolup inmese ýagşydyr...

– Sahyt pälwan bize ýamanlyk etmez – diýip, ýaşuly ynam bilen aýtdy-da, inisiniň alyp gelen guluny ýañadandan synlady.

– Serbazlaň arasynda bir pereňli bamyş diýýärdiler welin, şol

bolmaly-da onda?.. Aý, olaň içi bilen gelen bolsa, dymyp gezen däl-dir-le. Herhal, pars dilinde gepleýändir.

— Men-ä şu sypatly adam hiç dilde-de gepläp bilýändir öýdemok.

Ýesire tarap seredip duran Mämmedöwez pälwan:

— Hali şoma, bandeyi Hodaýi?* — diýdi.

— Hub! Hub!** — diýip, tanyş söz eşidenine şatlanan pe-reňli baş atdy.

— Bu parsça-ha bilýär welin, biziňem o dili bilşimiz ýabygorly-da — diýensoň, ýaşuly inisiniň ýüzüne garady. — Ýadap gelen Taňry bendesine, elini boşadyp, baryndan owkat bir beriň!

Eýemyrat tabşyrygy eşitmedik ýaly:

— Ýesirler birneme saýpal tapýança, bulaň el-aýagynam gatybir boşadybermeli dälmişin — diýdi. — Gowşut hanyň tabşyrygy şeýlemiş.

Ol habara ýagşydan-ýamandan jogap gaýtarmadyk Mämmedöwez pälwan ýene gara öýe girdi.

Hormatlanýan ýaşulynyň bu ýerden gitmegi agaçlaryň aşagyndan, jöwenligiň içinden jyklaşyp duran oglan-uşagy erkine goýberdi. «Pälwan agalara gelen sary gulkakly geň guly» görmek höwesi çagalary bendiniň daşyna ýygnady.

Çagalar üýşensoň, olaryň arasynda iki sany garry aýal hem peýda boldy. Entek özi gelmäňkä, del guluň gürrüňi oba ýaýransoň, töwerekdäkiler ony haýran galyp synladylar.

Aýallaryň biri:

— Şu adam türkmençe däl, başga bir üýtgeşik dilde gepleýämiş, gyz! — diýip, özi üçin täsin habary beýlekä ýetirdi.

— Başga dilde-de gepläp bolýamyka?! — diýip, ikinji aýal geňirgendi.

Eýemyrat atyny baglamaga gidensoň-a Blokwiň töweregi tomaşahana öwrüldi. Çagalar ýesiriň geň donunyň önündäki hatar goýlan tegelejek zatlara haýran galyp seretdiler. Heniz

---

* Hudaý bendesi, ýagdaýyň gowumy?

** Ýagşy, ýagşy.

bagjykdan başga zat görmedik oğlanlar üçin owadanja ilikler gaty täsin bolup görüندی.

Dogumly oğlanlaryň biri ýesiriň ilikleriniň iki sanysyny goparyp aýagaldygyna gaçyp gitdi. Ýene birnäçe oğlan şol hereketi gaýtalady welin, Blokwiлиň döşünde ýeke ilik hem galmady. Ol ýylgyryp oňaýmaly boldy.

Üçünji gara öýden çykyp gaýdan otuz ýaşa golaýlan zennan maşgala hem bu ýere gelensoň, ýesiri üns bilen synlady. Ol öýden çykanyndan şeýlebir owadan ýoriş bilen gaýtdy welin, edil ädim urman, ýeriň ýüzünden şüýşüp gelyän ýalydy. Birneme at ýüzräkden saryýagyz maşgala örän görmegeýdi. Nazaryna nazary düşende, Blokwil ol zenanyň ykbalynda agyr bir waka bolandyr diýip çaklady, owadan gözleri hasrata doly gözeliň, iň bolmanda, ýanyoldaşy serbazlaryň elinden wepat bolandyr öýtdi.

Blokwiлиň çaklamasy ugrunda ýok hem dälди. Ýöne onuň ýanyoldaşy uruşda wepat bolmandy-da, otuz ýaşa ýetip ýörenem bolsa, ol henize çenli ýanyoldaş görmändi. Akmaral atly ol maşgalanyň yüzüne sereden Blokwil onuň gamgyn gözlerinde beýleki iki aýalyň bakýsyndaky ýaly geň adam, geň zat görmek höwesi-de ýok hasap etdi.

Ýesir ünsüni oğlan-uşaklara gönükdirdi. Onuň daş-töweregi ululy-kiçili, tegelekmi, gytakmy gözden doludy. Ol gözler ýesire haýran galyp seretse, ýesir hem olaryň dürli görnüşli eşiklerine, boluşlaryna geň galyp garady. Şol bir mahalda-da ol özüni garaja gözlerden ýasalan gözenegiň içindäki maýmyna, türkmen çagalaryny-da heniz maýmyn görmedik tomaşagärlere meňzetti. Dogrudanam, indi näçe mahal bari ýuwunmadyk-ardynmadyk, sakgal-murty syrylmadyk, kirli saçy ösüp giden, üst-başy zer-zaýa ýesiriň häzirki ýagdaýy gözenegiň aňyrsyndaky maýmyndan känbir parhlanmaýardam.

Blokwiлиň nazary ýene Akmaralda saklandy. Onuň şol manysyz ýaly parahat bakýş bilen seredip durşudy. Ol ýesire tarap seretse-de, oňa derek başga bir zat görýän ýalydy. Birdenem görmegeý zenanyň ala gözleriniň çekgesinden bir-iki damja yaş togalanyp gitdi. Bu mahal ol gözýaş ýöne ýerden dörän bol-

maly daldi. Blok wil onuň sebäbini bilmek isledi. Saňa seredip durka, sen hakda oýlanýarka, gözünde ýaş damjasy döreyän adamyň özünde-de seniň ykbalyň bilen baglanyşykly bir delil bolmalydyr. Ýöne bu çölüstanda ýaşayan zenanda Parižden düşen adam bilen näme baglanyşyk bolup bilerkä? Blok wil sowala jogap tapyp bilmese-de, Akmaralyň gözlerinde peýda bolan damjalary özüne duýgudaşlygyň alamaty diýip kabul etdi.

Ýol tarapdan çybyk ata atlanyp, çapyp gelen ak sakgally, başy açyk arryk adamyň peýda bolmagy ýesiriň tomaşaçylarynyň ünsüni böldi. Ol ýaşuly köp obalarda tanalýan Çakan däli diýilýän adamdy. Aýagy ýalaňaç, balagynyň bir gonjy hem dyzyna çenli çermelen, çakdanaşa at ýüzli geň däliniň sypatyna Blok wil aňk bolup garady.

Çakan aga oğlan-uşagy gorkuzyp ýören dälilerdenem daldi-de, ile zepersiz, öz ugruna aýlanyp ýörendi. Emma bu gezek welin, ony görenler tomaşa edilip durlan ýesiri hem unudyp, geçmek bilen boldular. Sebäbi däliniň boýnundan bir gulaç ýaly gara ýylan asyl-asyl bolup durdy.

Töwerekdäkileriň hemmesi jöwenlige urup, gara öýleriň arkasyna geçip gizlendiler.

Akmaral welin, dälidenem, ýylandanam eýmenmeýän ýaly, öňki duran ýerinde durdy-da, Çakan aganyň indiki etjek hereketine garaşdy.

Blok wiliň edil alkymyna gelip «atynyň» jylawyny çeken däli ilki-hä geň adamyň ýüzüne dikanlap seretdi, soňam ýylgyrdy. Emma onuň ýylgyrmasy-da pereňliniň janyna aram bermedi. Ol hernäçe dogumlysyra-da, ýagdaýdan eýmendi. Ýylanyň Gün şöhesine ýalpyldaýan guýrugy çalaja çyrypnyýardy, kelle tarapy bolsa topulmaga amatly nokat gözleýän ýaly iki tarapa elewreýärdi. Onuň agtarýan şol amatly nokady pereňli ýesiriň özi bolmagam ahmaldy. Şu mahal ýylandan gorkup ökje göteräýse, däli söbügine münere öydüp çaklan Blok wil hem oňa syr bildirmeýän kişi bolup, ýaşuly özüne tarap süýşdügiçe, edil şonuňky ýaly ýuwaş hereket bilen yza tesdi. Bolsa-da, ol ikisiniň arasy barha golaýlaýardy.

Blokwil Akmarala tarap garady. Zenan onuň garaýşyndan dalda isleýän alamat duýdy. Ol ýesire düşnüksiz dilde dälä bir zatlar diýdi. Aýdylany diňläň däli gözlerini oýnadyp hegerildi. Akmaral ýene bir zatlar diýdi, mylaýym ýylgyrды. Görmegeý maşgalanyň owadan ýylgyryşy hatda dälä-de täsir etdi. Ol ýylgyryşa ýylgyryş bilen jogap gaýtardy. Ak gollaryny uzadan Akmaral dälä gara öýleriň ýeňsesinden geçýän ýola tarap ugur görkezdi. Çakan aga baş atdy. Ýagşy söz, ýakymly bakýş ýylany hinden çykardy. Şonluk bilenem boýny gara ýylanly goja görmegeý zenanyň görkezen tarapyna yöredi. Ol derrewem gara öýleriň arkasynda gözden ýitdi.

Blokwil Akmaralyň önünde baş atyp hem ýylgyryş bilen minnetdarlyk bildirensoň: «Gözellik ýamany ýagşa öwürýär» diýip içini gepletди.

***

Ýesir düşen serbazlaryň sany köp bolansoň, tekeleriň her öýünde diýen ýaly bendi bardy. Saç-sakgallary ösgün hem wagtly-wagtynda ýuwulmaýan geýimli diýäýmeseň, olar ýerli adamlardan känbir tapawutlanmaýardylaram. Şonuň üçin adamlar sygyr dölä, saman kepbelere gabalyp goýlan ýa-da daş-içde görünýän elleri bagl-u-bagsyz gullara indi geň galybam seretmeýärdiler. Gaýtam, oylan-uşaklar alçagrak, mylaýymrak ýesirler bilen gepleşjek bolup azara galýardylar.

Blokwiliňki welin tersine boldy. Pereňistan diýlen ýurtdan gelip ýesir düşen adamy görmek isleýän oylan-gyzjagazlaryň sany kändi. Asyl ulularam juda bolmanda bir zady bahanalap, Eýemyrat goňruň işigine gelen bolýardylar-da, öýüň iler-sindäki kepbanıň agzyna garamak bilendiler. Kepbe bilen öýüň arasy otuz-kyrk ädimden daş dälди.

Pereňliniň saklanýan jaýynyň gapysy-da ýok diýen ýalydy. Köp bölegi döwlen gapynyň agaçsyz ýeri ýylgyn çybyklaryndan örülen taşady. Ol taşa Blokwile şäher türmesiniň gözenegini ýatladýardy. Pereňli, hakykatdanam, türme tussagy ýalydy: aýagy gandallydy, taşlanan ýeri köne kepbedi, aýak ýoluna

çykmary bolanda-da, daşy gözlüdi. Ol yzyna dolananda, ýolu-na garalyp durulýardy. Onuň hiç hili güýmenjesi-de ýokdy. Iň ýamany-da şoldy. Pereňliniň Goňur obasyna gelip ýaşan baş gününüň başisi-de şol içgysgynçlyk bilen geçdi.

Gündiz howa yssa golaý bolsa-da, Blok wil gijelerine horlanýardy, güýzüň çigregi daňdanlar mazaly üşedýärdi. Oňa aşagyna taşlamaga köne çuwal, üstüne ýapynmaga-da sary gaçan ýorgan berdiler. Pereňli öten aşşam gijäniň köp wagtyny uklaman diýen ýaly geçirdi. Eýemyrat goňur ahmal galmajak bolup, ýüp bilen mäkäm daňylgydygyna garamazdan, gijelerine döwük gapynyň daşyndanam ullakan bir gara tönňäni söýäp goýýardy.

Öten aşşam il ýatansoň, tegelenip dogan Aý gaty kän mahallap Blok wiliň ýylgyn gapysynyň yslaryndan jyklap durdy. Şol hem onuň uzak wagtlap uklamazlygyna sebäp boldy. Ýaşayan kümesi, kümäniň üýtgeşik gapysy, daş-töwerek ýesire entek nätanyşam bolsa, dolan Aý tanyşdy. Ol edil Pariž gijesini terk edip, bu ýere göçüm eden ýalydy. Aýyň içindäki dag gerişlerine çalymdaş tegmillerem ozaldan tanyş nyşandy. Bir üýtgeşiklik — Aý tegelenip doganda, ozal Blok wiliň uşan gezegi bolmandy. Aý dogan pursatlary Parižniň zyba gözelleri bilen Senanyň boýna seýle çykýan Žorž howa çigregem bolsa üşemeyärdi, tersine, dabanyndan ot syçraýardy, agzyndan ýalynly sözler çykýardy.

Goňurda bolsa ýagdaý düýpden başgady. Aýda-da, howada-da mylaýymlyk, töwerek-daşda-da ýakym, mähir ýokdy, dünýäniň keypliligi, rehim-şepagaty gaçan ýalydy. Oňa garamazdan, oturyp, gyşaryp, gapynyň yslaryndan synlanýan şol Aý Blok wiliň ýeke-täk howandarydy.

Hatda bir ýyl mundan ozalam Aý şuglasynyň astynda yşk posasyndan gana-gana öýüne ýadap dolanýan ýigide päkize otag, arassa ýorgan-düşek, işdäsi bar bolsa, dürli-dümen nahar garaşýardy. Häzir bolsa Fransiýanyň dworýan toparynda bol-telkilikde, agaýana, kynçylygy bilmän ýaşan ýigit nirdedir bir ýerdäki ölkäniň haýsydyr bir taşlandy kepbesinde ýalňyz ýatyr.

Ykbal diýilýän çylşyrymly närsäniň kylaýýan oýunlaryna bir bakyň! Parižiň baý öýüniň töri özünüňki bolan erkin adam bu gün türkmeniň tünegindenem orun tapman, içine köne-küşül taşlanýan samanhanada ýatyr. Onda-da arkaýyn ýatmagam däl. Uklan mahaly sähel gymyldasa, posly gandalyň sesi onuň gözlerine çiş kakylan ýaly edýär.

Goňur ýesirliginiň altynjy güni Blokwiiliň asla garaşmadyk bir wakasy boldy. Öýlänler Eýemyradyň işigine bir atly geldi. Kän mahal geçmänkä-de, öý eýesi kepäniň gapysyndaky taşany açdy-da, ýesire «Daş çyk!» diýen manyda ümledi. Blokwil aýdylany berjaý etdi.

Gelen adam ýesire siňe-siňe seretdi. Blokwil ony tanamadý. Myhmanyň atynyň bökdergisinde kiçeňräk halta bardy. Gelen bökdergini çözdü, haltany başsak silkdi. Haltadan Eýemyrat goňur üçin nätanyş, Blokwil üçinem tanyş bolan birtopar zat döküldi. Pytrap giden zatlaryň arasynda kagyzy, galammy, gönümelje agaçmy, çüýe meňzeş ýylmanajyk demirlermi, garaz, goňurlylaryň heniz görmedik närseleri bardy. Getirilen zatlara gözi düşen Blokwil geň galdy. Olar pereňliniň Gojuk obasynyň ilersindäki batgaly çöketikde ýesir düşende gaçyp galan enjamlarydy.

Getirilen goşlaryň arasynda surat alýan abzal, dürbi ýaly gymmatbahaly zatlar ýokdy. Öz zatlaryndan gutarnykly tamsyny üzen pereňli getirilenlerine-de az begenmedi. Ýöne Gojuk batgalygynda galan zatlaryň Goňurda öz eýesini tapmagy welin, ony gaty geňirgendirdi.

Eger-de ol zatlaryň hemmesi hak eýesine gowşurylsa, Eýemyradyň gaty tarhanlyk etdigi boljakdy. Kitapsyz, galam-kagyzsyz oňup bilmeýän ýewropaly üçin häzirki ýagdaýda getirilen zatlar hem bagtdy.

Gelen adam birdenem bilguşagyna gysdyrylgy sapaňany aldy-da, ony Blokwiile uzatdy. Emma pereňlä ýetmänkä, sapaňany Eýemyrat garbap aldy.

— Sapaňadan oýun bolmaz, garyndaş. Onda-da goşa nili sapaňadan. Kagyz-galamlaryny nätse şeýtsin, ýöne muňa ýarag ynanylmasa ýagşy.

— Oky ýok-la! — diýip, gelen adam ýylgyrdy. — Häлки bir öz zady bolanson beräýmesek...

Eýemyradam öz gezeginde çalaja ýylgyrdy.

— Tüpeň diýilýän närese, oksuzam bolsa, ýylda bir gezek öz-özünden atylarmyşyn, garyndaş. Neneň-niçik bolýança, sapaňça mende durubersin-le.

Blokwil goşa nilli pereň sapaňçasynyň özüniňkidigini tanady.

— Muň bizdedigini nädip bilip ýörsüňiz-aýt? — diýip, Eýemyrat geň galyp sowal berdi.

— Sen, goňur, uly bir hazynanyň üstünden baraýan ýaly-la! — diýip, gelen adam sowala degişli däl ýaly gep aýdanson, Eýemyrada mekir nazar aýlady. — Munuň nirededigini tutuş Söýünhan nesli bilýän bolsa nädersiň. Bu asyl Pereňistan diýilýän ýurduň tüçjar baýynyň oglumyş ahyryn. Nyrhyna-da öz ynsabyň çatyp aýdan teňňäni tölejekmişler. Il arasynda şeýle gürrüň bar. Arkasy gaty güýçlümiş.

Pytraşyp ýatan kagyzy-galamlara ýene bir gezek göz gezdiren Eýemyrat:

— Menem şeýleräkmi kä diýip çak edýän...

— Şoň üçinem muňa beter dözümlü ýapypmasaň-a kem bolmaz. — Myhman Blokwiliň aýagyndaky gandala seretdi. — Muň zatlarynam ýaşulular ýörite eltip gowşur diýip, meni bärlik gönderdiler.

Gelen adam sagbollaşdy-da, atyna atlandy. Ol ugrandada baş atyp, Blokwile hem hoşlaşyk yşaratyny etdi.

Eýemyrat goňur çaparyň soňky aýdan sözleri barada oýlandy. «Ol näme üçin öz guluna eglşik etmelikä?.. Belkem, göwnüne degilmän saklansa, ýesiriň töleg nyrhy ýokarlanar? Näme üçin onuň hiç kime derkar däl, bolgusyz kagyzy-petekleri ýörite çapar bilen Goňura getirilmeli mişin? Bu yönelige-hä bolmaly däldir. Obalara paýlanan ýesirleriň haýsynyň nirede, kimiň elindedigini bilmek mümkin dälkä, diňe munuň yzından gelinmegi köp zatdan habar bermeýärimi?..» Şeýle pikirlerden soň Eýemyrat goňur şu günden başlap, öz ýesirini asla gözden sypdyrman saklamaly diýen netijä geldi.

Blokwil hojaýynynyň ýüzüne garap bir zatlar diýşirdi. Parsçadan başy çykmaýan Eýemyrat garşysynda duranyň se-sini eşitse-de, gepinden many alyp bilmedi.

– Men seň parsyňa düşüňänmi? – diýip, ol ilki özi bilen gepleşdi, soňam öýe tarap seredip ggyrdy.

Daş işikde peýda bolan aýal buýruga garaşdy. (Ol Eýemy-radyň aýaly Annabibidi).

– Bu bir zatlar diýýä welin, diline düşünemok-la.

– Seň düşünmeýän diliňe men nädip düşüňeyin?

– Akmaraly çagyry diýdigim-dä şol, walla.

– Hälden şýdiý-dä onda.

Akmaralyň bärlik ýönelenini gören Blokwil onuň çagyry-landygyny aňsa-da, näme üçin çagarylandygynyň welin, ma-nysyny alyp bilmedi.

Eýemyrat bilen bir-iki agyz gepleşen Akmaral:

– Çe mihahi begui?* – diýip, parsça ýüzlenende, ýagda-ýa aňk bolan Blokwil tanyş sözleri eşidip, tisginip gitdi. Näçe gün bari öz düşüňän dilleriniň birinde adam bilen gürleşmegi arzuw edip ýören pereňli edil ýakyn hossaryna sataşan ýaly bolup be-gendi. Ol Eýemyratdan etjek haýyşyny aýtmagy soňa goýup:

– Farsi äz koja midanid?*** – diýdi.

Ol ýene bir zatlar diýmekçi boldy welin, Akmarala ýüzle-nen Eýemyrat onuň badyny aldy.

– Nämeler samrap dur-ayt bu?

Akmaral ýesire islegini beýan etmelidigini düşündirdi.

– Islegim şundan ybarat – diýip, Blokwil baş atdy. – Men, tä baham tölenip, azat bolýançam siziň bendiňiz. Bol-sa-da, siž maňa häzirkiňizden başgaça çemeleşmeli. Men gaçmakçy bolsamam, bu çölüstanyň ýol-ýodasyny bilemok. Gaçmak meýlimem ýok. Meni beýdip gabap saklamakdan size-de, maňa-da peýda ýok. Gowusy, meniň meseläm çözü-l-ýänçä, güýmenjelik iş tapyp beriň. Meniň agabege ýüzlenmek-den islegim şol.

– Muň düşnüksiz güjürdisiniň manysy näme?

---

* Siz näme isleýäňiz?

** Siz parsçany nireden öwrendiňiz?

Ýesiriň aýdanlary düşündirilenden soň, az-kem oýlanyp duran Eýemyrat:

— Hany, entek kagyz-peteklerini bir ýygnaşdyrsyn. Bize-de oýlanmaga purýja gerek — diýdide, öýüne tarap yöneldi.

Akmaral hanja ýörejegini bilmeyän ýaly ortada galdy.

Höwes bilen kagyzlaryny ýygnaşdyryp oturan Blokwil:

— Siz meni haýran galdyrdyňyz! — diýip, begençli dilendi.

Şol mahalam gapydan boýnuny uzadan Eýemyradyň sesi haýbatly çykdy:

— Senem oň ýanynda sömelip durma-da, öz aladaň bilen boluber, gyz! Parsça bilýän diýibem türkmençiligi unutma. Onsuzam biziň gep ýükümüz ýetik.

Aýdylana gulak asan Akmaral öýe tarap ýöräberende, Eýemyradyň özi ony aýak çekmäge mejbur etdi.

— Oň Pereňistandandygyny-ha bilýäs. Adynyň nämedigini bir sorap gaýt. — «Žorž Anri Gulibef de Blokwil» diýen sözleri eşiden Eýemyrat gaşlaryny бүrjeşdirdi. — Ýeke adamyňam eşek ýüki ady bolarmy-aýt?! Meň-ä oňa dilimem öwrülmeýä. Ony birneme kelteldip aýtsaň bolmaýamyka?

Uzyn ada derek diňe Žorž diýilse-de bolýandygyny eşiden Eýemyrat ynjalady.

Ýüki birneme ýeňläne dönen Blokwil Akmaraly mähirli nazary bilen öýe tarap ugratdy. Soňra ol öz zatlaryny kepä getirdi-de, burçda tertipleşdirip goýdy. Birdenem ol ullakan galyň depderi gaýtadan aldy. Depderiň ilkinji sahypasynda «Türkmen ilindäki ýesirlik. 1860» diýen ýazgy peýda boldy. Blokwil özüniň agabeg diýip ýüzlenýän hojaýyny Eýemyradyň kepä tarap gelyänini görüp, depderini öňki ýerinde goýdy.

Samanhananyň işiginde eli orakly duran Eýemyrat ýesire «Daş çyk!» diýen yşarat etdi. Iş buýruljakdygyna göz ýetiren pereňli eden haýyşynyň ýer alýandygyna az begenmedi. Ýesiriň aýagy gandaldan boşadyldy.

Blokwili yzyna tirkän Eýemyrat jöwenlige tarap gitdi.

Döwri geçip, gurap giden jöwenler Eýemyrat peliň gyrasyndan girenden şatyrdaş ses etdi. Mellekde mekan tutan sansyz serçe çal bulut bolup asmana göterildi.

— Guş-gumrulara ýal boldy-da! — diýip, Eýemyrat özbaşyna hümrüdedi.

Agabeginiň ýanyna baryp aýak çeken Blokwil buýrugaraşdy. Şol pursadam ol öz düşüp ýören günü barada oýlandy, çalajadan hyrçyny dişledi. Dünyäniň iň medeniýetli hasaplanýan ýurdunda, onuňam iň ýokary derejesinde aýlanyp bilim alan, üç sany dil öwrenen gedem ýewropaly, gel-gel, indi kimlere bakna bolmaly! Gel-gel, kimleriň buýrugyny berjaý etmeli! Onda-da nähili buýruk! Köne hem hapa orak bilen jöwen kelleklemeli. Aslynda, Blokwil jöwen diýilýän ösümlik ekilen pele ömründe ilkinji gezek girýän bolsa, orak diýilýän guralyňam heniz sapyndan tutup görenok.

Ýesiriň agabegi «Seret, öwren!» diýýän manyda ümledide, jöweniň bir-iki başyny kesip görkezdi. Soňam ol oragy Blokwiň eline tutduransoň, ýene yşarat bilen «Garaş» diýdide, çalt-çalt ädimläp, kepä tarap gitdi, derrewem yzyna dolandy. Eýemyrat iki tarapyna hem paltanyň sapy ýaly taýakdan goşa tutaý edilen götergiji Blokwiň ýanynda goýdy.

— Şuňa zemmer diýilýä, Jorj — Eýemyrat getiren guralyna tarap elini salgady. — Zemmer. Muň bilen gum daşasaňam bolýa, ders daşasaňam. Sen muňa jöweniň başyny ýygnarsyň. Gerek bolar, özüňem muň adyny belle. Zemmer, zemmer.

— Zember! — diýip, Blokwil agabeginiň yzy bilen ol sözi gaýtalady.

Ýesiriň mana düşünişini öz ukybynyň netijesi hasaplan Eýemyrat monça bolup ýylgyrdy.

— Alada edilse, bolmanam durjak däl ýaly.

Eýemyrat öňki ýygan jöwen başlaryny zemmere taşlady, ýene bir-iki baş ýygybam, näme etmelidigini gaýtadan görkezdi.

Goňurly beýdip alada galyp durmasa-da, eline orak berlende, zemmer getirilende näme etmelidigine Blokwil düşünişipdi. Şonda-da ol pereňliniň ýekeje dānesini-de ýere gaçyrmajak bolup jöwen ýygşyny görenden soň, ynjalyp öýüne gitdi.

Öyläniñ yssa golaý howasynda hereket eden pereñlini, beýikligi adam boýuna barabar kapas jöwenlik derrew derletdi. Bolsa-da, ol buýrulan işe höwes bilen ýapyşdy. Çünki ýüñüň, deriniň ysy aňkap duran kepbede ýalňyz özüň içiňi hümledig oturmak derläp jöwen ýygmakdan müň paý agyrdy.

Birdenem jöwen ýapraklarynyň şagyrdisyynyň arasy bilen «Taňry bendesi!» diýen ses eşidildi.

Blokwil yzyna garanda, Akmaralyň golaýda durandygyny gördi. Çaky, Akmaral bu ýere görer gözden gizlenip gelipdi. Onuň jöwenligiň gür ýerine gelip saklanmagy-da şondan habar berýärdi.

Blokwil tüýs ýewropalynyň äheñinde, ýöne parsçalap:

– Sizi ýene görýänime örän şat! – diýdi. – Siz pars dilini nireden öwrenip yörsüňiz? Özüňiz-ä türkmen zenany.

Megerem, ömründe ilkinji gezek özi bilen «siz» diýlip gepleşilýän Akmaralyň gulagyna ýesiriň sözleri ýasama ýaly bolup duýuldy. Asyl ol üns berip görýär welin, ýesir parsça geplände-de, käbir sözleri parslaryň aýdyşyndan üýtgedibräk aýdýar. Ýöne bu mahal Akmaral onuň parsça nähili gepleýändigini seljermek üçin gelmändi. Ony bu ýere getiren başga bir maksatdy.

– Men siziň adyňyzyň Ahmaraldygynam bilýän.

Blokwiliň çağa gürrüñine çalymdaş bu gepi Akmaraly ýylgyrttdy.

– Ahmaral. Owadan at!

– Ahmaral däl, Akmaral.

– Akmaral. Barybir owadan at.

– Menem seň adyňy doly ýat beklesemem, Žorždugyňy bilýän.

Akmaralyň jogaby hem ýesiriňkiden üýtgeşik bolmady.

– Žorž diýseñizem ýeterlik. – Akmaralyň aksowult ýüzüne garan Blokwil, birdenem onuň düýpden garaşmadyk sowalyny tapdy. – Siziň janyňyz sagmy? Agyrýan ýeriňiz barmy?

– Sen näme, tebipmi?

– Tebib-ä däl welin, men kän kitap okadym. Tebipçilik hakdaky kitaplar bilenem tanyşlygym bar.

– Tebibe-hä baryp göremok welin, agyrýan ýerim bagrymmyka diýýän.

Blokwil sag tarapdaky gapyrgasynyň aşak ýanyna elini yetirdi.

– Şu ýeriň dykylyp, käte-käte agram salyp duran ýaly bolýarmy?

Öz ýagdaýy göni aýdylyp durlansoň geň galan Akmaral hekgerildi:

– Mahal-mahal şeýle-de bolýa...

Jöwenligiň içinde gizlenip, ýesir bilen gürleşip durmak Akmaral üçin hem gelşiksizdi, hem howpludy. Ol gizläp getiren bir bölek çöregini Blokwile uzatdy.

– Men saňa nan getirdim...

– Men aç däl. Getireniňiz üçin Taňry ýalkasyn! – diýse-de, Blokwil çörege tarap hyrydar nazar bilen garanyňy gizläp bilmedi. Onuň dili bir zat diýdi, seredişi bolsa başga zatdan habar berdi.

– Ertirden bärem seň näme iýeniňden habarym bar. Men bu işde molla çykandyryn...

– Sizem ýesirlikde bolduňyzmy? – Blokwil bu sowaly ýaňsýlama alamaty bilen aýtdy.

Jogaba derek çöregi zemmeriň içindäki jöwen başlarynyň biriniň üstünde goýan Akmaral öýüne tarap hem gitmän, ilerligine ýöredi. Blokwil onuň beýle hereketiniň manysyna düşündi.

Akmaral bilen ýene bir gezek ikiçäk duşuşygyň bolaryndan bolmazyny ýakyn hasaplaýan ýesir pursatdan peýdalanmak isledi.

– Siz meniň bir haýyşymy bitirip bilersiňizmi, Akmaral?

Pereňliniň bu gezek «Ahmaral» diýmän, «Akmaral» diýenine üns beren zenan çalaja ýylgyrды-da, aýak çekdi.

Onuň saklanmagyny haýyşa gulak asmaga razylyk diýip düşünen Blokwil islegini tiz beýan etdi.

– Merwiň aňyrsynda, Alaşayap boýundaky topazlar mülkünde meniň bir tanşym bendilikde bolýar. Adyna Ýusup han

diýýärler. Şoňa bir hatjağaz gowşar ýaly etmeli... Bu ýerde sizden başga dilime düşünjegem, maňa rehim etjegem ýok. Ýusup han. Alaşayap boýy. Topazlar mülki. Ýadyňyzdan çykamazmy?

Haýyşy diňleýänçä sähel salym aýak çeken Akmaral ýoluny dowam etdi. Blok wil onuň zyzndan umytly garap galdy. «Başarman diýmese, aladasyny etjekligidir. Hemme milletde-de rehimdaram bolmaly, birehimem.»

Zemmeriň ýanynda aşak oturan Blok wil Akmaralyň goýup giden çöregine elini ýetirdi, birdenem çöregi öňki ýerinde goýup, öz ellerine seretdi. Jöwen başynyň toty-tozany siňen barmaklaryny synlan pereňli ýene öz geçmişini ýatlamaga mejbur boldy. Her nahardan ozal ýyly suw, burna ýakymly ysly sabyn bilen ýuwulýan, akja süpürgiç bilen süpürilýän uzyn barmaklaryny häzir ol özüniňkidirem öýtmedi. Goňura düşeli bäri hem adamlaryň ähli hereketlerini üns bilen synlaýan Blok wil bu ýerde sabynyň nämedigini bilmeýän bolsalar gerek diýen netijä geldi. Bular ertir irdenem kündük diýilýän gabyň jüründiginden gysylyp çykýan suw bilen ellerini çalaja ölleýärler-de, ýuwundyk hasap edýärler. Düýn agabegiň aýaly kir ýuwdy. Ýesir kepbanıň içinde oturan ýerinden aýalyň hereketini elin synlady. Ullakan gazana atylan gyzylymtyl ota ol geň galyp seretdi. Şol ot sabyna derek ulanylýan bolara çemeli. Belki, ol sabyndanam gowudyr. Çarwa adamlarynyň başynyň çykmaýan zady barmy?!

Pereňlini geň galdyran «gyzylymtyl ot» çogandy.

Ellerini kakşdyryp, barmaklaryna üfleşdiren Blok wil ýaňsly ýylgyrdy:

— Ynha, eliňem gowy edip ýuwduň, jenap kapral! Indi saňa köşk adamlarynyň dannap iýýän telim dürli naharyny çekip başlarlar. — Ol ýaňsylamasyndan soň Akmaralyň eden hereketiniň manysy barada oýlandy. «Ol seniň açdygyňdan habardar ekeni. Eger-de elinden gelse, tapsa, Akmaral saňa tagamly-tagamly nahar bermekdenem gaýtmazdy. Ýöne bularyň öz iýýänlerem...» Öz iýýänlerem ölmez-ödülük haldaka

kimdir birine el ýaly çörek berilmegi-de ullakan hezzetdi, ullakan hormatdy. Belkem, Akmaral ol çöregi-de öz agzyna kesip getirendir? Şeýle çaklamadan soň eline alan çöregi Blokwiň gözüne üýtgeşik hörek ýaly bolup göründi. Ak bugdaýdan bişirilen çöregiň özboluşly ysy oňa hoş ýakdy, ozalam taýyn işdäsi hasam açyldy. Şol mahalam ol öz iýmeli paýyny getirip, Akmaral aç galandyr öýdüp çaklady. Hem şol pikir, hemem tozanly jöwenligiň içinde çörek iýip oturyşy ony utandyrdy. Ol özüni ýetim çaganyň rysgalyny iýen adam ýaly hasap etdi.

Blokwil soňky döwüm çöregi agzyna salanda, asmandan iýnen ýaly bolup, duýdansyz halatda Eýemyrat peýda boldy. Ol çöp-çalamyň içi bilen ýöräp gelenem bolsa, tä alkymyna gelýänçä ayak sesini gizleýşi Blokwi haýran galdyrdy.

Eýemyrat ýesiriň ýanynda uzak hem durman, yzyna aýlandy. Emma tä öýüne ýetýänçä onuň ayak sesi Blokwi eşidildi durdy. Gelende eşidilmedik ayak sesi gidende näme üçin eşidilýärkä?

Kän mahal geçmänkä, gara öýler tarapda gep-gürrüň başlandy. Eýemyradyň aýaly daş çykdy. Adamsy oňa bir zatlar diýdi. Jöwenlige tarap seredip geplän aýal onuň jogabyny berdi. Bir ýerden Akmaral peýda boldy. Agabeg oňa-da bir zatlar diýdi. Akmaralyň sesi pessaý çykdy. Eýemyrat oňa barmagyny çommaltdy, jöwenlige tarap elini salgady, ýene Akmarala ýüzlendi.

Blokwil işikde üç adamyň arasynda bolup geçen sözleri düşnüksiz gepleşikden özi üçin düşnükli many çykardy. Ýesire çörek berlenini aňan Eýemyrat öňi bilen öz aýalyndan: «Sen pereňlä nan eltip berdiňmi?» diýip sorayar. Annabibi beýle iş etmändigini aýdýar. «Onda kim oňa nan berdi?» diýen sowalyň jogaby Akmarala syrygýar... Bolan wakanyň şu ýerine çenli eden çaklamasynyň hakykat bilen bap gelmelidigine Blokwil ynanýar. Emma Akmaralyň näme jogap tapandygyny çaklamak welin, oňa başartmaýar. Ol pereňliniň agabegine «Nany elten men» diýip, mert jogap berensoň, yzyna dolandymyka ýa-da eden hatasyny boýun almadymyka?

Akmaralyň nähili jogap gaýtarandygyna garamazdan, el ýaly çörek üçin aýallaryň ikisiniňem ýakymсыz sözleri eşitmegine sebäp bolany zerarly Blok wil özünü müýnli duýdy. Ol kellesini köýneginiň ýakasynda gizläýjek bolup, ýygrylyp oturyşyna öz-özüne käýindi. Ol özi sebäpli beýle gopgunyň gopjakdygyny öňünden aňan bolsa, aç ölerdi welin, çörege elini uzatmazdy.

Aladasyny başyndan uçurmak islän pereňli ýene oraga yapyşdy. Orak hem ony öňki pikirden daşlaşdyrmady. Ol bir döwüm çörek üçinmi ýa-da ýesiri ýesirlik derejesinde saklamak maksady bilenmi, dörän ýakymсыz waka barada oýlana-oýlana, nähili hereket edýändiginem aňşyrmady. Hatda ol gyltyzragam bolsa, oragyň elini kesendigini-de çep eliniň barmaklarynyň arasy gan degip, şpylyjranyndan soň aňyp galdy. Gany duýsa-da, agyryny duýmady. Utanç, pikir ten yzasyndan üstün geldi. Onuň indiki oýlanmasy işi gutaryp, özünüň kepbä dolananyndan soň bolup biljek waka baradady: Blok wil gapa barýar. Agabeg öýden çykýar. Ol aýalynam, Akmaralam ýanyna çagyryýar. Olary ýesir bilen ýüzleşdirýär. Gysaja salnan Akmaral hakykaty boýun almaga mejbur bolýar. Eýemyrat onuň üstüne heňkirýär. Düşnüksizem bolsa, agabegiň hatda paýyş sözleri agzyna alandygam hakykat. Akmaral Blok wile tarap seredýär. Blok wil sebäpli gepe galan görmegeý maşgalanyň owadan gözlerinde ýesire ýigrenç alamaty görünýär. Iň aýylganjy hem şol. Utanç, ökünç girdabynyň astynda galan pereňli şol mahal ölmäge-derazy...

Emma ikindinara ýesirini gapyda garşylan agabegden Blok wiliň garaşan hereketi çykmady. Onuň ýüzünde, gözünde öňkülerinden tapawutlanýan hiç hili gahar-gazap alamaty görünmedi. Ol öz aýalynam, Akmaralam ýüzleşige çagyrmady. Ýöne onuň düýnki eden hereketi welin, gaýtalandy. Pereňli kepbä salyndy, aýaklary gandallandy, türmäniň gözenegine meňzeş ýylgyn tuty ýene kepbäniň agzyna gapak edildi. Samanhananyň bir böwrüni tutup ýatan akly-saryly kädiler ýene Blok wiliň ýanyoldaşyna öwrüldi.

Zyndanyň zeý ysy gelip duran agyr hem dymyljyk howasyndan ýyllar boýy bir egne dem alan bendiniň az salymlyk arassa howa çykarylmagyny hem özüne tükeniksiz bagt hasap edişi ýaly, elini oraga kesdirse-de, çörekli meselede ýerliksiz azara galanam bolsa, bir-iki sagat jöwen kellelemek Blokwiň janyňa birneme aram berdi. Aýagyna ýene dakylan gandalyň yetirýän zeperinem duýmaýan ýaly bolup, pereňli bu gije rahat ýatdy. Ol ýadap, ir uklaýşy ýaly, ir hem oýandy. Ozal ukudan açylan badyna güni ýesirlik dünýäsiniň agyr howasyndan dem almakdan başlanan bolsa, bu gezek gaty bir beýle-de bolmady. Gabagyny galdyran badyna onuň nazaryna kaklyşan öz iliniň ysy gelip duran, gözüne yp-yssy bolup görnen zatlar boldy. Ol Pariždäki owadan pişiginiň arkasyny sypaýşy ýaly edip, eline alan ullakan depderiniň ýüzünden aýasyny ýöretdi.

Entek Gün dogmanka Eýemyradyň aýaly işikdäki guýudan suw çekmäge durdy. Blokwi Goňur obasyna gelip, atdan düşen badyna-da, öňi bilen şol guýa üns beripdi.

Kepbäniň gabat garşysyndaky guýynyň ýarym gulaç çemesi beýiklikdäki erňegi rejeli örülen ýylgyn çybyklary bilen şeýle bir timarlanandy welin, onuň ökde ussanyň elinden çykandygy bildirip durdy.

Blokwi Horasanyň ýollarynda-da, türkmen ilinde-de guýy baryny görüpdi, olaryň bejerilişini üns bilen synlapdy, birneme artdyryp, çuňlugy kyrk gulaç diýilýän şaňlap ses edýän guýularyňam agzyndan seredipdi. Ýöne bular ýaly erňegi tegelenip kesilen uly agajyň owadan düýbüne meňzäp duran guýa ilkinji gezek şu ýerde gabat gelyärdi. Ol galyň depderiniň üstünde bir bölek ak kagyzy goýdy-da, guýynyň suratyny çekmäge başlady.

Blokwi surat çekmesini boldum edip, galam-kagyzy bir tarapa goýan badyna gara öýden çykan Eýemyrat kepä tarap gaýtady. Başy gara silkme telpekli, päkize garma donunyň bili

berk guşalan agabeg gaty bezemen göründi. Ol gelşine-de gapynyň agzyny ýapyp duran ýylgyny aýryp, gapdala söýedi. Şol mahalam Blokwil:

– Essalamaleýkum, agabeg! – diýdi.

Salam alan Eýemyrat ýylgyrды-da, özüne ýüzlendi:

– Biziň munymyz-a basym türkmençe-de gürlejek!

Blokwil öz agabeginiň «Waleýkimessalamyndan» başga sözüne düşünmese-de, Hangeçenden gaýdylan gününden bäri hojaýynynyň çyny bilen ýylgyranyna birinji sapar şaýat boldy.

Kepbäniň ýeňsesine aýlanan Eýemyrat kân mahal geç-mänkä-de, atlanyp geçip gitdi.

Žorž Blokwil takdyryň maňlaýa ýazanyna kaýyl bolup, gol gowşuryp oturmaly däl. Beýtse, onuň ýesirlikde bolmaly günleriniň sany öz erkine görä artyp gitmelidi. Ol, iň bolman-da, özüniň bendilikde ýörendiginiň, niredediginiň habaryny beri, dost-ýarlaryna, dogan-garyndaşlaryna ýetirmegiň gamy-ny iýmelidi ahyryn. Ýogsam, bu ýesir bolçulygynda diňe öz gara başlarynyň aladasyny edýän serbazlaryň iň soňkusynyň öz iline dolanmagyna garaşyp otursaň, galan ömrüni Goňur mülkünde geçirmeli bolmagyňam ahmaldy. Elbetde, Blokwil Horasanyň häkimligine-de, şanyň diwanynyň haýbatly möhüri basylan wada-da bil baglaýardy. Ýöne özüniň ýesir düşendigini Pariže habar edip bilse, ol habaryň Napoleona* ýetjekdigine-de ynanýardy. Her hal dworýan maşgalasyna degişlidigi sebäpli imperatoryň öz raýatynyň ýesirlikden boşamagynyň aladasyny etjeği çyndy. Şol pikir bilenem pereňli ýesir ýene galam-kagyza ýapşydy.

«Merhemetli jenap Ýusup han!

Bu haty okap, siziň geňirgenmegiňizem ahmaldyr. Emma düşen ýagdaýym meni şu toprakda özüme iň ýakyn hem umyt baglaýanym hasap edýänim bolan size ýüz tutmaga mejbur edýär. Ýagdaýyň nähilidigini bolsa men size aýdyp oturmaly däl. Siziň özüňiziňem jennetiň hormatly töründe oturmanyňyz belli. Tähranda baglaşylan şertnama görä, eger-de türkmenlere

* Lui Napoleon – 1852 – 1870-nji ýyllarda Fransiýanyň imperatory.

ýesir düşäýsem, Fransiýa döwletiniň raýatydygym hökmünde meniň aladam edilmelidi. Emma şu güne çenli meniň halymdan habar alýan adam ýok.

Eger-de siz, merhemetli jenap Ýusup han, öz Watanyňyza sag-aman dolanyp barsaňyz (onuň şeýle bolmagyny bolsa Hudaýdan dileýärim), baglaşylan şertnama barada, meniň Merwiň Goňur diýilýän mülkünde Eýemyrat agabegiň gapysynda ýesirlikde ýörendigimi resmi wekillere habar bermegiňizi ýa-da şu hatyň mazmunyny Fransiýanyň Tährandaky ilçisiniň hut özüne ýetirmegiňizi sizden towakga edýärim. Şu hatyň soňky ykbaly baradaky habar maňa gowuşsa, men Size ömürlük minnetdar bolardym. Hudaý size ýaran bolsun!

Fransuz goşunynyň kapraly Žorž Anri Gulibef de Blokwil.
Merw welaýaty, Goňur mülki. 1860»

Blokwil haty dört epledi-de, tüňnerişip ýatan kädileriň arasynda gizledi.

Kepbe bilen gara öýleriň arasyndaky açyklyk pereňli üçin güýmenje meýdançasý ýalydy. Çagalar ol öýden çykyp, beýlekä girselerem, daş işikde oýnasalaram, ýesir olaryň ähli hereketini synlap oturýar. Türkmen çagalarynyň bir-birlerine seredişlerem, söz gatyşlaram pereň çagalarynyňka çalymdaş. Bularyň Pariž çagalaryndan tapawudy gaty horaşa geýnişlerindedi. Türkmen çagalarynyň towsaklaýyşlaram, jedelleşişlerem pereňlä öz ilini ýatladýar.

Ana, gara öýleriň birinden Mämmedöwez pälwanam çykdy. Onuň şol düýnki, öňňinki bolşy. Başynda ony has-da haýbatly edip görkezýän, tüýleri seçelenip duran owadan gara silkmesi bar, dony hem ýasgynjaň alnan. Blokwil ol adamyň öýden çykan badyna ýasama ardynjyramasynyňam many-syna düşüňýär. Goja ardynjyraýar welin, goňşy öýlerdäki aýallaryňam özara edip oturan gybatlary tamamlanýan ýaly, sesleri tapba kesilýär. Ýöne türkmen aýallarynyň alkymdan sallanýan ýaglyk bilen agyzlaryny ýapmasynyň ýa-da ýaglygyň ujuny dişläp ýörmekleriniň manysyna pereňli ýesir entek düşünmeýär. Şu golaýda ýaşayan ýa-da guýa suw almaga gelyän ýaş aýallaryň hemmesiniň agzy ýaglykly bolsa-

-da, Akmaralyňky welin, beýle däl. Onuňam sebäbi pereňlä düşnüksiz. Mammedöwez pälwan görünse, aýallaryň Akmaraldan özgesi derrew ýaglyk dişleýär. Akmaral bolsa ol goja bilenem arkaýyn gepleşip ýör. Ol näme üçin beýlekä? Pereňli ol syryň magadyna ýetmek isleýär.

Mammedöwez pälwan Eýemyradyň öýüniň gapysynda saklanyp, ýene emeli ardynjyrady-da, bir zatlar diýişdirdi, soňam öýüne girip gitdi.

Annabibi öýden çykanda elinde agaç tabak bardy. Onuň kepba tarap gaýdanyny gören Blokwil Mämmedöwez pälwanyň eden hereketiniň, diýen sözleriniň manysyna düşündi. Ýesiriň agabegi öz bendisiniňem bokurdagyndan bir zat ötürmelidigini öýdäkilere ýatladyp gitmegi unudanam bolsa, ýaşuly ýatdan çykarman ekeni.

Annabibi içi üç-dört bölek gaýnan kädili hem bir bölek zagaraly tabagy kepbanıň bosagasynyň öňünde goýup yzyna dolananda Blokwil:

— Apa! — diýip gygyrdy. Ol onuň aýal maşgala ýüzlenmek üçin bellän sözüdi.

Annabibi aýak çekdi. Ýöne oňa aýtmak islän sözlerini tapmadyk pereňli ellerini owkalaşdyrdy. Ol şeýdip, elini ýuwmagyň zerurdygyny aýtmak isledi. Emma mana düşünmedik aýal ýene aňyrylygyna gitdi, kän mahal geçmänkä-de Akmaraly yzyna tirkäp geldi.

Blokwil Akmarala baş atyp salam berensoň:

— Eger-de elimi ýuwмага, agzymy çaykamaga suw bermeseňiz, men getirilen owkady iýmen — diýdi. Şonuň zyndanam, şeýle sözleri aýdyp, kepbanıň işiginde duran iki aýalyň inçe damaryny oýnamak isledi. — Men owkatdan ýüz öwrüp, aç otursam, siz Taňrynyň öňünde günäkär bolarsyňyz. Owkat iýýänçäm, aýagymdaky gandalam aýryň!

Akmaral ýesiriň aýdanlaryny Annabibä düşündirdi. Annabibi başyny ýaýkady.

— Eýemyrat dädeň öýde ýokka, men muň gandalyňa ýapyşyp bilmen, gyz. Onsoňam men gandalyň açarynyňam nirededigini bilemog-a. Mämmet dädeň bilýän bolaýmasa.

Blokwil iki aýal maslahatlaşýança, özüniň nägileligini duýdurmak üçin ýüzüni aşak salyp, torsarylyp oturdy.

Annabibi Mämmedöwez pälwanyň öýüne tarap gitdi. Ol aňryk ýönelenden, pursatdan peýdalanmak islän Blokwil gys-sanmaç gepläp başlady.

– Meň düýnki eden haýyşym siziň ýadyňyzdamy, Akmaral? Men ol haty ýazdym.

– Hany?

– Anha, iki kädiniň arasynda dur. Hatda siz üçin hiç hili howply habar ýok. Men diňe özümiň boşadylmagyma kömek edilmegini sorayan. Siz şol hatyň topazlar mülkünde ýaşayan Ýusup hana gowuşmagyna ýardam etseňiz, bir Taňry bende-sine rehim edip, sogap gazandygyňyz bolardy.

Akmaral yzyna gaňryldy. Annabibi gaýnagasynyň gapysyna ýetip barýardy. Onuň eden hereketiniň manysyna düşünen Blokwil tiz ýerinden turdy-da, haty Akmarala uzatdy.

Haty köýneginiň uzyn ýeňinde gizlän Akmaral ýüzüni aşak saldy.

– Şu hat barada biläýseler, meň başymdan niçiksi apatyň injekdigini sen bilýäňmi?

– Aňyan, Akmaral, aňyan. Ýöne gaýrat ediň! Sizi Alla ýalkar...

Kepbäniň agzynda eli açarly Mämmedöwez pälwan peýda boldy. Annabibi bolsa kündük alyp geldi.

Eden hereketiniň netije berýändigine göz ýetiren Blokwil başlan syýasatyndan has düýpli peýdalanmak isledi.

– Siz bu porsap duran kümede kimi saklaýanyňyzy bilýäňizmi, agabeg? Beýle hereketiňiz üçin siz uzagyndan hasabat okamaly bolarsyňyz, agabeg.

Haýbatly ýaňlananam bolsa, ýesiriň sözleri ýaşula täsir etmedi. Bir durkuny-da üýtgetmedik goja Akmarala ýüzlendi:

– Men muň gepine ýarpy-ýalta düşüňän, näme diýjek bolýanynam önünden aňyan. Ýöne sen muňa has düşnüklikräk edip aýt. Göwnüne almasyn. Emma ki Hemze Mürzäniň otuz üç sany top süýröp gelen müň lek serbazyndan gorkmadyk

teke aýagy gandally gulundan-a hijem çekinmez diý. Bu bize syýasat etmesin. Öz ilinde şazada bolanam bolsa, biz oňa ynarys. Ýöne biýem häzirlilikçe biziň ilin guludygyna ynansyn. Ýene bir zady aýt. Häzir biziň öz ýagdaýymyzam ýesirleňkiden enaýy däl. Hemmesine-de pereňlini şu ýere getirenler günäkär. Olar gelmedik bolsa, pereňli öz aýagy bilen bäräk ýöremedik bolsa, bizem beýle agyr güne düşmezdik, pereňliniň özem. Eýsem, munuň häzir şu ýerde oturmagyna özi günäkärmi ýa biz sebäpkär? Şol barada oýlansyn-da, bize bolan kinesini soň beýan etsin.

Aýdylany diňläň Blok wil çalaja baş atdy. Şol baş atma-da iki tarapa-da oňaly täsir etdi. Emma aýagy gandaldan boşadylsa-da, Eýemyrat gelyänçä, ýesir kepbeden çykarylmasyz edildi. Şonuň üçinem Blok wile giň dünýäni dar kepbeden synlap oturmak ýoly galdy. Onuň synlamaly dünýäsi hem ýylgyn gapysy aýrylan kepbanıň işiginden görünýän örüsi çäkli, üç sany gara öý, ojak, owadan guýy, süzmederi asylan haçjadan başga zady yok dünýädi. Şol ikarada aýallar öýden çykyp, öýe girýärdiler, käte hem bigam çagalalar iki tarapa at salyp geçýärdiler. Şonlukda, tä Gün uly guşluk ýerine ýetýänçä, Blok wil özüne ölçelip berlen çäkli meýdana garap oturmalý boldy.

Günorta golaýlanda ýesiriň birmeňzeş görnüşli dünýäsine täzelik aralaşdy. Otuz ýaşlaryndaky aýal baş-alty ýaşly oglanjygyň elinden tutup, Eýemyradyň gapysynda peýda boldy. Olaryň zynda ýedi-sekiz ýaşly gyzjagaz hem bardy.

Blok wiliň ilki ünsüni çeken zat gyzjagazyň şaýly tahýasynyň depesindäki otaga boldy. Akja otaga inçesagat gyzjagazyň boýuny has-da uzyn edip görkezýär. Pereňli otagany ýabany horazyň ýelegi bolsa gerek diýip çak etdi. Soň ol oglanjygy synlady. Ol ýesiriň bu töwerekde görýän çagalaryndan tapawutlylykda oňatja geýindirilendi. Blok wiliň höwesini oýaranam oglanjygyň arkasy şaýly kürtekçesidi. Onuň başyndaky gara jähekli sary şpyrtmasy-da kellesine laýyk edilip tikilendi.

Öýden çykan Annabibi gelen aýal bilen eginlerine kakysyp görüdi, oglanjygyňam, gyzjagazyňam başyndan sypady. Soň Akmaral peýda boldy. Ol hem Eýemyradyň aýalynyň eden hereketlerini gaýtalady. Gelen aýal elindäki düwünçeği Annabibä berdi. Şondan soň aýallaryň hemmesi öýe girdi. Oglanjyk bilen gyzjagaz bolsa daşarda galdy. Töwerekden peýda bolan çagalar derrew olaryň daşyna üýşdi. Pereňli ýesiriň içgysgynç dünýäsi jagyl-jugla doldy.

Esli wagtdan öý eýesi hatyn çanak-çemçelerini alyp, ojagyň başyna geldi. Blok wil myhman üçin gazan ataryljakdygyna düşündi. Öý eýesini ýeke goýmajak bolýan ýaly, myhman bilen Akmaralam ojagyň başynda peýda boldy. Üç aýal üç ýerden özara gürrüňe başlady. Olar agyzlarynyň ýetişdiginden, gezek-gezegine, käte-de bir-birinden öňürtjek bolup gepleýärdiler. Eýemyradyň aýaly bolsa şeýdeni bilen aýdan zadynyň agramyny artdyran ýaly, geplän pursady elindäki ýaga bişip, garalyp giden agaç çemçäni hem galgadyardy.

Blok wil aýallaryň hereketine höwes bilen syn edip oturdy. Köne kepbanıň içinde özlerini synlaýan ýat adamyň bardygyny ýatdan çykaran aýallaryň agzy dek durmady.

Olaryň daş-töwerek, dünýä bilen işleri ýokdy. Aýallaryň bolşy Blok wili ýylgyrtty. «Gybata gyzan mahaly hemme milletiň aýallary-da birmeňzeş bolýar ekeni — diýip içini gepleden ýesir başyny ýaýkady. — Diňe dürli dilde gepleýärler diýäýmeseň, hereketlerem, gyssanyp, çalt-çaltdan gepleýişlerem birmeňzeş...»

Eýemyradyň gapysyndaky guýynyň ýylgyndan edilen owadan sekisi diňe pereňli ýesiri gyzyklandyрмаýar ekeni. Oňa myhman oglanjygam üns berdi. Ol dört-baş sany bolup bir zada güýmenip durkalar, ýoldaşlaryndan bölündi-de, guýynyň agzyna geldi. Oglanjyk arkasyny kepba tarap öwürüp duransoň, kürtekçesindäki tumar, tumaryň zynjyrjyk bilen baglanan düwmejiklerine çenli ýesire mese-mälim görnüp durdy. Çaga hereketlenende, düwmejikler geň-enaýy ses edýärdiler.

Oglanjyk ýylgyn haýaty eli bilen sypalady, syn etdi, boýununy uzadyp, guýynyň içine seretjek boldy. Çaga bilesigeli-

jiligi guýynyň düýbüne çenli görmek höwesini döretdi. Ol ýylgyn haýatjygyň üstüne münmäge synanyşdy.

Blokwil bir ýakymсыз waka bolar öydüp howatyrlandy. Çaganyň edip başlan hereketi şeýle howpuň döräýmeginiň ahmaldygyndan habar berýärdi. Ýylgyn haýatyň üstüne çykan oglanjyk guýynyň içine seretmekçi boldy. Şol pursadam pereňliniň çak eden howpy amala aşdy. Çaganyň çirkin sesi ojagyň başyndaky aýallaryň zenzelesi bilen utgaşyp gitdi.

Aýallaram, oýnaşyp ýören çagalaram derrew guýynyň başynda peýda boldular.

Ýöne guýa gaçana kömek etmek üçin olaryň ellerinden gelýän zat ýokdy. Olaryňky diňe galmagaldy.

Kepbeden atylyp çykan Blokwil iki bökende, guýynyň başynda häzir boldy. Ol gabat geleni ýüzugra itekleşdirip, bir ujy ýokarky çarha bagly suw çekilýän ýüpe elini ýetirdi. Töwerekdäkileriň gopguny ozalkysyndanam güýjedi. Yüzüniň gan-peti gaçan myhman aýal, çaşdymy-nämemi, Akmaralyň goltugyna gysardy.

Galmagala Mämmedöwez pälwan daş çykdy. Onuň emeli ardynjyramasy hem adaty güýjüni görkezip bilmedi. Nämе bolanyny çaklan goja haýdap guýynyň başyna geldi. Şonda-da aýallaryň gohy kiplarmady.

Waka edil tiz başlanyşy ýaly hem tiz gutardy. Goja-da bolsa, Mämmedöwez pälwanyň entek berdaşly gollary, aýallaryňam kömegi oglanjygy bir eli bilen goltugyna gysan Blokwiile guýudan çykmaga ýardam etdi.

Üsti-başy şalpy-şaraň Blokwil guýudan çykansoňam, özüni ýitirmedi. Ol oglanjygyň aýagyndan jüpläp tutaga-da, başşak silkdi. Çaganyň agzyndan, burnundan suw döküldi.

Çagasynyň guýudan çykarylanyny görüp, birneme özüni dürsän aýal oňa tarap atyldy. Emma Blokwil onuň giňden açylan gujagyny boş goýdy. Pereňli myhman aýaly egni bilen çalarak kakyp goýberdi-de, öz dilinde bir zatlar diýişdirdi. Soňra ol oglany ýerde arkan ýatyrды-da, döşünden basyşdyrды. Töwerekdäkiler onuň nämе hereket edýändiginiň manysyna düşünmediler.

Gözlerini açan çaga, birdenem aqlamaga başlady.

Blokwil ýylgyrды.

Myhman aýal çagasyny garbap aldy-da, bagryna basdy.

— Hudaý seni maňa gaýtadan berdi. Nanym bitin ekeni!

— diýip, ol agy gatyşykly ses bilen samrady.

Mämmedöwez pälwan bolsa eýýäm kepbesine ýetip barýan Blokwiliň zyndan garady-da:

— İş bitirdiň, iner ogul, iş bitirdiň! — diýdi. — Sen ýetişäýmedik bolsaň-a... — Birdenem egnindäki donuny eline alan goja Blokwiliň kepbesine tarap yöneldi. Ol kepbede donuny goýup, aýallaryň deňinden geçip barýarka özbaşyna hüňürdedi. — Ahyr dünýäni ýykjagam gep bilen gybatdyr...

***

Ýesir üleşliginde Eýemyrat goňruň bagtynyň çüwendigini tutuş oba gürrüň etdi. Ol gürrüň öňküsindenem ulaldylyp, çişirilip, ýene pereňliniň aňyrsynyň uly baýdygyna, Eýemyradyň depseň yranmajak döwletiň üstünden barjakdygyna syrykdyryldy. Blokwiliň myhman oglanjygy göni gelen ajaldan gutarmagy-ha ol barada öňki ýaýran badyhowa geplere birlän-ikilän ynanmaýanlary-da ynanmaga mejbur etdi.

Şonlukda, Pereňistandan Merwe düşen, ondanam, gell-gel, Eýemyrat goňruň nesibesinden çykan bendini görmäge höwesekleriň sany köpeldi. Bahasyna ummasyz tylla kesilse-de, zynda durmagy başarjak hossarly pereňlini Eýemyratdan ogurlap, has gymmat satmaga meýilli kişileriň bardygy hakda-da «myş-myş» ýaýrady. Ol gepler Eýemyradyňam gulagyna ýetdi. Şonuň üçinem Mämmedöwez pälwan garşy bolsa-da, gündiz ugry gandaldan boşadylan Blokwiliň aýagyna ýene gandal uruldy. Öwgi, taryp, boş gep-gürrüň onuň sähel ýeňlän ýagdaýyny ýene agyrlaşdyrды.

Indi telim gün bäri Blokwil ýagty jahany görmeyär diýen ýaly. Onuň uzak örüsi at ýatagynyň aňyrsyna, aýak ýoluna gidip-gelmek. Onda-da ýa-ha Eýemyradyň özi, ýa-da oglan-uşaklaryň biri ýesir tä kepbesine dolanyp gelyänçä, assyryn-

lyk bilen garawulçylyk edýär. Soňky wagtlarda-ha gijäniň bir mahaly hem öýünden çykan Eýemyradyň kepbäniň daşyndan öwrüm edip gidýändigini Blokwiň özi-de duýýar.

Bir gün guşluk mahallary, Eýemyradyň özi öýde ýokka, olara ýene myhman geldi. Atyny baglap, öýe tarap ýönelen kyrk ýaşlaryndaky, başy könelişen telpekli adamyň goltugynda-da ullakan düwünçek bardy. Ol öýe ýetmänkä guýynyňam agzyndan garap geçdi, başyny ýaýkady. «Bu guýy ulyny-kiçini gzyklyndyrýar-aýt» diýip, Blokwil içini gepletledi.

Myhman gapa barsa-da, içerik girmedi. Eýemyradyň aýaly daş çykdy. Olar kepbä tarap gaýtdylar. Myhmanyň guşagynydanam sapança asylygdy. Urşuň bireýýäm gutarandygyna garamazdan, ätiýajy elden bermejek bolýan türkmenleriň köpüsiniň henizem ýanlarynyň ýaragly gezyändiklerini bilýänem bolsa, agras ýüzli, sapançaly adamyň özüne tarap gelyändigini gören Blokwil biynjalyk bolmanam durmady.

Gelen adam açyk ýüz bilen mylaýym ýylgyrды-da, salam berdi.

– Waleýkimessalam, agabeg! – diýen Blokwil hem ýylgyryşa ýylgyryş gaýtardy.

Sapançaly adam, göýä pereňli onuň aýdýanlaryna kössüz düşünyän ýaly, agras sypata girip geplap başlady:

– Allatagalalla: «Bendäm bendäme sebäp» diýipdir, Taňry bendesi. Seň eden ýagşylygyňy biz ozal-ahyr unutmars. Eger men ilagasy han bolan bolsam, seni günübirin bendilikden boşadardym. Eger-de ki men howalasy belent baý bolan bolsam, bahaňy artykmajy bilen töläge-de, seni öz iline atarardym. Menem özüň ýaly pukara. Senden bir artykmaçlygym – men bendi däl. Oň üçin sen biziň halal kalbymyzdan çykaran serpaýymyzy kabul et. Az görme, Taňry bendesi. Başarsak, saňa ýany torumly maýa bermeli welin...

Aýdylan zatlara düşünmese-de, Blokwil diňe mylaýym äheňe minnetdarlyk bildirmek üçin baş atdy.

Aýtjagyny aýdan sapançaly adam düwünçegini çözdü. Düwünçekden silkme telpek, garma don hem bir jüp hokga çykdy. Öňünde goýlansoň, Blokwil ol zatlaryň özüne berilýän sowgatdygyna düşündi. Ol ýylgyrды-da:

– Rahmet, agabeg, rahmet! – diýdi.

Jogapdan hoş bolan adam:

– Ylahym ýamanlyk ýüzüni görmegeýsen! – diýip, yzyna aýlandy, ýene guýynyň başyna bardy. Ol Eýemyradyň aýalyna bir zatlar diýişdirdi, soňam kellesini aşak egip, guýynyň düýbüne seretdi, hyrçyny dişledi. Soň ol kepä tarap garady-da, minnetdar baş atdy.

Sapançaly adamyň bu ýere geleli bäri eden hereketinden Blokwil ony guýa gaçan oglanjygyň kakasydyr ýa-da ýakyn hossarydyr diýen netije çykardy.

***

Eýemyrat goňruň gapysyndaky ýaly süýji suwly guýy tutuş obada-da başga ýokdy. Ondan kän adam suw alyp gidýärdi. Kepbede daşaryk seredip oturýan Blokwil, gaýry-da güýmenjesi bolmansoň, suwa gelyänleriň hemmesini göz synagyndan geçirýär, olaryň her birine özüçe baha berýär. Suwa gelyänleriň kimi sada, kimi ulumsy, kimi mekir... Aýallaryň arasynda söliteleri-de gabat gelýär. Olaryň käbiri guýudan çekýän suwuny döküp-saçyp, uzyn köýneginiň etegini sykybermeli edip gidýär. Käbir aýallar welin, edil çeňklenen ýaly. Olar guýudan suw çekende-de, suwy öz gabyna guýanda-da, ýeke damjasyny hem yrýa etmeýär. Ol aýallaryň ýere hormat goýýan ýaly, assa basyp, aşak bakyp ýörişlerini-de keýpine synlaýmaly. Ýaş gelinleriň başyndaky börük diýilýän zat welin, pereňlini haýran edýär. Käsi şaý bilen bezelen, käsi dürli reňkli ýaglyk bilen örtülen uzyn börügi, pereňliniň çak edişine görä, kelläňde göteräýmegem aňsat bolmaly däl. Içi neneňsi ýeňil zatdan edilende-de, daşyndaky şaý-sepiniň agramy bardyr ahyryn...

Pereňlini geň galdyryýan ýene bir zat bar. Ol hem ýaş aýallaryň saçlaryndaky jugur. Ýap-ýaňy suwa gelen gelni synlan Blokwil agzyny açyp galdy. Saçyň ujundaky jugur, näzik aýaklaryň ýeňil hereketine görä şeýle bir owaz edip gitdi welin, owadan ädim uruş jugruň ýakymly owazynyň hasam ýakymly

çykmagyna ýardam etdi. Nepis zenanyň owadan sagrýsynyň üstünden iki tarapa akanda şirin owaz döredýän jugruň sesi pereňlini baş ýaýkamaga mejbur etdi. Her ilin başga ilin adamyň haýran edýän aýratynlyklary bolýar ekeni. Bu gödek çölde beýle näzikligiň döremegi nähili geň zat!

Düýn guýa jemi on iki sany adam geldi. Bu gün ikindi boluberenem bolsa, ýaňky şaýly gelin ýedinjidi. Blok wil üns berýär welin, guýa diňe gelin-gyzlar, kämahalam on-on iki ýaşly oglanlar gelýär. Erkek adamlar suw almaga gelmeýärler.

Emma jugurly gelinden soň gelenleriň biri Blok wiliň hasabyny bulaşdyrdy. Uzyn boýly, kän mahal bári sakgalyna päki degmedik hortap adam golaýlandan, Blok wil onuň türkmen däldigini bildi. Pereňliniň özüni hasap etmeseň, Merwde türkmenlerden başga häzir diňe serbazlar bolmaly. Şol aýgyt gaty bir ýalňyşam däl. Şu mahalky guýa geleniň türkmen däldigi bolsa eden hereketindenem bildirdi. Ol ýoldan geçip barýan atla epilip hem gol gowşuryp salam berdi. Türkmenleriň beýdip görüşmeýändikleri Blok wile bellidi.

Guýudan suw çekip bolan serbaz özüne kimdir biriniň parsça söz gatanyňy eşidip, tisginip gitdi. Ol gapdala garanda, köne kep baniň iç işiginde oturan adama gözi düşüp salam berdi.

— Men seni tanaýan, agabeg! — diýse-de, suw almaga gelen kep bā tarap ýöremäge milt etmedi. Ol töweregine garanjaklady. Öýden çykan Akmaralyň iki bendiniň bir-birlerine seredişyändiklerini görenem bolsa, olara üns bermän, beýleki gapa ümsüm girip gitmegi geleni rahatlandyrdy. — Siz hakda hemme kişi gürrüň edýär, agabeg. Asyl siz basyrylgy adam ekeniňiz. Biz sizi ozal tanamandyrys.

— Nāme, türkmenler meni özlerine han saýlamakçy bolýarmy? — diýip, tāk özi içini hüml etmekden irensoň, geplemäge höwesek Blok wil gülüp goýberdi. — Menem indi edil sen ýaly ýesir. Asyl sençe-de ýok.

— O nähili mençe ýok?! Sizi hemme adam tanaýar. Meň bolýan öýümdäki agabegleriňem hemmesiniň gürrüňi siz hakda.

— Bolsa-da, meň günüm seňkiden agyr, doganjyk. Sen, ynha, zyň garawulsyz-zatsyz suwa-da gelip ýörsüň. Men

bolsam, ayak ýoluna gidemde-de topugym gandally. Gije-de gandaly gujaklap ýatmaly bolýan.

– Gandalyň aýrylmaýan bolsa, agramyň bardyr, gereksiň. Gaçyrmajak bolýandyrlar. Men kime gerek! Men bir bisowat hammal. Azat edip goýberselerem, hanja gitmelidigimi bilmen. Baran ýerimde-de günümiň şundan gowy bolmajagam hak zat.

– Diýseňem, erkin bendi bilen gandally bendiniň arasynda tapawut bardyr, gardaş...Siziňkilerden näme habar?

– Näme habar bolsun, agabeg? – diýip, ol uludan dem aldy. – Zyzndan töleg puly gelenler boşap gitdi. Men ýaly garyplaram Taňrynyň rehim etjek gününe garaşyp ýör.

– Serkerdeler niredede?

– Başgasy hakda habar eşidemok. Hemze Mürze bilen baş sertib-ä aman-esen ýurduna baranmyş.

Ýesiriň «Baş sertip» diýýäni Gowam ed-Döwle – Gara sertipdi.

– Aý, sizem öz iliňize gowşarsyňyz-la! – diýip, ýesir göwnüçökgün gepledi. – Siziň aladaňzy etjek adam känmiş. Iş biz ýalyda bar.

– Hemmämizem azat bolarys – diýip, Blok wil gaty mysapyr bolup görünýän adamyň göwnüni götermek isledi – Türkmenlerem bizden tizräk dynaýsalar kem görenoklar.

– Agzyňyzdan Hudaý eşitsin, agabeg!

Bendi Blok wil bilen baş atyp hoşlaşdy. Pereňli onuň zyzndan nebsagyryjylyk bilen garap galdy.

***

«... Aýagymyň astynda at bolsa, tekeleriň çäginden çykyp, Jeýhuna aşyp bilerdim. Bagtym çüwse, derýanyň çep kenaryny syryp, Owganystana-da ýeterdim...»

Blok wil

Aradan gaty kän wagt geçse-de, Akmaralyň ýeke gezegem ýagşydan-ýamandan gep atmagyň maýyny gözlemeýşi, günde telim sapar görşülyändigine garamazdan, iň bolmanda,

yşarat bilen sözleşmezligi Blokwiň ozalam inçe umyt sapagyny hasam inçeltdi. Daşda-içde peýda bolýan Akmaral kepbaş tarap göz gytagyňam aýlamaýan ýalydy.

Beýle ýagdaýyň sebäbi Eýemyradyň hüşgärligi bilen düşündirilýärdi. Emma ol Akmarala pereňlä tarap seretmegem gadagan etmändi. Bardy-geldi şeýle tabşyryk berläýenem bolsa, pereňlä ýagşylyk etmek isleýän adam gapdaldan bir-iki söz atyp geçmäge maý tapardy ahyryn.

Blokwil boş geçen her gününüň aňsamlygy ertire umyt baglap ýatsa-da, erte-de täzeliksiz geçip gidýärdi. Akmaral bolsa diňe özünden umydygär bolup, köne kepbede gününisagadyny sanap oturan ýesir bardyram öýtmeyärdi.

Ine, bu günem irden Eýemyrat goňur bezenip-beslenip, dor atynyň ýörişine guwanyp, keýpiçag ýola düşdi. Garyndaşy ugramanka daş çykyp, onuň bilen salamlaşan Akmaral Eýemyradyň gidenini görse-de, kepbaş tarap seretmedem. Soňra Akmaral guýa suw almaga gelende, söz alşaymak pursady hem döredi. Emma Blokwil söz gatmak däl, salam bermäge-de çekindi. Ol öz janyndan gorkmaýardy-da, salam berenini kimdir biriniň eşidäýmeginden, şonluk bilenem Akmarala gep geläýmeginden çekinýärdi.

Dörän pursatdanam peýdalanman, Akmaral öýe girip gidensoň, Blokwil Ýusup hana ibermekçi bolan hatynyň ykbaly barada bellibir netijä geldi. Hat topaz mülküne ýetirilen däl bolmaly. Gaýtam, hatyň mazmuny bilen topaz mülkündäki Ýusup hana derek Goňur mülkündäki Eýemyradyň tanyşdyrylan bolmagy-da ahmal. Türkmen zenany öz ganybir garyndaşlarynyň garşysyna gidip, ömründe ilkinji gezek görýän bigänesine kömek etmeli däl. Bu birinjiden. Ikinjiden, hat başga biriniň kömegi bilen Eýemyradyň goluna düşäýen bolsa, onuň nireden, kimiň üsti bilen peýda bolandygynyň syry açylyp, Akmaralyň hereketi garyndaşlaryna dönüklük diýlip hasap edilerdi. Akmaral öz garyndaşlarynyň önünde biabraý bolmakdan gorkmalydy. Şeýlelikde, ol Ýusup hana gowuşmaly haty Eýemyrada görkezme-de, belanyň önünden geçmek

üçin öz eli bilen ýok edip goýberen bolmalydy. Şoňa görä-de beren wadasynda durup bilmedik zenan ýesiriň gözüne görünmäge, onuň bilen sözleşmäge uýalyandyr.

Blokwil öz çaklamasynyň haýsy şahasynyň dürsdügine akyl ýetirip bilmese-de, ýazan hatynyň Ýusup hana gowuşmandygyna, hiç mahalam gowuşmajakdygyna welin ynandy. Indi onuň bendilikden gutulmagy üçin ýeke ýol bardy. Ol hem gaçmakdy. Gaçmak meselesiniňem esasy iki ýolunyň ikisi-de ýapykdy. Birinjiden-ä, onuň aýagy gandallydy, ikinjidenem, gaçmak üçin at gerekdi. Gaçmaga maý döräýende-de, ol işi diňe öňüňi gijelige tutup amala aşyrmak mümkindi. Emma hiç mahal hüşgärligi elden bermeýän Eýemyrat goňur Gün ýaşan badyna atyny ýerküme salýardy-da, gapysyna telim öwrüm zynjyr aýlap, mäkäm gulplaýardy.

Bolsa-da, Blokwil gaçmak diýen ýeke-täk umydyndan düýpgöter el üzmedi. Hyýalynda agabeginiň almagöz bedewiniň jylawyna elini ýetirýän pereňli ýesir ýüzüni gündogara tutup, Jeýhuna ýetýärdi, derýanyň kenaryny syrýp gidişine-de Owganystana barýardy. Jeýhunynyň, Owganystanyň nirededigini, ol ýerlere niçiksi ýol bilen aşmalydygyny bolsa Blokwil gowy bilýärdi. Sebäbi ol gysga ömrüniň esli bölegini dünýä ýurtlarynyň, derýa-deňizleriň nirede, nähili ýerleşýändigini öwrenmek bilen geçiripdi.

Gaçmak hakdaky arzuw bu günde-ertede amala aşjak arzuw däldi. Emma pereňliniň özi welin, beýle pikir etmeýärdi, maksady gaty tiz başa barar öýdýärdi. Çünki ýüregi ýuka Akmaraldanam eden umydy puja çykansoň, indi ol öz gamyny özi iýmelidi. Özüniň bolsa elinden gelmegi mümkin zat – gaçmaga synanyşykdy.

At tapylsa, hatda aýagy gandally bolsa-da, Blokwil maksadyny amala aşyrarýn öýdýär. Ol zyndanda ölüme garaşyp öz ajalyňa öleniňden Watana eltýän ýoluň ilkinji ädiminde öldürilmegem gahrymançylykdyr diýen aýgyt edýär.

Eýemyrat goňur irdenki gidişine gün ýaşıberende yzyna köwlendi. Gidende keypiçag giden agabeginiň gelende keypsiz gelendigini Blokwil bir bakyşda aňdy. Belkem, ýadaw hem

keýpsiz gelen agabeg atyny salanson, kümäniň agzyny guplamagam unudar? Sussupeslik nämeler etdirmeýär!

Eýemyradyň keýpsizligi pereňliniň umyt keýpini oýardy. Ol şu gije atýatagyň agzyny barlap görmeli etdi. Jennet ýaly ýerden çykaryp, ýat illere getirip zyňan ykbal, belkem, tersine-de hereket eder?!

Gündiz ugruny Eýemyradyň gapysyna gelip-gidýänleri sanap, synlap, wagtyny birneme ýeňilräk geçirýän Blokwiiliň gijesi hupbat bilen daňa ýetýär. Gün ýaşan badyna tüm-garaňkylyga gaplanýan dünýä şeýle bir içgysgynçylyga öwrülýär welin, hiç kim bilen gepleşmän-sözleşmän, kepbede täk özüň oturmak agyr güzap. Iň ýaman ýeri-de şeýle tuktat gündizleriň, şeýle içgysgynç gijeleriň öňde näçesiniň bardygynyň belli däldigidi. Şol näbellilik hem çalaja umyt eder ýaly çykalga dörese-de, Blokwiili ol tarapa itekleýär. Ol, elbetde, öňi bilen gowulyk hakda arzuw edýär, ýöne şu mahalky ýagdaýyny ýa ýagşy, ýa ýaman tarapa özgertmek üçin hiç zatdan gaýtjak däl.

Garaňky gijeleri birneme gysgaldýan ýagty ýatlamalar hem gaýtalana-gaýtalana ýesiri halys irizdi. Üstesine, geçen gowy günleriň ýatlamasy soňky wagtlarda ters netije berip başlady. Gaýdyp gelmejek, taryha öwürülen gowy geçmiş şu günki ýaman hakykat bilen deňeşip, pereňliniň hasrat ýüküni agraltdy.

...Gije bir çaka baranda, pereňli ýesir gündizden taýynlap goýan esgisine elini ýetirdi. Ol esgini gandalyň daşyna dolamak üçin niýetläpdi. Gije, aýak ýoluna çykmak bahanasy bilen atýataga tarap ýönelmeli ýesiriň gandaly şakyrdap, gara öýde ýatanlary oýarmaly däl. Gandal sähel şakyrdasa, Eýemyradyň derrew daş çykýandygyna Blokwiil ozal iki gezek dagy şaýat bolupdy.

Köne letdäni gandalyňyň daşyna saraşdyran pereňli gündizki berlen çörekden iýmän, ýörite goýan bir-iki döwüm ýalysyny hem tapyp, gysymyna gysdy. Ol şojagaz çörek bilen agabeginiň atynyň göwnüni awlamagy niýet edinýärdi.

Gije şeýle bir garaňkydy welin, çyrasyz kepbe bilen daşarynyň tapawudy hem ýokdy. Bolmalysy gaty giň, ýöne häzir dar bolup duýulýan dünýäde Blokwiiliň täk özünden başga yns-jyns ýok ýaly. Garaňkylykdan gorkýana meňzäp, itlerem üýrmeýärdi, Goňuryň bol çöpi bolan eşeklerem aňňyrmaýardy.

Şol ümsümligi-de özi üçin ýagşa ýoran Blokwil aýagyny ýuwaş-ýuwaşdan süýrär, kepbäniň gapdalyna aýlandy. Ol hernäçe dogumlysyrasa-da, iki tarapyňy deňledim hasap etse-de, maksady uly howp bilen bagly bolany sebäpli tolgunýardy. Atýataga barýan ýolda ätlän ädiminiň sany näçe artsa, howsalasy hem şonça artýardy. Atýatagyň gapysy gulplanman galan bolaýsa... At näderkä? Türkmeniň duýgur aty geleniň öz eýesi dældigini aňyp, gulaklaryny gyrpyp topularmy ýa-da?! Pereňli ýesir ýeläyak bedewiň üstüne özüni atyp ýetişse-hä, hiç kimiň onuň garşysyna edip biljek çäresi bolmaz. Duýlaýsa-da, onuň gaýdyp ele düşmejegi belli. Agabegiň almagöz aty ony garaňky bilen penalap, derrew umma alyp gider. Töwerek aýaga galýança-da, Blokwil kowgy ýetip bilmez ýaly aralygy aşar.

Atýataga çenli dört-bäş ädim galanda, janyny barlamak islän ýesir yzyna garady. Yzda hem edil öňdäki ýaly goýy garaňkylykdan başga zat görünmedi. Garaňkylygyň içinden salkyn şemal öwürdi. Blokwiiliň alada, gorka ýugrulan bedeni salkyn şemaly-da duýmady.

Töwerekde garamça ýokdugyna ynansa-da, atýatagyň gapysyna golaýlaşdygyça, pereňliniň ýüreginiň urmasy çaltlandy. Ol gapa tarap uzan eliniň sandyraýandygyny duýdy. Gapynyň gulpludygy ýa-da dældigi äşgär bolýança, umyt hem nämüt diýen dünýä telim gezek girip çykan Blokwiiliň maňlaýy çygjardy. Ol gapy açylan badyna agabeginiň almagözüne diýjek ýakymly sözlerine çenli oýlady, atyň adam ýaly düşbi bolýandygynyň pikirini etdi. Eger çyn bedew akylly adam ýaly bolýan bolsa, sanlyja salymdan üstüne gonjak kesekiniň agramyny ýük hem görmeli däl, ýokuşam. Ol adam keseki bolsa-da, şu mahal ejiz, ýagşylyga mätäç. Mätäç, ejiz adama adamlaryň özleri medet bermek islemeýän bolsalar, oňa çyn

bedew hossarlyk etmeli. Çyn bedewler mydama-da ejize howandarlyk edipdirler ahyryn. Çyn bedewiň adamy ölümden gutaran gezegi-de köp bolupdy. Pereňli ýesiriň häzirki düşen ýagdaýy-da ölüm bilen barabar bolmasa-da, onuň edil bäri ýany. Şonuň üçinem...

Blokwiliň näçe mahal bäri eden arzuwyna, serhetsiz umydyna ýumruk ýaly gara gulp gysgajyk hem gutarnykly jogap berdi. Çygjaryp duran gyzgyn barmaklar buz ýaly posly gulpa degende, ýesiriň tenine ornan ýakymsyz sowuklyk ýüregine ýetip togtady. Şol sowuklyk onuň ýap-ýaňy hem gyzyp duran umydyňy doňduryp taşlady. Ol doňuň indi näçe günden, näçe aýdan, näçe ýyldanam erejegi belli däl.

Gapa kimdir biriniň gelenini gören bedew hokrandy. Atyň sesi ýesiriň gulagyna:

«Yzyňa gaýdyber!» diýen jogap bolup eşidildi. Blokwil howanyň ýakymsyz çigreginem, aýagyndaky gandalyň agramynam, bedeniniň tutuş derländiginem şondan soň duýup başlady. Ol yzyna gaýdanda bolsa, seresap bilen ýörejegem bolmady, diňe gaçyp galsa ertir görlüp, münkürlük döredäýme-gi ahmal köne letdeleri gandalyň daşyndan sypyryp gollugyna saldy. Ýasy çili dabanlap ugran pereňli kepbesine ýetiberende, gara öýüň işiginde garaňka meňzäp kimdir biriniň durandygyny gördi. Ol, elbetde, Eýemyrat goňurdy. Pereňliniň agabegi öýüň gapysyny açanyňy-ýapanyny-da bildirmän, içerik girdi.

***

Urşuň agyr labyryny gerdeninde çekip, bosgunçylykdan dolanan tekeleriň bu ýylky, köpüsini ýitirip, azyny ýygnan ýylgallasy-da hälki bir ölmez ödülige ýetjekdi. Ýygnalmaga ýetişilmänsoň, uruş dabanyňyň astynda zer-zaýa bolup, gara ýere garylan gallanyň öwezini başga zat bilen doldurmalydy. Doldurmaga-da zat ýokdy. Garynlary doly doýrulmasa-da, bendilere hem ölmez ödi owkat berilýärdi. Şolam ýesir saklaýan öýlere agyr ýükdi. Şonuň üçinem bendiler boşamaga howluk-

salar, gul eýeleri hem olardan tizräk dynmaga howlugýardy- lar. Bendileri hak-heşdeksiz azat edip goýberibermek hem islenmeýärdi. Iň bolmanda, olar üçin çykarylan harajadyň beri bahasyny almalydy.

Bendileriň köpüsi-de öz ýagdaýlaryny, hem hojaýynlarynyň ýagdaýyny birneme ýeňilleşdirmek üçin pile-çarşaga ýapysypdy. Blokwiňki bolsa olam däl. Pereňli ýesir güýmenjelik gara zäh- metdenem mahrum. Bir-iki gün jöwen ýyganyny hasaba almasaň, ol pişesiz oturan tussag. Oňa beýleki bendiler ýaly obanyň içinde arkaýyn gezmäge-de rugsat berilmeýär. Onuň daş örüsi Eýemy- rat goňruň bir tanap melleginiň aňry çeti.

Tekepbir pereňli Akmaraldanam eden tamasy çykmansoň, indi hiç kime-de ynanmaýar, şol mesele barada hiç kim bilen söleşmek höwesi-de ýok. Ýogsam, Akmaral bilen gepleşmäge pursadam döräpdi welin, özi dil ýarmansoň, atalap durmak hem islemedi.

Bir gezek gapy-gapy aýlanyp ýören täjir Eýemyradyň işi- gine-de geldi. Uzyn boýly, gyrçuw sakgally, arkasy haltaly adam gelen wagty töwerekde hiç kim ýokdy. Täjir pereňliniň nirede saklanýanyny ozaldan bilýän ýaly, kepä tarap seretdi hemem:

— Ýüpek parça bar, mawut mata bar! — diýip gygyrdy.

Özüne tarap gyzyklanma bilen garaýan täjiriň nazaryna nazary kaklyşan Blokwiň keýpi öňküsindenem bozuldy. «Indi geçip barýan nepkeşem saňa tomaşa etjek. Bu ýagdaýdan-a öleniňem gowudyr» diýip, terkidünýä aýlanan ýesir gahar- landy, öz-özünü ýigrendi. Birdenem aýdanyny nädory hasapla- dy. «Elbetde, mert bolsaň ölmek kyn däl, mert bolsaň, ýaşamak kyn. Senem ýaşajak bol. Ölseň häzirkije umydyňdanam dy- narsyň.»

Täjiriň sesine Annabibi bilen Akmaral daş çykdy. Aňyrky öýlerdenem üç-dört sany aýalyň gelmegi bilen nepkeşiň ýany kiçjik bazara öwrüldi. Haltadan çykan dürli matalar ýene hal- ta girdi. Olara derek başgalary göründi. Owadan matalara hy- rydar göz, nebsewür nazar bilen seretselerem, aýallardan mal alany bolmady. Olaryň mal almaga pullary-da, çalşyk etmäge

harytlary-da ýokdy. Aýallaryňky häлки bir ýagşy zada ser salmakdy. Mata almasalaram, owadan harytlardan gözlerini aýryp bilmeyän aýallar öýli-öýüne gidibermediler.

Bu gapyda söwdasynyň oňmajagyna gözi ýetse-de, täjirem mallaryny ýygnap, başga gapa gitjek bolup gyssanmady. Ol aýallaryň gözünü mawut bilen, yüpek parçalar bilen perdeläp, kepä tarap yöneldi.

Blokwil onuň özüne tarap gelyänini görüp ýylgyrmaly boldy. «Aýallar bilen söwdasy oňmadyk täjir kepbede oturan ýesire haryt hödürlejekmikä?»

Täjir Blokwile salam berensoň, iki elini hem uzadyp görüşdi. Ol parsça gepledi.

– Men siziň ýanyňyza agabeg Ýusup hanyň haýyşy bilen geldim. Siziň ýollan hatyňyz oňa gowşupdyr...

Ol habary eşiden Blokwil aýallaryň arasynda duran Akmarala tarap seretmeli boldy. Zenan özüne tarap garamaýanam bolsa, pereňli utandy. «Adam kähalatda bir zadyň anygyna ýetmänem, oňa özüçe nyrh kesmäge döwtalap bolýar-ow!»

Hem daýylaryna gidýän hem taýyna baş öwredýän täjiriň getiren habaryna görä, awşarlaryň serdary Ýusup han Blokwiliň hatynyň mazmunyny Buharadan gelip, Maşada barýan bir tanşyna aýdypdyr hem hatdaky haýyşyň kimlere, nähili edilip ýetirilmelidiginiň ýollaryny salgy beripdir.

Elbetde, Goňura gelip ýeten habar Blokwiliň ýesirlik ykbalynyň çözgüdi däl. Emma ol ertirki güne haýsydyr bir kiçijik umyt bilen garaşmaga ýapyşalga, umyt döredýärdi. Çykgynsyz gündäki ýesire bu hem ýagşylygyň alamaty bolup täsir etdi.

Habar getiren täjir agzy batlyrak adam eken. Ol Blokwil bilen hoşlaşyp, haltasynyň ýanyna baransoň, heniz öýli-öýüne gitmedik aýallaryň oňünde haýbatly-haýbatly geplemäge başlady. Aýallar soramasalaram, ol özüniň täjirlik dünýäsinden gep açyp, Buhara, Hywa, hatda Yspyhan ýaly ýerlere çenli aýlanyp, dünýä syýahat edýändigini, söwda-satyk işinde tanymlaşýan kişidigini gürrüň berdi. Soň ol, göýä diýersiň, goňurly aýallar eýran serkerdeleriniň hemmesini yüzünden tanaýan

ýaly, olaryň köpüsiniň adyny tutdy, awşar Ýusup han bilen ham-şamdygyna çenli aýdyşdyrды, gürrüňiniň yzyny bolsa Eýemyrat goňruň bendisine syrykdyrды, onuň kimdigini, basym islendik baha berlip satyn alynjakdygyny Ýusup hanyň gepine salgylanyp, habar berdi...

Ýusup hanyň tanyş täjiriniň gelip-gitmegi bilen Blokwiiliň ýagdaýy birneme özgerjege meňzedi. Öýleden soň öýüne dolanan Eýemyrat Ýusup hanly habary eşidenden Akmaraly yzyna tirkäp, ýesiriň kepbesine geldi. Ony esasy gyzyklandyrýan mesele Blokwiile tölenmeli puluň mukdarydy. Ol tölegiň haçan iberiljekdigini bilmek isledi.

Ol sowala häzir anyk jogap berip bilmejekdigini, Ýusup hanyň şu günki ýollan adamynyň getireniniň entek boş habardygyny aýdan Blokwil:

— Siz maňa näçe nyrh kesmekçi, agabeg? — diýdi.

Eýemyrat öz ýesirine kesjek nyrhy hakda kân mahal bäri oýlanyp, anyk karara gelendigi sebäpli, tiz jogap gaýtardy.

— Iki müň tümen tölemeli bolar.

Akmaral jogaby parsça geçirende, Blokwil gülmekden zordan saklandy-da, ony pereň puluna öwreňde, togsan müň franka golaý bolýandygyny hasaplady. «Onça tümeniň biziň pulumyzdan näçe bolýandygyny bilýäňmi?» diýmek isledi. Emma tölegiň boljakdygynyň habary gulagyna ilenden ýumşap ugran Eýemyradyň gaňryşyna gaýtmak bilen diňe öz ýagdaýyny agraltjakdygy baradaky pikir ýesire dilini dişletdi.

— Beýle nyrh gaty çökder bolýar, agabeg!

— Çökder däldir. — Ýesir dünýäden habarsyz oturdyr öýdýän Eýemyrat arkaýyn gepledi hemem öz tutanyny berkitmek üçin öwüندی. — Bizem gul bazarynyň ýagdaýyny bilemizsoň, şol nyrhy aýdýandyrys.

— Beýle däl, agabeg. Siziň diýýän nyrhyňyza alty gul alyp bolýar.

Ýalňyşynyň dogry çykarylýandygyny bilen Eýemyrat hillegärlige urjak boldy.

– Biziň diýen nyrhymyz tölenmese, seniňem iliňe gowuşmak möhletiň uzaýmasa, pereňli... Seniň bahaňy sen keseňok, men kesýän.

Blokwiliň agabegine gaýtarmaly jogaby nagtdy. Ýöne ol entek gaýa ýok, gopuz ýok ýerden dawalaşman, şu günki ýagdaýyny gowulandyrmak maksady bilen, häzirki dörän pursatdan peýdalanmak isledi.

– Nyrh barada yzymdan gelnenden soň gepleşiler, agabeg. Ýöne sizden bir islegim bar. Hut şu mahal boşatsaňyzam, meniň täk özümiň gidip biljek ýerim ýok. Gaçar diýen pikiri kelläňizden çykaryň-da, maňa birneme erkinlik beriň...

– Bendi adama nähili erkinlik gerekkä? – Eýemyrat haýyş bilen ýüzlenene däl-de, dilmaçlyk edýäne seredip gepledi.

– Iň bolmanda, aýagymy halys ýara eden gandalymy aýryň. Iň bolmanda, töwerek-daş bilen gepleşmäge-sözleşmäge rugsat beriň. Iň bolmanda, güýmenjelik iş buýruň. Siz musulman ahyryn. Ahyryeti ýatlamak gerek. Bu ýagdaýda meniň öz-özümnden näsaglap, ölüp gitmegimem ahmaldyr.

Blokwiliň soňky sözleri Eýemyrada gaty täsir etdi. Etmezçe-de däl. Pereňli keselläge-de öläýse, gul satyp baý bolmakçy adamyň gury galjagy ikuçsuz. Ölen ýesir üçin hiç kimiň pul tölemejegi belli. Gaýtam, gapysynda gezip ýören bendisiniň ugruna seredilmäni üçin keselläp ölendigi sebäpli, oý eýesine gep gelmegi-de ahmal. Gep geleni-hä hiç welin, gan-hun talap ediläýse... Munuň arkasam-a gaty güýçlümiş diýýäler.

Şonuň üçin bolsa gerek, Eýemyrat goňur pereňliniň haýyşyny kanagatlandyrmak hakda oýlanyp, ahyram tassyklaýjy baş atdy.

...

Blokwil dili siňňillä döndi. Ol mümkin bolan kesel bilen ölümi tutaryk edinip, öz agabeginden birneme erkinlik gazanan gününden kän mahal geçmänkä, näsaglady. Pereňli iki gözüne-de garasuw iýnip başlandyr öydüp çaklady. Gün geçdikçe onuň dünýäsi daralyp, göreçleriniň önündäki gara perde gitdikçe reňkini goýaldyp başlady. Ol özüniň häzirki hor-hom-

sy ýagdaýyny, bendilikde geçiren gara günlerini unutmaga mejbur boldy, geljekde maňlaýyndan çykjak şu mahalkysyndanam kyn ýagdaýy hyýalyňa getirdi. Onuň ähli pikiri, oýy-aladasy gözi hakdady. Ol iki gözündenem galansoň, Watanyna dolanmagy azatlyk-da hasap etjek däl. Görülen şunça güzaplardan soňam enesiniň güler ýüzüni, dost-ýarlarynyň sypatyny, gözel Pariži, tanyş gözleri görmejek bolsa, gelin-gyzlaryň, tebigatyň görkünden lezzet almajak bolsa, beýle azatlyk oňa nämä derkar?!

Blokwil azatlyk diýen sözüň manysyna dünýä erkin nazar salmak, dünýäniň ynsan üçin döreden gözelliglerinden doly lezzet almak, oňa guwanmak diýip düşünýär. Indi ol nämä etmeli? Onuň gelyän aýgydyna görä, orak bilen pil işletmekden, gaňňa ýasamakdan, ýüp işmek, at çapmak, düýä, eşege gowy edip yük urmakdan gaýry zat bilinmeýän bu çarwa ilde göz bejermek ýaly inçe işe ýanaşyp biljek adam bolmaly däl. Blokwil özüniň hor-homsy gününden dynmak üçin alada edip bilmedigem bolsa, göze gezek gelende elinden, dilinden geljek hereketiň hemmesini etmeli.

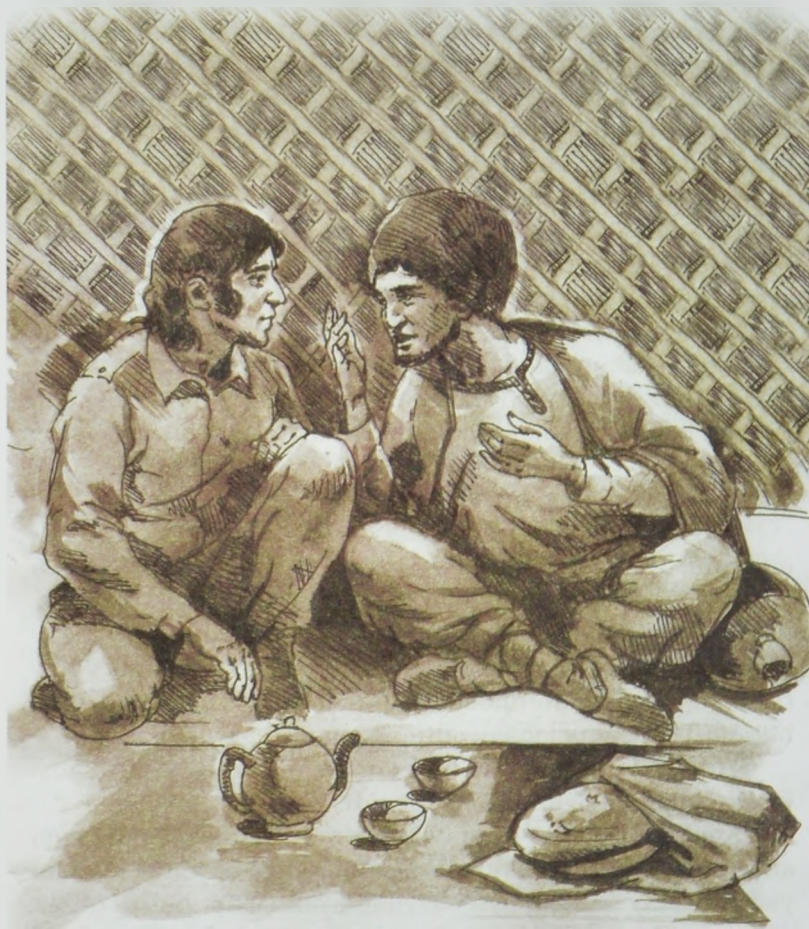
Pereňli ýesir şu güne çenli daşarda oýnap ýören çagalaryň elleriniň, aýaklarynyň hereketini çalarak saýgaran bolsa, indi ýagdaý hasam beterledi. Bu gün ol guýynyň agzyna aýlanan, öňden tanyş sekinem çala aňşyrýar. Guýynyň aňrsyndaky äpet zat — Eýemyradyň alty ganat öýi-de, küdäniň sudury ýaly bir üşmek bolup göründi. «Häzir men şol öýi çala saýgarýan bolsam, ertir ýagty jahany görmekdenem mahrum bolaryn...»

Ýüregine düşen howul Blokwili derrew kepbeden çykardy. Ol Eýemyradyň öýüne tarap yöneldi.

Kepbe bilen gara öý aralykdaky ýoly nähili geçeni hem aňşyrmadyk Blokwil türkmen ýaşulularynyň edýän hereketini ýadyna saldy — gapynyň agzynda aýak çekip, bir-iki gezek ýasama ardynjyrady. Içerde hümürdi peýda boldy. Emma hiç kim daş çykmany. Blokwil Goňura düşeli bäri geçen aýlaryň dowamynda ilkinji gezek Eýemyradyň gapysyny açdy.

— Essalawmaleýkim, agabeg!

Garaşylmadyk ýagdaýa haýran galan Eýemyrat tas käsesini elinden gaçyrypdy.

— Waleýkimessalam, Jorj. — Ol gaty ir gapydan gelýän adama türkmenleriň adaty aýdaýýan gepini aýtdy. — Näme, düş dagy gördüňmi? Pygamberler ýorgudy bolsun. — Birde-nem ol gapdal dulda oturan aýalynyň ýüzüne garady. — Eýglik bolsa-ha, bu daň bilen gapydan gelmezdi. Akmaraly çagyry!

Annabibi gidensoň, Eýemyrat Blokwiile düşek üstüne geçmegi mürähet etdi.

Aýagyny gaty ägä basýan ýesir bosaga bilen ojak aralykdaky iki-üç ädim ýoly dört-baş ädimde geçip, külüň gapdalında çommaldy. Onuň çommalyp oturjak bolşy hem tagaşyksyzdy. Ojaryň mis reňke öwrülen közünden göterilýän howur pereňliniň öňe uzan ellerine hoş ýakdy.

Blokwiliň öňkülerinden has naýynjar sypatyny synlan Eýemyradyň kalbynda nebsagyryjylyk duýgusy oýandy. «Muňa näme bolýaka?»

— Me, bir käse çay iç, Jorj!

— Ýok, agabeg, içme ýok.

Onuň göwnüni götermek islän öý eýesi:

— Käsäni eliňe alsañ «içme» bolar-da... Sen indi patdyk-putduk geplejegem, Jorj — diýip, Eýemyrat hoşamaý ýylgyrdy. — Çay türkmeniň hörekden öňki hezzetidir, öz-ä. Gör-dä!

— Man hasta, agabeg.

— O nä hassalyk? Tüweleme, daşyňdan seretseň-ä, sen hassa adama çalym edeňok.

Blokwil barmagy bilen gözüne ümledi.

— Çäşmi hasta, agabeg, çäşmi...

Şol mahalam:

— Eýemyrat däde, çagyran ekeniň — diýip, salam beren Akmaral içerik girdi. — Näme hyzmat? — Ol Blokwiiliň oturanyny görensoň, näme hyzmat bilen çagyrylandygyna düşündi.

— Salamälik — diýip, Blokwil gelene salam berdi.

Ýesiriň Akmarala salam berşine hezil edip gülen Eýemyrat:

– Sen «salamälik» diýmeli däl, Jorj. «Salamäligi» aýal maşgala diýmeli.

Mana düşünen Blok wil, ýylgyrasy gelmese-de, baş atyp ýylgyran boldy.

– Akmaral, bu bir alada bilen-ä gelipdir welin, «Gözüm agyrýa» diýjek bolýamy-nämemi. Düşünişsene!

Akmaral özüne soragly nazar aýlandan, Blok wil agzynyň yetişiğinden gepläp başlady. Ol şeýle bir janygyp-janygyp gepledi welin, Eýemyrat hut agzyny açyp galdy.

– Öz-ä bu gaty çyny bilen janykdy. Näme diýýär?

– «Gözüme garasuw injek bolýar» diýýä.

Eşidenine müňkür bolýan ýaly, Eýemyrat geň galyp, baş ýaýkady.

– Garasuw inýänini nädip bilýämiş? O nä tebiptmi? Garasuw inse, men nädeýin? Meň elimden näme gelýä?

Blok wil Akmaralyň dilmaçlyk ederine-de garaşman, Eýemyradyň agzyndan çykan sözi gaýtalady.

– Tābib! Tābib, agabeg!

Eýemyrat ol söze dilmaçsyzam düşündi.

– Garasuw inýän bolsa, men-ä tebibinäm nepi deger öýdemok. Hanha, Ýagşymyrat burkazyňam birki ýyllykda gözüne garasuw inende, barmadyk tebib, ýykylmadyk mollasy galmadam welin... Ahyr ol-a kysmata kaýyl gelip, köşeşmeli boldy. Garasuw inýäni çyn bolsa, munuňam maňlaýyna ýazylan şoldur-da. Meň elimden näme gelýär...

Akmaral ýesiriň jogabyny garyndaşyna düşündirdi.

– «Gan aldyrmaly» diýýä. «Gündogar tebipleri gan almaga ussat» diýýä.

Eýemyrat ýene başyny ýaýkady.

– Älhepus, gepe düşünmese-de, muň bilmeýän zady ýog-ayt! Özi-hä bir saýry millet welin... Gan aldyrmagy nireden bilip yörsün diýsene!.. Gaş bejerjek bolup, göz çykaraysak nätjekkä bu? Ganyny aljak diýibem ganyna galaýsak... Üstesine gan – hun bergilem bolsak. Bular ýalaka bir zat bolaýsa,

zyndan top süýrübem gelewersinler. Onsoň kim jogap okamaly bolar? Ýa – men, ýa-da Mämmet kakam...

Eýemyradyň jogabyna Blokwiň gaharynyň gaýnandygy entek ol geplemänka hem ýüzünden bildirdi.

– Gündogarda: «Geçä – jan, gassaba ýag gaýgy» diýýärler.

– Ony-ha biziňkilerem diýýä welin, diýilse, men nädeýin? – Eýemyrat hem ýesiriň jogabyny halamandygyny duýdurdy. – Sen muňa aýt, Akmaral. «Sen-ä geçi däl, Eýemyrat goňram gassap däl» diý.

Blokwil Eýemyradyň ýüzüne garap oturyşyna gaharly gepledi.

– Bu nä jabrynyberdi-le? – diýip, öý eýesi gyssandy.

– «Eger – diýýä, – tebip çagyryp, ganymy aldyrmasaňyz, – diýýä, – men öz gan damarymy özüm keserin – diýýä. – Onsoň mün tebip getirseňizem, giç bolar – diýýä. – Kör bolup ýaşanymdan ölenim gowudyr» diýýä.

– Ana, gördüňmi? Meň ýaňky aýdanyma barýa-da! – diýensoň, Eýemyrat esli salym oýlanyp oturdy. – Baş şaýy ganjanjak bolup, bizem öz başymyza özümüz bela satyn almadyk bolsak ýagşydyr, Akmaral.

– Şeýle ýaly – diýip, ýesiriň tarapyny çalmaga-da çekinýän Akmaral ýaýdandy. – Men-ä näme diýjegimi bilemok, Eýemyrat дәде. Ýöne gan aldyrany bilen adam öläýesi ýok-la. Batyl galany üçin soň bizi günertlemezi ýaly, aýdanyny edäýmeli bolar-da.

Akmaralyň teklibi Eýemyrady aýgyda getirdi:

– Gan aldyryp, öňküsindenem beter bolaýsa, bizden ýaman görmezmi? Şoňa näme diýerkä? Sorap gör.

Blokwil kesgitli jogap gaýtardy:

– Men sizden ýaman görmejekdigime kepil geçip, öňünden dilhat ýazmaga-da taýyn.

– Beýle bolsa, başga gep – Eýemyrat baş atdy. – Gojuk obasynda Bibijemal tebip bardyr. Gidip, şony alar geläýerin. Bendäm bendäme sebäp. Belki...

« ...Türkmenler kışmış, gant, zäk hem ýene bir zat garylyp
gaýnadylan emi gözüme ýapmagy maslahat berdiler.»

Blokwil

Gyşyň düşmegi bilen oturymly ýere göçüp gelmek aladasy ýaz çykaryna goýlany sebäpli, goňurlylaryň hemmesi entek yza dolanmandy. Köp wagt bäri adam ysyny, haýwan ysyny almaýan agzy ýapyk kepbeleriň, mal ýataklarynyň gapylary kerep baglap gidipdi. Eýesiz jaýlaryň guran agaç ýaly jansyz oturmagy ozalam tukat obany öňküsindenem sus edip görkezýärdi. Şonuň üçinem Goňura arkasy haltaly täjir gelse-de, boýny torbaly geday aýlansa-da, ol oğlan-uşaklar üçin dabara öwrülýärdi. Aýagy ýeňil çagalar gedayyň yzyna düşüp, gapy-gapy syrмага-da ýaltanmaýardylar. Geday ýa-da täjir hataryň bäri başyndan gireninden, şeýle adamyň gelyändiginiň habary eýýäm hataryň beýleki çetine ýetýärdi.

Bu gezegem şeýle boldy. Eýemyrat goňur entek Gojuk obasyndan dolanyp gelmäňkä, pereňli ýesir üçin tebip getirilýändiginiň habary tutuş oba ýaýrady. Şonuň üçinem Eýemyrat gelmäňkä, onuň gapysynyň garamçasý köpeldi.

Gyşyň örküjidigine garamazdan, irden maýlap başlan howa günortanlar-a köýnekçe gezibermeli etdi. Iliň sylaýan tebibini köne kepbede garşylamagy makul bilmedik oý eýeleri daşarda düşek ýazdylar. Tebip şol düşegiň üstünde näsagy görmelidi.

Blokwil, şu mahala çenli ýadynda beklän türkmen sözleriniň hemmesini depderine ýazyp, olaryň manysyny, fransuz, pars, arap dillerindäki sözler bilen deňeşdirip görýärdi. Ol fransuz dilinde-hä türkmen dili bilen gabat gelyän meňzeş sözlere duşmaýardy. Emma onuň gelen aýgydyna görä, türkmen dilinde arap, pars sözleriniň gabat gelyän pursady gaty kändi. Blokwil «çarşak», «ataşgir» diýen türkmenlerde ulanylýan sözleriň parsçadan geçendigini, ýagny olaryň parsça «ataş – gir» – ot tutmak, «çar-şah» – dört şah sözünden ýasalandygyny belläpdi. Üç dilde ulanylýan sözleriň köp bol-

magy hemem Blokwiľiň ýatkeşligi, erjelligi, oňly geplemegi başarmasa-da, türkmen dilinde edilýän gürrüňiň näme barada gidýändigine düşünişip başlamagyna ýardam edipdi. Şonuň üçinem Eýemyradyň gapysynda oňli-soňly peýda bolan dört-baş adamyň dilleşen ýaly: «Hany, tebip gelmedimi?» ýa-da «Bu gün ýesire tebip getirýäňizmi?» diýen ýaly sözleriniň manysyna düşündi. «Tebip enteg-ä gelenok» jogaby alan adamlar gelişleri ýaly hem yzlaryna gaýdýardylar.

Emma gaty daýaw göwresine hem galyň hamly ýüzüne bap gelmeýän kiçijik paşşyk burunly adam welin, tebibiň entek gelmändiginiň habaryny eşitse-de, mahaly bilen gitmedi. Ol kümsük adamyň nazary bilen töweregi gözden geçirdi. Onuň esasy synlaýan ýeri hem Blokwiľiň bolýan kepbesidi.

Blokwiľ güneşe ýazylan keçä geçip oturandan soň, paşşyk burunly adam kepbanıň içine-de assyrynlyk bilen nazar aýlady, ilerligine gidýän çile seretdi, seredýändigini bildirmezlige çalşyp, Blokwiľiň özüni hem gowly synlady.

Pereňli edilýän hereketleri jikme-jikligi bilen saýgaryp bilmese-de, ýatan-düşen zat agtarýan ýaly iliň gapysynda kümsükläp ýöreniň hereketlerini halamady, ony tüysi bozuk kişi bolsa gerek diýip çaklady...

Gojugyň bagy diýilýän obadan at münüp gelen, gartaşanam bolsa, entek görmegeý, aýagy sary mesili tebibi aýallar göterip diýen ýaly eýerden düşürdiler. Ol aýallar bilen egin kakyşyp görşenden soň, buýruk beriji äheňde ýyly suwly kündük hem arassa elsüpürgiç getirilmegini talap etdi. Ol elini uzak wagtlaý ýuwandan soň, näsagyň ýanyna bardy.

— Amanmy, han, aman-saglykmy? — diýip, Blokwiľiň diňe baş atyp beren salamyny alandan soň, tebip derrew işe girişdi.

Blokwiľ tebibiň edýän hereketlerini görensoň, ozalky çarwa iliň tebibiniň oňki derdiň üstüne dert goşaymagam ahmal-dyr diýen howatylanmasyndan birneme daşlaşdy. Bibijemal eje pereňliniň çep eliniň neşder sanjyljak ýerini haýsydyr bir otuň ysy gelip duran suwuklyk bilen tämizledi, päkize ak mata dolap getiren guralynyň ujuny hem telim öwran süpürdi. Ga-

raz, ol öz çygyrdaky ätiýaçlygy doly berjaý etdi. Ýesiriň gany alnyp, neşder sanjylan ýeri hem arassa mata bilen daňyldy.

Emma şondan soň Blokwiiliň gabaklaryny agyrdyp diýen ýaly çöwrüp gözünü barlan tebib nasagyňam, onuň eýeleriniňem keýpini götermedi. Onuň aýtmagyna görä, gan almaklyk gözüň ýagdaýynyň gowulanmagyna onçakly täsir ýetirmeli däldi.

– Tebibçilik ýolumda men şular ýaly gözagyra iki gezek sataşdym – diýip, Bibijemal eje gapdarakda oturan Eýemyradyň ýüzüne seredip gepledi. – Ozaly-ha Hudaýdandyr welin, şol iki adam gözüne eden emimden nep tapdy...

Eýemyrat şol näsaglara edilen emi bu ýerde-de gaýtalama-gyny tebibden ýalbaryjy äheň bilen haýyş etdi. Tebib razylaşdy-da, öý eýesi aýala içi arassa suwly gazany ojağa atarmagy tabşyrdy. Ol ot ýakylp, gazan atarylýança, nepisje haly horjunyndan çykaran dürli göwürümdäki düwünçejikleri öňündäki matanyň üstünde hatarlaşdyryp goýdy.

Ullakan tomaşa howlugýan ýaly bolup gelen ýene bir-iki sany aýal öňki duranlaryň üstüne urna boldy. Olaryň zyznda bilesigeliji çagalaryň hem üç-dört sanysy bardy.

Keçede gowuşgynsyz halda aýbogdaşyny gurap oturan Blokwiil tomaşagärleriň öz daşyna üýşmegini halamasa-da, ýagdaýa kaýylyk bilen dymmaly boldy.

Pereñliniň pikirini bilen ýaly Akmaral:

– Näme, adam görmediňizmi? Baryň, öz gapyňyzda oýnaň! – diýip, çagalara ýüzlendi. Onuň «Gyzym, saňa aýdaýyn, gelnim, sen düşün» edip, çagalaryň üsti bilen ululara-da ýüzlenmeginden ullakan netije çykmady. Çagalalar birneme yza tesselerem, ulular aýdylany eşitmedik boldular. Töwerekde garantga ýaly bolup oturan belent börüikli aýallar gymyldamalydyram öýtmediler.

Blokwiiliň garşysynda oturan tebibem salamlaryny alsada, goňşy aýallaryň çüýjerilişip oturyşlaryny halamaýan ýaly, olaryň ýüzlerine-de garaman, öz aladasy bilen gümra boldy.

Tebibiň etjek eminiň nämedigini bilmek isläp, Blokwiiliň içi byjyklar barýardy. Çünki ol ylymsyz-bilimsiz tebipleriň

ukybyna hiç mahalam ullakan bil baglamandy, olaryň çykygy ýerine salmaga ussatdyklaryny, döwük-ýenjigi seýiklemäge ökdediklerini bilýärdi. Ýöne görer göz ýaly näzik agza tebibini nep edip biljekdigine ol ynanmaýardy. Eýemyrat goňruň «Gaş bejerjek bolup, göz çykaraymasak ýagşy» diýşi ýaly, entek töweregi birneme saýgarýan göreçdenem jyda düşüläýmegi ahmaldy. Ýöne bu ýurtda Blokwil üçin şol tebiplerden gaýry ýapyşalga ýokdy.

Ojagyň başynda tabşyrylan işleri berjaý eden Annabi-bi bilen Akmaralam bäräk gelip, tebibini indiki buýurjak ýumuşlaryna gaýymdy.

— Bu biçärä ýaňky gan alnyşdan soň, nabat suwuny berseňiz-ä gowy bolardy — diýip, tebib Annabibä ýüzlendi.

— Şu pilleki gahatçylykda nabat barmy, jan ýeňňe?! — diýip, Annabibi ýaňsyly ýylgyrdy. — Nabat tapsak, özümizem iýmän durjakäl.

Jogap tebibe ýaramady. Ol Annabibä gyýa garady.

— Tapsak, özümizem iýmeli welin, hassa jan bilen sag janyň parhy kändir, gelin baý. Özümüz nabady gahatçylyk geçensoň iýsegem bolar.

— Tebib apa näme etjek bolýar? — diýip, kanagat damary halys inçelen Blokwil ahyr Akmarala ýüzlenmeli boldy. — Eger gizlin bolmasa, öňünden aýdaýsa.

Bibijemal tebib giň maňlaýyny galdyryp ýylgyrdy hemem pereňliniň edil öňünde açyp goýan düwünçejikleriniň üstünden elini aýlady.

— Şeýdip, serişdirip goýamsoňam, gizlin syr bolarmy, köşek! Hudaýa şükür, seň gözleň entek agy-garany saýgarýar ahryrn. Saýgararam, enşalla! Gorkmasyn, gyz, düşündireweri! — diýip, tebib soň Akmarala ýüzlendi-de, öwünýän ýaly bolup gepledi. — Bibijemal tebibde hapa ýa köne zat bolmaz. Bu kişmişem ýyljak suwa ýuwulup, üstüne ak hasa ýapylyp guradylan kişmiş. Çybyn-çirkeýem gonan dälidir. Özem Gojuk Mergen atamyzyň eken, ile belli üzüminiň kişmiş bolmaly. Bular ýaly üzümi Rumuň bazaryndanam, Samarkandyň dükanlaryndanam tapmarsyň. Bulaň baryny gaýnadýas. Ýanar ot bolsa,

ähli beladan dep edýän närsedir. Asyl biynjalyk bolmasyn. Oňa göz gerek bolsa, Bibijemal tebibe-de abraý gerekdir. Şeý diýip düşündir, keýijegim, oňa.

Soňra tebip düwünçejiklerden gerek zatlaryny saýlap, bir ýere jemledi. Olar mäjum bolýança, bile gaýnadylmalydy.

Tebibiň emi taýyn bolýança-da esli mahal geçdi. Emma edil dilleşen ýaly, hiç kimden ses-seda çykmady. Öz ýagdaýynyň aladasy, bilesigelijilik Blokwiili geplemäge mejbur etdi.

– Siziň beýle emiňiz bilen şu mahala çenli meniň derdim ýaly dertden saplanan barmy, apa?

– Allanyň etjegini öňünden aýdar ýaly, men weli däl, han ogul! – Düwünçeklerini rejeleşdirip başlan tebip pereňliniň ýüzüne garaman gepledi. – Ýöne şu emiň Taňry bendesine nepi degmedik bolsa, nepi degmejek bolsa, nepi degjegine özüm ynanmaýan bolsam, men bu zatlary eşrepi ýaly apalap, ýanym bilen alyp gelmezdim.

Tebibiň umytly sözleri gulagyna ýaranam bolsa, Blokwiilň kalbyndaky alada azalmady, gaýtam, em edilmeli wagt golaýladygýça, howsalasy artdy. Häzir ol töweregindäki adamlary herhal görüp otyr, tebip aýalyň öz işine ezber bolup giden hereketlerini çalarak synlap otyr. Tebibiň hut häzir horjundan çykaran akja matasynam saýgarýar. Gazandaky zatdan hantama bolup, ak pişigem ojagyň töwereginde aýlanyp ýör. Blokwil ony-da görüp otyr. Bu zatlar iň soňky gezek görünýän bolsa nädip bolar? Zäk, kişmişden edilen em ertirki dogmaly Günüň öňüni öz garalygy bilen hemişelik ýapaýmazmy?

Gaýnadylan emi Bibijemal tebibiň ýanyna getirdiler. Bir-neme sowansoň, tebip ondan gurt ýaly edip, iki sany logalajyk ýasady. Soňra ol aýallaryň birini kömege çagyrdy. Kömege gelenem Akmaral boldy.

Akmaralyň eli ýalaňaç boýnuna degende, Blokwil onuň barmaklarynyň sandyraýandygyny duýdy. Ömründe birinji gezek erkek adamyň tenine teni degen ýaş zenanyň endamynda bolsa çümşüldi döredi. Ol aljyrajak boldy, elini ýesiriň gyzgyn boýnuna bir eltdi, bir aýyrady.

— Seydipjik tutaýsana, garagözüm! — diýip, tebip Akmaralyň eliniň üstünden mäkäm basdy. — Zat görmedik ýaly-la. Berkräk tut özüňem!

Zenanyň, onda-da görmegeý maşgalanyň ýyljak aýasy pereňlini tolgundyrdy. Ol hiç zat duýmaýan kişi bolup, özüni ele almaga çalyşdy.

Jansyz garantga meňzäp, doňan ýaly bolup oturan beýik bürüklü iki aýal tebibiňem, Akmaralyňam hereketlerini ýitilik bilen synlaýardy. Olar Akmaral pereňliniň boýnundan tutup durka, bir-birlerine mekirlik bilen seredişdiler. Ol seredişiňem müňkürlige öwrülip, tiz wagtda obany gybatdan doldurjagy bellidi.

Tebip ýesire iki gözünem giňden açmagy buýurdy. Aýdany edilensoň, onuň sesi agras ýaňlandy:

— Bissimillahi er-rahman er-rahim! Bendäm bendäme sebäp! Bibijemal elti Durdy Hudaýnazar gelniniň eli däl-de, hezreti Lukman Hekimiň eli bolgaý! Ýa Biribar, özüňden medet! Ylahy em bolgaý! Dertler dep bolgaý!

Şol pursadam Blokwiň her bäbeneginiň üstüne bir logala baryp ýelmeşdi. Logalalaryň üstünden arassaja pagta goýlup, daňy edildi. Reňkini derrew gara öwren ak pagta pereňliniň ýagty dünýäsini garaňkylyga aýlady.

«Bibijemal elti Durdy Hudaýnazar gelni» soňky maslahatyny berdi.

— Gözleri birneme awar. Awasa-da, daňyny aýyrmaň. Gözlerinden şabrap suw döküler. Dökülse-de, daňyny aýyrmaň. Daňy ertire çenli dursun.

Tebibiň turmakçy bolýandygyny aňan Blokwil:

— Apa, meniň size «Taňry ýalkasyndan» başga bermäge zadym ýok — diýdi. — Beýik Alla sizi öz penasynda aman saklasyn!

Akmaral dilmaçlyk etmänkä-de «apa» sözünden özüne ýüzlenilýändigine düşünen tebip mylaýym ýylgyrdy.

— Maňa seň ýaňky alkysyňdan zyýat aklyk gerekgäl, köşek. Edenim em bolsun!

...Tebibiň aýdyşy ýaly boldy. Kepbesine eltilensoň, Blok-wiliň gabaklary awuşamaga başlady. Esli mahal geçensoňam, gözünde suwuklygyň peýda bolandygy bildirdi. Şonda-da ol çydamaly boldy.

Pereňli uzyn gys gijesini dik oturyp diýen ýaly geçirdi. Ol wagtyň ir ertirdiginem, giç aqşamdygynam anyk saýgar-mady. Onuň üçin wagtyň ähli pursatlary garaňky gijä aýlandy. Ol diňe çak edýärdi. Şonuň üçinem kepbäniň içinde kimdir biriniň peýda bolanyny duýanda, eýýäm Gün dogup, adamlar aýak üstündedir öýtdi.

– Oýamydyň, Žorž? – diýen tanyş ses eşidildi.

– Uklamogam-la. Ýöne gysaryp ýatyrдым. Häzir gündiz-mi, gije, Akmaral?

– Daň atyp barýar.

– Onda sabaň haýyr bolsun!

– Men saňa nabat suwuny getirdim, Žorž.

Ol habary eşiden pereňli çaga ýaly tolgundy. «Özleri iýmä-ge zat tapanok welin, munuň edip ýören zadyny gör! Men muňa ýene münkürem boldum-da...»

– Maňa zat gerek däl, Akmaral – diýip, Blok-wil sypaýy-çylyk etdi. – Men bendilige-de razy, kynçylyga-da. Gözüm açylsa bolýar. Ähli arzuwym şol.

– Gözüň açylmagy üçinem nabat suwuny içmeli-dä. Te-bip ene şeý diýip gitdi ahyryn. Me, iç!

Özüne tarap uzadylan şakäsäni sermeläp tapjak bolanda, pereňliniň barmaklary Akmaralyň goşaryna degdi. Ol galtaş-ma göz açyp-ýumasy salymyň içinde bolup geçenem bolsa, ýesiriň aýazly gys gijesinde üşän barmaklary oda çoýunan ýaly boldy.

– Uzaga çeken betbagtlykda-da bagtly pursatlar bolma-ly-da!

Ol sözleriň nabatly suw barada ýa-da özi hakda aýdyla-nynyň arasyny oňly açyp bilmedik Akmaral pyşyrdady:

– Tizräk iç, men käsäni äkideýin, Žorž!

Şakäse dolabara edilip getirilen nabat suwy sowugam bol-sa, Blok-wiliň bedenine ýylylyk bolup ornady.

Bibijemal tebibini bellap giden wagty yetende, Blokwiini gözününi daňysyny aýyrdylar. Daňy aýrylan badyna-ha yesirini ýagdaýy öwerlikli daldi welin, ýuwaş-ýuwaşdan älem ýagtylyp ugrady. Günorta golaýlanda, pereñlini gözleriniň görşi nasaglamazyndan öñküsi ýaly bolmasa-da, az-kem gowulaşdy.

Erteki gününe birneme umyt döränsoň, Blokwil özüni täzeden dünýä inen hasap etdi. Asyl ol giň jahany ýañadandan görýändigine begenmekden ýaña bendiliginem, kyn gününem birbada ýadyndan çykardy. Hatda sulhunyň almaýany Eýemyrady hem ol özüne hossar, ýakyn adam hasaplady.

Bir hepde töweregi wagt geçensoň, Blokwil tä ömri ötyänça Gojuk obasyndan gelen Bibijemal tebibini minnetdarlyk bilen ýatlap ýörmeli derejä yetdi, gözi asla nasaglamadyga döndi. Uly howp geçensoň bolsa, ýene öñki köne heñnam — yesirlik dünýäsiniň hupbatly sagatlary başlandy...

Bir gün öylänler Eýemyradyň gapysynda iki sany aýal peýda boldy. Olaryň ikisem orta ýaşlaryndady. Aýallaryň juda inli bolup görünýän, gat-gat edilip, mäkäm daňlan ýüň guşaklaryndan çen tutsaň, olar uzak ýol söküp gelen bolmalydylar. Blokwil ol aýallar özüne hyrydar bolup gelendir öydüp, eger-eger, çakam etmeýärdi. Gaýtam, ol urşuň apyla-sapylasyny sowan adamlar indi dogan-garyndaşlara myhmançylyga çykyp başlandyr öýtdi. Entek baharyň ekin-dikin aladasy hem öñde bolansoň, häzirki elboşluk mahaly myhmançylyk bilen oba-oba aýlanyp ýörmeli wagtdy.

Daş çykan Annabibi olar bilen görşenden soň, goňsy öýden Akmaral hem çagyryldy. Akmaral mydama-da pereñli bilen gepleşilmeli bolanda, dilmaç hökmünde idelýärdi.

Akmaralyň yzyna düşen iki aýal kepä tarap yöneldi. Blokwil diňe şondan soň aýallaryň özüne dahylly bir alada bilen gelendiklerini çaklady. Ýöne başga ýerden gelen adamlara özüniň nämä derkar bolup biljekdigini welin, çaklap bilmedi. Üstesine-de, kepä tarap gaýdan aýallaryň zyndan garap duran Annabibi, näme üçindir, elini alkymyna ýetirip, ýañsyly

ýylgyrýardy. Onuň beýtmesi hem pereňli üçin düşnüksizdi. Ol ýa-ha gelen aýallaryň, ýa-da Blokwiň üstünden gülyän ýalydy. Kepbä ýetip gelyän Akmaralam çalarak ýylgyrýardy.

Gelenler ýesire salam berdiler-de, kepbäniň daş işiginde oturyberdiler.

Akmaral aýallaryň näme maksat bilen gelendiklerini beýan etdi. Habary diňlän ýesir Annabibiniňem, Akmaralyňam näme üçin ýylgyrandyklaryna düşüniş galdy.

Düşünensoň, onuň özi-de, diňe bir ýylgyrmak däl, loh-lohlap gülmäge-de mejbur boldy.

Asyl uzak obadan gaýdan aýallar Blokwi tersokan molla hasaplap, ondan haraý islöp gelen ekenler.

Içki joşguny birneme köşeşen Blokwi:

— Meniň dogajada hiç hili dahylymyň ýokdugyny siz bu biçärelere düşündiriň, Akmaral — diýdi. — Men beýle zatlardan asla baş çykarýan adam däl. Üstesine-de, men dogajada hiç mahal ynanmandymam, ynanmaýarynam.

Akmaral aýdylany düşündirende, gelen aýallaryň biri:

— Eliňden-diliňden gelyän ýagşylyk bilen Taňry benderine kömek etmegiň sogap bolýandygyny, ony gaýgyrmagyň günä bolýandygyny sen oňa aýt, keýik — diýip, edil Akmaraldanam öýkeli ýaly, ýüzüni kesä sowup gepledi.

Akmaral entek ol aýdylany Blokwiye ýetirip, ýetirmänkä-de:

— Senem ýaşyrjak bolup oturmasana, gyz — diýip, ikinji aýal-a Akmaraldan öýkeli ýalydygyny ýaşyrjagam bolmady. — Biz muň tersokandygyny anyk bilip geldik ahyryn. Bu hakda Hangeçen bazarynda-da her gezek gürrüň edýämişler. Ugrunda bolmasa, dabarasy Hangeçene dolup, agza-dile düşmezdi ahyryn.

Blokwi ýene ýylgyrmaly boldy:

— Men hatda musulmanam däl. Men katolik. Siz, iň bolmanda şoňa bir düşüniň ahyryn, apalar!

Aýdylanyň manysyna doly düşünmeselerem «apalaryň» ikisi iki ýerden närazylyk bildirip, baş ýaýkadylar. Olaryň biri-hä özüniň juda köp bilýändigini hem tekrarlamağa çalyşdy.

– Tersokan diňe musulmanda bolmaýa, şaýylarda-da bol-
ýa, gyz...

– Şaýy hem musulman ahyryn, apa! – diýip, Blok wil ol
aýalyň ýalňyşyny düzetmäge synanyşdy. – Şaýylaram sizden.
Ýöne olar Hezreti Muhammetden onuň giýewisi Hezreti Ase-
dulla Alynny biraz ileri tutýarlar.

– Ana, gördüňmi?! – diýip, beýleki aýal pereňliniň küş-
düniň güýçlüdigini bilensoň, ýoldaşynyň ýüzüne garady. –
Hemme zatdan başy çykýan tersokan bolmaly diýip men saňa
aýtmanmydym?

Ikinji aýal hem öz işini öňe sürmäge dyrjaşdy.

– Özi aýtmasa-da, biz muň musulman däldigini bilýäs.
Ýöne ol biziň bir suwluk ýoldan paý-pyýada gelenimizem bil-
sin, keýik. Şonam aýt. – Birdenem bokurdagy dolan aýal ge-
pini kynlyk bilen dowam etdi. – Annamyrat jan indi ýarym
ýyl bäri gana ukusyny alanok. Ymyzgandygy oýanýa, ymyz-
gandygy oýanýa. Tebip baryna gatnadyk, molla baryna ýykyl-
dyk. Peýda bolmady. Pereňli mollaň bize rehimi insin, keýik.
Şuny oňatja düşündirip aýdaweri, dünýäm. Annamyrat jan
biziň ýalňyz perzendimiz.

«Pereňli molla» sözüni eşiden Blok wil gülmelidi ýa-da
ýylgyrmalydy. Emma garşysynda başbogusy bilen gözýaşyny
süpürüp oturan aýalyň naýynjar görnüşi ony ýylgyrmakda-
nam, gülmekdenem saklady.

Gözýaş edensoň, birneme ýüregi düşüşen aýal ýene Ak-
marala ýüzlendi:

– Jan keýgim, biziň zarymyz bar, zorumyz ýok. Biz hemme
zady bilýäs. Gizlejegem bolmaň. Bir oglanjyk derýa gark bo-
lup, ýarym günden soň suwdan cykarylypdyr. Şonam pereňli
molla aga özüne getiripdir. Onam eşitdik. Ýolda gelýäkäk,
bir nätanys aýal: «Pereňli molla okap-okap, öz batyl gözünem
açady» diýdi. «Ot ýanmasa, tüsse çykamaz». Sakasy-ha Hu-
daýdyr weli, bize-de rehim etsin, bu. Şuny aýdaweri, dünýäm.
Seňem eliň, diliň dert görmesin!.. Biziň bagtymyza muň diline
düşünýänem tapylaýdy... Aýdanymyň gylyny gymyldatman
düşündirewer, keýgim!

Akmaral haýyşy berjaý etdi, başaryşyndan aýdylan sözleriň ýekejesinem üýtgetmän düşündireninden soň, jogaba garaşdy.

– Men näme etmeli indi? – diýip, gaýtam, Blokwiiliň özi dilmaçlyk edýäne sowal berdi.

Akmaral dymdy. Dymmaklygyň magadyna ýetmek islän aýal gyssandy:

– Näme diýýä, dünýäm?

Aýallaryň umydyňy derrew puja çykarmak islemedik Akmaral özüne ikilik etdi:

– Oýlanaýyn diýýä.

Gözyaş eden aýalyň ýüzi birneme açyldy.

– Ana, gördüňmi! Oýlansyn, keygim, oýlansyn. Ertire çenli oýlanjak diýse-de, biz daşarda garaşyp oturmagarazy.

Blokwil myhmanlarynyň öz göwünleriniň isleyän jogabyny almasalar, ýan bermejekdiklerine göz ýetirensoň, esli oýlandy. Ol musulman dogamanlarynyň, mollalarynyň özlerine düýrmeği bilen ynanýan adamlara edip bilýän täsiri barada köp zat eşidipdi. Üstesine-de, Parižden Gündogara gadam basmak bilen şol dogamanlaryň özlerinem görüpdi, adamlaryň olara köre-körlük bilen ynanyşlaryna-da şaýat bolupdy. Hemze Mürzäniň goşunynda-da doga ýazyp berýän, çüfleýän sowatly adamlar bardy. Olar Blokwiiliň hut gözünüň alnynda duza, kişmişe, dikeç nabada dem salypdylar. Dem salnan zatlardan serbazlaryň nep tapany kändi. Blokwil bir zada ýürekden uýmaklygyň uly netije berýändigine ynanmaly bolupdy.

Bir gezek Blokwil surnaýçylar toparynyň din ündewçisi bilen özara gürleşip durka, orta ýaşlaryndaky serbaz oňa ýüz tutdy. Ol özüniň her sagatda diýen ýaly aýak ýoluna gitmeli bolýandygyny, şonlukda, halys ysgyndan düşendigini aýdyp, ýardam etmegini sorady. Tersokan diýilýän din ündewçisi ilki bilen-ä serbazyň iki gözünüň arasyna sag eliniň süýem barmağy bilen esli salym basyp durdy. Soňam onuň gözlerine özüniň ujy hanjarly ýaly nazaryny dikip durka, serbaz üçin düşnüksiz sözleri samrady. Zzyndanam: «Şu günden şeýläk iki günde bir

gezek, diňe daň saz beren wagty aýak ýoluna gidersiň» diýip, buýruk berýän ýaly äheňde aýtdy. Minnetdar bolup giden serbazyň zyzndan garan Blokwił içini geplettdi: «Saňa oýnatgy serbaz diýerler!»

– Siziň çüfläniňizden oňa peýda bolarmyka?

Tersokan örän ynamly jogap berdi:

– Iki gün geçensoň, bar-da, özüň sorap göräý. Edil meň aýdyşym ýaly bolar.

Blokwił öz ýanyndan tersokanyňam üstünden güldi.

Bolan waka pereňliniň ýadyndanam çykyp gitmelidi welin, dörän ýagdaý ony ýene geçen wakanyň üstünden eltdi. Aradan sekiz-dokuz gün geçensoň, Blokwił ýene şol tersokan bilen dünýä wakalary barada gürrüňleşip durka, içi geçýän serbazyň öz ýanlaryna gelyänini gördi-de:

– Jenap, siziň näsagyňyz ýene bärlik gelyär welin... – diýip ýylgyrdy. – İçini saklap bilmeyän bolsa gerek!

Tersokan ýene ynamly gepledi.

– Ol bu gezek başga alada bilen gelyändir.

– Ertirden aqşama çermegi elindäki serbazyň şondan gaýry näme aladasy bolup bilerkä?

– Ynha, ony özüň bilersiň.

Haýdap gelen serbaz tersokanyň öňünde baş egdi, salam berdi.

– Iltimas bolsa...

– Aýdyber, rugsatdyr! İçin durdumy?

– İçim durdy welin...

Blokwił tersokanyň ýüzüne geň galyp seretdi. Pereňliniň müňkürlük edenini unutmadyk tersokan, tumşugyny birneme ýokaryk tutup, gabarylýandygyny aňdyrdy.

Serbaz habaryny berdi:

– İçim-ä aýdyşyňyz ýaly boldy welin, ýene biraz kömek edäýseňiz diýmäge geldim...

– İçin duran bolsa, indi näme gerek saňa?

Serbaz utanyan ýaly, ýere seredip durşuna ellerini owkallaşdyryp gepledi:

– Siz maňa daň saz beren mahaly aýakýoluna gitmegi buýurdyňyz. Biraz karamrak bolýar. Ukyň şirin pursady ýor-gandan çykyp, aýak ýoluna gitmek gaty ýakymsyz...

Tersokan serbaza sözüni soňlatman, elini ýokaryk galdyrdy.

– Gün dogan badyna bellesem bolarmy?

– Tüýs wagty-da! – diýip, serbaz begençli jogap gaýtardy.

Tersokan geçen gezekki eden hereketlerini täzeden gaýtalady-da, serbaza pata berdi. Möhümi bitdi hasap eden serbaz minnetdar bolup gitdi.

Şol pursat öz çakynyň nädogry bolup çykandygyny boýun alan Blok wil gadymy hytaýlylaryň näsagy em bilen däl-de, söz bilen bejerendiklerini hakydasyna getirdi... Hut şu mahal öz garşysynda oturan iki sany aýalyň naýynjar garaýyşlaryny synlan pereňli içi geçýän serbazyň düşen gününü ýatlamaly boldy. Şeýle hem ol tersokanlaryň edýän işleriniň gaýry çykalgasy ýok adamlara gerekdiği, hatda zerurdygy hakda oýlandy. «Ynanyp gelen bolsalar, belki, mendenem bulara peýda deger?»

Blok wil Akmaraldan näsag diýilýäniň näçe ýaşyndadygyny, näme bilen meşgul bolýandygyny bilmegini sorady.

Uklap bilmeýän on alty ýaşyndaky öz deň-duşlarynyňkydan esse ýarym agyr agramly, iýip-içip, ýarym ukuly, ýarym oýa ýatmaktan gaýry pişesi ýok ýigdekçe bolup çykdy.

Blok wil özüne tarap siňe-siňe seredende, getirilen aklyga ser salýandyr öýden aýal elinde saklap oturan düwünçegini öňe uzatdy.

– Boş gaýtmaly diýip, düwünçejik getiräydik biz-ä. Molla pereňliniň nepi degse... Degerem enşalla!

Tersokan derisine girmeli eden Blok wil, ozaldanam şeýt-mäge endik edip giden ýaly, düwünçegi tolgunman açdy. Onuň içinde her biri edil towuk ýumurtgasy ýaly guradylan peýwendik erik bar ekeni. Pereňli erikden penjesini dolduryp aldy-da, ysgap gördi, soňam olary bir bölek ak kagyzyň üstünde goýup, siňe seredip oturdy.

Pereňli molla diýilýän «tersokanyň» edýän hereketleriniň birini hem sypdyrman synlap oturan iki aýal dört sany medet dileýän bakyşly göze öwrüldi.

- Siz haýsy mülkden bolmaly?
- Soltanyz mülkünden, molla aga.

Blokwil Merw alnandan soň çeken kartasyny ýatlady. Soltanyz mülki Merw galasynyň günorta-gündogaryny alkymlap oturan oba bolmaly Soltanyzdan Semendige çenli hem üç far-sah töweregi ýol ýatyr. Ýzyňa gaýdaňda-da şonça.

Göz çaky bilen öňi-zyy ölçän Blokwil myhmanlaryna tab-syryk bermäge başlady:

– Ertir namazy wagtyndan soň pyýadalap bir atlynyň yzy-na düşen näsag Semendigiň ilersindäki depäniň daşyndan üç gezek aýlansyn-da, birneme «hähini» alansoň, ýene yza gaýt-syn. Aýgysa, nan iýsin, suwsasa, suw içsin. Çay içmesin. Ukusy tutsa, uklamasyn. Semendikden yza gaýdylanda, orta ýoldan geçilensoň, Seýitnasyr öwlüýäsi gabat geler.

– Dogan, muň bilmeýän zady ýok-da! – diýip, aýallaryň biri pyşyrdady. – Beýleki aýdylany tassyklap baş atansoňam, öz geňirgenmesini özi kanagatlandyrdy. – Özi tersokan molla bolsa, öwlüýäleri bilmezmi.

– Seýitnasyr öwlüýäde dyz epip, Gurhanyň «Yhlas» süre-sini okap gaýtsyn. Özi bilmeýän bolsa, ýanyndaky okasyn...

– «Yhlas» süresi haýsy bolýaka?

– «Kulhualla» – diýip, Blokwile derek Akmaral jogap berdi.

– Ýene gaýtalaýan, çay içmesin, suw içsin. – Aýallaryň öňünde hakyky molla öwrülen Blokwil düwünçekdäki erikle-riň köpüsini yzyna gaýtardy. – Aşşam ýorgana girmezinden ozal şu eriklerden ýekejesini maňlaýynyň üstünden üç gezek aýlap, agzyna salsyn. Iýende-de çüflenen erigiň özünü uklat-jakdygynyň pikirini etsin. Ýassygy hem gaty belent bolmasyn. Kellesini ýassyga goýanda-da, tersokan molla barada oýlan-syn. Men oňa uklamagy buýurýan.

Uklap bilmeýän ýigidiň enesi bolsa gerek, eýýäm kalby takat tapan aýal erikleri eteginde saklap oturyşyna:

– Bir doga-da ýazyp bersin, gyz! – diýip, Akmaralyň ýü-züne mylaýym nazar bilen seretdi. – Sen-ä, keýgim iş bitirdiň.

Sen bolmadyk bolsaň, pereňli molla biziň ýüzümize-de garajak däl ekeni.

– Pereňli hemme kişiň möhüminem bitirenokdy welin – diýip, Akmaral gülmän-yşman gepledi. – Siziňki oňuna boldy.

– Hudaý oňuna edýändir!

Blokwil başyny başlan mollalyk işini ahyryna ýetirmeli etdi. Ol eline alan bir bölek kagyzyň ýüzünde esli salym galamyny oýnadyp oturansoň, öz dilinde: «Sua kop akkompli tut le intenson de bon žan» diýen sözleri ýazdy.

– Muny näme etmeli?

– Ony aqşamlaryna näsagyň ýassygynyň aşagynda goýuň! Öz eli bilen goýsun.

Blokwil bu hereketlerini sada adamlaryň üstünden gülmek üçin däl-de, olaryň göwnüni ýykmažlyk üçin etdi. Şeýle hem ol «dem salan» eriginden, beren dogasyndan peýda boljakdygyna ynandy. Sebäbi ýörite gelen adamlar pereňlä halys yürekden ynanyň gelipdiler. Has betereň Soltanyndan Semendige paý-pyýada gidip gelen adam düýpli näsag bolaymasa, derrew agyr uka gitmelidi.

Iki aýal pereňli molla, Akmarala, ýüzugra Annabibä-de alkış baryny aýda-aýda ýola düşdi.

Aýallaryň diline düşen, täze dörän tersokan pereňli mollanyň dabarasynyň dag aşjakdygy bolsa ikuçsuzdy.

Blokwil Gebang diýilýän Hindi palmasynyň ömründe ýekeje gezek, onda-da diňe ömrüniň ahyrlap, gurajak ýylynda gülleýändigini ýatlady. Ol özüni hem bu ýyl tersokanlyk edip, ömrüniň iň soňky ýylyny ýaşap ýörendirin öýtdi. Ol öz tapan deňeşdirmesine özi ýylgyrdy.

Aýallar ýola düşenlerinden soň kän mahal geçmänkä, Eýemyradyň guýusyndan suw almaga gelyän ýesir görüldi. Onuň guýa gelşi hem düşnüksizdi. Suwa gelyän adamyň elinde kúýze ýa-da suwkädi bolmalydy. Ýesir welin, uzyn ellerini halanladyp, boş gelyärdi. Onuň pereňliniň ýanyna peýwagtyna oturmaga gelip bilmejekdigi-de düşnükliidi.

Ýesir kepבaniň agzyna gelip, aýak çekdi-de, salam-heligi hem unudan ýaly:

– Agabeg! – diýip, sojady. – Men öz gulagym bilen eşiden habarymy size aýtmaga geldim.

Blokwil özüniň tersokan molla bolşy barada aýdyljakdyr öýtdi.

– Senem menden doga almaga geldiňmi?

Ýesir aýdylana düşünmedi ýa-da eşitmedi, ol hakda oýlanman, getiren habaryny aýtdy:

– Şu gije sizi ogurlajakmyşlar, agabeg!..

Habar ýakymсыzam bolsa, manysyny kellesinde aýlap ýetişmedik Blokwile täsir etmedi.

– Ogurlajakmyşlar?! – diýende, onuň sesi hem üýtgetmedi. – Ogurlanar ýaly men nä bir tokga altynmyşymmy?

– Hawa, ogurlajakmyşlar. Sizi bu ýerden ogurlap, başga ýerde satjakmyşlar.

– Ony saňa meni ogurlajak adam aýtdymy?

Ýesir öz getiren gaty möhüm hasaplaýan habaryna kem-baha garalýandygyny halamady. Bolsa-da, ol öz adamçylyk borjuny bitirmek isledi.

– Maňa ony Merwiň etegindäki Gökje mülkünden meň agabegimiň öýüne tohum äkitmäge gelen ýesir ildeşim aýtdy.

– Menem sen ýaly bendi ahyryn. Ikimiz kime gerek? Ogurlanmasamam, bu günde-ertede azat bolmajagym çyn. Bendilikden bendilige düşeniň üçin nä ýagdaýyň üýtgeýämişi?

– Oňa baha bermek meň işim däl, agabeg. Meňki ýöne eşitdirmek. Bir bähbit görmejek adam bendini ogurlap, bendilikde saklajak bolmaz ahyryn.

Habar getirende gyssanany üçin salam bermedik ýesir, gide bolsa aýdan wajyp hasaplan täzeligine ullakan üns hem berilmäni üçin pereňli bilen sagbollaşman diýen ýaly gitdi. Ol Akmaralyň öýüniň aňyrsyna aýlanyp gözden ýitensoň, Blokwil özüne gelen ýaly boldy. Ýesiriň getiren habary, täzedden güýje girdi.

Blokwil tolgunyp ugrady, özi barada ile ýaýran badyhowa gepler hakynda oýlandy. Eýemyrat goňruň öz ýesirine kesen

nyrhyny ýene telim esse galdyrjakmys̄ diýip, düýn-öňňin gulagyna ýeten habaryňam düýp manysy indi onuň aňyna ýetdi. Bendiniň elini-aýagyny baglap, bir obadan başga bir oba eltäge-de, dört-bäş müň tümen nyrh kesip biljek adamlaryň ynsap barada oýlanmajaklary çyndy. Blokwiň kellesinde ýene Buhara, Hywa diýen howply sözler aýlanyp başlady. Iň bolmanda, tümen gazanmak maksady amala aşmasa, aýak yzlaryny bozmak islän betpälleriň bendini ýandak küdesiniň üstüne taşlap, aşagyndan ot bermeklerem mümkin. Şeýle wakalar hyýalyna gelende, Blokwil şujagaz gününe-de şükür etdi. Garny doly doýmasa-da, açlykdan ölmek howpy ýok, gündizlerine aýagy-da, köplenç, gandalsyz.

Blokwil gop berlen ýaly bolup ýerinden galdy-da, göni Akmaralyň bolýan gara öýüne tarap yöneldi. Ol çalt ýöräp baranam bolsa, gapa ýetensoň, aýak çekdi-de, Mämmedöwez pälwana öýkündi. Ardynjyrama jogap gelmänsoň, Blokwil seslenmeli boldy.

– Akmaral! Man banda Žorž. Haheş mikonäm, biýand birun, bäroýe şoma häbäri daräm.*

Ensi takyrdady-da, gara gapy bilen garamtyl kilim aralykdan Akmaralyň ak ýüzi görüldi.

– Çe häbär? Guş mikonäm. Beguid!**

Blokwil habaryny berende, birbada aňk-taňk bolan Akmaral aýdylan howp edil häzir amala aşýan ýaly ýakasyny tutdy.

– Ony saňa kim aýtdy?

– Tanyş ýesir ýörite gelip, aýdyp gitdi.

– Beýle bolsa, Eýemyrat dädeme duýdurmary eken-dä!

– Siz bolmasaňyz, oňly düşündirip bilmezmiäm öýdüp bäräk gaýdyberdim. Meni bagyşlaň!

...Ýesiri yzyna tirkäp, Akmaralyň gapyda peýda bolmagy edil şol mahal bosagadan daşaryk ätlän Eýemyrady ör-gökden getirdi. Ol ikisiniň bile gelmegini halamadyk öý eýesiniň sesi tutuksy çykdy:

– Kelte tirkelen ýaly bolup durşuňyz näme?

* Men bendi Žorž. Daş çykmagyňzy haýyş edýän, size habarym bar.

** Näme habar? Diňleýän. Aýdyberiň!

– Şu gije pereňlini ogurlajakmyşlar, Eýemyrat дәde. Şony aýdaly diýip geldik.

Habar geňem bolsa, Eýemyrat geňirgenmedige meňzedi.

– Ony saňa kim aýtdy?

Akmaral Blokwiile tarap seretdi.

Dogrusyny aýtsa, habar getiren serbazyň gününüň kynlaşmagynyň ahmaldygy barada oýlanan pereňli hakykatdan gaçgalaklady.

– Kimden eşidileni wajyp дәl, habar wajyp, agabeg.

– Onyň-a dogry, pereňli... Be-e, şeýle gep öňem meň gulagyma ýetýädi welin, ahyr çyn boljag-ow! – diýip, Eýemyrat edil häzir gijemeyän ýeňseçukuryny gaşady. – Boş gürrüňdir öýdүpdim men-ä...

Habary diňlän Eýemyrat bellibir jogap hem gaýtarmam, öýüne sümүldi, derrewem yzyna çykdy. Onuň elinde sapaңça bardy.

Goşa nilli pereň sapaңçasyna Blokwil hyrydar nazar aýlady. Eýemyrat ýaragy ýesire uzatdy.

– Me, sapaңçany bir yanyňda sakla!

Blokwil öz sapaңçasyny höwes bilen alsa-da:

– Esgeriň oksuz sapaңçasyndam çopanyň taýagy gowudyr, agabeg! – diýdi.

– Gaty beýle-de дәldir! – Eýemyrat ýylgyrdy. – Ogry halkynyň gorkýan zady ýarag bilen gözdür. Ýogsam, gözüňem oky ýok ahyryn. Çopan taýagyndan haýwan gorkýandyr. Hudaýa şükür, indi iki gözüňem öňküsi ýaly görgür. Geleniň kimdigini saýgararsyň. Sapaңça oksuzam bolsa, ýanyňda dursun. Türkmende «Ogry syrty gowşak» diýen gep bar. Batyr adamam söweşe girende ölümden gorkmaz welin, ogurlyga gitse, görer gözden gorkar. Gorkaga ähli zat goşa görnermiş. Seň oksuz sapaңçaňam oňa okly bolup görner.

– Ogurlar gelse, men olara näme diýmeli? Oksuz sapaңça bilen nädip goranaýyn?

– Sapaңçany çene-de «Ataryn!» diýip gygyryber. Ogrynyň ýene bir gorkýan zady galmagalдыr...

Eli oksuz sapançaly Blokwil tä kepbesine ýetýänçä «Ataryn!» diýen sözi içinden gaýtalap gitdi...

***

Guýa gaçan oglanjykdan serpaý düşen silkme telpegi çümre geýip, köne ýorgana dolanyp oturan pereňli pikir atynyň toýnaklarynyň dükürdisinden ýaňa, gije bir çaka baranam bolsa, uklap bilmedi. Onuň şeýle ýagdaýda ertire çenli hem çirim etmejeği çyndy.

Daşary imisalalykdy. Türkmenlere endik bolan agşamky çay-çörekden soň bir-biregiň öýüne ýygnanyşanlar gaýdyşsa, ýatar wagty boldy diýildigidi. Pereňliniň çakyna görä, ogry-jümrüler, betpygyl adamlar diňe şondan soň maksatlaryny amala aşyrmak bilen bolmalydylar. Ýatar wagty hem bireýýäm geçip gidensoň, Blokwiliň aladasy hasam artdy.

Pereňli ýesir Eýemyrat agabeginiň öz bendisini muğt elinden gidirmek islemeýändigini bilýär, ýöne başga bir zada welin düşümeyär. Eger-de Eýemyrat goňur «Bendisini ogurladypdyr» diýen ýaman ada galmak islemeýän bolsa, eger-de Eýemyrat goňur öz bendisini satyp gazanjak pulundan dynmak islemeýän bolsa, näme üçin ýesiri agzy açyk köne kepbede galdyryjarka? Näme üçin ol ýaman niýetli adamlaryň gözüne çöp atmak maksady bilen, neneň-niçik bolýança, iň bärkisi, gijesine beri ony öz öýüne ýatmaga çagyraýmajarka? Ýa-da ol şeýdäýse, öz jany hem howp astynda galar öýdýärmikä? Belkem, ol ýesir ogurlansa ogurlansyn, öz janym aman galsa bolýar diýýärmikä?

Birdenem gijelikde kepba tarap süşüp gelýän gara zat görüldi. Nämedigi açyk aňdyrylmaýany sebäpli, gelýän gara hasam gorkunç zada meňzedi. Onuň ýap-ýaňyja öz kellesinde agabeginiň bolşy baradaky dörän sowallarynyň jogabydyr öydüp çak etmänsoň, ýesir ýetip gelýän howpy garşylamaga häzirlendi, oksuz sapançasyna ýapypşdy. Emma:

– Sen entek uklaňokmy-how, pereňli molla? – diýip, kepbedäki gymyldyny duýan Eýemyradyň sesi geldi. Onuň

äpet bir gara zat bolup süýşüp gelmeginiň sebäbi bolsa, eginde keçä dolangy ýorgan-ýassykdy.

Içi ýorganly keçe gapdalyna güpläp düşensoň, Eýemyradyň maksadyny bilen Blokwil:

– Siz geldi, agabeg? – diýdi, hemem öz hereketiniň alagaraňkyda görünmejegini bilse-de ýylgyrdy.

– Hawa, biz geldi! – diýip, ýesiriň çalgırt gepleýsine öýkünen Eýemyrat kepäniň bir böwründe düşegini ýazmaga durdy.

Agabeginiň bu hereketini, bir tarapdan, özüne hormat diýip kabul eden pereňli oňa ýakymly söz aýtmak isledi. Emma ony-da öz göwnüniň isleýşi ýaly derejede aýdyp bilmänsoň, diňe:

– Ýagşy, agabeg, ýagşy! – diýmek bilen çäklendi.

– Elbetde, ýagşy. Hudaýa şükür, ýagşy! – Ýüz-gözi-de görünmeyän Eýemyradyň güňleç sesi alagaraňkylygy böwsüp, pereňlä yetdi. – Ýekeden iki gowy bolar-da. «Ýekelik Hudaýa ýagşy» diýip, yöne ýere aýdan däldirler. – Kepbede jogap sözi eşidilmänsoň, ýene Eýemyradyň özi geplemeli boldy. – Senem-ä biz diýip görgi görýänsiň welin, pereňli molla, bizem sen diýip, az let iýemzok. Hernä niýetimiz çepbesine çöwrülüp, okan namazymyz ürküzen gurbagamyza degmän durmasa ýagşydyr.

– Ýagşy! – diýip, Blokwil agabeginiň aýdan sözlerinden özi üçin düşnüklişini gaýtalady.

Blokwil Eýemyradyň ýorganyny ýazandygyny, ýassyga gýşarandygyny görmese-de, hykgyldysyndan hem «Ýa bissimilla!» diýen sözünden aňdy. «Bissimilla» onuň Eýranda-da, türkmen topragynda-da hälimi-şindi eşiden sözüdi.

– Sen ýatdyňmy? – diýip, duldaşyndan ses-üýn bolmansoň, Eýemyrat garaňkylyga sowal gönderdi.

– Man ýatma ýok. – Gülkünjirägem bolsa, garaňkylyk Eýemyrada manysy düşnükli jogap getirdi.

– Onda men-ä ýatdy bar edäýjek, pereňli molla – diýse-de, öwrenişmedik ýerinde Eýemyradyňam mahaly bilen ukusy tutmady.

Blokwiliň agabeginiň aýdyşy ýaly, herhal ýekeden iki ýagşy boldy. Diline oňly düşünmeseňem, ýanyň höwürlilik gowy bolýar ekeni. Üstesine, hem öý eýesiniň, hem gul eýesiniň ogrularyň garşysyna çykмага taýyndygy, öz rahat öýünden ýaban ýatyp, sowuk gijäni köne kepbede geçirmäge döwtalaplygynyň sebäpleriniň biri öz bähbidini aramagam bolsa, pereňli üçin ýakymlydy. Goňsusy geplemese, geplemesin, diline düşünmese, düşünmesin, barybir, Blokwil indi ýalňyz dälidi.

Birdenem:

– Ahwallar ýagşymydyr, pereňli molla? – diýen ses ümsümligi bozdy.

Eýemyradyň uklamandygyna begenen pereňli derrew:

– Ahwal naz – diýdi.

– «Näz» diýeni ýagşy diýdigi bolara çemeli. Hawa-da, aýalyňam näzi ýagşy bolýa-da... Şeýdip, daň atýança samraşyp ýatsa-ga, Gün doganson, seň türkmençe jürläbermegiňem ahmaldyr.

Adam bilen däl-de, garaňky kepbe bilen gepleşilýän ýaly bolup dursa-da, ukusy tutmaýan pereňli üçin garaňkylykdan tanyş ses gelip dursa ýagşydy.

– Sen, Jorj, öylendiňmi?

Blokwil üç sözüň ikisine düşündi, esasy üçünjisine düşünmedi. Şonuň üçinem tutuş sowal düşnüksiz bolup galdy.

– Öýlenipmidiň diýýän men saňa.

– Düşündi ýok, agabeg.

– Näme diýsemkäm? Keýwany barmy, keýwany?

Blokwil pars dilindäki «kedbanu» diýen söze golaý aýdylan gepiň manysyny aldy.

– Kedbanu nist... Kedbanu ýok.

– Eneň barmy?

– Ene war.

– Ataň barmy?

Blokwil dymdy.

– Peder barmy, peder? – diýen Eýemyrat oňa kömege yetişdi.

– Pedär nist.

– «Nisiň» nämaýt?

– Ýok.Ýok – diýip, Blok wil derrew ýalňyşyny düzetti.

– Şeýtsene, walla. Ýogsam, «nis» diýdiň, «pes» diýdiň, tapdyň bir düşnüksiz gepi. Ýöne sen «war» diýme, «bar» diý, ba-ar-r!

– Ba-ar-r.

«Mollaçylygynyň» rowaç alýanyna begenen Eýemyrat «şägirdi» görmeýänem bolsa ýylgyrdy.

– Öz-ä boluberjek ýaly... Jorj, seň diniň näme? Musulman-a däl sen.

– Män din musulman ýok.

– Musulman däldigiňi özüm aýtdym-a.

– Man katolik.

– Onyňa-ha düşünmedim. Aý, olam bir din ýaly zatdyr-da. Ýeri, bolýamyş-da.

– Män az Pariž, agabeg.

– «Män» diýdigiň-ä «men» bolýa. Galanyna düşünmedim. Sen musulman bolmak islänokmy, Jorj?

– Ýok.

– Ýok diýme. Biz seni sünnetläli. Bir awunarsyň-da, musulman bolaýarsyň. Biziňem Taňrynyň önünde sogap iş etdigimiz bolar. Bir kapyry musulman etmek haja gidip gelen ýaly bolarmyş.

– Yok, agabeg, män musulman ýok – diýip, esasy «sünnet» sözüne düşünen Blok wil beýleki aýdylyjak bolunýan zatlary-da aňlansoň, garşylyk görkezdi. – Män musulman deýl.

– Ony eýýäm aýtdyň sen. Aý, gardaş, ikimiziňem gepleşjek bolşumyzam hälki bir garaňky tama el bulan ýaly bolýar. Gowusy, ýataýaly-la!

Şonuň bilenem iki tarap üçinem ýeňil düşmedik sowal-jogap gepleşigi tamam boldy. Emma gije welin, tamam bolar-dan entek daşdy. Şonuň üçin bolsa gerek, garaşylmadyk ýerden garaňky kepbede hiňlenme ýañlandy:

Maru-Şahu-Jahan-ow, asly mekanym-eý.

Jan alyp, jan berdim-ow seniň üstünde.

Hangeçende gurlan-eý, bazar-dükany-m-eý,
Çoh söwdalar gurdum-ow seniň üstünde-le-eý...

Eýemyradyň ýognasdan ýakymly sesi pereňliniň hoşuna geldi. Ol agabeginiň göwnünden turmak isledi.

— Maru-Şahu-Jahan, brawo!

— Bu zaňnar bir zadyň ugruny mälim etseň-ä aňýar-ow!
— diýip, Eýemyrat özüne habar berdi. — «Maru-Şahu-Jahan» diýşini gör kapyryň! Ýeri, sen Merwi nireden bilip ýörsüň diýsene!

Ara ýene dymyşlyk düşdi. Blokwil gepini oňat düşündirip bilmeýäni sebäpli, dilini dişlemeli bolýardy. Şoňa görä-de gep-lemegi dowam etmegi Eýemyrat öz üstüne almalydy.

— Sen näçe ýaşadyň, Jorj? — Blokwiň sowala düşünmän dymandygyny bilýän Eýemyrat çykalga agtardy. — Ynha, men kyrk ýaşadym, kyrk! Sen näçe ýaşadyň? — Ýek, du, panç, haf, haş... — Eýemyrat parsçalan boldy.

Pereňli düşündi, düşünse-de, özüniň yigimi sekiz ýaşynda-dygyny türkmençe aýtmagyň ebeteýini tapman parsçalamaly boldy:

— Bisto häşt.

— O diýdigiň näçe bolýar?

— Män..män on sekiz...

— On sekiz diýýäňmi? — Garaňkylygyň üstüni gülki basdy. — Onyň-a bir hiliräk boldy, halypa...

Içeri alagaraňky bolsa-da, edil gapdalyna süýşen pereňliniň barmaklarynyň näçäni görkezýändigini Eýemyrat saý-gardy.

— Şeý diýsene! Ýigrimi sekiz diýseň, ynansam ynanaýaryn. Ýaňky on sekiziň welin...

Şondan soň gep-gürrüň gutardy. Gije-de bir çaka bardy. Eýemyradyň uklamagy bilen kepäniň içi hem garaňky gije ýaly ümsümlige aýlandy. Emma ümsümlük uzak dowam etmedi. Eýemyrat şeýle bir hor çekmäge başlady welin, Blokwil horrulda kepäniň köne sütüni titreyändir öýtdi. Esli salym kanagat edip oturan pereňli ahyrsoňy «Agabeg! Agabeg!»

diýip gygyrmaga mejbur boldy, ýöne sesi agabeginiň horrudysyndan telim esse ejiz geldi. Kepbäni sarsdyrýan öz horrudysyny eşitmeýän adam gygyrylany bilen oýanarly däldi. Iki dyzynyň arasynda kellesini goýan Blokwiile aýylganç horrudyny diňläp oturmakdan başga ýol galmady. «Şu horrudly çykyp durka meni ogurlajak adamlar kepbäň içine däl, oba girmäge-de ýaýdansalar gerek!»

Jahan ýagtylan badyna oýanan Eýemyrat dikeldi-de:

– Baý, nesip edenden ýatypdyrys-ow! – diýdi. – Senem ýanyň höwürli bolansoň, rahat uklansyň, Jorj?

– Rahat! Rahat! – diýip, henizem dik oturan Blokwil ýaňsylady. – Saba haýyr, agabeg!

– Haýyr, Jorj, haýyr! – Eýemyrat ýorgan-ýassygyny keçä dolamaga durdy. – Indi-hä hiç kim gelmez-le...

Blokwil onuň düşeklerini alyp, kepbeden tizräk çykmagyny isledi. Ol öz agabeginiň horrudusy bolmasa, ogry däl, top süýräp gelseler-de, tä ýakasyndan tutulyp süýrelýänçä, ýatyp ukusyny almakçydy. Ýöne ol şol gün öýlän Gowşut hanyň huzuryna-da barmalydy.

...

Anna günüdi. Hataryň günbatarynda bir öýde öten-geçenlere sadaka berilýärdi.

Günorta golaý Blokwil aýak ýoluna gidip gelende-de, töwerekde adam-gara görünmedi. Uly-kiçi sadaka berilýän ýere giden bolmalydy. Beýle gum-gukluk gaçmaga meýilli bendi üçin tüýs bir amatly pursatdy. Emma özüniň başga adamlar tarapyndan ele salynjak bolunýandygynyň pikiri Blokwiile, häzirikçe, gaçmak hyýalyndan daşlaşdyrypdy. Onsoňam aýagyň astynda at ýokka, sen gündiziň günü gaçyp nirä gitjek?!

Pereňliniň kepbesine girenem şoldy welin, Akmaralyň öýüniň gapdalyndan iki sany atly peýda boldy. Olaryň biri Bibijemal tebip gelen günü şu töwereklerde köw-söw edip gi-

den paşşyk burunly adamdy. Ony gören badyna Blokwiñ kalbynda bir ýakymсыz duýgy oýandy.

Atlylar bet pygyl bilen gelen adama meñzemän, sarpasy belent tutulmaly myhmana çalyм edýärdiler. Olaryň at üstünde oturyşlary-da örän arkaýyndy, göwrümleri giñdi. Gelenler atdan düşenlerinde-de gaty äwmezlik bilen hereket etdiler. Olaryň biriniň elindäki ýüpe gözi ilen Blokwiñ ýüregine galagoplyk aralaşdy.

Iki sany pyýadanyň kepä tarap ýöremekleri ýesire nähili hereket edip bilýän bolsa edibermelidigini düşündirdi. Olar kepä giräge-de, el-aýagyny baglap, agzyna letde dykansoňlar, pereñliniň edibiljek zady ýokdy, elden-dilden näme gelýän bolsa, gürbasda düşmänkä etmelidi.

Ýetip gelýänleriň biri beýlekisine:

– Kepbeden çykarman daňaly! – diýdi.

Blokwiñ ähtibar duýgusy olaryň maksadynyň manysyna düşünmäge kömege ýetişdi. Aýdylan sözler pereñlini haýdap kepbeden çykмага iterdi. Ol daş çykansoňam lal-jim bolup durubermedi:

– Ýardam! Ýardam! – diýip, sesinde bary bilen gygyrdy.

Ogrular ýesiriň «Ýardamyndan» gypynç etmediler, ädimlerini haýallatmadylar. Emma pereñliniň soňky hereketi welin, olaryň aýaklaryny duşaklady. Özlerine tarap çenelen goşanill sapañça ogrularyň doňan aýaklaryny sandyratdy.

– Bu nähili boldy? – diýip, olaryň biri zordan gepledi.

– Men-ä h-haýran – diýip, paşşyk burunly adam sakawlady. – Oň elinde sapañça bar ahyryn! Özem goşanil.

– Ataryn! Ataryn! – diýen haýbatly ses ogrulary eýýäm atylan ýaly etdi. Olar ýesire tarap topulmaga-da, yza gaçmaga-da gorkdular. Gaçylaýsa yzlaryndan ýetmegi ahmal güllenilden çykmanka, öz güýjüni görkezdi.

– Ataryn! – Pereñliniň her gezek gaýtalaýan ol sözi ogrulara söz däl-de, atylan ok bolup täsir etdi.

Gara öýüň gapysyndaky eñsi galgady-da, daş işikde Mämmedöwez pälwan peýda boldy.

– Saklan, pereñli molla! Atmaweri!

«Atmaweri!» sözüni eşiden ogrularyň biri indi atylmajagyna ynanan ýaly, atyna tarap ökje göterdi. Blok wil onuň uçýan ýaly bolup ylgaýşyna, agramsyz ýaly bolup eýer gaşyna gonuşyna haýran galdy.

Ýesiriň gulagy gaýtarylgý sapaňçasyndan gözünü aýryp bilmän seredip duran paşşyk burunly adamyň gaçmaga-da gaýraty çatmady.

Onuň öňüne gelip duran Mämmedöwez pälwan elindäki misli tüpeňiniň gundagyny ýere diredi.

– Ýeri, goçak, bu ne ahwalat boldy?

Paşşyk burunlynyň sesi sandyrady.

– Essalawmaleýkim, agam!

– Salama jogap gaýtarmasam-a, Hudaýdan daş düşdügim bolýar. Waleýkimessalam. Ýöne men sen ýalynyň «agasy» däl-dirin. «Agam» diýen gepiňi yzyna gaýdyp al.

Şu mahal näme buýrulsada, garşylyk görkezmäge gaýraty ýok ogry:

– Yzyna alýan, ýaşuly! – diýdi.

Mämmedöwez pälwan ýylgyrman zordan saklandy.

– Munyň aýry gep.

Pereň sapaňçasynyň gezelip duran niliniň aşak düşenini, misli tüpeňiň gundagynyň ýere direlenini görüp, az-kem ynjan ogry özüni birneme dürsedi.

– Agam, bir pohumyzy-ha iýendiris welin...

– Şu boýuňa, şu syratyňa iň ýaramaz işe baş urubam, maň «agam» diýmäge hakyň ýokdur. Men beýle pes adamlara aga bolýanlardan däl-dirin. Şuny berk belle.

Ogry agyr göwresine gelişmeýän kiçilik edip, eginlerini gysdy.

– Hatamy öt, ýaşuly! Gaýdyp men siziň gapyňyzdan gelsem, atamyň döli bolmadygym.

– Ýaman niýet bilen gelibem göräý sen.

– Aý, oýun etdik-le, ýaşuly – diýende, paşşyk burunlynyň sapalagy gaty gülkünç bolup eşidildi.

– Garry peleň oka gelmez. O gepiňem düýpden galat.

– Gaty çynym, ýaşuly, oýun etdik.

Ýalan jogabyň ikinji gezegem gaýtalanmagy ýaşulyň gaharyny getirdi.

– Oýun eden bolsaň, senem meň bir oýnumy görüp gal!

– Goja, bir zat gözleýän ýaly, töweregine ser saldy. Ahyr onuň nazary ojagyň gapdalynda üýşüp duran külüň üstünde başsak ýatan hum çäýnekde eglendi. Düýn-öňňin gulpy, jüründigi döwlep, çeňklenmäge-de ýaramajak çäýnek daşaryk taşlanayypdy.

Mämmedöwez pälwan paşsyk burunla buýruk berdi.

– Hol, külüň üstünde ýatan çäýnegi al-da, gel bu ýana!

Pes işde tutulan müýnli adam küle zyňlan döwük çäýnegi alyp gelmegi özüne kiçilik bilse-de, aýdylany berjay etmeli boldy.

Goja eli küle bulanan döwük çäýnekli ogryny kepbanıň gapdalynda duruzdy-da, köne çäýnegi täze telpegiň üstünde goýmagy buýurdy. Nähili harasadyň gopjagyny bilmäge gysanýan ogry aýdylany derrew etdi. Täze telpegiň üstünde başsaklygyna goýlan agzy gapaksyz çäýnek onuň depesine şaplaşdy ötägitdi.

– Sen ýalyda bärlik bakyp durmaga-da mertlik bolmaz. Aňryňa aýlanyp duray.

Aňyrsyna aýlanyp dursa-da, ogrynyň gorky damary hasam beter tarsyldamaga başlady. Sebäbi ol özüne göwni ýetýän mergenleriň telpegiň üstünde goýup alma, ýumurtga tüpeňleýändiklerini bilýärdi. Olar çyn mergenlerdi. Bu bolsa eli-aýagy mergenleriňki ýaly mäkäm däl, belkem, sandyrap duran goja kişi. Tüpeňiň nili dyrnagyň uýy ýaly aralyga gysarsada, ok çäýnegiň aşak ýanyndaky ýeňseçukurdan giräýmeli. Paşsyk burunlynyň tutuş göwresini sandyradyň şol howpdy.

– Beýle oýny goýaly-la, ýaşuly.

– Muny goýmaly. Sen oýun eden bolsaň, biziňem oýnumyzy gör. «Garry oýnasa gaý turar.»

Mämmedöwez pälwan, ýer ölçeýän ýaly yza giň-giň ýedi ädim ätledi-de, bäsine aýlanyp, tüpeňiň gundagyny gursagyna diredi.

Gojanyň nähili oýun görkezjek bolýandygyna düşünen Blokwi howsala gurşap aldy. Ol bir elini ýokaryk göterdi-de:

— Fo pa tire! — diýip, gyssanjyna öz dilinde gygyrды. — Atma ýok, agabeg!

— Atma bardyr, köşek! — diýip, tüpeňini çenäp duran goja parahat gepledi. — Kimiň gapysyndan gelenini ýadyndan çykarmaz ýaly edeli-dä. Hemem gaýdyp pes işe baş goşmazlygyna sapak bolar.

— Ok ýeňseçukurymdan giräýse nätjek? — diýen howsalaly sowala:

— Almytyňy aldygyň bolar-da — diýen parahat jogap berildi.

Gojanyň göwnübir jogabyny eşidensoň, bir gezek ölüp direlen ogry yzyna aýlanyp, ýaşulynyň öňünde dyza çökmege meýillendi. Şol mahalam mis tüpeň gümpüldäp atyldy. Çäýnek kül-uşak boldy. Jäç bölekleri paşşyk burunlynyň eginleriniň üsti bilen dökülip, töwerege pytrady. Zenzelä gulaklary şaňlap, garaýagyzy ýüzi çalymtyk jöwen reňkine aýlanan ogry çäýnek däl-de, öz kellesi pytrandyr öýtdi, göz açyp-ýumasy salymda maňlaýyndan çogup çykan gyzgyn deri ýeňi bilen süpürdi.

Blokwil çaga ýaly bolup elini çarpdy hem:

— Brawo, agabeg, brawo! — diýip gygyrды.

Tüpeňiniň gundagyny ýene ýere dirän goja:

— Indi sen, goç ýigit, meň sowalyma jogap ber.

— M-men h-häzir! — diýip, ogry sakawladı. — Men saňa minnetdar. Sen meni ölümden halas etdiň, ýaşuly.

— Entek adyň ýadyňdamy?

— Rahymguly, ýaşuly.

— Adyňy dagy unutmadyk bolsaň, sen zor — diýip, goja ýylgyrды. — Kimlerden bolarsyň?

— Halsähet gassaplardan.

— Mundan gelip çykdyň-ow! — diýip, ýaşuly başyny ýaýkady. — Halsähet gassabyň adyna şeýdip ysnat getirýän bolsaň...

– Sen ony tanaýaňmy, ýaşuly? – diýip, ogry gyssanýan ýaly bolup sorady.

– «Şenbe bazarynda ýat adam ýok!» Halsähet gassaby gowy tanaýan. Sen şolardan bolsaň, bu ýerden sag-aman git. Ýogsam, men seni köne kepbede bir aýlap daňyp goýmakçydym. Özüňem, bar-da, iýen pohuňy Halsähet gassaba gizlemän aýt. «Mämmedöwez pälwan seň adyňa bukulanyň üçin aman goýberdi» diý. Ýene bir zady bil: azapsyz eklenç bolýan däldir.

Özüni ölümiň gyrasyndan gaýdan hasaplan paşşyk burunly adam gara öýüň gapdalynda eýesine garaşyp duran atyna tarap ýöneldi. Ol egninde galan maýda jäçleri kakýşdyryp barýarka-da gojanyň agras sesi zyndan ýetdi:

– Atyň golaýyna barma, han ogul. Ony biz öz atýatagymyzda baglaýarys...

– At maňa gerek ahyryn, ýaşuly.

– At saňa gerek bolsa, ony Halsähet gassabyň özi gelip alyp gitsin. Gassaba «Goňurly Mämmedöwez pälwan dogay salam iberdi» diý özüňem.

Paşşyk burunly adam baş atdy-da, ýola tarap pyýadalap ugrady.

***

«...Hemze Mürze maňa ýokary nyrh töläninden ähtinden dänenini kem görmedi...»

Blokwil

Kynam bolsa, gün geçýärdi, agyr hem bolsa, aý aýlanýardy. Ýöne geçýän günleriň, aýlanýan aýlaryň üstünde wagtdan başga yük ýokdy-da, agram Blokwiliň gerdenindedi.

Bir ýanyny bendilik, bir ýanyny ýeter-ýetmezlik gurşap alan pereňliniň ejir çekmekden ýaňa öňki göwresiniň ýary hem galmady. Ony diri gezdirip ýörenem şu günki garaňky ykbalynyň ertir ýagtylanmagyna bolan umytdy, ýeneki dogjak günleriň biri onuň gara täleyini ýagtylandyraýjak ýalydy. Emma

Goňura geleli bäri Gün eýýäm ýüzlerçe gezek ýaşyp, ýüzlerçe gezek ýalbyrap doganam bolsa, onuň pereňlini bagtly etmek üçin dogan gezegi bolmady. Netijede, günlerden, aýlardan näumyt galan ýesir indi pasyllara bil baglamaly boldy. Emma ýaz paslynyňam ilkinji günleri oňa hoş habara derek şum habar getirdi.

Özüni awşarly Ýusup hanyň wekili Abdal beg diýip atlandyryp, Maşatdan Merwe habar ýollan adamyň tekrarlamagyna görä, Horasanyň ýesir düşse satyn almaga söz beren ketdeleri fransuz goşunynyň kapraly Žorž Anri Gulibef de Blok wil bilen şertnama baglaşanam bolsa, ony öz güýjüni ýitiren diýip yglan edýändigini aýdypdyr. Ol habar pereňliniň ynam eden ýagtydan giň dünýäsini garaňkylyga öwürüp, dar kepäniň içine saldy. «Iki müň tümene güýji ýetmeýän möhüri ulanýan şadan şa bolarmy? Özüm-ä beýle bolsa, şalygymy taşlap, gedaýçylyk ederdim...» Bu sözler Tährandan müňlerçe farsahlykdaky türkmen obasynda aýdylýardy. Aýdylsa aýdylybersin, onuň üçin şa-da şalygyny taşlap, gedaýa öwrülmeýärdi, iki müň tümen tölemejek bolup, belent abraýyny dökýän möhürem sary kagyzlara basylmasyny bes etmeýärdi. Kaşan köşkde, bol-telkiçilikde ýaýnap-ýazylyp ýaşap ýören Nasreddiniň ähli pişesi Goňur mülkünde ýarym aç, ýarym ýalaňaç gün bilen oňnut edip ýören kapralyň aladasyny etmek däl di.

Uly ýurduň patyşasynyň adyndan möhür basylan umydyndanam boş çykan ýesire indi başga, resmi möhüre derek adamçylyk duýgusynyň möhürsiz rehimdarlygyna bil baglamak ýollaryny gözlemek galýardy. Olaryň birinjisi, öz ýagdaýy barada Fransiýadaky agramly tanyş-bilişlere habar ýetirmek, ikinjisi hem, türkmen serdary Gowşut han bilen ýüzbe-ýüz bolmak ýoludy. Ol iki ýoly bir-biri bilen baglaşdyryp hem boljakdy. Pariže habar ýetirmek aladasyny pereňliniň özi edenden Gowşut hanyň üsti bilen amala aşyrylsa, tiz hem bähbitli bolmagy mümkindi.

Abdal handan ýakymсыz habar geleli bäri geçen bir hepdeäniň ýedi gününüň ýedisini-de Blok wil Eýemyrat agabegi-

niň gulagyny gazamak bilen geçirdi. Ahyr Mämmedöwez pälwanyň kömegi bilen Gowşut hanyň huzuryna düşmäge eja-za gazanyldy. Ýöne Eýemyradyň möhüm hasaplamagy bilen han huzuryna Mämmedöwez pälwan gitmeli edildi.

Şeýlelikde, Mämmedöwez pälwan pereňlini yzyna tirkäp, Goňurdan Hangeçene ugrady. Gojany ýeke goýbermek isle-medik Eýemyrat hem olara goşuldy.

Ýolagçylar atlanmanka, şeýle bir waka boldy. Mämmedöwez pälwan entek öýünden çykmandy, Eýemyrat bolsa atýata-ga tarap gidipdi. Daş çykan Blok wil agabeglerine garaşyp, kepbäniň işiginde durdy. Şol mahal suw almak bahanasy bilen guýa gelen Akmaral pessaý ses bilen:

– Žorž, menem şu gün daýymyň mallaryny sagyşmak üçin ýazlaga gidýän – diýdi. – Üç hepde gowrak eglenme-li bolar. Eger görüşmäýsek, öz iline aman bar. Agyradyňam, ynjadyňam, ýöne bizden razy bol. Alla seniň ýoluňy ak etsin!

Blok wil zordan:

– Men tä gözüm ýumulýança, sizi unutman, Akma-ral. Alla siziňem bagtyňyzy açyk etsin! Siz maňa doganlyk ýagşylygyny etdiňiz... – diýmäge ýetişdi, başga diýjegini diýip bilmedi. Mämmedöwez pälwan ardynjyrap, daş çykdy, atýatak tarapdan Eýemyrat görüldi.

Guýudan suw çeken Akmaral Blok wile soňky gezek nazar aýlady. Pereňli onuň owadan hem gamgyn gözleriniň nemle-nendigini görüp galdy. Nemlenensoň, gara gözler ozalkyla-ryndanam owadan bolup görüldi. Pereňli ýuwdundy. «Söýül-män, söýmän, guwanyňman, guwanman armanly garramaly bu ajaýyp gara gözleri men hiç mahal unutman. Mydama hasrat bilen ýatlaryn...»

Obanyň gündogaryndaky düzlügi jähekläp oturan gamyşlygyň önünde adamlar ýap gazýardylar. Otlanan çöp-çalamyň töwerege ýaýran tüssesi ýuwaş şemala goşulyp burnuňa dürli tagama ýugrulan ýaz ysyny getirýärdi. Ýaz paslynyň şu döwri Blok wiliň in bir gowy görýän mahalydy.

Şu mahal ol öz ilinde bolan bolsa, dost-ýarlary bilen atlanyp awa giderdi, ağşamlygam şady-horram bolup, aw etinden lezzet alardy.

Häzirem şol gowy görülyän pasyl. Häzirem Blok wil atyň üstünde. Ýanynda ýoldaşlary hem bar. Ýöne bu ýaz paslynda kapral awa çykmandy-da, öz ykbalynyň gowulanmagynyň aladasyny etmäge çykyppy. Ykbal her kimiň özüniňki. Emma onuň gowy ýa-da erbet bolmagynyň çözüdi, köplenjem ykbal eýesinden müň paý pes haýsydyr bir kesekiniň elinde bolýar. Ol hem seniň ykbalýň jylawyny hanjak çekesi gelse çekýär, seni oýnaýar, gynaýar, seniň üstünden gülyär, şondanam lezzet alýar. Onuň çekýän lezzeti bolsa seň üçin ezyete öwrülyär. Durmuşyň iň kaş oýunlarynyň biri hem şol. Bu gün seniň ykbal jylawyňy tutup oturan keseki saňa näme jogap berer? Öylän ýa-da ağşamlyk sen nähili jogap bilen zyýna dolanarsyň? Parižiň etegine awa gitmäge, şady-horramlyk bile aw etini iýmäge umyt dörämi ýa-da sen ýene şol köne kepba dolanyp, ýene şol ölmez ödülik owkat bilen ýaşamaly bolarmyň?.. Şeýle aladanyň astynda galan Blok wile häzir şol söýülyän pasyl hem täsir etmeýärdi, ýazyň mymyk şemaly-da.

Blok wil ýarym ýyl töweregi türkmenleriň arasynda ýaşap ýörse-de, henize çenli olaryň geplemsegine gabat gelmedi. Ol beýle ýagdaýy mekirlik diýip düşündirjeginem, gün-güzeran dolandyrmaklygyň hupbatlygy bilen baglaşdyrjagynam bilmeýär. Ahyr ol beýle ýagdaýy döwrüň goýan tagmasydyr diýen netijä gelyär. Hut baş ýyl mundan ozal Saragtda uly gandöküşlik boldy. Ilatyň jan sanyna görä baha berseň, wepat bolanlar uly döwletleriň uly çaknyşykda wepat bolanlarynyň sanyndan az däl. Düýnki Merw jeňinde hem şeýle. Iki urşuň jemine görä tekelerde kimdir biri wepat bolmadyk oý ýok diýen ýaly. Onsoň olar nädip kän geplesinler. Belkem dünýäden ötenleriniň ruhuny hormatlap az gepleýändirler, mydama şolar hakda pikir edýändirler.

Gününiň köp mahalyny köne kepbede geçirip, adamlar bilen seýrek gürlüşýändiginden bolsa gerek, aslynda köp gep-

lemeklige-de hormat goýmaýan Blok wil dymmalygy-da gowy häsiýet hasaplamaýar. Ol dymmalygy adamyň aýtmaga öz pikiriniň bolmazlygy bilen baglaýar. Ol oňa şu gezek Parižden çykansoň, has-da göz ýetirdi.

Bu saparam tä Merw galasynyň diwarlary görünýänçä ýol geçilse-de, üç atlynyň arasynda gep-gürrüň bolmady diýen ýaly. Merw tarapdan atly, eşekli, arkalary ýükli pyýadalap gelyän adamlaryň köpüsi Mämmedöwez pälwana salam berýär. Goja-da salam alyp geçiberýär. Şonlukda, salamdan başlanýan gepleşik salam bilenem tamam bolýar.

Blok wil türkmenleriň tanyş-u-nätanyş bilen salamlaşmak däbini halaýar. Parižde beýle дәl. Ynha, goja bolany sebäpli Mämmedöwez pälwana hemme kişi salam berýär. Ýogsam, ýolugra gabat gelyänleriň hemmesiniň ony tanamaýandygy belli ahyryn. Ol gowy. Ýöne dymmaklaryny welin, Blok wil halamaýar. Dymanlaryndan-a Eýemyrat agabegiň köne kepbede hiňlenişi ýaly aýdym aýtsalaram gowy bolardy. Nätjek-dә, bir ilden başga bir ile, onda-da ýesir düşeňsoň, şol ýeriň ýagdaýyna görә bolubermeli-dә.

Merwiň etegindәki şor aýmança kәn adam ýygnanypdy. Atlylar üýşmeleňe golaýlanda itleriň wagyrdysy eşidilip başlady. Itleriň wagyrdysy, çyňsamasy adamlaryň şowhunyny bassa, birdenem tersine bolýardy.

Ol ýerde näme bolup geçýänini Blok wil ýanyndakylardan soramazdan bilýär. ...Gündogaryň дәp-dessurlaryndan Blok wiliň halaýanam bar, halamaýanam. Halamaýanlarynyň arasynda ýazgarýany adamlaryň it uruşdyrmasy. Ol it uruşdyrylyşyna Tähranyň ortasynda-da, Maşadyň eteginde-de, Horasan düzlüğinde-de kәn gabat geldi. Pereňli adamlaryň it uruşdyrmakdan lezzet alyp bilişlerine asla akyl ýetirmeýär.

Durmuşda düşnüksiz zatlar kәn. Seniň görmek islemeýän adamyň, görmek islemeýän zadyň her әdimde diýen ýaly gabat gelyär. Blok wil hem islemeýän, asla ýigrenýän zadyny görmeli boldy. Onuň agabegleri at başyny it uruşdyrylýan tarapa çekdiler.

Goňurdan gelenler at üstünde bolany sebäpli, ortada bolup geçýän waka adamlaryň üstaşyry hem görnüp durdy.

Ana, kellesi öküzçäniň kellesine çalymdaş, aýaklary ýogyn, ekiztaýy ýaly meňzeş iki iti öňe itekläp goýberdiler. Iki aýakly eýeleriniň göwnüni awlamak isleýän dört aýakly iki dogan garpyşdy. Süňk gemre-gemre ýitelip giden dişler işe girişdi. Itleriň ikisiniňem eňeginden gyrmyzy gan syrykmaga başlady. Garpyşyk esli dowam edensoň, itleriň biri ýan berdi.

Ýan beren köpegiň eýesi almak islän baýragyny görmäge derek öz itiniň çeynelip duranyny görensoň, haýwanyň mundan artyk gynalmagyny islemän, ýeňlişi boýun aldy.

It urşuna eminlik edýän adam iki elinem ýokaryk galdyryp, edil it däl-de, özi ýeňen ýaly şowhun turuzdy.

– Öwezgelen ýemreliniň köpegi rüstem çykdy!

Emin üçin Öwezgelen ýemreliniňmi ýa başga biriniň köpeginiň ýeňiji bolmagynyň parhy ýok. Onuň üçin iki it uruşsa bolýar. Emin iki haýwanyň ganlaryny dökmeğinden keýp alýar.

Öwezgelen ýemreli diýilýän adama bir kişilik keteni baýrak berildi. Şondan soň Mämmedöwez pälwan atynyň jylawyny silkdi. Şol hereketi üçin pereňliniň öňünde onuň ozalam pes däl abraýy ýene beýgeldi.

It urşunyň tomaşaçylary yzda galdy. Emma esli ýere ýetilýänçä, olaryň şowhuny welin eşidildi durdy.

Ýolboýy dymyp gelen Mämmedöwez pälwanyň dil ýarmagyna it urşy sebäp boldy.

– Gördüňmi, pereňli molla? Adam diýilýän iki aýakly wagşy iki sany dört aýakly aňsyz haýwany uruşdyrды. Ikisem gan dökdi. Olaryň biri baýrak aldy, biri almady. Nä baýrak alan ite şol keteniden kürte tikiler öydýänmi? – Pälwan aga öz sowalynda-da özi jogap berdi. – Ketenini haýwany urşa itekläp, ganynyň dökülmegine sebäp bolan gurrumsagyň hatyny geýer. Akmak hatyn bolsa, ol keteniniň nähak gan üçin günä gazanylyp alnandygyna gynanmazam. Gaýtam, bege-

ner, özi ýaly hatynlaryň öňünde öwner. Ana, saňa bu haýýatyň düşnüksizligi, pereňli molla. Ýaňky-ha it ekeni. Adamlary uruşdyrybam gan saçanyň däl-de, gan saçdyranyň hatyny keteni geýýär. Ana, saňa bu haýýatyň kaşlygy, pereňli molla. Sen ony bizden gowy bilýänsiň...

Mämmedöwez pälwanyň agramy Blokwil üçin ýene bir-neme agraldy. Ol şeýle hormatly adamyň özi bilen pikir-deşdigine begendi. Ýöne ol gojanyň aýdan sözleriniň özüne näme dahylynyň bardygyna welin, düşünmän galdy. «Ýa bu hem meni söweşden soň serpaý geýýän hasaplaýarmyka? Belki, şeýledir... Wah, dana goja, uruş sebäpli, men serpaýa derek ot bilen ýalyn geýdim ahyrin. Ony hiç kim bilmese-de, sen bilmeli. Hany, seniň danalygyň?!»

Blokwiliň çak edişine görä onuň dana hasaplaýan gojasy han huzuryňa eltýän ýola gaty belet ýaly. Ol hiç kimden ýol salgyny hem alman, maňlaýyny galanyň günbatar diwaryna diränsoň, birneme saga sowuldy, her ýer-her ýerde, Güne ýanan köne kömelek ýaly garalyşyp oturan öýleriň gapdalyndan sürübem Murgap derýasyna çykdy.

Murgaba ýetilensoň, Hemze Mürzäniň buýrugy bilen çeken kartasyny göz öňüne getiren Blokwil niräniň niredigine düşündi. Derýanyň çep kenary burkaz mülki, sag kenary hem gökje mülki bolmaly. Eýran goşuny derýanyň çep kenaryny syrtp, şu ýerden Garaýaba tarap geçipdi. Mämmedöwez pälwan sag kenara çykyp, ýüzüni günbatara tutdy. Emma ol pereňliniň çak edýän mülküne ýetmän, derýadan taýagatymda ýerleşýän çaklaňja hatary gabatlady. Şol hatar Gowşut hanyň hem onuň dogan-garyndaşlarynyň oturýan ýeri bolmalydy.

Hataryň gyrasyndan girilende, Blokwil baş hanyň öýüniň haýsydygyny çen bilen belledi. Ortarakda, beýlekilerden haýbatlyrak ýaly bolup görünýän ak öýüň öňünde kepbe däl-de, işigi eýwanly kerpiç jaý bardy. Pereňli şony göz öňüne tutýardy. Ol ýalňyşmady.

Eýwanly jaýyň otuz-kyrk ädim ilersinde dört-baş sany at dur. Ol hem çaklanan öýüň baş hanyň gapysydygyny aýdýar.

Atlaryň hemmesiniňem eýerlidigi iş bilen gelen adamlaryň bu ýerde uzak eglenmejekdiklerini duýdurýar. Pereňliniň ol çaklamasy hem dogry. Häzir Gowşut han uzak obalardan gelen ýaşulular bilen gürrüňleşip otyrды.

Goňurdan gelen adamlaryň öňünden çykan ýaş ýigit salamlaşdy-da, atlary nirede baglamalydygyny salgy berdi. Soňra ol myhmanlary ak öýe çagyrdy.

— Edil şu pille-hä han aga aladaly. Men oňa kimleriň gelendigini aýtmaly. — diýip, ýigit myhmanlary gyzyklandyran sowala soratman jogap berdi.

— Goňurdan Mämmedöwez pälwan geldi diýäý, inim. Ýanynyň hemrasam bar diýseň, özi ýatlar. Ozal duýdurylan bolmalydyr.

Ýaş ýigit çykyp gidensoň, Blok wil silkme telpegiň astyndan içerini synlady. Göz eglener ýaly üýtgeşik zat ýok. Onuň ilki ünsüni çeken gözenek täriminiň ýokarsyndan asylygy duran egri gylyç boldy. Gylyjyň gyny sünnälenip haşamlanandy. «Gowşut han şu gylyç bilen söweşe girdimikä?»

Eli hum kündükli ýene bir ýigit geldi.

— Agalar, gola suw almakçymysyňyz?

— Almaly bolar — diýip, üç adama derek bir Mämmedöwez pälwan jogap gaýtardy.

...Orta saçak atyldy. Blok wil düýeýüň saçagy gapydan giren badyna görüpdі. Ol ýoldaşlarynyň beýle hereketi nähili görjekdikleri hakda-da oýlanman, orta atylan saçagyň daşyny emay bilen elledi.

Onuň hereketini synlan Mämmedöwez pälwan:

— Muňa saçak diýilýär — diýip ýylgyrdy. — Parsça des-terhan bolýar. Dolanyp goýulsa, içine garynja-da aralaşyp bilmeýä. Özem düýe ýüňünden edilyä.

Hemme zat bilen gyzyklanýan Blok wil:

— Näme üçin düýe ýüňünden? — diýip sorady. — Başga haýwanyňkydan edilse, bolmaýarmy?

— Aý, etseň bolmanam durmaz. Ýöne düýe bir arassa, Hydyr gören mal-da.

Blokwil baş atdy.

Düýeýüň saçak açylan badyna ýyly nanyň ysy burnuna uran Blokwiliň mydama açyk işdäsi hasam oýandy.

– Bissimilla! – diýip, goja iki döwüm alansoň, tegelek nany pereňlä uzatdy.

Blokwil bu ýerde ýaşulynyň hereketini gaýtalamalydygyny, özi hem çörekden iki döwüm alansoň, Eýemyrada geçirmelidigini bilýärdi. Emma ol däbi bilmeyän kişi bolup, çörekden el ýalysyny bölüp aldy.

Eýemyrat agasynyň ýüzüne garady.

Mämmedöwez pälwan hiç zat görmedik kişi boldy. Gaýtam, ol:

– Molla pereňli, çayam içip otur! – diýip, pereňliniň käsesine çay guýdy.

Esli salymdan soň myhmanlary ilki garşylan ýigit ýene gapdan geldi.

– Han aga size garaşýa, agalar!

Goja bilen Blokwil ýaş ýigidiň zyy bilen gitdi. Ozal şeýle wadalaşylandymy-nämemi, Eýemyrat ak öýde galdy.

...Öý eýesi gelenler bilen salamlaşyp, saglyk-amanlyk soraşylandan soň, derrew esasy gürrüňe geçdi.

Gowşut han köne tanşy Mämmedöwez pälwanyň näme iş bilen, haçan gelýändiginden öňünden habarly bolany üçin, parsça bilýän dilmajynam çagyran ekeni. Ol öňürti dilmaja ýüzlendi.

– Myhman arzyny beýan edibersin!

Hanyň ýüzüne göni garap oturan Blokwil:

– Merhemetli jenap Gowşut han! – diýdi. – Egniňizde uly ilniň agyr aladasy, şeýle hem welaýatyňyzda münlerçe ýesir barka-da, meni belent huzuryňyzda kabul edýändiginiz üçin size çäksiz minnetdarlyk aýtmaga borçludyr. Ony men özümi size garşydaş däl döwletiň raýatydygym bilen hem baglamak isleýärim.

Blokwil öz ömür ýoluny uzakdan-uzak gürrüň bilen dowam eder öýdüp çaklan Gowşut han onuň sözüne dyngy bereninden peýdalanmak islöp:

– Men siz hakda eşitdim – diýdi. – Abdal beg diýilýän kişiniň Maşatdan gönderen habarynam bilýän. Elbetde, beýle ikidillilik olaryň ilkinji ähtiýalanlygy bolan bolsa, soňkusyna geňirgenerdik.

Hanyň Abdal bege çenli habarlydygyna göz ýetiren Blok-wil aýtmaly hasap edýän zatlaryny birneme gysgaltmaly diýen netijä geldi. Indi oňa esasy maksadyny beýan edäýmelisi galdy.

– Merhemetli Gowşut han, berlen wadanyň ähtiýalandygyna göz ýetirenimden soň, men siziň gapyňyzdan gelmäge mejbur boldum. Siz maňa ýardam etmeli...

Gowşut hanyň köpmanyly garaýşy Blok-wiliň buýruk ýaly bolup ýaňlanan sözlerine düşündiriş talap etdi.

– Siz meniň gury ýaly gepime, elbetde, ynanmanam bilersiňiz. Ýöne ynanarsyňyz diýip umyt edýärim. Men türk-mene, türkmeniň hany bolan size hyýanatly adam däl. Meniň siziň iliňize düşmegimem ykbal işi. Men ýagdaýy beýan edip, Merw hanyň adyndan Fransiýanyň hökümetine hat ýazylmagyny isleýärim. Ol hat maňa tölenmeli puluň tiz gelmegine ýardam ederdi.

Gowşut han dymdy. Ol dymmak bilenem myhmanynyň näjüre adamdygy hakda özüçe many çykarjak bolýardy. Blok-wiliň döwlet derejesinde gep açyp, gaty ynamly gepleýşi, özüni adaty bir harby adamdan ýokarrak tutýan ýaly bolşy, hany ol baradaky öňki pikirlerine gaýtaryp getirdi. Gowşut han heniz hiç kimiň ýanynda öz aýgydyny beýan etmedi-gem bolsa, Blok-wil hakda ilki eşiden badyna başgaçarak pikir hem etmän durmady. Ony başga-başga maksatly adamdyr öýtdi. Çünki adaty bir harbynyň üç-dört dil bilmegi, onuňam Merwe çozan goşunyň arasy bilen tötänden bu ýere gelmegi birneme münkürlük hem döretmän durmaýardy. Çünki dünýäniň Orsýet, Pereňistan, inlis ýaly döwletleriniň älemiň bähbit geläýjek ýurtlaryny bir-birinden öň eýelejek bolup ýygyn edýändiklerinden türkmen hany habarlydy. Üste-sine-de, şeýle derejedäki sowatly kişä türkmeniň ökderäk

mirabynyňam başaraýjak işini amala aşyrmak tabşyrylyp, uly ýurduň şasynyň derejesinde gepleşilip, onuň bu ýere ýollanmagy onçakly ynanyljak waka däl-di. Şonuň üçinem Gowşut han Blokwil barada eşidenden hiç bir türkmeniň hyýalyna gelmeýän başga bir pikir edipdi. Pereňistanly bolmagyna garamazdan, türkmen hany, näme üçindir, Blokwili inlis jansyzydyr hasap etmek isleýärdi. Gowşut han daşyndan dymśa-da, içindäki şol pikirler, çaklamalar dymmaýardy. Bolsa-da, hanyň dymmagynyň her sekundy Blokwil üçin onuň ýesirlikde oturan tutuş bir günü ýaly uzaga çekdi.

Kän garaşdyran han gepläp başlady:

– Öňi bilen-ä, biziň çakylygymyza görä bu ýere myhmançylyga gelmedik raýaty üçin Pereňistan ýaly uly döwlete hat ýazmak gelşiksiz bolardy. Soňundanam, beýik döwletiň raýaty Merw hany bilen däl-de, Merwe çozanlar bilen kepilnama baglaşypdyr ahyryn. Şoňa görä hem beýik döwlete haty biz ýazman, kepilnama beren ýazsa, dürs bolardy. Ol hat belkem sizi azat ederdi, hemem bizi ýerliksiz hat ýazmak bilen düşjek gülkünç ýagdaýymyzdan gutarardy...

Esasy mesele hasap edýänine islemedik jogabyny alan Blokwil şol jogap bilen kanagatlanyp gaýdybermeli däl-di. Ol öz arkasynda Eýran, Owgan ýaly hem däl-de, olardan has belent döwletiň durandygyny nygtap, şonuň bilenem türkmen hanyny başgarak äheňden gopmaga imrikdirmek isledi:

– Merhemetli han, siz Fransiýanyň nähili döwletdigini bilýänsiňiz. Meniň özümem, siziň diliňizde aýtsam, şa köşgüne golaý maşgaladan bolmaly...

Guruljak bolunýan syýasata, myhmany sözüni tamamlamanka düşünen Gowşut han ýatyma görä ýatmaly etdi:

– Biz adamlara köşge golaýlygy, daşlygy bilen baha bermeyäris. Biz ilde şa-da ýok, köşk-de. Biz elimize düşen düşmanyň hemmesine «ýesir» diýýäris.

Handan beýle jogap alaryn öýmedik Blokwil goranmaga çalyşdy.

– Men siziň topragyňyzy basyp almağa gelmedim. Men size duşman bolup gelmedim. Bu topraga düşüp eden işim, garşydaşyňyzyň tabşyrygy bilen edilen bolsa-da, siz üçinem bähbitli iş, merhemetli han...

Gowşut han çep elini çalaja ýokary galdyrdy.

– Öňi bilen-ä, siz nähili bähbitli iş edenem bolsaňyz, ol biziň üstümize çozanlaryň bähbidi aralyp edilen iş. Biziň garşydaşymyzyň bähbidini arap iş eden adamyňam bize dost bolmaýandygyny özüňizem bilmelisiňiz. Şeýle hem bize bähbitli iş diýýäniňizi biz sizden haýyş etmändik. – Han myhmany hörpüni gaty ýokardan tutup oturmazy ýaly, ol düşünse gerek diýen çak bilen gizlin saklap ýören syrynyňam bir çetiniň üstüni çalarak açyp galmagy kem görmedi. – Siziň bu toprakda bitirmeli bolan işiňizi başga-da islendik döwlet buýrup bilerdi. Ýöne häzirlikçe ol ýumuş Hemze Mürzäniň ady bilen baglanyşýar. Çünki şu mahal biziň üstümize dökülen islendik diýilýän başga döwlet däl-de, hut Hemze Mürze...

Blokwil geplemedi. Şonuň üçinem baş han sözüni şeýle dowam etdi.

– Ýene bir gep. Biziň ylymsyz, bilimsiz miraplarymyzyň çeken ýap-çilleriniň ýagdaýyna göz ýetirmegi Hemze Mürzäniň adamlary-da başarardy. Ol iş üçin artykmaç harç-harajat tölenip, telim dil bilýän, ylym okan bir kesekiniň biz ile iberilmeginiň syry hakda-da oýlanmaga bizde esas bar...

Blokwil hanyň ýüzüne mekir nazar bilen garady, ýöne nazary özüniňki ýaly manyly nazar bilen çaknyşansoň, ýüzüni derrew aşak saldy. Ol türkmen hanyňyň edýän çakyny tassyklama-da, öz-özüne: «Bu çölüstanda beýle adamlar nädip döreyärkä?» diýen sowal bermäge mejbur boldy.

Şeýlelikde, pereňli ýesir türkmen hany bilen gep atyşyp peýda gazanmajakdygyna göz ýetirdi. Onsoňam ol oýlanyp görýär welin, han hem özüçe mamla. Bolsa-da, ol han huzury-na düşenine görä, indi gaýdyp bolmajak häzirki mümkinçilik-

den her edip-hesip edip bähbit aramalydy. Ol hem häzirlükçe-hä başartmaýardy.

Gapyda peýda bolan ýigit:

– Han aga, Ahaldan iki sany aksakgal geldi! – diýdi.

Baş han Blokwiľiň ýüzüne seredip oturyşyna habar getiren ýigide:

– Garyndaşlaň atyny baglaň, ýadawdyrlar, çay-suwuna serediň! – diýdi-de, önki gürrüňi dowam ediberdi. – Biz sizi özüme duşman okunamzok. Türkmeniň garşysyna ok atmanyňyza-da ynanyp bileris... Men şu ilde baş han bolsamam, gapymda ýesir saklamak ýa-da gapysynda bendi saklaýan adama «Bendini azat edip goýber!» diýip bilemok. Çünki dek düýn basybalyjylara garşy göreşiň diýip halka ýüzlenen han bu günem duşmanyny gan döküp bendilige öwren ile tersine buýruk berse, nähili bolar? Ýesir saklamagam, ýesiri satmagam, ýesiri azat etmegem düýnki üstüne çozany ýesirlige öwürmegi başaran ilň öz işi.

Ýesire seredilip aýdylan ol sözler ýesir saklaýan Mämmedöwez pälwana-da berilýän jogapdy. Megerem, ol sözler hanyň soňky sözleri bolmalydy. Ony şeýle bolsa gerek diýip çaklan Blokwiľ ýatyp galandan atyp galan etdi:

– Men siziň daşyňyza syýasat toruny gurjak bolamok, merhemetli Gowşut han. Ýöne meniň beýik Fransiýanyň ogludygymy welin, siz unutmaň...

Pereňliniň sesi buýruk ýaly bolup ýaňlansa-da, Gowşut hanyň sesi parahat çykdy.

– Men hiç zady unudamok. Siziň ýaňky sözi indi üçünji gezek aýdýanyňyzy-da unudamok. Belkem, siz öz beýik döwletiňiziň goçusyňyz. Men oňa ynanýan. Ýöne sizem biziň kiçijik ilimiziň kiçijik dagydygymyza ynanyň. Biziň ilde «Goç näçe güýçlem bolsa, kiçijik dagy-da süsmez» diýen gep bar. Sizem şony ýatda saklasaňyz, belki-de, nepi deger...

Baharyň gelmegi bilen gije gysgalyp, gündiz uzaýanam bolsa, Blok wil üçin tersinedi. Gün ýaşan badyna başlanýan, mahaly bilen gutarmaýan tukat gijeleri geçirmek oňa gaty agyr düşýärdi. Gündiz ugruna, näme-de bolsa, bir güýmenje tapylýardy.

Öz haýyş etmegi bilen Eýemyrat goňur Blok wiliň eline pil berdi, etmeli işi görkezdi. Ýaz howasynda kezbisini derledip işlän pereňliniň süňni birneme ýeňledi. Ozal daýhançylygyň nämedigini asla bilmeyän kapral ýer agdarmagam öwrendi, joýa gazmagam. Ol iküç hepdäniň içinde bir tanap ýeri gyzyl dörjük edip çykdy. Bu iş gündize degişlidi. Aşşamlaryna bolsa ýene şol aýylganç içgysgynçlyk başlanýardy.

Soňky mahallarda uzyn gijede üç-dört sagatdan kân uk-lamaýan Blok wil öz saglyk ýagdaýyndan howatyrlanyp baş-lady. Peýda bolan kellagyry mahaly bilen aýrylyp gitmänsoň, ol beýnisine zeper ýeter öýdüp gorkdy. Ukynyň köp böleginiň ornuny alada, pikir, arzuw-hyýal eýeledi. Berýän netijesi bol-masa-da, pereňlini akylyndan azaşdyrman saklaýan ýene şol arzuw-hyýaldy. Bir eden arzuwyndan netije bolmajagyna göz ýetirse, başgasyna geçýärdi. Ol bir başlanan gowy-erbet zadyň hökman gutarýandygyny, hiç zada mätäç däl adamlaryňam ölyändigini, hiç mahal mizemez diýlip gurulýan altyna bara-bar köşgi-eýwanlaryňam ahyr gara guma garylýandygyny ýat-laýardy. Şeýdibem, ol hupbatly hakykat bilen süýji arzuwyň arasyndaky gysgajyk ömrüni uzaldýardy.

Bu gün Blok wili agabeginiň garyndaşlarynyň biri diläp alyp gitdi. Garyndaşyň öýi bu ýerden iki mellek gündogar-dady. Pereňli dörtgyraňdan garaýagyz pyýadanyň yzyna dü-şüp barýarka, öz sataşyp ýören günü barada oýlanyp, aýy ýyl-gyrdy. «Haýsydyr bir ýarym çarwa, ýarym çomry adam fransuz kapralyny, orak, aňňal, pil, çarşak hökmünde diläp gelen ga-ryndaşyna işledip peýdalanmagy üçin berip goýberýär. Üs-

tesine-de, kapraldan şol işi etmek isleýändigini ýa-da isle-meýändigini soramalydyram öýtmeyärler. Kapralyň indi öz pikiri, öz sözi bolmaly däl, agabegler näme diýseler, şony se-sini çykarman edibermeli. Başga ýol, gaýry cykalga ýok. «Gul bolup doglup, gul ömrüne kaýyl bolup geçýänleriň ýagdaýy nähilikä? Ýa-da şol kaýyllyk hem... Adam gul bolup dogul-maýar ahyryn. Ol doglandan soň gula öwrülýär-ä. Onuň gul bolup dogulmagy kanun däl, gul bolup ölmegi emeli döredi-len kanun.»

Eýemyradyň garyndaşy Blokwilli ozal ýary gazylan dö-läniň işini tamamlamak üçin dilän ekeni. Ol ýesiriň eline pil berensoň, hojaýyn bolup sesini gataltdy, tabşyryk berdi, şeýdi-bem, öýüne girip gitdi.

Az salymdan töwerekden peýda bolan oglan-uşak pereň-liniň daşyny gurşap aldy.

Olar gapdalda ýatan uzyn ak töňňäniň üstünde hatar bo-lup oturdylar-da, ýesire tarap seretmäge başladylar. Ýygananan çagalaryň hemmesi hem garaýagyzydy, eşikleri-de horaşady. Olaryň bolup oturyşlaryny synlan Blokwil özünden erksiz ýyl-gyrdy. Çünki ak töňňäniň üstüne düzülen garaýagyzyz uşaklar oňa höwürtgäniň agzynda hatar oturyp, eneleriniň iýmit ge-tirerine garaşyan garlawaç çagalaryny ýatlatdylar.

Edilmeli işiň üçden bir bölegi hem gutarmanka, gara dere batyp daş çykan Blokwil:

– Biýo, gel! – diýip, oglanlaryň eke-tokarak birine pars-ça, türkmençe ýüzleneni-de az gören ýaly, «bärik gel» diýen manyda elini hem bulap goýberdi.

Çagyrylan oglan ýesiriň edil alkymyna baryp durdy. Blok-wil oglanyň bedenini başdan-aýak öwrenmek isleýän ýaly, da-banyndan depesine çenli howlukman gözden geçirdi-de, ahy-ram onuň hut düýn-öňňin iňňeden çykan owadan tahýasynda nazaryny saklady.

Ýesire döle gazdyryyan hojalygyň ýaş hem örän owadan gelni bilen tirkeşip öýden çykan eli tabakly Akmaral gapyda-

ky ýekedüýp tut agajynyň şahasyndan asylgy süzme haltanyň ýanyna gelip durdy.

Blokwil häzir olara känbir üns bermese-de, ilki görende owadanlygyndan başga-da, siňe seretseň, çep aýagyynyň üstüne biraz ýemseyändigini bildirýän gelni ozaldanam tanaýardy. Sebäbi owadan gelin her gün Eýemyradyň gapysyndaky guýudan suw çekip gaýdýardy welin, käte iki sapar gatnaýan wagtlary-da bolýardy.

Ýesir öýden çykanlara ullakan üns bermedigem bolsa, öýden çykanlaryň biri — Akmaral welin, süzme haltanyň gapdalynda tutup duran tabagyna däl-de, diňe döle gazylýan ýere tarap seredýärdi.

Blokwiliň tahýa gaty hyrydar göz bilen garaýandygyny duýan oglanjyk kellesinden çykaran başgabyny oňa uzatdy. Ýesir ilki-hä tahýany üns bilen synlady, keşdeleriniň üstünden barmaklaryny ýöretdi, geň galyp başyny ýaýkady, soňam ony kellesine geýdi. Uly adamyň oglan tahýasyny geýenini gören çagalar, heniz bolmadyk bir gyzykly waka tomaşa edýän ýaly gyzyl-gyran gülüşdiler.

Ýedi-sekiz ýaşly oglanyň kellesine ölçelip tikilen tahýa uly adamyň başyna kiçeňräk gelyärdi. Emma kellesi türkmen tahýaly pereňli ýesiri ýeke düýp daragty penalap synlaýan Akmaralyň gözüne Blokwil pereňlem däl-di, ýesirem däl-di. Ös-gün buýra saçyny hasaba almasaň, ol orta barmak ýaly saryýagyz türkmen ýigididi. Ol:

— Akmyrat, bäräk gel! — diýip gygyrdy.

Blokwiliň başyndan çykan tahýany öz başyna geýen oglan çagyrylan tarapa ylgap gaýtdy.

— Akmyrat jan, ejeň saňa täze bürük tikkimi?

— Hawa — diýen oglanyň dodagy dodagyna gelmedi.

— Gutly bolsun! Hany, göreýin!

Süzmeli tabagy ýerde goýup, Blokwiliň goňrasdan kümüş öwüsýän saçynyň üstünde durup gelen tahýany eline alanda, kalbynyň islegine görä şeýle boldumy-näme-

mi, Akmaralyň zenan ýüregini tolgundyrdy. Ol tolgunsa-da maksadyna ýetdi — Akmyradyň tahýasyny öz garşy bilen ölçäp, höwes eden zadynyň çakyny aldy. Ol höwes Akmaralyň kalbynda Blok wil oglanyň tahýasyny başyna geýen pursady döräpdi. Hyýalda pereňli ýesiriň kellesinde türkmen tahýasy peýda boldy. Tahýa Akmaralyň elinden, Akmaralyň inňesinden çykandy.

Ýene bir gezek «Gutly bolsun!» alan Akmyrat döle gazylyan ýere gitdi. Ol baran badyna Blok wil gyzjagazlaryň birine ýüzlendi.

— Seňki adyň kim?

— Oguljahan — diýip, gulgagy taýzarylyp duran, ýedi ýaşlaryndaky gyzjagaz jykyrdap, jogap berdi.

— Seňki ogul deýl. Seňki gyz.

— Meň adym Oguljahan. Özümem gyz. Waý, bu adamy! Hi-hi-hi...

— Waý, oňa oglan diýäýd-eý! — diýip, ýesiriň diýmedigini diýdiren, gözleri ýanyp duran oglan ellerini çarpdy. — Bu adam oglan bilen gyzam tananok.

Blok wil çagalara üns bilen syn etdi. Olar bir-birlerine-de düýpden meňzemeýän, hersi aýratyn bir dünýädi. Ýüz keşpleri-de, saýry göz bilen seretseň, gaty özboluşlydy. Blok wilde olaryň suratyny çekmek höwesi döredi. Ol baş-on ädimlikdäki tamdyra tarap seretdi-de, çagalaryň birine ýüzlendi.

— Git, komur getir mana!

Pereňli çalgırt geplese-de, çagalalar düşündiler.

— «Kömür getir» diýýä saňa.

Ýumuş buýrulan oglan ylgap gitdi-de, tamdyryň gapdalynda ýatan kesewini alyp geldi.

Blok wil piliň ýüzi bilen kesewiniň ot dörülip kömür bolup giden tarapyny birneme inçeltdi. Gabygy sypyrylan ak tönňäniň ýüzünde, örülen gulgagy owlagyň şahy ýaly bolup duran gyzjagazyň şekili peýda boldy. Şekil gyzjagaza şeýle bir meňzeşdi welin, megerem, ömürlerinde ilkinji gezek surat, onda-da özleriniň biriniň suratyny görýän çagalalar oňa haýran galdylar, el çarpyp, heşelle kakdylar.

Blokwil oglanjyklaryň biriniň eliniň aýasyna kesewiniň ujuny üç-dört gezek aýlanda, çaganyň kese bakyp duran suraty peýda boldy. Jaýtaryp duran inçejik burun, şapbat ýaly gulak, tüňňi maňlaý edil hakyky bolşy ýalydy. Ol hem çagalaryň jykyrdaşyp, şowhun turuzmaklaryna sebäp boldy.

Uşaklaryň galmagalyna öý eýesi daş çykdy.

Ak töňňäniň ýüzündäki şekil Eýemyradyň garyndaşyny ýylgyrmaga mejbur etdi. Ol ilki şekile, soň gyzjagaza telim öwra, gezek-gezegine seretdi. Ahyry ol ýylgyrmasyny bes etdi-de:

— Sen, pereňli molla, adamyň suratyny çekmegiň gadagandygyny bileňokmy? — diýdi. Blokwil ýüzüne soragly sere-densoňam, ol dowam etdi. — Bilmeyän bolsaň, bilip goý. Bu dünýäde adamyň suratyny çekseň, o dünýäde öz janyňdan jan bermeli bolarsyň. Saňa musulmançylygyň düzgünlerini bilmeýän adam diýerler.

Wagtlaýyn hojaýynyndan gep alyp galmak islemedik Blokwil:

— Siziň Gurhanyňyzda-da surat çekmek günä diýlen ýeri ýok bolsa gerek, agabeg — diýdi. — Eger o dünýäde jan bermeli bolsa-da, men öz janyndan kesip beräyerin.

Aýdylana gülüp oňaymaly halyna, Eýemyradyň garyndaşynyň, gaýtam, gahary geldi.

— Sen mukaddes Gurhany ýapyşalga etjek bolma! Janyňdan beýle iren bolsaň, suraty öz iliňe baraňda çekiber. Biziň ilde şerigata sygmaýan iş etme. Sen ýaly kapyryňam günäsini götermämizde-de, özümizem ak guş däl.

— Surat çekmek günä deýl, agabeg.

— Günä-sogaby kapyr gowy seljerermi, musulman? — diýip, sesini gataldan garyndaş ýene bir gezek öz yzgytsyzlygyny görkezdi. — Hany, bolgusyz gepiňi tüket-de, pili eliňe al. Sen bu ýere surat çekip, il güldürmäge geleňok-da, döle gazmaga geldiň.

Özüni alyp gaçmaga gelenleriň eline düşmän, uly beladan gutuldym hasaplan Blokwiň başyndan ýene bir bela indi. Ol ýanyňda hor çekilip, ukudan galmak bilenem, hor-homsy gün görmek bilenem deňär ýaly zat däldi. «Akmaral hamyla bolupdyr. Ol işiň sebäpkäri-de pereňli ýesirmiş» diýen gürrüň peýda boldy.

Akmaralyň gapysynda hiç mahal del-dül erkegiň görünmeýändigini, özüniňem hatary terk edip, hiç ýere gitmeýändigini nazara alsañ, hamylalyk hakyndaky gep, dogrudanam, bir nokada syrygýardy. Ol nokat hem mejbury ýagdaýda Akmaral bilen görüşän, gep-söz alyşýan Blokwil bolmalydy. Başga çaklama ýokdy. Bir zat bardy — Akmaral ýaýlaga gidip geleni bäre başga Akmarala öwrülipdi; tutukdy, keypsizdi, özüni alyp barşy-da başynda bir apat bardyr diýen çaklamanyň döremegine tutaryk berýärdi.

Akmaralyň «üýtgän ýaly bolmagynyňam» öz sebäbi bardy. Akmaral ýazlaga gidende, goňşy ýaýlada mal bakýan bir çoluk bilen tanyşýar. Ýagdaý iki sany başy boş adamyň bir maşgala birikmegine tarap gönükýär. Ahyry, haýsynyň günäkärdigini Alla bilýär welin, ol ikisiniň arasyna tow düşüp, çoluk Akmaralyň göwnüne degýär. Ol tersleşik ahyr bagtynyň açyljagyna umyt baglan Akmaralyň ýüregine düwün hem däl, ýara salýar. Indi ähli zatdan näumyt galdym hasap eden gyz şondan soň ýylgyrmasyňam, adamlar bilen öňküleri ýaly gepleşmegi-de unudýar. Onuň beýle ýagdaýy hem hamylalyk töhmediniň üstüne urna bolup, onuň esasly gürrüňdigine ynamy güýçlendirýär. Iň ýaman ýeri-de Akmaralyň başga adama meňzemeginiň sebäbini-de onuň özünden başga hiç kim bilmeyärdi. Şol äşgärsizlik hem gepi köpeldýärdi, ýalany çyna berimsiz edip görkezýärdi.

Goňur obasynyň iň hormatly ýaşulusy Mämmedöwez pälwanyň neberesiniň abraýyna şek ýetirjek bolup gep gözleýänler her hili gep tapmagy başarsalaram, beýle gürrüňiň döremegine esas bolan iki sany düýpli sebäpden bihabardylar.

Birinjiden-ä, Akmaralyň hamylalygy barada tüýs ynanaýmaly tutaryk tapyp, gepi ilkinji döreden Blokwiли ogurlamaga gelen iki ýoldaşyň ele düşeni – Halsähet gassabyň inisi Rahymgulydy. Ol ýesiri ogurlap satmakdan geljek bähbidini köýdüreni hemem özüni masgara edeni üçin Mämmedöwez pälwandan ar almak isledi. Ol esasy ar almak diýibem Mämmedöwez pälwany Blokwiли tölenjek puldan mahrum etmeklik diýip düşündi. Akmaralyň ata çykyp, gylyç syrماغы başaryan, ar-namysyny ähli zatdan belent saýýan hossarlarynyň gulagyna gyzyň hamyladygynyň, onuň sebäbiniňem ýesirden görülyändiginiň habaryny ýetirip bolsa, Halsähet gassabyň inisi aňsat ýol bilen maksadyna ýetjekdi. Akmaralyňam, iň bolmanda ýesiriň öldüriljekdigi ikuçsuzdy. Dörän gepiň çyndygynyň magadyna ýetse, namys astynda galan Mämmedöwez pälwanyň hut özüniňem, ol işi inilerine-de goýman, ýaraga ýapysjagy çyndy. Hälsähet gassabyň inisiniň başlan gabahat işi amala aşmaga tarap barýardy.

Gojuk obasyndan tebip gelen güni birtopar aýalyň gözünüň alnynda, görenler aýtmyşlaýyn, ýesiriň boýnundan, «mähir bilen tutan» Akmaralyň, il ýatyp, uklanyndan soň nämelere ýüz urýandygy bir Hudaýa belli, bendesi diňe gözünüň görenine ynanyar, yöne, kähalatda şol bendäniň gözünüň görmedik ýalanyna-da çyndan beter ynanaýmasy-da bolýar. Iň ýamany şol. Akmaralyň syratynda hiç hili özgerme ýok hem bolsa, töhmetden lezzet alyp, töhmet gözleýän gözler onuň «birneme dykyzlanandygynyň» hem gürrüni edýärdiler.

Akmaralyň pereňli ýesire bolan garaşsynyň manysy hem diňe onuň özüne düşnükli di. Ol mana Akmaralyň özünden başga, hatda Mämmedöwez pälwan ýaly köpügören dana adamlaram gatybir düşüňäjek däl di. Derdi çeken biler – Blokwiлиň ýesirliginiň derdiniň yzasyna ýesirlik derdini çekeni üçin diňe Akmaral düşüňmelidi. Düşüňärdem. Onuň tebibiniň haýyşy bilen Blokwiлиň boýnundan tutmak-da, tebip oňa nabat-

ly suw içirmeli diýende, bir ýerden düşüp ýatan iki bölek aşyk ýaly nabady ezip, bir kâse süýji suw eltmegi-de, oňa rehimdar garamagy-da zenanyň erkege bolan duýguly garaýşy däldi-de, adamyň adama bolan gatnaşygydy. Akmaralyň ganyn-daky ynsanperwer türkmen ganynyň gatnaşygydy. Akmaralyň gyrnaklykda geçiren uzak ýyllarynyň dowamynda çeken iň agyr jezasy açlyk, suwsuzlyk däldi-de, ýekelikdi. Dile ikita-raplaýyn düşünilmeyän ýerde adam köpüň içinde-de ýeke bolýar eken. Ol Blok wil ýaly täk özi kepbede ýaşaman, kän adamyň arasynda ýaşanam bolsa, Eýran ýaly uly ýurtda-da özüni ýalňyz duýdy. Ol häzirem yzda galan gyrnaklyk ýyllaryny ýatlasa, ýalňyz bolandygyny ýatlaýardy, şol geçen ýalňyzlyk henizem inini tikenekledýärdi. Goňur obasyndaky pereňliniň bolsa kalbyna az-kem teselli berip biljek Akmaraldy, diňe Akmaraldy. Sebäbi ol ýesiriň düşünyän dilinde gepläp bilýärdi, ony diňläp bilýärdi. Akmaral gyrnaklykda bolanda esasy arzuwy düşünyän dilini eşitmek, düşünyäne öz dilinde aýdylýan sözi eşitdirmek boldy. Şonuň üçinem bendä, türkmenе garşy ok atmanyna, türkmenе duşman dældigine halys ýürekden ynanylýan bendä rehim etmek isleýän Akmaral birehimleriň gepinden, töhmedinden gaçyp, ýagşylygy adamlardan gizläp etmelidi. Dogry, adama edilyän ýagşylyk adamdан gizlenmeli närsе däldi. Ýöne düşünilmeyän ýerinde ýamanlyga öwrülýän ýagşylyk ýamanlykdan betеr ýamanlyk bolýardy. Akmaral biçäräniňki hem şeýle boldy. Ýöne onuň üçin birwagtlaýyn gowulyk bardy, ol hem özüne edilyän aýylganç töhmetden özi bihabardy. Ol hem Hudaýyň ýalkadygydy. Ýogsam, ol agasy Mämmedöwez pälwana-da galdyrman, Halsähet gassabyň insini özi maksadyna ýetirerdi.

Käte guýudan suw alyp gidýän hortap ýesir ýene Eýemyradyň gapysynda görüni. Oňa nazary düşen Blok wil täzelikler bilen gyzyklanmak üçin kepbesinden çykdy.

Obanyň içinde erkin gezip, adamlar bilen gürleşip ýörmäge mümkinçiligi bolansoň, ýesir indi türkmençe-de birneme bilýärdi, şonuň üçinem il arasyndaky gep-gürrüňlerden

habarlydy. Ol suwa gelen mahaly Goňurdaky, hatda başga obalardaky ýagdaý bilen, ýesir bendi ildeşleriniň hal-ahwaly bilen Blokwiili hem habardar edýärdi. Bu gezek welin, Blokwiil ýesiriň öz halyndan habar almaly boldy.

– Gulam beg, näme ýüzüň salyk görünüä-le? Agabegiň bilen araň bozuldymy?

Gulamyň sesi aladaly çykdy.

– Ilimden aýraçylygymy hasap etmesem, mende alada ýok, agabeg. Meni seň düşen ýagdaýyň alada goýýar...

– Ikimiziňem derdimiz bir ahyryn. Näme üçin meň ýagdaýym seni alada goýmalymyşyn?

– Beýle däl, agabeg. Seň ýagdaýyň gaty kynlaşýar, agabeg.

Gulam oba ýaýran habary aýdanda, Blokwiiliň başy aýlanyp gitdi. Ol özünden erksiz halda, Akmaralyň öýüne tarap nazar aýlady, özüni ýatdan çykaryp, Akmaralyň başyndan injek howp hakda oýlandy. Onuň çaklamalary, oýlanmalary Gulam begiň getiren habary bilen utgaşyp, asmandan inen apata öwrüldi.

Gulamyň soňky aýdanlary Blokwiili hyýaldan hakykata çykardy.

– Meň agabegim: «Ol zenanyňam, pereňliňem hökman kellesini alarlar» diýýä... – Blokwiiliň düşjek ýagdaýyna öňünden baş ýaýkan ýesiriň soňky aýdany-da agabeginiň adyndan aýdanyndan pes bolmady. – Şerigatyň kadasy şeýle bozalsa, erkegem, zenanam öldürýärler. Musulmançylygyň talaby şol-da. Bizde-de şeýle... Men seni gorkuzjak bolamok. Ýöne bilip goý, şerigatyň düzgüni zabundy, agabeg. Men...

Blokwiil Gulamyň soňky aýdanlaryny eşitjegem bolmady. Ol aýagynyň ýere basylýanynam duýmaýan ýaly bolup kepba girdi, özüni köne keçäniň üstüne goýberen badyna-da, ilki ýatlany şol köne düýşi boldy. Parižde görülen düýşüň ýorgudy ýylýarymdan soň, Goňurda amala aşjakmyka? Ýöne düýşünde görşi ýaly, ol gara hem ýalaňaç hindi aýyrhalaryň elinden däl-de, tersine – owadan zenan sebäpli onuň hossarlarynyň elin-

den ölmeli bolarmyka? Blok wil ýesiriň hoşlaşyp gideninem aňman galdy.

Pereňli bir sagat çemesi daşaryk seredip oturdy, öýünden çykaýsa, Akmaraly synlamakçydy. Emma beýleki öýlerden girilip-çykylsa-da, Akmaral göze ilmeýärdi. Belkem, ol ile ýaýran gürrüňden soň, daş çykмага utanyandyr? Musulman dünýäsinde şerigatyň kadalary şeýle berk tutulýarka, Akmaral beýle işe nädip baş goşup bildikä? Ölümden gorkmadymyka?

Blok wiliň ähli çaklamalary çaklamalygyna, ähli sowallary-da sowallygyna galýardy. Ýöne guma goýun sagmaga kömekleşmäge giden Akmaralyň yza dolananyňa üç aý töweregi bolup ýörenem bolsa, şondan bäri günde-günaşa görüp ýörse-de, pereňli onuň daş sypatynda ýa-da özüni alyp barşynda ozalkysyndan üýtgeşik bir zat bardygyna üns bermedimikä? Aýdylýan gep ugrunda bolsa, ol hem özgerme aňardy ahyryn. Ýa-da ol gürrüňler töhmetçi aýallaryň ony masgaralamak üçin oýlap tapan hilesimikä?

Soňky günlerde guýudan suw almaga gelýän aýallaryň sanynyň köpelmeginiň, ozal bir gezek görünmedikleriniňem ýygy-ýygydan peýda bolýandyklarynyň sebäbine-de Blok wil indi düşünjek bolýar.

Ana, ýene iki sany aýal guýa geldi. Kyrk ýaşa ser uruberen ol iki zenany-da Blok wil şu gezek birinji sapar görýär. Olar gelen batlaryna-da Akmaralyň öýüne tarap assyrynlyk bilen göz aýladylar. Olary aslynda-da suw gerekligi däl, bilesigelijiligiň heýjany guýynyň başyna getiren ýaly. Aýallaryň hereketlerini synlan Blok wil başyny ýaýkady. Erkek adamlaram oňly däl welin, şolar ýaly ýakymсыз gürrüň çykanda, bilesigelilik etmekde aýallaryň taýy suwa gaçan bolsa gerek. Olar köp ýurtlarda-da bir kakuwrak. Parižde, hatda iň ýokary gatlagyň aýallaram haýsy zenanyň niredede, nähili oýnaşynyň bardygyna, olaryň baýlygynyň nä derejededigine çenli şeýle bir bilmek isleýärler welin, yzarlap, anygyna ýetäýmeseler, öýlerinde rahat oturyyp bilenoklar. Pariž hiç-le. Parižde ýagdaý düýpden başga ahyryn. Oýnaşyň bolup binika çağa dogursaňam, saňa

dar agajy garaşmaýar. Heleýleriň gybatyndan başga aljak jezaň ýok. Gybatdan çekinmeseň, keýp çek-de ýör!..

Suwa gelen iki aýal Blokwiň çaklamasyny öz hereketleri bilenem tassyklady. Olar guýudan suw çekenlerinde-de, suwy öz gaplaryna guýanlarynda-da, dökän-saçan edip, aladalarynyň başga zatdygyny bildirdiler. Zenanlaryň nazary Akmaralyň gapysyndady. Öýlerinde alada ýok ýaly, olar guýudan suw çekip bolansoňlaram howlukmadylar, özara hümürdeşdiler, başbogularyny düzedişdiren boldular.

Aýallaryň biri kepba tarap göz aýlansoň, ýanyndaka çalaja ümläp, bir zatlar diýdi. Pereňli üme-de, ümläniň eşitdirmedik sözleriniň manysyna-da düşündi. «Günäkär şol kepbede bolmaly. Gyrnagyn baş goşup ýören işini bir gör. Musulmançylykdan çykyp bigäne kapyryň ýorganyna giräyipdir-dä! Girseň, indi almytyňam alarsyň...»

Suwa gelen hatynlar hernäçe güýmenselerem, suwdan gury çykyp gitmeli boldular.

Olar näçe hantama bolsalaram, Akmaralyň gapysy açylmady. Açylmasa açylmasyn. Bilesigeliji aýallaryň ýene bir sapa guýa gelmegi kyn iş däl. Maksatlary öýlän amala aşmasa, ertir gelerler. Adamlaryň birnäçesi şeýle-dä!

Gury giden aýallar, dogrudanam, çüwmezek ekenler. Ýene azajyk kanagat edäýen bolsalar-a...

Olaryň gara öýüň ýeňsesine aýlananlary-da şoldy welin, Akmaral daşaryk çykdy. Düýrmegi bilen görer göze öwrülen Blokwil ony ilkinji ädim urşundan başlap synlap ugrady. Zenanyň ýöreýşinde, garaýşynda öňküsinden özgerme ýok ýalydy. Ýöne ol elindäki zady ojagyň başyna taşlamak üçin kepba golaýrak gelende, pereňli ýesir obada edilýän gürrüň ugrundanda bar bolsa gerek diýip çaklady. Ilki bilen-ä, howa maýyl bolsa-da, onuň egni donludy. Ikinjidenem, don gaty ýukadygyna garamazdan, Akmaralyň birneme doluşandygy bildirýärdi. Howanyň bu maýyllygynda ol näme üçin don geýmeli? Agabegiň aýaly-ha ondan ýaşy uluragam bolsa, daş-ıç

girip-çykanda donsuz. Belkem, Akmaral ile äşgär ýagdaýyny basyrmak üçin dona bukulýandyr? Häzir don bilen ýapdyň-da, ýene bir-iki aý geçensoň nätjek? Ýa seni ýeneki bir-iki aýa ýetirmezleremmikä?..

Näme üçin Akmaral kepba tarap seretmän, yzyna aýlandy? Belki-de, ol oba ýaýran gürrüňden bihabardyr? Habarly bolsa, günäkär hasap edilýän bilen ýagdaýy maslahatlaşmagyň gamyny iýerdi ahyrin. Gepleşmäge-sözleşmäge mümkinçilik döräp dur. Hut üç gün mundan ozalam ol töwerekde hiç kimiň ýokdugyndan peýdalanyp, öz bişiren unaşyndan ýesire bir tabak getirip gitdi. Syryny açmaýar welin, onuň Blokwiiliň janyna haýpy gelmeýärmikä?

Dörän hem döreyän sowallar Blokwiili däli etdi. Aýak ýyg-nanyp, adamlaryň ýatar wagty bolýança-da jogapsyz galýan sowallaryň sany köpeldi.

***

Günorta naharyny iýip bolan Blokwil Akmaralyň öýden çykyp, kepba tarap gaýdandygyny gördi. Ol nahardan boşan tabagy alyp gitmek üçin gelyärdi.

— Siz meniň ýanyma gelmäge hossarlaryňyzdan gorkma-dyňyzmy, Akmaral? — diýip, Gulam ýesiriň getiren habaryny kellesinden çykaryp bilmeýän Blokwil soragynyň ýapyk manysyna Akmaral düşünýändir öýdüp sowal berdi.

Sowalyň manysyna dogrudanam düşünmeýändigini üçin Akmaral ýarym oýun, ýarym çyn bilen:

— Men zatdan gorkýanlardan däl — diýdi.

— O nä sebäbe beýle?

— Iň kyn hem iň gorkuly zat ölüm diýýäler. Ölümden gorkýanlaram ölümden başga kynçylyklaryň hemmesinden azat bolansoň, ölümden başga kynçylyk bardyr öýtmeyän adamlardyr.

Blokwil Akmaralyň näme üçin beýle diýýändigine gulagyna ýeten habaryň netijesi hakynda pikir etmek arkaly düşündi.

– Ol dogry. Agyr günden ölümem ýeňildir. Ýöne siz entek ýaş ahyryn? Ýaşajak bolmaly. Durmuşdan lezzet aljak bolmaly. Erkin adam durmuşdan lezzet alyp bilmese, özi günäkär.

Gep-gürrüň bilen ýesiriň içgysgynç ýagdaýyna ýeňillik bermek islän Akmaral nahardan boşan tabagy eline alanam bolsa, samanyň üstünde dyz epdi.

– Durmuşda lezzet ýok, ezýet bar, Žorž.

– Akmaral, siz näçe ýaşaýňyzda? – diýen sowal, başlanan gürrüňe dahylsyz ýaly bolup ýaňlandy. – Biziň ilimizde aýalyň ýaşaý-ha soralmaýar welin...

– Her iliniň öz däbi bardyr-da. Ýogsam, ýaş soraşmak aýyp zatmyşmy? Men ýigrimi ýedi ýaşymda. Sen näçäňde?

– Men bir müň sekiz ýüz otuz üçünji ýylda Normandiýada doglupdyryn.

– Sen menden alty ýaş dagy uly bolýaň-da?

Akmaralyň Ýewropa ýyl hasabyndan baş çykarmaýandygyna düşünen Blokwil:

– Ýok, beýle däl – diýdi. – Çylşyrymlyrak edip aýdaýdym öýdýän. Men ýigrimi sekiz ýaşymda.

– Aý, onda, ikimiz ýaşyt diýsegem bolýa.

Şondan soň Akmaral dymdy. Blokwil Gulam ýesirden eşiden habaryna geçmek islese-de, gepi nämeden başlamagyň ebeteyini tapman garaşdy. Emma pereňli garaşsa-da, Akmaral esasy gürrüňe-de geçmedi, dymşlygam bozulmady. Gaýtam, ýesiriň özi geplemeli boldy. Ol başga-da gep tapmansoň, kepbäniň açyk duran agzyndan dury asmana seretdi, gökde ýyllyz görünmese-de:

– Asmanda her kimiň öz ýyllyzy bolýamyş – diýip, ýerliksizräk dillendi.

– Meň ýyllyzym ýokdur...

– Hökman bolaýmaly, Akmaral, hökman.

– Ýerde bagty bolmadyk adamyň asmanda ýyllyzy bolarmy?!

«Bu näme üçin esasy meselä geçmeýärkä? Ýa-da Gulumyň habary... Şeýle bolaýanda-da, bu näme üçin tabagy

alyp gidibermän eglenýärkä?» Ol özüni hem ýanap tapylan gürrüniň magadyna ýetmek isledi, özüniň sebäpkär daldigine gözi ýetip durka sebäpkäri bilmek has-da gyzykly boldy. Bolsa-da kyn sowaly bermekden saklandy, dymyp oturmazlyk üçinem güýmenjelik gep gözledi. Gep hem gerek mahaly tapylmaýar ekeni. Şeýtse, sebäbini bilmek isleýän meselesiniň üstünden barlar öýden Blok wil zoňtarrak sowaly diline getirmeli boldy.

– Akmaral, siz toý etdiňizmi?

– Meni ýakyndan tanasyň gelýärimi, Žorž? – diýende, keseräk oturan Akmaralyň aýy ýylgyrýandygy görüldi.

– Dogrymy aýtsam, kän mahaldan bäri sizi tanamak isleýärdim. Adam öz hormat goýýanyň kimdigini doly bilmek isleýär... Siziň täsinligiňiz, pars dilini oňat bilşiňiz mende birtopar sowal döredýär.

Blok wil Akmaral açylmaz öýtdi. Emma Akmaral gepläp başlady:

– Men on iki ýaşymdakam, alamana gelenleriň eline düşdüm, Žorž. On iki ýaşly gyz bolup gitdim, on ýedi ýaşly gyz bolubam, yzyma dolandym.

Blok wil birden:

– Olar sizi biabraý etmän, zýyňyza gaýtardylarmy? – diýenini hem duýman galdy.

– Şoň şeýle bolandygyna bir-ä ýokardaky Hudaý ynanýar, birem ýerdäki men ynanýan. Başga hiç kim ynanmaýar. Öz garyndaşlammam ynanýandyr öýdemok. Şoň üçinem men betbagt bolup galdym... Bir gezek meni gyrnaga öwrenler maňa biri bilen nika gyýjak boldular. Razylyk bermedim. Mertlik edilende «Mertlik edildi» diýmeli. Ilki-hä, men razylyk bermänim üçin, şerigat düzgünini bozmadylar, soňam Apbasaly üçin meň raýyma garamaly boldular.

– Apbasaly kim?

– Apbasaly meň Horasanda bendilikde bolan tirämiň kethudalarynyň biri ekeni. Ony alamançylykda burkazlar ye-

sir alypdyrlar. Meni şol Apbasaly bilen çalyşmaly etdiler. Ahyr çalyşdylaram.

– A, soň....

– Men seň garaşýan zadyňy çaklaýan, Žorž. Onam aýdaýyn. Şonça ýyl gyrnaklykda bolup gelen maşgala kime derkar? Türkmenler ady zaýany maşgala edinmeýärler... Enem-atam, men çagakam ýogalypdyr. Iň ýakyn garyndaşym meni ýazlaga äkiden daýym. Bu ýerdäkiler meň doganoglanlam... Şeýdip, şu garyndaşlammyň saýasynda saýalap ýörün.

Akmaral sözünü tamamlansoň, Blok wil:

– Biziň dilimizde siz ýaly maşgala «garry gyz» diýýäler, Akmaral – diýdi.

– Şol söz türkmen-de bar...Maňlaýyňa Hudaý näme ýazan bolsa, şonam görmeli-dä.

– Maňlaý maňlaýdyr welin, siz indi şeýdip, garry gyzlygyňyza ýaşap ýörjekmisiňiz?

Blok wil şol sowal bilen esasy meseläniň üstünden barandyryn öýtdi.

Akmaral ýene uludan dem aldy.

– Meň ýaşajagym, ýaşamajagym belli däl, Žorž. Garry gyz bolsaň, seni kemsitjek bolýanam tapylýar. Özüňi kemsitdirip ýaşanyňdan öleniňem gowudyr. Men bagty ýatan naçar.

– Düşünmedim.

Birdenem Akmaral özüniň gatytrak gidendigini duýup galdy:

– Men näme samrap otyryn-a?

– Bu gürrüňler samrama däl...

– Hawa-da, menem kimdir birine ýüregimi açmaly-da. Ýogsam, ýarylyp barýan. Birehim ýakyndan rehimdar keseki gowy ýene.

Akmaralyň soňky sözlerinde many kändi, belki onuň Gulamyň aýdan habary bilenem baglanyşýan bolmagy-da ahmaldy. Ýöne ol syr syr saklaýanyň özi aýtmasa, kesekiniň biljek gümany ýokdy.

Akmaral dymdy. Dymmaýanda-da, ol barybir, Blok wiliň aýdyňlaşdyrmak isleýän esasy syrynyň üstünden barmaýardy.

Pereňli ýene ony gepletjek boldy.

– Men hiç zada düşüнемок, Akmaral.

– Düşünmeýäniňem gowy zat...

Eýemyradyň gapysy takyrdady.

– Gelnejem daş çykdy.

Kepbedäki gepleşigiň arasy bölündi. Eýemyradyň gapysy ýene takyrdady.

– Gelnejem öýe girdi.

Şol adaty habar Blokwiľiň Akmaralyň agzyndan eşiden iň soňky habary boldy.

Ýesiriň kepbesi boşap galdy.

***

Mämmedöwez pälwanyň säher namazynyň «Allahuekberinden» soň töwerekdäki öýleriň maýda çagalaryndan özge-leri aýak üstüne galýardy. Namaz okamaýan adamlaram şol pursady geçirip ýatsalar, bideplik hasaplanýardy. Blokwiľe hem şol düzgün endik bolup galypdy.

Mämmedöwez pälwan Blokwiľiň bolýan ýerine örän seýrek gelýärdi. Şonuň üçinem bu gün gojanyň namazyny tamamlan badyna kepba tarap ýönelmegi pereňliniň başyny her hili ýakymsyz çaklamalardan doldurdy. «Sen bizi ile ryswa etdiň!» diýäýse, oňa nähili jogap gaýtarmaly bolar? «Men günäkär däl» diýeniňe-hä bular, barybir, ynanmazlar. Öten aňşam Akmaral başyna inen howp barada näme üçin dil ýarmady? Ýa-da bular eýýäm gutarnykly bir netijä gelip ýörmükäler?

Goja golaýladygyça, Blokwiľ hernäçe merdemsirese-de, tolgunmaga başlady.

– Essalawmaleýkim, agabeg! Saba haýyr bolsun!

– Haýyr bolsun! Aman-esen ördüňmi?

Pälwan aganyň ýüz keşbine gözi bilen, sesine gulagy bilen baha kesen Blokwiľ az-kem ynjalady. Ýaşulynyň ýüzünde ga-har, sesinde gazap alamaty ýokdy. Gaýtam, ol öňkülerinden mylaýym görünýärdi.

...Iki-üç aý mundan ozal mellek işläp ýören ýerine baranda, goja Blokwiile garap: «Pereňli molla, biz seni öýeräýsek, nähili görýäň? — diýipdi. — Eger sen öz diniňden ýüz öwrüp, musulman dinini kabul etseň, biz seni öýeribem bilerdik». Şonda Blokwil: «Eger men size öz diniňizden döňüp, biziň katolik dinimize giriň!» diýsem, nähili göwersiňiz?» diýen şert bilen ýaşulyny ýeňipdi. Şol gezegem Mämmedöwez pälwan oýun etmändi, gaty çyny bilen ýüzlenipdi. Umumanam, ol gojanyň oýun-henegi halamaýandygyny, kalbynda ýok zady diline getirmeýän agras adamdygyny Blokwil bilýärdi.

Şu mahalam Mämmedöwez pälwan geläge-de: «Molla pereňli, mert bol, günä gazandyňmy, zynda dur» diýäýse, näme jogap gaýtarmaly bolar? Eger ol Akmaral bilen nikalaşmaga razylyk beräýse, öz dinindenem dönmeli bolar. Razylyk bermese-de, öz janyndan dynmaly bolar. «Bular pul hantamaçylygy bilen meni öldürmeselerem, Akmaraly öldürerler. Meni bolsa...» Ony bolsa zyndan pul gelip, nyrhy tölenenden soňam, öldürip bilerler. Barybir, türkmenler ar alman goýmazlar. Ýa-da azatlyga çykansoň, öz ýurduna arkaýyn gidip barýan Blokwiiliň zyndan iki sany atlyny ýollaýmak kyn zatmyşmy?

Pereňliniň atan pikir oky bu gezegem howp nyşanasyndan sowa geçdi. Mämmedöwez pälwan öz öýüne tarap elini salgap goýberdi.

— Molla pereňli, gaýry iş-aladaň ýok bolsa, hol keçäniň üstündäki kellekini bir tikip bersene. Tüweleme, sen usully adam...Öz elimdenem gelmän duranok welin, indi gözlerem çöňňelip başlapdyr...

Gojanyň haýyşyny eşidip, ýüki birneme ýeňlän Blokwil:

— Siz meni aldajak bolmaň, agabeg! — diýip degişdi.
— Telpegiň bir tüýüni gymyldatman, üstündäki çäýnegi tüpeňläniňizde, siziň gözüňiz ýiti-de, kelleki tikmeli bolanda görmeýämişmi?!

Mahabatlandyrylan gojanyň göwni galkyndy.

— Tüpeň başga, iňňe başga, molla pereňli — diýip, ýaşuly ýylgyrdy. Bir tüpeňiň nilinden müň sany iňňe ýasap bolar. Onsoňam, gaty gyssaga düşse, depme ker eşidyä, kör görýä... Keçäniň üstünde biýzem bardyr, temenem...

Esasy alada birneme sowuldy hasap eden Blok wil Mämmedöwez pälwanyň öýüniň kölegesine atylan keçä tarap yeňil ädimläp gitdi.

Pereňliniň surat, karta çekip ýören elleri iňňe-temen işinde ezberdi. Bir hepde mundan ozal, Eýemyradyň tutuş gününü sarp edip oňaryp bilmedik eýerini pereňli ýesir sähel salymyň içinde edil çüý degmedik ýaly edip bejeripdi.

...Blok wil mumlan sapagyny temeniň gözüne sapan bady-na gündogar tarapdan peýda bolan dor atly, elli ýaşlaryndaky adam onuň ünsüni çekdi. Ol öýdäkilere-de gelendigini duýdurjak bolýan ýaly, kelleki tikip oturanyň pessaý ses bilen beren salamyna haýkyryp jogap gaýtardy.

Myhmanyň ýüzi gaty agyrdy. Onuň sylanýan adamdygyny öýden çykan Eýemyradyň gol gowşuryp, gadyrly salamlaşyşyndanam çaklamak bolýardy.

Atdan düşen adam özi bilenem görşer öýdüp, Blok wil elindäki abzallaryny keçäniň üstünde goýdy-da, gol uzatmaga häzirlendi. Emma aty tutulan hyrsyz adam Eýemyrat: «Ýaşuly ol öýdedir» diýensoň, pereňlä nazaram aýlaman, Mämmedöwez pälwanyň gapysyna ýöneldi.

Myhmanyň atyny baglap gelen Eýemyradam şol öýe girdi.

Öýüň içinde edilýän gürrüň, aralykda durluk, gamyş ýok ýaly, daşarda hem açyk eşidilýärdi.

— «Urşuň geňeşi ýok», pälwan aga — diýip, öňürti myhman gepledi. — Bu arada düşnüksiz gepem ýok. Syr diýip saklajak bolýanymyz uly ile ýáýransoň, syrlygyny ýitirdi. Beýle ýagdaýy, aslynda gizläbem bolmaz. «Aý dogsa, älem görer.»

— Dogry aýdýaň, Ýaýlym han. Ile-hä ryswa bolnandyr — diýip, Mämmedöwez pälwan tutuk jogap gaýtardy.

«Adynyň gapdalyna «han» sözi goşulýan bolsa, ol, iň bolmanda, öz tiresiniň hanydyr ýa-da gaty edenli adam bolmalydyr» diýip, Blok wil netije çykardy.

– Günäkäri anyklamaly. – Ol Eýemyradyň sesi.

– Günäkär nämemiş! – Ol myhmanyň sesi. – Garyndaş meň üçinem, siz üçinem des-deň garyndaş. Meň ýegençim bolsa, siziň uýaňyz. Şoňa görä-de ýuwmarlaşan bolup durman, açyk gürrüň edeliň. «Ganjyk guýrugyny bulamasa, köpek oň zyzndan ylgamaz».

«Ganjyk» diýilýän düşnükli. Gürrüň Akmaral barada gid-ýär. Myhmanam Akmaralyň daýysy bolmaly». Blokwiiliň gözi biýz bilen temeniň ujunda bolsa-da, gulagy öýüň içinde. Ol içerde gopup başlan harasadyň ýekeje şuwuldysyny-da syp-dyrman diňlejek bolýar.

Eýemyrat öýdäkileriň ýaşkiçisi bolsa-da, öz diýenini gö-gertmäge çalyşýar.

– Bulanan guýruk görende, şol guýrugyň garyndaşlaryny sylamadyk köpegiň maňlaýyndan ot bermeli.

– Kimmiş ol köpek?

«Mämmedöwez pälwan şeýle sowal berýän bolsa, Gula-myň maňa ýetiren habary nädogry bolmaly».

– Özünden sorap göreňzokmy?

– Sorajagam bolamzok, Ýaýlym han. – Myhmana Eýe-myrat jogap gaýtardy. – Depäňe çenli poha çümeňsoň, sorag-idegden ne hajat? Senem gelipsiň, indi uzaga çekmeli däl. Siz dözmeseňiz, men dözerin. Siz gorksaňyz, men gorkman.

– Neneň-niçik bolýança, Goňurdan çykaráýsak näderkä?

«Goja akylyly adam!» diýip, Blokwiiliň daşardan goldany içerden goldanmaýar.

– Aýdýanyň näme, Mämmet kaka? Ony Goňurdan çykar-dyň-da, masgaraçylygyny nädip çykarjak?

– Masgaraçylyk halta salnyp obadan çykarylýan zat däl-ä, Pälwan aga.

«Myhmanam akylyly adamy goldaman, Eýemyrady gol-daýar!»

– Men başga bir zady çak edýän. – Çak edýän, elbetde, Eýemyratdy. – Töhmet atýan bolsam, Alla hatamy ötsün we-

lin... Geçen hepdede pereñli ýerinde ýokka, kepbaş girdim. Kädileriň arasyndan içi boş tabak çykdy. Tabagy kim elten-dir öýdýäňiz? Oň gündiz ugruna kepbaş gapysyndan bar-maýanyny bilýäs. Páli düzüw bolsa, nämüçin tabak gizlenme-li? Meni açyk türküledesiniňiz gelyän bolsa, günäkär öz ýesi-rimiz...

Blokwil tisginip gitdi. Onuň kellekiniň alynky gaýşy diýip biýziň ujuny sokany öz çep eliniň süýem barmagy boldy. Biýz yza çykanda peýda bolan al gan barmaklaryň arasy bilen, eliň aýasyna ýetdi. Pereñli birbada agyry-ynjy hem duýmady.

– Suw görmän, tamman çykarsak, öňki masgaraçylygy-myzyň üstüne urna bolmazmy? Maňa bir hepde-ýarym hepde puryja beriň. Ikisi bilenem özüm gürlleşip göreýin. Günä eden bolsa, pereñlem günäsiniň zyznda dursun. Ýogsam, gan nähak dökülse, oň günäsiniň syrtynda özümüz durmaly bolarys. Beýle ganyň garamaty hasam çökder geler.

Edil şu gün gutarmaly ömri ýene bir hepde uzaldylana dönen Blokwil Mammedöwez pälwanyň sözlerinden soň barmagynyň yzasyny duýup başlady. Ol ganly barmagy ag-zyna saldy.

– Gepi uzaltmalyň. Wagty hepdeläp-aýlap aňry çekiber-sek, özüňiz göbегene bolar galarsyňyz. Men saňa bir hepde däl, iki gün puryja berýän, Pälwan aga. Nesip etse, birigün aqşam-lyk ýene dolanaryn. Şoňa çenli bellisini etmeseň, meseläni gijäniň garaňkylygy çözer. Men galan ömrümi namys ýüküni göterip geçirmekçi däl. Soňy hem nirä barsa, şoňa barsyn. Kys-mata ýazylany bardyr. Arym köýenden, goý, imanym köýsün. Gel-gel, gapyňda gezip ýören guluň namysyňa degýän bolsa, seňem günäni men boýnuma alalaryn, Pälwan aga. Ýaýlym han ýükçüdir...

Galan ömri ýene iki güne direlen Blokwil şondan soňky boljak gürrüň bilen gyzyklanjagam bolmady. Ol näme edýäni-nem bilmän, uýany boýnundan asyp kepbesine tarap ugranda, gaýş uýan bokurdagyny bogup, dem bermeýän ýaly boldy.

Serhoşa dönen Blok wil dörän ýagdaýdan baş alyp çykmak üçin bellibir zadyň pikirini hem edip bilmedi. Uzaga çeken kellagyrydan soň, saçlarynyň düýpleri üşeyän ýaly boldy. Ol yssy kepbede kellesiniň üşemegini ýamana ýordy, gan basyşy üýtgändir öýdüp, çep goşaryny gysymlady, öz ýanyndan mele saçynyň, iň bolmanda, ýarysy çalarandyr öýtdi. Ol düýnden bari gören görgüsini şu mahala çenli çeken kyn pursatlarynyň hiç haýsasy bilen deňäp bilmedi.

Şol ýagdaýda-da pereňli daşardan gözünü aýyрмаýardy, Mämmedöwez pälwanyň kepä gelmegine ýa-da özüniň çagyrylmagyna garaşdy. Emma öýläne çenli telim gezek nazara ilenem bolsa, goja kişi kepä tarap seretmeýärdem. «Näme üçin ol öz gepleşigini iň soňky pursada goýjak bolýarka? Şeytmek bilen näme utjakka? Ýa-da özüm üstüne barsammykam?» Blok wil soňky sowalyny nädogry tapdy, özleri gürrüňe başlaýançalar, işe goşulmasyz etdi.

Pereňli Mämmedöwez pälwan ýaly durmuşyň gyzgyn oýunlaryny sowukganlylyk bilen garşylamagy başaryan aksakgalyň bardygyna-da müňde bir şükür etdi. «Şolam meni Hudaýyň ýalkadygydyr. Ýogsam, bu gyzma türkmenler ýolbarsyň aýak sanaýşyny ederdiler.» Ol Pariždäki bir dostunyň hälimi-şindi gaýtalaýan degişmesini ýatlady. Degişmede aýdylyşyna görä, towşanjyk tokaýyň içi bilen aýagaldygyna gaçyp gelýärkä, öňünden çykan başga bir towşan gaçmagyň sebäbini sorayar. «Ýzymdan ýolbars kowalap gelýär. Ol kimiň aýagy baş bolsa, şonuňam hemme aýagyny goparýar». «Beýle bolsa, sen näme azara galyp, gaçyp ýörsün? Seň aýagyň baş däl ahyryn?» diýip, beýleki towşan geňirgenýär. Onda gaçyp gelýän towşan: «Wah, dogan, ol öňürti aýaklaryňy goparyp, soňam sanamaga oturýar ahyryn» diýip, başyny ýaýkaýar.

Gün dik ýokaryk çykyp, yssy has-da güýjedi. Oňa garamazdan, diňe şondan soň pereňliniň kellagyrysy birmeme gowşady. Ol hiç zada güýmenmek islemese-de, kagyz, galamyny eline

aldy. Ullakan depderiň açylan ýerinde Akmaralyň ýylgyryp duran şekili bardy. Pereňli ony yrym edensoň, ýylgyryp duran edip çekipdi. Zire-zire bolup duran maýdaja dişler Akmaralyň gözelligine görk goşýardy. Blokwil surata seredip oturyşyna:

«Men hiç zada düşünemok, Akmaral! – diýdi. – Sen näme üçin öz-özüňi köseyäň? Sen näme üçin meni gynayaň? Sen näme üçin bu işde meň bilen bile çykalga gözlemeli däl?» Şekil, elbetde, dymýardy, dymýandygy üçinem, öňküsindenem owadan bolup göründi. Pereňli oýlandy. Nepis şekil, ýyrtmaga dözer ýaly bolmasa-da, bölek-bölek edilip zyňyldy. Akmaralyň kepäa getiren tabagyny gözläp tapan agabeg bu suraty hem tapar!

Suwsalar ýaly zat iýmedigem bolsa, Blokwiiliň aňrýsy suw talap etdi. Ol uýala-gorka kepbeden çykyp, guýa tarap yöneldi. Edil dilleşen ýaly, şol mahal hem Mämmedöwez pälwan daş işikde peýda boldy. Onuň hyýaly pereňli bilen gürleşmekdi. Emma guýa tarap baş-alty ädim äden goja saklanmaly boldy. Atlaryny ýol gyrasyndaky agaja baglap, bärlik gaýdan ýuka sakgally saryýagyzyň ýaşuly bilen, daşyndan göräýmäge kyrka ser uran, inçesagtdan at ýüzli adam peýda boldy. Ýaşuly göni Mämmedöwez pälwanyň ýanyna geldi. Ýaş adam bolsa baş atyp salam berdi-de, näme üçindir, aňyrrakda aýak çekdi.

Gelen ýaşuly bilen garşy alan ýaşulyňyň bir-birlerini tanamaýandyklary bildirip durdy. Oňa garamazdan, öý-iç, malgara, hal-ahwal soraşyljakdygyny guýynyň başynda duran Blokwil öňünden bilýärdi. Şeýle hem boldy. Ýesir suw içip bolýança, saglyk-amanlyk soraşygy dowam etdi.

Däbe görä, Mämmedöwez pälwan tanamasa-da, geleni öýe çagyrdy. Emma ýuka sakgally adam mürähedi kabul etmäge derek:

– Sizleriň döwletli ojagyňyzyň bosagasyndan ätlemäge entek hakym ýok bolsa gerek – diýip, asla garaşylmadyk jogap gaýtardy.

– O nä beýle?! – diýip, Mämmedöwez pälwan geňirgendi hemem nakyl getirdi. – «Göni gelen jereniň iki şahyndan gaýry aýyby bolmaz», sakgaldaş.

– Bizleriň bigünä jerendigimizem entek belli däl. Dürs jaýyny aýtsam, bizler depesinden dabanyňa çenli günä batan adamlar bolýos. Oň üçinem daşaryňyzda adam ornunda görüp gepleşeňizlerem, törüňizde kabul edilgençe görjek bizler.

– Bu niçiksi geň myhman?! – diýip, pälwan aga ýylgyrdy. Gelen ýaşuly aýtjaklaryny öňünden tassyklaýan ýaly bolup, telim gezek baş atdy.

– Bizler müýnli bolanymyz üçin geldik, sakgaldaş.

Geň myhmanyň «müýnli» habaryny eşitmäge taýyn goja:

– Beýle bolsa, aýdyberiş! – diýdi.

Şol mahal hem atýatak tarapdan gelen Eýemyrat myhman bilen salamlaşdy.

– Biýem meň inim bolmaly! – diýip, agasy Eýemyrada tarap elini salgady. – Adyna Eýemyrat diýerler.

– Bizler kimiň Eýemyratdygyny, kimiň Mämmedöwez pälwandygyny ozaldan ýagşy bilýos – diýip, ýaşuly köp zatdan habarlydygyny aýan etdi.

Myhman goja özüne tarap seredende, Blokwil baş atmak bilen, sessiz salam berdi, özi-de her hili güýmenje tapan bolup, guýynyň töwereginden aýrylmady.

– Habaryňy aýdyber, myhman! Mende inimden gizlin syr bolmaz.

– Bizleriň habarymyz iniňize-de degişli bolgansoň, Eýemyradyň gelgeni-de, gaýtam, ýagşy boldy. Ol duranam meň inim. – Ýaşuly ýoldaşyna tarap elini salgady. – Adyna Joraguly diýýos... Ana, agalar, iniler, geçen baharda biziň inimiz ketde günä etdi – Akmaralyň göwnüne degdi. Biziň tohumymyzda kişi maşgalasyny kemsiden erkek bolmandy.

– Mundan urup çykdy. – Sakgalyny penjeläp, aýdylana öziçe düşünen Mämmedöwez pälwan inisiniň ýüzüne garady. – Hydyr diýenimiz hyrsa öwrüldi.

Eýemyrat ýagşydan-ýamandan söz diýmän, öz öýüne girip gitdi.

– Ýagdaý şundan ybarat, sakgaldaş. Özlerti-de ýazlagda bolganlarynda döwletli gürrüňiň başyny başlanlar. Onuň soňy-da tersleşige barypdyr. Indi bizler şol tersleşigiň ahyryna

düzedegaýsak diýýorys. Razy bolsaňyz öýke-kinäni geçip, garyndaşlyk açsak diýýorys. Şol ýagşy niýet bilenem gapyňyzdan gelip durduk.

Goja bir zat diýmekçi bolanda, Eýemyrat öýünden çykdy. Onuň öýe näme üçin girip-çykanyna agasy üns bermedigem bolsa, myhman üns beren ekeni. Ol Eýemyradyň elindäki sapança seretdi-de:

– Sen, inim, sapança alan bolup gelme – diýdi. – «Garry öküz pyçakdan gorkmaz» diýipdir türkmen. Eger bizler sapançadan, pyçakdan heder edýon bolsa, öz aýagymyz bilen bu jaýga gelmezdik.

Eýemyrat nagt jogabyny alanam bolsa, geplemän durup bilmedi.

– Näme diýmekçi bolýaň, aksakgal?

– Elli gepden, belli gep. Öňi bilen-ä gyz maşgalanyň göwününe degenimiz üçin soramaga geldik. Ondanam ötri ki...

Birek-birege düşünmeýän iki tarapyň her haýsysy öz ynamyna görä gepleýärdi. Bir elini bykynyna ýetiren Eýemyrat teýeneli gep urdy:

– Sen, agam, bu ýerde «Hem ogry, hem rüstem» diýenlerini etjek bolma. Hem-ä sen bizi kemsitmeli, hemem üstümize gelip, öz şertiňi goýmaly. Bize indi abraý gerekgäl, namys gerek. Abraý gutardy. «Dawağäriň goňur bolmasyn» diýip eşitmänmidiň?

Eýemyradyň haýбаты üçin myhman goja sarsmadam.

– Öňi bilen-ä, inim, bolan iş üçin dawa-jenjelleşip ýөрmáliň. Bu ýerde namys basylanýok.

– Oňa biz sizden gowy düşünýäs. Biz...

– Tüket, Eýemyrat! – Pälwan aga gazaply gepledi. – Özüňem, gaty tiz öýüne gir-de, sapançaňy alan ýeriňde goýup gaýt. Sen gepe düşmez ekeniň. Abraýyň bary dökülenden ýary döküleni ýagşy.

Eýemyrat gyzma-da bolsa, agasynyň hormatyny saklady. Ol sapançany goýmak üçin öýüne girip-çykmaly boldy.

– Yüregi çişen adamyň halyna düşünyós. Ýöne, sakgaldaş, sizler dürs gep urýoňyz. «Zelesiň ýaryndan gaýtmagam bir peýda». Ýalanam bolsa ile bolgusyz gep ýaýrasa ýamany şol. Siz oba-da teýi galat gepiň ýaýranyndan habarymyz bar.

– Kysmatdan gaçyp gutulma ýok. – Mämmedöwez aga, näme üçindir, pyşyrdady.

– Kysmatdyr, kysmatdyr! – diýip, myhman ýaşuly aý-dylany tiz tassyklady. – Kysmatymyza ýazylmadyk bolsa, Alla sataşdyrmak islemedik bolsa, ýazlaga bir mahalda çykarmydyk. Geliň, Allanyň halyna bilen razylaşalyň!

– Siziň ýagdaýyňyz nähili? – Goja pälwan töwellanyň alynmagyna tarap gyşarandygyny sowalyndan aňdyrdy.

– Bizlerde gizlin gep ýok, sakgaldaş. Joraguly otuza ýetip barýor. Ynha-ynha bilen on sekiz-ýigirmisini-de öýlenmän duşundan geçirdi. Özümüz çarwa halk. Günemamyz mal-gara bilen dolanyor. Baýam däl, öýlänligini tapman oturan pukara-da däl. Sebäp bilen seýil. Özüm-ä sizler ýaly adamlar bilen garyndaşlyk açabilsem, nesibeden närazy boljakgäl. Niýetimiz bähbide sapsa, ili ýygnap, toý berjek.

– Özünüz haýsy ulusdan bolarsyňyz? – diýende, pälwan aganyň sesiniň hasam mylaýymlanandygy bildirdi.

– Bizler, sakgaldaş, ärsarynyň uludepe urugyndan. Oturymmyz Şordepe obasy. Tekäniňem wekil tiresi bilen garyndaşlykda durýos. Gyz alyp, gyz berişýos.

Mämmedöwez pälwan öz gapysyna tarap elini salgady:

– Hany, sakgaldaş, indi öýe giräýeliň!

Myhman ýaşuly ýeňil basyp, öýe tarap yöneldi. Joraguly bolsa, ýaşulularyň yzy bilen girmän, öýüň kölegesine aýlandy...

Töhmet belasynyň agyr yüküni egninden düşürse telim toý edençeräk görjek Mämmedöwez pälwan meseläni özüçe çözdü.

Şol gün iňrik garalyberende, ýuka sakgally ýaşuly yzyna iki sany aýal maşgalany hem tirkäp, ýene Mämmedöwez pälwanyň gapysynda peýda boldy. Esli mahal geçensoňam, üç bolup gelen myhman dört bolubam ümüş-tamyşlyga siňip gitdi.

Žorž Blokwil şondan soň gaýdyp Akmarala sataşmady. Ol uly obada ýalňyz galdy.

***

*«...Abdal serdaryň meni Murgabyň çep kenarynda
yerleşän topazlar tiresiniň mülküne çenli ugratmaly
atylary bilen ýola düşdüm. Töwerekdäki öýlerden çykan
köp sanly adam meni esli ýere barylýança ýola saldy...»*

Blokwil

1861-nji ýylyň noýabrynyň soňky günleriniň biridi. Ýüzi çytyk gara bulut asman bilen zemini birikdirjek bolýan ýaly, ýere şeýle bir golaýlapdy welin, depäňden gara gazan dünđerilen ýaly bolup durdy. Burjy baglan älem içgysdyrýardy. Emma şol içgysgynç hem kalbyňda göwnüçökgünlik oýarýan gün Blokwiň ýesirlikde geçiren on dört aýynyň dowamynda hepde hasaplap, sagat sanap garaşan habaryny getirdi. Şol gün Blokwil üçin aýratyn — goşa şatlykly gün boldy. Iki şatlygyň biri on dört aýlyk ýesirlikden boşamak bilen deňşdireniňde juda maýdady. Emma şol kiçijik şatlyk Blokwiň gamly kalbyna uly begenç saldy, argyn bedenine gurp berdi. Iň esasy hem şol kiçijik begenç pereňli ýesiriň kalbyna bu ýowuz toprakda yhlasyň kömegi bilen biten hem tä özi ölyänçä güli solmajak, ýapragy süllermejek bir desse çemen bolup girdi. Blokwil ol çemeni tutuş ömründe gabat gelen bir-iki sany ajaýyplygyň biri hasaplady. Ol gözelligiň Akmaralyň näzik barmaklaryndan çykandygyna pereňli ýesir ynandy. Ol ynanç hakykatdy.

Blokwiň dünýäsini täzelemeli hoş habaryň Goňura gelmeziniň edil oň ýany şeýle waka boldy. İçgysgynç kepbeden içgysgynç daşara seredip tukat halda otyrka, suw almaga gelyänleriň biri Blokwiň nazaryna ildi. Çalaja ýemsäp gelyäniň Eýemyradyň döle gazdyran garyndaşynyň owadan gelnidigini pereňli şol bada tanady. Gelniň suw almaga gelyändigini belledi, ýöne onuň guýa tarap göni yöremän, Blokwiň kepbesine tarap öwrüm edip, gysga ýoluny uzaltmasyň manysy welin, az salymlygam bolsa düşnüksiz bolup galdy. Şol düşnüksizlik

Blokwil üçin iň soňky demine çenli unudylmajak sowgada öwrüldi-de, öňüne gaýyp geldi. Blokwiliň gözleri iki eplengi täze tahýany gören bolsa, gulaklaryna Akmaral sözünü aýdan aýal sesi geldi. Tahýany Blokwiliň öňüne taşlap geçen owadan gelin jorasynyň adyny tutmanda-da, ony kimiň iberendigi düşnükli bolardy welin, Akmaralyň adynyňam tutulmagy Blokwili has-da tolgundyrdy. Ol özüni Parižiň köçelerinde kellesi tahýaly gezip ýörendirin öýtdi. Akmaralyň Blokwide türkmen tahýasyny geýdirmeli perişde diýýäni hem şol owadan gelinmikä? Ol eýýäm guýudan suw çekip, yzyna gidip baryardy. Şoldur. Sebäbi, aýtmaklaryna görä, perişdelerem örän görmegeý bolýarmyşlar.

Begençden, tolgunmakdan ýaña şunça mahallap sygan kepbesine indi sygman oturan Blokwil at aýagynyň güpürdisi gelen tarapa seretdi. Akmaralyň kän mahal bári gapysy açylmaýan gara öýüniň gapdalyndan peýda bolan iki atlynyň biri Abdal serdar kepbanıň gapysyndan garap oturan Blokwide gözi düşenden:

— Jenap, men saňa hoş habar getirdim! — diýip gygyrdy.

Blokwil bendilikden jenaplyga öwrülendigine entek ulakan ynam etmese-de, Abdal serdar onuň gözüne buşlukçy adam däl-de, ertirden bári älemi garaldyp duran gara buludy ýaryp çykan Gün bolup görüldi. Ýöne ol entek özüniň Maşatda ýaşayan ýewropaly dost-ýarlarynyň iberen töleg puly gelyänçä, Ýusup hanyň agasynyň, Abdal serdaryň inisiniň hem ýene bir adamyň Saragta getirilip, özi üçin girew goýlandygyny bilmeyärdi.

Abdal serdar atyny ýoldaşyna tabşyrdy-da, getiren hatyny eline alyp, Mämmedöwez pälwanyň öýüne girdi. Geň galmany ýagdaý — salym geçmänkä, töwerekden adam bary gelip başlady. Eli hasaly garrylar, çagalaryny ýanbaşlaryna alyp duran uzyn bürükli aýallar, oglan-gyzjagazlar... Pereňli döle gazanda daşyna üýşen çagalaryňam hemmesi bu ýerdedi.

Pälwan aganyň gapysynyň içinden ýapylanyna kän mahal geçmedigem bolsa, ol Blokwide ýesiriliginiň dowamyna barabar wagt ýaly bolup duýuldy. Açylmasy uzaga çeken gapy ahyr açyldy. Abdal serdar bilen Mämmedöwez pälwan daş cykdy.

Abdal serdar Blokwiľniň ýanyňa bardy. Heniz görölmedik waka – iki sany erkek adamyň gujaklaşmagyna, ýaňaklaryndan ogşaşmagyna goňurlylar aňk bolup seretdiler.

Eýemyrat goňur öýünden alyp çykan goşa nilli sapaňçany agasyna berdi. Pälwan aga ony Blokwiľe uzatdy:

– Bu seň öz malyň bolmaly, taňry bendesi... eýelik et...

Sapaňçany eline alyp, az-kem oýlanan pereňli ony Mämmedöwez pälwana uzatdy.

– Bu ýarag menden size ýadygär. Men size çoh hormat goýdum, agabeg...

Goşa nilli pereň sapaňçasyny kabul edip alan goja müýnli ýaly bolup ýylgyrdy. Ol sapaňçany synlap durka, ýarym parsça, ýarym türkmençe gepledi:

– Seniň bu ýerde ejir çekeniniň hakykat, molla pereňli. Biziňem ýesirimizi zabun tutmaly bolandygymyzyň sebäbi hakda özüň oýlan. Özümiňem gün-güzeranymyz ýagdaýly bolansoň, senem hor-homsy ýaşadyň. Ol çyn. Kynçylygy deň çekişdiň. Olam çyn. Indi o zatlary unut-da, öz iline aman gowuş. Ýoluň ak bolsun! Allahuekber!

Kysmatyna ganly syýahat ýazylyp, ynsan wagşylygynyň aýylganç pajygalaryny başdan geçiren Žorž Blokwiľ Mämmedöwez pälwanyň alkyşyndan soň hyýalynda Arderbent sährasynyň ýollaryna düşdi. Ol ýaýylyp ýatan Horasan düzlügininiň üsti bilen Günbatara, iki ýyl bäri gözünden uçan Parižine tarap ädim urdy. Esli salymdan soň arzuw atyndan düşen fran-suz ýene türkmen obasyna dolanyp geldi.

Blokwiľniň çeken kynçylygy ýatdan çykar ýaly bolmasa-da, Mämmedöwez pälwanyň ýürekden aýdan sözleri ony ýumşatdy. Ol goja pälwanyň gödek ellerini mäkäm gysdy-da, töwerege nazar aýlady. Abdal serdaryň getiren habary onuň özünden oň bu ýere gelen ýaly goňurlylaryň uludan-kiçisiniň hemmesi Mämmedöwez pälwanyň öýüniň töweregine ýygnanana meňzeyärdi. Özüne tarap seredýän gözleriň, özüne tarap ýüzlenen ýüzleriň onlarçasý Blokwiľe tanyşdy. Tanyş bolsun-bolmasyn, häzir goňurlylaryň hemmesiniň gözleri özüne guwanç bilen, begenç bilen bakýandygyny Blokwiľ görüp durdy, hatda Eýemyrat agabeginiň garyndaşynyň döle gazdyran günü pereňlä

yzgytsyzlyk bilen garan ýüz-gözünde-de häzir diňe gowulygyň, begenjiň alamaty bardy. Blokwiili Goňura gelen güni boýnundaky gara ýylany bilen gorkuzan Çakan däli hem bir gyrada ýylgyryp durdy.

Ýöne özüne begenç bilen, hoşniýetlik bilen garaýan onlarça gözüň arasynda onuň şu mahal, iň soňky gezek bolsa-da, şeýle bir görmek isleýän, sözsüz, diňe otly bakýş bilen sözleşmek isleýän gara gözleri ýokdy. Blokwil nazary rehim-şepagatdan ýasalan şol sada, şol owadan, şol mähriban gara gözlere gaýdyp hiç ýerde, hiç mahal sataşmajakdygyny ýatlap, arman çekdi. Ol ýüzüni asmana tutdy-da, Goňur obasyny gujagyna alyp duran çigrekli gyş howasynyň hemmesini öz kiçik öýkenine ýygnajak bolýan ýaly döşüni güberdip, uludan dem aldy. Ol gögüne garanynda, tutuş asmany örten gara bulutlaryň arasyndan Akmaralyň ak ýüzi sulba bolup görüldi. Blokwiiliň göwnüne bolmasa, owadan ak ýüzüň al ýañaklarynyň üstünden bir-iki damja gözyaş hem togalandy. Pereňli ony belent adamçylykly zenanyň, ejize gezek gelende kalby rehim-şepagatdan doly ýuka ýürekli türkmen zenanynyň özi bilen hoşlaşyk gözyaşy hasap etdi. Blokwil taýly gezek ýuwdundy, pessaý ardynjyrap, bokurdagyny arçady, ahyrynda-da, asmana garap durşuna dodaklaryny çalaja gymyldatdy: «Hoş gal, ynsan balasy, ynsan! Hoş gal, söýülmedik söýgi!»

*Mary—Aşgabat—Moskwa,
1973 — 2005.*

SALLANÇAK MUKAMY

Powest

1

Gojuk obasynda bir dutar bar. Onuň owazy, bir seretseň, adaty dutaryňky ýaly, bir-de, tanyş guşuň ganat kakyşyny ýatladýar. Ozaldan diňläp yören sazyňam şol dutaryň kirşinden çykça, üýtgeşik, has şirin bolýar, gulaga başgaça läsir edýär. Geň zat, ol bellibir adamyňkam däl-de, tutuş obanyňky, iliňki. Şeýle-de bolsa, gabat gelen adam ol dutaryň gapagyna kakyň ýörenok. Gelin toýunyň, perzent toýunyň dabarasyny şol dutara başladýarlar. Ýekeje saz çalynýar-da, dutar ýene gabyňa salynýar. Şondan soň toý sazyny başga dutar dowam edýär.

Ol edähet Gojuk obasynda däbe öwrülip gidipdir. Hasapdan gojalaryň aýtmaklaryna görä, onuň tutdan dutara öwürüleri bäre alty garyň aýlanypdyr. «Garnyňam» her haýsynyň otuz ýyldygyny nazara alsak, Gojuk obasynyň sadap saply dutary iki asyr töweregi ýaşaberipdir.

Yaşulular soňky öwürümde dutara eýe bolan adamlary onçakly takyk tanamasalaram, ilkinji eýesiniň kimdigini welin, gowy bilýärler. Garrylar-a hasabam däl, obanyň ýaşlaram Gojuk Mergeniň iki asyryň aňyrsyndan çalyň sazyny eşidýän däliris öýdenoklar. Çünki olaryň dogduk obasy hem şol sazandanyň adyny göterýär. Şonuň üçinem bu obada ýaşayan adamlar känbir dile çolap durmasalaram, «men-menlik» etmeselerem, başga obada ýaşayanlardan özlerini birneme artyk saýýandyklaryny, garaz, syzdyrýarlar. Olar Gojuk Mergeniň ruhuna gaty uly hormat goýýarlar. Şol adaty owazyňam Gojuk Mergeni ýatladýandygy üçin üýtgeşik bolup duýulýan-

dygy ahmal. Çünki könelen tut agajy köne taryh ýaly bolup, geçmişiň ýañyny şu gün bilen baglaşdyrýar, geçmişe dürs hem mynasyp baha bermäge ýardam edýär. Şeýlelikde, geçmişiň ýatdan çykamazlygyna kömek edýän dutaryň ýitmejegine-de, hiç haçan, hiç kime berilmejekdigine-de Gojuk obasynyň çagajyklary hem ynanýarlar.

2

Goňşy öýde çaga dünýä inýärdi. Çaganyň dünýä inmegi kyndy, dünýä indermek ondanam agyrdy. Gojuk Mergen şol kynçylyklaryň ýygy-ýygydan gaýtalanmagyny, yzynyň üzülmezligini isleýär.

Dünýä inýän çaganyň berýän yzasyna tap getirip bilmän, dişini gysýan enäniň inňildisi daşarda eşidilmese-de, gulagyny ýere berip ýatan Gojuk Mergen ony edil ýanynda ýaly eşidýärdi. Ene toprak dartylan dutar tary ýaly bolup, iki öýüň arasyny baglaşdyrýardy. Şol taryň nähili kakylýandygyna, neneňsi owaz çykarýandygyna Gojuk Mergen düşünýärdi. Ol sesi diňleýän diňe bir ölüm ýassygynda ýatan goja däl di. Ol ses öňürti ene ýeriň süňňüne ornaýardy. Şol azaply inňildiniň netijesinde dünýä injek perzende Gojuk Mergenem garaşdy, yöne oňa mukamçydanam beter ene toprak garaşdy, zerurlyk şonuňkydy. «Gaýrat et, gelin, gaýrat et. Bu sähranyň hak hossary sensiň, hem ejiz, hem güýçli hossary sen bolmalysyň. Bu sähra üçin sen yza iýmelisiň. Bu sähranyň geçmişi seň geçirimliligiňe bagly bolupdy. Bu sähranyň ertesem seň giňligiňe baglydyr. Gaýrat et, gaýrat et!» Gojuk Mergeniň ýasyk tarapdaky gulagyna goňşy gelniň inňildisi gelse, beýleki gulagyna «Sallançak mukamynyň» owazy eşidildi. Ol owaz müňlerçe adama durmuş sapagyny berdi, müňläp ýürek şol owazyň ündewine uýdy, ol owaz erteki güne umyt döretdi. «Taýakda ýene bir tagma galsyn, gaýrat et. Gorkma, darykma. Sen gidip barýan maýanyň howudynyň üstünde ner ogul dogurmagy başaran üýtgeşik zenan neslisiň. Gaýrat et, gelin, gaýrat et!»

Gojuk Mergeniň ýassyga baş goýany üç aýa ser urupdy. Onuň näsaglandygy tutuş sähra ýaýrady. Hyzmat hödürläp gelen tebipleriň emindenem netije bolmansoň, mukamçy kysmata ten berip ýatyrdy. Aý ýarym mundan ozal sährada «Gara ýapynjaly aýal» adyny alan gedaý Aýparça gabat gelende: «Gojuk Mergeniň derdi ýaly derdiň emini goňşy welaýatda bir tebip tapypdyr. Men soň ugruna çykjak» diýen ekeni. Häli-häzirlikçe-hä ol habardanam uç çykmary. Bolsa-da, Gojuk Mergen şol aýalyň aýdanyna baş galdyrmanam durmady. Çünki kimdigi näbelli ol aýala mukamçy gaty kän gezek, özem, asla garaşylmadyk ýerlerde-de gabat gelipdi. Şol jadygöý ýaly gedaýyň aýdanyna mukamçynyň, näme üçindir, ynanasy gelyärdi.

Gojuk Mergen şu gezekki ýatyşyny ýagty jahandaky iň soňky ýatuwy diýip çaklaýardy, gaýdyp galaryn öýtmeýärdi, haly teňdi. Emma ol iki gün bäre, hamala, agyr keselinden nam-nyşan galmadyk ýaly, ölüm hakda, näsaglyk hakda pikirem etmän, başga-başga zatlaryň aladasy bilendi. Ol güýz dolanansoň, alan hasylynyň jemini jemleýän daýhan ýaly bolup, oklaw meňzeş taýajyklara salnan tagmajyklary hasaplaýardy. Çep duldaky kilim torba şol taýajyklaryň saklanýan ýeridi. Iki gün eden azabyny köýdüren Gojuk Mergen bir tarapa geçiren taýajyklaryna-da şu gün irden ýañadan ýapyşmaly boldy. Tagmalaryň sany iki müňe golaýlanda goja bulaşdy. Ol ýalňyşmaly däldi. Tagmalaryň her haýsy bir adamdy, tutuş bir dünýädi. Ýekeje kertik ünsden sypsa, ulakan bir adamyň ýüzüne gara çekildigi, onuň ynsan sanyna alynmaýandygy boljakdy. Şonuň üçinem ol ýekeje tagmanam ýalňyşmajak bolýardy. Tagmalaryň 5 – 6 sanysy beýlekilerden üýtgeşikdi. Gojuk Mergen olaryňam aşagyny çyzyp, aýratyn bellik edipdi. Şol aýratyn tagmalaryň dörän pursadyny ol mahal-mahal ýatlaýardy. Bir mahal goýlan tagmalary öwran-öwran ýatlap ýörmäge şu wagta çenli-hä Gojuk Mergeniň elem degmändi. Indiden soň, ölçelip berlen günler paýawlaberende ol ähli taýajyklaryny daşyna üýşürüp, är ömründe goýan tagmajyklarynyň hasabyny çykarjak bolýardy. Tag-

maly taýajyklaryň sany, hakykatyna seretseň, şu mahalkysyndan tas iki esse diýen ýaly köp bolmalydy welin, bellik etmek pikiri, arman, giç döredi. Hasap soňky ýigrimi ýyl töweregi ýöredilýärdi. Ýogsam, Gojuk Mergeniň her gezek çalnanda, şu taýaga tagma basýan «Sallançak mukamynyň» gaýtalanyp ýörenine kyrk ýyl bolup barýardy.

«Sallançak mukamynyň» türkmenleriň arasynda beýle ýörgünli bolmagyny mukamçynyň özi-hä tötänlik hasap edýärdi. Gojuk Mergen ýaly saz çalyyp bilýän, Gojuk Mergen ýaly sazdan baş çykarýan, Gojuk Mergen ýaly sadap saply dutar saklaýan adam bu toprakda bir ýa-da iki bolmaly däldi, kändi. Gojuk Mergeniň dutaram üýtgeşik däldi. Jadylymysyň diýilýän sözi-hä oňa sürtseňem ýokanokdy. Jeýhun bilen Hazar aralygynda bar bolan, ýöne sanalyp görülmedik münlerçe dutaryň biridi. Emma mukamçylaryň arasynda Gojuk Mergeniňki, dutarlaryň arasynda-da şol dutaryňky çüwdi. «Sallançak mukamyny» oýlap tapmak Gojuk Mergeniň nesi-besinden çykan bolsa, ol sazy ilkinji gezek çalmagam şol mahal ýaňy ýasalan, häzirem ady asmana göterilen adaty dutaryň paýyna düşdi. Sähranyň hasrat hem umyt perzentleriniň ykbalyna aglamaklyk, olaryň geljegi hakdaky il arzuwy bolsa ol dutaryň tanyml bolmagyna getirdi. Ähli üýtgeşiklik diňe şondan ybaratdy. Oňa garamazdan, şol dutaryň jadylydygy baradaky gürrüňler gün-günden köpeldi, toslananam bolsa, ol gepler aýdylan badyna ýalan donunyň üstünden ynam donuny geýdi, giň sähra ýaýrady. Halkam bir göteren zadyny göteriberýär. Halkyň ynamyna giren ejizligem özünde ýok mähnet güýje, gudrata eýe bolýar. «Ol dutary sazyň piri Babagammam çüflänmiş!» Muňa ynanmaýan, ynanmajak türkmen ýokdy. Aslynda welin, ol elinden onlarça dutar çykaran Seýit ussanyň iň soňky ýasan dutarydy, Babagammara hiç hili dahyly ýokdy. Ony sadaplanam Seýit ussanyň özüdi. Seýit diýilýän bolsa, Garabek sebitlerinde ussaçylykda at alan adamdy. Ussa iň soňky dutaryny saz bilen kowalaşýan, daşkyrak garyndaşy Gojuk Mergene sowgat edipdi. «Inim, şu saz, megerem, meň iň soňky ýasan sazým bolar. Indi göz görenok, barmaklar diýen

edenok. Senem şuny toýa ýarat, inim. Özüňem bir zady belle: gaý-harasat, apy-tupan bu topragy ýok edip bilmez. Muny diňe bir zat aňsat ýok eder. Gujagynda perzent dogurmagy azaltsaňyz, bu topragyň ýitmeli pursadyny golaýlatdygyňyz bolar. Ene topragy elden gidirmäň. Bu sährada her gezek çaga dünýä inende şu dutaram ýaňlansyn. Meň iň soňky ýasan dutarymam şol şatlyga goşulsyn. Siz şony şeýtseňiz, menem gabrymda rahat ýatardym, inim...»

Goja ussa Gojuk Mergene şol gezek kän öwüt etdi. Ýöne çagaly wesýet sazandanyň ýüregine has çuň ornaşdy. Ýaş sazanda diňe şol mahal, garry garyndaşynyň ýanynda onuň sözlerinden soň ilkinji gezek ömür hakda oýlanan ýaly durmuşyň çylşyrymlylygyna haýran galdy. Seýit ussa-da many bilmez çaga bolup dünýä inendir. Bu mahal bolsa, dünýä bilen hoşlaşýan gojanyň çal kellesi durşy bilen akyldy. Ol biçak kän zat bilýärdi. Köp bilýän, dana adamlaryň dünýäden gitmegi bir adamyň ölümi däl-de, tutuş bir dünýäniň, ýeke-ýekeden kerpiji örülen mähnet dünýäniň gitmegi bilen baglanyşyklydy. Goja dogry aýdýar. «Dünýä ýöne bir çaga inmeyär-de, özbaşyna uly durmuş inýär. Şol durmuşyň dogulmagyna guwanmaly, ony wasp etmeli».

Gojuk Mergen ondan ozalam üç-dört sany täze saz döredipdi. Sazy diňlemek ýakymly hem bolsa, döretmek biçak kyn dy. Täze kakuw tapylyp, on iki perdäniň üstünden barmaklar gatnaw guraýança mukamçynyň görýän görgüsini söz bilen beýan etmek mümkin däl di. Her kakuw, her basym adamlaryň hereketinden, daň şemalyndan, guşlaryň sesinden, ynsanyň gülküsinden hem hasratyndan, gzelligiň berýän lezzetinden saýlanyp alynýardy. Diňe bir müňläp owazdan degerli mukamy seçip almak däl, şol alnan hasyly sada diňleýjiniň sada ýüregine sadalyk bilen ýetirmek meselesi hem bardy. Iň kynny hem şoldy. Mukam diňe bir owaz bolman, dürli-dümen güllerden bal ýygnaýan arynyň çeken zähmeti ýaly netijeli bolmalydy, adamlara zäher däl-de, süýjülik hödürlemelidi, ýagşyny ündäp, ýamanyň garşysyna turmalydy. Şunlukda, mukamyň her bir hereketi göwnejaý edilip sünnälenilýänçä sazanda hupbat baryny iýýärdi.

Gojuk Mergen adamyň döreyşi bilen sazyň döreyşiniň arasynda ýakynlyk, meňzeşlik duýýardy. Saz hem adamyň dünýä inende hökman aglap, ezýet görüp inişi ýaly azap bilen, görgi bilen döreyärdi. Ol ikisiniň dünýä inişini diňe adam dilinde geplemeýän, söze derek owaz bilen sözleşýän saz beýan edip bilmelidi. Şonuň üçinem adamzat bilen saz bir eneden, birmeňzeş adamdan dörän iki dogan bolmalydy.

...Kerwen ýodasyndan günbatara tarap ýorgalap barýan atyň toýnak sesine goşup, köp hiňlenen Gojuk Mergen heniz on iki perdä degmedik mukam tapdy. Tapylan saz üç gije-üç gündiziň dowamynda, beýikden-pese inilende, goldan-gola aşylanda, epgekli çölüň çuň guýularynyň sowuk suwy içilende ýagdaýa görä, ýere görä syntgylana-syntgylana şu mahalky şirin hem zaryn keşbine geldi. Dördünji gün geçensoň, täze saza ilki «Bäbek mukamy», soňam «Sallançak mukamy» diýen at dakylady. Täze mukamy tapan mahaly ol ýakyn ýyllarda türkmen sährasynda iň ýörgünli saz bolar öýdüp, Gojuk Mergen pikirem etmändi, öz arzuwy bilen iliniň islegi beýle derejede bap gelerem öýtmändi.

Wagtyň geçmegi bilen, Seýit ussanyň iň soňky ýasan dutary diňe sallançak mukamyna niýetlendi. Öz ýanyndan müň bir arzuw edýän Gojuk Mergen sadap saply dutary ertirki ýagşy umytlaryň hatyrasyna aýady, toý-tomgy sazyny ol başga dutarda çalmaga başlady. Sadap saply dutar bolsa diňe sallançaga ýarady. Şonuň bilenem gün geçdigiçe gymmaty artan dutar, soňabaka gudratly zada öwrülip ugrady.

Ýaşamaga erkli sen,
Garaguma örkli sen.
Garaguma bagly sen,
Kalbyň şoňa bagla sen.
Il gülende gül, bäbek,
Il aglanda, agla sen.
Dogduk depe daaglansa,
Gara bagry dagla sen...

Saza goşuly, sazandanyň kalbynda aýlanýan şol setirleri Gojuk Mergen münlerçe gezek gaýtalady. Ol mydama diýen ýaly sallançagyň başynda boldy, bir günde iki-üç gezek bäbegiň gapdalynda aýbogdaş gurmaly sapaflaram tapyldy. Gojuk Mergen mydama bäbek jägildisini eşidýärdi. Inçe sazanda bolmagyna garamazdanam, bir bäbegiň sesini başga bir bäbegiň sesinden tapawutlandyryp bilmeyärdi olaryň ählisiniň sesi birmeňzeşdi. «Geň galmaly zat, gyzylbaşyň çagalaram şeýdip aglaýarmyş. Adamlaryň gülküsem, agysam birmeňzeş. Diýmek, olaryň ählisem bir eneden, bir atadan dörän bolmaly. Onda näme üçin dogan-dogana ganymlyk edýäkä? Dünýä inende deň inýän çagalary ulalansoň, kim ýoldan çykarýarka? Megerem, jahana günäsiz gelyän adamyň soň sogap ýa günä gazanyşy ýaly, çaganyň sesem soň üýtgeýändir».

«Sallançak mukamyny» çalandan soň, Gojuk Mergen esli mahallap şol sazyň täsirinden çykyp bilmeyärdi. Pelpelleýän mollatorgaýlaram, bagdaky guşlaram, agaçlaryň başlaryny yraýan şemalam çaga sesine öýkünýän ýaly bolýardy, töwerg-i gurşap alan goja dünýä şol mahal ýigdelyärdi, sandan galan garry adamlar daýawlanýardy. Şol gojalykdan daşlaşan durmuşda Gojuk Mergenem bardy. Şonuň üçinem ol ýadmany-ýaltanmany bilmeyärdi, bir çalan sazy gutaransoň, aqşamky ýa-da ertirki çalynmaly «Sallançak mukamyna» ýetmäne howlugýardy. Ol mydama bäbek jägildisini eşidýärdi. Şonuň üçinem, ol tä ýaşy bir çene barýança, özüniň perzentsiz ötüp barýandygynam günde-günaşa ýatlap ýörmeýärdi. Ýok, beýle däl, ol özüniň perzentsizdigini her demsaýy ýatlaýardy. Ýöne, ol şol ýagdaýy ýekeje gezegem diline getirmändi. Onuň hem özüne ýetesi sebäbi bardy.

Seýit ussanyň ýanyndan gaýdyp gelensoň, öýde bolan wakany Gojuk Mergen hiç mahal unutmaýardy, ol wakany hem taýaklara bellenen aýratyn tagmalaryň biri ýaly edip, mahal-mahal ýatlamaga sazanda mejbur bolýardy. Şu mahal uly il üçin Aýparça eje, Aýparça ene, göbegene bolan zenan ol döwürlerde Aýparça gelindi, owadandy. Emma yzly-yzyna geçip giden rehimsiz ýyllar kem-kemden onuň görküne zeper ýetirse, wagtyň döreden ýagdaýy onuň ynjalygyny gaçyrýardy.

Gojuk Mergen bilen nika gyýlanyna ýedinji ýylyň içidi. Emma olaryň şol ikibaşlygydy. Dünýä inmeli çaga niýetlenen, çuwallaryň düýbündäki düwünçeklerde gizlenip goýlan geým-gejimler şol gizlinligine-de ýatmaly boldy. Elbetde, beýle ýadaý hemmeden ozal çaga önmeýän adamlaryň özlerini biynjalyk etmelidi. Ol şeýledi. Ýöne, Gojuk Mergeniň dogany Garawul aga şol meselä gezek gelende elden-ayakdan çykyberýärdi. Onuň goýan iň soňky şertine görä, şu gezek Jeýhun taýdan dolanyp gelen badyna Gojuk Mergen şol işi çöp döwen ýaly çözmelidi. Ýogsam, «önelgesiz gelniň» talagyny gaýnagasy berjekdi. Gojuk Mergeniňem, Aýparça gelniňem günde-günaşa eşidýäni şol bir iňirdidi. «Döw ýaly sagat inim barka, men oň gapysynyň ýapylmagyna ýol bermen. Heleý sebäpli gapy ýapylmak Hudaý işi däl-de, bendesiniň öz elindäki işdir». Gyzma gaýnagasyynyň boljak işiň delilini öňünden taýynlamak üçin aýdýan sözlerini Aýparça gelin ýatdan bekläpdi. Garawul bilen Gojuk süýtdeş doganam bolsalar, olaryň durmuşa bolan garaýyşlary, köplenç, çapraz gelyärdi. Gojugyň Jeýhun sary ugramazyndan ozal, şeýle waka boldy. Rysgallary bile bolsa-da, iki doganyň gapysy aýrydy. Garawullar öýde, Gojuk bilen Aýparça gelin işikdäki kepbede bolýardylar.

Ertir irden eline uzyn nilli gara tüpeň alyp, Garawulyň kepba girmegi Gojuk bilen gelnini haýran galdyrdy. Şu mahala çenli görülmedik gara tüpeňiň agasynda peýda bolmagynyň sebäbini Gojuk soraman oturyp bilmedi.

— Inim, senem otuzyň onundaky adam! — diýip, begenjini gizlemäge çalşan Garawul agraslyk bilen gepledi. — Şoň üçinem iki sany tüpeň aldym. Biri özüme, birem saňa. Indi senem, inim, dutaryňy goýda, köpüň ugry bilen git.

Esli oýlanan Gojuk:

— Awçy bolmak meýlim-ä ýokdy — diýdi.

Inisiniň juda sada jogaby Garawuly ýylgyrttdy. Ol gara tüpeňi diwara söýedi.

— Men saňa awçy bol diýemok. Bu zamanda gara tüpeň aw üçinem saklanýan däldir. Senem ýaşamaly, eklenç etmeli. Alamana gitmeli bor, üste ýagy çozsa, gaýtarmaly bor.

– Aý, maňa şu dutarymam bolar-la, agam – diýip, Gojuk ýüzüni aşak saldy.

Inisiniň soňky jogaby hem Garawula ýaramady. Ol ýüzüni kürşerdip, gaşlaryny çytdy.

– Dutar gowy zat. Ýöne henize çenli dutaryň kädisi bilen alamana-da gidilen däldir, ýagy hem gaýtarylan däldir. Dutar toý-şagalaňyň guralydyr. Toý-şagalaňam mydama tapdyryp durmaz. Asyl gara tüpeň bolmasa, toý-şagalaňam bolmaz...

Dogry, durmuş şeýleräki. Türkmenler goňşy welaýatyň üstüne alamana-da gidýärdiler. Emma gara tüpeň saklaýanam bolsalar, üstlerine ýagy çozanynda türkmenleriň jemlenmeýän halatlaryda bolýardy. Olary duşmandan halas edýän gara tüpeň däldi-de, ymgyr çöldi. Şol sebäplem alaman-çaparman-çylyga Gojuk Mergeniň öz garaýşy bardy. Onuň düşünişine görä, tüpeň alyp üstüne barmasaň, goňşy welaýatyň adamlary hem tüpeň alyp, seniň üstüne gelmejek ýalydy. Ol iki ýurduň arasyndaky oňsuzlygyň üç sebäbiniň ikisini özlerinden görýärdi. Şoňa görä-de ol bigünä ilatyň üstüne gara tüpeň göterip barmazlygy özüne pent edipdi.

– Tüpeň getiren bolsaň, taňry ýalkasyn, agam! Ýöne men ony atyp bilerin-ä öýdemok. Ol tüpeň agasyndan inisine ýadygär nyşan bolaýsyn. Ömrüm ötýänçä, dulumdan asyp goýaýaryn.

Inisiniň beren jogabyny ýürekden çykan jogap däl-de, içýakgyçlyk hasap edip, gapa tarap ýönelen Garawulyň sesi ynjk çykdy.

– Beýtseň, geday torbaňam ömür boýnuňdan asmaly bolarsyň, inim.

Gaytarylmalý jogap nagtdy. Çünki Gojuk Mergen geday torbasyna derek dutar asynmakçydy. Emma agasynyň gaharynyň gelendigini bilen ýigit ol jogaby dile getirmekden saklandy.

Aýparçanyň önelgesizligi bilen bagly mesele-de bir ýana-lyk edilmese, labzy aý dogan bilen ýaşamagyň barha kynlaşjakdygyna, gerdende göterilýän ýüküň gitdigiçe agyrtlaşjak-

dygyna kemsiz düşünyän Gojuk Mergen gaty aýgytly hereket etmelidi. Meseläni hanja çözseñem, müçeleriň geçmegi, ýagdaýyň üýtgemegi, akylyň goýalmagy bilen şu mahalky eden aýgydyňa ökünmeli däldi. Şu günki çözüdiňe soňky ýyllaryň depesinden seredip baha kesmän, şu mahalky kesen bahaňy şol ýyllaryň depesine özüň bilen bile alyp çykmalady, bazar üýtgäni, bazar gyzany bilen nyrh üýtgemeli däldi.

Gojuk Mergeniň eden hereketini özünden başga hiç kim, hatda ondan hökman habarly bolaýmaly Aýparça-da bilmedi. Sazanda uzak obalaryň birinden at ardyna mündürip, bir aýal getirdi. Getirilen aýal gaty ýaşdy, görmegeýdi. Şonuň üçinem, gep-gürrüňe, täzelige suwsan käbirleri derrew: «Gojuk Mergen önelgesiz aýalynyň üstüne günü getiräyipdir welin, aslynda Alla bermese, ikinjisiniň dogurjagyny bilýämikä?» diýen ýaly gürrüňler ýaýratdylar.

Emma Gojuk Mergeniň getireni Aýparçanyň ornuny tutdurmak üçin getirilen aýal däldi. Ol tebipdi. Mukamçynyň öňünden eden haýýşyna görä, saglygynda kemçilik bolsa-da, bolmasa-da, tebip aýal Aýparça hakykaty aýtmaly däldi. «Şükür, hemme zat düzüw. Alla miýesser eden günü hamyla galarsyň» diýen sözden başgasyny Aýparça eşitmesizdi. Oňa derek ähli hakykaty Gojuk Mergeniň özi bilmelidi. Onuň öz geljegini göz öňüne getirişi bir hilidi, Aýparçadan hakykaty gizlejek bolmagynyňam sebäbi bardy. Eger-de tebip Aýparçany barlağa-da: «Perzent barasynda aýalynda günä ýok» diýäýse, Gojuk Mergen onuň bagtyna duşak bolman, gaty kynam bolsa, tebibî bahanalap, Aýparçanyň talagyny berjekdi. Eger-de tebip ýazygy Aýparçanyň üstüne ýükläýse...

Tebip onçakly kän garaşdyrmady. Ýöne häzir şol pursady ýatlan mukamçy ýetmiş ýaşy arka atan ömrüniň dowamynda gabat gelen apatlarynyň iň elhenjini şol gezek tebibîň jogabyna garaşan pursady hasaplady.

Başy ýaşam bolsa, köp adam bilen gep-söz alşyp, ýüzi açylyp giden tebip gelin gelen netijesini sypaýyçylyk bilen beýan etjegem bolup durmady. Belkem, durmuşyň çöp döwlen ýaly edäýmeli meselelerinde gümürtige urmagyň zeleden gaýry

zat dældigine tebip gelin başgalardan gowy düşünyändir. Ol özi bilen deň-duşrak adama:

— Hanymlar! — diýip ýüzlendi. — Perzent geregiň çynyň bolsa, hatynyňy başgala...

Beýle teklip kim üçin, belki, agyr bolmasa-da, Gojuk Mergen üçin gerdende göterip bolmajak ýük bolup göründi. Ol kän oýlanmadam, pikirem etmedi-de, hatynyny başgalanyndan obasyny başgalanyňy gowy gördi. «Tebip pylan diýdi, pismidan diýdi» bilenem garyndaşlary uzak köşeşdirip boljak däl. Olary ýalandan umydygär edibem ýaşatmak gönnejaý däl. Wagt diýilýän ýeke-täk hakykatçy hiç kesden ýüz görmän, guran piriňiňi ýuwaş-ýuwaşdan paş etjekdi. Ol Aýparçanyň gözýaşyna, Gojuk Mergeniň halyna rehimdarlyk edip durjak däl, inirdiniň, igenjiň in aýyrganjy hakykat dolulygyna ýüze çykandan soň başlanmalydy. Şonuň üçinem taňlaky hökmany çözügi Gojuk Mergen şu güne geçirdi, ähli goş-golamyny bir ata ýükläp, kese dagyň edil alkymynda oturan oba göçüp geldi. Tebibiň aýdanlary ýoýlup düşündirililen Aýparça gelin bolsa, telim ýyl ýagşy umytda gezdi.

Täze oba gelnen günü şol ýerde ýaşayan tanyşdan satyn alnan alty ganat gara öý dikilenden soň, öýi gurmağa kömekleşen adamlar dargaşdylar. Iş-alada bilen halys aran öý eýesi gelin ýaňy bir öz duluna geçip aýagyny uzatjak boldy welin, niýeti amala aşmady. Eli çagalý bir ýaş gelin iç işikde peýda boldy. Ol gelniň goňsudygam, uzyn hataryň aňry çetinde ýaşandygam belli däl. Ýöne bir zat bellidi. Gelin bu obada täze peýda bolan adamlar bilen salamaşmaga gelipdi. Gojuk Mergen garry adam bolmasa-da, gelin ondan yaşynyp, Aýparça tarap ýylgyrjaklap seretdi-de:

— Ýurduňyz gutly bolsun! — diýdi.

Gojuk Mergen gelniň pyşyrdysyny eşitdi. Bolsa-da, ony utandymajak bolup, Aýparça tarap sereden boldy.

— Bu gelin salamaşmaga gelipdir. Ýurduňyz gutly bolsun diýýä. — Ýat adamyň ýurt gutlamaga gelmegine gaty begenen Aýparça, şeýdip, dilmaçlyk eden boldy.

Eli akja bábekli gelin Áýparçanyň ýanyna, sag dula geçip oturdy welin, öýüň içine döwlet dolan ýaly boldy. Çaga tarap aýratyn höwes bilen sereden Gojuk Mergeniň gulagynda:

Allaý-allaý alançak,
Akar suwlar bulançak.
Alty ganat ak öýüň
Sag dulunda sallançak.

— diýen setirler gaýtalandy.

Mele gelniň goltugyndaky etli-ganlyja bábek elde saklatmajak bolýardy, saga-çepe çyrpynýardy, heniz dil çykmadygam bolsa, ýakymly sesi bilen bir zatlar diýmäge dyrjaşýardy. Emma çaganyň diline öz enesem, öz enesi ýaly gelin Áýparçada düşünmeýärdi.

Çaganyň diline Gojuk Mergeniň arzuwy düşündi. «Öýüň tüýnügini galdyran badymyza gapydan bábegiň gelmegi biçak gowy boldy. Ýaşyna-da ýetmedik, heniz ýamanlyga küşgürilmedik çaga jahanyň iň päk adamsy. Onda ne günä, ne-de erbet niýet bar. Gowy boldy!»

Sazanda bir zat bolan ýaly tisingindi-de:

— Áýparça! — diýdi. Emma mahaly bilen yzy bolmady. Áýdylmaly habara kän garaşan Áýparça gelne, dogrudanam, geň ýumuş buýruldy. — Hany, Áýparça, duldan sallançak as!

Özünde çaga ýok halatynda, şindi barja goş-golamy hem ýerbe-ýer edilmedik öýüň dulundan sallançak asmaklyk düşnüksizdi. «Täze dikilen öýüň tüýnüginden ýaglyk asylyr, gapysyndan doga sallanar. Biýem yrym edýändir, ýagşy niýet edýändir». Adamsynyň yrymy gowudy. Ýöne buýrulan ýumuş hakda oýlanan Áýparça tas hapa bolupdy.

Gojuk Mergen perzent barada henize çenli dil ýarmadygam bolsa, onuň şol arzuwdan bir salymlygam daşlaşmaýandygy Áýparça hut şu mahal aýan boldy. Ýogsam, ol göçe-göçlük, öý dikmek aladasy bilen gaty ýadapdy ahyryn. Şol ýadawlykdan, şol aljyraňnylykdan soň onuň diline getiren ilkinji sözi sallançak sözi bolan bolsa... «Näme üçin beý diýdikä? Sallançak ony köşeşdirmän, gaýtam ýakmazmy? Ol ozalam çaga gürrüňinden, agasynyň inirdisinden dynmak üçin öz obasyny terk etmedimi näme?»

Aýparça heniz ýygnalman, iç işikde ýatan ýüpi aldy-da, tärime dakdy, köne kilimdenem ýorgança goýar ýaly ýer etdi.

Aýparçanyň hereketlerini synlap oturan Gojuk Mergen: «Eli gelşip barýa welin, arman...» diýip, içini geplettdi. Ol göwne gelen pikirini hyýalynda-da dowam etmejek boldy.

Heniz çaga dogurmadyk, ýöne çaga garaşýan gelinleriň şeýle dessurlary bardy. Olar indi dünýä inmeli perzentlerine niýetläp, kürtekçe, jambörük, köýnejik tikýärdiler. Ol dünýä injek çaga geým-gejim tapylmaz diýen ätiýaçdan edilmeyärdi-de, yrym, ynam üçin, näumyt bolmazlyk üçin şeýdiliýärdi. Bu döp-dessurlardan Gojuk Mergennem habarlydy.

Sallançaga güýmenmek bilen Aýparça gelin arzuwçylygyň çür-depesine çykdy ýa-da adamsyny gelinleriň endiginden bihabardyr öýtdi. Ol dulda duran çaklaňja çuwaly başaşak silkdi-de, gözlän düwünçegini açdy welin, içinden sallançakbagy çykdy. Oňa nazary kaklyşan Gojuk Mergeniň ýüregi jigläp gitdi. «Ozaldan taýynlanyp ýören ekeniň-ow! Ömrüňi taýynlyk bilen geçirmeseň ýagşydyr, Aýparça gelin...»

Sallançakly sözi orta atyp, gelniniň keýpini bozandyryn öýden Gojuk Mergen ökündi. Amala aşmaýan, amala aşjagam gümana arzuwyny ýatlatmak, bir tarapdan, Aýparçanyň üstünden gülmek ýaly bolýardy. Beýleki tarapdan bolsa, şol gürrüňi orta atanyny mukamçy kemem görmedi. Uzagyndan güýä ýal bolup gitmeli sallançakbag hut şol söz sebäpli daş çykdy. Sallançakbagyň güýä ýal boldugy Aýparça gelniň umyt ýüpünü güýäniň kertdigi, üzdügi boljakdy. «Herki zat öz niýetlenen ornunda dursa ýagşy. Sallançakbagam sallançaga baglansyn!»

Ujuna dürli reňkdäki gotaz dakylan, düýe ýüňünden işilen ýüp sallançaga daňyldy. Arman, ol sallançak Gojuk Mergeniň arzuw sallançagydy.

– Hany, bäbegi sallançaga sal, gelin!

Yrym edilýänine düşüniپ oturan gelin Gojuk Mergeniň aýdanyny derrew berjaý etdi.

Bäbek üçin sallançakdan uly arzuw barmy?! Ol sallançaga salnan badyna beýle lezzet üçin eýelerine minnetdar bolýan ýaly ýylgyrdy.

Gojuk Mergen sallançagyň önünde çök düşdi, soň aýbog-daşyny gurap oturdy. Sadap saply dutar gabyndan çykdy.

Sallançakbagy elinden goýbermän, adamsynyň gapdalyn-da duran Aýparça ýagdaýa haýran bolup, mukamçynyň indiki etjek hereketlerine garaşdy. Ilkinji nobatda, onuň kellesine gelen pikir «Sallançak mukamy» boldy, şol saz çalynjakdyr öýtdi. Gojuk Mergen täze saz hakda, onuň nämä niýetlenendigi hakda, nähili ýagdaýda çalynmalydygyny Aýparça telim gezek aýdyp beripdi. Täze mukamyň çalynmagy gowudy. Ýöne ony çalmaga sebäp gerekdi, esas gerekdi. Ýogsam, ol diňleýjisiz aýdylan aýdym ýaly gadysyz bolmalydy.

Ol barada gep-söz aýtmasa-da, Gojuk Mergeniň kalbyndaky basyrylgy syr aýan boldy. Aýparçanyň çakyna görä, sazanda öz tapan mukamyny öňürti öz öýünde, ilkinji gezek öz perzendiniň sallançagyň başynda çalmagy niýet edinipdir. Ol niýetiniň amala aşmaýandygyna göz ýetireni üçinem, sazanda şu günki tutumyna baş urupdyr. Ol tutum biçak agyr tutumdy, umytdan gutarnykly el üzmeç tutumydy. Daşyndan seretseň, üýtgeşik waka bolup görünmejek ol tutum mukamçy bilen Aýparçanyň kalbyny lertzana salmaly hereketdi.

Sadap saply dutaryň kirişleri dartyldy. Tarlarynyň sesi ilkinji kakuwdan Aýparça üçin geň hem nätanys bolup ýaňlandy. Aýparça adamsynyň sazyny häli-şindi diňläp ýörmäge maý bolmaýardy. Ol Gojuk Mergeniň saz çalşyny bary-ýogy üç-dört gezek diňläpdi. Bolsa-da, mukamçynyň nepis bar-maklarynyň perdeleriň üstünde oýnaklaýşy Aýparçanyň göz öýünde hemişe saklanýardy. Şu mahal bolsa sazandanyň bar-maklary başgaça, bolmalysyndan has başgaça hereket edýän ýalydy. Gojuk Mergeniň çep eli aşak düşüp ugranda, sag eli şabram kakuwa başlady, sazyň gidişi tizlendi, owaz üýtgedi. Şondan soň Aýparçanyň gulaklary şol sazdan başga ses üçin gapyldy. Şu mahal ýyldyrym çakyp, gök gürlése-de ol eşitjek däldi. Çünki ol täze mukamyň ilkinji diňleýjisidi. Ol mukam täze bolanlygynda-da, heniz eşidilmedik bolanlygynda-da, başga zada niýetlenip döredilen bolsa, Aýparça gelne beýle täsir etmese-de etmezdi. Ol mukam gowy niýet, ýagşy umyt bilen

ynsanyň dünýä inmegine bagyşlananam bolsa, Aýparçanyň gulagyna Gojuk Mergen ikisinden perzent önmejegine bagyşlanan hasrat, gaýgy, gözýaş mukamy ýaly bolup duýuldy. Şonuň üçinem ol owaz ilkinji kakuwdan ýürek paralap, dünýäni endiredip, hasrata dolduryp başlady. Saz diýilýän, howada gaýyp yören garlawaç ýaly ýeňiljek bolmaly zadyň götermesi hyllalla, egniňi çökerip barýan aýyrganç agramynyňam bardygyna Aýparça şu gün, ömründe ilkinji gezek şaýat boldy. Şol agyr ýük ýaş gelniň güýçli gerdenini owdy, kül-uşak etdi, ony ýyllaryň aňyrsyna taşlap, bimahal garratdy. Aýparça şol pursatdan soň, özi bilen näme bolup geçýänine akyl ýetirip bilmedi. Dutaryň sadap sapy, sadap sapynyň üstünde oýnaklaýan barmaklar doňup galdy. Diňe olar däl, öýüň içindäki ähli zatlar, öýi öz içinde saklaýan älemem doňdy. Aýparçanyň gulagyna girensoň buza dönen owazyň bir uýy baryp onuň bagryna basyldy, sazyň çümen ýerinden göze görünmeýän çeşme döredi. Çeşme suwy doňan sazyň ugry bilen ýokarlygyna dyzady. Gojuk Mergeniň eli, dutaryň sapy dury salgymyň, ýuka ümrüň içinde kä ýitdi, kä peýda boldy.

Esli salymdan soň göwni hoş bolan myhman gelin, gelendäki ýylgyryşyny gaýtalap, sazanda-da baş atyp, çykyp gitdi. Sallançak boşap galdy. Kän wagt geçmänkä, dünýäni unudana dönen Aýparçanyň eli ýene özünden erksiz hereket edip başlady.

Kem-kemden bat alan sallançak tärime tarap her gezek baryp-gaýdanda ömrüň bir ýylyny ölçeýän gurala öwrüldi. Sallançak ömür bilen ömri, nesil bilen nesli baglaşdyrýan jadydy. Aýparçanyň üwräp oturan sallançagyňyň içinde bolsa, şol baglanyşygy amala aşyran güýç ýokdy. Ol sallançak boş üwrelýärdi. Aýparça özi bilen indiki nesil arasyndaky baglanyşygy görüp bilmedi. Şol umytsyzlyk ony halys ejizletdi, özündenem beter ärine haýpy geldi. Aýparçanyň gözüne bolmasa, saz aňry gitdigiçe Gojuk Mergeniňem uly göwresi kiçelip baryardy.

Şol mahal gara öýüň gapysyndan ilki uzyn taýak, soňam uzyn boýly adam görüldi. Taýagam, taýagy tutup duran ada-

mam öý eýeleriniň gözüne ilmedi. Gapyda aýak çeken adam salam berdi. Taňry salamyna dutar tary jogap gaýtardy. Öýdäkiler salamy eşitmediler. Olar kerdiler. Öýdäkiler gapyda peýda bolany görmediler. Olar kördüler. Öý eýeleri üçin häzir giň jahanda bir sallançak bilen bir mukam bardy, gaýry zatlar göze, gulaga ilmeýärdi. Olar ýaňy dikilen öýüň gapysyndan desbi-dähil gedaý geläýer öydüb-ä, saz bolmanda-da pikir etmezdiler. Bolsa-da, gapydan gedaýyň gelmegi asla-da geňdi. Köp-köp ýollary söken, kän-kän gapyny kakan, dürli häsiýetdäki adamlara bakan gedaý heniz-henize çenli beýle ýagdaýyň üstünden barmandy.

Torbasyňyň çakdanaşa uzyn ýüpi ozalam pes däl boýuny hasam uzyn edip görkezýän gedaý «gel» diýilmese-de, entek ojak sudury hem ýok ojakýeriň önünde çommaldy. Soň ol dyzynyň üstünden gaçan taýagyňy gözi kör ýaly, eli bilen sermäp aldy-da, bar ünsüni sag dula, sag duldaky sallançaga, sallançagy üwräp duran gelne, onuň gapdalynda basa oturyp, saz çalyň gara murtly ýigide gönükdirdi. «Näme üçin sallançagyň önünde saz çalyňarka? Gyzamygy örüp bilmeyän çaga gerekdir diýsemem-ä sallançakda çaga ýok. Bu nämäniň alamaty bolmaly? Bulaň akyl-huşam-a yerinde ýaly. Sazam...»

Aýparça gelin özüni oňly duýman, eliniň yetişiğinden sallançagy üwreýärdi. Gojuk Mergen bolsa, onuň tersine, edýän işiniň manysyny gowy bilýänligi üçin, sallançagyň hereketini saz bilen kowalaýardy. Saz sallançagyň zyndan ýeteňkirleýärdi, yetibem biljekdi. Emma Aýparça gelin sallançakbagdan tutup duranam bolsa, Gojuk Mergeniň göwnüne sallançagyň özi halan atyp gaçýardy, Aýparça ony kowalaýardy. Ýöne ikisiniň arasy daşlaşmasa, golaýlaşmaýardy. Mukam bolsa sallançakda ýatmaly çaga ýüzlenýärdi, ony ýaşayşa çagyryýardy. Mukamçy içinden aýdym aýdýardy:

Ýaşamaga erkli sen,
Garaguma örkli sen.
Garaguma bagly sen,
Kalbyň şoňa bagla sen.

Il gülende gül, bäbek,
Il aglanda, agla sen.
Dogduk depe daglansa,
Gara bagry dagla sen...

«Sallançak mukamynyň» owazy bahar şemalyňa öwrüldi. Ol şemal Jeyhunyň ýakasyndan turup, seleň sähralaryň üsti bilen Hazar sary ugrady. Ol öz ýolunda gaty kän zat gördi, kän zada sataşdy, il-halkyň halyna zaryn-zaryn aglady. Mukamyň yzyna düşüp barýan Gojuk Mergeniň gözüniň önünde gapdaly akja köşekli arwana peýda boldy. Arwana bilen köşek uç-gyraksyz sährada ylgap barýar. Kimiň gaçyp, kimiň kowýany belli däl. Gojuk Mergeniň düşünişiçe, köşek gaçýardy, arwana kowýardy. Köşejigiň heniz bekeşmedik uzyn aýaklary diýen etmeýäne meňzese-de, biçak ýeňil gopýardy. Şeýlelikde, akja köşek barha ara açýardy. Arwanany gözünden sypdyran sazanda heňi köşejigiň aýak sesine goşjak bolýardy. Köşek gaçdy, saz kowdy. Emma akja köşegiň zyndan gudraty güýçli saz hem ýetip bilmedi. Akja köşek kem-kem daşlaşyp, ýuwaş-ýuwaşdan gözden ýitip, uzakdan görünýän salgymyň içindäki gara nokada öwrüldi. Ýüwürmekden aran arwana balasyndan aýra düşüp, salgyma tarap umydygär seredip durdy... «Sallançak mukamy» tamam boldy. Sähradan yzyna dolanan Gojuk Mergen özüne geldi. Henizem sallançagyň bagyndan elini aýyrman duran Aýparçanyň ýüzi göşýaşa ýuwlupdy. Sazyň bihuş ediji täsiri bilen başga dünýäniň adamsyna öwürülen äraýalyň gözüne durmuş öz hakyky reňki bilen görnüp ugrady.

Garaşmadyk yerinden «Essalawmaleýkim!» diýen sesi eşitmedik bolsa, Gojuk Mergen aýalyndan täze saz hakynda sorajakdy. Akja köşegiň zyndan ylgan, belkem, Aýparça bolandyr. Enesinden aýrylyşyp giden şol akja köşek, megerem, Aýparçanyňkydyr. Aýparça gelin, belkem, şol aýralyk, baky aýralyk üçin gözýaş dökendir. Belkem, täze saz ony belent dagyň depesine göterendir, şol mahal ol öz adamsynyň ertirki gününe umyt baglandyr, durmuş hakykaty bolsa ol umydy Aýparçanyň elinden alyp gaçandyr...

Del adamyň sesini eşiden Aýparça tisginip gitdi. Dutaryny gapdalynda goýan Gojuk Mergen gapa tarap äwmezlik bilen seretdi. Gumak ýerde aýbogdaşyny gurap oturan selçeň sakgally, hortaň adamyň ýaşy altmyşdan aňryny habar berýärdi. Gojuk Mergeniň özi oňa salam berip, ýerinden turdy-da, goluny uzatdy.

Gedaý oturan ýerinden görüşdi. Gojuk Mergen onuň çep eline derek guran agaç şahasyny ýa-da başga bir gaty zady gysymlandyryn öýtdi. Ol duýgy mukamçynyň ýüzüne täsir ýetirip, nazaryny üýtgedendir-dä, oňa sereden gedaý geplemän oturyp bilmedi.

— Çep elim şeýleräkdir, inim! — Ol gös-göni bolup duran barmaklaryny ýokaryk galdyrdy, sag eli bilenem çep eliniň tirseginden tutdy. — Şundan aşagy gymyldanok. Barmaklamam epilenok. Şoň üçinem ömrüm ýandy. Indi şeýdip ýörün. — Ol boýnundan asylgy torba tarap baş atdy. — Muny men dereje diýip dakynamok. Nädeýin? Garynjanam ynjydan däl-dirin öýdýän welin, elbetde, ýokarkyň göwnüne degen ýerim bolandyr-da... Ýigrimi ýyl dutar çaldym, inim. Türkmeniň ähli sazyny bilýän. Ýöne ýaňky sazy welin, şu mahala çenli eşitmändim. O haýsy saz bolmaly, inim? Tazemi?

Gojuk Mergen oýlandy. Soraga: «Ol-a, agam, meň täze tapan sazým bolmaly» diýip, hakykatam bolsa, dogrusyny aýtmagy, öwünmek bolar diýen çak etdi.

Gedaýyň sazdan başynyň kemsiz çykýandygyny aňladyp, hasrat bilen balkyldaýan gara gözleri öňki berlen soragy sözsüz gaýtalady.

— Náme diýsemkäm men saňa, agam. Öz-ä täze saz bolmaly. Biz oňa «Sallançak mukamy» diýäýdik.

Selçeň sakgally ýaşulyynyň gözüniň öňünde ozaldan bellet sährasy birden ýaýylyp gitdi. Gapdaly akja köşekli arwana gündogardan günbatara — Hazara tarap ugrady. Akja köşegiň boýnundan jaňa derek sadap saply dutar asylgy. Hiç kim perdesine basmasa-da, hiç kim taryna kakmasa-da, gudraty güýçli dutar türkmenleriň heniz eşitmedik sazyny çalyň,

giň sährany owaz bilen dolduryp baryar. Obalarda, hatarlar-da gapylaryň eňsisi syrylyp, gundagdaky çagalar daş işikde peýda bolýarlar. Sadap saply dutar «Sallançak mukamyny» çalyar. Sadap saply dutaryň owazyny diňlän çaga diňlemedik çagadan tiz ösýär, kesellemeýär, dümewlemeýär, wagtyndan ozal ölmeýär, güýç-kuwwatly, arly-namysly, il-gününe bähbitli adam bolup ýetişýär.

Ýany arwanaly, boýny sadap saply dutarly akja köşejiğiň aýlanmaly gapysy, ýetmeli ýeri gaty kän. Ol ummasyz Garağumy böleklere bölüp, çar tarapa baryan kerwenleriňem zyndan ýetmeli, çarwalaryňam ýaýlasyna aýlanmaly, suwda sal sürýänlere-de görünmeli. Akja köşege sähranyň şemaly kömege gelyär, onuň uzynja aýaklary ýere degmesiz ýerinde ýokary göterilýär, uzaklara uçup gidýär, sadap saply dutaryň owazyny heniz eşitmediklere eşitdirýär.

Birdenem köşek bilen arwana gözden gaýyp bolýar. Olar görünmeselerem, sazyň kakuwy köşegiň hem arwananyň aýak hereketlerini aňladyp owaz edýär. Kän mahal geçmänkä, ilki akja köşek, soňam arwana ýañadandan peýda bolýar. Arwananyň üstünde adam sudury bar. Arwana golaýa geldikçe, üstündäkiniň yüz keşbi durlanyp, onuň asmandan inderilen perişdedigi aýan bolýar. Perişde gedaýa ýüzlenýär-de: «Näme dilegiň bolsa aýt, bitireýin!» diýýär. «Bitirseň, ýekeje dilegim bar...» «Olam, gedaýçylykdan çykyp, baý bolmakdyr-da?» «Ýok, günämi öt welin, perişde bolsaňam ýalňyşdyň, bilmediň. Dilegim şundan ybarat: sadap saply dutaryň çalyan «Sallançak mukamy» sährama ýaýrasyn, çagalar ölmesin, kesellemesin, güýç-kuwwatly bolsun. Bu toprağa hossar gerek!» Perişde ýylgyrýar: «Onyň bitirerin welin, ýene näme dilegiň bar?» «Torpagym hossarly bolsa, çagalar ölmese... maňa dagy zat gerek däl».

Ol adam hyýal atyndan düşensoňam, hakykat bilen arzuwyň arasyny açmak üçin, arzuwyndan daşlaşyp bilmeýäni üçin, esli salym maňlaýyny tutup oturdy. Onuň giň, emma betbagt maňlaýyndan eliniň aýasyna birsydyrgyn sarsgyn gelip

başlady. Ol sarsgyn adamlara gowulyk, ýagşy gün paýlamaga howlugýan akja köşejiğiň dabanjygynyň sarsgynydy. Gedaý öz beýnisiniň sarsgynyňy şeýle ýordy.

Selçeň sakgally adam öýden çykanda «Sallançak mukamynyň» şeýle boljakdygyna umyt baglap gitdi. Onuň şeýle boljakdygam hakykatdy. Sebäbi türkmen sährasynyň jarçysy gedaýdy. Gedaýlar adamlara ýamanlyk arzuw etmeýärdiler. Olar öz ýagşylygyny halkyň abadançylygyndan gözleýärler, gujurly-gaýratly perzentleriniň köpelmegini isleýärler. Şol perzentler ekin ekmeli, hasyl almaly, mal-garany köpeltmeli, ýurtda dilegçiligiň ýok bolmagynyň aladasyny etmeli. Şol maksatlara ýetmek üçin türkmen sährasynda «Sallançak mukamyny» eşitdirmeli, ýaňy doglan çaga täze mukamynyň pendinden ganmaly.

3

Welaýat hany Rahymy Gojuk Mergeniň başynyň ýassykdadygyny eşiden badyna, hut şol habaryň gelmegine garaşyp ýören ýaly, öz dosty hem ýakyn maslahatçysy Bagtyýar begiň zyndan adam ýollady. Bagtyýar gelýänçä, jaýda ýeke galan han hem geçmişini ýatlady, hemem geljegini göz önüne getirdi. Geljek hakda oýlananda dünýäniň süýji-süýji eşretleri, saglyk-salamatlyk göz öňe getirmedi. Sebäbi han häzir ol zatlara mätäç däl, geljekde-de şeýle bolar öydüp berk ynanýardy. Rahymy hanyň arzuw edeni türkmen sährasyndaky Gojuk Mergeniň sadap saply dutarydy. Ol dutar han otagynyň nepis halylara bezelen diwaryna söýelen badyna Rahymynyň ýyllar boýy arzuw edip gelen durmuşy başlandy. Sadap saply dutaryň ele salynmagy welaýatynyň baýlygyny artdyrmady. Ýöne şol dutaryň kömegi bilen Rahymynyň aýdany aýdan boldy, diýeni diýen. Onuň arzuwynda gezip, ýetip bilmän ýören derejesi hem şoldy. Şu mahala çenli ol öz welaýatynda çykaran permanlaryny gorkynyň gözi, sütemiň ýüzi bilen amala aşyryýardy. Indi bolsa, ol kynçylyklar gutardy. Rahymy han nabat aýy, temmäki

süýji diýse-de, halk ynanýar. Han islese, halk özüni oda-suwada urup ýör. Tut agajyndan ýasalan goşyumruk ýaly dutaryň gudratyny görüň, gudratyny!

Sadap saply dutary ele salmak bilen, ähli aladasyny ýeňilleşdirdim hasap edýän Rahymy han şol dutarda hiç hili jadynyň ýokdugy, onuň diňe ynamyna giren adamy üçin şeýle gudratly bolup görünýändigini hakda oýlanmaýardam, oýlanmak islemeýärdem.

Daşardan aýak sesi geldi. Penjiräniň öňünden bir gara geçen ýaly boldy. Rahymy han Bagtyýar gelen badyna görkezmek üçin penjiräniň edil gabadyndaky sandyjagyň üstünde duran gutujygy alyp, yzyna ýöredi. Ol giň jaýyň içinde ikinji ädimini uran mahalam saklanyp, yzyna gaňrylmaga mejbur boldy. Şeýden badyna-da Rahymy han eýmenmekden ýaña tutuş göwresi bilen titräp gitdi, gorkudan onuň gözleri petredi. Esli mahaldan bäri küýi-köçesi bolan sadap saply dutaram birbada onuň ýadyndan çykdy. Elindäki guty halynyň üstüne gaçdy. Han bir dyzyny epip, aşak eglenem bolsa, gutyny eli bilen sermäp tapdy, nazaryny bolsa penjiräniň öňünden aýryp bilmedi. Ol ýaňky gören ahwalaty ýene bir gezek gaýtalanar öýtdi. Emma uzyn aýakly sandyjagyň üstüni sypap giden el gaýdyp görünmedi. Rahymynyň gözüne kaklyşan zat el bolup ele-de meňzänokdy-da, uýy barmakly gara kesewidi. Esli salym aňk bolup duran han gören wakasyny nämä ýorjagyny bilmedi. Gara kesewini sypap giden sandyjagynyň üstünde gymmatly dermanyň durandygyny ýatlanda, hyýalynda her hili çaklamalar peýda boldy.

Mundan ozal ýumuş buýurjak bolanda mydam häzir hammallaryny çagyryan hanyň özi bu gezek ýeňil gopup, gapa çykdy. Işikde hiç kim gözüne ilmänsoň, ol:

– Diri adam barmy? – diýip, haýbatly gygyrdy.

Juda zerur ýagdaý bolaýmasa, Rahymynyň özüniň daş çykyp, beýdip gygyrmajagyny bilýän adamlar töwerekdäki jaýlaryň gapylaryndan häzir boldular. Bu gezek hatda hanyň aýaly hem öýden çykdy. Emma han welin, hyzmata häzir adam-

lary ýöne garaşdyrды goýaýdy. Gazap bilen daşarda peýda bolan hanyň sesini çykarman, ýöne gaýrak seredip durmasynyň manysyna hiç kim düşünmedi. Rahymy bolsa bagyň gaýraky derwezesine ýetip barýan, düýşde görünýän ýaly aýylganç sudura aňk bolup aňedýärdi. Onuň çak etmegine görä, penjireden uzan aýylganç gara eliň eýesi şol barýan gara ýapynjaly bolmalydy. Ol egnindäki uzyn geýimi bilen aýala meňzeýärdi, hereket edişine seretseňem, agramy hem bolmaly däl. Gara sulba ädimem urman, ýöne pessay uçup barýana, ýapynjasynyň giň gollaram mähnet gara bürgüdiň ganatyna meňzeýärdi. Ol derwezä ýetip-ýetmänem, ýere giren ýaly, zym-zyýat boldy.

Şol aýylganç suraty synlan Rahymy bir gysgajyk doga okady-da, zyzndanam pyşyrdady: «Ynsmyka-jynsmyka?.. Hudaý seni bir beladan-a gutardy öýdýän, Rahymy?!»

Birdenem han ukudan açylan ýaly bolup:

— Bagda del adam barmy? — diýip, hemme kişä deň sowal berdi.

— Ýaňy bir gara ýapynjaly gedaý-a aýlanyp ýördi — diýen jogap hany, bir tarapdan, ynjaltsa, beýleki tarapdan, iňkise gidirdi.

Otagyna dolanyp gelen Rahymy han içini gepletde: «Entäp ýören gedaýa bu derman nämä derkar bolduka? Gedaý derman aftarman, nanyň soragynda bolar ahyryn. Gedaý halkynyň kesellemäge eli degmeli däl. Hakyky gedaýam hiç mahal ogurlyk etmez. Diýmek, ýaňky sulba hem gedaý bolman...»

Hany iňkise gidiren hadysa dermanly gutyny alyp, türkmen sährasyna atlanmaly Bagtyýara-da hökman aýan bolmalydy. Şonuň üçinem dosty gapydan girenden Rahymy han gara ýapynjaly jadygöý hakda gürrüň berdi. Ol öz gürrüňini şeýle sözler bilen tamamlady:

— Gojuk Mergen sadap saply dutaryny baş-alty ýyl, megerem, on ýyl ömri bilen çalşarmy, aşnam?

— Ol näsagmydyr?

— Näsag. Elbetde, men oň näsagdygyna begenemok. Özem türkmen tebiplerinde şindi emi ýok derde ýolugypdyr.

— Rahymy çep eliniň başam barmagy bilen süýem barmagynyň arasynda saklan gutusynyň üstaşyry dostuna mekirleç nazar aýlady-da ýylgyrdy. — Şujagazyň içinde Gojuk Mergeniň ýolugan derdiniň dermany bar. Oň ömrüniň galan bölegi seň eliňde bolar. Özem dermany kabul etmese, şu ýagdaýynda kyrk günden zyýat ýaşamaly dälmiş.

— Bu söwda aýry gep...

— Dogry, aýry gep. Bu söwda tokly söwdasy däl-de, ömür söwdasy, aşnam, ömür söwdasy! — diýip, Rahymy ýene ýylgyrdy, birdenem gaty agras görnüşe girip, elindäki gutujyga wehimli nazar bilen seretdi. — Jan süýjüdir, Bagtyýar beg, jan ähli zatdan ileridir!

4

Başga oba göçülip gelinmegi, bir tarapdan, Aýparça üçin kemem bolmady. Sebäbi ol ýerde Aýparçanyň bile önüp-ösen, aý-aýdyň aqşamlarda läle kakýşan, ümelere gatnaşan jorasy Güljermal ýaşayardy.

Aýparça onuň haýsy oba düşenini anyk bilmese-de, Güljermal ähli zatdan habarlydy. Aýparçanyň haçan, nirä, kime durmuşa çykanyna çenli bilýärdi. Çünki jorasam-a jorasy welin, Gojuk Mergeniň kime öýlenenine ol biparh garap biljek däldi. Gojuk Mergen üçin ilkinji gezek Güljemallara gudaçylyga barypdylar ahyryn.

Gudaçylyga gelindi habary eşideninden Güljermal uçursyz begendi. Sebäbi onuň höwesine ilkinji gabat gelen, ilkinji gezek onuň gyz ýüregini gobsundyran Gojuk Mergendi. Onuň görejiňe göreji kaklyşaly bäri geçen ýarym ýyly Güljermal özi däl-de, başga Güljermal bolup ýaşapdy. Göwnüne bolmasa, şondan soň ot-çöplerem reňkini üýtgedip, guşlaram has şirin saýraýan ýalydy, dem alynýan howa-da başgady, günlerem has gyzykly geçýärdi.

Gudaçylyga barylmaýyndan esli ozal, Gojuk Mergen Güljemallaryň goňsusynda saz çalypdy. Şonda hem özi ýaly gyzlar bilen öýüň gözeneginde peýda bolan Güljemalyň gözi ýaş sazandanyň gözi bilen tötänden çaknyşypdy.

Ol mahallar Gojuk Mergeni hiç kimem tanamaýardy. Güljermal bolsa şondan özgäni tanamak islemeýärdi. Başga bir garyndaşlarynyň salgy bermegi bilen gudaçylyga gelinse-de, Güljermal ony öýlenjek ýigitden gördi, begendi, gözleriň çaknyşygynyň netijesiz geçmändigine ynandy.

Emma, Güljemalyň atasy gyzyny Gojuk Mergene bermäge göwnese-de, onuň Garawullaryň gelni bolmagyna garşy çykdy. Gojanyň: «Gaýynagasy şol gyzma Garawul boljak bolsa, däl-le» diýenini Güljemalyň özem eşidip galdy. Şonda ol kakasyna: «Kaka, men Garawul bilen däl-de, Gojuk Mergen bilen ýaşamaly ahyryn. Gojuk Mergen oňat ahyryn» diýip gyyraýasy geldi. Ýöne ol isleg arzuwlygyna-da galmaly boldy. Güljermal Gojuk Mergenden jyda düşdi. Ýöne, bir gapydan gaýdan Gojuk Mergenler, şol bada başga bir gapyny, onda-da Aýparçanyň gapysyny açar öýdüp Güljermal çakam etmändi. Şonlukda, ýaş mukamçy Güljemalyň jorasynyň paýyna düşdi. Bolsa-da, Gojuk Mergeniň agras keşbi, mylaýym sypaty, ýakymly gözleri Güljemalyň gözlerinde mizemez bahar ýaly bolup, baky surata öwrüldi.

Aýparçanyň garyndaşlary hem Garawulam, onuň beýleki hossarlarynam gowy tanaýar ekenler. Emma göze görnen gyzy, onda-da Aýparça ýaly ady ilin dilinden düşmeýän gözel gyzy öýünde artyk saklamak öz aladaňy artdyrmakdy. «Pylanynyň gyzyny alyp gaçypdyrlar. Pylanynyň gyzynyň adyna şek ýetiripdirler» diýen ýaly ýakymсыz habarlar goňşy obalardan eşidilip durdy.

Ýanyoldaş meselesinde Güljemalyň bijesi oňmady. Bu oba göçülip gelnenson, Aýparça Güljermal özüne sowuk-sala garar öydüp çak etdi. Aýparça elindäkini basyp almadygam bolsa, herhal, Gojuk Mergen üçin ilki Güljemala söz aýdylypdy. Iki joranyň perzentsizlik babatda dertleri birmeňzeş bolsa-da, ýanyoldaş meselesinde olar düýpden tapawutlanýardylar. Aýparçanyň äri uly ilin sylaýan, perişde ýaly päk hasap edýän, baran yerinde törde oturdylyan kişidi, Güljemalyňky onuň tersinedi. Güljemalyň äri ebgar haldaky, süpüklik dereje-

sine ýetiberen tirýekidi, üstesine, onuň eli hem egridi, köpüň gözünden düşendi. Emma şeýle ýagdaýdaky adamyň ýaş gelni, onda-da kãn ýyl geçse-de, çaga ýüzi düşmedik, durmuşyndan närazy gelni Aýparça bilen ýañadandan sataşanyna çäksiz begendi. Edilýän gürrüňler, ýatlamalar, Aýparçanyň degişmeleri Güljemala wagtlaýynça bolsa-da, köşeşmäge, gam-hasraty az-kem unutmaga medet berýardi.

Bir gezek iki dertdeş gelin dilleşip, özlerini tebibe görkezmeli etdiler. Aýparça-ha Gojuk Mergeniň öýden telim günlük gitmeginden peýdalandy, Güljemal hem jorasy bilen onuň aýal doganynyň ýaşayan obasyna gezelenje gidýän adam boldy.

Tebip üç ýyl mundan ozal Gojuk Mergeniň Aýparçanyň üstüne getiren tebibidi. Aýparça ony bosagadan ätlän bady-na tanady. Emma Aýparça ýaly gelinleriň yüzlerçesini gören tebip myhmanyna ozalam bir gezek sataşanyny ýatlap bilmedi. Aýparça-da oňa tanyşlyk bermedi.

Tebipleriň adamlaryň saglygynda bar bolan kemçilikleri doly kesgitlep bilmeýändikleri hakdy. Ýöne tebip hökmünde ynama girenleriň eden aýgydyna hiç kim, has beterem, özlerini barlatmaga baranlar müňkür bolmaýardylar. Şonuň üçinem tebipler kesel bilmek başarnyklaryna ýan bermejek dertler hakda-da kesgitli bir zat aýdyp goýberiberýardiler. Başyndan köp çarşenbe geçiren tebipleriň aýdýanlarynyň hakykata bap gelýänleri-de bardy.

Bu gezek hem şeýle boldy. Tebip aýal Güljemala-ha çaga önmez ýaly hiç hili derdiniň ýokdugyny, Aýparçanyň bolsa, çaga ýatgysynyň kiçelip-kiçelip, edil türsege dönendigini aýtdy oturyberdi. Ozalam özünde kemçilik bardyr öýdüp çak etmeýän Güljemal tebibiň aýdanyna ynanmazçylygam etmedi. Emma eşiden habary Aýparçany welin aljyratdy. Ol elindäki kinniwanja käsä öý eýesiniň eşrepi ýaly edip guýup beren bir owurt çayyny keçä dökmän zordan saklandy. Onuň göz önünde Gojuk Mergen janlandy. Beýle nesibäniň Hudaý tarapyndan ýazylýandygyna ynanýanam bolsalar, sähra türk-

menleri dünýäden perzentsiz geçmegi gaty ýokuş görýärdiler, tüwmayak bolmagy aýylganç gargyş siňmegiň netijesi hasaplaýardylar. Şol hakda oýlanan Aýparça perzentsiz ýaşap ýören, geçip giden adamlaryň kändigini ýatlasa-da, özünem şolaryň biri hasap etse-de, biçak kemsindi. Ol özüni bir tarapda goýup, Gojuk Mergeniň halyna haýpy geldi. Kimler perzentsiz ölse-de, Gojuk Mergeniň nesibesine beýle ýazgyt düşmeli däldi. Gojuk Mergen Allanyň ölçäp beren ömrüni ýöne ýaşap geçäýmelileriň hataryna girmeyärdi. Ol özi üçin däl-de, il-gün üçin ýaşaýardy. Onuň ady, nesli ýitmeli däldi. Oňa hünärini dowam eder ýaly perzent gerekdi. Şonuň üçinem Aýparça gelin tebibiniň aýdanyna ynanmazçylyk etmese-de, öz ýagşy azuwyna ýapysalga bolar ýaly yş gözledi, tebibiniň ýalňyşmagyna garaşar ýaly Aýparçada esasam bardy.

– Siz üç ýyl mundan ozalam-a meni görüpdiňiz, ýeňňe. Şonda-ha türşek-pürşek agzamandyňyz...

Az-kem oýlanan tebib garşysynda oturan gelni haçan görendigini ýatljak boldy, nirede görenini ýatlap bilmese-de, oňa galat jogap beren däldigine welin ynandy. Onda ýumarlamak, iki geplemek häsiýeti ýokdy. Şeýdäýmegiň juda zerur halatlarynda-da, ol özüçe çyn hasaplaýan netijesini bolşundan üýtgetmän aýdýardy.

Aýparça dikanlap sereden tebib eşiden sözlerinden nägile bolandygyny nazaryndanam aňdyrdy.

– Seň göwnüň üçin ýalan sözläp, Allanyň önünde ikilik edip bilmen. Oýlanyp geple, keygim. Seni aldadym-da, ýokardakyny nädip aldaýyn? Ikimiziň sataşanymyz çyn bolsa, üç ýyl mundan ozalam şu aýdanymyň tersine geplän däldirin.

– Tebib aýal birdenem öz-özünü barlap görjek bolýan ýaly, Aýparçanyň aýdany bilen çynlakaý gyzyklandy. – Sen, gelin, üç ýyl mundan ozal diýýäň welin, üç ýyl mundan ozal meň öz agzymdan şeýle söz eşidipmidiň?

Şol mahal eşiden jogabynyň her sözi, her äheňi Aýparçanyň ýadynda berk saklanypdy. Ol hakykaty aýtmaly boldy:

– Öz agzyňyzdan eşitdim diýsem-ä ýalan sözledigim bolýa, ýeňňe.

Çakynyň dogry çykmagy bilen ganatlanan tebib haýbatly gepledi:

– Beýle bolsa, ýalan sözläni başga ýerden agtar...

Aýparça gelin ýalan sözläniň häzir obadadygynam aýdyp biljek däldi. Ýöne, nirede bolsa-da, Gojuk Mergeniň öz gelnini ýadyndan çykarmaýandygyna, çykarmajakdygyna-da Aýparça ynandy. Tebibini beren jogaby Gojuk Mergeniň kimdigini, onuň Aýparça nähili garaýandygyny ýene bir gezek dolulygyna açyp görkezdi. Ýagdaýa göz ýetiren badyna aýalynyň tala-gyny bermeli adam, gaýtam, tebibiniem adyndan ýalan sözläp, ony köşeşdirmek isleyär. Şeýle ýagdaýdaky aýal başgalamaly adam, tersine, aýaly bilen ýaşaşmak üçin öz dogduk mekanyny terk edip, dogan-garyndaşlarynyň ýüzüne gelip, başga oba göçüp gidýär.

Şeýle ýürekli adamyň aladasyny aýal näme bilen ýanaşdyryp biler?

Gojuk Mergeniň mertligine adamçylygyna mynasyp jogap gaýtarmak üçin ýekeje ýol bardy. Mukamçy başga birine öýlenmäge mejbur bolar ýaly Aýparçanyň özi ondan aýrylyşyp gitmelidi.

Ýok, beýle zat bolup bilmez!

Aýparça Gojuk Mergeni halys ýürekden eý görýär. Tebibini şu günki aýdan täzeliginden soň-a, Aýparça onuň üçin janyny gurban etmäge-de taýyn. Ýöne...

Ýöne onuň öýlenmeli aýaly «Sallançak mukamynyň» manysyna düşünermikä? Soňa düşünilmese, Gojuk Mergeniň şol mukam üçin öz ähli bähbidiniň üstüne atanak çekmäge razydygyna alynjak aýalyň akly çatarmyka? Onuň ýygy-ýygýdan öýünden ýabany ýatmasynyň manysyna ýetermikä? Ýagdaýyna dürs düşünilmedik Gojuk Mergen igläp öläýmezmi? «Sallançak mukamy» näder? Il-gün näder? Sähra şol sebäpli mukamsyz galmazmy? Bize iliniň gargyşy siňmezmi?

Aýparça şol barada pikir öwürdi.

...Gyrasy gyzylymytyl pürli ýandak bilen haýatlanan egrem-bugram ýodadan tirkeşip gelyän iki gelinden ses-seda çykmaýardy. Ýöne dertleri bir hem bolsa, dermanlary dürli iki joranyň näme hakda iç gepledýändikleri welin düşnükli di.

Tebibiň öýünden çykylaly bäri agyr derdiň astynda goýan pikirini gapdalyndan Aýparçany başga bir düşnüksiz ýagdaýam heläk edýärdi. Ol hem tebibiň özi hakda aýdanyny Güljemalyň göwnübir diňläp, soňam ne sesinde, ne daş sypatynda üýtgeşik bir alamat aňdyrmanlygydy. Dogry, Güljemalyň öz durmuşyndan, ýaş başyndan neşä urup, sandan çykan ärimden göwnüniň hoş dældiginden, ärine gözi düşenden onuň keypiniň bozulýanlygyndan Aýparça habarlydy. Şeýle-de bolsa ol biçak ýakymсыz habar jorasy tarapyndan beýle sowukganlylyk bilen garşylanar öydüp çak etmändi. «Belkem, bu neşebent ärimden perzent edinmegem isleyän däl dir? Belkem, bu...» Aýparça yzyny pikir etmäge-de gorkdy, hyýalyna gelen duýgy özi üçin howply bolup duýuldy. Emma Gojuk Mergen üçin köp-köp elhençlikleri göz ýumup geçmäge welin, ol taýyndy.

Sulhy alan adamsy üçin aýal nämeler etmeýär! Ýogsam, üste aýal almaklyk, aýallaryň ýüregi düşer ýaly şerigat tarapyndan kanunlaşdyrylanam bolsa, ol meseläni henize çenli ýekeje aýalam ak ýürekden makullan däl bolsa gerek. «Günim bilen ataňa nika gyýlansoň, ol iş öz razylygym bilen edilenem bolsa, öýüň daşynda zowzuldap ýörşüme, buşugymam saklap bilmändirin» diýip, garry enesiniň beren gürrüňini Aýparça şu mahal ýatlamaga mejbur boldy.

Üstüne günü getirilse, Aýparça üçin, elbetde, agyr düşerdi, Gojugy gabanardy, öz-özünü gynardy. Emma garşy bolmazdy. Aýparçanyň atasy sebäp yok ýerden iki gezek öýlenipdir. Gojuk Mergen bolsa, başdaş aýalyndan perzent önmäni üçin şeytmeli. «Belki şeydip, Güljemalam öz bagtyny oýarar. Özüni köşeşdirmek üçin bolsa, hyýalynda başda Gojuga sataşan hasap edäýsin». Aýparçanyň çak edişine görä, ömründe garaşmadyk teklibini eşiden Güljemal ony berjaý etmekden boýun towlasa-da, aýdylanyny gaty görmeli däl di. Çünki Güljemal Aýparçanyň jorasydy, dertdeşidi. Şeýle teklibiň döre-

megini hem durmuş talap edýärdi. Diýmek, ol Hudaý işidi. Jora-da jora kömek etmelidi. Güljemaly hem şeýle teklibi eşitmäge durmuş mejbur edýärdi.

Iki jora gyrasy ýaşajyk tally ýapjagazyň boýunda dyz epdi. Olaryň dem alyşlaryndan gaýry ümsümligi bozýan zat bolmany üçin akyp ýatan suwuň şildirdisi hem dünýäni owazdan doldurýan ýalydy.

Ýapjagazyň aňyrsynda düzlükde mal bakyp ýören çopan bir kakabaş sygra tarap taýagyny aýlap saldy-da: «Gysyr galmuş diýsänim!» diýip gargyndy. Günortanyň ümüş-tamyşlygynda onuň sesi telim esse ulalyp, uzaklara ýaýrap gitdi. Ýap boýunda oturan iki gelne bolsa, ol sözler hasam agyr täsir etdi. Çopan ol gargyşy ekinçi sygra däl-de, Güljermal bilen Aýparça gönükdiren ýaly boldy. Gelinleriň ikisi hem çopanyň sözi hakda oýlandy. Dymşlygy welin, Aýparça bozdy:

– Ak süýt berýän haýwana günortanyň çagynda beý diýip gargynmaly däl ahyryn!

Güljermal gelin alyslara uzalyp gidýän düz meýdana gözünü gyrypman seredip oturyşyna:

– Gargalanda näme? – diýdi. – Ikimiz nä sygyr çopanyň gargyşy siňip şu güne düşdükmi?

Jorasynyň ýüzüne garan Aýparça onuň tukatdygyny görensoň, çopanyň sözlerine gaýtadan üns berendigine ökündi. Ýöne şeýtmek islese-de, Güljemaly häzirki edip oturan pikirinden daşlaşdyrar ýaly, ony köşeşdirer ýaly sözem tapyp bilmedi.

Jogapsyz galdyrylany üçin Güljemalyň aýdan sözleri hem etmelisinden telim esse artyk täsir etdi. Onuň şeýle bolandygyny ara düşen uzak dymşlykdan soňam, Güljemalyň öňki meselä dolanyp gelmegi tassyklady. Ol uludan dem aldy-da, aý ýylgyrdy.

– Tebibiň özüme şey diýjegini men öňündenem bilýädim, Aýparça. Öňündenem bilýädim...

Tolgunçly sesiň, aý ýylgyrmanyň aňyrsynda gelniň içki dünýäsiniň galagoplulygy gizlenip ýatyrdy. Betbagtlyga öňünden garaşlýan bolsa ol iki betbagtlykdy.

Jora bolsa-da, Aýparça Güljemalyň kän syrlaryny bilmeýärdi. Şonuň üçinem ol eşiden geň habaryndan soň:

— Náme üçin? — diýmäge mejbur boldy. — Seň tebipçilikden başyň çykanokdy ahyryn?!

Güljemalyň sesi ýene sus çykdy:

— Oň üçin tebip bolmak hökman däl, jora jan.

Sag eliniň aýasyny eňegine söýget edinen Güljemal diklanlap bir seretdi welin, Aýparça gelin jorasından nazaryny aýryp, başga ýana äňetmeli boldy. Güljemalyň bir sekuntlyk garaýşynda bir ömürlük ökünç, näumytlyk, ynamsyzlyk ýerleşýärdi. Ol garaýyş Güljemalyň bitginli göwresini-de ejiz görkezdi, eginlerinem salparan ýaly etdi. Emma ýagdaýyň ozaldan boýna alyklygyna garamazdan, Aýparçanyň sowaly jogapsyz galdy. «Belkem, joraňdanam gizläp saklamaly bir syrдыr ol — diýip, bilesigelijiligi erkine goýmasa-da, Aýparça özüni saklamaga çalyşdy. — Güljemaly menem gowy görýän. Ýöne adam eşitmez ýaly, geň habar dälem bolsa, Gojuk ikimiziň aramyzda bolýan ownuk gep-gürrüňleriň ählisini muňa aýdamok ahyryn. Durmuşyň beýle täsinligem gizlin syrlaryň barlygy üçin bolaymasa». Bu meselede Aýparça özüni köşeşdirse-de, ozalky hyýaly onuň janyna aram bermedi. Ol öňki soragyny ýene bir gezek gaýtalamaly boldy.

Arasyna wagt salnyp, bir soragyň iki gezek heçjiklenmegi Güljemalyň öňki aýy ýylgyrşynyňam gaýtalanmagyna getirdi.

— Sen erkek görmedik uly gyz däl ahyryn, dogan?

Güljemalyň bu jogaby-ha ozalam gaty syrly bolup görünýän ýagdaýy öňküsindenem gyzykly etdi. Soragyň jogaby üýtgeşik dälem bolsa, indi ol Aýparçany syrlar älemine çagyrdy. Güljemal dymdygyça, onuň aýtmaýan zady hasam gyzykly bolup görüldi, Aýparçany tutuş düýrmegi bilen bilesigelijilige öwürdi. Ol öňki soragyny ýene gaýtalap durmajak bolup:

— Ulugyz bolmanym üçin sorayan-da! — diýdi.

Güljemal jorasynyň bolşuna birbada nähili baha berjegini bilmedi. Aýparçanyň ýagdaý bilen biçak gyzyklanyşyndan biriniň kemçiligini bilmäge howlугýan adamyň häsiýeti görünýän ýaly boldy.

Tebip aýgytly bir kesgit edenden soň, Güljemal öz ýagdaýyny jorasýndan gizläbem durjak däl-di. Ýöne, edil häzir ol iç dökmäge, ýüregini doly beýan etmäge degerli sözem tapmady. Güljemal bireýýäm gallasy ýygnaýyp, hoşasy çöplenen gün çogundan goňras görnüşe öwrülip ýatan nätekiz giň meýdana nazar aýlady. Ýa-ha ol şeýle sözleri dile getirmek üçin ýörite taýynlanyp otyrdy, ýa-da şol sözleriň tapylmagyna düzlükden suwa tarap howlukman gaýdan sygyrlar sebäp boldy:

– Öküze görkezmeşeň, sygyram göle berenok ahyryn, dogan jan.

Güljemalyň sesi pessaý çykanam bolsa, Aýparçanyň guklary şaňlap gitdi. Ol eşidenine ynanmaýan ýaly gapdalyna garady. Ynanmazlyga esas galmady. Öz agzyndan çykan sözlere özi uýalan Güljemalyň bugdaýreňk ýüzi gyp-gyzyl bolupdy. Beýle ýagdaýdan jorasynyň ünsüni bölmek islän gelin haýdap, ýüzüni ýuwmaga başlady. Akar suwuň onuň ýüzüne ýol-ýodadan siňen, göze görünmeýän tot-tozany ýuwup äkiden bolmagy ahmal, ýöne gelinlik utanjynyň daşa çykanan alamatyny welin, sowuk suw aýryp bilmedi. Gaýtam, suw degen ýüze gün şöhlesi düşmek bilen gelniň gizlejek bolan görnüşi ozalkysyndanam beter äşgär boldy.

Iň pynhan syr açylanda, her kim özünüň ýakyn adamdygyny subut etmek üçin däl-de, derdine ýeñillik isläp şeýdýär. Ýakyn saýylyan adamam şol ynama mynasyp jogap gaýtarmaly, ýoldaşynyň derdini deň çekişmeli. Aýparça-da ýakyn jora hökmünde häzir Güljemala delalat etmelidi. Emma Güljemalyň düşen ýagdaýy diňe bir ejiz gelin Aýparçanyň däl-de, hiç kimiňem medet berip bilmejek ýagdaýydy. Gaýtam, Aýparça öz jorasynyň ýagdaýyna düşünyändigini, derdini paýlaşandygyny aňladar ýaly degerli sözem tapyp bilmedi. Şonuň üçinem ol sygyrlaryň suwa golaýlamagyny, baş sypymaly uzynsatan çopanyň peýda bolmagyny kemem görmedi. Ol gyssanmaç ýerinden turdy:

– Turaly, Güljemal. Ýat adam ýetip gelýä...

Gyrasy gyrmyzy pürli ýandak haýatyna bezelen ýoda ýene iki jorany alyp gitdi.

Durmuşda düşnüksiz ýagdaý gaty kän bolýar. Aýparça şol hakda oýlandy. Durmuşyň haýsy bir nokadyna seretseňem, bolmalysyndan üýtgeşik ýasalan ýaly bolup dur. Ýogsam, ine, şujagaz ýodajyk dagy näme! Şunuňam ýasalyşy düşnükli däl. Dogry, ýodany ok sürýän nil ýaly göni edip çekmek aňsadam däldir, zeruram. Ýöne şu ýodany ilki salan adam näme sebäbe her iki-üç ädimden saga-sola gysardyka? Ýa-da durmuşyň düz meýdanyndan geçýän ýodajygyňam göni bolmaýandygyny tassyklamak isledimikä? Şol hakda oýlanan Aýparça ýol-ýodany hem öz ykbaly bilen baglaşdyryp, içini geplettdi: «Kä kişiniň öz ýodasy dogram bolsa, başga biriniň egri ýodasyna goşulyp gysaryp ötägidýär». Ol bu mysaly doglanda dogry ýola düşüp ugran Gojuk Mergeniň dogmazak gelin bilen ömrüni baglansoň bulaşandygyny nygtamak üçin tapdy. Iki maşgalanyň ikisem perzentsizlik babatda deň betbagtdy. Olaryň betbagtlyklaram är-aýalyň bir-birege sataşandyklary sebäplidi. Eger-de, Güljermal başga kişä çykyp, Gojuk Mergene Aýparça öýlenmedik bolsa, eýýäm dört adamyň ikisiniň bagty açyljakdy. Ol Aýparçanyň aýgyt edişi boýunça şeýledi. Durmuşyň düşnükli hem düşnüksiz çylşyrymlylyklary hakda, emeli döredilen hemem öz-özünden dörän kynçylyklary hakda baş agyrdan gelin gepleýäninem, pikir edýäninem aňşyрман:

– Durmuş-da! – diýip, uludan demini aldy.

Jorasynyň ýagdaýyny özüniňkiden gowy hasap edýän Güljermal şondan soň gepledi:

– Sen bir durmuşyňdan nägile bolmasana, Aýparça! Erkegiň ýa adyna guwanmalymyşyn, ýa-da zadyna. Sen küpür bolma. Ömri ýanan diýip, maňa aýdarlar...

Aýparça «Ikimiziňem ýagdaýymyz deň» diýen ýalyrak gep tapyp, jorasyna tesilli bermek isledi. Emma häliden bəri dil ýarmadyk Güljemalyň gepläsi gelip durdy. Ol içki joşgunynyň öňüni aljagam bolmady:

– ...Sende-de perzent ýok, mende-de. Ýöne, seň äriňi uly il tanaýar. Seň äriňi uly il sylaýar. Gojuk Mergeniň gelni

bolanyň üçin il senem sylaýar. Gojuk Mergeniň gelnidigiňe özüňem guwanýansyň. Meňki bolsa, tersine...

Hawa, Güljemalyňky tersinedi. Märekede, üýşmeleňde äri gara berse, Güljemal ýedi gat ýeriň astyna giräýjek bolýardy. Onuň äri hiç bir topara – ýaşululara-da, öz deň-duşlaryna-da, ýaş kiçilere-de goşulmaýardy. Hiç bir topara girmän, ýeke özi çetde galýan adamyň adam dældigidi. Özünü sylaýan adamlar Güljemalyň ärini sylamaýardylar, ondan daşrakda duranlaryny, gep-söz alyşmanlaryny kem görmeýärdiler. Ol ýagdaý bolsa, özüçe ýok hallaryna, gabarylyşyp ýören aýallaryň önünde Güljemalyň ýüzüni gyzardýardy.

– ... Meňki bolsa, tersine! – diýip, durmuşdan doýgun Güljemal ýuwduna-ýuwduna sözüni dowam etdi. – Men özümi pylanyň aýaly diýmäge-de uýalýan...

Aýparça Güljemalyň Gojuk Mergeni öwşüne ýürekden guwansa-da, jorasy hasam göwnüçökgünlige urmazy ýaly delil agtardy.

– Ykbaldan, nebisden sypma ýokdur, Güljemal. Dokuzy doly adam bolmaýamyşyn. Gojuk Mergenem ykbalyndan razydyr öýdüp oturmagyn. Her kimiň özüne laýyk ýetmezi, nägile ýeri bolmaly.

– Görogly begem «At gerekmi, zürýat?» diýlende, «At» diýipdir.

Güljemal bu aýdanlarynyň Aýparçanyň soňky sözleri bilen baglanyşygy ýok ýaly bolup görünse-de, hakykatdan, ol Gojuk Mergene gös-göni degişlidi. Güljemal gelin Gojuk Mergeni hut Görogly beg bilen deňeşdirýärdi. Gojuk Mergen bilen Göroglynyň ykbalynyň meňzeş gelmeginiň ýöne ýere dældigini nygtaýardy. Aýparça oňa düşündi. Şonuň üçinem onuň guwanjynyň has oýanmagy bilen aladasy hem ör-boýuna galdy. Görogly beg perzendi bolmasa-da, Agaýunus perizadyň talagyny beräýmän, özüni başga ýol bilen köşeşdiripdir. Güljemalyň sözleri Aýparçany ozalky edýän pikirine dolap getirdi. Gojuk Mergende-de öz aýaly sebäpli perzent ýok. Güljemalda-da äri sebäpli. Şeýle ýagdaýdaky iki maşgala başga-başga

obada yaşap ýören halyna bir oba birleşýär. Iki maşgaladaky iki gelin ýene joralaşýar, bile tebibe gidýär, ýagdaýam şeýle bolup çykýar. Güljemal öz ärinden närazy. Özem Aýparçanyň ärini öwýär, ony sylaýar. Perzent hökman däl, beýle äriň diňe adyna guwanyp ýaşamaga-da olrazy. Diýmek...

Aýparça gelin özünden erksiz hyrra yzyna aýlandy-da:

— Güljemal, sen maňa joramyň? — diýip, edil ýaş çaga ýaly tolgunyp sowal berdi.

— Ýogsam näme! Sen nä ony şu gün bilmelimi?

— Onda sen Gojuk Mergen ikimize bir çaga sowgat beräý-dä?!

Güljemal geplejeginem, dymjagynam bilmedi. Onuň ýene gyzaran ýüzünde geň galyjylyk alamaty peýda boldy. Ol töweregine garap durşuna bu ýerlere ömründe birinji gezek, özem asmandan düşene meňzedi. Aýparçanyňam ýagdaýy Güljemalyňkydan gowy däl. Kalbynda ýagşy adamlara ýamanlyk ýok gelin ýaňky sözi diňe özi üçinem däl-de, özüne ýakyn adamy, adamlaryň arasynda gowulykda saýlanýan iki adamy bagtly etmek üçin diýipdi. Şol iki adam bagtly bolsa, Aýparça özüniň betbagtlygyny hasaba-da aljak däl. Şol iki adamyň batlylygyna özi sebäp bolaýsa-ha, Aýparça iň bagtly adama öwrüljekdi.

Güljemal jorasynyň näme diýeniniň magadyna esli salymdan soň ýetdi. Ýöne Aýparçanyň teklibine onuň nähili jogap gaýtaryandygy düşnüksiz bolup galdy. Jorasyna ýagşydan-ýamandan söz diýmedik Güljemal ýodadan sowuldy-da, Aýparçanyň gapdalyndan geçip, düzlüğe tarap öwrüldi. Ol hereketiň gönüläp, tizräk öýe ýetmek üçinmi, jorasy bilen bir ýoldan ýöremezlik üçinmi ýa-da garaşylmadyk teklibiň getiren şatlygynyň tolgundyrany üçin edilendigem Aýparça düşnüksiz bolup galdy.

Gyrmyzy öwüsýän ýandak pürleriniň üstaşyry kem-kemden daşlaşyp barýan Güljemalyň zyndan seredip duran Aýparça eden hereketi bilen eý görýän jorasyny ýitirjekdigine ýa-da ony özüne hasam golaýlatjakdygyna akyl ýetirjek boldy.

Oýlana-oýlana Aýparçanyň bolan wakadan çykaran iki netijesiniň biri beýlekisine garşy geldi. Birinjiden-ä, ol adamsyndan bidin tebibiň ýanyna gitmek bilen gowy etdi. Ikinjidenem, ol indi özünden perzent önmejegine göz ýetirensoň, süýji umydyndan, inçe tamsyndan el üzdi. Sorulyp-sorulyp, ahyr hakykatyň zyndan ýetiljegi bigümana bolsa, aldaw üçin daşyna bal çalnan zäheriň wagtlaýyn süýjüliginiňem mährinden bir gün öň geçseň bir peýdadý.

Aýparça oýlandykça ýandakly ýodada aýak çekip, jorasyna aýdan sözleriniň beräýmegi ahmal howply netijesinden barha daşlaşdy. Şonuň üçinem, ol tebibiň ýanyna gidilmeginem, garaşylmadyk ýerden özünüň oýlap tapan täze çykalgasynam tötänlik däl-de, Alla tarapyndan ýörite iberilen rehimirlyk diýip hasap etdi.

Öýüň ownuk işini etmek üçin turmaga hyýallanyp ýatan Aýparçany ýoluň ýadawlygy zerarly uky basmarlady. Derrewem durmuşdaky alada düýşe öwrüldi. Ol Gojuk Mergen bilen egri oturyp, dogry gürlleşmäge başlady. Aýparça, öňi bilen-ä, üç ýyl mundan ozal tebibiň kесgitlemesini tersine aýdyp, ýalan sözläni üçin sazandanyň ýüzünü gyzartdy. Zyndanam, indi hakykat ýüze çykany sebäpli, adamsy talagyny bermesede, öýi özünüň terk etjekdigini duýdurdy. Gojuk Mergen ol teklibe garşy çykdy, gara öýüň gapdalynda ýatan töňnä tarap elini uzatdy:

— Sen meň dutarymy şo töňnä urup döwüp bilermiň?

«Berýän soragy nä akmagyňky ýaly-la?!» diýip, Aýparça çini gepletdi.

— Men-ä seň şo dutaryň hiç mahal döwülmesin, ýok bolmasyn diýip, açyk gürrüň edip otyryn. Saňa perzent gerek ahyrn?!

— Men Allanyň nesibämnden çykaran iki zadyndan närazy däl, Aýparça — diýende, Gojuk Mergeniň sesi gaty aýgytly ýaňlandy. — Meň iki perzendim bar. Biri aýalym, birem — sazým.

Sondan soň Aýparça adamsynyň öňünde ikinji şertini goýdy. Gojuk Mergen öz obadaşy Güljemala ilden gizlin öýlenmäge razy bolýar. Ýöne Aýparça bolýan ýagdaýa düşünmeýär. Edilýän iş ilden gizlinem bolsa, töwerek adamdan dolýar, okkesdirme geçjek atlar häzirlenýär, ýigitler bil tutýarlar. Garaz, Güljemal bilen Gojuk Mergeniň gizlin bolmaly duşuşygy hakyky toý dabarasyna aýlanýar.

Nika gyýylmazynyň öň ýanynda Aýparça öz jorasynyň ýanyna barýar-da: «Iň soňky gezek duýdurýan, Güljemal, Gojuk Mergen ikimize bir çağa sowgat etmäge bognuň ysmayan bolsa, heniz giç dälkä dillen» diýýär. Närazy bolmak nire! Gaýtam, Güljemal Aýparçanyň şu mahalky duýduryşyny gaty görjek bolýar. «Bognum ysmazmy?! Maňa ilkinji nikada Gojuk Mergen bilen gyýylmalydy ahyryn. Arman, bagtym oýanmady. Hiçden giç ýagşy. Eden ýagşylygyň üçin meň saňa ömrüm ötyänçä minnetdar borun, jora jan. Özüm Gojuk Mergene goç ogul dogrup bererin. Ol seňem, meňem oglum bolar. Ikimiz jora ahyryn, Aýparça jan!» Aýparça bu ýagdaýa begenýär. Ýogsam näme! Gojuk Mergeniň bagtynyň çökmegine sebäp bolan Aýparça Gojuk Mergeniň bagtynyň açylmagynda sebäp bolýar.

Emma gyrmyzy donly, ak telpekli, çynar ýaly syrdam Gojuk Mergen bilen başyna agyr kürte atylan, ak mapraç Güljemala nika gyýyp çykansoňlar welin, Aýparçanyň ýagdaýy düýpden özgerýär, ynjalygy gaçýar. Onda özüniň garaşmadyk gabanjaňlygy döräp, nika gyýlan öýüň daşyndan aýlanmaga başlaýar. Aýparça elewreýär, özüne ýer tapmaýar, dünýä oňadar görünýär. Ol öýüň daşyndan şeýle bir kän aýlanýar welin, soňabaka ýadawlykdan ýaňa daljygyberýär. Onuň dem almasy kynlaşýar. Adamlar bolsa, öýüne günü getirilen gelniň üstünden gülyän ýaly bolýarlar, gygyryşýarlar. Dürli sesleriň arasyndan: «Öýüň tüýnüginden suw guýmaly! Gamşy, durlugy aýyrmaly!» diýen sözleri saýgaran Aýparça: «Näme üçin tüýnükden suw guýmalyka? – diýip, içini gepledýär. – Öýüň gamşy bilen durlugyny aýryp, içinde ýatanlary masgara et-

mek meýilleri barmyka bulaň? Gojuk Mergen adamlara näme ýamanlyk etdikä?» Aýparça adamlaryň boluşlaryna düşüniپ bilmeyär. «Hany, Aýparça? Aýparça gelin nirä gitdikä?» diýen haýbatly sesler zol-zol gaýtalanýar. Şol mahalam düýş tamam bolýar.

Aýparça oýananda çal tüsseden gaýry zat gözüne ilmedi. Ol hasanaklap ýerinden turanda, dem alyan howasynyň ajymtykdygyny duýdy. Düýş bilen hakykatyň arasyny oňly açmaga yetişmedik gelin zordan gapa tarap süýşdi.

Aýparça tüssä gaplanan gapydan çykyp, yzyna garansoň bolýan ýagdaýa düşüniپ galdy. Burugsap asmana göterilýän gara tüssäniň aşagyndaky alty ganat öýüň çala sudury bildirýärdi. Öýüň daşy bolsa elleri kündükmidir tabakly adamdan doludy. Içi suwly tulumy goltuklap duranam, süýräp geleşänem bardy.

— Ot öýüň depesine çykýança ýatar ýaly seni Hudaý tutdumy, gelin? — diýip, bir ýaşuly sesine haýbat berdi.

— Muny gara basandyr — diýip, başga biri Aýparça derek jogap gaýtardy.

Öýüň daşyndan ýokaryk göterilen ot tüýnüğe ýetiberipdir. Gap-gaç bilen, arasy kesilip serpilýän ujypsyzja suwam edil tebsiräp ymgyr çöle tomus ýagýan yeňiljek ýagys ýaly öýüň üstünde dereksiz ýitip gidýärdi.

Iki sany özüne göwni yetýän ýigit tüssä bürenen öýüň içine telim gezek girip çykdy. Olar ýorgan-ýassyk ýaly zatlardan göteribilenlerini daşaryk çykardylar. Ýigitleriň biri soňky gezek tüssä çümüp gidende, megerem, sermeläp ýörkä eline ilendir-dä, Garawulyň Gojuk Mergene sowgat beren uzyn nilli gara tüpeňini alyp geldi.

— Ot — oraz, hapa bolma, gelin!

— Başa gelenini sowsun! — diýip, aýallar Aýparça göwünlik berdiler.

Aýparçanyň nazary köpçülikden saýlanyp duran Güljemala kaklyşdy. Ol ýanyna gelip, jorasyna göwünlik berenden geçen, gaýtam, ýylgyrýan ýalydy. Bu obanyň aýallarynyň arasynda Aýparça üçin iň ýakyny Güljemal bolmalydy. Onuň

jorasynyň ýanyna gelmän, teselli bermän, beýdip durmasy asla düşnüksizdi. Aýparçanyň özi oňa tarap yöneldi. Emma ol jorasynyň ýanyna ýetmän, yzyna dolanmaly boldy. Oňa golaýlan Aýparça dikanlap seredende, Güljemalyň göreçle-rinden ýakyn adamyň däl-de, ganyym duşmanyň alamatlary duýuldy. Üstesine-de:

– Häлки аýданыň jogabyna garaşansyň. Meň berjek jogabymy öýüňden sora! – diýdi-de, Güljemal çalt-çalt ädim-läp, aňyrlыgyna gitdi.

Şu gezek Güljemaly iň soňky sapar görýändigini, onuň äri-nem alyp, erte-birigün bu obadan göçjekdigi, şonluk bilen tä saçy agarýança oňa sataşmajakdygy hakda pikirem etmedik Aýparça jorasyna bir zat diýjek boldy. Emma gamyşlygyň gap-dalyndan Gojuk Mergeniň görünmegi Aýparçany saklady. Öýüniň otlananyna şu mahala çenli diňe gynanyp duran gelin birden howsala düşdi. Öý baý öýi, depseň yranmaz öý däl-di. Oňa garamazdan, içinde bar bolan emläk Gojuk Mergeniň halal zähmetiniň gazanjydy. Birtopar goş-golamyň küle öwürü-lendigine Gojuk Mergeniň, elbetde, ýuregi gyýylmalydy. Şol ýürek gyýylmanyň döremegine-de Aýparça, diňe Aýparça se-bäp bolupdy. Gojuk Mergeniň aýalyna käýinmäge, adamçy-lykdan çykyp, heňkiribermäge-de haky bar ýalydy.

Emma Gojuk Mergenden Aýparçanyňam, olara seredişip duran aýallaryňam garaşan çaky çykmany. Iň bolmanda, onuň içki aljyraňňlygy, gynanjy hem daş sypatynda duýulmady.

– Öýüň-ä töwirini galdyrybermeli bolandyr! – diýip, Gojuk Mergen göýä bolýan wakany görmeýän ýaly, ak köýneginiň bagjygyny daňmagy hem unudanlygy sebäpli çep egni görnüp duran uzyn ýaşuly oňa habar berdi.

Gojuk Mergen atdan düşdi-de, jylawyny hem dutaryny ýanyna gelen ýigitleriň biriniň eline tutduransoň, ýaşuly bilen görüşdi:

– Bähbit bolsun, Sähet aga. Töwiri galdyrylan ýerde bis-similla-da bolar. – Ol emay bilen töweregine garady. – Ynsan janyna kast ýetmedi dälmi?

– Beýle-hä däl. Aýparça gelnem aman syppy.

— Şol bolýa! — diýen Gojuk Mergen ýigitleriň biriniň elindäki ýary gury, ýary öl ýyrtyk haltany aldy-da, üstüne suw guýulmagyny haýyş etdi.

Sazandanyň näme maksat tutanyňa düşünen Sähet aga:

— Inim bolmaz! — diýip, garşylyk görkezdi. — Derde ýarajjak goş-golamdan başardygymyzy çykardyk. Hä diýmä-nem, tüýnük aşak çökjek. Indiden soň öýe girip bolmaz.

Gojuk Mergen öl-myžžyk edilen haltany başyna geýdi-de, öýe kürsäp urdy. Burugsap duran tüsse gara gapy bolup, onuň zyzndan ýapyldy.

Depänden uly howp abanyp durka oda özüňi urmak çak-danaşa bir zerur zat bilen baglanyşykly bolmalydy. Oda köýjek haly ýa-da bir halta däne üçin-ä, iň bir gysganç adamam beý-dip bilmeli däldi. Şonuň üçinem öýüň daşyndan seredişip duran adamlary öňi bilen sazandanyň otdan sag-aman çyk-magy gyzyklandyrýardy welin, näme alyp geljegi hem az ala-da goýmaýardy. Emma ýanar otdan aman çykan Gojuk Mer-gen Aýparçadan başga ähli adamy hem haýran etdi, hemem düşnüksiz ýagdaýa saldy. Jan bilen dalaş edýän oduň içinden sazandanyň halas edip şu ýere göçülip gelnen günü sallançak edilen kilim bilen Aýparçanyň ören sallançakbagydy.

Ýanýan öý, halas edilen goş-golamlar Aýparçanyň gözüne-de ilmedi.

6

Goňşy öýde çaga dünýä inýärdi. Çaganyň dünýä inmesi kyndy, dünýä indermek ondanam kyndy. Gojuk Mergen şol iki kynçylygyň ýygy-ýygdydan gaýtalanmagyny, arasynyň üzülmezligini isleýärdi.

Aýalyň iňňildisiniň arasy bilen gojanyň gulagyna ýakymly bir ses geldi. «Gur-r! Gur-r! Gur-r!» Gojuk Mergen gulagyny ýassykdan aýryp, serpigini ýeňsä taşlanan tüýnüge seretdi. Gara atanak bilen arasy kesilen dört asman göründi, emma mukamçynyň görmek islän zady göze ilmedi. «Durna geçse, duluňy aç!» Aýparça-da bu gün-u-saba gözenegini açar. Maňa ýene bir tomsuň syrasyndan garamak miýesser edäýjek ýaly.»

Gojuk Mergen hasap öwürdi, gözlerini süzüp, pasyllaryň sepini agtardy. Onuň hasabyna görä, durnalar adaty döwründen bir hepde ir gelen ýalydylar. «Zeledi ýok. Durnalaňam bir hepde ir gelmesi kem däl. Ýogsam menem...» Goja yzyny pikir etmek islemedi.

Durnalaryň gelmegi-de mukamçynyň hyýalynda goňşy öýde dünýä inýän çaga bilen baglanyşdy. «Ogul bolsa-ha, Durnageldi ýa-da Durnaguly daksalar. Gyzam bolsa, Durnagözel. Ýöne Durna diýseňem gelişmän durmaz. Şol-a hasam oňat bolaýjak ýaly. Nähili owazly at bolardy». Gojuk Mergen ýaly ýol söken, oba gezen adam azdyr welin, Jeýhun bilen Hazar aralygynda Durna atly gyz-gelne şolam gabat gelmändi. Sazanda durnanyň sesine aşyk bolup ýaşanam bolsa, onuň owazyna mynasyp gyz adynyň bolmandygyna şu mahala çenli üns bermän ekeni. Eger-de, dünýä injek çaga at goýmak hakda goňsusy sala salaýsa, Gojuk Mergen durna sözünü ýadyndan çykarmaz, çaganyň adynyň ýanyna hökman durna sözünü ýanar. «Durnaguly daksanam gelşer, Durnagözel daksanam...»

– Ata salawmaleýkim!

«Aý, at hiç-le. At nämemiş? Özi adam bolsun, özi...»

– Ata salawmaleýkim!

Ikinji gezek has golaýdan çykan ses Gojuk Mergeni özüne getirdi.

– Waleýkimessalam! – Gojuk Mergen myhmanyň kimdigini oňly saýgarmasa-da, ýanyna gelenini aňansoň, elini uzatdy. – Hany, görşeli, han.

Gözleriniň öňi ümezläp duran goja görşeniniň ýaşajyk oglandygyny elinden tanady.

Ol on-on iki ýaşlaryndaky ykjamja oglandy. Oglan edep bilen görşenden soň, bir ädim yza çekildi-de, ýaşulynyň gabat garşysynda aýbogdaşyny gurap oturdy.

– Sen kim bolarsyň, köşek?

Oglan näme jogap gaýtarjagyny bilmeýän ýaly, mukamçydan az salymlyk ünsüni bölüp, öýüň içine göz aýlady. Içeri onuň şu mahala çenli görüp ýören öýlerinden hiç bir babatda

tapawutlanmasa-da, oglan ähli zatlary nebsewürlik bilen synlady.

– Adymy aýtsamam, meni tanamarsyň, ata.

Gojuk Mergen çalaja ýylgyrды:

– Sen meň agtygym bolýan bolsaň, menem seň ataň bolýan bolsam, birek-biregi tanamaly borus ahyryn?!

Ýaşulynyň aýdan sözlerine oglanjygam ýylgyryp goýberdi:

– Men sizi tanaýan-la. Ýöne siz meni tanaňzok, ata. Meni ejem iberdi.

– Ejeňe kim diýerler? Ol kimiň gyzy, kimiň zenany bolmaly?

– Ejemiň adyny aýtsamam, kimiň gyzydygyny aýtsamam, tanamarsyň, ata.

Gojuk Mergen oglanjygyň ýüzüne çiiňnerilip-çiiňnerilip seretdi, ony gören ýüzüne meňzedip bilmäni üçinem:

– Elhepus, bu ne ahwalat boldy, köşek? – diýdi. – Ejeň adyny bilme men, atasyny tanama men...

– Ejem salamlaşyp gaýt diýdi. «Nesýe mukam» diýseň, tanamalydyr» diýdi.

Esli dymyp ýatansoň:

– Mundan gelip çykdy-how! – diýen Gojuk Mergen gözüni süzdi. – «Nesýe mukamyň» tagmasy altynjy taýakda bolmalydyr. Indi düşnükli, köşek. Şol nesýe tagma meni şu mahala çenli biynjalyk edýärdi. Geleniň biçak gowy boldy. Soňa goýan bolsaň... Elim diýen edýän bolsa, şu mahal saňa «Sallançak mukamyny» çalyň bererdim. Arman... Gam çekme. Seň paýyň, saňa niýetlenen mukam entek özüň jahana gelmänkäň çalnypty. Şol seňkidi.

Goja dymdy. Onuň näme hakda pikir edýäni düşnükli bolmasa-da, oglanyň gelenine uçursyz begenýändigini bildirdi. Onuň ýüzi ýagtylyp, bedeni gurplanan ýaly boldy. Birdenem ol ozalkylaryndan has çalt hem ýeňil hereket bilen dikeldi, sesem durlandy.

– Hany, balam, golaýragyma gel. Seň maňlaýyňdan bir sypap galayyn.

Oglaň ýeňil gopup, näsagyň ýanyňa süýşdi. Şonda ol gataňsam bolsa, sandyraýanam bolsa, gojanyň elinden beýan edip bolmajak mylaýymlyk duýdy. Onuň maňlaýyny nätanyş bir garrynyň eli däl-de, mähirden ýasalan gudrat sypalady. Oglaň gojanyň hereketini öz mähriban ejesiniň hereketine meňzetti. Ol gabagyňy galdyrannda aksakgalyň gözüniň owasynyň dolandygyny görüp galdy.

...Türkmençilikde geçip barýan ýat ötegiçi ýaş gelinden ýa-da gyzdan suw dilese, gelsiksiz hasap edilýärdi. Emma suwsap, agzy guran Gojuk Mergen şol ýazylmadyk kanuny bir gezek bozmaly boldy. Ýöne şony bozany bilenem ol ildençykgynç iş edendirin öýtmedi. Indi ol gelne lak atyp, gyza gyýa göz bilen garalyan ýaşdan geçipdi.

– Uýam, aýak çekäýmeseň, bokurdagym gurandyr!
– diýen sesi eşiden, maňlaýy bilen bürenip, egninde küýze göterip barýan aýal aýak çekdi...

Guýynyňkydygyny öz-özi aýdyp duran, ýogyndan talhaýak suwy owurtlaýan mahaly, perenjiniň astyndan görnen ala göze özünden erksiz seretmeli bolan mukamçy küýzedan agzyny aýransoň, geplemän durup bilmedi:

– Uýam, gözüň gaty hasratly görünýä welin, başyňa bir agyr ýagdaý-a inen däl-dir hernä?

Jogap gaýtarmaly gelin sazandanyň garaşmadyk sowalyny berdi:

– Sen, agam, Gojuk Mergen diýilýän-ä däl-siň? – Gelniň gözi däl, sesem hasrat yüküni göterene, şol sebäplem mahalyndan oň garrana meňzeýärdi.

– Şol bolmaly. Ony nämeden çak etdiň?

– Aý... – diýen gelin, hakykaty aýtmak islemeýän ýaly boldy. – Arkaňda dutar bolansoň diýäýdim-dä.

– Hudaýa şükür, arkasy dutarly diňe Gojuk Mergen däl, uýam. Türkmende dutar göterýän kän. Känem bolawersin!

– Kän bolawersin! – diýip, gelin gojanyň aýdanyny gaýtalady-da, töwerekdäki yns-jynssyz giňişligiň howasy azlyk edýän ýaly eginlerini titredip, uludan dem aldy.

Şol mahal guýy tarapdan, edil ýerden çykan ýaly bolup, gara ýapynjaly gedaý aýal peýda boldy. Gojuk Mergen ony esli wagt bäri görmädi. Şonuň üçinem ol oňa soňky gezek sataşanyňy ýatlady.

Ýat obalaryň birinde gulak bary üýşüpdi.

«Sallançak mukamy» başlanjak bolup durka, dutara gönüngen gara gözler öýe tarap seretmeli boldular. Hiç kimden ses çykmasa-da:

– Bu nä ahwalat? – diýip, nägileligini bildiren öý eýesi gahar bilen ýerinden turdy.

Öýüň yeňsesinden:

– Sypdyraýma!

– Elini gaňyr!

– Bagşyň ýanyna eltiň. Şo näme jeza buýursa, şonam ederis! – diýen haýbatly hem aladaly sesler geldi.

Ozaldan tanyş gara ýapynja Gojuk Mergeniň gözüne ildi.

Göýä üste çozan agyr goşunyň serdaryny ele salan ýaly bolup, gara ýapynjaly aýalyň elinden tutup gelyän iki ýigidiň biri dillendi:

– Bagşy aga, sen biziň obamyza geleliň bäri şüýem golaý-da köw-sow urup ýör welin... – Diýjek zadynyň yzyny tapmadyk ýigit ýuwdundy. – Adamyň içine girip çykan ýok, bagşy aga. Muň matlabynyň nähilidigini kim bilýä...

Gedaýy tutup gelenler bagşa ýüzlenen bolsalar, öý eýesi hem jogaba garaşyp, bagşyň ýüzüne seredip duranam bolsa, sözüň aýgydy Gojuk Mergeniňkidi.

Saz diňlejek bolup oturanlaryň arasynda-da mukamçynyň janynyň aladasyny edýän kişi bolup gepläp galan tapyldy:

– Ägä bolmaly haw, adamlar! Ýekeje mukamçymyz bar.

– Gedaý öz ýoly bilen bolsun-da.

Soňky aýdylan söz Gojuk Mergene hasam ýakmady. Ol jezasyna garaşýan günäkär ýaly bolup, iki ýigidiň arasynda söm duran aýala tarap seretdi-de:

– Jemagat! – diýdi. – Gedaýam adamdan döreyändir. Ähli kişi öz adamçylyk borjuna berjany edenliginde gedaýam

döremezdi. Günemasyny dolayan her adam mätäje ýekeje sapak berse, jahanda asla-da geday bolmazdy...

Kimdir biri ýa-ha sazandanyň göwnünden turmak isledi, ýa-da çyny bilen:

– Bu bir düşnüksiz geday, bagşy aga – diýdi-de, ozal aýdylan sözleri gaýtalady. – Oň ýüreginde näme gep baryny kim bilýä?

Mukamçy soňky geplän adama däl-de, dutaryna seretdi:

– Saz diňläp bilýän adamyň, ýüreginde saza ýer bar adamyň kalbynda ýaman matlaba orun yokdur.

– Onda biz muny goýberibermelimi? – Gedayy tutup duranlaryň biri adamlaryň üstaşyry sorady.

Gojuk Mergeniň çak edişine görä, gara ýapynjaly geday ozalam ogryn-dogryn «Sallançak mukamyny» diňleýärdi. Özi zyndanda däl halyna, para-peşgeş bermesiz sazy hem gizlenip diňlemeli bolýan adam tüýs betbagtdy. Geday aýalyňam özüni itekledip, özüni kemsitdirip, ýetjek bolýan bagty bir mukam diňlemek bolsa, Gojuk Mergen ony şol bagta ýetirmeli etdi.

– Onda, biz muny itden çykarýalymy, bagşy aga? – diýip, ýoldaşynyň sowaly jogapsyz galdyrylansoň, ikinji ýigit sorag berdi.

– Siz ony itden çykarmaň, ýigitler. Goýberiniň, ýöne özünde saz diňlemek meýli bar bolsa, dutara golaýrak otursyn.

Öý eýesi hem myhmanynyň ugrundan gopdy:

– Taňry bendesi, bäräk geçäý! – diýip, ol geday a yüzlendi.

Köpçüligiň garaşmaýan zady boldy – geday aýal görkezilen ýere, Gojuk Mergeniň edil garşysyna geçip oturdy. Ýag çyrasynyň şöhlesi bir tarapdan düşýändigini sebäpli, gedayyň öz göwresinden onlarça esse ulalyp, günbatar tarapa uzan gara kölegesi dünýäniň ýaryny tutan ýaly bolup göründi.

...Aşak bakyp, saz çalyyp oturan Gojuk Mergen mukam soňlanyberende başyny galdyrdy. Sazanda gedayy synlamak üçin başyny galdyrmady. Ýöne aýalyň maňlaýyndaky ýapynjasynyň ýyrtygyna düşen şöhle onuň gözýaşı bilen çaknyşyp,

goşa ýyldyz ýaly ýyldyrap durdy. Gojuk Mergen şol goşa ýyldyздan welin, nazaryny aýryp bilmedi. Ol goşa ýyldyz ötmesi kyn mähnet gara dagyň aňyrsynda galan garaňky dünýäniň heniz sönüp ýetişmedik arzuwy ýaly bolup lowurdaýardy. Emma ol lowurdy şatlykdan däl-de, hasrat alamaty bolan gözýaşyň güýji bilen emele gelipdi.

...«Sallançak mukamyndan» soň başga sazlar çalyndy. Emma gara tutynyň aňyrsyndaky gözlere garap oturan mukamçy goşa ýyldyzyň şöhlesiniň ýuwaş-ýuwaşdan öçüp, ahyram sönendigine şaýat boldy. Gedaý aýal emayı bilen ýerinden turdy-da, märekeden daşlaşdy. Ony diňe Gojuk Mergeniň nazary ýola saldy. Çalajadan ädimläp barýan aýal kem-kemden uzaklaşyp, garaňky gijä goşulyp gitdi. Onuň kimdigini, nirä barýanyny bilýänem ýokdy, soraýanam.

Şondan bäri kän wagt, gaty kän wagt geçipdi. Şonça wagtyň dowamynda gara ýapynjaly aýal mukamça görünmändi. Ozalam, köplenç, aqşamaralar ýa-da märekäniň içinde gabat gelýändigini sebäpli, Gojuk Mergen ony şu mahala çenli elin synlap bilmeýärdi. Şonuň üçinem ol küýzäni dyzynyň üstünde goýdy-da, pikir-küýüni gedaýa tarap gönükdirdi. Yüz-gözi ýapygam bolsa, wagtyň gündizligi üçin onuň ýaşynyň bir çaka baran aýaldygyny hereketinden çaklamak bolýardy. Onuň hor bedeni ýuka ýapynjanyň aňyrsyndan mese-mälim bildiriş durdy. Ädim urşundan bolsa, Gojuk Mergen oňa altmyş töweregi ýaş berdi.

Golaýa gelensoň, atyň gapdalynda duran gelne ünsem bermeýän ýaly gedaý aýal:

– Gojuk Mergen, salamälik! – diýdi.

Salamy alan mukamçy ony başdan-aýak synlady.

Gedaýyň aýagy ýalaňaçdy. Döwölüp, özi gaçýança gaýçy görmedik dyrnakly, kirden ýaňa kömür ýaly garalyp giden barmakly, aýak ynsanyň, onda-da aýal adamyň bedenine meňzemeýärdi. Ol aýaklar ýalaňaç bolanda-da, yssyny-sowugy duýmaly aýaklar däl-di.

Sazandanyň aýakdan başlap, ýokaryk galyp ugran nazary gönümel halta ýaly gara geýimi yzarlap barsyňa iki sany

köne hokga tutup duran agaç ýaly elde saklandy. Gojuk Mergen zady geň göregen däl di. Bu gezegem ol görýän zadyna geňirgenmedi. Ýöne öz-özüne: «Bu pahyr hokgany aýagyna dözmeýärmikä ýa-da aýagyny hokgasyna?» diýip, sorag bermeli boldy. Çünki gedaýyň elindäki aýakgapda ýöne hokga ady bar bolaymasa, hiç hili derek ýokdy.

Özünden ýaşy kiçidir öýdüp çak edensoň, Gojuk Mergen oňa:

— Uýam! — diýip, ýüzlendi. — Uýam, sen kim bolarsyň? Kimlerden bolarsyň? Iliň-günüň, öýüň-öwzaryň hanjada bolar? Bala-çağaň, ilen-çalanyň ýokmudyr seň?

Gedaý uludan demini alandygyny titröp giden eginlerinden aňdyrdy. Şondan soň ol gepledi:

— Meň ilim-günüm şu sähra, bagşy aga. Ýassygym şu toprak, ýorganymam asman, bagşy aga. — Aýal ýer bilen asmany aňlatjak bolup, ilki-hä bir aýagyny hereketlendirdi, soňam hokgaly elini ýokaryk galdyrdy. Ol giň ýeňli elini kelemenledende Gojuk Mergeniň aty ürkjek boldy.

Gedaý şony diýdi-de, gödeklige endikli hereket bilen ýöräberdi. Birdenem ol aýak çekdi:

— Meň bala-çaгамam ýok, Gojuk Mergen. Maňa Hudaý perzent bermedi. Senem, perzendim ýok diýip, gam çekmegin, Gojuk Mergen. Şu sähraň ähli perzendi seňki bolmalydyr. Ile on ogully baýdan peýda ýok, senden peýda bar. Iliň göwnüni göterýän seň sazyň. Ölmek ýaşamaktan aňsat, Gojuk Mergen. Şu halyma menem ýaşadyp ýören seň sazyň, Gojuk Mergen. Perzendim ýok diýip, ýalan sözledim. Her gezek «Sallançak mukamyny» diňlänimde men bir perzendimi hüwdüleyän ýaly bolýan. Şolam meni köşeşdirýä, şolam meni öldürmän ýaşadyp ýör. Seň ölen günüň menem ölerin, Gojuk Mergen. Şoňa çenli bolsa, ýaşajak bolaryn.

Şondan soň gedaý aýal uzyn ellerini öňe uzadyp, doga okaýan ýaly bir zatlar pyşyrdady-da, aňyrlygyna ýöräberdi.

— Ol kim bolmaly, bagşy aga? — Gedaýyň zyzndan garap duran gelin sowal berdi.

— Olam bir Hudaý gargan adamdyr-da, keygim. Şo pahyryň başga ýagdaýyny-ha menem bilemok.

— Hawa-da — diýip, gelin baş atdy. — Bu sährada Hudaý gargan adam gytmy?!

Küyzäni yzyna gaýtaran Gojuk Mergen minnetdarlyk bildiräge-de, atyny sürjek boldy weli, gelniň:

— Dulumda seň sazyň çalnarmyka öýdüpdim... — diýip, aýdylmaly syryň soňuny ýuwutmagy mukamça atyň jylawyny çekdirdi.

«Ala gözleň hasratynyň emmasy bar eken-ow!» diýip, içini gepleden ýaşuly eden çakynyň dogry bolup çykanyna gynandy. Ol «Näme boldy?» diýen sowaly bermän, hakykaty biljek boldy.

— Adamlaň dulunda saz çalsak, bizde gaýry arman galanok, keygim. Nesip etse, bir gün seňem duluňda dutar ýaňlanar. Nesip ederem, enşalla...

— Maňa nesip etmez, agam. Kime nesip etse-de, maňa nesip etmez. — Gelin ýene sözüň maňzyna ýetmän durdy.

Gojuk Mergen, adatça, het edip bilmejek sowalyny dile getirmeli boldy:

— Ile nesip edýän zat nesip etmez ýaly seni nä Taňry ýazgardymy?

Mukamçy gönümellik etse-de etdi welin, derrewem şeýdenine ökünmeli boldy. «Aýparça ikimizi nä Hudaý ýazgarypmy? Aýdýanyň näme?.. Bizem-ä Hudaýyň garşysyna, iliň tersine gitmändig, ogurlyk-jümrülik etmändig, haram datmandyk. Belki, bu gelinde-de soň ýaly kysmat bardyr. Aýdýanyň näme seň!»

Emma ol gelniňki başgarak ekeni. Sazandanyň düşünişine görä, onuň ykbaly Aýparçanyňkydan elhençdi.

...Bahar aýy. Türkmen sährasynyň gözel nagyşlara, elwan reňklere beslenýän çagy. Giň meýdandan gül-gülälek ysy gelyär. Küyzeli gelniň gürrüňini diňläň Gojuk Mergeniň göz önünde kyrk gulaç çuňlukdaky guýy göründi. Ussa bilen onuň ýanynda duran adamlar öýlenenine ýaňy bir hepde geçen Nurguly şägirdi biline urgan dakyp, guýa sallaýarlar. Şägirt

otuz gulaç çemesi aşak goýberilenden soň, guýynyň gorp atan yerini berkitmeli. Beýle çuňlukdaky guýa Nurguly ömründe ilkinji gezek girenok. Ýöne ol şonça çuňlukdaky guýynyň seslenişine ömründe birinji gezek gabat gelýär. «Mahmyt aga, guýy inleýä!» Nurguly aşakdan gygyrýar. «Inleýän bolsa selin dyk, selin! — diýip, ussa ýokardan sapak berýär. — Janlyrak bol, janlyrak!»

Emma şägirt öz halypasynyň soňky tabşyrygyny berjaý edip bilmeýär. Endamyňy tikenekledýän howply inňildi barha güýjeýär. Birdenem guýy gapyşýar. Hut ýekeje hepde adamsy bilen ýaşan gelniň geljekki ýyllarynyň hemmesi, döremeli ogul-gyzlaryny hem ýany bilen alyp, şol urganyň ujuna düzülip, kyrk gulaç guýynyň düýbünde jaýlanýar.

Eýeriň gaşyndan iki eli bilenem mäkäm ýapyşyp, küýkerilibräk oturan Gojuk Mergeniň gulagynda şol aýyrganç inňildi ýañadan gaýtalandy. Az salymlap daş-töwerek gözden ýitdi-de, sazanda özüni çar tarapdan gysyp-gowrup barýan guýynyň içinde ýaly duýdy.

Dutar diňe şatlanmaýar. Ol gerek pursady aglamagam, adam bilen aglaşyp, onuň derdini, hasratyny üleşmegem başarýar. Gabyndan çykmadyk sadap saply dutar Gojuk Mergeniň hyýalynda owaz edip başlady. Hyýalyndaky täze saz küýzeli gelniň hasratyna goşulyp, ýaş ussanyň ýasyny tutdy, onuň yaşalmadyk ömrüniň agysyny aglady.

— Indiki ýagdaýyň neneň boldy, uýam? — diýip, suw dilänine ökünen mukamçy esli salym geçensoň, sorag berdi.

— Mahmyt aga öz gapdalyndan oraça dikip berdi. Kysmata kaýyl bolup otyryn. Nurguluda degerli garyndaşam ýokdy. Ýetimdi. Nesibäme şol ýazylandyr-da.

Hatdatlaryň ulanýan dilkaw sary kagyzy Gojuk Mergeniň göz önüne geldi. Şol uzyn kagyzyň ýokary başyna bir-iki setir hat ýazylypdyr-da, zyy şol boşlugyna dur. Ýokarky iki setiriň yzyna gaýdyp hat ýazylmaly däl. Küýzeli gelniň ykbal ýazgysy, kagyzyň ýüzünde ýer kân hem bolsa, şonuň bilen tamam bolýar. Adat şony talap edýär. Türkmen aýalynyň bolsa, adaty bozjak gümany ýok.

– Mahmyt aga diýýäniň öýündemidir?

– Mahmyt ussa öýde näme işlesin! O pahyr güzeranyny dolamak üçin mydama ýer köwüp ýörendir. Yzyna üç jumadan bir gezek dolanýa. Onam ahyr Nurguly ýaly guýy gapjarmyka öýdýän... Hudaý daş edewersin! Öýläniň çagynda meň agzyna alyp duran gepim näme?

Az salymyň içinde Gojuk Mergeniň başyna gaty kän pikir gelip geçdi. Ol pikirleriň ählisem haýsy tarapdan, haýsy ýoldan gelyändiglerine garamazdan, durmuşda ýeke hepde ömür sürüp, ykbal ýazgysynyň iň soňky nokadyny goýdum hasap edýän egni küýzeli ýaş gelinde jemlendi.

Sazanda ol pikirleriň haýsysyndan başlajagyny bilmän:

– Seň adyň näme, uýam? – diýdi-de, kellesine gelmedik sowaly dile getirdi.

– Men Aýjema! Pürli gyzy bolmaly. – Aýjema!, birdenem beren maglumatyny az gören ýa-da şony aýtmasa, gaty gabaht iş etjek ýaly, jogabynyň üstüni ýetirdi. – Aýjema! Pürli gyzy Nurguly gelni.

Gojuk Mergen indiki etjek hereketini gowy ölçäp-biçýäne meňzäp, esli salym geplemedi, agzyny açanda-da, öz pikiriniň häzir gaty dagynykdygyny ýüze çykardy.

– Mahmyt ussa öýündemidir?

– Mahmyt ussa üç jumadan bir dolanýa diýmedimmi? Indiki jumada geler ol. Bu günem duşenbe.

– Wiý, hawa, men ony ozal sorapdym-ow! – Gojuk Mergen gelinden ötüňç sorayan ýaly, mylaýym ses bilen çalt-çalt-dan gepledi. – Indiki juma çenli entek mahal kän. Mahmyt ussa üç jumadan gelyän bolsa, mahal kän.

Gep gutardy hasap edenem bolsa, Aýjema! ýene aýak çekmeli boldy.

– Meni oraçaňa çagy, uýam...

Gojanyň garaşylmadyk haýşynda hiç hili howp bolmasa-da, onuň düşnüksizligi Aýjemaly oýlandyrdy. «Ady ile belli adam näme sebäbe meň oraçama barjakka? Suwsapdyr, suw içdi. Indem, öýleden soň ajykjakdygyny ýadyna saldymyka?» Aýjema! her hili pikire gulluk etse-de, Gojuk Mergeniň haýşyna ýok diýmedi.

Sazandanyň aty küyzeli gelniň yzyna düşdi.

Aýjemalyň öýüne ýetilýänçä, Gojuk Mergen, esasanam, matlabyny doly beýan edip bilmese-de, maksadynyň amala aşmagyna medet berip biljek pikirlerini emay bilen daşyna çykardy.

Aýjema gelin sada bolsa-da, Gojuk Mergeniň gep jylawynyň ýoluň haýsy gyrasyna çekýändigine derrew düşüdi. Ol entek doly aýdylmadyk maksadyň aýdyljak bolunýanlygy üçinem ýüreginiň darka ýarylman durşuna haýran galdy. Heniz mesele keserilip goýulmanka, Aýjema hakykatdan daşlaşyp, ümürlü howanyň arasyny bölüp barýan ýaly boldy.

Aýjemalyň elden-ayakdan çykman saklanmagyna sebäp bolýan başga bir delil bardy. Olam aýdyljak bolunýan sözleriň kimiň agzyndan çykýandygyny ýatlady duran pikirdi. Gelin şoňa akyl ýetirjek bolýardy.

Aýjema ýerden ýeke çykan däldi, iki sany erkek dogany hem bardy. Iň ýakyn hossarlary türkmençilige eýerip, ýalňyz naçaryň ojak saklap, nirededir bir ýerlerde ýalňyz özüniň oturmagy bilenrazy bolan bolsalar, bu ýagdaý näme üçin ýedi ýady, ötüp barýan öteğçini biynjalyk etmelimişin? Ýa-da Aýjemalyň sada doganlaryndan ýaşy iki esse uly, köpügören adam şerigatyň kanunyny olarça bilmeýärmikä?

Gojuk Mergen türkmençilige sygmaýan zat aýtjak bolýar. Emma oňa garamazdan, Aýjemalyň ony ýürekden ýigrenesi gelenok. Sebäbi Gojuk Mergeniň ady-dabarasý, sypaty, agraslygy ony ýigrenmäge ýol berenok. «Men näme üçin bu adama öz ýoluň bilen gidiber, maňa akyl öwretjek bolsalar, ganybir garyndaşlam bar. Sen kim maňa diýip bilemok?» Aýjema ony diýip bilmeýärdi, diňe pikirini edýärdi. Sebäbi Gojuk Mergeniň aýdýanlary onuň öz sözleri däldi-de, durmuşyň sözleridi. Durmuş bolsa Aýjema gelne geplemäge pursat bermeyärdi, durmuşy agzynyň ýaşmagyna öwrülipdi.

Gojuk Mergen atdan düşdi-de, uýany işikdäki haçja daňdy, salam berip, içerik girdi.

Çep dulda epeý adamyň aýbogdaşyny gurap, boş öýi dolduryp oturmagy içerä gelşik berip giden bolsa, uly ilin dilinden

ady düşmeýän sazandanyň hut özüniň bosagadan atlemegi kän mahal bäri bejerilmän, çöküşen öýüň ezeneginden göterilen ýaly etdi. Şol ýagdaýam Aýjemaly birneme aljyratdy. Ol tanyml adamyň bu gapydan tötänden gelendiginem birbada unutdy. «Gojuk Mergen gapydan gelse, içerde «Sallaňçak mukamy» çalynmalymyş. Hakyt dutaram ýanynda. Özem şo dutar sadap saplymyş. Şoň üçinem oň sazy jadylymyş. Gojuk Mergen näme islese, nämäni arzuw etse, hasyl bolýamyş. Muň gapysyndan giren öýünde hökman çaga jägildemelimişin...» Egnindäki küýzäni gysarda-gysarda ýakasyny öl edenden soň, Aýjemal özüne geldi. Ol küýzäni tärime söýäp goýdy-da, ýap-ýaňy eden pikirinden howpurgap, yza tesdi. «Muň gapysyndan giren öýünde çaga jägildemeli bolsa... Ähli zat Nurgula aýan bolandyr. O dünýäde men oňa näme jogap bererkäm? Ýaňky hyýalym üçin meni dowzah oduna köýdürmezlermi?» Ol özüniň aýylganç pikirine Gojuk Mergeniň sebäp bolandygyny ýatlap, sazanda tarap seretdi. Gojanyň peşeneli ýüzüne, çal sakgalyna, bereketli gözlerine nazary düşen gelin birneme köşeşjegem ýaly etdi-de, özünden erksiz:

— Bagşy aga, sen şu öýe näme maksat bilen geldiň? — diýdi. Diýse-de diýdi welin, Aýjemal diňe bir aýdan sözlerinden däl, gödeksi çykan sesindenem uýaldy.

Onuň sözlerini eşiden Gojuk Mergenem ýaýdandy, asyl gorkdam. «Eýýämnden sesini sandyradyň gelin ýüregimi doly açaysam dagy näderkä? Sakgalymdan ýapyşaýarmyka? Türkmen sährasynyň erteki günü, şulara bagly-da. Şu sähranyň üstünde ýaşasalar, ýagdaýyna düşünmejek bolýarlar. Bular o dünýäň ertesinden gorkup, bu sähraň şu gününe hossarlyk etmejek bolýalar. Menem şol peýdasyz adamlar biri. Menem Aýjemala aýtmaly sözümi doly aýdyp bilemok. Hany seň merdemligiň, Gojuk Mergen? Hany seň adamlygyň, Gojuk Mergen? Bir-birimiziň ýüzümize ýürek açyp bilmesek, bizden bu topraga hossarlyk eden bolmaz. Gaýtam, topragy tozdu-rarys. Biz öz ýetmezimizi ýüzümize aýdyp bilmesek, topragy tozduýanlara, milleti talaýanlara-da ogrudyklaryny gönümel

ayıtmaga gaýrat tapmarys. Netijede, öz nanymyzy özümizi talaýanlardan diläp iýmeli bolarys. Olam akmak baýyň aç ölüşi ýaly bolar. Sen ýüregiňi açmaly, Gojuk Mergen, açmaly. Galany Aýjemalyň öz işi...»

– Bagşy agaňam, keýgim, şu öýe seň ýalňyzlygyňa nebsi agyryp geldi. Diňleseň, bir kelam sözüm bar. Diňleseň, seň üçin çaljak ýekeje sazým bar. Alsaň, bir pendim bar, gyzým. Bagşy agaňda dagy matlap ýok. Gözi ýoguň – ýüzi ýok edip, atdan düşenime-de günämi öt, gyzým.

Zyndan atly-ýaragly diýen ýaly barlyp, çakylyk edilýän, elde göterilip diýen ýaly uzak obalara äkidilýän adam bu ýerde öz gullugyny özi hödürleýär.

Sadap saply dutar gabyndan çykanda Aýjema aljyrady, sypaty üýtgedi. Ol ömründe birinji gezek dutar görýän ýaly, görýänine-de ynanmaýan ýaly, bir dutara, birem ýaşula gözlerini petredip seretdi.

Ady çagalykdan bäri gulagyna ilýän, emma henize çenli görülmedik, görmek miýesserem bolar öýdülmeýän adam dutarynyň kirşini ešenini dogrulap otyrka geplände Aýjema eşitmeýän ýaly boldy.

– Ýanýoldaşyňam şeýle bolupdyr, keýgim. Gysga ömür oň kysmatyna ýazylandyr. Ony Hudaý bilýär...

– Ýok! – diýip, ýokaryk sereden Aýjema asmandan biri garap duran ýaly gorkup, ýakasyny tutdy. – Ýok, bagşy aga, ýok. Agzyňa haýyr söz alaweri!

Arçalan ýapdan suw akdyrmak kyn däl. Indi Gojuk Mergene başyny başlan agyr gürrüňini dowam etdirmek kynam düşmedi. Ol ynam bilen gepledi:

– «Ýok» diýip, pert aýdar ýaly, sen, keýgim, Hudaýam däl, pygamberem. Men ötüp barýan öteççi. Megerem, ikimize gaýdyp sataşmagam miýesser bolmaz. Bu gezekki sataşmagymyza Alla işidir. Nesibeden sypma ýok. Sebäpsiz çöp başynyň gymyldamaýandygyny özüň gowy bilýänsiň. Sen maňa gulak as, uýam. Özüňem tä men şu gapydan çykýançam gepleme, diňle. Men öz pendimi aýdyp gideýin, isleseň al,

islemeseň alma, ol öz işiň. Ýöne, bilip goý, uýam, Gojuk Mergen sadadyr, gönümeldir. Egri gepi bolmaz. Emma ki, ol her gabat gelen ýerde idegsiz ýük ýazdyryp ýörenlerden dälidir. Özem sözi ýykylmajak ýerde, pendi alynjak ýerde gepleýändir. Senem oýlan, keýgim...

Ýap-ýañam içeriňi howpdan, aljyraňňlykdan dolduran Gojuk Mergen Aýjemala ýene ýarap başlady. Gelni geň galdyran zadam ile ady belli adam naçar bilen hut öz mähriban atasy ýaly bolup gepleşýärdi. Diňe bir gepleşmegem däl, asyl ol ýalbarýardam. Beýle hormat Aýjemalyň niredede gören zady. Henize çenli Aýjermal bilen durmuş hakda, gün-güzerany dolamak hakda dogry oturyp gürläşen, bähbitli bir maslahat beren ýakyn-u-ýat bolmasa nätjek. «Bu näme üçin beýdyäkä? — diýip, durmuşyň çylşyrymlylygy hem mekir-alyňyň kän bolýandygy hakda oýlanan gelin birdenem iňkise gitdi. — Öýerip bilmän ýören dogan-garyndaşy dagy barmyka? Aňsat ýerden... Ýok-la, Gojuk Mergen öz garyndaşyny öýerip bilmän ýör diýilse, kim ynanar? Muň adyny eşiden türkmen asyl sözüni ýykmaz... Onda näme üçin bu meň aladamy edýäkä?»

Gojuk Mergen Aýjemalyň göz önünde iki adama bölündi. Iki bölegiň birinde ilin agysyny aglap ýören, ejizlere hossarlyk edýän, ymgyr çölün hyrydary ýaly Gojuk Mergen, ikinji bölekde bolsa, öz bähbidi üçin ýalandan ejizlemekdenem, şelaýynlyk etmekdenem gaýtmaýan Gojuk Mergen görüldi.

Hawa, Aýjermal ony ikä böldi. Emma haýsy tarapdaky Gojuk Mergeniň hakykata golaýdygyny welin, seljerip bilmedi, haýsysyna bil baglajagyny bilmän ýaýdandy. Aýjermal gorkýardy, Aýjermal ynanmazçylyk edýärdi. Oňa iki bölünen sazandanyň haýsyna ynansa, şol ynanylan bölegem hakykatyň tersine çykaýjak ýaly bolup durdy.

— Bu topraga hossar gerek, uýam, hossar gerek. Türk-mende: «Är öldi — hatyn talak» diýen gep bar...

Ol sözi eşiden Aýjermal hopugyp, bir zat diýjek boldy welin, Gojuk Mergen oňa sag eliniň aýasyny görkezdi. Sazanda şol mahal adaty adama däl-de, gudratly göwrä meňzedi. Aýjemalyň gözi bilen seretseň-ä, onuň ýokaryk galan eliniň

barmaklary telim esse ulalyp, ol, dogrudanam, göz baglap, dil baglap ýören jadygöýe çalym etdi.

— ...Wadalaşdyk, keygim. Men gepleýän, sen diňleýän — diýende, Gojuk Mergeniň sesem üýtgäp, öýüň içini agyr howa gurşap alan ýaly boldy.

Aýjema! şu mahal geple diýilse-de, bokurdagyndan ses çykar öýtmeyärdi. Indi Aýjema! perişdä meñzeş gojadan adam sözüne meñzemeýän, üýtgeşik bir dile, görülmedik alamatlara garaşdy. Emma dura-bara özüni dürsän gelniň gulagyna adaty adamyň aýdyp biläýjek gepleri eşidilip ugrady. Bolsada, Aýjema! onuň aýdanlarynyň ýekeje sözünem sypdyrmän diňlemäge çalyşdy. Onda şeýtmekden gaýry çykalga-da ýokdy. Gelin Gojuk Mergeniň sypatyna, hereketine jadylanan ýaly boldy.

— ...«Är öldi — hatyn talak» diýipdirler. Şol dana gep şu topragyň ykbaly bilen baglaşdyrylyp aýdylan bolmaly. Egerde zeruryýetligi bolmadyk bolsa, ata-babalarymyz ol sözi aňsat diýäýmezdiler. Ol söz biçäk agyr söz, gussaly söz. Ýöne ki, ýagdaý şol sözüň aýdylmagyny, şol pendini tutulmagyny talap edipdir, häzirem talap edýär...

Gojuk Mergen öýdäki adam bilen däl-de, toprak bilen söleşýän ýaly bolup, aşak seredip oturyşyna kän gepledi. Onuň aýdýan zatlaryny Aýjema! gelin ozal eşitmändi, eşidenem bolsa, üns bermändi. Gojanyň sözleri gelni görmedik, barmadyk ýerlerine alyp gitdi. Aýjemalyň ata-babalary yssys-sowugy aram, howasy şypaly, dagly-jülgeli, mydam gök öwsüp oturan Oýrat diýen ýurtda-da, Eneçay diýen beýik derýanyň boýlarynda-da ýaşan ekenler. Basybalyjylar olary öz uçmahy ýurdundan çöl-beýewanlyga kowupdyrlar. Bu ýagdaýa-da şükür etmeli. Sebäbi Garagumuň aýylganç howasy bolmadyk bolsa, duşmanlar türkmeni bu ýerdenem kowup çykarardylar. Şonuň üçinem bizi ýok bolmakdan jöwzasynyň kömegi bilen gutaran Garagumuň her adamsy, özüni hiç zadyň alnyndan däl hasap edýän Aýjemalam bu topraga hemaýatkär bolmaly.

Gojuk Mergeniň gepi-sözi Aýjemaly otdan alyp, suwa taşlady. Onuň baha kesişine görä, Gojuk Mergen akyllypa-

rasatly sözleriniň arasynda gatyragam gitdi, aýtmasyz gep-lerem aýdyşdyryp, diýmesiz zatlaram diýişdirdi. Şeýlelikde, Gojuk Mergen Aýjemaly kä gaharlandyrdy, käte-de öz döreden gaharyny öz sözi bilen köşeşdirdi.

Iň soňunda-da Aýjemala ömür garaşylmadyk sözlerini batyrgaýlyk bilen aýtmagy başaran goja gelniň ikinji garaşmadyk zadynam etdi. Ol dutaryň taryny çekdi-de, öý eýesiniň yüzüne gönülöp seretdi:

– Gyzym, meň edähedim çaga dünýä inen öýde «Sallançak mukamyny» çalmakdy...

Entek sazandanyň näme diýjegini bilmese-de, dutar düzülende içerä dolan şirin owaza tolgunan Aýjemal: «Seň «Sallançak mukamyny» çalyňyňy bilýän» diýýän ýaly, telim gezek baş atdy, gojanyň indiki aýtjak sözlerine garaşdy.

– ...Öýüme barybam, her çalan «Sallançak mukamyma» derek akja taýaga bir tagma çekýän. Seň tüneginde çaga-da ýok, keýgim, sallançagam...

Arzuw-hyýalyň depesinde gaýyp ýören Aýjemal ol sözlerden soň birden tukatlandy. «Bu aga çagasyzlygymy maňa gyjalat berýärmikä? Indi şol betbagtlygam, gel-gel maňlaýyma basylmalymyka?»

– Men şu ojagyň başynda çalynjak «Sallançak mukamyny» nesýe çalyň. Ynan, keýgim, ömrümde birinji gezek şeýdýän. Ýagşy umyt bilen şeýdýän. Men muny seň ataň ornuňda, hut agaň ornuňda şeýdýän...

Goja sazandanyň öwrendikli bolan sagdyn barmaklary hereket edip başlady. Mukam ýola düşdi. Saz kiçijik öýüň içini, çuwallary, torbalary dolduransoň, çogup, daşaryk çykyp başlady. Dünýä «Sallançak mukamyna» doldy.

Geçmişň aýy hakykaty, geljegiň hyýaly çaklamady, ähli kynçylyk, ähli hasrat Aýjemalyň üstünden aýryldy. Ýaş gelin lemmer-lemmer ak bulutlaryň üstüne mündi, dagdan-düzden öwrüm edip, ahyr sährada ýerledi, ganatlaryny ýygnap, töwerege ser saldy.

Sonar otly ýaýlada bir akmaýa gezip ýör. Ol şeýle bir owadan, şeýle bir ak welin, görkünden, reňkenden ýaňa gözün-

-başyň aýlanýar. Onuň ýere degmeýän ýaly bolup görünýän dört aýagam diňe sazyň hereketine goşulyp ýöreyär. Akmaýanyň ýelni süýtten doly. Kümüş öwsüp oturan gyrymsy çoganlaryň, däneli üzärlikleriň, gök otlaryň üstüne akmaýanyň ak süydi seçelenýär. Emma onuň ýelni gowzamaýar. Gaýtam, däne-däne ak süýt dökülmesiz, gerekmejek ýere dökülýär. Çogana, üzärlige, gök otlara akmaýanyň ak süydi nämä derkar?

Akmaýa ak köşegini gözleýär. Emma aňyrsy çäksiz sähra-da ak köşek görünmeýär. Akmaýa köşek gerek. Hökman gerek. Akmaýa nesil gerek, nesil. Hökman gerek. Köşeksiz maýa öz maýalygyny ýitirip, diňe agyr ýük götermegi başaryan gödek güýje öwrülýär. Maýalar bolsa, gödek güýje öwrülme-li däl, olar gözelligi üçin, botlamak üçin bigörk çölüň keşbini gözelleşdirmek üçin ýaradylypdyr. Ýük götermek üçin bolsa, nerler bar, nerler. Akmaýanyň ak süydi bilen ot-çöp ýuwul-maly däl-de, akmaýanyň ak süydini ak köşek ýuwutmaly. Akmaýanyň näzik ýelnine üzärligiň gataňsy däneleri degmeli däl-de, ol köşejigiň näzijek dodagyny duýmaly.

Sadap saply dutar saýraýar. Ol birden-birden akja köşek bolup gaçýar, birdenem akmaýa köşegine sataşman, elew-reýär, ol alakjaýar, uzyndan owadan boýnuny uzadyp, çar tarapa seredýär. Emma bir görnüp, gözden ýiten köşek gaý-dyp nazara kaklyşmaýar. Giň sähradan yeňil şemal öwüsyär. Şemal dürli-dümen otlaryň, haýwanlaryň ysyny getirýär. Ýüzüni asmana tutan akmaýa sähra şemalynyň içinden öz köşeginiň ysyny aljak bolýar. Howada köşegiň ysy duýulýar. Ýöne onuň hanjadan gelyändigini seljermek gaty kyn. Ak-maýa elewreýär, akmaýa alakjaýar. Akmaýanyň gamgyn ha-lyna Aýjemalyň ýüregi gyýym-gyýym bolýar, oňa rehim edesi gelyär. Akmaýanyň seçelenýän ak süydi göýä öz göwsünden syzylýan ýaly, ol mukamçy goja duýdurman, emay bilen döşüne elini ýetirdi. Ýakasyndan barmaklaryna degen deriň ýoky bolsa-da, Aýjemalyň başy aýlanyp gitdi. Ol özüne dul galan ýalňyz Aýjemaal gelin däl-de, ak bäbegiň enesi Aýjemaal bolup duýuldy.

Aýjemał garyp öýüň içini, öz ýüregini owazdan hem duýgudan, umytdan hem süýjülikden, ertirki güne bolan aladadan dolduran dutara seretdi. Dutara jadylymysy diýilýäni çyn bolup çykdy. Dutar Aýjemalyň kalbyny joşdurdy, ýüregini endiretdi. Ol özi näme-nämeleriň bolup geçýändigini onçakly seljerip bilmese-de, şu mahal düýpden üýtgeýändirin, başga adama öwrülendirin oýtdi. Ol hatda indi bedeni dagam özge adamyňka dönüp, ten duýmaz bolandyr öýdüp goşaryndan tutup gördi. Ýok, beýle däl ekeni. Goşaram Aýjemalyňkydy, goşardan tutup duran barmaklaram. Diňe onuň goşarynyň gürsüldisi üýtgäpdi, güýjöpdi, goşary tutýan barmaklar bolsa gowşapdy. Başga üýtgeşiklik ýok diýen ýalydy. Bir aýdyňlyk bardy. Olam Aýjemał gelin öz beýnisi bilen pikir edip bilmän, sadap saply dutaryň owazy näme diýse, şoňa-da tabyn bolýardy.

Öz dulunda «Sallançak mukamy» çalnar diýen umytdan Aýjemał bireýýäm el üzüpdi. Emma bu gün onuň garyp öýünde köpüň arzuw edýän şol mukamy ýaňlandy. Birdenem Aýjemalyň hyýalyndaky sallançak sag dula geçip, hereket edip başlady. Onuň hereketi mukama goşuldy. Sallançagyň içinde çaga-da bar. Ýöne onuň ýüzi görünmeýär. Aýjemał entek ol çaganyň oguldygynam, gyzdygynam bilenok, kimiňkidiginem saýgaranok. Belkem, özüniňkidir? Kişi çagasy üçin Aýjemalyň öýünde sallançak gurulmaz ahyryn. Bellibir çaga niýetlenen saz her kimiň öz öýünde çalynmaly. Kişi çagasy, kişi sallançagy üçin Gojuk Mergenem bu öýe gelmezdi. Iň bolmanda, Aýjemalyň aklyly üýtgäýen bolsa-da, aklyly ýerindäki Gojuk Mergen bu öýüň dulunda aýbogdaşyny gurap, «Sallançak mukamyny» çalmaz.

Gojuk Mergenem göýä şol sallançagy görýän ýaly sag dula tarap gözünü aýyrman seredip otyr.

Sallançakda ýatan çaganyň ýüzi görünmese-de, sesi eşilmese-de, onuň gyz maşgaladygyny Aýjemał bildi. Sebäbi Aýjemalyň gulagynda:

Allaý-allaý, al haly,
Aýda dokar bir haly.

Halysynyň kenary –
On barmagnyň hünäri.

– diýen hüwdi ýaňlandy. Ol täsin hüwdi Gojuk Mergeniň sadap saply dutarynyň çalyan mukamyna goşulyp gitdi.

7

Gojuk Mergen kän mahal bäri, has takygy, şu agyr derde ýolugaly bäri saz çalmaýar diýen ýalydy. «Sallançak mukamynam» soňky gezek çalanyna iki aý dagy geçiberipdi. Mukamçynyň näsagdygyny bilýän adamlar ony biynjalyk etmejek bolýardylar. Ýöne dünýä inýän çagalaryň ählisiniň başujunda «Sallançak mukamynyň» çalynýandygyny goja bilýärdi, çalynjakdygyna ynanýardy. Ol şeýledem. Gojuk Mergeniň öz tanaýan şägirtlerinden başga-da, şol mukamy öwrenmek üçin ýüz tutan dutarçylaryň möhümini bitirmän goýberen gezegi ýokdy. Şonuň üçinem «Sallançak mukamynyň» türkmen säh-rasynda günde onlarça gezek çalynýandygy hakykatdy. Emma «Sallançak mukamynyň» atasy wagtyň gyssaýandygyny aňyp, öz sazyny ýene bir gezek, megerem, iň soňky gezek çalmaga göwün ýüwürdüýärdi. «Belkem, şu gün nesip eder...» Gojuk Mergeniň arzuwynyň ýene arasy bölündi. Bu gezek mukamça zeper ýetiren öz kempiri boldy.

Aýparça bosagadan gepläp ätledi:

– Goja, gözenegem açybermeli boljak öýdýän. Eşitdiňmi, ýaňy durna geçdi?

– Ol-a gulagyma degdi welin, kempir, durnaň sesinden çaslyrak sesi haçan eşitdirjek? Men-ä şol owaza garaşyp ýatandyryn.

Aýparça gyssanyp, çuwala tarap geçjek bolanda, tas sallançagyň üstünden ätläpdi. Ol ullakan bir etmişniň ýaryndan gaýdan ýaly howpurgap, ýakasyny tutdy-da, ýüpüni galdyryp, sallançagyň aşagyndan geçdi. Ol çuwaldan gerek zadyny alanson, öňki hereketi bilen yzyna gaýdyp, gojanyň golaýyna bardy.

– Alla ugruna edewersin welin, goja, şu çagaň-a dünýä inmesi agyr boldy. Gelin görgülide-de ysgyn-deramat galmady...

Şeýle diýdi-de, gyssagy özi bilen Aýparça yzyna gaňrylman çykdy. Ýöne ol Gojuk Mergenem gaty biynjalyk edip gitdi. «Gelniň güýç-kuwwaty azalan bolsa, çaganyň dogulmasy hasam kynlaşmaly-da. Gaýrat et, gelin, gaýrat et.» Şol mahal gözenegiň öňünden ala zenzele turzan towuk käkeläp geçip gitdi. Onuň zenzelesine Gojuk Mergen haýran galdy. «Sen çekinme-de, gygyryber, gelin. Sen bu topraga goç ýigit ýa aý ýaly gyz berjek bolup durkaň, uýalma. Anha, towuk gykylygy bilen küren obany örüzip ýör. Sen dagy ynsan çagasyny jahana inderýäň. Dünýä adam inýänini, goý, hemmeler eşitsin, hemmeler! Ony ilden gizlemeli däldir, gelin!»

Gojuk Mergen eýýäm eliniň üstünden aýrylyp, ala ýorganyň ortasyna ýeten gün şöhlesine seretdi-de:

– Ana, gör, şöhle-de eýýäm meň dzyzma ýetipdir – diýdi. – Gaýrat et, gelin, ýene biraz gaýrat et!..

8

Näsag Gojuk Mergeniň ömrüni uzaltjak dermana sadap saply dutary çalşyp, dosty Rahymy hany begendirmek üçin ýola çykan Bagtyýar beg tanyş baýynyň öýünde düşledi. Saglyk-amanlyk soraşylandan soň, nireden gelyäni-hä belli beg «Nirä barýaň?» diýen sowala, köne tanşyna-da hakykaty aýtmady.

Şondan soň öý eýesi myhmana ýüzlendi:

– Bagtyýar beg, türkmeniň gelin toýuny görmek meýliň ýokmudy?

– Kim öýlenýär? – diýip, Bagtyýar ýöne agzynyň ugruna sorap goýberdi.

Öý eýesi myhmana tarap ýylgyryp seretdi, zyzndanam: «Kim öýlenende seň üçin parhy näme? Haýsy türkmen öýlenende-de, ataň dogany bolup çykmaýagy hak ahyryn!» diýen sözler suňşurylmalydy. Emma Bagtyýaryň myhmançylyk saprasy hemem türkmen baýynyň ägä-hüşgärligi kalbynda dörän sözleri dörän ýerinde saklady. Gaýtam ol, rast sorayarmy, jogabyny ber diýen pikire gulluk etdi:

– Gojuk Mergen öýlenýär! – Sowala jogap gaýtaran baý näme üçindir ýylgyrdy welin, Bagtyýar öz soragy ýaňsa alynýandyр öýtdi. Ol türkmen baýy nirä, näme üçin barylýanyны bilýändir, şoňa görä-de kinäýaly jogap gaýtarýandyр öýtdi. Myhman janyny barlap görmek isledi:

– Kim diýlende-de tanajak gümanym ýok welin, türkmenlerden senden başga kimi bilýän diýseler, ýaňky ady agzajak-da. – Şol adam jadygöýmüş diýýäler welin, çynmy? Eşitmegimize görä, ol näme islese, şonam edýämiş. – Birde-nem myhman myssa ýylgyrdy. – Aşarak geçsem, günämi öt welin, ýeňlesräk gelinlerem özüne tarap yörediberyämiş ol.

Baý bu gezek ildeşiniň abraýyna dil ýetirmäge çekindimi, nämemi, ony kemsitjek bolup durman, öz ýüregindäkini aýtdy:

– Gelin-gyz hakda-ha eşidemok, Bagtyýar. Men oň ne-neňsi jadysynyň bardygynam aýdyp biljek däl. Ýöne şu top-rakda onuň sözi hanyň sözündenem, baýyň sözündenem ýörgünli. Kүpür geplesem, Alla-da günämi ötsün, senem öt. Mundan başga men saňa näme diýeyin, näme aýdaýyn, Bagtyýar beg? Özüň oýlanyp gör.

Gojuk Mergeniň sözüne halkyň gulak asyşyna şaýat bolup gören Bagtyýar beg baýyň aýdanlaryna ullakan gulagam gabardyp oturmady. Ony gyzyklandyryňan zat sadap saply dutardy.

– Siziň şo mukamçyňzyň dabarasy biz taraplara-da ýetýä. Biziň eşidişimize görä, onuň özi däl-de, dutary jadylymys.

– Ýogsam näme! – diýip, baý çyny bilen baş atdy. – Perişde nazar salan dutary bar. Ähli gudrat şonda bolmaly. Dutaryny elinden alsaň, Gojuk Mergen taýagy elinden giden kör ýaly biçäre bolmaly.

– Sen şo dutary öz gözüň bilen gördüňmi? – diýip, Bagtyýar baýy ahyryna çenli sagjak boldy.

– Heniz göremok. Ýöne isleseň, şu gün aqşam şo dutary ikimiz baryp göräyeris...

Sesini çykarmadyk Bagtyýar geň galýandygyny gözleri bilen aňlatdy.

– Hawa, hawa. Sen geň galyp oturma. «Gelin toýuny görel» diýýänim şoň üçin. Aqşamky toýuň bissimillasyny Gojuk Mergeniň dutary etmeli.

– Onda, nesip edenden, sazandañ özünem görýäs-dä?

– Özüni görmeýäň. Özi ölüm ýassygynda ýatyr.

Bagtyýar ýene egnini gysdy.

Şondan soň Gojuk Mergeniň özüniň başga ýerdekä dutarynyň bu oba gelmeginiň sebäbi myhmana-da düşnükli boldy.

...Çopan bilen aýaly çaga garaşýardylar. Perzentsizlik olary halys irizipdi. Emma olar ýakyn günlerde dünýä injek çaganyň getirjek şatlygyna guwanmaga-begenmäge däl-de, berjek yzasyna, hasratyna kaýyl bolmaga taýynlanýardylar. Sebäbi şu gezekki garaşylýan çagadan ozalky dünýä inen ogul-gyzlaryň hemmesi bir öwlüýäde uzyn hatar bolup ýatyrdylar. Ozal ýedi çagany ýere beren ene-ata sekizinji şeýle bolmaz öýtselerem, hakykat başgaça netije berjek ýaly bolup durdy. Gorky bilen ynamyň haýsynyň garaşýandygynyň bellisi ýokdy.

Çopanyň öňki ýedi çagasynyň ýedisem on günden artyk ýaşaman ýogalypdy. Bir hepde geçensoň, başlanýan gerindirme çagalaryň soňuny görýärdi. Her gezek çaga gernip ugrandan çopan görgüli daş çykyberýärdi. Gapydan gelen tebipde, tersokanda, enä, çagalara içirilen, çüflenen zatlarda san-sajak galmady. Iň bir köpbilmiş tebibiniň aýtmagyna görä, çopanyň aýalynyň bir ýuhanyň göwnünden turmaýandygy üçin şeýle bolýardy. Ol ýuha dünýä inen çagalara «Atly raý» diýilýän, dermansyz-därisiz kesel ýolukdyrýarmyşyn. Şeýdip, ýuha özüni köşeşdirýärmişin.

... Çopan bilen aýaly günorta naharyna oturanda gapydan selçeň sakgally, uzyn boýly, çep eliniň baş barmagam gös-göni bolup duran gedaý geldi. Ol doga okady, ýagşy dilegler etdi-de, sakgalyny sypap, ýöräberdi.

– Taňry bendesi, ýene bir zat dileg edip gitsene! – diýip, çopan onuň yzyndan gygyrdy.

Gedaý aýak çekdi.

Çopan ýagdaýyny bolşy ýaly edip gürrüň berdi, indiki garaşýan çagasynyň ykbalyndanam gorkýandygyny, oňa hiç hili emiň tapylmaýandygyny aýtdy.

Gedaý hut şol habara garaşyp, aýtmaly sözlerini ozaldan taýynlap goýan ýaly salymyny bermän:

- «Sallançak mukamyny» çaldyrmaly! – diýdi.
- Ony kim çalyar?
- Ony çalyan adama Gojuk Mergen diýerler.
- Şol adam ýeriň beýleki ujunda bolsa-da, men eme-dekläp gitmäge-derazy...

– Oň üçin ýeriň ol ujuna gitmeli däl – diýip, ýaşuly taýak atym aralygy salgy berýän ýaly, gündogara tarap taýagy salgap goýberdi. – Şundan gidiberseň, günýaryma golaý ýol ýöränsoň, öňünden dag obasy çykar. Gojuk Mergen diýseň, hemme tanar. Şol adam gelägede, sallançagyň öňünde aýbogdaşyny gurap, kirşi çekdigi seň çagaň derdem bilmez, dermanam. Emi-ýomy bir «Sallançak mukamy» bolar...

Gedaý «Sallançak mukamyny» diňlän mahaly Gojuk Mergen oňa täze saz hakynda ullakan zat diýmändi. Ol sazyň çagany ajaldan gutaryandygy barada-ha dilem ýarmandy. Aýdylýan zatlar gedaýyň öz arzuwydy. Oba-oba aýlanyp, halkyň münde bir derdine, hasratyna şaýat bolup, olaryň ählisini ýüregine golaý kabul edýän gedaý ilin arzuw-islegini kanagatlandyran ýaly bir gudrat küýseýärdi. Onuň şunça ýyllaryň dowamynda elini asmana göterip eden dileglerine ýokardan, adamlaryň umyt baglap garaşýan yerinden ses beren, rehim inderen bolmady. Göze görünmeýän şol güýjüň seslenmegine-de halys akyl ýetiren gedaý ýerdäki güýçlerden dalda isleýärdi, isleginiňem hakykat däl-de, höwesdigini bilse-de, öz arzuwynyň çyn hasyl bermegini küýseýärdi, asyl onuň şeýle boljagyna ynanyrdam.

Özi ýanman, kesekiniň ýanşyna kösenýän adam arzuwyna ynansa, özi ýedi gezek ýanyp-sönen çopan näder? Häli-häzirikçe-hä bellibir oba, bellibir adam salgy berildi welin, beýle ýagdaýa düşen adam ertekilerdäki halasgärlerdenem medet islemekden gaýtmaz. Şonuň üçinem sada çopan eşiden habaryna münkürlük etmelidirem öýtmedi.

Uzyn boýly, selçeň sakgally gedaý bolsa, çopany begendiren habaryny gabat gelen gapyda gaýtalamak üçin gün-

batara bakan howlugdy. «Sallançak mukamynyň» dabarasyny ýeke özüniňem eýýäm müňlerçe adama ýetirendiginden, ol adamlaryňam öz nobatynda gedaýdan eşiden geň hem ýakymly täzeligini telim esse ulaldyp, telim esse gyzyklandyryp, şonça adama aýdandyklaryndan ol bihabardy.

... Gojuk Mergen çykgynsyz güne galdy. Haka sygyňan ýaly bolup, sazanda ynam bildirip, uzak ýoldan gelen adama onuň nebsi agyrdy. Çopanyň ynamyny ödemekde özüniň hiç kimdigine, ejizdigine haýpy geldi. «Näme etmeli?» diýen soraga Gojuk Mergen iki jogap gaýtarmaly däl. Ol sowalyň çopan biçäräniň lapyny keç etjek, onuň oýanyp ugran umydyndan el üzdürjek täk jogaby bardy. Mukamçy çopana şol hakykaty hem aýtdy. Emma myhman saz bilen sazandanyň türkmen sährasyna Allatagala tarapyndan ýörite iberilmändigine ynanmady. Onuň aýtmagyna görä, eger-de Gojuk Mergen dulunda oturyp, «Sallançak mukamyny» çalmasa, iki gün mundan ozal dünýä inen oglanjyk on günden artyk ýaşamaly däl.

Gojuk Mergeniň zyndan şeýle ýumuş bilen gelnendigiň habary derrew oba ýaýrady. Şeýle abraýly, il-günde şeýle derkar adamyň özleriniň obasyna göçüp gelmegine hem haýran galan, hemem guwanan ildeşler Gojuk Mergeni ýola salmak üçin hataryň çetine ýygnandylar. Ozal saz-söhbete perwaýsyz garaýan adamlaram goşa tar bilen el ýaly agaja indi başgaça garamaly boldular. Obadaşlar çopan bilen at goşup ugran Gojuk Mergeniň saparynyň rowaç bolmagyny diläp galdylar.

...Sallançaga golaý oturan Gojuk Mergen tary çekdi. Kiriş adaty kirişdi, saz adaty sazdy. Emma onuň şeýledigine içerini hem daşaryny gabap alan gulaklaryň, gözleriň birem ynanmaýardy. Dutaram görlüp ýören tut agajyndan ýasalman, heniz türkmeniň görejine kaklyşmadyk şetdat diýilýän agaçdan ýasalandy. Şonuň üçinem dutar hakda aýdylýan gepler howaýy gürrüň bolman, hakykat bolmalydy. Ol dutaryň owaзы näme edip biler diýseler, hatda ölini direlder diýilse-de ynanamalydy.

Belki, şeýle bolsun! Saz adam aňynyň owaza öwrülen güýji ahyryn. Ol her zat etmäge hakly. Gatybaş adamy agladyp bilýän, ýüregi doň adamy güldürip bilýän saz ähli zada-da ukyply bolmaly.

...Deri birneme gaýdyşan sazandany ýañadandan der basdy. Hakyky dünýä bilen arabaglanyşygy wagtlaýynça togtadan adamlar özlerini saz derýasynyň içinde duýup, hereketleri bilenem mukamça çalym etdiler. Mukamçyny der basanyny görüp, birnäçeler çygjaran hasap eden maňlaýlaryna el ýetirdiler.

Gojuk Mergen sallançaga gözünü dikdi. Akja köşek akmanyň gapdaly bilen türkmen sährasynda ädimläp ugrady.

Ýaşamaga erkli sen,
Garaguma örkli sen.
Garaguma bagly sen,
Kalbyň şoňa bagla sen.
Il gülende gül, bäbek,
Il aglanda, agla sen.
Dogduk depe daglansa,
Gara bagry dagla sen...

Adaty içgepletmesi mukamça bu gezek az göründi:

Şum ajal duzaklansyn,
Seň ömrüň uzak bolsun!..

Çopan ata sallançaga gözünü dikdi.

Çopanyň mal bakýan beýikli-pesli meýdanynda sadap saply dutaryň sesine aýak goşup, dorja taýçanak peýda bolýar. Ol saga-sola säpjäp, öňde keserip ýatan gyrasy uçut gaýaly gorpdan geçjek bolýar. Taýçanak ondan hökman geçäýmeli. Çünki gorpuň aňyrsynda çeşme bar. Taýçanak şol çeşmeden suw içmeli. Ol yza gaýdyp, bat alýar-da, bökmäge gorkup, gorpuň gyrasyndan gapdala sowulýar. Her hili ýagdaý bolanda-da, onuň ýeke çykalgasy bar — gorpdan geçäýmeli. Taýçanak ýaha gorpa gaçyp, heläk bolmaly, ýa-da suwa ýetmeli. Haýsysyny

saýlasaň saýlaýmaly. Gözüne görünýän taýçanak her gezek bat alanda, çopanyň jany pitige münýär. Ozalam şol aýylganç gorp zerarly ýedi sany taýçanagyny ýitiren çopany der basýar.

Saz güýjeýär, dutar sandyraýar, taýçanak aýgytly hereket edýär. Ol bat alyp, ýañadandan gorpa golaýlaýar. Çopanyň gözi garaňkyrap, başy aýlanýar. Taýçanagyň ol gorpdan böküp geçmejegi çyn. Emma çopanyň hyýalynda sadap saply dutaryň owazy taýçanaga ganat bolup ýelmeşýär. Ol asmana göterilýär, emäý bilenem gorpuň ol tarapynda ýerleýär...

Çopanyň sekizinji çagasynyň on günüň, on aýyň, on ýylyň üstünden aman-esen ätlemegi, ene-atasyny, obadaşlaryny, çopany tanaýanlary begendirse, şol tötänlik «Sallançak mukamyny» mukamlykdan jadylyga, ony döreden adamy hem adaty adamlykdan perişdelige öwürdi. Sadap saply dutar bilen Gojuk Mergeniň tarypçysy köpeldi.

...Türkmen baýy Bagtyýar begi hem beýleki myhmanlaryny yzyna tirkäp, toý ýerine baranda Gün ýaşıberipdi. Basym nahar çekiljekdi. Golaýda bugaryşyp duran gara gazanlardan türkmen çekdirmesiniň ysy göterilýärdi. Bagtyýar üçin ojagyň başynda münber bolup duran ýagjymak kersenlerden başlap, gapynyň köne kilimine çenli geňdi. Ol ähli zady nebsewürlik bilen synlaýardy. Emma onuň esasy garaşýany öňdedi. «Ýetmiş ýaşyndaky Gojuk Mergen öz öýünde kesel ýatan bolsa, haýsy Gojuk Mergen öýlenip biler? Ölüm halyndaky adamyň özi bu ýere gelmedik bolsa, dutary nädip düşüp ýör? Náme üçin düşýär?» Bagtyýar şol sowallaryň jogabyny bilmäge howlugdy.

Ogul öýerýän şar gara sakgally heniz kyrka-da ýetmändigi mese-mälim bildirip duran adam gabyndan çykarylmaryk dutary elinde saklap durşuna ýygananlaryň ählisi eşider ýaly batly gepledi:

– Adamlar, şu dutara atamyz Gojuk Mergeniň sadap saply dutary diýýärler. Men üç günlükkäm şu meň sallançagymyň başynda çalnypdyr. Şolam meni ölümden halas edipdir. Dutaryň eýesiniň hormatyna meň adyma Mergen dakypdyrlar. Kakam bende öz agtygynyň dünýä inenini görmän

gitdi. Ýöne, ogul agtygy bolsa, adyna Gojuk dakmagy, sallançagynyň başynda «Sallançak mukamynyň» çalynmagyny wesýet edip gitdi. Atamyň ogul agtygy boldy. Adyny Gojuk dakdyk, ýöne, bir hepdeläp, obasynda garaşsagam, sazanda öýüne gelmänsoň, «Sallançak mukamyny» çalmagy oglanyň öylenerine goýduk. Yrym etdik. Emma ki, sazanda atamyz başy ýassykda bolany sebäpli, bu toýa-da gelibilmänsoň, sadap saply dutaryny şägirdinden berip goýberipdir. Biziň gelin toýumyzda öz dutarynyň saz etmegine göwün bildiripdir.

... Dutar ikindinden bäri garaşyp oturan sazanda uzadyldy.

Saz-söhbetden onçakly baş çykarmaýan Bagtyýar begiň sadap saply dutaryň näme hakda gürrüň berýäni parhyna dälde. Onuň öz aladasy, öz pikiri bardy. Onuň göwnüne häzirki dutar çalyň oturan adam uzak bir ilin sazandasy dälde-de, Rahymy handy. Ol: «Bu dutara näçe gün guwanaýarkaňyz?» diýip, içini gepletde-de, gapdalyndakylara aňdyrman, döşüniň çep tarapyny usullyk bilen sypady.

Gojuk Mergeniň gudratyna azda-kände ynanmanam durmaýan Bagtyýar nirede, nähili ýagdaýda bolsa-da, ýoldaşlaryndan ýabany ýatmazlygy öz öňünde şert edip goýdy. Şonuň üçinem baý dostunyň özbaşyna ak öý hödürläýmeginiň öňünden gaçan beg howanyň kapasdygyny bahanalap, myhmanlaryň hemmesiniň düşeginiň daşardan ýazylmagyny gazandy.

Beýle yssy howada don bilen ýorgana girilse hem-ä gülkünç boljakdy, hemem ol ýagdaýdan başgaça many çykarylyp, Bagtyýaryň bolşuna münkürlük ediläýmegem ahmaldy. Şonuň üçinem aýak ýolundan gaýdylanda, ädimini ýygjamadan Bagtyýar ýoldaşlary gelmäkä ýerine geçdi, donuny çykaryp, gapdalynda epläp goýdy-da, dermanly gutyny hem ýassygynyň aşagyna saldy. Ertirem ol il örmänkä oýanyp, agşamky hereketlerini tersine etmelidi, hiç kime görkezmän, gutyny ýene goltugynda gizlemelidi.

Ýoluň argynlygyndan hemem ertir ir oýanmaly bolany üçin Bagtyýar derrew uklamalydy. Uky diýer ýaly begiňki şirin uky dälde-de, golaý-goltumda it üýrmeg-ä beýlede dursun, serçe

jürküldese-de, gözünü açayardy. Türkmen sährasyna çykylaly bäri onuň ýeke gije hem arkaýyn ukusyny alan gezeği bolmady.

Başyny ýassyga ýetiren beg derrewem uklady. Emma il örmänkä oýanyp, öz aladasyny etmeli myhman, daňyň ümüştamyslygynda, ukynyňam tüýs süýji mahalynda galmağaly bilen diňe bir öz ýoldaşlaryny däl, baýyň hataryny hem aýaga galmaga mejbur etdi.

Golaýda peýda bolan çygşylda gözünü açan Bagtyýaryň imany göçdi. Ol diňe «Edil özi-däl!» diýip, Rahymy hanyň salgyny beren jadygöýini ýatlap, içini gepletmäge ýetişdi. Soň ol içgepletmäge-de ýaramaýan ýaly bolup, gymyldaman ýatdy. Aňyrdan garaňky gije bilen çalymdaş bolup, süýşüp gelýän gara zat göni Bagtyýara tarap gaýtdy. Şonda Bagtyýar ortadan ýer alman, bir çetde ýatandygyna ökünip, öz-özüne gargyndy. «Aý, geçip barýan bir garadyr-la. Ýatanlar bilen näme işi bar?» diýip, ol özüni köşeşdirjek boldy. Emma ol gara bela geçip ölägitmedi. Gaýtam, ol golaýlaşdygyça, barha aýylganç sypata girip, Bagtyýaryň ýanyna ýetensoň saklandy.

Dem almasy kynlaşyp ýatyşyna kelemesini öwürýän Bagtyýar gara belany elin synlamaga ýetişdi. Ýöne gözünüň görýänine ýüregi ynanmady. Rahymynyň salgyny berýän jadygöýi adama meňzemelidi. Emma Bagtyýaryň gözüne görüňän zat başga belady. Onuň ýüzi hem ýokdy, ellerem. Ýok, Bagtyýar ýalňyşan ekeni. Gara bela aşak oturanda onuň adamyňky ýaly iki sany eliniň bardygy belli boldy. Sebäbi ol, edil nirede goýlanyna ozaldan belet ýaly, Bagtyýaryň donunyň goltuklaryny barlaşdyrmaga durdy. Şonda onuň eli donuň goltuk jübüsindäki pully haltajyga degdi-de, maýda teňneler şaňňyrdap ses etdi. «Dony, teňňäni alyp, başymdan sowlaýsa-ha...» diýip, Bagtyýar Hudaýyň, pygamberleriň adyna birtopar mal aýtdy. Emma gara belany donam, içi teňneli haltajygam gyzklandyрмаýar ekeni. Ol begiň donuny öňküsi ýaly edip, epläp goýdy-da, ýerindenem turman, Bagtyýara tarap süýşdi. Şonda Bagtyýar ol belanyň kelle sudury baram bolsa, yüz-gözünüň gara palçyga suwalan ýaly tekizdigini açyk saýgardy. Ýöne ol

edil adam ýaly bolup dem alýardy, göwnüne bolmasa, onuň ýüregi hem Bagtyýaryň ýüregi bilen deň gürsüldeýän ýalydy.

Rahymy hanyň salgyny beren ujuna barmak oturdylan uzyn gara kesewi döşüniň üsti bilen bokurdagyna tarap süý-şüberende welin, Bagtyýaryň sabyr-takaty gutardy. Ol bir-ä jynssyz gygyryp, dikelenini, birem ol gara belanyň gara ganatlaryny kakyp, uçup gidenini bilip galdy. Beg ynjaldy.

Sygyrlar molady, itler üýrdi, baýyň hatary aýaga galdy, ýoldaşlary Bagtyýaryň ýüzüni ýelpediler. Emma beg ol zatlaryň baryndan bihabardy.

Yüzüne küýzäniň sowuk suwuny sepip, begi özüne getirdiler. Emma ol gören ahwalaty hakda hiç zat aýtmady. Bagtyýar beg bolan waka düýşem bolsa, hakykatam bolsa, diňe ýassygyň aşagyndaky gutujyk bilen baglanyşykly bolmaly diýen aýgytly netijä geldi.

9

...Goňşy öýde çaga dünýä inýärdi. Gojuk Mergen şu gezekki çaganyňam aman-esen dogulmagynyň arzuwyndady. Şeýle bolmagyny islemese-de, goja şony öz ömründe iň soňky dogulýan çaga bolar diýip çaklaýardy.

Gojuk Mergen öz ýagdaýynyň gün-günden peselýändigini bilýärdi. Indi oňa juda zeruryndan artykmaç gepleme-gem ýeňil ýük dälidi. Onuň şeýle haldadygyny bilýän şägirdi Baýly bagşy hem azar bermejek bolup, günde gelip ýörmesini goýupdy. Goňşy-golamlaryň, obadaşlaryň, ýat obalardan her gün diýen ýaly hassanyň halyndan habar almaga gelýän adamlaryň köpüsi daşardan gaýtmak, sazandanyň ýagdaýyny Aýparça ýeňneden soramak bilen çäklenýärdiler.

Törde, tärimden asylgy duran uzyn nilli gara tüpeňde gojanyň nazary eglendi. Gojuk Mergen ol tüpeňi kyrk ýyla basalyk wagt bäri görýärdi. Emma şonça mahalyň dowamyn-da gara tüpeň ýekeje gezegem atylmandy. Ýogsam, peşeňden doly hataram mydama onuň ýanyndan asylgy durdy. «Bir

gezegem atylman, poslap gidýän tüpeňi ýasan ussa gabrynda dik oturýamyş» diýýärler. Tutuş ömründe ýekeje gezegem atylmajak bolsa, tüpeň näme üçin ýasalyarka? Ussasyny gabrynda dik oturtmak üçinmikä? Aslynda-da, ýarag ussasy diýilýän kişileriň ählisi gabyrlarynda dik otursalar, nähili go-wy durmuşa ýetilerdi! Parahat ýaşap ýören bir erkin ýurdy tüpeň bilen özüňe tabyn etmek bolarmy? Ýok, bolmaz. Adamlary, welaýatlary, döwletleri, şalary saz bilen boýun egdirmeli, saz bilen eýelemeli, saz bilen bendi etmeli, ýarag bilen däl-de, mukam bilen ýeňmeli. Adamlary mäşe gysyp, seçme atyp, aglatmaly däl. Olara owaz bilen begenç, lezzet gözýaşyny dökdürmeli! Ýöne Gojuk Mergeniň aýdany bolayýarmy?! Gojuk Mergen birmahal haýsydyr bir ýurtda kethuda ölen-de top atyp, hormat goýýarmyşlar diýibem eşidipdi. Şol dagy goja sazandanyň asla-da maňzyna batanok. «Ýarag bilen adama hormat goýulmaýar, ýarag bilen adama haýbat atylýar, ýarag bilen adam gorkuzylýar».

Ömründe ýeke gezegem tüpeň atman geçýän adam bar-myka? Goja öz sowalyňa ýylgyrmak bilen jogap gaýtardy. Çünki ol sowalyň ilkinji jogaby onuň özüdi. Gojuk Mergen ýer üstünde şunça ýyl ýaşap, tüpeň atyp görenok, tüpeňiň atylyşyna şaýat bolsa-da, özi henize çenli mäşe gysanok. Mäşe gysanda, ölümden gaçyp barýan towşanyň zyzndan ajal bolup ýetjek seçmeleri göz önüne getirende, onuň endamy tikenekleýär, ýüregi mynçgaýar. Ýaralanan, sessiz aglaýan towşana onuň haýpy gelýär.

Taýyn ýaragy zähmet çekmänem atyp bolýar. Mäşäni gysdygyň bes. Ýöne taýyn duran dutary welin, beýle aňsat çalyň bolanok. Saz ýürek zähmetiniň, yhlasyň uzak ýyllyk azabynyň netijesi bilen çalynýar. Hudaý näme üçin aýylganç guralyň işlemesini aňsat edip, ajaýyp guralyň öwrenmesini beýle agyr edýärkä? Dünýäde eli ýaraglynyň sanynyň eli sazlynyň sanyn-dan köpdügem şol sebäplimikä? Hawa-da, ýaragy her öňýeten akmagam atyp bilýär...

Sähra. Gojuk Mergene kán ýyllar bäri tanyş sähra. Gojuk Mergene kán ýyllar bäri tanyş, heniz oňly aýaklanmadyk şol akja köşek patanaklap ýör. Onuň dünýäden gamy ýok. İçse,

akmaýanyň ak süýdi, dem alsa, sähraýy meýdanyň çeşme suwy ýaly dury hem arassa howasy. Birdenem Gojuk Mergeniň dulunda asylgy duran uzyn nilli gara tüpeň peýda bolýar. Ony hiç kim göterenogam, getirenogam, öz-özi süýşüp, öz-özi howada gaýyp ýör. Tüpeň ýasalan bolsa, ol ir-u-giç atylmaly. Tüpeň kesesinden syn edilmek üçin ýasalmaýar-da, kimdir birine çenelmek üçin, kimdir birini ýaralamak üçin ýasalyar. Gojuk Mergeniň dulundaky tüpeňem akja köşegiň awuna çykyppdyr. Älhepus, bu nämäň alamaty bolmalyka? Ýaşayşyň ýaňy gyra-syndan giren akja köşegi adam eli bilen ýasalan gara tüpeň öldürmelimi? Gojuk Mergeniň hyýalynda bolup geçýän hasrat ony halys ysgyndan gaçyrdy. Onuň maňlaýy çygjaryp, ýüregi bulanýan ýaly boldy. Ýene sähra. Ýene akja köşek. Ýene şol gara tüpeň. Akja köşek adam ýasan nägehandan gutulmak üçin enesine tarap gaçýar. Akja köşegini yzyna tirkän akmaýa ylgaýar. Emma olaryň ýyndamlygy gara tüpeňiň nilinden çykýan seçmäniň tizligi bilen deň gelmeýär. Gara tüpeňiň agzyndan çykan gara tüsse Gojuk Mergeniň gözünü gapdy. Ol gapdalyndaky ýaglyga elini ýetirdi. Ümezlenen gözler şondan soň durlandy.

Üzügiň sepgidindenmi ýa-da başga bir yşdanmy jyklan gün şöhesi dünýäden ötýän adam bilen hoşlaşmak üçin içerik girene meňzedi. Gara öý ýerinde durar, Gün bolsa ýörär, şöhläniňem ertir ýene peýda boljagy belli. Emma Gojuk Mergeniňki näbelli. Şöhle baky yaşaýar, adam bolsa wagtlaýynça. Ýöne Gojuk Mergen ol zatlara özüçe düşünyär. Elbetde, hasraty, kynçylygy känem bolsa, adam bu dünýäden gitmek islänok. Emma goja mukamçy dünýäden gitmekligiň kanunydygyna gowy düşünyändigini üçin onuň sebäbinem özüçe ýorýar. Gojuk Mergen barha gaýralaýardy. Ýöne iňnildemeýärdi. Sebäbi iňnildi onuň özüne-de, töweregindäkilere-de erbet täsir etjekdi. Ölmek hökmany, gelmek – dogulmak tötänlik. Tötänligiň gabat gelenine şükür etmeli. Gojuk Mergeniňem orny boş galanok. Deregine adam gelýär. Ol ýerine adam getiriljek bolup, azap çekilişine şaýat bolup ýatyr. Bu näme bagt dälmi? Täze adam doglar. Täze Gün dogar. Täze adamyň

depesinden täze Gün dogjagyna şükür. Meň günümiň ýaşany bilen, ähli adamyň gününüň ýaşmanyna şükür. Täze dogjak Günüň astynda adam ýaşasa, saz-söhbedem hiç kim öldürip bilmez. Sazyň ölmejegine şükür!

Gojanyň ýanynda bir dem aýrylman oturýan Aýparçanyň şu mahal öýde ýokdugyna-da Gojuk Mergeniň özi sebäp boldy. Goňşy aýal geldi-de, gelniniň ýeňlejek bolýandygyny howsala bilen habar berdi. Ol habaryň näme üçin öňi bilen Aýparça ejä ýetirilýändigini düşnükli. Ol uly iliniň göbegenesidi.

Bolsa-da, şu gezeg-ä Aýparçada göbegenesid bolmak höwesid bolsa-da, gojany ýeke taşlap gidip biljek däl. Emma dünýä çaga injek bolýanyny aňan badyna Gojuk Mergene täzedan güýç gelen ýaly boldy. Onuň gubarlanan gözleri ýiteldi.

— Aýparça baý, ogul getirermiň ýa gyz? — diýip, aýalyňa sereden sazanda, gitmäge rugsat berýän manyda çalaja ýylgyrybam goýberdi.

Aýparça başga bir bahana tapyp, sapalak atjak boldy. Ony aňan Gojuk Mergen tirsegine galdy, öňki aýdan sözünü az gören ýaly:

— Goňşy, gazanyňy ýuwup goýduňmy? — diýip, goňşy aýalyň çetine degen boldy. — Indi öňki gysyklygyňy goýgun, goňşy. Indiden buýana nahar edende, bir adamyk artyk etgin. Özüňem bilip goý, dünýä gelenem, edil gapydan gelen myhman ýaly, öz rysgyny arkasyna alyp gelýändir. Bir adam artany bilen seň bereketiň kemelmez, gaýtam artar. Öňki gysyklygyňy goýgun, goňşy.

— Gazany dokuz aý mundan ozal ýuwup goýdum, baqşy aga! — diýip, agtyga garaşýan Bibigül begenip gepledi. — Gazan taýyn. Gazana atmaga-da zat bar. Ýöne senem «Garry — gaýrat» diýenlerini etmeli bolarsyň, goňşy. Ýogsam, goňşy halky öýkelegrägem bolaygyçdyr. Şu sapar dutaryň kirşini gatytrak çekäýmeseň...

Bibigül, goňşusynyň halyna belet bolany üçin, ol sözleri nähoşuň göwnünü götermek üçin aýtdy. Gojuk Mergenem oňa düşünýärdi.

Garaz, Aýparça eje goňşy öýe gitmeli boldy.

Gün guşluk ýerinden geçende-de, goňşy öýden gelyän iňňildi jägildi bilen utgaşyp ötägitmedi. Ol iňňildi ölüm bilen, hasrat bilen baglanyşykly iňňildi däldi. Bolsa-da, goja sazanda onuň tizräk tamam bolmagyna garaşýardy. Ol ses tamam bolsa, hem aýal azapdan dynjakdy, hemem täze bir adam dünýä injekdi. Şonlukda, Gojuk Mergeniň taýajyklaryndaky tagmalaryň sany köpeljekdi.

...Gojuk Mergeniň iň soňky gezek barmak basan tagmasy öňki gelyänlerden tapawutlandy. Tagma başgalardan tapawutlansa-da, onuň döreýşinde hökman bir emma bolaýmalydy. Şeýle özboluşly tagma her taýakda iki-üçden köp däldi. Onuň şu mahalky tutup oturan tagmasy bolsa «Düýe tagma» diýen at alypdy.

...Maýly baý öz atasyndan tapawutlanýandygyny märekä subut etdi, ogul agtygy bolanda goluny giňden açdy, tarhanlyk etdi. Ol degişdi, gülüşdi, adamlaram güldürdi. Ol henizem diri gezip ýören atasynyň iki süri malyň eýesi halyna dyzyna guýruk ýapmaly bolanda goýnuň agzyna ýüň daňyp, öldürmäge dözmän, diri malyň guýrugyndan kesip alandygyny ýatlady. Şeýdip, ol öz atasynyň barypýatan gysykdygyny subut etdi.

Maýly baý gürrüňini gutaranda, Gojuk Mergen: «Baý aga ol hekaýaty näme sebäbe ýatlap otyrka?» diýip, öz-özüne sowal berdi.

Şol sowalyň jogaby bilen alys ýoldan gelen sazandadan başga-da gyzyklanan adam bar ekeni:

— Baý aga, ýaňky gepler ýöne ýere-hä aýdylmaly däl?! — diýip, çetde oturan bir ýaş ýigit gygyrdy. — Sen özüňi ataňdan asgyn hasap edýänmi ýa üstün?

— Men Maýly baýyň atasy Şämi baýdan näme tapawudynyň bardygyny bildirmek üçin gepläp durun-da...

— Baý aga, gaty göräýme welin, geplemekde-hä Şämi baý ompa oturtjagyňy subut etdiň sen.

— Diňe geplemekde däldir! — diýip, gülmäge esas bolmasa-da, keýpikök Maýly baý gülesiniň gelip durandygyny tassyk etdi.

– Gury sözden palaw bolmaz, baý. Ýag bilen tüwem gerekdir. Şonam bil.

– Bermejekden basyp aljakmy? – diýip, kimdir biri baýy gižželedi.

Maýly baýyň soňky gülküsi hasam artykmaçdygyny bildirdi.

– Men zat gysganamok welin, berjek serpaýyma myhmanyň üstüne getirip ýapyp biljekgäl-dä!

– Biz seň myhmanyňy göteräge-de, berjek serpaýyň üstüne eltäyeris. Şunça bolup, bir sazandany götermäge güýjümüz ýetmese... Şeýle dälmi, myhman?

Gojuk Mergen näme jogap gaýtarjagyny bilmedi, gobsundy, ardynjyrady, egnini gysdy. Umuman, Gojuk Mergen edilýän gürrüňleriň oýundygyna-da, çyndygyna-da düşüniş bilmedi.

– «Dile geldi, bile geldi!» Tur, myhman! – diýip, wäşiräk biri eýýäm Gojuk Mergeniň eline ýapyşdy. – Tutan mahaly kesäýmeseň, baý halky gaty sypjyk bolýandyr.

Ya-ha gülki-degişmäniň güýjemegi bilen oýnuň soňy çyna ýazdy, ýa-da Maýly baý ozal kalbyndan çykaran serpaýyny süýjütjek boldy, garaz, ol Gojuk Mergeniň elinden tutup, ak öýden daşlaşdy.

Maýly baý geçen ýyldan galan ýandak küdesiniň yeňsesine aýlandy-da, mähnet bir neriň owsaryndan tutup geldi. Ol ýylgyrjaklap, töweregine garanjaklady:

– Maýly baý bilen Şämi baýyň tapawudy, häzirlikçe, şundan ybarat, adamlar!

– Häzirlikçe şondan ybarat bolmanda-da, düýeden uly sowgat edip bilmejegiň çyn ahyryn, baý!

– Beý diýme, düýeden uly pil bar!

Ýandak küdesiniň töweregi gep-gürrüňden, hyşy-wyşydan doldy. Kim Maýly baýy göçdi hasap etdi, kim onuň tarhanlygyny taryplady.

Henize çenli minnetdarlykdan gaýry halat-serpaý alyp görmedik Gojuk Mergen, ak ýürekden berilse-de, baýyň owsarly eli öňe uzandan, yza tesdi. Bir düýe bilen Maýly baýyň döwletiniň egsilmejekdigine düşünyän adamlar:

– Beýtme, bagşy!

– Utanma!

– Berenden al, urandan gaç! – diýşip gygyryşdylar.

– Maýly baýam begenensoň şeýdip eçilýändir.

Adamlaryň töwellasy Gojuk Mergeni hasam utandyrdy.

Sazandanyň gözüne dikanlap sereden Maýly baýyň ýüzi hiç mahal ýylgyrmadyga meňzedi. Ol gaty agras sypata girdi, sesi hem üýtgedi:

– Häлки gürrüňleň hemmesi oýundyr-henekdir, myhman. Sen bu neri äkitmeli bolarsyň.

– Ol bolmaz, baý aga...

Töwerekdäkilerem dymdylar. Baý indi düýäni çyny bilen ýa-da ýöne mürähet üçin hödürläniniň haýsam bolsa birini subut etmelidi. Ol öňküsindenem agras sypata girdi:

– Sallançak başyndaky saz ak ýürekden çalyndymy, bag-şy ýa-da ol saz...

Her näme edilip kemsidilse-de, Gojuk Mergen Maýly baýyň şol sowalyndan beter tolgunmazdy. Ol sesiniň sandyryandygyny gizlejek bolsa-da, başarmady:

– Uçmahyň ak guşy ýaly günäsiz çagany aldam, gabrymda dik oturmanmy, baý? Saňa başga ýürek bilen garasamam, neresse çagaň öňünde ikilik edip bilmen. Agzyňdan çykýan söz näme?

Bolsa-da, baý öňki kaddyny üýtgetmedi. Ýöne, ol Gojuk Mergeniň hakykaty aýdýandygyna welin ynandy.

– Edil mukamyň ak ýürekden çykyşy ýaly, şu inerem ak ýürekden çykarylan serpaýyň bolmaly, myhman aga. Munça saçak gaýtarmajak bolsak, seni onça ýoldan çagyrmazdyk ahyryn. Bu iner eýesine gowuşmaga garaşýady. Toýuňa ýarasyn!

– Toýa niýetlenen zatdan ýüz döndermeli däldir, Gojuk Mergen – diýip, bir ýaşuly keserli gepledi.

Gojuk Mergen mundan telim suwluk uzak ýollara gidende-de, halat-serpaý hantamaçylygy bilen gitmeýärdi. Ony saza bolan söýgi, mukama adamlaryň edýän ynamyna bolan guwanç ýola çagyryýardy, şol guwanç oňa güýç-kuwwat berýärdi. Adamlaryň ertirki güne bolan ynamyny berkitmäge ýardam edip bilmegi ony ganatlandyryýardy. Şeýdip, ol

adamlaryň möhümini bitirýärdi. Onda-da nähili möhüm! Säh-
ra adamlaryna iň zerur, iň gerekli işi Gojuk Mergen edýärdi.
Iliňem düşünişine görä, ol işi Gojuk Mergenden gaýry hiç kes,
baýam, hanam, pälwanam oňarmajakdy. Onuň edýän işi altyn-
-kümüş bilen satyn alnyp bolunmajak, güýç bilen gazanylma-
jak işdi. Üstesine-de, baý bolsun, garyp bolsun, parhy ýok,
Gojuk Mergen ýylgyryşdan, minnetdarlykdan başga serpaýa
garaşmaýardy.

Şu mahal welin, mukamçy özüniň näme hakda oýlanan-
dygynam bilmän, baýyň sowgadyny kabul edip, ýola düşdi.

Ýol uzakdy. Gojuk Mergen Maýly baýyň hut öz inisini
ataryp, çakylyk ibermeginden başlap, tä baýyň ugradanda
göterip diýen ýaly ata mündürişine çenli ýatlady.

Şeýle pikirlere gümra bolan Gojuk Mergen ýol gyrasyn-
daky jykyryň üstünden geleninem duýman galdy.

– Ýaşyň uly bolsa, salawmaleýkim, ötegçi! – diýip, gü-
mürdeşere adam tapman, içi gysyp giden jykyrçy gygyrdy.

Gojuk Mergen garry adamyň ýagdaýyna biparh seredip
bilmedi. Ol şunça il gezse-de, saçy-sakgaly ap-ak ýaşulynyň
köýneksiz işläp ýörenine ömründe ilkinji gezek gabat geldi.
Eşegi ýeke bolansoň, ýaşuly oňa gop berip, jykyr aýlaşýardy.

Ötegçi atynyň jylawyny çekensoň, jykyrçy uly bir düýp
ýandagyň üstüne atylan ak köýnegini aldy-da, geýdi. Gojuk
Mergen bolsa: «Aý, ýuwandyr-da, serendir-dä» diýip, içini
gepletdi.

Emma köýneginiň bagjygyny daňyp duran ýaşulynyň özi
öz syryny açýady:

– Inim, jyn ýaly bolup ýalaňaç göründim welin, hatamy
öt. Aý, şu ýerden adam-gara geçibem duranok-la diýdim-de
çykarýdym. Ertirden agşama çenli derläp duran kebä köý-
nek çydanok. Onsoň, şu letdämi aýan bolýan.

Ýaşulyny utandyrmajak bolan Gojuk Mergen nakyl ge-
tirdi:

– «Aşyny aýan aşa ýeter, donuny aýan – toýa» diýipdir-
ler, agam. Belki, toýa ýetäyediň-dä!

– Hawa-da, köneler bimany gep aýtmandyrlar — diýip, ol söz göwnünden turan ýaşuly ýylgyrdy.

Soňra iş-alada, gün-güzeran hakda söhbet boldy. Geplem-segrägem bolsa, jykyrçy ýaşuly Gojuk Mergene ýarady. Şonuň üçinem ol gojanyň ýeke eşek bilen jykyr aýlaýşy hakda oýlanyp: «Eger eşegi iki bolanam bolsa, biçäräniň, belki, beýdip özi aýlanyp ýörmezdi — diýen netijä geldi. — Gel, şu ineri men şuňa bagyş edeyin. Bolmanda-da, meň muny sürübaşy etjek gümanym ýok... «Sallançak mukamyny» çalanym üçin bu gezek oba düýe alyp barsam, maňa ýeneki gün möhümi düşjek adamlar näme etmeli bolar? Şol sazdan maňa düýe-hä däl, jinnek ýalyjaşam aklyk gelmesin!»

Gojuk Mergen aýgytly karara geldi.

Nätanyş öteğçiniň teklibine jykyrçy müňkür boldy hem geň galdy:

– Sen, inim, ogra-ha meňzäňok. Ogry bolaýaňda-da, azap baryny çekip, ogurlan malyňy gabat gelene peşgeş berip gidibermezdiň. Iň bolmanda, deregine eşegimi bir dileseň.

– Atym barka, eşegi men nädeýin? — diýip, Gojuk Mergen ýylgyrdy. — Seň eşegiňem janyma dert bolar-da.

Eşiden habary ýaşulyny aljyradan ekeni. Ol näme gepleýänini bilmeýän ýaly öz aýdanynyň tersine gitdi:

– Bular ýaly bedewiň barka, meň agta eşegimi başyňa ýapjakmy?

– Menem şony aýdyp durun-da.

Şu gep-gürrüňlerden soň-a jykyrçy ýaşuly Gojuk Mergene hasam ýarady. Onuň aýgyt edişine görä, jykyrçy aňyrsy görnüp duran pukara bolmalydy. «Düýäni oba eltip, soýamda-da, şu garyba berenimden uly sogap gazanmasam gerek. Goý, bende peýdalansyn, mally bolsun».

– Ýaşuly, alsaň-a şuny saňa ene süýdünden halal berýän. Mal ogurlyk däl, beýleki däl...

– Inim, sen haýsy baý bolarsyň? Haýsy baýyň ogly bolarsyň? Ýa sen meň üstümden güljek bolýaňmy?

Gojuk Mergen ýaşulynyň beýdip durşuna doňjaagam boldy-da, ýene köşeşdi. Ol özüni jykyrçynyň ornunda goýup gördi. Şonda ol tarhanlygynyň Maýly baýyň sahylygyndan telim esse ýokarydygyna göz ýetirdi.

— Agam, baýdan iner almajagyňy aýdaýyn. Ýöne, asyl yzarlaşyp durmaly. Maňa şu mal gerek däl. Şu mal, dogrymy aýtsam, meň janyma hossa boldy.

— Sen onda adyňy bir aýt ahyryn!

— Gojuk Mergen diýip eşidipmidiň?

— Aý, oň adyny eşitmedik türkmen bamy?! — diýende, ýaşulynyň ýadaw gözleri janlanyp gitdi. — Sen oň nämesi bolarsyň, inim? — Öteğçiniň arkasyndaky dutara indiden soň nazary düşen goja ýene bir sowal berdi. — Ýa şägirdimiň?

— Şägirdi hasap edäý.

— Sen Gojuk Mergeniň şägirdi bolsaň, iner hakda aýdanyňa-da ynanýan, inim...

11

Wagtyň bir çaka barandygyna garamazdan, goňşy öýden gelyän inňildi çaga jägildisi bilen utgaşyp ötägitmedi. Gojuk Mergeniň göwnüne bolmasa, çaga dogurýan aýalyň sesi indi ysgynsyz çykýan ýalydy. Aýal ýaşdy. Bu-da onuň ilkinji çagasydy. Şonuň üçinem ol ejir çekýärdi. Ilkinji çaga dogranda, dünýä inen bäbeginiň ýüzüni görmäge yetişmän, dünýä bilen hoşlaşýan eneleriň betbagtlyklaryna-da Gojuk Mergen az şaýat bolmandy. Şol belalary ýatlanda gojanyň hasam ynjalyy gaçdy. «Saňa näme boldy, Aýparça? Ýa-da biçäre gelne medet etmäge derek, ýüzüne seredip otyrmyň sen? Beýtme ahyryn. Dogurýana medet etmeýän aýaldan göbegene bolarmy?!»

Gojuk Mergen tutuş ömrüni göbegene bolup geçiren aýalyna bil baglaýanam bolsa, şu gezeg-ä birneme münkürlük edýäne meňzedi. Ol öz hüňňürdisini Aýparça eje eşidip oturan ýaly, hereketini görýän ýaly, ýaňky igenjiň zyzndanam ýüzüni kürşertdi. Emma gojanyň gaharlanany bilen ýagdaý üýtgemeyärdi. Inňildi bolsa, barha pessaýlady, garaşlýan jägildi hem çykar ýerde çykmady.

Mukamçynyň ýüregi gürsüldisini güýçlendirdi, mukamçyny der basdy. Şol ýürek gürsüldemänem, şol der basmanam oňlulyga ýormadyk goja dikeldi. «Ýene bir adamyň dünýä inmegine garaşylýarka, oňa derek iki tabyt göterilmeli pursatlaram bolupdy. Eý, Hudaý, o pikir nirden kellä gelip ýörkä?» Birdenem iňňildi güýjedi. Emma garaşylan jägildä derek «Waý, ölyän-le!» diýen zaryn ses eşidildi. Agzy ýaşmakly gelin ýanynda kempirler otyrka, beýdip gygyrýan bolsa, onuň ýagdaýynyň halys egba boldugydy.

Gojuk Mergen awuna bökjek bolýan garry arslana çalym edip, agramyny iki eline geçirdi-de, çök düşdi. Onuň gözüne tärim, tärimden soňam gara tüpeň keserip göründi.

Goja ýerinden turanda tärimem, tärimden asylgy gara tüpeňem birbada gözden ýitip, olaryň ýerine gara duman geldi. Duman kem-kemden syryldy. Ýene tärim, gara tüpeň öňki orunlaryna dolandy. Ol başy aýlanandyram öýtmedi. Goja zordan tärimelini ýetirip, söýget tapynansoň, gözünü ýumdy-da:

– Ajallar duzaklansyn,

Ömrüňiz uzak bolsun!

– diýip pyşyrdady. Ýeri, özi şeýle ýagdaýdaka... Ýok, Gojuk Mergen ömürboýy aýdyp geçen aýdymyny ýene ýekeje gezek, ölmezinden ozalam gaýtalamagyň arzuwynda. Şol setirleriň gaýtalanjakdygyna ol öňem umyt baglaýardy welin, şu gün ertirden bäri-hä, halysam ynanyşy. «Gaýrat et, gelin, gaýrat et! Ýene biraz tagapyl et! Özüňem maksadyňa ýet, menem ýetir! Çyda gelin, çyda! Taňry saňa şeýle takdyr ýazypdyr ahyryn. Sen şeýdip, görgi görmeseň, ahyzmana bolardy, bireýýäm bolardy. Gaýrat et, gelin, gaýrat et!»

Gojuk Mergen tärimi yzarlap barýarka, eli gara tüpeňe degdi. Ony tot-tozan basyp giden ekeni. Tärimden aýrylan tüpeň tozan ýüküni esli ýeňletdi. Ýüz-gözünü gabap alan tota ünsem bermedik gojanyň sandyraýan barmaklary ýaşulyny iň soňky maksadyna ýetmäge ýardam edip biljek bir peşeňi hem alyp gaýtdy.

Daşaryk çykanda, ýap-ýagty bolup duran dünýä Gojuk Mergeniň gözlerini gamaşdyrdy. Mukamçy öz öýüniň gündogaryna geçdi-de, gara tüpeňe ok saldy. Çaga doguryan aýal ysgynsyz inleýärdi, arasyňy kesip-kesip inleýärdi. «Oň sesini men eşidýän bolsam, olam meňkini eşider». Gojuk Mergen iki inňildiniň arasyndaky ümsümlikden peýdalandy. «Haý, ýeteweriň ho-ow!» Goja şeýle bir çirkin gygyrdy welin, ol sesiň näsag adamyň bokurdagyndan çykanyna-da ynanar ýaly bolmady. Ol ses on ädimdäki öýe däl, obanyň beýleki çetine-de ýetmelidi.

Gojuk Mergeniň gykylygy kesilip-kesilmänkä, gara tüpeňiň gümpüldisi töweregi lertzana getirdi. Heniz tüpeň atyp görmedik, üstesine-de, ysgynsyz goja mäşe gysylanda arkanlygyna agdarylyp gitdi. Onuň kebzesi öýüň gamsyna degdi. Ol begenjinden ýaňa birbada ýerindenem gozganyp bilmedi. Çünki onuň gulagyna ertirden bäri garaşan sesi geldi.

...Gara tüpeňi çuwala söýäp, ýerine geçen Gojuk Mergen uzak ýeke ýatmaly bolmady. Aýparça eje geldi. Onuň ýüzi örän ýadawdy, yöne özi welin, baýrak alan pälwana meňzeyärdi. Ol ýene bosagadan gepläp ätledi:

– Üç aýal bolup otyrsam welin, gelni gorkuzmak, tisgindirmek hiç haýsomyzyň kellämize gelmändir. Akyly çaşan garry diýjeksiň welin, Gulburun aga ýene bizden paýhasly geldi. Erkek adam-da. Ýogsam, mundan aňry gidiberse, gelin heläk boljakdy...

Garaz, garaşylan çaga aman-esen dünýä indi. Her hili bolanda-da öz atan okunyň nyşanyna degendigine Gojuk Mergen ynandy. Ol häzir öwnäýmegem biedeplik hasap etmedi. Eger aýallar çaganyň dünýä inmegine tüpeň sesi kömek edendir öýdýän bolsalar, tüpeňi kimiň atandygynam bilsinler-dä.

– Sizden paýhasly bolar ýaly, Gulburun aga kelekden kelle getiripmi, Aýparça baý?

Aýparça eje adamsynyň sowalyny juda geň görýändigini aňdyryp, çep elini agzyna ýetirdi:

– Il-gün, muň aýdýanyňy! Ýaňky çirkin sesi, tüpeň güm-püldisini eşitmän, sen nä...

Gojuk Mergen ýylgyrdy-da, aýalynyň diýesi gelmän go-ýan sözünü dowam etdi:

– Ker açdyňmy diýjek bolýaňmy?

– Men ony diýjek bolmadym welin, özüň diýip, dogry etdiň. Ker bolmadyk adamam tüpeň sesini eşitmezmi? – Birdenem Aýparça çuwala tarap seretdi-de, ýylgyrdy. Onuň nazary gara tüpeňde eglendi. – Asyl ol seň işiňmidi, goja? Ne gawun, ne mawun Gulburun agadan beýle işiň çykjagyny ge-ňem görüpdim-le.

Gojuk Mergen öwgüsi ýetirilen çaga ýaly bolup ýyljyraklady.

Aýparça ejäniň ýylgyryşynda bolsa, öz adamsyna buý-sançly guwanç bardy. Onuň ölüm ýassygynda ýatan adamsy ömrüniň iň soňky günlerinde-de adamlara ýagşylyk edýär, ýagşylygy daşaryk çykarmak, goňşy öýe ýetirmek üçin gojanyň nähili görgi görendigi, iň soňky güýjüni sarp etmeli bolandygy Aýparça eje üçin düşnükliidi. Şol düşünmekligem Gojuk Mergeniň ozalam belent tutulýan sarpasyny hasam beýgeltdi.

– Ogul getirdiňmi, gyz? – diýip, Gojuk Mergen gaty kän garaşan jogaby bilen gyzyklandy.

– Gyz! – diýen Aýparça eje-de, sowalyňam, jogabyňam indi özi üçin birinji derejeli mesele däldigini aňladyp, ondan has zerur hasaplan habaryna geçdi. – Ýanymyzda oturan aýal goňşy welaýatda tapylan dermany ele salmaga gyssanmagy ýatlatdy. Bil guşap ugruna çykylaýmasa, entek han-beglere-de ol derman ýetmeýärmiş. Şony saňa ýene ýatladaýyn diýip, gyssandym... Il-gün seň üçin mal ýygnamakdanam gaýtjak dälmiş... Bizem, iň bolmanda, meň gursakçam bilen egmäm-ä berip bilerdik...

Agzyny berk ýumup, gözlerini süzen Gojuk Mergen ba-şyny ýaýkady:

– Dert dostuňda bolmasyn, derman — duşmanyňda, kempir!

Aýparça eje daşardaky ojagyň başyndady. Gazanda çorba gaýnap durdy. Ol adamsynyň iýýän zady az bolsa-da, onuň ömürboýy halan naharyny – kädili çorba bişirmegi niýet edipdi. Aýparçanyň aşpyçak bilen esli haýwankädini maýdalap, gazanyň gapagyny galdyranam şoldy welin, soňky mahallarda bu obada gara bermeyän gedaý aýal peýda boldy.

Geleniň salamyny alanson, kadi böleklerini gazana atan Aýparça mätäje emlemäge öýden bir zat alyp çykmak üçin ýerinden turan badyna gedaý aýal özi üçin alada edilmezligini haýyş etdi.

– Maňa zat gerek däl, dogan. Şu çakda meň iýýän-içýän zadymam ýok diýen ýaly. Indi aýaklamam oňly ädilenok. Ölüm pilläm golaýlap ýören bolaýmasa. Indi bir gitsem, bu ýerlere gelerimden gelmezim ýakyndyr, dogan...

Gedaý öz ýagdaýyny beýan edýän soňa meňzeş birtopar söz aýdanson, Aýparça eje saklanyp bilmän:

– Ötüp barýanyň kimdigini soramagam-a uslyp däl welin, sen kim bolarsyň? – diýdi.

Ýukajyk perdäniň aňyrsyndan gedaýyň ýylgyrýandygy bildirdi.

– Men şu gezek seň ýanyňa özümiň kimdigimi aýtmaga sowuldym, dogan. Ikimiz indi ýa görüşeris, ýa görüşmeris. Ölüm pilläm golaýlap ýör diýdim-ä... Menem bir öýüň lälilik gyzydym. Gedaý bolubam dogulmandym. Enemem bardy, atamam. Gedaýdan başga adymam bardy, abraýymam. Äre berdiler. Äre berlen günümem çyragym söndi. Enem-atam sorag-ideg etmän berdi. Sataşanym süpük bolup çykdy. Obasynda durarlyk galmanson, sähraň başga bir künjüne göçüp gitdik. Bizden bala-çaga-da önmedi. Bu beladan arasyňy üzdürjek bolup, eden inirdilerime çydaman, ärim azdan-köpden, çayýma gatyp ýören bolsa nädersiň! Kän mahal geçmänkä, menem özi ýaly lüt boldum, dogan. Oň ahyram ýaman gutardy...

Gedaý aýalyň aýdýanlaryny üns berip diňläp oturan Aýparçanyň göz önünde şeýle bir durmuş janlandy.

Türkmen sährasynyň jennete öwrülýän döwri bolan bahar paslydy. Tebigatyň gözel görnüşini bozýan ýaly bolup barýan garry eşegiň ýüzi çöle tarapdy. Eşegiň üstünde köne-küşül öý goşlary bardy, goş-golamyň gapdalydanam sallam-sajak edilip, kündükmidir elek asylypdy. Kesesinden seretseň, üstüne ber-bibat edilip goş basylan eşegi masgarabazyňkydyr öýdäýmelidi. Telim düwünli ýüpüň ujundan tutup, eşegi idip barýan, ýaşy otuz töwereklerindäki ýigidiň egnindäki geým-gejimem eşegiň üstündäki jullardan oňly däldi. Eşegiň yzyndan barýan, kempire öwrülen aýalyňam ýagdaýy ýigidiňki ýalydy. Olaryň ikisem dünýäden doýgundy. Gül-gülälekleli meýdanam, göwün götermeli atyr yslaram, guş-gumrularyň owazam ol iki adama hiç hili täsir etmeýärdi. Ol ikisiniň öz dünýäsi — gülsüz-gunçasyz, gülküsiz-şatlyksyz özboluşly dünýäsi bardy. Ykbal şol aýylganç dünýäden çykarmanlygy sebäpli, olar obany terk edip, çöle ugrapdylar. Gyýakdan düşen är-aýala her gün gerek bolýan zährimaryň tapylaýjak ýeri çöl-beýewandy. Çölde baýlaryň agyr-agyr sürüleri bardy. Goýun gyrkmaga, goýun sagmaga adam tapylmaýardy. Il gözünden düşenlerem ol ýerde derkardy. Üstesine-de, är-aýal baýa eden bergilerinem çölde çekjek zähmetleriniň hasabyna üzlüşmelidiler. Olara gaýry çykalga ýokdy. Häzir ol ikisiniň ýadyna bergi-borç düşmeýärdi. Olar barylmalı menzile ýetip, indiki çekilmeli zähmetiň hasabyna bir gezekligini edinmelidiler.

Baýyň jan ynanýan adamsy bolan Aknazar atly baş çopan entek, iň azyndan on goýun dagy gyrkylmasa, dadymlygam bolsa, ondan bermejekdigini aýtdy. Gelnäň äri özüni kiçeldip, özüne paýyş sögdürüp, Aknazaryň önünde dyza çökdi. Emma Aknazar eremedi. Özi hem ondan habarly bolan baş çopan zerur mahaly tapylmasa, ol bela-nägehanyň turzuberýän oýunlaryndan habardar bolany üçin wagşylyga baş urdy. Ol ýanyndaky çoluga göz gypdy-da:

— Maşgalaňy bize berermiň? — diýip, ýigide ýüzlendi. — Şoňa razy bolsaň, bir aýlyk çekjek zährimaryňy önüňe oklaýyn.

Ozalam gahary depesine urup duran gelniň başy aýlandy. Ol beýle aýylganç şerte äriň nähili jogap berjegine garaşdy.

Ýöne onuň umyt eden jogaby welin, eşidilmedi. Erkek erkek dældigini äşgär etdi:

– Sen sözüňde dursaň, men şerterazy.

– Seňrazy bolanyňhiç. Özi aýtsyn. – diýip, Aknazar gözlerini güldürdi.

Äriniň jogaby gulagyna ilenden özündenem, ärindenem, dünýädenem doýan gelin çirkin gygyrdy:

– Menrazy däl. Kimrazy bolsa, meňornumy tutaýsın.

Aknazar ol jogaba hezil edinip güldi...

– Menony öldürdim – diýip, pessaýses bilen gürrüň berip oturan gedaýaýal sözüniň arasyny böldi.

– Kimi?! – diýip, Aýparça ýakasyny tutdy. – Nädip?

– Ärimi öldürdim. Ol meni urmak üçin golaýyma geldi welin, bilindäki pyçagy sograga-da, bagryndan sançdym. Şeýdip, içimi sowatdym, dogan.

– Aýal halyňa... – Sandyrap oturan Aýparçanyň dili tutuldy.

– Aýal halyňa! – Gedaýgülüp goýberdi. – ... Şeýdip, men ondan dyndym. Ýöne oň sataşdyran derdinden welin, indi gabyr dyndaraýmasa... Maňlaýym gara boldy, dogan. Şoň üçinem galan ömrümi gara geýip geçireýin diýdim. Başyma gara bürenjek atdym. Gara bürenjek astynda meni hiç kim bilenogam, tananogam. Men adamlary görýän, adamlar bolsa meni görenoklar. Seňäriň sazynam kändiňledim. Ony uly il diňleýä. Gojuk Mergeniň agyr ýatannam bilýän. Ýadynda bolsa, men saňa dermanam tapjak diýipdim. Şoň üçinem uzak ile-de gitdim. Ele salyp bilmedim. Şol dermanyň yzyna düşüp, çöl-beýewanlarda-da ýatyp turdum. Bolmady. Gojuk Mergeniň ony aljagyny-almajagyny-ha bilemok.

– Nämüçinalmaz? Il-gün bar ahyryn...

– Il-gün bardyr, ýöneolar dermany Gojuk Mergeniň dutaryna çalyşmakçy bolýalar.

– Beýle bolsa, ony... dutaryny janyndanam ileri tutýandyr öz-ä...

Gürrüň diňläp, aňk bolup oturan Aýparça gedaýyň ýüzündäki ýapynjasyny açanynam duýman galdy. Esli salymdan

soň, garşysynda oturan garry aýalyň tagmadan doly ýüzüne sereden Aýparça eýmenjek boldy. Ol mätäç aýalyň garnyny bir doýrup goýbermek üçin susagyny aldy-da, agaç tabagy nahardan dolduranda, agyr ýüz mylaýym ýylgyrды:

— Meni tanamadyň öýdýän, Aýparça? Hä? Men-ä seni tanayan.

— Tanamadym.

— Oňatja seret.

Oňa siňe-siňe garan Aýparça:

— Seretsemem, tanamadym — diýdi.

Gedaý uludan dem aldy.

— Men bir mahal seň joraňdym, Aýparça. Men ussa Haýdaryň gyzy Güljermal bolmaly, Aýparça...

Garaşmadyk habaryna tisginip, yza tesen Aýparçanyň elindäki tabak gaçyp, çorba ojaga döküldi. Gum gatyşykly çalymtyk kül asmana göterildi. Kül bilen tozan ýatyşonsoň, ýüzüni süpüren Aýparça söz diýmän, agzyny açyp oturды. Ol gözi görmeýän, gulagy eşitmeýän adama meňzedi. Aýparça şeýle ýagdaýda esli oturansoň, begenýändiginem, gynanýandygynam bilmän:

— Siňe seretseň, maralyň gözi üýtgamez ekeni! — diýdi.

— Maral nire, Aýparça, maral nire! — Güljermal ajy ýylgyryp, ýuwdundy. — Men marallyga ýetişmän, owlaklygyna hamy sypyrylan petigara boldum. — Aýparçadan jogap bolmansoň, ol gazana seredip, ýene gepledi. — Seň naharyňam harap boldy-da...

— Wah, nahar hiç-le. Nahar harap bolsa, ýañadandan ataraýmaly bolar. Seň ömrüň harap bolupdyr, Güljermal jan, ömrüň harap bolupdyr.

Kän ýyllar bäri birinji gezek öz adyny başga adamyň agzyndan eşiden Güljermal hapa boldy. Ol gözýaşyny süpürip özünü dürsänsoň:

— Dogry aýdýaň, Aýparça — diýdi. — Nahary ýañadandan ataraýmaly bolar. Ýöne, biz welin, dünýä ýañadandan inmeris. Ýañadan indermezler...

– Men näme otyryn?! – diýip, Aýparça ýerinden turdy.
– Seň geleniňi Gojuga aýdaýyn ahyryn. Hany, ýör öýe!

– Ýok! – diýen Güljermal elinden ýapyşdy welin, Aýparçanyň goşaryndan gaty ataşgir bilen tutulan ýaly boldy. – Aýtsañ, sendenemrazy bolman. Men oňa şunça ýyllap özümi tanatmadym. Indem beýtmen. Biz o dünýäde duşuşarys. O dünýäde, belkem, ähli zat tersine bolar. O dünýäde, enşalla, satarşarys. Senem mendenrazy bol, dogan. Eden günälerimem öt...

Aýparça özüni aşak goýberdi.

13

Aýparça öýe girensoň, Güljermal barada mukamça aýtmaga-da ýetişmedi: hataryň gündogar tarapynda galmagal turdy, atlar kişnedi, it üýrdi. Aýparçanyň gulagyna bolmasa, aýal maşgalanyňam sesi eşidildi. Birdenem ähli galmagal ýatdy-da, imisalalyk aralaşdy.

Öýüň işiginde aýak sesi peýda boldy-da, Baýly şägirt eňsini galdyrdy.

– Inim, ýaňky goh-galmagal nämäň alamaty bolmaly? – diýip, Gojuk Mergen salam-helikden soň sowal berdi.

– Asyl olar uzak ýoldan seni sorap gelen adamlar eken.

Ýöne ilki bilen gapydan giren Baýlynyň diýýän adamlary däl-de, Garawul aga boldy. Ol inisi bilen görşüp, Aýparçanyňam salamyny aldy-da, töre geçdi.

Gojuk Mergen obany terk edip gaýdaly bári Garawul aga inisi bilen dört-baş gezekden kân görüşmändi. Ýöne Gojuk Mergen näsaglansoň welin, gelmesini ýygjamladypdy. Bu gezek bolsa ol mukamçyny sorap, öz obasyna sowlan myhmanlara goşulyşyp, bu ýerde peýda bolupdy. Ol gelenleriň näme maksadynyň bardygyny bilenden soň, olaryň teklibini goldamak üçin bile gaýdypdy.

...Ýetmeli menziline aldyrman-ýoldurman ýeten Bagtyýar beg gümürtik gürrüň etmedi, wagtynam biderek ýitirjek bolmady. Çünki ol aqşamlap-ertirläp, gomalyp oturar ýaly özüniň

beýle gadyrly myhman hasap edilmeyändigine-de göz ýetirýärdi. Ýene bir zat Bagtyýary tizräk ýola çykmaga iteryärdi. Olam Gojuk Mergeniň ýagdaýydy. Bagtyýaryň çakyna görä, myhmansyrap, ertire-birigüne galyberse, Gojuk Mergene aýat okamaly boljak ýalydy. Niçeme suwluk ýol söküp, getiren dermanam ol mukamça nepi degerden giç hasap etdi. Ýöne Bagtyýar beýle ýagdaýdaky adam dermanyň gulagyny görkezenden diňe dutar däl, tutuş emläginem hödürlär öýtdi. Şonuň üçinem ol sypaýyçylygam etmedi, ýuwmarylajagam bolmady. Salam-helikden soň, ol gönüsinden geldi.

Gojuk Mergeniň dutaryna hyrydar çykan han-beglerem, tüçjar baýlaram kän bolupdy. Emma olar öz isleglerini sypaýyçylyk bilen, öwrüm bilen ýañzydýardylar.

Myhmanyň dileg salşyny Gojuk Mergen halady. Şol dileg asyl onuň keypinem göteren ýaly etdi. Onça ýoldan ýörite gelinmegi, sadap saply dutaryň abraýynyň çäksizdigine güwä geçýärdi. Dutar indi goja üçin hasam eziz boldy, ýüreginiň bir bölegine öwrüldi. Şonlukda, dileg dutar dileginden ýürek dilegine geçdi.

Gojuk Mergen çalarak ýylgyrdy. Birdenem onuň ýasama ýylgyryşy zym-zyýat boldy. Jeýhun bilen Hazar aralygyndaky giň sähra, belent daglar, ürgün çägeler gojanyň daşyny gurşap aldy. Olaryň depesinde mukam ýañlandy. Ol mukamyň her kakuwyna belet Jeýhunynyň suwy tolkundy, gyýçak-gyýçak dag gerişleri yraň atdy, kümüş reňkli guba çägeler ýüň süýşen ýaly bolup, belentden-pese akdy, Hazaryň yüzünde gomlar peýda boldy. Tutuş sähra sallançaga öwrülip, yranyp başlady. Şol mähnet sallançagyň perzendi bolan Gojuk Mergenem halan atyp ugrady. Sadap saply dutar läheň sallançakdaky biçak kän jemendäni hüwdülemäge durdy. Sadap saply dutar dagdan aňryk aşaýsa, bu ullakan sähra sallançagyny kim hüwdülär? Heýem, çaga hüwdüsiz oňarmy? Hüwdi sesini eşitmedik sähra çagalary göýdük bolmazmy? Ol çagalar durmuşyň ýagşysy bilen ýamanyny seljermeýän, ajysy bilen süýjüsine parh goýmaýan bolup ýetişmezlermi? «Sallançak mukamyny» diňlemedik sähra çagalary uzak hem agyr ýola ak patasyz ugran näumyt adamlara meňzemezmi? Sadap saply dutar bolmasa, sähra adamlary kime uýsun, kime bil baglasyn?

Gojuk Mergen myhmanlaryna duýdyрмаýandyryn öýdüp, assyrynlyk bilen dula göz aýlady. Haly çuwalyň gölüne bir gulagyny diräp duran dutar gojanyň gözüne şol göle gulagyndan daňlan ýaly bolup, göl hem türkmen sährasyna meňzäp göründi. Mukamçy, iň bolmanda, hyýalynda göl bilen dutaryň baglanyşygyny bozмага synanyşdy. Emma başarmady. Dutar aýrylsa, gölüň görki gaçdy, göl aýrylsa, dutar öz dutarlygyny, gymmatyny ýitirdi.

Esasy şert aýdylan badyna myhmana minnetdarlyk gujagyny açmaly näsagyň doňan ýaly bolup oturmagy Bagtyýary aňk etdi. «Ýok, bu gojanyň akylyna zeper ýetendir. Ýogsam...» Bagtyýar goltugyna elini sokdy. Ol dermany görkezeneinem az gören ýaly:

– Şuň içinde, azyndan on ýyl ömür bar, baqşy! – diýdi.

Şondan soň-a, akly ýerindäki adam gepläýmelidi.

Gojuk Mergenden güýç-kuwwat daşlaşanam bolsa, akyl-huş daşlaşmandy. Bolsa-da, ol geplemedi. «Bä, bu myhman jan satmaga gelen bolup çykdy-how! Bu nä gep boldy? Akyldarlar-a başgarak aýdan ekenler: «Magtymguly, girseň jan bazaryna, jan satan görmersiň, jan alan geler». Mukamçy geplemese-de, şu mahala çenli dyman Garawul aga mundan artyk takat edip bilmedi:

– Geple ahyryn, Gojuk!

Garawul aga inisiniň geplemegini isleýärdi, ony nähili gepletjek bolýanam düşnükli di.

– Dutary çalyşmalymy? – diýip, Gojuk Mergen içinden gaýtalan soragyny daşyna çykardy.

– Ýogsam näme? Ýogsam näme!..

Garawul aganyň uzyn jogabynyň başky, taýly gezek gaýtalan iki sözünden özgesini Gojuk Mergen eşitmedi. Ol öz içki dünýäsine girdi. «Ýogsam näme?» diýýär. Goja geçmişe göz aýlady. Gün-güzeran dolamak kyn toprakda-da toýam bolýardy, şagalaňam. Gojuk Mergen ol toýlara kän gatnaşypdy, gelin-gyzlaryň, çagalaryň görküne guwanypdy. Ajysy hem bar durmuşyň azajyk süýjüsiniňem beýle tagamlydygyna goja haýranlar galdypdy. Durmuşa, ýaşayşa bolan höwes, isleg hut şu gün, jan dawasy, jan söwdasy edilýän pursatda oýanan ýaly boldy. Ol adamlaryň, topragyň gadyryny, gymmatyny hut şu gün bildi. Ol

ölümünden gorkmady-da, gözel dünýä bilen, adamlar bilen, Garagum bilen hoşlaşjagyndan, olardan ebedilik daşlaşjagyndan howpurgady.

Gojuk Mergen özüni şu mahala çenli ömrüň manysyna düşünmedik, oňa parham goýmadyk adam hasap etdi. Indiden soň ýaşasa, ol ömrüň her sagadynyň, her deminiň gadyryny biljekdi, indiden soň ýaşasa şol ömrüň birje pursadynam ýeke geçirmez, adamlaryň ýüzlerine sereder, guwanar, gülşer, bile ýaşalyan ömrüň aňyrsynyň çäklidiginem asla, ýadyndan çykarmaz.

Içki dünýäsinde gopan harasat gojanyň hyýalyny üýtgetdi. Şondan soň ol gulagy açylan ýaly bolup, häliden bäri, bagryny paralap gepläp oturan agasynyň sesini eşidip başlady.

— ... Janyň sag bolsa, başga dutar çalyberersiň-dä. Hemmesem bir agaçdyr-da...

Garawul aganyň aýdýanlaram, bir tarapdan, dogrudy. Ýöne ol meselede Gojuk Mergeniň öz kesgitlemesi bardy. Onuň dutary ýöne agaçdan ýasalan gural däldi. Ol dutar halkyň ynamyndan gapaklanyp, iliň umydy bilen perdelenendi, kirişleri bolsa, adamlaryň kalbyndaky arzuwdan ýasalandy. Halkyň ynamyny, iliň umydy, adamlaryň ýüregini öz bähbidine çalyşýan adam ozal-ahyr baýnamaly дәl. Mert adamlar halkyň ynamyny gazanmak üçin jan berýärler, namartlar bolsa, öz jany üçin halkyň ynamyny satýarlar.

Gojuk Mergeniň şu mahal näme pikir edýänini Garawul aga bilmeyärdi. Şonuň üçinem ol öz tutanyndan dänmeyärdi, janygýardy:

— Bir eneden süýt emdik, Gojuk. Ikimizem bir atanyň balasy. Sen şu mahala çenli öz diýeniňden dänmediň. Ini bolup, aga pendini almadyň. Iň soňky gezek, ýeke gezek meň sözümi ýykma, inim. Megerem, şu meň iň soňky haýyşym bolar. Aýparça-da rehimiň insin, inim. Bäş gün soň ýüzüne garap oturanyňam bagt дәlmi?

Gojuk Mergeniň diňe bir Aýparça дәl, başga-da kән-kән adamlara rehimi inýärdi, şolardan aýrylyşjagyna gyýylyardy. Şeýdip, agyr aladanyň astynda oturan gojanyň birden ýüregi jigläp gitdi. Ol geçmişe dolandy. Owaz ýasaýan iki sany kiriş bolsa-da, Gojuk Mergeniň tutuş göwresi saza öwrülen ýalydy.

Mukam, bir tarapdan, adamlaryň aňyna gulak arkaly aralaşsa, onuň başga bir jadylaýjy güýji dutara seredip duran adamlaryň gözlerine baryp girýärdi.

Gojuk Mergen gaşlaryny bürjeşdirýärdi, eginleri bilen de-girmen üweýän ýaly edýärdi. Ol sazy nepis tardan çykarman, agyr bir labyryň astyndaky çeşmeden ummasyz güýç sarp edip, çekip alýan ýaly azap çekýärdi, hem hasratly, hem lez-zetli görgi görýärdi, janygýardy, derleýärdi. Mukam diňleýän adamlaryň köpüsiniň ýagdaýam onuňkydan üýtgeşik däldi.

Tutuş sähra «Sallançak mukamyna» doldy, tutuş Garagum sazyň gudraty bilen sallançak bolup yrandy. Adamlar bolsa özlerini şol sallançakdaky çaga ýaly duýdular. Saz sallançagy üwredi, sallançak adamlary üwredi. Netijede, sallançagyň badyna, sazyň güýjüne adamlaryň ýüreklerinde bar bolan ýamanlyk, görüplik, hötjetlik... saz süzgüjinden geçip gitdi. Adamlaryň ýüreginde diňe adamçylyk galdy.

Gojuk Mergen töwerege göz aýlady. Şonda adamlar sallan-çakdan düşüp-düşüp, pytraşyp gitdiler. Olar ýuwaş-ýuwaşdan akja dänä öwrüldiler. Ol däneler ýagyş ýagansoň gögermelidi, ösmelidi, köpelmelidi. Emma gara ýer darka-darka ýarylýar-da, aýylganç jaýrykdan ullakan gara towuk çykýar. Ol aç, biçak aç. Gara towuk iki tarapa alakjap, aýagalgygyna däne çokýar. Saklanyp bilmedik Gojuk Mergen pyşyrdaýar: «Gara ýer bir aç towukdyr, adam ogly däneler...»

...Saz tamam bolýar. Ymyklymy? Adamlar näder? Gara-gum näder?

Ýaşamak nähili süýji ekeni! Yzaly-agyryly bolsa-da, ada-myň ömür bilen hoşlaşmak höwesi ýok. Şol süýjülige bol-an isleg, ýüregi aglap dursa-da, daşyndan syr bildirmezlige çalyşýan agasynyň ýalbaryşy, Aýparçanyň sedasyz agysy, er-tirki güne ýetmäge bolan höwes ýaşulyny oýlandyrýar.

Garawul aga «ýüregi daş ýaly» diýilýän adamlardandy. Az-küş zat üçin onuň şol «daşlykdan» ýumşajak gümany ýok-dy. Emma doganyň adama beýle golaý bolýandygyna şunça ýaşap akyl ýetirmedik Garawul şu mahal, inisiniň ölümi bilen ömrüniň söwdasy edilýän pursat düşünişip galdy. Ak sakgally Gojuk Mergen onuň gözüne ak bäbek, neresse çaga bolup görüldi, oňa rehimi indi, halyna ýüregi gyýyldy. Ol ýüregini

bire baglap, ýerinden turdy-da, sadap saply dutary eline aldy, iki ädimlik ýolda gaçyp döwläýmeginden howatyr edýän ýaly ony mäkäm tutup, Bagtyýara uzatdy.

Bagtyýar harydyny gerekletjek bolýan ýaly, dutary eline alandan soňam, esli mahal geçirip, dermany Garawula berdi.

Gojuk Mergen Bagtyýaryňam, agasynyňam hereketini görmedi. Ol dutaryň çuwardan aýrylanyna, kesekiniň eline geçenine seretmejek bolup, başyny aşak egip otyrdy. Ol ýöne içki dünýäsinde bir hasasadyň gopandygyny bildi. Onuň ýüregi agzyndan çykyp, göwresi boşap galan ýaly boldy. Gyssagy özi bilen bolup, alys ýola ugraýan myhmanyň öý eýesine uzak ömür, rowaçlyk arzuw edýäninem goja eşitmedi. Ol Garawul aganyň dermanly gutujygy özüne uzadanyňam duýmady.

Sadap saply dutar aňrýsy çäklije wagtdan dagdan aňryk geçýär-di, gaýdybam onuň öz dogduk sährasyna dolanjak gümany ýokdy.

Sadap saply dutara şu mahal dil bitäýse, näme diýerkä? Gojuk Mergene, ýasalan gününden bäri hyzmat eden adam-syna alkyş aýdarmydy, gargyş edermidi?

Dutar saz etmek üçin döredilen gural. Ol tä döwölüp, ýok bolýança, diline düşüňänler üçin owaz döretmeli. Sadap saply dutar indiden beýläk haýsy dilde geplärkä? Haýsy topragyň tarypyny ýetirerkä?

Jeýhun bilen Hazar aralygynda ýaşayan sada adamlara indi kim medet berer? Olaryň ertirki güne bolan arzuwy, ynanjy dagdan aňrak aşyrylsa, olar nädip ýaşarlar?

Mukamçynyň elinde tutup oturdan jadyly gutujygy adama on ýyl ömür bagyş edýärmiş. On ýyl ömür! Şonça mahalyň dowamynda Gojuk Mergen nijeme oňatlyklar görer!

Goňşy öýde ýap-ýaňy çaga dünýä indi. Onuň başujunda «Sallançak mukamy» çalynmasa, çaganyň ömri nähili başlanar? Diňe oňa gezek gelende dutaryny satyp goýberen adamy neresse çaganyň gargyşy çökermezmi? Gojuk Mergene indiden beýläk näçe sany çaga nälet okarka?

Goja şol hakda oýlandy.

Birdenem gojanyň beýnisine «Sallançak mukamy» doldy. Gojuk Mergeniň ýüreginiň doňy çözüldi. Türkmen sährasynda gezip ýören akmaýa bilen akja köşek peýda boldy. Dag

tarapdan gelen gara tüweleý akja köşegiň daşyna perde bolup aýlandy-da, ony asmana göterdi. Akja köşek enesinden dalda isläp, ejiz aýajyklaryny patanaklatdy. Emma akmaýa — akylyndan azaşana meňzän akmaýa aýagynyň aşagyna düşen bir desse ota hyrydar bolup, köşegine ünsem bermedi. Akja köşek gara tüweleý bilen garyşyp, dag tarapda ýitirim boldy.

Gojuk Mergen elindäki guty hakda oýlandy. Gutynyň içindäki dermany agzyna salaýanda-da, bokurdagyndan geçmejekdigine ol ynandy, çuwala tarap seretdi. Çuwalyň ýüzünde türkmen sährasynyň baharyna meňzeş göller görüldi. Ýöne ol baharyň jadyly tarypçysynyň welin, ýeri garalyp durdy. Bahar indi bilbilsiz sowulmaly bahardy.

— Hany dutar?! — diýip, goja gözlerini petretti.

Jogaba-da garaşmadyk Gojuk Mergen öýden çykanda, daş işikde aýak çekmeli boldy. Daşarda baş-alty sany adam bardy. Olaryň hemmesi, şol sanda Baýly şägirdem, niredendir bir ýerden peýda bolan gara ýapynjaly gedaý aýalam, obanyň uly-kiçi ýaşajyly hem eýýäm atlanyp, ugramaga häzirlenen Bagtyýar bege sessiz seredip durdylar.

Adamlaryň näme üçin ýygnanandyklaryna mukamçy düşüldi.

— Saklan, myhman! Duraweriň! — diýip, goja gygyrды hemem içi dermanly gutyny olara tarap zyňyp goýberdi.

— Munyňzy alyň-da, dutary goýup gidiň! — Gojanyň iň soňky deminde, ähli güýjüni jemläp gygyran ýiti sesi tutuş sährany dolduran ýaly boldy. Adamlaryň gözüne ýaş aýlandy. Gojuk Mergen Bagtyýaryň ýanyna ýetip bilmän ýykyldy.

Atynyň öňünde ömür bilen ölümiň arasyndaky iň soňky pursady başdan geçirip ýatan goja Bagtyýar begi düýrükdirdi. Ol towsup eýerden düşdi-de, sadap saply dutary gojanyň eline berdi.

Gojuk Mergen bir zat diýjek boldy. Ýöne tamam bolan ömür pursady diline badak saldy. Ol ýerinden turjak bolýana meňzäp, düşnüksiz hereket bilen dutaryna ýapypşdy, ýöne çal kelle dutar bilen bile topragy ýassyk edinmeli boldy. Şol mahal öwsen sähra şemaly hoşlaşýan ýaly bolup, mukamçynyň aksowult ýüzüniň ýaryny örtüp duran sakgalyny emay bilen sypap geçdi.

*Aşgabat—Moskwa,
1973—2012.*

OGUL

Powest

*Kakajan Açylowa
bagyslanýar.*

Yetmiş ýaşy mazaly arka atandygy görnüp duranam bolsa, entek daýanykly, yöne eli uzyn hasaly, üst-başy tämiz Gyzdurdy ene şäheriň uly hem arassa köçesiniň ýanyodasyndan dogumly ädimläp barýardy. Üns bilen seretseň, onuň çep aýagyňyň üstüne biraz ýemseyändigini hem bildirýärdi. Öz arzuw-hyýalaryna, içki pikirlerine gümra hem keýpiçag garry, bir zatlara begenýän ýaly, dodaklaryny münküldedýär, çalarak ýylgyraýýaram, iş-aladasy bilen geçip barýan nätanış adamlara-da, olar üns bermeselerem, begençli seredýär. Ädim urşundan, hereketinden çen tutsaň, ol bir ýere howlugýana meňzeýär. Birdenem ol soňky gabat gelen ýaş ýigidi ýolundan saklaýar. Ýaş ýigit golaýdaky kaşan jaýa tarap elini salgaýar. Oňa hereketi bilen minnetdarlyk bildiren garry ýoluny dowam edýär.

Gyzdurdy ene ýüzüne «Geologiýa — gözleg işleri» diýlip ýazylan jaýa girip gitdi. Ol gapyda oturan nobatça-da üns bermän, ondan girmäge rugsadam soraman, aňyrlıgyna ýöräberdi. Gözi äýnekli, inçeden uzyn ýaşuly nobatçy, eli hasaly garrynyň zyzndan ýerinden turup seretdi-de, baş ýaýkady: «Rugsat-beýlekem soranog-aýt. Kimiň ýanyna barjagynam aýdanok. Edil özi bu ýeriň hojaýyny ýaly. Garry aýaly yzyna gaýtarmagam uslyp däl».

Ol uzyn zal bilen gidip barşyna, ýene bir öňünden çykandan barjak yeriniň salgysyny alansoň, «Başlygyň kabulha-

nasy» diýlip ýazylan mähnet gapyny zordan açyp, içerik girdi. Başlygyň kömekçisi, görmegeý ýaş gyz, gelene geň galyp seretdi.

Kempir onuň geň galyşyna pitiwa-da etmän, sowal berdi:

– Başlyk bamy?

– Bar – diýip jogap gaýtaran gyz, endik bolup giden hereketine görä, uly gapa tarap ýüzüni öwürdi.

Gyzdurdy ene seredilen tarapa ýönelende, ýerinden haýdap turan gyz kempiriň ýoluna böwet boldy.

– Gelen badyňa ýüzügra kürsöp giribermek bolanok, garry – diýip, beýle owadan hem näzik sypatlydan garaşylmajak haýbatly hem gödek ses bilen geplän gyz örän kesgitli aýtdy.

– Başlygyň ýanynda adam bar.

– Bolanda näme? – diýip, ýagdaýy öz islegi bilen ölçeýän Gyzdurdy ene çyny bilen geňirgendi.

– O nähili gep boldy? – diýip, huzura gelenlerden henize çenli beýle söz eşidip görmedik gyz garrydanam beter geňirgendi.

– Her çem gelen kürsöp giriberse, Garagul Baýramdurdyýewiçiň döwletiň işini etmäge mümkinçiligem bolmaz.

– Men çem gelen işsiz däl...

Daşyndan göräýmäge sadadan-sada oba garrysynyň dogumly-dogumly gepleýşi gyzy öňkülerindenem has beter geňirgenmäge mejbur etdi.

– Bu gapydan işsiz adam gelenok. Öňi bilen-ä, siz kimdigiňizi, nireden, näme mesele bilen gelendigiňizi aýtmaly. Onsoň, girmäge rugsat soramaly. Menem iş otagyna girip, kimiň, näme üçin huzura gelendigini aýdyp, başlygyň sizi kabul etjegini, etmejegini bilip çykmaly. Düzgün şeýle.

– Başlyk diýilýän adam başlyk däl adamlary kabul etmek üçin başlyk bolup oturandyr-a?

Garrynyň özünden rüstem geljek bolýana meňzeýşi gyza hasam ýaramadymy-nämemi, ol gelene tarap seretmän gepledi.

– Onuň adamlary kabul etmekden başga-da mün aladasy bar, daýza. Başlyk häzir zerur bir meseläni çözyär. Belkem, siziň meseläňiz orunbasarlaryň ýa-da olardanam kiçiräkleriň çözüp biljek meselesidir.

– Ýok, meň meseläm diňe iň uly başlyga aýdylmaly mesele.

Garrynyň ýan bermejekdigine ymykly göz ýetiren gyz ýaňsylaýan ýaly äheň bilen geplese-de:

– Beýle uly meseläňiz bar bolsa, garaşyň! – diýmäge mejbur boldy. – Garaşyň! Kimdigiňizi, nireden, näme üçin geleniňizem aýdyň!

– Men Aşgabatdyň etegindäki obadan geldim, gyzym... Maňa Gyzdurdy ene diýýäler.

– Aşgabatdanam bolsaň, Gyzdurdy ene diýselerem, barybir, garaşmaly bolar. Garaşyň. Düzgün şeýle...

Aýdan sözlerinden soň, göz-açyp ýumasy salymda ýaşlygyndan, görkünden jyda düşüp, bigörk bir aýal maşgala öwrülen kömekçä nazary bilen ýakymсыz jogap iberen Gyzdurdy ene, ýüzüne dermatin örtülen diwanda aýak epdi. «Garaşyň» diýýä. Men kyrk ýyllap garaşdym ahyryn, garagöz. Kyrk ýyl bäri! Şonam az görýäňmi sen?»

Uly edaranyň başlygynyň gapysynda oturan gyzyň ýakymсыz jogaby Gyzdurdy enäni kyrk ýyldanam gowrak wagt mundan ozalky bolan wakany, belkem, müň birinji gezek ýatlamağa mejbur etdi: Aşşam ýalňyz perzendiniň doglan gününü bellemäge çagyrylan myhmanlary ugradan Gyzdurdy bilen Orazly taýly gezek çaganyň başyndan sypaýar. Gyzdurdy: «Ine, Atamerdan jan, bu gün baş ýaşyň doldy. Myhmanlar saňa näçe gowulyk arzuw etdiler. Şol arzuwlar hasyl bolsun!» «Ýene iki ýyldan birinji synpa okuwa gidersiň. Ilkinji gün seni mekdebe özüm ugradaryn!» diýip, Orazly hem iki ýyldan soň bolmaly dabarany öňünden ýatlaýar. «Ýatar wagtyňam boldy, Atamerdan jan. Sen ukla, menem gap-gaçlary ýuwuşdyraýyn» diýen ene çagany öz krowatynda ýatyrýar.

Gijäniň birmahaly ýer titreyär. Jaýyň üsti aşak çökýär. Apy-tupan, goh-galmagal, perýat, alagaraňkylyk. Ölmän abat galanlar ýaralananlara, kesek astynda galanlara hossarlyk etmäge howlugýarlar. Gyzdurdynyň özi bir aýagyny döwdürüp, ölmän sypýar, adamsy welin kesek astynda galýar. Ol aýagyny tutup uwlap ýatyrka «Atamerdan nirede? Atamerdany tapyň!»

diýip gygyrýar. Aman galan Atamerdany goltuklap göterip baryan uzyn donlумы ýa-da halatly halas edijiniň ýanyndaky eli kagyzyly biri «Oglanyň ady näme?» diýip gygyrýar. Gyzdurdy agyly ses bilen «Atamerdan Orazly» diýip jogap berýär. Halas edijilerem, Atamerdanam garaňkylyga siňip gözden ýitýärler. Gyzdurdy adamsynyň heläk bolandygyny ertir, Gün doganson, kesek astyndan onuň jesedi tapylanda, bilip galýar.

Wagt geçdi, döwlen eller, aýaklar seýiklendi, ýykylan jaýlar dikeldildi. Emma Atamerdan tapylmady. Wagt geçdi, ýürek ýaralary-da az-kem bitişdi, jiger awusy köşeşdi. Emma Atamerdan tapylmady. Çagalar hem-de ýetimler öýlerinden gelen onlarça jogap hatlary-da Gyzdurdyny hoş habar bilen begendirmedi. Emma aradan on, ýigirmi, otuz ýyl geçse-de, Gyzdurdy umytdan el üzmedi. Başda Gyzdurdy gelin, soňrak Gyzdurdy daýza, ahyrda-da Gyzdurdy ene bolup, garrylyk ýaşyna ýetenden soň, onuň arzuwy hasyl boldy. Ene öz ýiten perzendine ýolda-yzda, toýda-märekede däl-de, gazet sahypasynda sataşdy. «Ýer titremesiniň çagasy» diýen sözbaşy bilen çap edilen makalanyň arasynda ýerleşdirilen ullakan suratdaky göze gözi kaklyşan enäniň kalbynda uzak Nebitdagda burawçy bolup işleýäniň öz perzendi däl bolaymagyna hiç hili şübhe döremedi. Enäniň enelik ýüregi Atamerdany Atamerdan diýip kabul etdi. Ene ýüregi tassyklanyndan soň, ol meseläniň neneňsidigini anyklamak üçin gaýry derňew, şaýat gerek däldi. Suratnyň aşagyna «Atamerdan Orazow» diýlip ýazylandy. Atamerdan hem Aman, Ata, Aşyr ýaly türkmenlerde häli-şindi gabat gelip duran at däldi. Ýöne ol Orazow däl-de, Orazlyýew bolmalydy. Gyzdurdy ene kem ýazylan iki harpy-da gyssagarada hem ahyrzamana gopandaky aljyraňňylykda goýberilen säwlik hasap etdi. Şoňa görä-de garry ene ol ýalňyş üçin hiç kimi günertlejegem bolmady. Gaýtam, çagasyny ekläp-saklap, ile goşanlara öz ýanyndan alkyş okady. Şol adamlar bolmadyk bolsa, Atamerdanam ýüzlerçe çaga ýaly, kerpijiň astynda galardy.

Ýatlama bilen göwni aram tapan Gyzdurdy ene öz aladasy bilen gümra bolup oturan, henizem öňki owadanlygyna

dolanmadyk, gyza alarylyp seretdi. «Sen, garagöz, meň gören aýy günlemmiň ýüzden birinem görme. Alnyňda diňe gowulyk bolsun. Ýöne sen kyrk ýyl bäri gözlenen ýeke perzendime sataşmaly ýoluma böwet bolmaly däl ahyryn. Men ony kyrk ýyllap gözledim...» Garry ýene geçmişini ýatlaýar: Gyzdurdy otuz ýaşlarynda. Haýsydyr bir şäherde otludan düşensoň, ol başga zada üns bermän, göni çagalar öýüni gözläp tapýar. Oňa Atamyrat, Atagurban, Atadurdy atly, Orazow, Orazgulyýew familiýaly birnäçe oglan görkezýärler. Olaryň hiç haýsynyňam özüniňki dældigini Gyzdurdy bir bakýşda saýgarýar...

Ýollar. Ýodalar. Köçeler. Ýanyodalar... Gyzdurdy kyrk ýaşlarynda. Haýsydyr bir etrap merkezinde awtobusdan düşensoň, ol gelen ýeriniň çagalar öýüne barýar. Ýene şol öňki ýatlamadaky ýagdaý gaýtalanýar... Otlynyň, awtobuslaryň tigirleri ýol külterleýär. Gyzdurdy otluda. Gyzdurdy awtobusda. Gyzdurdy kä ýük maşynynyň kabinasynda, kä sandygynda, kä pyýada. Hemişe, hemme ýerde-de Atamerdanyň keşbi onuň göz önünde. Emma ondan derek tapylanok...

Gyzdurdy bir çagalar öýüniň derwezesinden girende, eýýäm on-on iki ýaşly Atamerdana sataşýar. Oglanyň bedeni berdaşlanyp, ýigit çykyberenem bolsa, ýüzi, esasanam, gara gözleri üýtgemändir. Özüni bagty çüwen hasaplan ene ogluna tarap atylýar. Emma iki ädim aralyk galanda, Gyzdurdy aýagy duşaklanan ýaly bolup doňup galýar. Atamerdana meňzeş oglanyň ýüzi başga bir oglanyň ýüzüne öwrülýär. Der basyp ysgyndan gaçan ene özüni sekä goýberýär. Enäniň zordan oturanyny görensoň, terbiýeçi aýallaryň biri bir bulgur suw alyp, oňa tarap ylgaýar. «Bir zadyňy ogurlatdyňmy, aldyrdyňmy, daýza?» Gyzdurdy tassyklap baş atýar: «Men ýüregimi aldyrdym, ýüregimi!» Mana oňly düşünmedik terbiýeçi egnini gysýar...

Keýpsiz Gyzdurdy mekdebiň sport meýdançasynda oýnap ýören oglan-gyzlary esli salym synlap duransoň, öz-özüne «Atamerdan ýok» diýip pyşyrdaýar, gulagynda bolsa «Eje, men bar. Gözläber. Taparsyň. Men bar» diýen ses ýaňlanýar.

«Gözüm görmesini, aýagym ädilmesini goýýança gözlärim, balam!»

...Başlygyň huzuryna garaşyp oturan Gyzdurdy ene torbasyndaky baş-alty sany gazetiň birini çykarýar-da, eli kaskaly, işçi eşiğindäki ýigidiň keşbini synlaýar. Suratnyň aşagyna «Burawçy Atamerdan Orazow» diýlip ýazylypdyr. Suratny synlaýan garrynyň ýüzi göz-görtele ýaşarana meňzedi. Hekgerilip oturan enäniň, garran bedenine täze güýç goşulan ýaly bolýandygy kesesindenem bildirýärdi.

Kän garaşdyran gapy ahyr açyldy. Gyzdurdy ene başlygyň ýanynda gaty uzak oturyp çykyp giden adamy, elbetde, nägile nazary bilen ugratdy. Ýerinden turanda, ondan öňürti gapa baran kömekçi gyz: «Duruň!» diýip, içerik girdi-de, işigi aňrsyndan ýapdy. Edilen hereketden nägile garry: «Men ýene garaşmaly!» diýip pyşyrdady.

Kömekçi gyz çykdy-da, gapyny açyp berdi:

— Indi giräýiň, Gyzdurdy ene! — diýip, garra ýylgyryp seretdi. Ýaňy görkünü ýitiren gyz Gyzdurdy enäniň gözüne ýene öňki gözel görnüşinde göründi.

«Häliden şeý diýmelidiň-dä, gara göz!» Enäniň ýüzi ýagtyldy.

Giň kabinetiň töründäki mähnet stoluň başynda keypsiz oturan garamurt adam, salam-a berse berdi welin, geleni sowuk-sala garşyлаýandygyny ýaşyryp bilmedi. Eli gazetli Gyzdurdy ene oňa golaýlansoň:

— Kyrk ýyl mundan ozal Aşgabatda ýer titredi. Biziň obamyzam şähere egin diräp otyrды — diýip habaryna başlady...

Gyzdurdy enäniň elindäki gazet garamurt başlygyň eline geçýär. Ol Atamerdanyň suratyny baş ýaýkap synlansoň, derrew ýerinden turup, kempiri gutlaýar, elini gysýar.

— Bu gaty seýrek gabat gelyän, belkem düýpden bolmaýan täsin waka, ene. Ýöne, Atamerdan bilen duşuşmak üçin üç gün-ä garaşmaly bolarsyň.

Garaşylmadyk habara enäniň gözleri petredi.

— Aýdýan gepiň manysyna özün beri düşünýäňmi?! — diýip, ene ör-gökden geldi. Birdenem ol başlygyň agzyndan

çykan sözleriň manysyna ters düşünendirin öýtdi. – Heý, ýene üç günläbem garaşyp bolarmy? Men oňa çydaman, garagözüm, çydaman. Men ozal garaşma kemini goýmadym...

– Kyrk ýyl garaşypsyň, ene, ýene üç gün çydamaly bolarsyň.

– Ol bolmaz, oglum! Sen meň ýagdaýyma düşün...

– Menem adam, ene. Men siziň ýagdaýyňyza gaty gowy düşünýän welin...

– Onda näme?

– Atamerdanyň işleýän ýeri bu ýerden iki ýüz elli kilometr. Tä baryançaňam aňnat-aňnat alaňlar, çägelik, ýol-ýoda ýok. Men beýle uly şatlygyň şanyňa sizi yük maşyny bilenem ugradyp bilerdim. Ýeňil maşyn o ýollara ýaranok. Ýöne, daýza, dogrymy aýtsam, siz o ýola çydamarsyňyz. Özüm-ä, ýaňy kyrkdan geçdim welin, zerur iş bilen şol ýere gitmeli bolsamam, öňünden ýaýdanyberýän...

Esli salym dyman garry ýüregindäkini daşyna çykardy.

– Men, ynansaň, garagöz, Atamerdan janyň ýanyňa eltýän ýolda ölmäge-de razy...

Garamurt başlyk, näme üçindir, sag eliniň süýem barmany bilen stoly pitiklemäge başlady.

– Men oňa ynanýan, ene. Ýöne, bolmasyz bir iş bolaýsa, sizi yük maşynyna ataryp, şol agyr ýola ugradanym üçin türmä girmeli boljakdygyma-da ynanýan. Mende-de entek aýak üstüne galmadyk, öý-işikli bolmadyk ogul-gyz bar...

– Onda men näme etmeli, garagöz?

– Garagözüňde saňa kanagat et diýmekden başga gep ýok, daýza...

– Daş etsin welin, ogluň-gyzyň bar bolsa, özüni meň ýerimde goýup gör...

– Ol hakda oýlanýan, ene. Ýöne meseläni desbi-dähil çözer ýaly çykalga ýok mende. Üç günden Atamerdanyň topary nobatçylygy gutaryp gelmeli. Ene, gitmekden garaşmak amatly bolar. Gül ýaly myhmanhanamyz bar. Günde üç wagtyna mugt naharam bereli. Myhmanhanada bolmak isleme-seňem, men sizi öz öýüme äkideýin.

– Men, dünýäm, tutuş ömrümi şoňa garaşyp geçirdim ahyryn...

Gapydan giren çypar sary adam başlyk bilen enäniň gürrüňiniň arasyny böldi. Gelen adam rus dilinde gepledi. Gyzdurdy ene onuň ýeke sözüne düşünmese-de, ýakymly habar getirmändigini aňdy, gep derwaýys bir mesele hakynda gidýän ýalydy. Sebäbi saryýagyzy ýigidiň habaryny diňlän başlyk, ilki-hä ýumrugyny bat bilen stola urdy, soňam aşakydodagyny dişläp, ahmyr bilen baş ýaýkady. Ol esli salym bir nokada seredip oturansoňam, telefon trubkasyny galdyrdy-da, sojap-sojap gepledi.

– On altynja gaty gyssagly halda generator ýetirmesek, iş togtapdyr, ... başga çykalga ýok. Diňe dikuçar... hany, gepi köpeltmäli-le. Men seň dikuçaryň bilen saýgak awlamağa gitjek däl ahyryn. Gerekmi – etmeli. Gaýry çykalga ýok. Gep gutardy.

Gyzdurdy ene kä pessaý, kä gaty, kä türkmençe, kä rusça goşulyp aýdylan sözleriň manysyna azda-kände düşünse-de, «dünýäniň iň derwaýys meselesi» bolan öz işiniň ikinji derejeli işe öwürlip baryandygynyň manysyna welin düşünmedi, düşünjigem bolmady. «Bu adamlarň ýüregi daşdanmyka, demirdenmikä? Bularda rehim-şepagat ýokmuka?»

Öz meselesi unudylandyr öýtmek bilen, Gyzdurdy ene ýalňyşan eken. Başlyk bir zatlar diýişdirdi welin, dawa-jenjel, galmagaldan ýaňa saryýagyzydan «gyzylýagyza» öwürülen ýigit birden özüne gelen ýaly boldy-da, Gyzdurdy enäniň ýanyna bardy, ýylgyryp, elini uzatdy, bir zatlar diýişdirdi. Hoş habar, ýakymly sözler düşünmeýän diliňde aýdylsa-da, hem düşnükli, hem ýakymly bolýar eken.

Saryýagyzy ýigit, birdenem çalgırt türkmençeledi:

– Atamerdan bagtli adam, mama, bagtli adam!

– Atamerdan jandanam beter men bagtly, guzym, men bagtly! – Garry özüniň batlydygyny hasam düşnükli etjek bolýan ýaly ýyrş-ýyrş ýylgyrdy, içinden bolsa söz bilen aýdanlaryny delilleşdirdi: «Atamerdan jan-a, ýer yrananda,

ümedüşmez çagady. Şoň üçinem ol akyly ýetensoňam, ejesini kerpijiň aşagynda galandyr öýdüp, şu mahala çenli, belkem, umytsyz ýaşandyr. Men bolsam, oň diri galanyny öz gözüm bilen görüpdim ahyryn. Iň ýamany, umytlykaň maňlaýyň açylmazlygy eken...»

Saryýagyz ýigit çykyp gidensoňam, esli salym keýpsiz halda dymyp oturan garamurt başlyk, birdenem çalaja ýylgyrды-da, Gyzdurda ýüzlendi:

– Siz gorkman, dikuçara münüp bilermisiňiz?

– Seň dikuçar diýýäniň şahly uçarmy?

– Hawa.

Ilki näme üçin beýle sowalyň berilmeginiň manysyny çaklamadyk Gyzdurdy ene:

– Wah, men ýerde-de hasa bilen ýöreýän ahyryn, garagöz – diýdi.

– Ýogsam, ogluň bilen şu gün duşuraýjakdym. Barybir, biz ol ýere dikuçar ýollamaly bolduk. Garaşylmadyk ýerden. Bir sagat çemesi wagtyň içinde eltip taşlardy öz-ä.

– Oglumyň ýanyna ýetirjegini bilsem, dikuçar däl, her zadyň üstüne münmäge-derazy.

Başlygyň öňündäki telefon jyrlady. Gepleşigiň arasynda Atamerdanyň adynyň tutulanyny eşiden ene depesinden dabanyňa çenli tutuş gulaga öwrülen göwresini başlyga tarap öwürdi...

Trubkanyň agzyny bir eli bilen tutan başlyk Gyzdurdy enä ýylgyryp garady-da, şeýle bir ýakymly, şeýle bir islenilýän habar aýtdy welin, yerinden zöwwe galan garrynyň tolgunmakdan ýaña aýaklarynyň ysgyny gaçan ýaly boldy.

– Seni ogluň bilen gepleşdirjigem, ene. Azajyk garaş. Häzir ony telefona çagyrlarlar. – Başlyk jaýyň içini ýañlandyryp gygyrды. – Gutlaýan, Atamerdan! Seň ejeň tapyldy. Aşgabatdan ýörite gelipdir. Meň ýanymda otyr. Sen oňa meňzäbem dursuň. Ynha, baranda özüňem meň aýdýanymy tassyklarsyň.

Gyzdurdy ene tekepbir görnüşe girdi: «Meň oglum bolsa, elbetde, maňa meňzär-dä!»

Ene gyssansa-da, oňa trubkany beräýmän, Atamerdan bilen başlygyň özi gepleşigini dowam etdi.

— ... Generator eltmeli dikuçar bilen ýanyňa iberýän. Toý şaýyňy tutuber. Ýöne bu hoş habary kimiň öňürti buşlandygyny welin unutmagyn.

Bu zamanaň adamlarynyň tapbilmezdiklerini! Enesi-hä oglunyň sesini eşitmek isläp elewräp dur. Ol bolsa toýpaýyň aladasyny edýär...

Trubka garra tarap uzady.

— Hany gepleş!

Garrynyň eli öňe uzanam bolsa, sandyraýan barmaklary diýen etmejek boldy. Trubkanyň gulaga tutulýan ýeri onuň kä ýaňagyna degdi, kä maňlaýynda oýnady. Telefonda «Alo?» diýen ses ýaňlandy...

— Balam, Atamerdan ja-an! — diýen agy hem şatlyk gatşykly inçejik ses jaýy doldurdy. Eneli-ogluň kyrk ýyldan soňky ilkinji gepleşigi şonuň bilenem tamamlandy. Trubka garrynyň elinden gaçdy. Ol özüni oturgyja goýberensoň, zordan ýykylyman saklandy.

Başlyk garra tarap ýylgyryp seretdi: «Men saňa düşünýän, ene!»

...

Başlygynyň manysy ýatdan çykarylyp, hantama bolmak umydy bes edilip ýörlen waka hakyndaky geň habary hem «Balam, Atamerdan jan» diýen nätanyş aýal sesi Atamerdanda düşnüksiz bir täsir döretdi. Ol garaşylan ýa-da garaşylmaýan habar däl-de, ümür bolup, duman bolup onuň beýnisine girdi. Şol ümir, şol duman Atamerdana birbada nirede, nämahal gezip ýörendigini-de unutdyrды, töwerekdäki aňňat-aňňat çäge depeleri-de gözüne ilmeýän ýaly boldy. Ol geçmişini, çagalygyny, oglanlygyny ýatlady. Ýöne geçmişinden galan kän-kän sahypaly hakyda kitabynda welin, öz ejesi bilen baglanyşykly ýekeje nyşandan gaýry doly bir sahypa-da ýokdy. Ol ýeke-täk hakyda nyşany hem tegelek ýüzüň bir tarapyndaky, onçak-

ly gözilginç hem däl peşehordady. Şol ýañagy peşehordaly aýal Atamerdanyň kalbyna ene bolup giripdi. Ol ejesiniň ýüz keşbini göz öňüne getirip bilmese-de, peşehordasy welin, mährinden ganylmadyk eneden galan ýeke-täk ýatlama bolup, henizem onuň ýadyndan çykmaýardy. Çykmaýardy, ýöne şol peşehordaly ýüze sataşmak umydynyň sapagy ýyl geçdikçe inçelip, öýli-işikli bolanyndan soň-a umytylgyny-da ýitiripdi.

Atamerdan özüniň «ýer titremesiniň perzendidigini» bilýärdi. Şonuň üçinem ol ýüzi peşehordaly aýaly hem şol elhenç wakanyň pidasy hasaplaýardy. Sebäbi ýer titremesi sebäpli çagalar öýlerine düşen oğlan-gyzlaryň hemmesi bolmasa-da, esli bölegi diri galan ene-atasyna, hossaryna ýuwaş-ýuwaşdan gowuşdy. Atamerdana bolsa eýe çykmady, hossar tapylmady. Şonuň üçinem ol özüne hossar bolmaly ýüzi peşehordaly aýalyň aýatda ýokdugy hakyndaky çaklamasynyň hakykatdygyna dura-bara ynanmaly boldy. Indi ol şeýle kysmat bilen doly ylalaşypdam.

Atamerdan çagalar öýünden soň, nebitçilik okuw mekdebini gutaryp, işe başlady. Ýöne ol ýetimçilik derdeseri bilen gaty giç öýlenmeli boldy. «Öňüm gelenden, soňum gelsin» – ýetim ýigidiň welin bagty çüwdi. Oňa sataşan Ýazgül hem ýaz, hem ýazyň güli ýaly mylaýym maşgala bolup çykdy. Ol Atamerdanyň göz öňünde galan ýüzi peşehordaly aýalyň bermeli, ýöne berip bilmedik mähriniň öwezini doldy, kakasyna meňzäp duran ogly hem dünýä inderdi. Balkanda doglansoň, adyna-da Balkan dakylan çaga häzir dokuz ýaşyny dolduryp barýardy.

Ýetimler öýüni terk edeli bäre içdöküşjegem, maslahatçysam ýok Atamerdan özüni örän gatybaş hasaplaýardy. Ol özüni bileli bäre sähel-mähel zat üçin müzzermändem, ejizlemändem. Ykbalynyň sataşdyran durmuşy oňa zada geňirgenmezligi, kynçylyga döz gelmegi, ejizlemezligi öwredipdi. Ol diňe Balkan dünýä inende tolgundy. Balkanyň dogulmagy diňe bir Hudaýyň perzent berdigi bolman, hiç mahal bahasynyň-gymmatynyň nähilidigi bilinmedik hossar berildigi bolup duýuldy, özüni giň jahanda ýalňyz ha-

saplap, onuň agyr jeza bolandygynyň manysyna kiçijik hossary Balkan dünýä ineninden soň doly akyl ýetirdi, geçip giden ýalňyzlygyndan indi ýaýdandy. Şol sebäpli-de Balkan aglan mahaly hossarynyň sesini eşidýändigine, ýylgyranda daýanjynyň şatlygyny görýändigine buýsandy. Şol sesi eşitmän, şol ýylgyryşy görmän şunça ýyllar ýaşap bilendigine Atamerdan haýran galdy.

Işi rowaç bolanda adamyň durmuşyndaky ýakymly pursatlar yzly-yzyna gaýtalanyberer eken. Mährem ene ýaly mähriban Ýazgüllü Atamerdan, arkasy Balkan daglary ýaly daýançly Balkan atly hossarly Atamerdan indem ejesine sataşmak üçin duşuşyk pursadyna çenli galan minutlary sanaýar. Bu ýagdaý düýşmükä ýa hakykatmyka?

Garamurt başlyk aýtmyşlaýyn, durmuşda seýrek gabat gelyän şatlygyň asmandan inmegine garaşýan Atamerdanyň täk özi hem däldi. Zerur şaý getirilýänçä, işden elleri boşan adamlaram mahal-mahal dikuçaryň gelmeli ugruna seredýärdiler.

***

Gözünden gaýyp bolan ýeke perzendini bir gezek görme-gi-de janyndan ileri hasaplaýan Gyzdurdy ene dikuçara münende, öz janynyňam pikirini etmän durup bilmedi, ýaýdandy, gorkudan ýaňa süňňüniň sandyramasyny-da saklap bilmedi. Dikuçar diňe öz göwresini titretmän, tutuş dünýäni elendirýän ýaly sandyrap ýokaryk galyp ugranda, Gyzdurdy ene aman-esen ýere dolanmak umydyndady. Ýürek bulanmamy, başaýlanmamy, maňlaý şatlamamy — biçäre garrynyň düşen ýagdaýyny söz bilen beýan eder ýaly bolmady. Ol ýerden galanlarynda gorky bilen kelemesini hem öwürdi. Oňa garamazdan, dikuçardaky işçileriň welin keýpikökdi. Olar garry aýalyň näme maksat bilen nirä uçup barýandygyndan eýýäm habarly bolansoňlar, degişýärdiler, gülüşýärdiler.

Dikuçarda uçmagyndan ezýet däl-de, lezzet alýan ýigitleriň gülküsi onuň tarryldysyny basan ýaly boldy.

Gowulygyň diňe bir habaryny däl, gowulygyň hut özüni hem göterip gelyän dikuçar uzakdaka arryk çekirtge ýaly bolup görünse-de, golaýlansoň, kem-kem üýtgäp, durky bilen hoş habara öwrüldi. Adamlaryň göwnüne bolmasa, onuň adaty gödek tarryldysy hem mylaýym owaza döndi. Işçileriň hemmesi dikuçaryň adaty gonýan ýerine, skwažinadan elli-altmyş ädimlikdäki takyra tarap ugradylar, olaryň öňüni çekip barýanam Atamerdanyň özüdi.

Dikuçaryň perleri pyrlanmasyny goýup, gapysy açylanam bolsa, oňa ýetmäge alty-ýedi ädim aralyk galanda, Atamerdan aýak çekdi. Onuň işdeş ýoldaşlary hem saklandylar.

Atamerdana has golaý duran işçileriň biri:

– Seňem-ä ejeňi gözläp ýüz tutmadyk ýeriň galmandy welin... – diýdi.

– Gözlenende tapylmadyk ene, ynha, öz aýagy bilen ýöräbem däl, asmandan uçup üstüňe gelyär – diýip, ýene biri gepe goşuldy. – Muňa hemmämiz begenmeli.

– Begenmek diýen gepiň az bolýar. Atamerdan Balkan daglaryny sandyradyp toý tutmaly bolar.

– Maksadyňa ýetdiň, Atamerdan!

Ýoldaşlarynyň sözleri Atamerdany geçmişe alyp gitdi. Ol çagalar bagyna gelyän nätanyş aýallary synlap, ejesini gözleýär, her aýalyň ýüzüne garanynda, öz-özüne «Ejem däl» diýen jogap bermeli bolýar...

Atamerdan şäher köçesiniň ýanyodasyndan gidip barýar. Aňyrdan oňa tarap bir aýal gelyär. Deňinden geçip giden aýalyň ýüzüne sereden Atamerdan öz-özüne hemişe gaýtarýan jogabyny «Ol däl» diýen sözleri aýtmaly bolýar...

Atamerdan awtobusyň zyragynda dur. Öňdäki oturgyçlaryň birinde aňyrsyny bakyp oturan aýal onuň ünsüni çekýär. «Belki, ejemdir». Ol ýuwaş-ýuwaşdan öňe ýöräp, aýalyň deňinden geçende, ýüzüne seredýär. «Däl».

...Dikuçaryň açyk gapysyndan Atamerdana ozaldan tanyş iki sany adam görünse-de, onuň garaşyany, çagalykdan çala

ýatda galan ýaňagy peşehordaly ýüz welin göze ilmedi. Ol uç-gyraksyz çölde howa azlyk eden ýaly birki gezek sojap dem aldy, nähili hereket etmelidigini ýoldaşlaryndan sormak isleýän ýaly, töweregine garady.

Ene diýilýän mukaddes gudrata sataşmak, onda-da ýiten eneňe şonça ýyldan soň gabat gelmek nähilikä? Entek enesiniň ýüzüni görmänkä, şeýle tolgunýan ogul oňa sataşaysa dagy näderkä? Atamerdan tolgundy: «Ejem meni tanarmyka? Tanasa näder? Men näderkäm?» Atamerdan özüni gaty mert saýsa-da, mert dällerçe tolgundy. Diňe betbagtlygyň däl, eýsem, bagtlylygyň yüküni gerdeninde götermek adam ogluna ýeňil düşmejek eken.

Gazete çykaly bäri, suratyna gijeler turlubam gaýta-gaýta seredilensoň, müňüň içinden tanalmaly ogul keşbinde Gyzdurdy enäniň nazary bir bakýşda saklandy. Ýogsam, Atamerdanyň ýanynda duran adamlaryň hemmesi-de birmeňzeş reňkli, bir kysym biçüwli işçi eşiklidi.

Elinden tutulyp ýere düşürilen garry, ozal ony, hälki bir, garrandygyny ile tekrarlamak üçin göteren ýaly, hasasyny hem taşlap, öňe okduryldy. Indi oňa göwresine söýget ediner ýaly daýanç gerek däldi. Ol guş urjak awçy ýaly ýapyrylyp, öňe eňdi. Ol, dogrudanam, özüniň bagt guşuna sataşan awçydy.

Emma Atamerdan welin, öňe ädim urup bilmedi. Ol atylyp gaýdan kiçijik garrynyň öz ejesi däldigini ýüzüne gözi kaklyşandan bada-bat bildi. Gözüniň makullamadygyny onuň ýüregi hem kabul etmedi. Onuň ýüzünde Atamerdanyň aňynda, nazarynda öz ejesindan enelik nyşany bolup galan peşehordanyň goýan zzy ýokdy. Ol garaşylmadyk geň duýgudan hem ahmyrdan ýaňa sandyrady, tolgundy, beýle ýagdaýdan soň özüni nähili alyp barmalydygy barada oýlandy. «Sen meň ejem däl, garry. Sen maňa eje bolup atylyp gelseňem, ýalňyşýaň. Sen ene, men ogul. Ýöne sen başga bir ogluň enesi, menem başga bir enäň ogly». Bu sözleri hyýalynda aýlagram Atamerdana agyr düşdi. Bolsa-da, durmuşyň agyr hem ajy hakykaty ony şeýle oýlanmaga mejbur etdi.

Indi näme etmeli? Durmuşdan hyýala geçen aýy hakykaty dile getirmelimi ýa-da durmuşyň aýy hakykatyny süýji ýalana öwürmelimi? Ene bolup okdurylyp gelyän kempir, özüniň enedigine ýüreginden ynanyp gelyän garry, Atamerdanyň kalbyndaky hakykaty bilen badyna enelik hukugyndan baky mahrum bolmaly kempir näder? Onda ah çekmäge, ahmyr etmäge güýç galarmy ýa-da... Eger Atamerdan hakykaty gizlese, garrynyň galan ömri bagtyýar, gizlemese-de, betbagt bolup geçmeli. Iki çözüdüň hiç birine-de jogap bermegiň aňsat däldigine Atamerdanyň çaň siňen ädikleri-de şaýatdy. Ädikler öňe ädilmän, ýere çüýlenen ýaly bolup durdy.

– Gymyldap bilmän dur-aýt bu! – diýip, ýoldaşlarynyň biri Atamerdanyň arkasyndan itekledi. Emma agyr göwre yransa-da, çaň siňen adikler ýerinden gozganmady.

Atamerdanyň dodaklary çalaja gymyldady: «Näme etmeli?» Onuň diňe bir beýnisi däl, depesinden dabanyňa çenli tutuş göwresi şol ýeňiljek sowalyň agyr jogabyňy tapmagyň aladasynyň astynda galdy.

Enäniň dar gursagyna sygmaýan çäksiz joşguny «Bala-a-m!» diýen ýiti sese öwrülip daş çykanda agyr alaňlar titredi, köpi gören nebitçileriň ýüregi gobsundy.

Boýnundan asylsa-da, agramy bardygy hem bildirmedik, kän ýyl bäri öwsen gam şemalyňa gurap giden garry göwre Atamerdanyň erkini elinden aldy. Ol kempiri çaga göteren ýaly edip esli salym gujagynda saklady. Atamerdan ömründe iň soňky gezek haçan, näme üçin gözýaş edenini ýatlap bilmese-de, edil şu mahal ýañagynyň nemlenendigini bildi. Ol töweregine garady. Ümüriň içinde bolup görnen ýoldaşlarynyňam hemmesi müzzeren çaga ýaly bolup, aşak seredip durdy. Dikuçar edil alkymynda duran daýaw uçarman hem elýaglygyna elini ýetirdi.

Çirkin ses tapba kesilensoň, kempiriň Atamerdanyň daýaw boýnundan köz tutan ataşgir ýaly bolup ýapyşan arryk barmaklary hem gowşap gitdi. Gyzdurdy enäniň gury çybyga meňzeş elleri aşak sallandy. Atamerdan enäniň göwresini

emaý bilen ýere golaýladan badyna, haýdap ýetişen kimdir biri garrynyň kellesiniň aşagyna öz penjegini ýassyk etdi.

Bir ýukaýürek ýigit sesini sandyratdy.

— Kyrk ýyldan soňky duşuşygyň netijesi şeýle bolay-malam-da!

Gyzdurdy enäniň peşehordasyz ýüzüne garap, çommalyp oturan Atamerdan hasratly ýylgyrdy. Onuň bu günki uly şatlygyny paýlaşýan ýoldaşlary bolsa, ol ýylgyryşa özleriçe düşünip begendiler.

Göçgünliäk bir nebitçi bolsa, kaskasyny ýokaryk zyňyp gapdy.

— Atamerdan, gözüň aýdyň!

Atamerdan il ýüzüne tassyklaýjy baş atsa-da, işdeş ýoldaşlarynyň gutlaglaryny ýürekden kabul etmedi. Üstesinde, ýitiren perzendine sataşdym hasap eden enäniň, begenmekden ýaña bolsa-da, özünden gitmegi ony alada goýdy. Gyzdurdy ene mahaly bilen aýňalmady. Onuň gözleri ýumukdy, dili hem aýlanmaýardy. Garrynyň daşyny gallan burawçylar biynjalyk bolmanam durmadylar. «Bu şatlykly gün kempiriň ömrüniň toýly hem ýasly iň soňky günü bolup, begenjiň soňy hasrata sapsama ýagşydyr» diýip, howpurganam tapyldy. Garaz, Gyzdurdy ene Atamerdana-da, onuň ýoldaşlaryna-da alada baryny berdi. Ýüzüne «Ilkinji kömek serişdeleri» diýlip ýazylan gapyrjagyň emindenem netije çykmansoň, garryny getiren dikuçar bilenem yzyna ugratmaly diýen netijä geldiler.

***

Şäheriň eteginde dikucary garşylan «Tiz kömek» Atamerdan bilen Gyzdurdy enäni göni keselhana alyp gitdi. Kempiriň ýagdaýyny barlan lukmanlar näsagda ömrüne dalaş gurjak howpuň yokdugyny kesgitlediler. Ýöne ony, iň bolmanda, dört-baş gün keselhanada saklamaly etdiler.

Gyzdurdy enäniň ýanynda uzak wagt oturan Atamerdan giç aşam hassahanadan çykdy. Ol tä öýüne ýetýänçä-de, düýşde bolup geçýän ýaly wakadan saplanyp bilmedi. Haýsydyr bir ýediýat kempir häzirem onuň gapdalyndan ýöräp

gelyän ýalydy. Gyzdurdy enäniň dikuçardan düşüp, özüne tarap okdurylyşy onuň göz önünde gaýtalandy, gursaga sygman, zarp bilen çykan «Balam!» diýen sesi gulagynda ýaňlandy. «Men ol sözüň ýürekden çykandygyna ynanýaryn, garry. Ýöne, özümiň welin seň balaňdygyňa ynanamok. Şeýle bolansoň, sen meniň ýürekden aýdylmaýan «eje» diýen sözüme nädip ynanjak? Seň örän inçeden yzarlamaly duýgur ene ýüregiň Atamerdanyň başga bir enäniň ogly bolmalydygyny syzmaýarmy? Ýa sen göre-göre, enelik duýgusy kütelip giden näsagmykaň? Sen meni öz ogluň hasap etdiň. Ol öz işiň, öz aýgydyň. Ýöne men näme etmeli? Men indi hanjak ýöremeli?»

Atamerdanyň garaşlyan mahaldan üç gün öň öýe dolanmagy Ýazgüli hem begendirdi hem geňirendirdi. Emma adamsy gapydan girip-girmänkä, aýaly onuň sebäbini sorap durmady. Çünki beýle ýagdaý her aý saýy gaýtalanyp durmasa-da, Atamerdanyň käte nobat arasynda-da iş bilen «merkeze» gelip-gidäýmesi bardy. Ýöne zenan ýüregi bu gezek bir üýtgeşik wakanyň bolandygyny syzdy. Atamerdan öňki Atamerdan däl ýalydy, agyr aladanyň astynda galan adama meňzeýärdi. Ol içki jaýda eýýäm uklap ýatan Balkanyň ýüzüne seredip çykandan soňam bir terzini üýtgetmedi. Ýogsam, nobatdan juda aryp gelen pursatlary hem, uklap ýatanam bolsa, Balkanyň ýüzünü görüp çykandan soň, Atamerdan ýadawlykdan saplanan ýaly bolýardy. Bu gezek welin beýle bolmady. Ol stoluň başyna geçip, bir-iki owurt çay içensoň, Ýazgül:

– Gaty ýadaw görünýäň-le, Atamerdan? – diýdi.

– Sen ýadawlygymyň sebäbini sorama-da, näme üçin wagtyndan ir gelenimiň sebäbini sora, Ýazgül. Araky gazetde çykan suratymy görüp, meni öz ýiten ogly diýip kabul eden bir garry aýal, Aşgabatdan ýörite, meniň yzymdan bardy...

Dogrusy, Ýazgül buraw işleri geçirilýän ýerde «adatdan daşary» waka döräp, iň bolmanda, kimdir biriniň el-aýagynyň müçügendiginiň ýakymсыz habary aýdylar öýdüpdi. Emma asla garaşylmadyk wakanyň beýany Ýazgüli buzdан ýasalan ýaly doňduryp goýdy. Gürriň Gyzdurdy enäniň hassahana ýerleşdirilen pursadyna ýetende, Ýazgül oturgyçdan turup,

aşhana bardy, ol ýerde-de näme maksat bilen gelenini ýady-na salyp bilmedik aýal eli boş yzyna aýlandy. Içerini gurşan dymyşlygy Ýazgüliň sowaly böldi:

— Ýüzünde peşehordanyň goýan zyyi ýokmudy?

— Gepem şonuň ýoklugynda-da! — Başga bir nokada gap-oturan Atamerdan, gaýtarýan jogabyndan özi närazy ýaly bolup, tutuksy dillendi.

Eşiden jogabyndan soň eginleri salparana meňzäp, Ýazgüliň bedeni, birhili, gowşan ýaly boldy. Ol esli salymdan soň gepledi.

— Sen o barada garrynyň özüne aýtdyňmy?

— Nätjegimem bilmedim. Onsoňam, peşehorda-beýleki hakda aýdyşmaga maý-pursadam bolmady. Meni gören bady-na o pahyr özünden gitdi. Häzirem gözünü açanok...

— O biçäräň ýagdaýyna düşünýän. — Birdenem Ýazgüli tisginen ýaly etdi. — Aýtmanyňam gowy bolupdyr. — Adamsy ýüzüne sowally nazar aýlansoň, Ýazgüli pyşyrdady. — Şu mahal men özümi şol garrynyň ornunda goýup görýän...

— Ýalan sözlemelimi?

— Çynam sözleme, ýalanam sözleme.

— O diýdigiň näme?

— O diýdigim gepleme diýdigim.

Bu meselede geplemeseňem, ýalan sözledigiň bolar ahyryn... hawa-da, adama ýagşylyk edip bolýan bolsa... O pahyryň näçe gün ömrüniň bardygam bir Hudaýa belli. Aşgabatda ýer yranaly bäri hem kyrk ýyldan gowrak wagt geçip ýör... Peýdasyz hakykatdan peýdaly ýalan gowudyr diýjek bolýaňmy?

Ýazgüli sesini çykarman, gözýaşyny süpürdi. Atamerdan bolsa, öz sowalyny özi tassyklaýan ýaly, aýalynyň ýüzüne se-redip oturyşyna, baş atdy.

...

Öňi owadan öňlökli Gyzdurdy ene aşhanada nahar bişirip durka, gapy jyrlady. Ol «Gulply dälidir, geliberiň!» diýip gy-gyrsa-da, özi baryp işigi açýança içerik giren adam bolmady.

Şunça yaşasa-da, şu mahala çenli özüne gül dessesi gowşurylany ýadyna düşmeýän, gül gowşurylmagy adaty zat däl hasaplaýan Gyzdurdy enäniň bir desse çemeniň atyr ysy bihuş etdi. Ullakan gül dessesiniň aňyrsyndan gapydan gelen yaş aýalyň zordan ýüzi görüldi. Onuň sesi welin, oňat eşidildi.

– Gyzdurdy ene, siz biçäk bagtly ene! Gözüňiz aýdyň! Men iki jaý gündogaryňyzda yaşaýan goňşyňyz Gülçähre. Sizi gutlamak üçin ýörite geldim.

Ýat adamyň näme üçin gutlaýany aýdylmasa-da düşnükli di. Şonuň üçinem ýüzi ýylgyryşdan dolan Gyzdurdy ene bir aýdan sözünü üç-dört gezek gaýtalap, gelen aýalyň minnetdarlyk yüküni ýetirdi.

– Nahar taýyn, garagözüm, derrewem çay goýaýyn. Gel, geç, duz dadyp git!

– Men häzir geçip oturmaýyn – diýip, gül getiren aýal Gyzdurdy ene üçin garaşylmadyk bir syry hem açyp gitdi. – Men Ýazgül bilen bile işleýän. Gelniňiz gaýynenesine duşany üçin işdeş joralaryny çagyryp, dabara guramakçy. Şol dabara gelenimizde, siz bilen bileje oturyp, arkaýyn çaylaşybereris... Men gideýin. Sizi ýene bir gezek goşa-goşa bagt bilen gutlaýan, ene...

Gyzdurdy ene diňe ýylgyryş bilen minnetdarlyk bildirse-de, onuň ýylgyryşynyň aňyrsynda «Goşa-goşa bagt kemi ýok. Hudaýa şükür!» diýen aýdylmadyk, ýöne kalpda telim gezek gaýtalan sözler bardy.

Gül getiren aýal hoşlaşyp giden badyna Balkan okuwdan geldi. Ol arkasyndaky ýantorbasyny hem aýyrman, aşhana girdi.

– Men geldim, ene!

– Gelen bolsaň, gowy-da, köşejiğim – diýip, Gyzdurdy ene Balkanyň maňlaýyndan ogşady. – Men saňa garaşyp otyrdym. Senden aýlanaýyn, agtyjagym, senden aýlanaýyn!

– Sen maňa «Nädip geldiň?» diýsene, ene!

– Sen nädip geldiň, Balkan jan, balajygym?

– Seň Balkan jan balajygyň ajygyp geldi, ene.

– Wah, diljagazyňdan aýlanaýyn! – diýip, Gyzdurdy ene Balkanyň maňlaýyndan ýene bir gezek ogşady. – Ajygan

bolsa, Balkan jan balajyk ýantorbasyny goýsun-da, eljagazyny ýuwsun. Seň halaýan naharyňy men häli bişirip goýdum.

Enesiniň tabşyrygynyň ikisinem berjaý eden Balkan stoluň başyna geçdi. Nahar guýup, çaganyň öňünde goýan garrynyň özi hem garşysyna geçip, onuň işdä bilen nahar iýşine guwançly seredip oturdy. Birdenem ol:

– Balkan jan, men ölemde sen aglamagyn, balam – diýip, diňe bir çaganyň däl, belki özüniňem garaşmadyk haýyşyny tapdy.

Agzyna ýetirip barýan çemçesini saklan çaga garrynyň ýüzüne geň galyp seretdi.

– Nämüçin?

– Sebäbi men dünýäde iň bagtly adam. Hudaýam iň bagtly bendesiniň dilegini kabul edýämiş. Men kyrk ýyl ýalňyz ýaşap, bir günüň içinde hem ogully, hem gelinli, hemem agtykly boldum. Onda-da nähili ogul, nähili gelin, nähili agtyk!

Kakasyna, ejesine, özüne berilýän gowy baha bilen ylalaşýan ýaly, çalaja ýylgyrýan Balkan nahar iýmesini dowam etdi. Birdenem özüne garrynyň garaşylmadyk teklipe edişi ýaly, garrynyňam garaşmadyk sowalyny berdi.

– Senem ölmelimi, ene?

– Ahyr bir gün ölmeli bolar-a, balam. Ölüme bagt diýilmeyär. Ýöne meňki bagtly ölüm bolar. – Balkanyň gözüne yaş aýlandy. Gyzdurdy çaganyň gözýaşyny aýasy bilen süpürdi-de: – Gözýaş etme, balam – diýdi. – Men entek-entek ölmerin. Köýen kyrk ýylyma derek Hudaý meň ömrümiň üstüne ömür goşar. Ynha, özüň görersiň...

Enesiniň ähli islegini Hudaý kanagatlandyryp ýören ýaly, garrynyň uzak-uzak yaşajagyna-da ynanan Balkan ölümlü gürründen daşlaşmak isledimi-nämemi, düýpden başga sowal tapdy.

– Ene, seň ozalky ýaşan ýeriňde mekdep barmy?

– Bar, köşegim. Ony näme üçin sorýaň?

Sen aňryk gitseň, men aňyrda okajak, sen bäräk gelseň, men bärde okajak.

– Olam bolar, balam – diýip, Gyzdurdy ene hem ýylgyrды, hem baş atdy.

***

Otlyny ýola salyp, öz ýerine tarap barýan nobatçynyň öňünden çykan başga bir demirýolçy aýak çekdi-de, aňyrrakdan peýda bolan Gyzdurdy enä tarap baş atdy.

– Şo kempirem soňky wagtlarda ýygy-ýygьdan şu ýerde görüňär welin, bir aladajygy bardyr-da.

– Ol aýda ýa aý ýarymda bir gezek demir ýol menziline hökman geläýmelidir – diýip, nobatçy ýylgyrды. – Oňa Gyzdurdy ene diýýändirler. Ol hakda gazetlere-de ýazdylar. Nebitdagyň otlusyny garşylaýandyr.

Demirýolçy sagadyna seretdi.

– Nebitdagyňkyň gelmegine tutuş bir sagat bar ahyryn? Gyzdurdy ene her gezek bir sagat gowrak wagt öňünden gelýär.

– Işsiz garrydyr-da. Öýünde oturyp bilýän dälidir.

Nobatçy baş ýaýkady.

– Beýle däl, gardaş. O pahyry çäksiz begenç öýünde oturdanok. Ol tüýs bagty çüwen.

– Öýünde oturmaga goýmaýan bagtdanam bagt bolarmaýt!

– Gyzdurdy ene ýer yrananda ýitiren ogluny bir ýyl töweregi mundan ozal tapды. Nebitdagda ýaşayan ogly hem Aşgabada gelip gidýär. – Nobatçy ýetip gelen Gyzdurdy enä üns berdi. – Onuň şatlygynyň üstüne şatlyk goşaly...

Demirýolçy bir zat diýjek boldy. Emma ýetip gelen ýaşuly aýal berlen salamy almak bilen duranlaryň ikisiniňem ünsüni özüne çekdi.

– Ogluňy garşylaýaňmy, Gyzdurdy ene?

– Hawa, Atamerdan jany garşylaýan, garagöz. Atamerdan jany garşylaýan.

Gyzdurdy ene her gezek berilýän şol bir sowaldanam, her gezek öz gaýtarýan şol bir jogabyndanam şeýle bir lezzet alýar welin, asyl ol ýüzi tanyş bolup giden nobatçyny uzakdan görse-de, onuň «Ogluňy garşyлаýaňmy?» diýen sowaly eşidilýän ýaly bolýar.

– Ovla çykmary günüň gelende, gaty ir turaýyň öýdýän?

– Ertir namazymy okaýan-da, gaýdyberýän. Atamerdan jandan zerur bu dünýäde näme aladam barmyş meň?

– Her gezek şu ýerde seni göremde, menem begenýän.

– Nobatçy bu gezek diňe bir garrynyň göwnünden turmak üçinem däl-de, kalbyndaky hakykaty daşyna çykardy. – Bagtly adamdan bagt, döwletliden döwlet ýokarmyş diýýäler...

Gyzdurdy ene hemme adama, has beterem demir ýol menziliniň nobatçysyna öz bagtlylygyndan bagt ýokuşmagyny, döwletliliginden döwlet ýokuşmagyny arzuw etdi. Sebäbi nobatçy ýigit sada, mylaýym, tap bilen. Ilkinji gezek gabat gelende-de ol ýigit asla tanamaýan adamyna baş egip salam berdi. Ýogsam, ýaş-ýeleňleriň kábiri saňa baş egmek beýle-de dursun, asla salam bermänem geçip gidýärler. Demir ýol menzilindäki ýaş ýigit welin, olardan däl. Ol, üstesine, her gezek Gyzdurdy enäniň eşidesi gelyän sözlerini gaýtalap, Atamerdanyňam adyny tutýar. Gyzdurdy ene bolsa demir ýol menzilindäki hemme adamlaryň şol ýigidiň aýdanlaryny, aýratynam «Ogluňy garşyлаýaňmy?» diýen sowalyny gaýtalamaklaryny isleýär. Emma Nebitdagyň otlusyny garşyлаýan günü şatlykdan ýaña demir ýol menziline däl, giň dünýä sygmaýan ene şol nobatçydan başga hiç kimiň gözüne-de ilenok. Adamlar şeýleräk-dä.

Günbatar tarapdan öz bagtyny alyp gelyän otly garagörnümden peýda bolanyndan, Gyzdurdy ene: «Adamlar-uw, şo gelyän otluda meň Atamerdanym bolmalydyr-uw!» diýip, demir ýol menzilini ýañlandyryp gygyrybermek isleýär. Dogrudanam, gygyraýsa-ha, otly geler-geler-de mydama arynyň öýjüğine meňzäp gozgalaň tapýan menzildäki ýüzlerçe adamdan, iň bolmanda, biri-hä «Atamerdan kim bolmaly?»

diýip sorardy, garry hem: «Atamerdan jan meň oglum bolma-ly» diýip, jogap gaýtarardy.

Ýagyş dagy guýup durmasa, tä garaşýan otlusy gelyänçä, Gyzdurdy ene perronda gezim edýär. Otly togtaberende hem öz durmaly ýerine tarap ýönelýär. Atamerdanyň tabşyrygy şeýle. «Men haýsy wagona münjegim öňünden belli däl, eje. Sen şujagaz ýerde dursaň, özüm ýanyňa gelerin». «Şujagaz ýer» — beýik jaýyň öňündäki agaç sekiniň ýany.

Umuman, Atamerdan garrynyň azap çekip, demir ýol menziline gelmeginiň tarapdary hem däl, ýöne gördi-bakdy welin, garşylamagy gadagan etmek enäni ullakan lezzetden mahrum etmeklik boljakdy. Şonuň üçinem ol kempiriň raýyny ýykmasyz etdi. Gyzdurdy ene bolsa diňe bir aýdan ýa aý ýarymdan menzile gelmek däl, gaýtam bolmajak zady — ogly Nebitdagdan ugranda, otlynyň öňünden ýüwürüp gaýtmagy arzuw edýär.

Günbatar tarapdan peýda bolan otly ýuwaşjadan demir ýol menziline golaýlaýar. Otly golaýladygyça-da, Gyzdurdy enäniň dem almasy kynlaşýar. Ol tolgunýar. Otlynyň tigirleri hereketini togtatsa, oňa derek Gyzdurdy enäniň ýüreginiň hereketi çaltlaşýar. Garry çep döşüne elini ýetirýär: «Agzymdan çykjak bolma. Kanagat et!» diýip, öz-özünü köşeşdirmäge synanyşýar. Synanyşanda näme! Synanyşanda-da begenç yüküni götermekden ejiz gelyän ene ýüregi köşeşäyenok.

Oňat geýnüwli, syrdamdan daýaw, eli gara diplomatly Atamerdan wagondan düşüp gelyär. Ene ony münüň içinden saýgarmajakmy?! Bagtyýar garrynyň ýañaklaryna şatlyk gözýaşy togalanýar. «Edil kakasy-da. Boýuňdan-syratyňdan aýlanaýyn, balam, Atamerdan jan!»

— Salawmaleýkim, eje!

Bu iki söz Gyzdurdy enäni Köpetdagyň iň belent gerşine tarap göterip gidýär. Sebäbi oňa öz ogly salam berýär!

— Aleýkimsalam, oglum!

Bu jogap sözleri-de garra az täsir etmeyär. Sebäbi ol öz oglunyň salamyna jogap gaýtarýar!

Garrynyň çepiksi göwresi oglunyň uly gujagyna dolýar. Diplomatyň ýerde goýan Atamerdan kempiri mäkäm gujaklaýar.

Atamerdanyň uzyn boýuny hasam dartgynly edip görkezýän uzyn etekli gara plaşy bilen reňkdeş diplomatyň açyp görmese-de, ene onuň içinde näme bardygyna indi belet. Diplomata oglunyň ejesine niýetläp getiren, näme-de bolsa, bir kiçijik sowgady hem goňşy-golamyň çagalaryny begendirer ýaly delje süýji bolmalydyr. «Ýazgül jan gelnimem gurgunmy? Balkan jan agtyjagym oňatjamy? Enesini ýatlaýamy? — Bular her gezek gaýtalanýan sowallar. Sowallaryň jogaby uly lezzete öwrülip dolanyp geler.

...Atamerdan bilen Gyzdurdy enäniň münmeli awtobusynyň oturgyçlarynyň hemmesi eýýäm eýelenen eken. Garryny göterip diýen ýaly ulaga mündüren Atamerdan şadyýan ses bilen:

— Haýsy oturgyçda ýaşy otuz başden bärdäki adam bar bolsa, ýaşy iki otuz bāşe ýeten ejeme ýer bersin! — diýip gygyrdy.

Ýolagçylar gülüşdiler. Bir ýaş ýigit:

— Men otuz bāşe dāl, otuza-da ýetemok! — diýip, Gyzdurdy enä ýerini berdi. — Ynanmasañ, pasportyma seredäý!

Garry oturgyjyň ýapysylýan yerinden dāl-de, gapdalynda dik duran Atamerdanyň goşaryndan ýapysyp oturýar hem oglunyň dil tapmaga ökdedigine begenýär. «Orazly pahyram şuň ýaly degişgendi. Çykalga ýok ýerdenem dili bilen çykalga tapayýardy...»

Gyzdurdy enäniň obasy şäher bilen sepleşip otyr diýen ýalydy. Ýer yranan ýyly diňe kepbelerden hem pagsa diwarlardan ybarat bolan obanyň tot-tozansyz köçelerini telim gatly bolmasa-da, köpüsi bişen kerpiçden gurlan owadan jaýlar bezeýärdi. Gyzdurdy enäniňki hem köçe tarapynda biri giň, biri kiçeňrāk iki sany jaý gurlan ykjamja howludy. Ol şähere gatnaýan awtobusyň gelip durýan yerinden gatybir uzakda-da dāldi.

Elinden tutulyp gapydan çykarylan Gyzdurdy ene aýagy ýere degip-degmänkä, gepläp başlady. Oña-da köçäniň gyra-syndaky tamdyr sebäp boldy.

— Hol tamdyry görýäňmi, Atamerdan jan? — Kempir tamdyra tarap elini salgady. — Ýer titremezinden ozalam şo tamdyr bardy. Ýöne azajyk bärräkdedi... Bir gezek sen, gözüme çöp atyp, howludan çykypsyň-da, jompul-jompul edip, şo tamdyryň deňine ýetiberipsiň. Tamdyryň gapdalyn-da-da ala köpek garysyny ýassanyp ýatan eken. Muhammet agaňky. Muhammet aga pahyram kesegiň aşagynda galdy. Gowy adamdy özem... O köpek gaty gyňyrdy. Hernä, edil şo mahal kakaň bir ýerden peýda bolayýa... Baý-baý, şonda bir maňa käýinmek käýinendir welin, gaharly sesi henizem gula-gymda ýaňlanyp duran ýaly.

Oglunyň çagalygy bilen baglanyşykly bolany sebäpli, geçmişdäki käýelmegem garryny ýylgyrttdy.

— It topulmanmy? — diýip, Atamerdanam ýylgyryşa goşuldy.

— Topulmandyr, hernä. Topulyp, seň bir ýeriňe tyg dagy salaýan bolsa, kakaň pahyr meň başymdan ala ýabylynyň gününü indererdi.

Atamerdan «ala ýabyly» sözüniň manysyna düşünme-ýändigini boýun aldy.

— Wah, balajygym, sen obada ösmedik-dä — diýip, Gyzdurdy ene başyny ýaýkady hem ogluna düşündiriş berdi. — Pis açan ýaba «ala ýaby» diýilýä. Öň urup-ýenjip kowup goýberer ekenler. Oglanjyklaram ony daşlar ekenler... Göwnüme bolmasa, şu ýerlerde seň dabanyň yzlaram bar ýaly...

«Ýalňyşýaň, Gyzdurdy ene, ýalňyşýaň. Bu köçelere meň daban yzynyň düşmäge haky ýok» diýse-de, kempiriň göwnüni götermek islän Atamerdan ýylgyran boldy.

— Meň-ä ýadyma düşenok şo zatlar.

— Sen o mahallar kiçijikdiň, balam.

Atamerdanyň bu oba bilen baglanyşykly hiç zat ýady-na düşenok. Düşmeli hem däl. Ýöne Nebitdagyň hassahanasyndan çykyp, Ýazgül bilen, Balkan bilen ýakyndan taňsan

gününden bäri enäniň öz geçmişinden ýatlanlary, aýdan gep-gürrüňleri Atamerdanyň gulagyndan gidenok. Özi-de şol gep-gürrüňlerden soň, Atamerdan, birhili, başga adama, özünden başga bir Atamerdana öwrülip barýan ýaly boldy. Şol gep-gürrüňlerden soň, giň düzlükde bag-bakja bürenip oturan bu obanyň adamlarynyň köpüsini tanaýan ýaly, olar hakda, edil obadaş ýaly bolup, kän zatlary bilýär. Kábiri bilen-ä, edil oglanlykda bile oýnan dälidirin öýdenok. Sebäbi Gyzdurdy ene olar hakda şeýle bir gyzykly edip gürrüň bermäge ökde welin... Ýerden ýeke çykan bolmasa-da, Gyzdurdy enede «Sen dur, men öleýin» diýjek hossaram ýok eken. Onuň iň ýakyn hossar hasaplaýany adamsynyň dünýäden öten aýal doganynyň ogly Ahmet ýegendi. Atamerdan ol ýegen bilen Gyzdurdy enäni ilkinji gezek Nebitdagdan alyp gelen sapary tanşypdy. Ýöne, näme üçindir, ilkinji gezek görende-de, ony onçakly sulhy almandy.

Umuman, Gyzdurdy enäniň garyndaşlar-u-garyndaş dälleri bilen tanyşmak Atamerdana ýeňil düşmedi. Ol özüni müýnli, adamlaryň öňünde ikilik edýän ýaly duýdy. Dogry, hiç kim, iň esasam, Gyzdurdy enäniň özi oňa asla mümkürlük etmeyär. Atamerdanyň özi özüne mümkürlük edýär. Iň kyn ýeri hem şol. Ol öz baş goşmaly bolan işini bir tarapdan oňlasa, beýleki tarapdan goldamady. Oňlamasa-da, goldamasa-da, indiden soň yza tesmek giçdi.

Tamdyryň deňinden on baş-ýigrimi ädim geçilensoň, Gyzdurdy ene bilen deň-duş, ýöne kebzesi mazaly küýkeren kempir howlusynyň kiçijik gapysyny jygyladyp daş çykdy-da, töweregine garanjaklap, ýene yzyna girip gitdi. Dogry, ýetip gelyän eneli-ogly ol garrynyň gözi alan däl bolmagam ahmaldy. Ýöne Gyzdurdy ene welin, oňa başgaça düşünyär. Ogulkeýik küýki özge mahal-a, ýoldan kirpi geçse-de, görýändir welin, çnar ýaly ýigidi görmedik bolýar. Ýeri, Gyzdurda gözüň ilme-se-de, Atamerdany hökman göräýmeli ahyryn sen...

Indiki derwezäniň öňünde ýaprak peşäp ýören dört-baş sany towuga gözi düşen Gyzdurdy ene ýene öz ýaşlygyna, Atamerdanyň çagalygyna tarap gitdi.

– Sen kiçijikkãñ, nãme üçindir, towuga «pyt-pyt» diyýädiñ, Atamerdan jan. – Kempir öz aýdanyna özi ýylgyryp gepledi. – Köwüş geýdirjek bolsam: «Pytpytlaram» öz aýagy bilen ýöreyä, menem öz aýdagym bilen ýörejek» diýip aglaýadyñ...

«Indiden soň men seniñ ynamyňy depelesem, pes adama öwrülerin. Ýöne, sen ýene ýalňyşýaň, Gyzdurdy ene. Towuga «pyt-pyt» diyýänem, köwüş geýmejek bolup aglaýanam başga çaga bolmaly.» Atamerdanyñ kalby bir zat, dili başga zat diýdi.

– Onsoň men şeýdip, aýakýalaňaç gezyämidim?

– Aýakgapsyz kãn gezdirmeýädim. Basga düşüp geýdirýädim. Aýajygyňa tiken dagy çümäýse, janym çykyp barýady. – Birdenem Gyzdurdy ene derwezä tarap seretdi. – Ogulbossan-uw! Aý-uw, Ogulbossan-a!

Howlynyñ daş işiginde peýda bolan, birneme ýokaryk çyzgalan köýneginiñ bili eriş bilen guşalan, eli sübseli garaýagyndan arryk aýal kempiriñ göwnünden turubildi.

– Ogluñ geldimi, Gyzdurdy ene? Gözüñ aýdyñ! Amanmy, Atamerdan, aman-saglykmy? Gelin, ogul, hemme gurgunmy?

Atamerdanyñ beren salamynyñ üstaşyry Gyzdurdy ene gepledi:

– Hawa, Atamerdan jan geldi, goňşy. Ejesini göresi gelip gaýdyberipdir... Towuklañ daşarda gezip ýören eken-de, ýene araky ýaly kowalap tutmaly bolayma diýip gygyraýdym. – Elbetde, bu jogap towuk üçin däl-de, Ogulbossan goňşyny Atamerdan bilen salamlaşdyrmak üçin gygyrylandygynyñ üstüni basyryan ýüzleý mekirlidki.

Ogulbossan goňşy towuklaryna üns bermän, elindäki sübsesini kelemenledip, ýene yzyna girip gitdi. Onuñ özi içerik girse-de, şaňňy sesi daşaryk çykdy.

– Meñ ýakamdan girjek bolup ýörmãñ-de, sizem birsalym daş çykaýyñ ahyryn, garasarlar. Ana, towuklaram dyr-pytrak bolup gidipdir. Siz barkaňyz indi köçä çykyp, eneñiz towuk kowalamalymy? Çykyñ howludan! Güm boluñ! Anha, Gyzdurdy enãñ oglam gelipdir. Baryñ, salamlasyñ. Menem birsellem sizden dynç alayyn!

Ogulbossan goňşynyň aralary ýygy-ýygy doglan alty ogyly bar. Hemmesi-de edil hindi çagalary ýaly garaýagyzy, biri beýlekisinden garagol. Olaryň iki-üç sanysy gelse-de, ägä bolýmasa, howlusyny akan-dökän edýändiklerinden habardar Gyzdurdy ene häzir olaryň tapyrdaşyp howla girenlerini kem görenok. Sebäbi ol çagalar garagolam bolsalar, uly adam ýaly bolup, edepli salamlaşmagy welin başaryrlar. Olar her gezegem Atamerdanyň gara berenini bilen batlaryna güpürdeşip gelyärdiler. Bu gezegem şeýle boldy.

Atamerdan goňşy oglanjyklar bilen könedan tanyş ýaly bolup gitdi. Käbiriniň adyny bulaşdyrsa-da, ýüzlerinden hemmesini-de tanaýar, haýsysynyň uly, haýsysynyň kiçidiginem saýgarýar.

— Ana, Ogulbossanyň garaja jüýjelerem geldiler! — diýip, Gyzdurdy ene oglunyň öz gözi bilen görüp duran zadyny habar berdi.

Atamerdan oglanjyklary ýylgyryp garşy alýar. Gyzdurdy ene bolsa, olaryň joňkuldaşyp, Atamerdan bilen gezek-gezegine, gol gowşuryp salamlaşýşlaryna guwanýar.

— Eje, bulaň agzyny süýjetjekdämi sen?

Gyzdurdy ene Atamerdanyň diplomatyny açmaga-da ökdäldir. Ogulbossan goňşynyň çagalaram şol diplomat açylýança garaşyp durmaga endik edipdirler. Çünki olar, iň bolmanda, aýda bir gezek gara diplomatyň açylýanyny görýärlər, aýda bir gezegem Nebitdagdan gelen «kempt» bilen agyzlaryny süýjedýärlər.

Maksatlaryna ýeten oglanlar gelişleri ýaly güpürdeşip howludan çykan batlaryna, pessejik goňşy haýatyň aňyrsyndan nägile aýal sesi eşidilýär.

— Garasar ýaly bolup, eýýäm geldiňizmi? Gidiň, daşarda oýnaň! Size giň köçe çydaýa, meň dar gursagym çydanok...

Gyzdurdy ene bilen Atamerdan her gezek diýen ýaly eşidilýän şoňa meňzeş sözler gulaga ilenden, bir-birege sedip ýylgyryşýar. Goňşy bolsa, eneli-ogluň ýylgyryşlaryndan tükeniksiz lezzet alýar.

Atamerdan adam ararça ýoldan gelse-de, törde myhman-syrap oturmaýar. Gyzdurdy ene-de indi onuň gylyk-häsiýetlerine öwrenişiberipdir. Daşky jaýda diplomatyny goýan ogly plaşyny çykaryp-çykarmanka, ene onuň ozal Nebitdagdan alyp gelen köne eşiklerini tapyp berýär.

– Şulaňňy geýäý, oglum! Arassa geýmleň hapalanmasyn.

Atamerdan iş eşiklerini geýer-de, daşaryk ýöneler. Gyzdurdy ene hem onuň zyzndan galmaz.

Atamerdan bu gezegem howlynyň töründäki köne-küşül salynýan kiçijik jaýa tarap gitdi, ol ýerdenem çekiç, elbyçgy hem üç gulaç ýaly rezin turba alyp gaýtdy.

Gyzdurdy ene tamyň gapdalyna bardy-da, Atamerdanyň öňki gezek gelende öz eli bilen ýasan agaç kürsüsünde oturdy. Şol ýerdenem ol oglunyň edýän hereketlerini synlamaga başlady. Garry onuň näme iş etjek bolýanyny ozaldan bilýänligi üçin hiç hili sowal-zat bermedi. Ol diňe ykbalyndan hoş bolup, öz ýanyndan ýylgyrdy. «Atamerdan jany Taňrym maňa gaýtaryp bereli bäri öýüm öýe, howlym howla meňzäp barýa...» Diýmezçe-de däl, iki hepde mundan ozal Ýazgül gelinem bary-ýogy iki günlük gelip-gidende-de, gije-de ýatman diýen ýaly, kempiriň ak başyny ak bulutlaryň deňine ýetirdi. «Öz gözüň ýetip duran ýerinden tapyp, öz gözüň bilen saýlap-seçeniňem beýle mährem, beýle hyzmatly bolup çykmazdy» diýip, hoşhal garry geçeni ýatlady. Ýogsam näme! Ýazgül gelin tüýs bagtlynyň bagtyndan çykan maşgala. Atamerdana sataşmagy bilen onuňam ykbalynyň üç gezek çüwendigi görnüp dur welin, Atamerdanyňkynyň çüwşem azym-küjüm däl.

Ýazgül gelin, gele-gelmäne, bir käse çay içdimi, içmedimi – garrynyň içersini akan-dökän etdi. Palaslary, halylary çykaryp güne serdi, iki otagly jaýy, ullakan eýwany ömürylla tot-tozan görmedik ýaly etdi, diwarlara, pola otuň ysy ýaly yslyja dermanam pürkdi. Hatda Gyzdurdy enäniň heniz görmedik zady – ýassyklaryňam bir burçundan eriş daňyp, olary simden asyşdyrdy, şemallatdy. Agşamlyk içeri düşeklenende-de, goş-golamlar şeýle bir ýerbe-ýer, göwnejaý edilip täzeden

goýuldy welin, jaý başga jaýa meňzän ýaly boldy. Özi-de Ýazgül garra agyr bolup görüňän işleri-de çep eliniň barma-gynda aýlady goýberdi.

Ertesi günem irden aýak üstüne galan Ýazgül Gyzdurdy enäniň köp ýyllar bäri ulanylman ýatan gap-gaçlaryna çenli görmedigini görkezdi. Gyzgyn suwa ýatyrylyp, arassalaýan serişdeler bilen ýuwan çäýnek-käseler, tabaklar ýaňy dükan-dan getirilen ýaly boldy.

Bolan işleri ýatlap oturan Gyzdurdy ene ýylgyryp, öz üstünden gülmäge-de mejbur boldy. Gap-gaçly şkaфыň iň töründen çykan hum çäýnegi eline alan Ýazgül, oňa seredip durşuna esli salym pikirlendi. Köne humlugyň ata-baba döwründe çeňklenen jüründiginiň misine çenli poslap giden eken, gapagynyň gyralary-da gemrik-gemrikdi. Gelin bir-ä çäýnege, birem garra gezek-gezegine seretdi.

– Balkanyň enesi, şu çäýnekte indi özümüz-ä içmeris welin, muny öýe gelen myhmanyň öňünde-de goýup bolmaz...

Gep soňlanman galsa-da, aýdylmaly «Zyňaýalyň!» diýen sözüň manysyny Gyzdurdy ene derrew aňdy. «Nebis gursun, Hudaýym!» Ýöne ol şo mahal çäýnek hakda däl-de, «Balkanyň enesi» diýen sözüň gulagyna ýakyp, ýukalan ýüregini gobsundyryp gidendigi hakda oýlandy. «Balkanyň enesi!» Ýazgül gelin içersiniň ähli goş-golamyny zyňsa-da, Gyzdurdy ene diňe şol iki sözi aýdany üçinem gelniniň raýyny ýykyp bilmezdi.

Içini gepledip oturan garry Atamerdana seredip pyşyrdady: «Ömrüň uzak bolsun! Edeniňe şükür, Hudaýym, edeniňe şükür!»

Gyzdurdy ene nädip «Edeniňe şükür!» diýmesin! Sataşylaly bäri Ýazgül eýýäm iki gezek garrynyň ýanyna gelip gitdi, içerä, howla serenjam berdi. Ol ilki gelende-hä Balkany hem getirdi. «Ene, salawmaleýkim!», «Aleýkimsalam, balajygym, aleykimsalam!» Gyzdurdy ene geçen duşuşygy ýatlamakdan gözlerini süzüp, gaýtadan lezzet alýar, ýylgyrýar. Neneň lezzet almasyn, neneň ýylgyrmasyn! Ýer urup, ýerde galan garryny Hudaý ýalkady.

Ýazgül gelin soňky gezegem ýola düşmek üçin hoşlaşanda, kempiri gujaklap, ýañagyndan taýly gezek ogşady. Şonda onuň gözünden birki damja ýaş hem togalandy. Beýle yhlas, beýle rehimdarlyk, beýle ýakynlyk Gyzdurdy enäniň nirede gören zady! Onuň öz gözleri özi üçin ýaş döken bolaýmasa, Ýazgülüňkiden başga kişiniň gözüniň Gyzdurdy üçin nemlenen gezegi bolmandy. Öz jigeriňden öneniňem beýle mährem bolmaz! Ilçilikde töwerekdäkilerem görülýär...

Soňky sözleriňem manysy ýok däl. Anha, ogly bilen gelni Heselbibini öýünden çykaryp, howlynyň burçundaky, mal saklaýmasaň, iki aýakly girer ýaly däl hütdüğe eltip taşlady. Nämemiş, segsenden agan näsaglan garry iki hepde bári özi daşaryk aýak ýoluna gidip bilmeýämiş, bosagadaky basgançaga münende-düşende goltgy bermelimiş. Şo kempir zerarly kaşaň jaýda ýakymсыз ys peýda bolanmyş. Öýe myhman gelse, ogul bilen gelin utanyamyş. Gaýtam-a biriňe ene, biriňe ene ýaly bolup oturan, sizi aýaga galdyran garryny daşaryk zyňanyňyza utanyň, bihaýalar! Sizi otdan-suwdan penalap, adam eden kim diýsene!

Gyzdurdy enäniň-ä gelniniň hiç mahalam beýle doňýürek bolmajakdygyna öňünden kepil geçip bolar. Ogluň owsary gelinde. Gelniniň adam çykmasa, ogluňda-da adamçylyk galmaz. Ýazgüle derek başga bir zalym gabat gelen bolsa: «Tapyndy eneň ýanyna özüň gidiber, men-ä gitmen» diýerdi. Şonça ýol söküp gelmezdi. Gelse-de, içeriň tozany bilenem, kendirigiň gerdi bilenem işi bolmazdy... Ýeri, indi bu telefona näme diýjek?!

Gyzdurdy enäniň öýüne telefon çekilmegi-de Atamerdana Ýazgülüň beren maslahatynyň netijesi. Ýogsam, bu ýaşdan soň kempiriň özi-hä telefon diýilýän zady küýsábem durmazdy. Küýsäýende-de çekilmezdi. Taňrym ikisinem deň edip, duş edipdir. Ýogsam, biri beýlekisiniň aýdanyna «hä» diýmezdi. Sandan galan garry kempiriň tilpun nämesine gerekmiş, suwa düşülýän jaý nämesine gerekmiş diýerdiler...

Howla giren Ahmet ýegen işläp ýören Atamerdany görmän, göni daýzasynyň ýanyna bardy. Oglunyň gelenine begenip, keýpiçag oturan garry ýegeni bilenem gadyrly salamlaşdy hem oňa biraz igendi.

– Bir obada, bir köçede ýaşasaňam, üç aýdan bir gezek dolanaýmasaň, ýeke daýzaň halyndan habar alaňok. Atamerdan jan, ara uzagam bolsa, eli sypynsa, gelip dur. Şu günem geldi. Anha, işläp dur...

Daýzasynyň igenjine «Oh-o, görmändirinemden» başga jogap gaýtarmadyk Ahmet ýegen Atamerdana tarap ýöredi.

Atamerdan Ahmedi ýanyna baryp durandan soň görüp galdy. Ol Ahmediň salam berenindäki «daýy» diýen sözünü, birhili, ýaňsyly äheň bilen aýdylan ýaly gördi.

Ahmet ýegen gapdalda iki bölek bolup ýatan rezin turba gyzyklanma bilen seretdi.

– O turbany sen zaýalaýypsyň-la, Atamerdan daýy...

Atamerdana soňky söz ýene aýratyn basym bilen aýdylan ýaly bolup eşidildi.

– Zaýalamok, Ahmet ýegen, gerek boldy, kesdim.

– Kesmeli däl ekeniň-dä.

– Nämüçin?

– Men äkidäýjekdim.

– Ulanjakmydyň?

– Köçäň o tarapyndan mellegime suw geçirjekdim. Joýajyk gazyp, şu turbanam gömmekçidim. Daýzam-a muny hiç mahalam ulanmazdy...

– Geregiň şular ýaly turba bolsa, indiki gelemde tapyp beräýerin.

Beýle jogap bilenem turbanyň kesilmegi sebäpli bozulan keýp düzelmedi.

– Bir zatjagaz-a dikeltjek bolýaň sen bu ýerde. – Giň zat-ha däl welin, hajathana bolsa gerek. Ozalam-a biri bar.

– Tomus suwa düşüner ýaly jaýjagaz gurjak bolýan.

– O kime gerek?

– Kime gerek! Ejeme gerek. Senem derläp gelen wagtyň mylaýym suw bilen tozanyňy ýatyraýsaň, kem görmersiň.

Seňrigini çalaja ýygran Ahmet ýegen ýaňsyly ýylgyrды.

— Yssy bolanda-da, garry aýal duşa suwa düşer ýörer-maýt? Senem, daýy, bolşuň birhili, türkmençiligi bilmeýäniňki ýaly.

— Türkmençilikde garry aýal bolsaň, suwa düşmän, por-sap ýörmeli diýen kanun barmy? Bar bolsa, nirede okadyň?

— Ýazmaça kanun-a ýokdur welin...

— Ýa seň özüň çileden çykaňda suwa düşürileniň bilen oňup ýörmüň henize çenlem? — diýip, Atamerdan türkmen-çilikdenem başynyň çykýandygyny ýaňzytmak isledi.

— Biz-ä gerek bolsa, şäher hammamyna gidäýýäs — diýip, öwünýän ýaly gep tapan Ahmet ýegen, soňam özünüňkini ýörgünli etjek bolýan ýokundysy bar sowal berdi. — Sen muň gerekdigini, gerek dældigini Gyzdurdy daýzamyň özünden soradyňmy? Ýa öz meýliň bilen gurup ýörmüň?

— Adama ýagşylyk etmek isleseň, özünden sorap ýörmeli däl. Suwa düşsün düşmesin — ejemiň öz işi. Men öz ogullyk borjumu berjaý edýän.

— Aý, seň daýzamyň hakyky ogludygyň-dældigiňem en-tek gatybir belli dälem bolaýmasa...

Asla garaşylmadyk ýerden ýaňlanan bu gömelteý ha-bar pessaý ses bilen aýdylanam bolsa, bulutsyz asmanda gök gümmürdän ýaly bolup, Atamerdanyň ýüregine sarsgyn berip goýberdi. Ol beýle ýakymsyz gepi kempiriň özi hem eşiden bolaýmasyn diýen howatyr bilen jaýa tarap seretdi. Gyzdurdy ene howlynyň gapysyndan girip gelyän aksakgal bilen gep atyşyp, ähli ünsüni şol tarapa gönükdiripdi. Çykalgasyz ýag-daýa sataşan Atamerdan, özünü birneme dürsänsoň, pyşyrdap diýen ýaly gepledi.

— O gepi saňa kim aýtdy?

— Hiç kimem aýdanok. Özüm aýdýan. Özüm çak edýän. Menem durmuş, ýaşayyş hakda oýlanmaýan haýwan däl ahyryn.

— Olar ýaly çaklamaň aşagynda esasam bolmalydyr-a?

— Hym-m-m — eden Ahmet ýegen ýene ýaňsyly ýylgyrды.

— başga ýerlerden Aşgabada göçüp gelmek isleýän, ýöne ge-lip bilmän ýörenler gytmy? Gyzdurdy daýzam ýaly sada gar-

ryny aldajak bolýan kezzap kán ahyry... Bu ýerem şäheriň göbegi bolmasa-da, şäher ýaly-da. Gaýtam, şäherdenem gowy. Ümsümlük, bag-bakja... Şu mahal bir sümelge edinmegem -ýeňil-ýelpaý iş däl. Şular ýaly taýýarja mugt howly barka...

Bigünä halyna Atamerdanyň ýañagyna töhmet şarpygy çalnan ýaly boldy. Ol näme ederini bilmedi. Paýyş söz aýtmalymy ýa-da töhmet şarpygynyň üstünden adalat ýumrugyny indermelimi?

Ahmet ýegene dikanlap sereden Atamerdan kalbyna dolan gahar-gazaby hereket bilen daşyna kowýan ýaly, eginlerini titredip, uludan dem aldy. Şol hereket hem onuň birneme pessay äheň bilen geplemegine ýardam etdi.

– Ýañky gepi şu obada senden başga-da aýdýan barmy?

– Menden gaýry kim beýle zadyň pikirini etsin? Adamlar Gyzdurdy daýzamyň durmuşy hakda oýlanmakdan başga aladasy ýokmy? – aýdan gepiniň soňunyň nirä baryp degjeginden entek bihabar Ahmet ýegen öwünýän ýaly äheň bilen gepledi. – Oturan ýeke garry bilen iliň ne işi... Adamlar öz derdi özüne ýetik şumat. Gyzdurdy daýzamyň nä bu obada menden gaýry hossary bamy? Şoň üçinem men boljak zady öňünden çaklaýan.

«Diýmek, sen Gyzdurdy enäniň inň ýakyn hossary bolanyň üçinem şeýle çaklama gulluk edýär ekeniň-dä? Diýmek, sen meni Gyzdurdy eneden gabanyň ekeniň-dä? Seň näme sebäbe beýle pikire baş urýandygyň maňa düşnükli, Ahmet ýegen».

Ahmet ýegeniň aýdan gepi Atamerdany durmuşda bolup biläýmegi mümkin bir wakany göz öňüne getirmäge mejbur etdi: Gyzdurdy ene aşhanada gap-gaç ýuwup durka, Ahmet ýegen peýda bolýar. «Daýzaň bilen salamlaşmaga geläýdiňmi, Ahmet ýegen? – diýip, garry ony güler ýüz bilen garşylaýar. – Ynha, derrew çay demläýin». «Çay demleme, daýza. Men geçip barýadym-da, hem-ä daýzam bilen salamlaşaýyn, hemem saňa diýmän ýören derwaýys bir habarym bardy-da, şony ahyr aýdaýyn diýip sowulaýdym». «Derwaýys habar bar bolsa, ony soňa goýman aýtmaly ekeniň-dä, Ahmet ýegen». «Aýtsam, daýza, sen şu ogluň hasap edip, öýünde ho-

jaýynçylyk etdirip ýören Atamerdanyň öz ogluňdygyna çynyň bilen ynanýanmy? Men-ä ynanamok. Ol sen öleňsoň, elin howla eýe bolmak isleýän kezzap bolmaly». Gyzdurdy enäniň ýuwup duran şakäsesi gazanyň üstüne gaçyp, üç-dört bölege bölünýär. Garry bir gapdala gýşarýar.

Şeýle göz öňüne getirmeden soň, Atamerdan özi özüne ýüzlendi: «Näme üçin adamlar hemme kişiden erbetlige garaşýarkalar? Ýa-da erbet dälidenem erbetlige garaşýanlaryň özleri erbetmikä?... Ýalňyşyny hakykat diýip kabul eden betbagt garra ýagşylyk isläp, onuň ölümüne sebäp bolmalymy? Ýok. Muňa hökman çykalga tapmaly. Erbet bilen erbet bolup gepleşmeli.»

Atamerdan Ahmet ýegeniň ýüzüne garaman gepledi.

– Sen ejemiň iň ýakyny hasap edilýän bolsaň, onda meniňem iň ýakyn garyndaşym bolýañ-da, Ahmet ýegen?

– Bolmalysy-ha şeýle ýaly.

– Onda şu gün aqşam iňrik garalandan soň, men seň üstüne baraýyn welin, iki sany iň ýakyn garyndaş bolup, özara gürrüň edeli. Bolýamy?

Ahmet ýegen ol teklipten aýratyn bir many hem çykarjak bolman:

– Sen meň nirede ýaşaýanymy bilýän däläsiň-ä? – diýdi.

– Sorasaň, salgy beren bolar.

– Hiç kimden sorajagam bolma – diýip, Ahmet ýegen arkaýyn jogap gaýtardy. – Şu köçäň gutaran ýerindäki hüt-dük meňkidir. Çep tarapky. Şondan aňyrda köne jar bardyr.

– Atamerdan jan-uw!

Jaýa tarap sereden Atamerdanyň nazary Gyzdurdy enäniň ýanynda duran aksakgalda eglendi. Oňa Söýün aga diýýärdiler. Atamerdan ony tanaýardy. Çünki Atamerdan oba birinji gezek gelende-de ilki salamlaşan ýaşulusy şol bolupdy.

Ahmet ýegen howlynyň gapysyna, Atamerdanam jaýa tarap ýöneldi.

Söýün aga Gyzdurdy enäniň ýanynda hasasyna söýenip durdy. Ol Atamerdany iň bir eziz adamsyna sataşan ýaly, gözünü-ýüzünü ýylgyryşdan dolduryp garşylady.

Ol aksakgal Atamerdanyň bu obada iň ýygy-ýygdydan gabat gelyän ýaşulusydy. Hem-ä şonuň üçin, hemem salam berlende, hiç kimiňkä meňzemeýän jogap gaýtarýandygy üçin goja köne tanşyna öwrülipdi.

– Söýün aga, essalawmaleýkim!

– Wa-a-leýkimessalam, inim Atamerdan! Hany, görşeli!

– Hasasyny goltugyna gysan goja, iki elinem uzadyp, gaýym görüşýär. – Inim, hoş gelipsiň! Sapa gelipsiň!

– Saglyk gowumydyr, Söýün aga?

– Aý, inim, Atamerdan, men saňa nähili jogap gaýtar-samkam?! Men seň kakaňdanam kän uly bolmaly. Bu ýaşda öwnüp durar ýaly saglyg-a hiç kimde-de ýok bolsa gerek. Seň bilen görüşmäge-de ýolda iki gezek durup geldim. Ýogsam, aralyk üç ýüz ädim. Emma ki, Hudaýa şükür... Seň geljegiňi bilýädim-de, ýüzüňi göreýin diýip gaýdyberdim.

Atamerdan kempire tarap elini salgap:

– Ejem bilen-ä deňleşjek bolmagyn, Söýün aga. Biý-ä, tüweleme, demir ýol menziline-de pyýada gidip geläýýä. Özem orta ýolda dem-dynç hem alanok.

Söýün aga ilki ýylgyrýar, soňam agras görnüşe girýär.

– Saňa sataşansoň, ejeň bili kuwwatlandy, inim, Atamerdan. Muňa uly il begendi. Ejeňi tanaýan-u-tanamaýan öz ýiten perzendini tapan ýaly bolup begendi. Alla bendesiniň dişini ýylgyrtjak bolsa, tapar eken. Ýöne şol diş yşramaga halys maý bolmasa, Hudaýdanam tarhanlyga garaşmaly däl.

– Ýaşulynyň gepiniň soňuna Atamerdan düşünmedi. Gyzdurdy ene düşündi. Söýün aganyň Atamerdandan ýeke-je günlük kiçi, öňki oglunyň öwezine gelen Öweggeldisi ýer yrananda kesegiň astynda galyppy. Megerem, Söýün aga her gezek Atamerdany göreňde, öz öwezine berlenini görýän ýaly bolýandyr. Onuň şeýle bolmagy ahmal. Ýöne Söýün aganyň Atamerdany edil öz ogly ýaly görýändigini welin ahmal däl, hakykat. Onuň şeýledigine Gyzdurdy ene-de halys ynanýar. Aslynda, ile-güne zepersiz garrynyň ogly Atamerdanyň tapylymagyna, Söýün aga aýtmyşlaýyn, begenmedik adam ýokdur. Onuň şeýledigini ilkiň gep-sözünden, Atamerdana höwes

bilen seredişlerindenem biläýmeli. Ýöne iň ýakyn garyndaş bolan Ahmet ýegeniň käbir häsiýetlerini, daýzasy bolsa-da, Gyzdurdy ene-de halap duranok. Müňkürlük, gabanjaňlyk ara düşýärmä-nämemi, garaz, Atamerdan şu howlynyň bosagasyndan atlän gününden bäri ol birneme tutuk görünýär.

– Ahmet ýegen nä, «gidýänem» diýmän, gidiberdi-le? – diýip, Gyzdurdy ene ogluna ýüzlendi.

Jogap gaýtarmaly adama derek Söýün aga çalaja baş ýaýkap gepledi.

– Seň şo ýegeniňem, Gyzdurdy, düşnüksiz bir yşarat. Käte dagy pete-pet gabat gelse-de, öz bermeli salamyny sen diläp almaly. Ol salam-helik alyşmagam ýokuş görýän ýaly. Ýeri, bolýa-da...

Gyzdurdy ene hem-ä ýaşulynyň aýdanyny tassyklady, hemem öz ýegeniniň tarapyny çaljak boldy.

– Öz-ä şeýleräk welin, her bendäni Hudaýyň ýaradyşy bardyr-da, Söýün.

– Onyň dogry. Ýöne salamam Hudaýyň haky-da. – Söýün aga gaýtmak bilen boldy. – Bor, inim Atamerdan, gelen bolsaň, gowy edipsiň. Şeýdip, eliň sypynan wagty geljek bol. Gyzdurdy ikimiziňem indi näçe gün ömrümüz galandyr öýd-ýäň. Bişen gawun sapagyndan haçan tänse tänäýmelidir. Gelip dur. Şeýdip, garry eneňi sylasaň, senem Alla ýalkar, il sylar. Görjegiň gowy bolsun!

– Bor, Söýün aga. Senem biz illere gezmäge bar.

– Biz indi o ýollardan galdyk, inim! – diýip, derwezä tarap ýönelen Söýün aga ýylgyryp gitdi.

Atamerdan ony gapa çenli ugratdy.

Ýaşuly giden badyňa Ogulbossan goňşynyň «garasarlarynyň» biri uçup geldi.

– Gyzdurdy ene, suratçy gelyä, suratçy! Ol günki gelen agsak suratçy.

– «Agsak» diýme, köşek. Eşidäýse, erbet görer.

– Ol adam agsag-a?

– Agsagam bolsa, agsak diýme. Ynha, sen gap-garaja-da welin, saňa hiç kim «gara» diýenok, Yklym diýip adyňy tutýalar-a.

– Hany gelsin, eden işini göreli! – diýip, Atamerdanam suratça garaşdy.

Egninden gözilginç ullakan ala torba asynan suratçy, bu gün oljasy oňupmy-nämemi, keytikläp gapydan gireninden:

– Garry ene, essalawmaleýkim! – diýip, şeýle bir çasly gygyrды welin, onuň bir howla beren salamy tutuş oba-da ýetjekdi.

Gyzdurdy ene aleyik aldy.

Atamerdan bilenem salamlaşandan soň, suratçy derrewem ala torbasyna ýapyşdy.

– Öz çagalaň suratyny tanarmyň, ene?

«Öz çagalaň» diýen gepe monça bolan Gyzdurdy ene gülümjiredi.

– Öz çagalarynyň şekilini tanamazam ene bolarmy, garagöz? Tanamajak gümänyň barmy?!

– Özlerine meňzedip çykaran bolsaň-a, tanar welin – diýip, suratçynyň öwünjeňliginden bihabar Atamerdan degişdi. Ol degişme-de suratçynyň özüni hasam öwmegine tutaryk boldy.

Ol Atamerdana närazy nazaryny aýlady...

– Men o tetelli suratçylardan däldegin, gadyrdan. «Agsak suratçy» diýen ýörgünli at agsaklygym üçin berlenok, ezber suratçydygym üçin berildi. Tutuş Türkmenistanda, inçe sungatdan baş çykarýan adam bolsa, meni tanaýandyr. Tanaýanlaram dikdüşdülerdir. Öwnemok – diýen suratçy guralary ýalpyldawuk, ýöne arzanbaha reňk bilen haşamlanyp jäheklenen portrete seretdi. – Şu üçün biri-hä, sen bolmaly, gadyrdan.

Ulaldylan suratda Ýazgülüň, Atamerdanyň hem Balkanyň sekili bardy.

– Garry ene, şu portretiň bir ýetmezi bar. Onam saňa aýdaýyn – diýip, agsak suratçy ertiriniň aladasyny şu günden başlady. – Men aýagymy süýräp gidemsoň, aýtman gitdi diýip, hüňürdäp oturma...

– Hä, erbediräk çykaýypmy? – diýip, aýlawсыз Gyzdurdy ene garaçyny bilen gyzyklandy.

Suratçy tekepbirlik bilen baş ýaýkady.

– Meň elimden erbet iş çykmaz, ene. Men hakymy gaty halallap alýan ussatlardandyryn. Maňa harsal işden düşen hak ýokanok.

– Onda näme? – diýip, ýüzüne biynjalyklyk alamaty çaýylan garry gyssandy.

– Şu portretde seň keşbiň kemlik edýär. Men şo hakda aýdýan. Ogluň, agtygyň gelniň gapdalynda olary dünýä beren enäniň keşbi bolmasa, elbetde, ýeri oýular durar. Şeýle dälmi?

Suratçynyň aýdany kalbyna jüňk bolan ene ýylgyryp baş atdy.

– Ol aýdýanyň-a dogry, garagöz.

– Agsak garagözüň hemme aýdýanlaram dogrudyr. Maňa nädogry zat aýtmaklyk öwredilmändir, ene. Ol kemçiligi düzetmeli.

– Aý, ynha ejem bize gezmäge baranda ýa-da agtygy bilen gelni bäräk gelip jemlenenimizde, täzedan surata düşäýeris.

Atamerdanyň teklibi suratçyny kanagatlandyrmady.

– «Nagt algyl, nagt bergil, nesýe söwda kylmagyl». Siziň hemmäňiziň başyňyz jemlenýänçä, häzirlikçe, ejesi bilen og-lunyň bile oturan suratyny alaýyn. Bir hepdedenem ulaldyp getireýin. Razymysyňyz?

– Biz razy bolmasagam, sen öz diýeniňi gögertmän goýmarsyň. Ýöne men iş köýnegimi beri çalşyryp geleýin – diýip, Atamerdan içerik girip gitdi.

Gyzdurdy ene portreti synlady.

– Edil janly ýaly-da...

Garrynyň soňky aýdany hem suratçy üçin ýene bir gezek öwünmäge ýapyşalga boldy.

– Ony çykarýan adam ussat bolsa, şeýle çykýa-da, ene. Öwünýä diýme, garry. Men hakykatçydyryn. Gowam bolsa, erbedem bolsa, hakykaty aýdaýmalydyryn. Enemden şol häsiýet bilen dogupdyryn.

Atamerdan geýnip gelensoň, eneli-ogly ýanaşyk oturdan suratçy, öz ussatlygyny görkezjek bolýan ýaly, her hili hereketler edip, surat aldy. Ol surat alyp durka-da geplemän durup bilmedi:

– Soň başyňyz jemlenende-de, jaň edäýiň. Şo günüň özünde gelerin...

Şonuň bilenem ala torbasyndaky harytlary eýeli-eýesine gowşurmaga howluga suratçy kän eglenmän, öz ýoly bilen boldy.

Ol gidenden soň, Atamerdan portreti synlady.

– Öwünjeňräk diýäýmeseň, elinden iş gelmän duran-a däl eken ýaňky.

– Eli hünärli adam-da.

– Suraty haýsy jaýdan asmaly bolar, eje?

– Asmaly ýerini saňa özüm görkezerin – diýip, portreti hem eline alan garry ýerinden turdy.

Çüý bilen çekiç alyp gelen Atamerdan garrynyň yzyna düşdi. Gyzdurdy ene başga ýerde saklanman, öz ýatýan otagyna bardy. Ol Atamerdana öz krowatynyň garşysyndaky diwary, diwarda-da belli nokady barmak basyp görkezdi.

– Edil şu ýerden as, oglum! Gyşaryp ýatyrkamam siz bilen hümürdeşer ýaly şu ýeri gowy bolar.

– Surat bilen nädip hümürdeşjek, eje?

Gyzdurdy ene uludan dem aldy.

– Wah, balam, seň eneň asla jogap gaýtarmajak garamça bilenem sessiz gepleşmäni ökdelaň gidendir.

– Ony nädip öwrendiň?

– Ony maňa Hudaý öwretti. Hudaý kalbyma guýdy.

– Geň zat!

– Geň däl. Surat-a bir göze görnüp duran şekil. Bir iş etjek bolsam, aýatda ýok kakaň pahyr bilenem gürleşýän.

– Dur, eje! – diýensoň, portreti görkezilen ýerinden asan Atamerdan elinden tutup ejesini krowatyň gyrasynda oturtdy, özi hem onuň gapdalynda dyz epdi – Boldumy? Göwnüňe jaýmy?

– Boldy, boldy. – Ýerinden turup portrete golaýlan ene şekildäkileri barmagy bilen görkezýär. – Sen, Balkan jan, Ýazgül jan.

– Ýene bir hepdeden ikimiziň suratymyzam ýaňky öwünjeň ýoldaş getirer. Indiki gelemde özüm asyp bererin ony.

– Bor, balam, sen gelinçäň garaşaryn.

– Hany gürrüni dowam et. Onsoň kakama näme diýýäň sen? Gyzdurdy ene ýene krowatyň gyrasyna geçip oturdy.

– Maslahat sorayan.

– Olam jogap gaýtarýarmy?

– Olam jogap gaýtarýa. Şoň «hä» diýen maslahatyny al-sam, işim oňuna bolýa ötägidýä.

Atamerdan özüni garrynyň ornunda goýup görýär. Iki sany uly otagly, bir giň eýwanly jaý. Täk özi ýaşayan kempir. Içeri gum-gukluk. Has beterem aqşamaralar – içgysgynç mahal. Ol pursat goňşy-golamam öz aqşamlyk aladasy bilen gümrä. Hiç kim hiç kimiň gapysyndan barmayan, dünýäniň tukat bolýan mahaly. Şol pursat ýalňyz adamyň wagty nähili geçýärkä? Elbetde, şol tukatlykdan çykalga gözleýän biçäre aýal hyýalynda aýatda ýok adamlar bilenem gepleşmeli bolýandyr-da.

– Haýran galaýmaly!

– Oňa haýran galma. Men seň bilenem näçe ýyllap hyýalymda gepleşip gezdim. Ynanaý, Atamerdan jan, seň sesiňem eşidýädim men. Ýöne gulagyma gelyän çagajyk sesiňdi. Ýap-ýaňylaram ýorgana giremde, sen maňa: «Eje, ýatjakmy?» diýýäň. «Hawa, Atamerdan jan, ýatar wagtam boldy» diýýän. Ertir gözümi açamda sen maňa: «Eje, sag-aman turduňmy?» diýýäň. Hyýalymda seň bilen bileje oturyp çay içýäs.

– Ýanyňda bolmasamam...

– Wah, balam, sen diri ýitikdiň ahyryn. Ozal-ahyr sataş-jagyma umydym bardy-da. Uruşdan ýaman hat alanlaram henizem garaşýarlar-a. Ene kalby duýgur-da..

Atamerdan garrynyň goşaryndan tutup, ýüzüne garady. «Ene kalby duýgurdyr welin... Ynam, ynanmak nähili gowy zat! Ynamsyz ýaşayşyň boş howadygyna men seň mysalyňda

göz ýetirdim... Ýöne, Ahmet ýegen ýaly haýwanyň dili seniň ynamyňy puja çykaryp, ýüregiňi ýarmasa ýaqşydyr. Seniň bagtly hasap edýän döwrüň iň betbagt döwre öwrüläýse, men näme etmeli bolaryn? Ondan soň men nädip ýaşaryn?»

– Eje, sen çagalaň şekiline seret-de otur, men-ä öz iş-aladam bilen bolmaly.

Eli çekiçli Atamerdan gapa tarap yöneldi...

Ähli dertden-beladan, agyr aladalardan rüstem gelyän zal, dogrudanam, ynam eken. Bitmeyän iş ynam bilen ýapyşylanda bitýän eken. Gyzdurdy enäniň ýediýat adamy öz bagryndan önen perzendi diýip ynanmagy onuň dar dünýäsiniň serhetini açyp goýberdi, hasratly geçýän, özi-de gaty haýal geçýän agyr günlerini şatlykly hem çalt geçýän sagatlara öwürdi. Kempiriň mydama ýanyoldaşy bolan ýüregagyrysy hem indi bir ýyl bäri ýadyna düşmeýän ýaly. Ozal tä daň atýança oýaly-ukuly ýatýan garry indi uzynly gün ýortan argyn çaga ýaly rahat ýatyp, ukynyňam nämedigini bildi. Indi ol Atamerdany göz önüne getirmese, ýaz paslyndan bölünip ýasalan ýaly mylaýym gelni Ýazgüli göz önüne getirmese, tokarja bolsa-da, garrynyň dyzyna münüp, ýakymly ses bilen «ene» sözünü gaýtalaýan mölegöz Balkan bilen hyýalynda gepleşmese, günü hem geçmeýär. Ozal öz içki dünýäsinden çykyp bilmän, maň bolan kempir indi geplemsege öwrüldi. Ony Gyzdurdy enäniň özi-de aňman duranok. Aňsa-da, öz-özüne, diline erk edip bilenok, erk etjegem bolanok. Onuň täze tapynan gylygyny goňsy-golamam, il-günem geňlänok. Gaýtam, guwanýar. Durmuşdan dymmak, tukatlanmak paýyny artykmajy bilen alan garry ömrüniň ahyrynda bir başgaça ýaşasyn-da. Beýle başgaça ýaşayşy oňa Hudaý berdi. Eý, Alla! Sen nähili gudrat! Eý, Taňrym, sen nähili tarhan! Seniň şeýledigiňe hemmeler düşünýär. Seniň şeýledigiňe Gyzdurdy enemiz hemmelerdenem gowy düşünýär.

Ýaşan ömrüniň köp bölegini hasrat bilen geçiren Gyzdurdy ene durmuşyň ajysynyň süýjüsinden kän bolýandygyny öz gerden terezisinde çekensoň, oňat bilýär. Ol adamyň

soňunyňam aýralyk bilen gutaryandygyna-da akyl ýetirýär. Ölüm diýilýän zat ähli janly-jandara deň-derman ýetýän, ýaşayşyň iň bir adyl zady. Ölüm baý üçinem, gedaý üçinem, des-deň. Gyzdurdy ene-de oňa kaýyl. Ölmek bagt däl. Ýöne Gyzdurdy ene Atamerdana sataşman dünýäden ötende nähili boljak ekendiginiň, Atamerdany tapandan soň, dünýäden ötende nähili boljakdygynyň hyýaly görnüşi kellesinde aýlap, özüniň dünýäni bagtly terk etjekdigine ynandy. Il gowy zat. Ýakyn hossaryň bolmasa-da, il saňa hossarlyk eder. Ol düşnükli. Ýöne deňli-derejeli, abraýly ölmegem bagt ahyryn. Abraý, hormat diňe dirä däl, ölä-de zerur. Krowatynyň gyra-synda oturan Gyzdurdy ene şol zatlar barada pikir aýlady.

Türkmençilikde aýal gölegçilere goşulyp öwlüýä gitmeýändigini sebäpli Gyzdurdy ene mazar başynda durup, adam jaýlanyşyny ömründe ýeke gezegem görmändi. Hawa, ýeke gezegem görmändi, ýöne öwlüýäde berjaý edilýän döp-dessurlaryň ählisini welin jikme-jik bilýärdi. Gyzdurdy enäniň ýatlamak islän wakasynyň esasy bölegi şundan ybaratdy. Mäti mollamy ýa-da Sapar sopумы — haýsysy öwlüýä gitse:

— Merhumyň iň ýakyn hossaryndan kim bar? — diýip gygyrar.

— Ogly Atamerdan Orazly bar — diýen jogap ýaňlanar.

— Rugsatmydyr, Atamerdan Orazly?

— Rugsat! — diýip, Atamerdan jogap gaýtatar.

— Eneň jaýyna bir gysym gum at!

Atamerdan aýdylany eder.

Merhum jaýlanyp aýat okalandan soň, ýene sowal-jogap başlanar.

— Merhum bolgan Taňry bendesi Gyzdurdy Orazlydan algyly adam barmydyr?

— Ýok.

— Ýok.

— Ýok.

— Gyzdurdy pahyrdan algyly adam ogly Atamerdan Orazlynyň ýanyna baryp hasaplaşsyn.

– Merhum bolgan Taňry bendesi Gyzdurdy Orazla bergili adam barmydyr?

– Ýok.

– Ýok.

– Ýok.

– Gyzdurdy pahyra bergili adam ogly Atamerdan Orazlynyň ýanyna baryp hasaplaşsyn.

Agyr märeke öwlüýäden oba ugranda-da, gölegçileriň öňüni Atamerdan çekip gaýdar.

Adam ömrüniň iň soňky pursadynda bolmaly wakany öňünden göz öňüne getiren Gyzdurdy ene ýüzüni ýokary galdyrdy. Ýeri, Atamerdanyna sataşmadyk bolsa, Gyzdurdy ene bu dünýäni terk edende jaýlamak üçin kimden rugsat sorardylar? Elbetde, ykbaly bagtyny açmadygam bolsa, enäniň soňky rugsadyny berenem, hossar ornunda mazara bir penje gum atjagam tapylardy. Ýöne öz balaň, öz balaň bolýar-da. Gyzdurdy ene üçin esasy şol.

Bagtlylyk hasaplasa-da, ölümli pikirden daşlaşmak islän Gyzdurdy ene daş çykmaga hyýallananda, birki howly günbataarda ýaşayan Jumaguly mugallym içerde peýda boldy.

Jumaguly salam bereni bilen çäklenäýjekdi welin, garynyň özi oňa tarap elini uzatdy.

– Görşäýeli, Jumaguly jan!

Sag eliniň tirseginden barmagyna çenli süňk ýaly gaty eliň barmaklaryna sypatdyryp görşen mugallym enäniň mährem hereketlerini halady. Oňa ýüregi gobsundy.

– Seni görsem, ejemi gören ýaly bolayýan-da, Gyzdurdy gelneje...

– Sebäbi ejeň pahyr bilen gowy görüşýädik-dä.

– Belkem, şoň üçindir...

– Geç diýme, Gyzdurdy gelneje. Meň şähere telefon etmek aladam bardy-da, şoň üçin geldim. Ýaňy daşarda Atamerdan bilen salamlaşamda özüne-de aýtdym welin, şu telefony çekdirib-ä uly iş etdiňiz. Biziň üçinem kem bolmady. Zerurlyk bolanda, kantura ylgap durmaly däl. Atamerdan uly iş bitirdi.

Jumagulynyň ýakymly sözlerinden hoşal bolan garry, elbetde, ýylgyryp gepledi.

– Ömrüň uzak bolsun, Jumaguly jan! O jaýa girdi-de, nira jaň etmeli bolsaň, ediber! Tilpun işläp durandyr.

«Atamerdan uly iş bitirdi!» Jumaguly mugallymyň bu sözleri Gyzdurdy ene üçin bir sandyk puldanam gymmatly. Gyzdurdy enäniň nähili edenli-diýenli ogly bar! Ynha, Jumaguly nijeme ýyl bäri mugallymçylyk edýärem welin, öýüne telefon çekdirip bilenok. Ýogsam, iliň bisowadyna çenli adam etjek bolup, kyrk ýaşamadyk neressäniň saçy çalardy. Bu ýylda-täze ýylda çekiljegem belli däl. Asyl telefon tutuş şu köçäniň ugrundan diňe Gyzdurdy enede bar. Sapargeldi Çakanyň on alty çaga dogrup, Gahrymanlyga ýeten aýaly dogmalarynyň baş-alty sany syny yzyna tirkäp, medalynam keteni köýnegiň döşünden dakynyp, telefon goýyan edara barsa, «Ýagdaý ýok. Mümkünçilik dörän mahaly çekeris» diýip jogap beripdirler. Gyzdurdy enäniň öýünde bolsa gara telefon jarlap dur. Garrylyga ýeten adam tekepbirligem halaman durmaýar. Kempir onçakly şöhratparaz bolmasa-da, öýüne telefon çekilmegine az-kem buýsanmanam duranok. Il-gün telefonlyk işini bitirensoň, oňa «Taňry ýalkasyn» aýdyp gidýär. «Şol nämä degmeýär! Şu gün amanadyňy tabşyrsaňam, «Armanly geçdim» diýseň, küpür gepledigiň bolar, Gyzdurdy. Edenne şükür! Tilpunam tilpun welin, abraýy nämä degmeýä! Onuň meň abraýym üçin däl-de, Atamerdan janyň agramy üçin goýlanynam uly il bilýär.» Garry enä-de geregi şol. Gyzdurdy üçin ogly abraýly bolsa, özi abraýly, ogly biabraý bolsa, özi biabraý. Öýe telefon çekilmegi başgalar üçin üýtgeşik dereje bolmasa-da, Gyzdurdy ene üçin derejelikdenem beter bagt boldy. Nebitdagdan gelýän «Ene-e, men seň Balkanjygyň» diýen çaganyň janyňa tenekär şirin sesini eşitmek hem, Gyzdurdy ene üçin tükeniksiz bagt hem çäksiz lezzet.

Telefon gepleşiginden soň, Jumaguly mugallymyň agzundan çykan minnetdarlyk ýüküni göterip ugran Gyzdurdy ene ogluna tarap yöneldi. Ol gapydan çykanda, Atamerdanyň ýanynda üç-dört sany adamyň durandygyny gördi. «Indi howlymyň

gelim-gidimem köpeldi. Hudaýa şükür!» Gyzdurdy enäniň göwnüne bolmasa, ýanyndaky adamlar bilen Atamerdanyň jyny jyňkyryşmaýan ýalydy. Golaý baran kempir egni kino surat alýan kameraly, ösgün saç ýaly gaşlary gözlerini ýapyp duran ýigidi tanady. Ol garry bilen Atamerdany telewizorda görkezmek üçin öňki gezek gelen oglanlaryň arasynda-da bardy.

Gyzdurdy ene ýanlaryna baranda, salam-helikden soň, oglanlaryň biri:

– Bagt guşy depäňe gonupdyr, Gyzdurdy ene. Gözüň aýdyň! – diýip, dilewarlyk etdi. – Üç-dört aý mundan ozalam gutlapdyk welin, ýene bir gezek gutlaýaly diýip geldik. Atamerdan bolsa... Ýöne bagtyňy ilden gizlejek bolmagyň näme hajaty bar? Şeýle dälmi, garry?

Gyzdurdy ene entek nämäniň-nämedigine açyk düşünmese-de, aýdylan gepiň ýatymyna görä jogap gaýtardy.

– Gowulygy basyrmalam däl, mazamlamam däl...

Jogabyň ikinji bölegini taşlap, birinjisini tutaryk edinen ýigit Atamerdana ýüzlendi.

– Gördüňmi, Atamerdan? Köp ýaşan, köp gören adamyň gepine hä diýmeli. Gowulygy basyrmaly däl eken. Düşündiňmi?

– Düşündim welin, ejem «ýaşyrmaly däl» sözünüň yzından «mazamlamaly däl» sözünem aýtdy ahyryn. Gowulyk mazamlanyberse, gülkä öwrülýär. Sizem şoňa düşüniň.

– Geň galmaly! Biregne ýigrimi ýyl telewideniýede işleýän welin, henize çenli şöhratdan gaçýan adama gabat gelmändigim. Şöhrat beýiklik ahyryn.

– Ýöne şöhratdan gaçýany şöhrat beýgeldýär. Şöhraty kowalap tutjak bolýany, şöhrat masgara edýär.

– Soňky sözler telewideniýeden gelenleriň ugruny howlynyň derwezesine tarap öwürdi.

Olar gidensoňlar, Gyzdurdy ene:

– Gapyňdan geleni kabul etmeseňem, göwnüne degmän ugratmalydyr, balam – diýip, ogluna öwüt berdi.

– Bu ýerde göwnedegişmeklik ýok. Bu ýerde iki pikir bir-birine çapraz gelýä.

– Ýeri, bolýa-da – diýip, oglunyň garşysyna gopmak islemedik Gyzdurdy ene derrew ylalaşdy. – Indi maňa gulak as. Şu gün agşamlyga Artyk agalar aýdylan janly berýärler. Düy-nem, «Gelse, hökman barsyn» diýip, senem çagyryp gitdiler.

Atamerdan Artyk aganam, onuň nirede ýaşayanym bilmeýärdi.

– Şoňa ýetesi zat ýok, oglum. Ol bir sylanyşykdyr, alşykly çemçedir. Dyz epersiň-de, duz dadyp gaýdyberersiň. «Pylanam geldi» diýerler. Minnetdar bolarlar...

Agşamara janly aýdylan ýerden çykyp gaýdan Atamerdan öýe-de sowulman, Ahmet ýegeniň üstüne gitdi. Ol ýolboýy garaşmadyk ýerden öz düşen günü hakda pikir aýlady. Ahmet ýegeniň tapan şyltagy barada oýlandy. Oýlandygyça-da, Ahmet ýegeniň günä ýüki agralyp barýan ýaly bolup duýuldy. «Ondan nämäni gaty görmeli? Nämä üçin onuň üstüne gitmeli? Bolup bilýän hakykaty aňýandygy, çaklaýandygy üçinmi? Onuň çak edýän imansyzlary durmuşda kän ahyryn. Hakykatçy adama, gaýtam, hormat goýmaly dälmi? Ol dogry. Emma Ahmet ýegen hakykat hakda pikir edýändigini üçin günäkär. Ahmet ýegeniň hakykatçy bolany üçin günäkärden ganhora öwrülmegem gaty daş däl. Ol häzir ýigrenilýän adama öwrüldi. Çünki Ahmet ýegen öz daýzasynyň halyna biynjalyk bolman, başga bir zadyň çözgüdini edýän ýaly. Ol Atamerdanyň ýatsa-tursa kellesine gelmejek pikirine gulluk edýär. Onuň esasy günäsi şonda. Onuň çaklamasyny günä öwürýän şol.» Atamerdan Ahmet ýegeniň hakykat diýlip çaklaýan pikiriniň ile ýaýylmagy bilen özüne ýöňkeljek gara barada hem alada edýär welin, Gyzdurdy enä hyýanat etmek niýeti bolmany üçin beýle ýüki götermäge özünde güýç tapjakdygyna ynanýar. Emma ony has biynjalyk edýän zat Ahmet ýegeniň şyltagynyň ile ýaýylmagy netijesinde Gyzdurdy enäniň düşjek günü. Atamerdan şondan gorkýar. Ol gorky indi ýylýarym wagta çekip ýören ene bagtynyň netijesiniň aýyrganja sapaýmagy bilen baglanyşykly.

«Ahyry şeýle gutarjak bolsa, näme üçin ilkinji duşuşykda Atamerdan hakykaty aýtmady? Ahyry şeýle gutarjak bolsa, näme üçin Atamerdan zelediň öňünden gaçmady? Näme üçin dikuçar çölüstana gonan pursady etjek bolýan ýagşylygynyň ýamanlyk bilen utgaşmagy barada oýlanmady? Mert bolup seljersen, seniňem eden etmişň Ahmet ýegeniň etmegi ahmal etmişinden ýeňil däl, Atamerdan».

Atamerdanyň pynhan syry pynhanlygyny ýitirse, Gyzdurdy ene-de tapan bagtyny ýitirmeli ahyryn. Onuň bagtyny ýitirmegi bolsa hökmany suratda ölüm bilen baglanyşmaly. Indi diňe ýalňyz bir ýol — şol syryň pynhanlygyny saklamaga synanyşmak ýoly bar. Betbagty bagt taýagy bilen urup öldürmegiň garamaty, gaýtam gylyç bilen çapyp öldürmegiň garamatyndan agyr bolaýmasa. Şol barada oýlanýan Atamerdany Ahmet ýegeniň öýüne tarap alyp barýan ädimleri ýygjamlandy.

Atamerdan Ahmet ýegeniň jaýyna golaýlanda «Aý, köçäniň gutaran ýerindäki hütdükdir» diýen gepini ýatlamaly boldy. Jaýyň, dogrudanam, hütdük kemi ýokdy. Atamerdan kyrk ýaşlaryndaky Ahmet ýegeniň birtopar çaganyň atasydygyny bilse-de, ony beýle derejedäki jaýda ýaşayandyr öýdüp çaklamayardy. Ol howluly bolup, howluly, howlusyz bolubam howlusyz däl eken. Haýat ýerine çem gelen zatdan — demir böleklerini, döwük şiferleri, taşlanan traktoryň zyňyndy şaýlaryny dikip tasa getirilendi. Howla nazary düşenden, ýagdaýy aňlan Atamerdanyň Ahmet ýegene nebsi agyrdy, haýpy geldi. Ýöne şeýle göz-gülban howlynyň eýesiniň günäsi sebäpli gopaýmagy ahmal waka welin, nebsagyryjlygyň, haýpygelijiligiň kömegi bilen ýuwulmagy günä bolmaly däl. Şonuň üçinem Atamerdan öz tutan maksadyndan bir dabanam yza tesmesiz etdi.

Haýsy deşiginden sümülseňem, gapy hasap edäýmeli howlynyň bir böwründen ätläp, kepä meňzeş tagaşyksyz jaýyň öňünde saklanan Atamerdan, kimdir biriniň peýda bolandygyny içerdäkilere aňdyrmak üçin ýasama ardynjyrady.

Edil şol ardynjyrama garaşyp duran ýaly, Ahmet ýegen gaty tiz daş çykdy.

– Hä, Atamerdan daýy! Bu senmiň? «Geljek» diýipdiň welin, geläýdiňmi?

Ahmet ýegeniň sesi mylaýym çykanam bolsa, Atamerdan aňyrdan tutup gelen hörpüni peseltmedi, sesi kesgitli ýaňlandy:

– Atamerdan, gelerin diýse, geläýýändir.

Gulaga ýakymсыз äheňi duýan Ahmet ýegen jaýyň gapy-syna tarap elini salgady.

– Gelen bolsaň gaty gowy-da. Öýe gireli, daýy!

Mylaýym çakylygam Atamerdany gowşatmady.

– Atamerdan Ahmet bilen ikiçäk gürleşäýsem diýýä. Şeýle teklibi nähili görýäň?

– Oňat görýän welin... İçerik giräýeli!

– İçerik girmäli.

– O näme üçin?

– Ikimiziňki içeri gürrüňi däl, jaryň gyрасында edilmeli gürrüň.

Soňky sözler Ahmet ýegeni düýrükdirdi.

– Bor, bor, Atamerdan daýy. Ýöne men egnime bir zat ataýyn.

– Egniňe zat atmagyň geregi ýok. Men seni uzak sakla-man... pikirimiz çapraz gelmese. Hany, düş yzyna.

– Bolýa, bolýa.

– Atamerdan howludan daş çykdy-da, köçäniň gutarýan ýerinde keserip ýatan gamyşly jara tarap yöneldi. Ahmet ýegenem onuň zýy bilen ýöremeli boldy.

Gyрасына zir-zibil dökülen, çöp-çalam basan köne jar aqşamyň ümüş-tamyşlygynda içi wagşy haýwanly hatarly jeňňel ýaly bolup görünmek bilen Ahmediniň kalbyna ünji saldy. Emma ol kellesindäki «Sen meni nirä alyp barýaň?» diýen so-waly welin diline getirip bilmedi.

Jaryň edil gyрасына baryp aýak çeken Atamerdan yza döndi. Ýüzi aýdyň görünmese-de, Ahmet ýegen, onuň gaharlydygyny saýgardy. Şonuň üçin ol ägäräk bolmak niýeti bilen Atamerdana üç-dört ädim ýetmän, aýak çekdi. Atamerdan onuň eden hereketiniň manysyna düşündi.

– Bolgusyz gep tapmaga gorkman, golaýyma gelmäge çekinyňmi? Süýş bäräk.

– Meň gulagym ýiti.

– Sen süýsmeseň, men süýsäýerin.

– Näme diýjek bolýaň, Atamerdan daýy?

– Men saňa daýy dälidirin, Ahmet. Ýöne Atamerdandyryn

– Golaýa gelen Atamerdanyň sesi gahardan ýaňa haýbatlanan bolsa, Ahmediniň sesi gorkudan ýaňa inçeldi.

– O nähili daýy dälmişiň? Gyzdurdy daýzamyň ogly, meňem jan ýaly daýym bolmazmy? Seň kakaň bilen meň ejem süýtdeş dogan ahyryn. Onsoň men nädip saňa ýegen bolmaýyn?

Ahmet jogaba derek sowal eşitmeli boldy.

– Şu günki maňa aýdan gepiňi başga adamyň ýanynda agzyňdan sypdyrdyňmy sen? – Atamerdanyň gyzgyn demi Ahmet ýegeniň ýüzüne çabran ýaly boldy. – Ýöne, göniňden gel. Men egri gepi halaýan dälidirin. Şuny saňa öňünden aýdyp goýaýyn.

Ahmet ýegeniň sesi öňküsindenem inçeldi.

– Adam oglunyň ýanynda dil ýaramok. Duz ursun, Atamerdan daýy, duz ursun! Mahmyt işandan ant iç diýseňem, içeyin. Heý, beýle gepem başga adamyň ýanynda aýdyp bolarmy?!

– Mahmyt işan ýatan ýerinde rahat ýatsyn. Ýöne seň gepiň erkegiň gepimi? Gaýdyp agzyňy açyp bilmeziň ýaly, häzir men seni şu pohly jara-da süssürüp gidip bilýän. Seň diliň sebäpli öň-soň bir adam ölmeli bolsa, ejem ölendin, sen ölseň maňa ýeňil düşer.

Kesgitli aýdylan söz iş yüzünde amala aşyrylyp barylýan ýaly, Ahmet ýegen gyssanyp gepledi:

– Ynanýan, Atamerdan daýy, ynanýan.

– Onda sen ýene bir zada ynan. Seň şu günki aýdan gepiň gulagyna ýetäýse, ejemiň ýüregi ýarylar...

– Indi oňa-da düşüňän.

– Düşünseň, eger seň töhmetiň sebäpli ejeme bir zat bolýsa, men seni ýagty jahanda ýaşatman, Ahmet. Şonam sen bilip goý.

– Bilýän.

– Bilseň, gep gutardy. Özüň oýlan.

– Köçä tarap gönügen Atamerdanyň ädim urşunda-da gahara dolan adamyň hereketi duýuldy.

Onuň yzyndan garap galan Ahmet ýegen gapdalynda duran adama öz pikirini aýdýan ýaly bolup pyşyrdady.

– Gepine «hä» diýäýmeseň, şüý-ä, dogrudanam, aýagyňdan tutup, jara zyňyp goýberjeg-aýt.

***

Atamerdan, Ahmet ýegen bilen, duşuşyp, öýe gelende, Gyzdurdy ene köne şkafynyň öňünde birtopar düwünçeğiň arasynda oturan eken.

– Geldiňmi, balam?

– Geldim, eje.

– Şeýdip, iliň toýuna-ýasyna-da görün-de, obaň bilen öwrenişiber. Nätjek, ykbalyňa ýazylandyr-da. Ýogsam sen bu oba bilen täzededen tanyşmaly bala-ha däl-diň welin. Göbek ganyň daman ýer-ä şu bolmalydyr.

«Aý, Gyzdurdy ene, Atamerdanyň göbek ganynyň nirede damandygyny indi bir Alla bilýän bolaýmasa...» diýse-de, Atamerdanyň garrynyň aýdýanlaryna ynanasy gelip, Gyzdurdy enäniň ogly bilen baglanyşykly ýatlamalarynyň özi bilen baglaşmagyny hem kem görenok. Ol kyrk ýylky arakesmeden soň diýýän, başda ýalan ýaly bolup eşidilen «eje» sözi bilenem indi öwrenişiberdi. Gyzdurdy ene-de indi oňa haýsydyr bir nätanyş garry däl-de, ene ornuna geçip barýan mährem aýala öwrüldi. Ol öz mekany Nebitdaga barsa-da, yzyna, eje diýilýän dünýäde iň eziz, iň ýakymly sözün eýesiniň ýanyna gaýdasy gelip dur.

– Eje, ömürboýy ýygnan baýlygyňy hasaplaýaňmy? – diýip, Atamerdan ýylgyrýar.

– Döwünçegi, puly ejeň baýlyk hasap etmeýä, oglum. Seň ejeňde diňe üç sany baýlyk bardyr. Biri sen, biri Balkan jan, biri-de Ýazgöl jan gelnim. Başga baýlygy men baýlyk hasap etmeýän.

– Aý, näbileýin... sandygyňy açyp oturaňsoň...

– Balkan jan üçin düýe ýüňünden ellik örüpdim-de, şony tapaýyn diýip yşgaby açdym – kempir etegindäki ellikleri Atamerdana uzatdy. – Öz elim bilen ördüm. Bu işleri gözem alanok welin, göwün etdim-de...

Ýekebarmak ellikler ýeterlik tow berilmedik sapakdan örülendi, ýüňüniň reňkem birsydyrgyn dälidi. Emma olary synlan Atamerdan özüne tarap üns hem mähir bilen seredip duran goşa garaja gözüň tamasany ödedi.

– Agtygyň-a bulary görse, guş bolup uçar, eje. Gelniň şular ýaly «sap düýe ýüňünden örülen ellik alayyn» diýip ýördi. Buý-a tüýs ýerine düşen sowgat boldy.

Gyzdurdy ene aýdylan sözlere hoş bolup, dylým-dylým etdi.

– «Eneň öz eli bilen öreni» diýgin. Bazardan alandyr öýdäýmesin. Özem indi bu beýle sowgadyň iň soňkusy bolaymasa...

– Náme üçin beý diýýäň, eje? Öňde segsen bar. Segseneden aňyrda togsanam bar...

– Togsandan aňyrda ýüzem bardyr welin, indi göz çöňneripdir, Atamerdan jan.

Inçe işden galynaýdy öýdýän...

– Indiki gezek gelemde, men seni lukmana äkidip, äýnek alyp bererin welin, kösenmän inçe iş eder oturarsyň.

Gyzdurdy ene, nämä üçindir, äýnekli gürrüňe ünsem bermän, elliklere tarap elini salgady.

– Ýadyňdan çykaraymagyn!

– Ýatdan çykmaz ýaly edäýerin.

Düýe ýüň ellikler Atamerdanyň diplomatyna girdi.

Ynjalan ene ýylgyrdy.

... Ýorgana giren Atamerdanyň Ahmet ýegeniň gepi bilen huşuny eýelän gündizki aladasy düýşe aýlandy. Düýşde Gyzdurdy enäniň ýaşayan obasynyň adamlary elleri çarşaklymy-da, orakly Atamerdany kowalap ýörler. Gaçyp-tezip surnugan Atamerdan ahyr ele düşýär. Kazyýete çekilýär. Hemme kişi garalawjy.

Ses, söz eşidilmese-de, «gepleýän» adamlaryň elleriniň hereketinden, ýigrenç bilen seredişlerinden, tolgunyşlaryndan hemme kişiniň Atamerdany günäkär edýändigini bildirýär. Gyzdurdy ene bir gyrada ýüzüni aşak salyp dur. Kazyýete başlyklyk edýänem Söýün aga.

Söýün aga iň soňundan söz alýar:

– Sen Gyzdurdy enäniň çep ýañagynda peşehorda yzynyň ýokdugyny bileniňden soňam şeýle gabahat işe baş goşupsyň...

– Men bagty ýatan ýalňyz kempire ýagşylyk etmek isledim...

– Biz sen ýaly adamlaryň bagtipesi nähili ýardam edýändiklerine belet. Saňa nälet bolsun, nälet!

«Nälet bolsun!» diýen sözi agaçlar, daglar-daşlar ýañ salyp gaýtalaýar.

Märekäni iki tarapa bölüp, polisiýanyň maşyny peýda bolýar. Maşynyň rulunda oturan hem Ahmet ýegen...

Der basan Atamerdan oýanýar.

Ertesi irdenem görülen düýşüniň täsirinden çykyp bilmedik Atamerdan, çay mahaly hem garrynyň ýüzüne arkaýyn seredip bilmän oturdy. Ol düýnki işini dowam etmek üçin daş çykdy.

Atamerdan ýañy işe başlan badyna, howlynyň gapysy jygylady-da, garaşylmadyk ýerden Ahmet ýegen görüldi. Ol Ahmediniň beýle ir peýda bolmagynyň sebäbini gözledi. «Düýnki gürrüniň yzyny yzarlap geldimikä? Öten aqşamky düýş hakykatda dowam etjekmikä?»

– Atamerdan, daýy, salawmaleýkim!

– Salam.

Ahmet ýegeniň sesinden, çalarak ýylgyryp seredişinden many alsaň-a, hiç hili ýakymсыz gürrüň ýa-da görülen düýşüň dowamy bilen baglanyşykly mesele bolmajak ýalydy. Bolmasa kemem däl. Belkem, Ahmet ýegen nädogry pikir edýändigine düşünendir.

– Irläpsiň-le, Atamerdan daýy?

– Ol sowaly men saňa berjekdim welin, öňürdäýdiň...

– Men senden ötüňç soramaga geldim.

– Agşam sesimi gataldanym üçin gaýtam men senden ötüňç soramaly ýaly welin...

– Ýok, beýle däl. Sen barmadyk bolsaň, men öz kalbymdaky ýalňyş pikirimi göterer ýöerdim. Baranyň gowy boldy. Sen meni oýlandyrdyň. Men sen hakda ýalňyş pikir edipdirin. Eger sen meniň çak eden adamym bolan bolsaň: «Ejeme bir zat bolaýsa, seni ýaşatman» diýmezdiň-de, gaýtam, Gyzdurdy daýzama çaltrak «bir zat» bolmagyny islärdiň. Şeýle dälmi?

– Adamçylyk nukdaýnazaryndan garasaň, dogry netijä gelipsiň, Ahmet ýegen.

Öten agşamky bolan ýakymсыz gürrüňden soň, Atamerdanyň agzyndan «ýegen» sözüni, onda-da ýaňsylan, çyny bilen aýdylan sözi eşitmegi Ahmedi az begendirmedi.

– Dogrudanam, meň eden çakymyň manysy gulagyna yetäýen bolsa, daýzam pahyr nä güne düşerdi!

– Ýalňyşyňa düşüňip, ony boýun almagam mertligiň alamaty, Ahmet ýegen. Irden şol mert habar bilen geleniňe men begenýän. Daýy-ýegeniň arasynda tow galmasa gowy-da.

– Tow bolmaz, enşalla! – diýip, Ahmet ýegen begençli gepledi. – Men gitdim onda, Atamerdan daýy.

– Nāme, ejem bilen salamlaşman gidiberjekmi sen?

Atamerdan Ahmediň girip giden gapysyna seredip durdy. Ahmet içerde kån eglenmānem, daýzasy bilen tirkeşip daş çykdy.

Gyzdurdy ene howlynyň gapysyna tarap ýönelen Ahmet ýegene Atamerdanyň beren sowalyny gaýtalady. Ahmede derek sowaly eşidip duran Atamerdan jogap gaýtardy.

– Biz Ahmet ýegen bilen gadyrly salamlaşdygam, eje, gadyrly hoşlaşdygam.

– Daýy-ýegen şeýle bolmalam-da.

Ahmet ýegen ýylgyryp barşyna:

– Sag oturyň! – diýip gitdi.

Gyzdurdy ene ýegeni gidenden soň, yzyna gitmän, oglunyň ýanyna bardy-da, garry tut agajyna elini diräp, Atamerdanyň edýän işini synlamaga durdy.

– Arma, oglum!

– Bar bol, eje. Senem arma!

– Aryp-armaz ýaly men näme iş edýämişim?

– Girip-çykyp ýörmegem iş ahyryn.

– Onyňam dogry. Adam garrasa, girip-çykmagam agyr iş ýaly bolýar eken. – Az-kem dymyşlykdan soň, ene goja tuda seretdi. – Atamerdan jan, şu şatut seň bilen gözlüje ýaşyt diýsemem ýalňyşman.

E dip duran işinden ünsüni bölen Atamerdan garra üns berdi. Ol çep eli bilen şatuduň köne agajyna direnip durdy. Goja tuduň töňnesiniň ullakan teňne balygyň gerşine meňzeş bölek-bölek bolup duran garamtyl gabygy kempiriň eliniň gasyn-gasyn ýygirtlary bilen çalymdaş bolup görünmegine Atamerdan haýran galdy. Ol assyrynlyk bilen öz eliniňem ýeňse tarapyna seredensoň, ýene garrynyň elini synlady. Wagt nämeler etmeýär!

– Özem iki düýpdi. Kakaň pahyr nahallary oturtdy-da: «Gyzdurdy, iki şatuduň biri seňki, birem meňki» – diýdi. Ýer yranandan soň, iki tuduň biri derrew gurady. Şol guranam kakaňky bolmalydyr... Yhna, indi biýem gurap gutarjak – Gyzdurdy ene öz eliniň ýeňsesiniň hamyna meňzeş gabygy çalarak sypady. – Soňsuz zat ýok-da.

Enäniň şatuduň garrandygy hakyndaky gürrüňini özi bilenem baglap aýdandygyna düşünen Atamerdan:

– O tudy entek-entek guratmarys, eje! – diýdi. – Düýbüni ýumşadarys, wagtly-wagtynda suw bereris...

Atamerdan aýtjagyny tut bilen baglap aýdanam bolsa, Gyzdurdy ene «at oýnatjak» bolman, göni gepledi.

– Ömrüňdir-dä, oglum. Baky ýaşayan barmy? Ýogsam, bujagaz güne ýetilensoň, baş-üç ýyl yaşalaýsa-ha kem däl welin... agtyk gelin görerin diýib-ä hörpi aňyrdan tutup biljek däl. Ýöne agtygyň özüne guwanyp biraz yaşasamam kem görmezdim.

– Gelniň bilen agtygyň-a şu gezek saňa garaşjakdyram. «Alyp gelgin» diýip tabşyrdylar. Ýöne men şu ýerden baran badyma iki hepdeläp çöle gitmeli. Öýde bile bolar ýaly, seni indiki gezek äkidäýeýin.

– Bolar, balam, bolar. – Ol ýene tuda seredip ýylgyrýar. – Öňümizdäki ýazda şu tuduň tudanasyndan bir çüýşe gaba ýygnap, Balkan jana iberjek. Atasynyň özüni-hä görmek nesisip etmedi welin, onuň eken tudunyň miwesinden bir datsyn çaga.

Iki sany gepleşik epizody

1. Aşgabatdan günbatara tarap barýan otlynyň içi. Küpede Gyzdurdy ene, Atamerdan hem orta ýaşly iki sany aýal bar. Atamerdan bir alada bilen daş çykýar. Onuň zzyndan mähirli garap galan ene ýanyndaky aýallara çykyp gideniň kimdigini, nähili mährem oguldygyny «gürrüň» berýär. Iki aýal ýaşuly aýalyň gürrüňini haýran galyp, kä baş ýaýkap, kä tukatlanyp diňleýär. Olar özleri-de şeýle bagtyýar bolmak üçin Gyzdurdy enäni ýüzlerine sylýarlar. Eli bir-iki sany çüýşeli Atamerdan dolanyp gelyär. «Gep-gürrüň» gutarýar. Dört sany bulgura suw guýan Atamerdan olary ýolagçylara paýlaýar. Gyzdurdy ene, elbetde, guwançly tolgunýar.

2. Günbatardan Aşgabada tarap barýan otlynyň içi. Küpede Gyzdurdy ene, Ýazgül hem iki ýaş gyz bar. Ýazgül bir alada bilen daş çykýar. Onuň zzyndan mähirli garap galan ene ýaňky gelniň kimdigini, nähili gowy maşgaladygyny, özüne

mähremdigini gyzlara «gürrüň» berýär. Gyzlar garrynyň gürrüňini aňk bolup diňleýärler, baş ýaýkaýarlar, kä gamlanyp, kä şatlanýarlar. Ýazgül dolanyp gelýär. Ol kagyz gaba dolap getiren owadan almalaryny ortada goýýar-da, öňürti gaýnyny, soňam ýolagçy gyzlary hezzetleýär. Gyzdurdy ene elbetde, guwançly tolgunýar.

...

Ömürboýy garaşyp, ýetilmesi gaty bir mümkinem däl arzuwyna ýeten Gyzdurdy enä ýetilmesi ap-aňsat bolaýmaly maksadyna ýetmek welin miýesser bolmady. Atamerdan oglunyň suwa düşülmek üçin ýörite guran jaýjagazynda ýeke gezek ýuwunmagam oňa nesip etmedi. Ol Orazly aganyň eken şatudunyň tudanasyny çüýşe gaba salyp, Nebitdagdaky agtygy Balkana dadymlyk hem iberip bilmedi. Kempir tudana bişmeginiň öňinçäsi ýanyny ýere berdi. Oba adamlary gurt ýaly gurat hasap edilýän Gyzdurdy enäniň beýdip, birden başyny ýassyga goýmagyny onuň gaty begenmegi bilen baglaşdyrdylar. Ol çaklamanyň hakykat bilen bap gelýänini-gelmeýänini diňe Hudaý bilýärdi. Emma enäniň indi aýak üste galmajakdygy welin, sada bendesine-de düşnüklidi. Çünki lukmanlaram garrynyň ýatysyny gaty agyr hasapladylar.

Gyzdurdy enäniň ýagdaýynyň habary baran badyna Aşgabada gaýdan Atamerdan bilen Ýazgül, oba-da sowulman, göni hassahana geldi.

Garra seredýän lukman onuň ýagdaýynyň gaty teňdigini duýduryp, indi onuň uzaga çekmejekdigini-de ýaşyryp durmady.

Atamerdan bilen Ýazgül başujuna baryp oturanda, olara gözi düşenden Gyzdurdy ene gözýaş etdi. Atamerdan mertlige salsa-da, Ýazgül welin aýal ejizligini ýeňip bilmedi.

Garry birneme köşeşensoň, onuň:

– Göwnüň isleýän zadyň barmy, enesi? – diýen sowaly-na kempir baş atyp jogap gaýtardy.

– Näme isleýän bolsaň, taparys, eje? – diýip, Atamerdanam gobsundy. – Gawunmy, garpyzmy, üzümmi...

– Ýekeje islegim bar, balalam, ýekeje...

– Näme isleseň taparys, aýt, eje.

– Islegim... meni öýe eltiň! – diýip, Atamerdanyň elinden tutdy. – Seň dünýä inen ýeriňe baryp, aýagymy uzatsam. Ýazgül jan, ikiňizem ýanymda dursaňyz... Mende başga arman ýok...

Hassahanadan öýüne getirilen ene öz öwrenişen ýerinde ýatyrylansoň, Atamerdan bilen Ýazgülem üstünde pelesañ urup duransoň, birneme kuwwatlanan ýaly boldy. Ahmet ýegen hem gelip, daýzasynyň ýanynda durdy. Ýöne kempiriň oňatlaşan ýagdaýy uzaga çekmedi. Aňşamyň düşmegi bilen garry göz-görtele pessaýlap başlady. Onuň gözüne ýaş aýlandy, bir zat diýjek boldy, başarmady.

Ýazgül Atamerdana ümledi. Atamerdan has golaýyna süýşüp, garrynyň elinden tutdy.

– Eje! – diýende, onuň sesi sandyrady. – Näme diýjek bolýaň, eje?

Ol ses gulagyna ilendigini aňdyran Gyzdurdy enäniň dodagynda çalaja ýylgyrylýan ýaly görnüşi peýda boldy. Ýazgüliň göwnüne bolmasa, ol diwardaky suratlara tarap seretdi.

– M-men ... ra-razy...

Birdenem dodagyndaky ýylgyryş hassanyň tutuş ýüzüne çäýlyp, Gyzdurdy ene doňup galdy.

Gözi ýaşly Ýazgül enäniň ýüzüni ýaglyk bilen örttdi.

Garrynyň elinden elini aýran Atamerdan ýerinden turup, Ahmet ýegene seretdi.

– Ejem-ä işini bitirdi, Ahmet ýegen.

«Hemme adamam dünýäden şeydip, ýylgyryp gidýämikä?» diýip, Ahmet ýegen öz-özüne sowal berdi. Onuň gulagynda Atamerdanyň tabşyrygy ýaňlandy.

– Sen derrew git-de, Söýün aga habar ýetir. Türkmençilikde edilýän zatlaryň hemmesini deňli-derejeli berjaý edeliň!

...

Ölmek bagt dälemlig bolsa, Gyzdurdy ene özüniň bagtly ölüm hasap eden maksadyna ýetdi. Ähli zat onuň çak

edişi ýaly, isleýşi ýaly ýerbe-ýer boldy. Onuň mazarynyň başyndaky sowallaryň jogabyny Atamerdan gaýtardy. Ilkinji bir penje gumy hem mazara Atamerdan taşlady. Ýüzlerçe adam öwlüýäden gaýdanda-da, mollanyň tabşyrygy bilen gölegçileriň öňüni hem merhumyň ogly çekip gaýtdy. Gyzdurdy enäniň ölenden soňky aladalary hem deňli-derejeli, abraýly geçdi. Oňa kempiriň ruhy hem şaýat bolandyr welin, garrynyň obadaşlary-da az begenmediler. Gyzdurdy enäniň deň-duşlary bolsa, bu jahandan gitmeli pursat gelende şeýle uly abraý, hormat-syлаг bilen gaýtmagy Hudaýdan dilediler.

...

Gyzdurdy enäniň kyrky bellenen güni giçki otly bilen Ýazgüli Nebitdaga ugradan Atamerdan yzyna dolandy. Onuň özi hem ertir öylän bu ýere gelmeli heýkeltaraş bilen duşuşandan soň, ýola düşmekçidi. Ozal gepleşilişi ýaly, Gyzdurdy enäniň mazarynyň üstünde dikeltmek üçin Atamerdanyň buýrugy boýunça ýadygärlik ýasaýan heýkeltaraşa edilýän harajatyň belli bir bölegi berilmelidi.

Emma Nebitdagdan gelen telefon habaryndan soň, Atamerdan Ogulbossan goňsynyň uly ogluny Ahmet ýegeniň zyzndan ibermeli boldy. Ol Ahmet ýegen gelýänçä edilmeli işlerini etdi: heýkeltaraşa berilmeli puly sanap, stoluň üstünde goýdy, bir sahypa ak kagyza bolsa, uly harplar bilen «Gyzdurdy Orazla ogly Atamerdandan» diýen sözleri ýazdy. Şol mahal hem Ahmet ýegen içerik girdi.

— Çagyran ekeniň, Atamerdan daýy...

— Zerur alada çykdy, Ahmet ýegen. Men gyssagly iş ýerime gitmeli boldum. Ertir sagat üçde bir heýkeltaraş ýanyma gelmelidi. Onuň özem şähere günortana golaý dolanmakçy. Sen öýde bol. Şu puly hem şu kagyzy oňa gowşurarsyň. Men oňa aňyrdan jaň ederin... Ynha-da ejemiň howlusynyň açarlary...

— Açarlary men nätmeli?

— Açarlar indi seňki bolar. Howla-da özüň eýelik et, jaýa-da.

— Sen näme?! — diýip, ör-gökden gelen ýaş ýigit aňk-taňk boldy.

– Meň bu ýerde ýaşamak meýlim ýok, Ahmet ýegen. Öwrenişen ýerim, halaýan işim, öýüm-öwzarym beýlede. Ejemiň ýylyny geçirip gidemsoň, men bu oba ýa gelerin, ýa gelmerin. Howlam, içindäki zatlaram seňki. Ejem bolmasa, bäräk aýagymam çekmeýä. Onsoňam, bu ýer indi meň üçin manysyz, boş ýaly. Ýöne, ejemiň gapysy ýapylmasyn... Senem ejemiň, ýegeni ahyryn... Ertir heýkeltaraşa gowşurmaly zatlaryňy özüň bir ýerde goý. Men-ä giçki otly bilen ýola düşmekçi.

Pullary ýazgy edilen kagyza dolan Ahmet ýegen beýleki otaga girip gidensoň, Gyzdurdy enäniň krowatynyň gyrasynda oturan Atamerdan diwardaky suratlary synlamaga başlady. Onuň nazary enäniň şekilinde saklandy. Garrynyň dikuçardan düşen badyna özüne tarap okdurylyşy Atamerdanyň göz önünde janlansa, gulagynda «Balam, Atamerdan jan!» diýen agy hem şatlyk gatyşykly ses ýaňlandy. Atamerdanyň gözleri nemlendi.

*Murgap,
ýanwar, 1997.*

SERWI GELIN

Powest

*Aglamaklyk söymeklikden nyşandyr,
Söygini ödüne aglamak gerek.*

D. Haldurdy

Haýsydyr bir döräýmegi ahmal keseliň öňüni almak üçin hemme kişä edilýän sanjymy ýa-da mekdepdekä geçirilen lukmançylyk barlaglaryny hasaba almasaň, Togtamyş şu mahala çenli saglyk ýagdaýy sebäpli lukmana ýüz tutan adam däl. Şonuň üçinem ol gökden düşen ýaly bolup, hemme zada haýran galyp oturmasa-da, giň hem arassa zalyň ugrundanda öz iş-aladalary bilen bir otagdan çykyp, beýlekisine girip ýören ak halatly adamlary göz synagyndan geçirip otyr. Bozoglan bilen bir gapynyň öňünde lukmanyň çakylygyna garaşýan aksakgal, öýkeli ýaly bolup:

— Inim, ýaş ýigit halyňa bu edaralarda seň nämişiň bar? Tebibe — lukmana men ýaly alty müçäni birçak arka atan adam ýüz tutanda bolmaýamy — diýdi.

— Durmuşdyr-da, atam — diýip, ýylgyran Togtamyş aňyrakda bir gapynyň öňünde çagasyny gujaklap oturan gelne tarap elini çalaja salgady. — Men-ä otuz ýaşap barýan welin, anha, bir ýaşamadyk bäbegem lukmana garaşyp otyr.

— Onyňam dürs, inim — diýip, ýaşuly Togtamyşyň el salgan tarapyna seredensoň gepledi. Şol mahal hem ýigit bilen aksakgalyň garaşýan gapysy çalarak açyldy-da «Mämmedow!» diýlen ses eşidildi. Ol Togtamyşyň çagyryldygydy.

Bu etraplarda adygan ýaşuly lukman ýüzi agyr adam eken. Köpi görendigi bildirip duran agras lukman seredip oturan ka-

gyzlaryny ýuwaşlyk bilen bir tarapa süýşürensoň, äýneginiň üstaşyry Togtamyşa parahat, ýöne ötgür nazar bilen garady. Ol ýagdaýyň barybir uzaga gitmän üstüniň açyljakdygy üçinmi ýa-da aýtmaly habarynyň soňy ölüm bilen bagly howply habar dældigi üçinmi, gelnen netijäni gizlin syra öwürjegem bolmady.

— Inim, maňa-ha ony saňa aýtmak, saňa-da ony menden eşitmek ýakymсыz bolar welin, süýji ýalandan ajy hakykat ýagşydyr...

Lukman entek aýtjagynyň soňky nokadyny goýmadygam bolsa, ýaňky gepi bilen indiki habarynyňam ýakymly bolmajakdygyny aňlatdy. Şonuň üçinem Togtamyş:

— Ýagdaýy gizlejek bolup oturma, lukman! — diýeninem duýman galdy.

— Aýtsam, senden perzent önmeýä, inim — diýip, ýaşuly habarynyň soňuny uzaga çekip durmady.. — Barlagyň beren netijesi şeýle. — Ol ýap-ýaňy gapdala süýşüren kagyzlaryny gaýtadan öňüne çekip, ikinji gezek seredişdirip otyrka gepledi. — Derňew şony görkezýär... Oňa biziň dilimizde ozaspermiýa diýilýär... Menem şu ýerde bir egne otuz alty ýyl bäri işleýän...

Lukmanyň näçe ýyl işleýändigine çenli aýtmagy-da gaty ýakymсыzdy. Ol habaryň «Meniň gelen netijämiň gümrük çykjak gümany yokdur, ýene bir ýerlere ýüz tutjak bolubam ýörmegin» diýen ýaly manysy hem bardy.

Entek ata bolmadyk ýigitleriň arasynda şeýle ajy hakykaty bileninden soň, araga-şeraba urup gidýänleri-de, mertebe basgançagynyň iň aşaky sekilerine çenli pese düşýänleri-de bolýardy. Emma Togtamyş welin, kesesinden garasaň, ýakymсыz habary göwnübir, kaýylyk bilen kabul edene meňzedi. Bu ýere ýüz tutmanka, barlagyň berjek netijesini öňünden bilen ýaly, onuň ýüzünde-gözünde gamgyn nyşan görünmedi, asyl çalarak tolgunýana-da çalym etmedi. Daşyndan birbada şeýleräk görünse-de, onuň içki dünýäsinde ýaz, tomus, hatda güýz pasly-da geçip, birden harasatly gys başlandy. Ýene bir hepdeden ýigrimi sekiz ýaşy dolýan ýigit entek ýaşalmaly

müçeleriň üstünden böküp, garrylyga ýeten ýaly boldy. Daşy üýtgemese-de kalby gojalan Togtamyş özüni ýatdan çykardy, kellesinde «Serwi näder?» diýen sowal döredi. Togtamyş ol sowaly hyýalynda, özi-özüne berendirin öydüpdi. Emma ony hyýalda däl-de, dilinde aýdandygyny ýaşuly lukmanyň beren sowalyndan soň bilip galdy.

– Serwi diýýäniň kim?

– Serwi meň gelnim.

– Üýtgeşik hem gowy ady bar eken!

– Diňe ady däl, adamçylygam gowy. Saýlanyp-seçilip, söýlüp-söýdürilip alnan özem... Indi näme etmeli bolar, lukman?

Şol pursat ak halatly ýaş ýigidiň otaga girip, lukmana bir kagyza gol çekdirmegi hem biraz güýmenmegi Togtamyşa Serwi bilen bolan bir ýagdaýy ýatlamaga pursat döretdi. Ol waka iki juwanyň durmuş toýundan bir ýyl töweregi wagt geçensoň, şu günki ýüze çykan waka ykbalda bardyr öydüp eger-eger pikirem edilmeyärkä, özi-de edil şu mahalky ýaly mylaýym bahar aýynyň bir günü bolupdy. Serwiniň sesi, Serwiniň gaýtaran jogaby Togtamyşyň gulagynda hut şu mahal aýdylýan ýaly bolup ýaňlandy. Şol mahal, belkem, ullakan many hem gözlenmän berlen sowalyňam, entek durmuş bilen baglaşdyrjagam bolunman gaýtarylan jogabyňam ünsem berilmedik hakyky manysy häzir Togtamyş üçin göterip bolmajak agyr ýüke öwrüldi: Togtamyş bilen Serwi daşarda ikiçäk oturyp çay içýärdiler. Gapdalda duran tranzistordan gulaga ýakymly mukam ýaňlanýardy. Birdenem Togtamyş tranzistory öçürýär. Oňa geň galan Serwi:

– Täsin saz çalňyp dur-a. Näme üçin ony ýatyraýdyň? – diýip sowal berýär.

Togtamyş ýylgyryp jogap gaýtarýar.

– Meniň saňa täsin sazdanam täsin bir sowalym bar...

– Aýt, eşideli.

– Dünýäde menden ýakynyň, menden eý görýäniň bar-my, Serwi?

Togtamyşyň ýüzüne göni seredip oturan Serwi esli salym dymýar.

– Näme dymýaň? Jogap berip bileňokmy?

Serwi ýylgyrýar.

– Jogabym nagt welin, şony nädip ýerbe-ýer edip aýtmagyň ebeteyini tapamok. Neme... Häzirlikçe iň ýakynym, iň eý görýänim ilki ejem, zyndan kakam. Sen üçünji orny eýeleýäň, Togtamyş. Razymyň?

– Elbetderazy. Bolmanda-da ejeňden, kakaňdan öňe geçmejegimi sen aýtmanyňda-da bilýärdim.

– Ýöne, ýene birnäçe ýyldan soň seniň dördünji, başynji orunlara süýşmegiňem ahmaldyr. Şonda ejem bilen kakamyň orny hem yza süýşermikä öýdýän. Sebäbi men şeýle bir çagany gowy görýän welin, kişi çagasyny görsemem, lak atman geçip bilemok. Öz çagam dagy bolaysa, saňa üns bermäge-de pursat tapmazmykam öýdýän. Senem gaty görmersiň-dä hernä?

– Gaty görmen. Şeýdip, altynjy orna geçirseň-ä begenerinem...

Ak halatly ýigidiň gitmegi bilen ýatlama-da tamam boldy.

– Indi näme etmeli bolar, lukman? – diýip, Togtamyş öňki sowalyny gaýtalady.

Lukman ilki egnini gysyp, ara maý salansoň gepledi.

– Durmuşda çözgütsiz mesele bolmaýar, ýaş ýigit. Çözgüt tapylar. Berlen ömri perzentsiz ýaşap ötürýän gytmý?

Togtamyş, lukmanyň ol sözleri öňünde oturan ýigide ykbalyň beren derdine tapylan ilde ýok em hasaplaýan ýaly ynam bilen aýdyşyny geňräk gördi, görse-de, ol aýdylany öz ömrüniň gutarnykly kesgitlemesi hasaplady.

– Meňki-hä düşnükli welin, gelin nätmeli bolar, agam? Onda günä ýok ahyryn...

Togtamyşyň sowaly lukmanyň Serwi bilen gyzyklanmagyna getirdi.

– Bu meselede diňe tebigat günäkär welin... gelniň näçe ýaşynda? Şäherlimi, obalymy?

– Ol menden bir ýaş kiçi. Gum etegindäki «Sazakly» obasyndan. Kakasyna-da Arça aga diýýäler.

– Arça türkmende seýrek gabat gelýän at. Ol Arça seýis-ä däldir?

– Şol bolmaly. Tanaýaňyzmy?

– Ýok, göremogam. Meniňem bir ýegenim şol obadan. Soňky gezek baş-alty ýyl mundan ozal barypdym... Arça seýsem gaýybana tanaýan diýsemem bolýar. Öňler o seýis barada hälimi-şindi gazetlere-de ýazyrdylar. Her gezegem atyň ýanynda duran birmeňzeş suratyny çap edýärdiler...

Lukmanyň şondan soňky gadymy seýisler, çapylýan bedewler barada aýdan sözleri Togtamyşyň hyýalyndaky aladasy bilen garjaşyp, manysyz ses bolup eşidildi. Ol tebigatyň goýberýän hatasymy ýa-da etmişi barada oýlandy. Bir adamyň ykbaly nämemiş! Tebigat hata goýberse, tutuş dünýä-de bulaşar. Dünýä döräli bári dowam edip gelyän düzgün bozulagada, mylaýym baharyň zyzndan gelmeli tomsa, güýze derek aňzakly gys düşäýse, ýeriň üstündäki janly-jandar heläk bolmaly. Ol çökder ýalňys adam oglunyň eli bilen, islegi bilen düzelmeli iş däl. Hörpüni gaty ýokardan tutan Togtamyş aşak düşüp, uly dünýä hakdaky deňeşdirmesini iki sany ynsanyň ykbaly bilen baglap gördi. Alnan mysal kiçi ýaly hem bolsa, manysyna görä uly dünýäniňki ýaly boldy. Iki sany adamyň birleşen ömri hem özbaşdak bir dünýädi. Iki ynsanyň söýgi baharynyň zyzndan nesil dowamyny döredýän pasyl gelme-se, olaryň dowamat tanapy üzülmeli. Kalp söýgüsiniň, ten ysnyşygynyň ahyrky manysy şol dowamatlyga dowam döretmek. Şol bolmasa käbir adamlar üçin ömrem ýok, maksadam ýok, durmuşyň şatlygy, lezzeti hem ýok. Togtamyş hem şeýle hasap ýöredýän adamlaryň biri.

Togtamyş edýän pikiriniň bir böleginden başga bir bölegine geçip, özüne gelende, lukmanyň Arça seýisdenem, çapylýan bedewlerdenem daşlaşandygyny bilip galdy.

– ...Başa agyr iş düşse-de, terkidünýä bolmaly däl, inim. Şükür etmeli. Görogly begiňem perzendi bolmandyr-a... Taňrynyň beren kesgitlije ömür ýoluny diňe hasrat ýüküni göterip geçmeli däl. Biziň dünýä inmegimiziň özi hem bagt. Şol bagty peýdalanmaly.

Nesihat berip, akyllý sözler aýdyp Togtamyşy sen köşeşdirdiň-dä, lukman. Onuň Serwiboýuny kim köşeşdirmeli? Onuň şol meselede köşeşmejegi dört ýyl mundan ozal aýan boldy ahyryn. Özi baradaky şu günki üsti açylan aýylganç hakykaty bilmedik bolsa, bireýýäm unudylyan hasaplanýan waka Togtamyşyň, belki, ýadyna-da düşmezdi.

Togtamyşyň kalbynda «Gelen netijä gutarnykly ynanýaňmy, lukman?» diýen sowal döredi. Ýöne lukman berilmedik sowalyň jogabyny onuň özi tapmaga synanyşdy hem lukmanyň gelen netijesini hakykat bilen baglaşdyrmaga mejbur boldy. Serwiboý bilen ýaşalan alty ýyl hem lukmanyň gelen netijesiniň tarapyndady.

Lukmanyň otagyndan daş çykan Togtamyş uly daragyň saýasynda aýak çekdi. Ýapraklaryň pyşyrdysy adam sesine öwrüldi:

« – Inim, beýle ýagdaýa sataşan diňe sen däl. Durmuşda ondan beterräk wakalaram bolýar. Nesibedir. Onuň üçin Taňrynyň beren ömrüni diňe hasrat bilen tamamlamaly däl.

– Gelin nätmeli?

– Ol saňa bagly. Onuň gitmegem mümkin. Adamsy şeýle ýagdaýa düşen gelinleriň köpüsiniň özi gidýär.

– Arça seýsiň gyzy hakykaty bilse-hä, asla-da gitmez, lukman.

– Sen şoňa ynanýamyň?

– Gaty ynanýan. Ýöne men özümi ýigrendirip, ony gitmäge mejbur ederin.

Lukman tisginip gitdi.

– Diňe mert adam şeýle aýgyt edip biler. Ýöne netije bolýsa-da.

– Nämüçin?

– Sebäbi söýýäni özüňden daşlaşdyrmak söýmeýäni özüňe imrindirmekden kyndyr. Söýgi diýilýän zat gepedüşmezdir, dälidir, sähnedir. Men seniň ýaňky çakyňa goşulýan. Ýigrendirjek bolýanyň sebäbini bilse-hä, ol seni hijem terk etmez.»

Şeýdip, lukman bilen bolan gürrüň ýapraklaryň pysyrdysynda gaýtalanýan bolsa, Togtamyşyň galan ömri hem şol gürrüňi gaýtalap ýörmelidi.

***

Heniz günem dogmandy. Mazutdan-ýagdan dokalan eşik geýnen ýaly üsti-başy garagöz Hakberdi traktorçy hem gelip, daşardaky düşegiň gyrasynda aýak epen badyna, Serwiboýy gelniň getiren böwri mawy gülli çäýneginden kasesine çay guýan Togtamyş ýüzüni kürşertdi.

– Çay diýip getiren dury suwuňy özüň iç!

Serwiboýy günäkär ýaly bolup:

– Bu gezegem çayy mydama atyşym ýaly edip atdym-a, Togtamyş?

Togtamyş başga tarapa seredip içýakgýç gepledi.

– Men saňa çay atmansyň diýmedim. Men saňa «Çaya derek getiren suwuňy özüň iç» diýdim.

Gelin adamsynyň gödek ses bilen aýdan nägile sözi üçin gaşyny-da çytmady. Sebäbi indi alty ýyl bäri şol böwri mawy gülli çäýnegi günde üç gezek çaykap süpürýänem, günde üç gezek demleýänem diňe Serwiboýyň özüdi. Çäýnege näçeräk gaýnag suw sygýandygyna, şol suwa näçeräk çay atsaň gowy çay bolýandygyna çenli onuň eli ram edipdi. Bu gezegem çayyň ýuwan ýa-da gaty ajy bolmaga haky ýokdy-da, ynjuk Togtamyşyň oňa at dakmaga haky bardy. Ol sähel zatda-da yrsaramaga bahana, öýkelemäge ýapyşalga, Serwiboýy kemsitmäge tutaryk gözleýärdi. Adamsynyň hereketiniň esassyzdygyny bilse-de, Serwiboýy häzirem onuň tersini dürs diýip kabul etdi. Bu gezekki böwri mawy gülli çäýnek bilen bolan ýagdaý soňky bir aýyň dowamynda bolan wakalaryň arasynda iň bir ujypsyzdy. Ýöne bu gezekki jana ýakymсыz gepiň Hakberdi traktorçynyň ýanynda aýdylmagy welin, Serwiboýa ähli ýakymсыzlyklardan beter täsir etdi. Ýaşy kyrkyň onuny haýalladyp ýörse-de, gözleri ýeňles ýetginjegiňki ýaly mydama oýnaklap duran dul Hakber-

dini, salaty bolmasa-da, oba adamlarynyň köpüsi halamaýardy. Obadaşlaryňam halamaýany üçinmi ýa-da onuň özünde-de bir göze ýakymysyz görnüş barmy, Serwiboý gelniň hem ony sulhy almaýardy; ýolda-yzda, gabat gelse-de, aqlaba gelinleriň edişi ýaly, çalaja baş atyp salam berýärdi-de, ýüzüne nazaryny öwürmän geçiberýärdi. Ana, şol adamyň ýanynda kemsidilmegi welin, Serwiboý gelne gaty ýokuş degdi. Üstesine-de, Serwiboý şu mahalam Hakberdiniň: «Hak etdiň, Togtamyş. Gamşy gowşak gyssaň gol gyýar. Indikisine sapak ediner» diýenini çäýy gaýtadan demlemek üçin böwri mawy gülli çäýnegi göterip ugran Serwiboý eşidip gitdi.

Hakberdiniň oba örmänkä Togtamyşyň ýanyna gelmeginiňem öz sebäbi bardy. Togtamyş üç sany uly obanyň tutuş ekerançylygyny, mal-gara, hojalyga gerek suw bilen üpjün edýän derýanyň gyrasynda gurlan ona golaý mähnet nasosy işledýänleriň ýolbaşçysydy. Şol nasoslar ýekeje gün işlemän dursa-da, üç obanyň üçüsi-de eýýäm suw ýetmezçligini duýýardy. Şonuň üçinem nasoslaryň biriniň bir enjamy oňat işlemese, ony-da nobatçylaryň özleri bejerip bilmeseler, Togtamyşy gözläbermelidi. Hakberdi traktorçy hem şolar ýaly bir möhüm alada bilen gelen bolmalydy. Onuň bir ýatsa gaýtadan otlamasy hyllalla, şylhasy çykan «Moskwiç – 412» kysymly ýeňil maşyny ýeňil däl-de, agyr ýük maşynyňyň gödek sesi bilen köçäniň gyrasynda hem tüsseläp, hem tar-tarlap durdy.

Çäýy gaýtadan demläp getirse-de, Togtamyşyň ýene bir ýok hokga tapyp, özüniňem, gelniniňem keýpini bozjakdygyny Serwiboý öňünden bilýär. Ýöne ol pyýada bolsa-da, «bedew atly beg oglan» hasaplaýan adamsynyň birden häsiýetiniň beýle üýtgäp, gylygynyň beýle ajamagynyň sebäbi bolmalydyr öýtse-de, nämendigini welin bilmeýär. Ýöne öz ene-atasynyň raýyna garaman, haýsy tarapyndan barsaňam, megerem, Togtamyşdan belent bolmasa pes däl telim ýigidiň göwnüni ýykyp guran durmuşynyň ahyry özüni kemsitme derejesine çenli aşak düşer öydüp Serwiboýuň eger-eger hyýalynda-da gelmändi. Arzuw edi-

lip ýetilen, telim nusgadan saýlanyp gurlan süýji durmuş, göz degdimi, dil ýetdimi, birden çepbe çöwrüldi, Togtamyş düýpden başga kişä öwürüldi, bu gün düýnküsinden erbetligi çykdy, ertiriniňem bu günküden ibaly bolmajagy bellidi. Togtamyş Serwiboý gelin babatda edýän hereketleriniň sebäbini özünden gaýry hiç kim bilmeli däl, özünden gaýry hiç kim, hiç mahal bilmezem öýdýär. Ozalam ýürekden söýen, Serwiboý adyna tüýs mynasyp, ak derek ýaly gelnini, häzir öňküsindenem zyýat söýýän gelnini bagtly maşgala etmek üçin Togtamyş oňa yza iýdirmek ýoly bilen özüni ýigrendirmeli. Ol şondan gaýry çykalga ýok hasaplaýardy. Eýýäm bir aý töweregi wagtdan bäri Togtamyş özünden başga hiç kime düşnüksiz maksadyny amala aşyrmagyň aladasy bilen ýaşaýar. Taze tapan nysaklary arasy üzülmän dowam ediberse, Togtamyşyň uzagyndan öz tutan maksadyna ýetäýmegem mümkin. Näziklikden ýasalyp, näziklik dünýäsinde ýaşasa hasam terlenýän gül ýapragyna meňzeş söýginiň ýerliksiz kemsitmeleriň täsiri bilen solup, diňe awuly tikeniniň galmagy-da ahmal. Beýle-beýle çoçgara çolaşmak hyýalynda-da gelmedik Serwiboýa dörän ýagdaý bolmalysyndanam has beter täsir etdi, günü gam bilen dogup, gam bilen ýaşmaga başlady. Ol ýakymсыz durmuş gündelik hakykat. Emma Serwiboý hakykaty hakykat däldir hasaplaýar, ýagdaý tiz düzeler öýdýär. Onuň çak edişine, ynanyşyna görä, ýakymсыz düşden soň ýene öňki ýakymly durmuş dowam etmelidi.

Togtamyşyň birden gylygynyň ajap başlamagy, onuň gelnine azar berýändiginiň telim esse ulaldylan gürrüňi derrewem oba ýaýrady. Oba adamlary Togtamyşyň bolşuny goldamadylar. Şol meselede Togtamyşyň ejesi Ogulaýam gelniniň tarapynda. Çünki soňky baş-on ýyllykda Gojuk obasynda Ogulaý ýaly bagty çüwen gaýynene, Togtamyş ýaly gelinlik saýlamakda utuş bijesi nesibesinden çykan eneli-ogul ýok hasap etdiler. Sazakly obasynyň hormatlanýan, abraýly hojalygynyň terbiýesini alan gözəl gyz, özüne, boýuna-syratyna kybap gelýän bu töwereklerde asla gabat gelmeýän at göterýän Serwiboý gelen ýerine-de hem abraý, hem döwlet alyp geldi. Obanyň iň ýaşuly ýaşajýjysy Arabaçy aganyň aýtmagyna görä, Gojukda soňky elli ýyl bäri

bolmaýan waka boldy. Ogulaý ýeňňäniň ozalam süýdi az bermeýän «iresey» sygrynyň hut toýuň yz ýany, heniz Serwiboýuň çagyryjysy-da gelmäňkä ekiz gölesiniň bolmagyny hem yrymçy kempirler täze gelniň rysgally-döwletliligi bilen bagladylar. Emma alty ýyl bäri bal-asal bolup ýaşan çatynjalaryň sebäp ýok ýerden aralaryna tow düşmegine gojuklylar gaty haýran galdylar. Ýagdaýa haýran galynsa-da Togtamyşyň gelnine azar berip başlamagynyň sebäbini welin, hiç kim, hatda Ogulaý ýeňňe-de çaklamaýardam. Togtamyşyň täze tapynan gylygyny obanyň gojalary has-da halamadylar. Sebäbi oglanlygyny at çapysygynyň göçgünli howasynda geçirip gojalyga ýeten ýaşulular Arça seýis ýaly uly ile belli, gazetlerde-de hälimi-şindi ady çykyp ýören adamyň dulunda görüm gören maşgalanyň inirdelmäge, azar berilmäge tutaryk boljak esas döretjekdigine ynanmaýardylar. Şonuň ýaly-da olar edil öz gözleriniň alnynda ulalan Togtamyş ýaly asylyly ýigitdenem maşgalasyny gynamagynyň sebäbini tapmaýardylar. Hemme kişini edil öz hususy aladasy ýaly gyzyklandyryýan sebäp bu obada diňe Togtamyşyň özüne bellidi. Ol sebäp hem Ogulaý ýeňňäniň eden hereketinden soň döredi. Umuman-a, şol ýagdaýyň döremeginiň başy ene bilen ogluň edýän arzuwynyň gabat gelmeginden başlandy. Adamsy Esen tarpa-taýyn ýogalanýndan soň, ilkinji perzendi Jennetiň hem arkasy ýapylyp, ýuwaş-ýuwaşdan özüni dürsän Ogulaý ogluny öýermek isleginem amala aşyryp, wagty-sagady gelende agtyk hüwdülemek arzuwyna ýetmekçidi. Onuň wagt-sagat ölçeginiň hasaby-da bulaşdy. Özi ilkinji çagasy Jennet dünýä inýänçä bary-ýogy üç ýyla golaý garaşmaly bolanda, adamsy Esen ikisi howlukmasa-da, gaýynenesi howpurga-beripdi. Onuň ogluna-da duýdurman, Rahym işandan doga alyp geleni, ony gelniniň ýassygynyň iç tarapyndan tikip goýany ýadyndady. Ogulaý doga-tumara onçakly uýup ýörenem däl di welin, Jennetiň dogulmagyna doganyň täsiriniň ýetendigine welin, gyzy dünýä inenden soň berk ynandy. Ogulaýyň göwnüne bolmasa, şol doga alynmadyk bolsa ýene üç ýyldanam Jennet doguljak däl ýalydy. Hem-ä öz geçmişinde bolan wakany ýatlap, hemem üç däl, alty ýyl geçip ýörse-de, eline ýürekden

küyselýän sallançagyň bagy ilmänsoň, Ogulaý howsala düşüp ugrady. Dogry, Rahym işan birçak dünýäden gaýdypdy. Ýöne onuň kesbini dowam edýän ogly Pederberdi hajdanam il-gün nep tapýamyş diýip, Ogulaýyň gulagyna ýetýärdi. Üstesine, Pederberdi hajy hut geçen ýyl Käbä gidip gelipdi. Şonuň üçinem onuň täsiri güýçli bolmalydy. Ogulaý edýän hereketini oglundanam, gelnindenem ýaşyrdy. Ýöne «tutuldy». Ol Pederberdi hajynyň öýünden çykyp gelýärkä, köçeden geçip barýan ýük maşynynyň kabinasynda oturan ýerinden Togtamyş ejesini görüp galdy. Gördi-de, onuň hiç mahal barmaýan gapysyndan näme alada bilen barandygyny çaklady. Onuň çaky hem dogry çykdy. Sebäbi ejesiniň küýseýän sallançagyny Togtamyşyň özi-de küýsöp başlapdy. Serwiboý welin, Togtamyş ikisinden perzent önmeğini indi islemeýän ýaly bir ýyl töweregi waqt bäri çaga hakda dilem ýarmaýardy. Ozal perzende gaty höwesek gelniň birdenem ol barada dil ýarmaýşy Togtamyşy hasam oýlandyryýardy. Ejesi bolsa ilkinji çagasy Jenneti gaýynenesiniň Rahym işana ýykylyp alandygyny soň-soňlaram gürrüň eder ýözerdi. Şol ýatlamalar ýadynda galan Togtamyş ejesini Pederberdi hajynyň öýüniň ýanynda görende: «Durmuş gaýtalanyp durmuka?» diýip, içini geplet-di. Ol hiç zatdan habarsyz kişi bolan bolsa-da, doganyň haçan getirilip, haçan Serwiboýuň ýassygynyň burçuna tikilenine çenli bilýärdi. Emma waqt geçse-de, onuň gaýtalanýar hasaplaýan durmuşy özi üçin welin gaýtalanmady.

...

Gapydaky beýik balhynyň aşagyndaky münjede uklap ýatan Togtamyş gözünü açanda, özündenem öň oýanan guşlaryň sazlaşykly jürküldisine däl-de, ileri tarapdaky goňşy oba bilen aralyga göni serhet çekýän ýaly bolup ýatan demir ýoldan geçip barýan otlynyň sesine diň saldy. Her gün irden, belli bir mahalda Aşgabada tarap ýönelen säher otlusyny hyýalyndaky ertekiniň içine girýän Togtamyş bir aý mundan ozalam öz hyýalynda bahar paslynda giň sährany kesip barýan uzyn

hatar kerwen bilen çalşyryrdy. Uzyn kerweniň iň öňündäki boýny mis jaňly ineriň üstünde-de öňe-yza çalaja yraň atyp barýan owadan kejebe bardy, owadan kejebäniň içinde-de bahar howasyny täze keteniniň buzuguç ysyna dolduryp barýan başy kümüş gupbaly owadan gyz otyrdy. Ol, elbetde, «bedew atly beg oglana» dönen Togtamyşyň iki obanyň sere gyzlaryndan saýlap tutan Serwiboýudy. Kerwen Sazakly obasynyň Serwiboýuny Gojuk obasynda garaşyp oturan Togtamyşyň ýanyna alyp barýardy. Togtamyş kerwenli, kejebeli, janly suraty ýygy-ýygydan göz öňüne getirýärdi. Käte bolsa säher otlusy ony köne taryhdan çykaryp, düýn, şu gün bilen duşuryrdy. Düýnki günem eýýäm gaýtalanmajak ýatlama öwrülenem bolsa, ýakymly ýatlamady. Serwiboý gyzyň Togtamyşyň nesibesinden çykmagyna-da şol säher otlusy sebäp bolupdy. Aşgabadyň mehanisasiýa mekdebinde okaýan Togtamyş bilen hasapçylyk okuwyna iberilen Serwiboý ilkinji gezek şol otlynyň üstünde tanşypdy. Bagtyna bagt bolup goşulan Serwiboý gyza sataşdyrany üçin obanyň serhedini kesip geçýän säher otlusy iki ykbaly birikdirmegiň aladasy bilen Gojukdan Sazakla ýollanan ýagşy niýetli sawçy bolup duýulýardy. Şol gün şol otly bolmadyk bolsa, şol gün şol ota münülmedik bolsa Togtamyş beýle bagtyýar bolmazdy. Ol Serwiboýy-da şeýle pikirdedir öýdýärdi. Häzir bolsa şol maňlaýyndan çykan bagtyň özi sebäpli aýalyň esasy bagty bolan enelik paýyndan mahrum bolýandygyna göz ýetirenden soň, Togtamyş şol otlynam, şol otlynyň sesinem, şol ota münülen günü hem näletledi. Ýeri, hemme zat jüp-jüpden bap geläýmelimi diýsene! Togtamyşyňky on ikinji otly, sekizinci wagon, on birinci ýer. Sazaklydan gelen entek nätanyş gyzyňkam hökman şol otly, hökman şol wagon, hökman on ikinji ýer bolaymalymyşynmy? Şol tötänden gabat gelişlik bolmaýanda-da, Togtamyş ýigit çykan oglan ahyr, bir gün kimdir birine öýlenmeli bolardy, öýlenerdem. Ol hakykat. Yöne şol kimdir biri Serwiboý bolman, başga biri bolardy. Ol kimem bolsa enelik bagtyndan näumyt maşgala öwürlerdi. Togtamyş Serwiboýdan başga betbagt boljagyň halyna-da Serwiboýuň halyna ýanşy ýaly ýanarmydy? Ýok, ýanmazdy.

Çünki adamçylykda, akylda-huşda, görkde-görmekde, mähremlikde Serwiboý bilen deňleşip biljek maşgala entek dünýä inen däldir. Belki, ol maşgala-da seni söýerdi, senem ony söýerdiň. Söýgini kalp ysnyşygy döredýär ahyryn. Ol mümkin. Ýöne söýgüliň Serwiboýuň söylüşi ýaly söýmek üçin söýülýän Serwiboýuň özi bolmalydy. Onuň özünden başganyň bolsa Serwiboý ýaly bolmagy mümkin däl. Üstesine-de, hiç kime ýetdirmeýän belent söýgä bolsa diňe Serwiboý mynasyp. Sebäbi onuň özi seni hiç zenanyň çykyp bilmejek derejesindäki söýgi bilen söýýär. Ony diňe Serwiboý başarýar. Şonuň üçinem, ol söýgä hiç kimde, hiç ýerde ýok sarpaly nazar bilen garamaly.

Otlynyň sesi kem-kemden daşlaşyp, sekiz ýyl mundan ozalky hakykat geçmişe öwrüldi. Şu güne dolanyp gelen Togtamyş Serwiboýy öz ornunda goýup gördi. Şeýle ýagdaýa düşse, ol näder? Sowala jogap gözlenip, kän pikir edilmedi. Edil seniň barýan ýoluň bilen gider. Ol özüni kyn güne salar. Emma seniň götermeli yüküňi öz egnine alar. Ol şeýdip seni bagtyýar eder. Ol barada dawa, jedele orun ýok. Çözgüt taýýar.

Säherki otlynyň sesi uzaklarda ýitip gitse-de, sekiz ýyl mundan ozalky wakalaryň käbiri Togtamyşyň hyýalynda ýene-de gaýtalandy. Ilkinji tanyşlygyň, bir seretseň, ullağan gyzygy hem ýok ýaly bolup görünýän wakajyklary hem ýatdan çykyp gitmeýär eken. Togtamyş bilen Serwiboýuň başky duşuşygy känbir gep-söz hem alşylmadyk duşuşyk boldy. Olar bir-birege atларыny aýdansonlar, herhal, ikisi-de oba görümini görenler-dä, aýtmaga gep tapylmaýan ýaly bolup dymdy. Oňa derek, edaly-da bolsa, utanylýanam bolsa, göz-nazar iki tarapyňam içki pynhan dünýäsiniň manysyny birmeme daş çykarýandygy sebäpli ýetmeli menzile ýetip otludan düşülensoň, derrew hersi bir tarapa gidibermeli iki ýolagçy sagbollaşyp ýola düşübermedi. Şol pursatdan peýdalanan Togtamyş, heniçigem bolsa, erkek oglan, ýigitlik töwekgelligini görkezdi — gyzdan barmaly ýerine çenli ugratmaga idin sorady. Garşylyk bolmady. Edil şol mahalam ýigirimi ýaşlaryndaky görmegeý ýigit olaryň ýanyna geldi-de, Serwiboý bilen içgin salamlaşdy. Ol ikisiniň sowal-jogabyndan çykan netijä görä, Kerim diýlip ady tutulan oglan gyz bilen obadaş bolmalydy. Kerim Serwiboýuň ýanyndaky ýigide bile otludan düşendigi,

gyza gaty golaý durandygy üçinem obadaşynyň tanşydyr öýdüp, baş atyp salamlaşmasa-da, iň bolmanda, göz gytagyňy aýlaýmaly ýalydy welin, şonam etmedi, asla ünsem bermedi. Onuň bolşy bir ýere gyssanyana meňzeýärdi.

— Men seni ugradaýyn, Serwiboý. Ýoldaşymyň maşynam bar.

— Meni Togtamyş ugradýar — diýip, Serwiboý özüni ugratmaly ýigide tarap çalaja elini salgady.

Serwiboý gyzyň bir manyly jogaby ýanyndakylaryň iki-sini-de haýran etdi. Togtamyş ýaňy tanşylanam bolsa, özüni Kerimden artyk saýýan ýaly obadaşynyň hödürleýän hyzmatyny gyzyň kabul etmeýşine haýran galdy. Özüni, belkem, bile oýnap-ulalan obadaşyndanam ileri tutýan ýaly etmegine Togtamyş gyzyň nätanys ýigide eden uly sowgady diýip düşündi. Kerimem ol jogapdan obadaşynyň özüne nähili baha berýändigine dogry düşünen bolsa gerek. Ol Togtamyş-a hiç hili yşaratam etmän, Serwiboý bilenem diňe baş atyp hoşlaşdy-da, otly menzilindäki kän sanly nätanys adamlaryň birine öwrülip gitdi.

Togtamyş Serwiboýuň şol hereketi hakda soň-soňlaram oýlanyp, ony bir tarapdan gyzyň kesiriliginiň, gönümelliginiň alamaty diýip kabul etse, beýleki tarapdan, özüne onuň nähili garaýşynyň bardygyny hem aňdy. Şeýlelikde, sekiz ýyl mundan ozalky wakany ýatlan Togtamyş ondan soňky ýyllaryň dowamynda-da Serwiboýuň adamsynyň ýa-da gaýynenesiniň göwnünden turmadyk, keýpini bozan saparyny ýatlap bilmedi. Sebäbi Togtamyşyň oňa berýän bahasyna görä, Serwiboý gelin keýpi bozulmasyz adamlaryň keýpini bozup bilýänlerden däl.

...Togtamyş ukudan ganmadygam bolsa, ýassyga gaýtadan başyny goýmady. Ol işikden akýan uly ýabyň salkyn suwuna ýuwnup, ukudan mazaly açyldym etdi-de, süpürgiç almak üçin içerik girdi. Onuň giren otagynyň töründe ejesi ertir namazyny okap oturan eken. Ol pişik basyşyny edip, burçdaky goş-golamlara tarap ýöredi. Ol içine bir-iki sany ýassyk taşlanan çaga sallançagyňyň egnine atylan süpürgiji alanda, birhili, endamy titrän ýaly bolup gitdi. Sallançak hökmünde-de ulanylýan dört tigirli çaga arabajygynyň bu içerä gelenine alty ýyl-ha bolan-

dyr. Ol Togtamyş bilen Serwiboýuň toýuna getirilen, iň gadyrly, adam ömrüniň dowamatly bolmagynyň arzuwy edilýän manyly sowgatdy. Häzir arabajygyň içinde iki sany ýassygyň bolmagy Togtamyşyň säher keypini bozdy. Togtamyş tä ömri ötyänçä-de, ol arabajyga ýassykdan başganyň eýelik etmejekdigi hakda oýlandy. Şunça ýyllap eýesine garaşyp boş duran sallançak-arabajyga eýe getirmeli ene öz ömri ötyänçä-de arabajygyň boş durjakdygyny, onuň sebäbini bilýärmikä?

Ak süpürgiji egnine atan Togtamyş derrew daş çykmak bilen boldy.

***

Pederberdi haja ýykylynaly bäre ýagdaýyň özgererine çenli esli salym geçenem bolsa, Ogulaý yeňňäniň öýünde gowy tarapa-ha özgerişlik duýulmady. Ir ertir, giç agşam iç-daş girip-çykanda, oturyp-turanda gelnini assyrynlyk bilen synlaýan enäniň gözüne ilýän, togalanyp başlar öydüp umyt bilen garaýan nazaryna görüňän şol bir ak derek ýaly bolup ýören syrdam gelindi.

Uzyn derek kemi ýok, serwiboý kemi ýok Serwiboý gelniň şol bir bolşudy. Ýogsam, tebibiň-lukmanyň, mollanyň kesgitlemesini tutaryk edinmese-de, gelnem bolan, gädikdenem garan Ogulaý yeňňe-de gelniniň ýagdaýynda sähel özgerme bolsa ilden öň biljekdi. Ol şu güne-hä umyt etmeyärdi welin, alty ýyl boş geçensoň, şol meselede, indiki ýyllara-da umyt baglamaga esas ýok hasaplaýardy. Üstesine-de, ogul bilen gelniň arasynda başga bir çaprazlygyň dörändiginem Ogulaý yeňňe hasaba alýardy. Duýgur ene ýüreginiň döredýän ünjüsi ahyram ýagdaýy anyklamaly diýen netijä getirdi. Ogulaý yeňňe ýagdaýa düşünmek islegini oglundan däl-de, gelninden başlady.

— Hany, gelin, öýe gir-de, alnyma geçip otur, bir-iki agyz gürrüň bar seň bilen — diýip, daşarda hojalygyň maýda-çüýde aladasy bilen gümra bolup ýören gelnini içerik çagyrdy. Içe-

rik girilip, ýüzbe-ýüz oturylansoňam: — Gürrüň edeli diýip çagyrdym-a welin, gürrüňimi nämeden başlap, nämede gutarjagymy bolsa özümem bilemok — diýdi.

Enäniň soňky aýdany boş söz däl eken. Ol hiç zat diýmän gelnini kän garaşdyrdy. Emma gelni hem gaýynenesiniň mak-sadyny çaklamansoň, ony nädip ugrukdyrjagynam bilmedi, ugrukdyrjagam bolmady. Şonuň üçinem birneme özüni dürsän Ogulaý ýeňňe başlan dymyşlygyny özi bozdy:

— Sen meň ýekämsiň, guwanjymyşň... — Bu-da gepbaşy bolmansoň, ýöne dymyp oturmak islemedik Serwiboý:

— Bilýän, enesi — diýdi.

— Men enesi diýilýän ady nesýe göterýän ene — Ogu-laý ýeňňe daşyna çykmasyz edip yören syrynyň daş çykanyna özi hem haýran galdy hem öküdi. Ol gelniniň ýüzüne ýalta garady. Gelniniň ýüzünde üýtgeşiklik duýulmansoň: «Serwi-boý aýdylany oňly eşiden däl-dir ýa-da aýdylanyň manysyna üns beren däl-dir» diýip ynjalady hem gepini arkaýyn dowam etdi. — Onda sen gönüňden gel — diýip başlan ene gelniniň geplemegine itergi bermäge çalyşdy. — Gaýyneneň bilen däl-de, deň-duşuň, joraň bilen iç döküşýän ýaly bol. Pynhanlyk bolmasyn...

— Meň sizden ýaşyryn syrym bolmaz. Näme bilesiňiz gelyän bolsa, bilýänimi gizlemen.

Bu gep alşykdan soň, ene gelniniň ýüzüne dikanlap seretdi:

— Togtamyş ikiňiziň araňyza näme tow düşdi?

— Size bir ýerden gep ýetdimi?

Ogulaý ýeňňe gelniniň sowalyny halamadymy nämemi, ýüzüni kesä sowup gepledi.

— Maňa gep ýetenok. Meň kalbym syzýa. Men ene. Bol-ýan ýagdaýy ene bolmadygam biläýmeli. Togtamyş ikiňiz biri-gip, bir dünýä. Ol dünýä meniňem dünýäm. Men şol dünýäde näme harasat gopýanyny hökman biläýmeli...

Gaýynene hapa bolnar ýaly zat aýtmadygam bolsa, Serwi-boý hamsygdy.

– Gopup başlan harasatyň manysyna, sebäbine özüm düşünmesem, men size näme aýdaýyn?

– Mert bol. Gözyaşdan peýda ýokdur, gelin.

– Men näbileýin ony haýsy döwüň çalanny... Men hiç zada düşünemok. Togtamyş maňa seredende, bir gözünde guwanç, beýlekisinde ýigrenç bar ýaly bolup dur. Menem-ä ogluň göwnüni ýykmajak bolup, ýuwutmasyzynam ýuwudýan, gaty kemsiden wagtam aglamaga derek, özümü mejbur edip, ýylgyran bolýan. Men hiç zat bilemok, enesi. Men hiç zada düşünemok...

Ogulaý ýeňňe ýene gapdala seredip gepledi.

– Sen zat bilmeýän bolsaň, özüm ony bilerinem, özüm oňa düşünerinem...

Diýse-de, telim aý geçensoňam, Ogulaý ýeňňäniň düşünen zadam bolmady, bilen zadam, ogly bilen haýbatly gepleşe-de ýagdaý düzelmedi, gözyäsa daýansa-da ýagdaý üýtgedmedi, Togtamyşdan başga hiç kime düşnüksiz towly maşgala durmuşy dowam etdi. Togtamyş bolsa her gün bolmasa-da, hepdede bir ýa-da iki gezek Serwiboýuň keypini bozar ýaly, onuň gaharyny gaýnadar ýaly esassyz tutaryk tapmasyny bes etmeýärdi. Onuň gözleýäni erbetlikdi, erbetlik bolsa, oňatlykdan kändi, her ädimde tapylýardy.

...Güýz ir gelip, ertirlerine howanyň çigregi özünüň bardygyny duýdurýardy. Ir ertir-giç aňşam el-ýüzüni-de ýyly suwa ýuwasyň gelip durdy.

Şol güýz ertirleriniň birinde oba geňeşliginiň hasapçysy bolup işleýän Serwiboýuň özi-de edarasyna howlugyp durka, Togtamyşyň oýlap tapýan oýunlarynyň ýene biri bolup geçdi.

– Serwiboý adamsyna ýuwunmaga kömekleşmek üçin kündügi egende, Togtamyş elini silkip aldy.

– Näme boldy? – diýip, gelin gyssanmaç sorady.

– Näme bolar öýdýän? Elim doňdy.

Hatda oduň üstünde goýulman, içerde duran suwly bedreden susulyp doldurylanda-da daşarda «eliňi doňdurar» ýaly kyrk çilläniň gary küräp duranokdy. Togtamyş oňa düşünýärdi. Ýöne onuň şol ýüzleýlik, şol esassyz ýerden tapylýan igenç

ýüzleýligi hem esassyzlygy üçin esasly igençdenem has erbet täsirli bolar öýdýärdi.

Emma Serwiboý bu mahal onuň tutýan maksady hakda oýlanman, oýlansa-da üns bermän:

– Näme etmeli indi? – diýen gülkünjiräk hem sadalaç sowal berdi.

– Suw sowuk bolsa nädilýändir? Kündügi pejiň üstünde goýup, gaz gatyraak ýakylýandyr. Şeýdilýändigine çaga-da düşünýändir. Ýa ejeň saňa wagtynda o zatlary öwretmedimi?

Gyzgyn suwuň nähili sowadylýandygynyň, sowuk suwuň nähili ýyladylýandygynyň çylşyrymly syrlaryny bilmeýändigini üçin kemsidilýän gelin ol kemsidilmäni beýlesine geçirdi-de, ejesiniň ýatlanmagy barada oýlandy. «Indi ejä-de ýetilip ugralan bolsa, munuň soňy näme bilen gutararka?»

Içindäki suwuňam buzly suw däldigini tassyklap duran gündügiň ýyljak bokurdagyndan tutup, ýerinden turan Serwiboý gelin hiç zat bolmadyk ýaly, ýüzünem kürşertmän, gaşynam çytman, gaz peçli jaýa tarap ugrady. Togtamyş onuň zýyndan seredip durdy. Söýgi diýilýän zadyň aýatda ýokdugyny, onuň ýöne manysyz boş gürrüňdigini aýdýarlar. Ol kesgitleme ýalan. Söýgi bar. Onda-da çyn söýginiň uly dünýä ýaly giňdigini, mährem ene ýaly geçirimlidigini Serwiboý maňa subut edýär.

...

Togtamyş bilen Serwiboý gelniň arasynda emeli ýol bile-nem bolsa gopan harasatyň bölek-bölek wakalarynyň hemmesi diýen ýaly öýüň, hojalygyň çygrynda bolup geçýär. Ol wakalaryňam käbirine Ogulaý ýeňňe şaýat bolýan bolaýmasa, kesekiler bihabar. Emma gapylary ýapyk, aýnalary ýapyk içerde, hatda gijäniň bir mahaly bolýan wakanyň şaýat ýok ýerinden, öý diňleýän ýok ýerinden ile ýaýylýanyna haýran galaýmaly. Onda-da, diňe bir ýaýylmagam däl-de, bolşundanam has ulalan, çişirilen görnüşde ýaýraýar. Ana, şoňa welin Togtamyşyň haýrany hekerýär...

Bir gün obanyň arçyny Hekim aga Togtamyşy ýanyna çagyrdy. Iş otagda arçynyň özünden başga adam ýokdy. Şonuň üçinem gysgajyk salam-helikden soň ýaşuly derrew esasy gürrüňe geçdi.

– Men seni kesesinden çemeleşmesi kynrak bir mesele bilen çagyrdym, Togtamyş. Maňa sen Serwiboý gelne yza iýdirýämişiň diýen habar gelip ýetýär. Kişiniň maşgala durmuşyna, başgarak edip aýtsam, içeri işlerine gatyşmak, sen arçynam bolsaň kyn, inim.

Hekim aga aýtjagyny gutarman goýan ýaly etse-de, aýdylmaly gep aňryýany bilen aýdyň boldy. Şonuň üçinem Togtamyş ýaşulyynyň gepini dowam ederine garaşybam durmady.

– Size ýetirilen habar gybatçy aýallaryň gepi bolaýmasyn, Hekim aga?

– Gybatçy aýallaň gepi bolsa, men oňa gynanmazdym, gep yzarlaýan ýaly ýagdaýa-da düşmezdim. Sen oglan-oglanjyk däl indi, Togtamyş. Gepi uzaldyp oturmaly. Men saňa agalyk, atalyk diýsemem bolýa, maslahatyny berýän. Düzel, inim.

Togtamyş Hekim agany, aýdýan sözleri üçin, ýigrenmedem, onuň aýdýanlaryna düşünýärdem.

– Sene-menesiz maşgala-da ýokdur. Ýöne aýal maşgala-da adam. Ol saňa «hä» diýýäni üçin, gullugyňda durýany üçin juda berke-de tutubermeli däl. Üstünde ýöreyäniň üçin ýeriň agramy ýokdur öýtme. Sen inim, bir bolmasy zady göz öňüne getirip gör. «Gahar – kapyr». Birdenem Serwiboý gelin, aýal gyzmalygyny edägede, etegine ot degraýse...

Togtamyş Hekim aganyň söz bilen aýdýanlaryny hyýalynda hakykata öwürdi, başdan-aýak ýanar ot bolup, köçäniň ugry bilen tazygyp barýan gyzyl ody göz öňüne getirdi. Ýöne şol lowlaýan oduň içinde Serwiboýuň bardygyna welin ynanmady. Serwiboý ol derejä ýetmeli däl di. Togtamyş Serwiboý ýanar oda öwrülmänkä, özünden daşlaşjakdygyna ynanýardy. Häzir Hekim aganyň janygyp oturşy hem Togtamyşyň mak-

sadyňa ýetjegine şaýatlyk edýärdi. Şonuň üçinem Hekim aga gepläp otyrdy.

— Bardy-geldi ol aman galayanda-da, aýala baý-peýedal gözi bilen garanyň üçin seni-hä demirgözenekli maşyna mündürüp äkiderler welin, iliň ýagdaýyna gözegçiligi gowşadanyň üçin maňa-da taňryýalkasyn aýdylar öýtmegin. Dogry, «Är-heleýiň urşy — ýaz gününüň ýagşy». Ýöne...

Kalbynda saklap ýören sözleriniň hemmesini aýtmagy niýet edinen arçyn otaga Serwiboýuň girenini hem görmedik ýaly, ol gelip duransoňam, bir kakuwdaky gepini dowam etdi. Togtamyşam aýdylýanlary kabul etse-etmese-de, sesini çykarman diňledi.

Ýaşulynyň gepine sähel dyngy bereninden peýdalanan Serwiboý:

— Hekim aga, çagyran ekeniňiz.... — diýdi.

Hekim aga ozal okap oturan, emma arasy kesilen sahypasyny okamagy dowam edýän ýaly ýene şol öňki akym bilen gitdi.

— ...Dogry, «Är-heleýiň urşy — ýaz gününüň ýagşy» ... Hawa, çagyrdym, gyzym.

— Kim bilen kim uruşýamyş, Hekim aga? — diýip, hiç zatdan habarsyzam bolsa, eýýäm ýagdaýy aňan Serwiboý gelin Togtamyşy goramaga çalyşdy.

— At oýnadan bolmak gerek däl bu ýerde, gelin. Men siziň kakaňzyň ýaşyndaky adam. «Ot ýanmasa, tüsse çykmaz». Menden zat gizlejegem bolma, gyzym. Şu obada bir ajalyna el bulan horaz bimahal gygyrsa-da, şoň habaryny maňa ýetirýäler.

— Biziň horazymyz bimahal gygyran däl, Hekim aga — diýip, indi Togtamyşdan öňürdip Serwiboý gelin gepläp başlady. — Beýle habary kim size getirýämiş?

Ýaşlara ýerliksiz käýinýäne dönüp barýan Hekim aga ýapyşalgasyny gizlemedi.

– Bizde aç-açanlyk, keýgim. Siziň ýagdaýyňyzy soňky gezek Hakberdi Nyýaz aýtdy. Ol Togtamyş bilen bile işleýär ahyryn...

– Hakberdi Nyýaz pohuny iýipdir, Hekim aga! – Serwiboý agzyndan çykan gepiň telegräk bolandygyny aýdylansonň bildi. Bilse-de: – Şolar ýalynyň gepine ynanýan bolsaňyz, onda sizem.... – Serwiboý «onda sizem ýaşuly adama meňzäňizok» diýmekçidi, ýöne gutarmadyk pikiri öz galypyna salan hem çalarak ýylgyrmaga mejbur bolan Hekim aganyň özi:

– Onsoň, menem bir zat iýmelimi? – diýen sowal bilen dowam etdi.

– Ýok, Hekim aga – diýdi welin, Serwiboý gelniň jogaby çaga gepi ýaly bolup ýaňlandy.

Çalarak ýaňsyly ýylgyran Hekim aga başyny ýaýkady.

– Şeý diýip, yzyny düzedeweri, gelin. Ýogsam-a... – Ýaňyja, ýaňsyla bolsa, ýylgyran ýaşuly birdenem agras sypata girdi-de, Togtamyşa göni seretdi.—Inim, Togtamyş, ata-babalarymyzyň «Öz arrygyny har eden kişi arrygyna zar bolar» diýen gepi bar. Ikinjidenem, beýle ýagdaýyň soňunyň nähiliräk gutarýandygyny ýaňy men saňa ýaňzytdym.

– Türmä düşersiň diýjek bolýaňyzmy? Eden aladaň üçin taňryýalkasyn, Hekim aga...

Togtamyş soňky sözünü çyny bilen aýdanam bolsa, gep gysardanam bolsa, barybir Hekim aga ony ýaňsylaýan manyda kabul etdi. Şonuň üçin onuň çogmak bolup duran gür gaşlary бүрleşdi.

– Türmeden bärde-de basgançak kändir. Biz beýle ýagdaýy, maşgala dawasam bolsa, ýazgarmaly bolarys. Men öz obamda bolýan ýakymsyz ýagdaýy häkimlige-de ýetirmeli bolaryn, eşitmedim diýme, Togtamyş, onsaň. Onda-da hut häkimiň özüni habardar ederin. Öň-soň, birigün oň bilen görüşmelem.Ýygnak bar... Sen menden ýaman görme, inim. Ýagdaý, düzgün şeýle.

Hekim aga «Gidiberiň!» diýen manyny aňladyp, stoluň üstünde duran şyrdagyna elini uzatdy...

Günorta-da golaýlansoň Togtamyş iş ýerine-de gitmän, öýe tarap ugrady. Ol Hekim aganyň ýörite çagyryp eden gürrüni hakda oýlandy, oýlandygyça-da gahary geldi. Ýeri, seniň hojalygyňdaky ýagdaý bilen ilin näme işi barmyş? Sen nä gelniňi urýanmy, tenine ýara salýanmy? Geziberiň-dä öz aladaňyz bilen.

Hekim aganyň gürrüni onuň hyýalynda dowam etdi. Öz sesi kimdir bir başga kişiniň sesi bolup gulagyna geldi: «Sen beýdip, özüňem, Serwiboýam, ejeňem, il-günem heläk edip ýörme-de, maňlaýyňda bir peşeňi boşadaga-da, aladadan dyn, Togtamyş. Şeýtseň, Serwiboý gelniň ýoluny açarsyň. Öz maksadyňa ýetersiň. Ýa sen özüni atyp biljek mertlerden dälmi?» Togtamyş gulagynda ýaňlanan sözlere biri bilen gepleşän ýaly bolup jogap gaýtardy: «Şol peşeň hakda men senden öňürti oýlandym, gadyrdan. Mert bolsaň ölmek aňsat, ýaşamak kyn. Namart bolsaň, ýaşamak aňsat, ölmek kyn. Men mert bolup aňsat ölemsoň, Serwiboý üçin hasraty tä özi ölýän-çä gutarmajak öňküsindenem agyr ýaşayyş başlanmazmy? Meniň maňlaýymdan ýelmejek ýeke okum polat çüýe öwrülip, Serwiboýy biziň ojagymyza ömürlük çüýlemezmi? Sen aýallaryň erkeklerden has mertdigini bileňok, gadyrdan. Serwiboý ölen äriňiň ojagyňy terk etjeklerden däl». Togtamyş özi bilen gep alşanyny hem oňly aňşyрман öýlerine ýetdi.

Daşardaky aňhanadan eli çemçeli çykan ejesiniň ýanynda aýak çeken Togtamyş oňa nahardan öňürti, ýarym sagadam bolsa, irkiljekdigini aýdyp, öýe girdi. Ol krowata geçip gýşarsa-da, gözünüň öňüni uky däl-de, diwardaky portret tutdy. Şol bir duran ýerinde dört-bäş ýyl bäri asylgy portrete günde telim gezek gözi düşenem bolsa, Togtamyş ony şu gün birinji sapa görýän ýaly boldy. Şekilde Togtamyş bilen Serwiboý gelin egin-egne degirişip otyrdy. Olaryň her haýsynyň egninde bir kelle, bir ýüz bar bolsa-da göwreleri welin, bir adamyňky ýaly bolup görünýärdi. Birdenem portretde Togtamyşyň şekili ýitip, diňe Serwiboýuň şekili galdy. Serwiboý krowatda ýatan

Togtamyşa bir zat diýjek bolýan ýaly ýiti-ýiti seretdi. Emma geplemedi. Oňa derek Togtamyş dillendi.

– Sen maňa gulak as, Serwiboý. Sen meni unutmaly, Serwiboý. Seniň bagtlylygyň şol unudylmak bilen bagly.

– Men bu gapydan ölümden öňürti seni unutmak üçin gelmändim.

– Bir öýde iki betbagt ýaşasa, onuň soňy uly betbagtlyga barar.

– Biziň ömrümüzüň ahyryna çenli bagtly bolup ýaşamagymyza näme päsgel berýär?

– Ikimiziň birek-birege bolan çyn söýgimiz.

– Hakyky söýgi bile ýaşamaga päsgel berýär diýseň, oňa kim ynanar?

– Hiç kim ynanmasa-da, ikimiz ynanmaly.

– Ol gaty düşnüksiz gep.

– Durmuşyň özi şoňa meňzeş düşnüksizliklerden düzülendä.

– Sen meni ýigrenip bilersiň, Togtamyş. Sen meni ynjydyp bilersiň, Togtamyş. Sebäbi meni ýigrenmek, meni ynjytmak seniň öz eliňdäki zat, özüňden çözülyär. Ýöne seniň maňa bolan ýigrenjiň mende saňa bolan ýigrenç döredip bilmez. Sebäbi meniň seni ýigrenmezligim senden däl, menden çözülyär. Meni senden diňe ölüm daşlaşdyrar. Olam wagtlaýynça bolar. Ölümden soň, ikimiz gaýtadan, ömürlük duşuşarys.

– Meniň ýagdaýym söýgimi ýigrenje öwrüp, şol ýigrenjiň saňa gowulyk getirmegini talap edýär.

– Ol akyldan daşlaşanyň tapjak gepi. Sen entek akyly-huşy ýerindäki adam. Biz ýagdaýyň ugruna gitmän, ýagdaý bizi goldamaly, Togtamyş. Sen şoňa düşün. Düşünmeseňem, öz-özünü gynama...»

***

Hekim aganyň: «Hut häkimiň özüne ýetirerin» diýen gepi Serwiboý gelni, eşiden badyna, biynjalyk edip başlady.

Ol-a tutuş etrabyň ilatynyň garamatyny gerdeninde göterýän adam, bulam uly bir obanyň ýaşajylarynyň aladasyny etmeli adam. Olar bir-birlerine, elbetde, «hä» diýýändirler. Üstesine-de, Hekim aga ýaly sylanýan ýaşuly dürsi ters diýip aýtsada, häkim ynanar. Şonuň üçinem, Togtamyş töhmet pidasy bolýmaz ýaly onuň aladasyny etmelidi. Serwiboýuň özünden başga Togtamyşda egin dirär ýaly hossaram ýok, agramly dost-ýaram. Şonuň üçinem «ejesini göresi gelyän» gelin gaýynenesinden atasy öýüne, günin bolsa-da, gidip gelmäge rugsat sorady. Soňky wagtlarda-ha ýarymgöwün ýaly bolup ýaşap ýören gelnine haýpy gelyän Ogulaý ýeňňe garşy bolmady, gaýtam, Altyn gudasyna bir bölek mawut parça bilen ak ýaglygyň içini süýji-kökeden dolduryp, düwünçek hem saldy. Şeýlelikde, ilki häkimlige ýetip, soňam gurýan hilesiniň üsti açylaýmaz ýaly atasy öýüne-de görnüp gaýtmaly karara gelen Serwiboý gelin irden ýola düşdi. Ol awtobusa münende-de, märekeli köçeden pyýada ýörände-de dünýäde Togtamyşdan başga adam tanamaýan, görünmeýän ýaly diňe şonuň pikiri ni etdi, säher otlusynyň üstünde tanşylan pursatdan başlap, tä şu güne çenli geçilen ýoly yzarlady. Emma şol uzak ýoluň ne başynda, ne ortasynda, ne şu gününde Togtamyşyň aýagy büdrär ýaly päsgelçilik gabat gelmedi. Ol ýagdaý hem Serwiboýuň bilesigelijiligini hasam gyjyklady, Togtamyşa hossarlyk etmek höwesini artdyrdy.

Ýöne «Häkimlige bardym», «Häkimlik kömek etdi», «Häkimlige arz ederin» diýen ýaly sözleri hälimi-şindi eşidip ýören gelin şol jaýyň daşky bosagasyndan ätläninden ýöwselledi, ikinji mertebä çykanda-ha halysam gowşady. Häkimiň giň iş otagyna girseň dagy sen näderkäň, Serwiboý?

Dogrudanam, häkimiň giň iş otagyna entek girmänkä, onuň gapysynyň tutawajyna elini ýetiren barmaklarynyň sandyraýandygyny gören gelin öz-özüne gyjالات berdi, öz-özünü köşeşdirdi, köşeşdirse-de, gapyny açansonam, içerik ätlemän, bosagada durandygyny birbada aňşyrmady.

Geleniň ýagdaýyny gözüne kaklyşandan aňan, köpügören häkimiň:

– Çekinmäň-de, giriberiň! – diýen mylaýym sesi Serwiboý gelni biraz dogumlandyrdy.

Serwiboý içerik girip, haýbatly stola golaýlansoň, salam berdi.

Ýerinden turup durka hal-ahwal soraşan häkim, elini salgap gelene oturmaga ýer görkezdi.

– Ýanyma geleni, şeýdip, golaýragymda oturdaýmasam, sowuklamadanmy-nämemi, bir-iki gün bäri gulaklam agra-laýdy. Menlik meseläňiz bar bolsa, aýdyberniň, gelin! Siz kim, nireden geldiňiz, hyzmat nämeden ybarat?

Görkezilen ýere geçip oturan Serwiboý häkimiň başky iki sowalyna derrew jogap gaýtardy, üçünji sowalyň jogabyna welin birneme garaşdyrdy.

– Çekinmäň-de, gepläberniň!

Mylaýym gepleşilse-de, çekinme diýilse-de, zandy ýygrarak Serwiboý çekindi. Şonuň üçinem onuň jogaby üzlem-saplam, baglanyşyksyz ýaly boldy.

– Geplesem, ýoldaş häkim, meniň adamymda hiç hili günä ýok. Hekim aga-da käte bir zadyň anygyna ýetmänem netije çykararýa. Hakberdi traktorçam ýalan sözleýä. Togtamyş Mämmedow ikimiziň op-oňat ýaşaşyp ýörendigimiz dogrusynda, eger gerek bolsa, kepilnama-da ýazyp biljek. Ol gowy adam.

Serwiboý başly-barat geplese-de, huzura gelyänleriň arasynda her hilisine, hatda arzyny söz bilen aýtman, ýöne aglap duranlara-da gabat gelyän häkim Serwiboýuň üzlem-saplamrak geplänini geňem görmedi-de, onuň sözüne dyngy bereninden peýdalandy.

– Togtamyş Mämmedowy tanamasamam, onuň gowy adamdygyna ynanýan...

– Tanamasaňyz, nädip ynanýaňyz? – diýip, ýap-ýaňy-da arzyny doly aýtmaga söz tapyp bilmän täbikläp duran gelniň ýaşuly adamyň ýalňysyny tapyşyna, ony hem şol bada ýüzüne basyşyna haýran galan häkim ýagdaýdan inçelik bilen baş alyp çykdy.

– Birinjiden-ä, Togtamyş Mämmedow ýaramaz adam bolan bolsa, siz oňa durmuşa çykmazdyňyz. Ikinjidenem, Mämmedow Togtamyş erbet adam bolan bolsa, özüniň gowudygyna göz ýetirmeýän bolsa, siz ýaly gowy maşgalany duluna geçirmäge miltem edip bimezdi. Üçünjidenem, Mämmedow Togtamyş let iýdirýän bolsa, siz bu ýere ýörite gelip, erbet adamyň tarapyny çaljak bolmazdyňyz, onuň aladasyny etmezdiňiz. Dogry dälmi?

Ýaşulynyň aýdanlary maňzyna batan gelin derrew:

– Dogry, häkim aga, gaty dogry aýdýaňyz – diýdi.

Näçe ýyl bäri häkim bolup işleýänem bolsa, özüne ilkinji gezek «häkim aga» diýlip ýüzlenenini eşiden ýaşuly ýylgyranyny huzura gelene-de aňdymajak bolup, eňegini sypan kişi boldy.

– Iň esasy zat, gelin, Mämmedow Togtamyş hakda-da, Hakberdi traktorçy hakda-da Hekim aga maňa hiç zat aýdanok. Ýogsam, ol ikimiz öten aňşam ikiçäk durubam gürleşdik.

Mylaýym kabul edip, ynandyryjy hem akyllý gepler aýdan häkime minnetdarlyk bildirmek islän Serwiboý gelin jüpüne düşäýjek minnetdarlyk sözlerini hem tapman, başga zat diýdi:

– Men ýalňyşypdyryn, ýoldaş häkim. Ýöne meň şu ýere gelenimi, eden gürrüňimi Hekim aga-da bilmese-hä gowy boldy.

Huzuryndakynyň geline jogap gaýtarmazyndan öňürti, öňünde duran telefon trubkasyny götermeli bolan häkim:

– Üç minutdan gapa geliber! – diýip, megerem, öz sürüjisine habar ýetirdi, soňam myhmanyna ýüzlendi. – Bolýar, gelin. Siz meň ýanyma geleňzok. Menem sizi tanamok. Dilleşdikmi?

Söz diýmän, çalaja baş atan Serwiboý gapa tarap yöneldi.

***

Hemişeler atasy öýüne gezmäge gelende Serwiboý edil ýaşlygyna dolanan ýaly bolup tolgunýardy, öňünden çykan köne tanyşlary bilen alçak salamlaşýardy, mekdep ýoldaşlaryna

sataşsa, köçede durup geçeni ýatlaşyardylar. Indi welin onuň dogduk mekanyňa, söýdük mekanyňa aýagy çekmeýän ýalydy. Ol hiç kime, has beterem özüne hyrydar göz bilen garan deň-duşlaryna sataşmazlygy dileýär, adam-gara görünmän, tizräk ejesiniň ýanyňa ýetip, görer gözlerden gizlenmek isleýär.

Ile ýaýmajak bolup daşy ýaragly goralýan ýurt-döwlet bähbitli gizlin syrларыňam manysynyň derrew daşary ýurtlara çenli ýetýändigini hälimi-şindi telewizorda eşidýän, gazetlerde okaýan Serwiboý oňa kän geňem galmaýardy. Şeýle beýik derejede oýnalýan oýnuň tilsimjiklerine, hatda Serwiboý ýaly orta mekdebi gutaran sada hasapçy düşünýär. Emma şoňa düşünýän sada hasapçy iki sany sada adamyň oba derejesindäki manysyz diýen ýaly, hemme kişide-de bolup biläýjek, hiç kime-de – eşidene bähbidi ýok, eşitmedigiňem eşitmäni üçin çekýän zeledi ýok maşgala syrjagazynyň köp ýere, alynda ýatan Sazakly obasyna-da ýaýramagy, hut şonuň üçinem ejesiniň özüni sowuk-sala garşylamagy Serwiboýy haýran galdyrýar.

Serwiboý bu ýerde ýokka-da Altyn ýeňňe mydama onuň aladasyny başyndan çykaryp bilmän ýören ýaly, saglyk-amanlygy hem kelteräk soraşan dessine, gyzy barada Sazakla ýaýran ýakymsyz gep-gürrüňleriň üstünden bardy.

– Şo gepleri goýaly-la, eje! – diýip, Serwiboý derrew nägilelik bildirdi.

– Seň başyňda agyr gün barka men dymyp oturman – diýip, haýbatly gepläni bilen maşgaladaky bişowlulyk öz-özünden ýok bolayýan ýaly Altyn ýeňňe sesine bat berdi. – Ýeke perzendimiň bolar-bolgusyza gep, ile ryswa bolmagyna ýol bermen asyl. Çagamyň kemsidildiği, özümiň kemsididigim. Seň sylanmadygyň, iliň sylaýan Arça seýsiň sylanmadygy. Seň ataň «Ordenli seýis» adyny eşek bakyp alanok...

Aňrsynda esli mahal bäri baslygyp, gemrä dönen joşgunyny birneme gowzadaýmasa, ejesiniň başga kişiniň gepine-sözüne ýol bermejekdigini bilen Serwiboý zordan:

– Bilýän, eje – diýip, iki söz aýtmaga pursat tapdy. Ol iki sözem gaýtam Altyn ýeňňäniň joşgunyna meçew berdi.

– Bilýän dälşiň. Kakaň seýislän iň gowy atlarynyň birini tutuş türkmeniň adyndan Hruşýowa sowgadam berdiler ol ýyl özi Samsykyap obasyna gelende.

Serwiboý ejesiniň ýatlaýan döwründen has giç dünýä ineni sebäpli, uly obanyň gadyndan gelýän Samsykyap adyny aýryp, Medeniýet diýlenini bilýänem bolsa, ady eşidilýändigine garamazdan, Hruşýowyň kimdigini anyk bilenokdy. Bilmese-de, hem-ä kakasynyň abraýyny goldap, hemem ejesiniň ugrundan gopmak üçin aýdylany tassyklap, baş atdy.

– ...Haýsydyr bir öňýeten Arça seýis bilen Altynyň altyna barabar gyzyny kemsitmeli mişin, bizem oňa garow gaýtarman oturmaly myşyk...

Şu mahala çenli ejesiniň ters-u-dürs aýdanlaryny ýürekden makullamasa-da, makullamaýanyňyň sepini bildirmän daşyndan baş atyp tassyklan Serwiboýy soňky sözler öz hakyky pikirini aýtmaga mejbur etdi.

– Togtamyş öňýeten däl, eje. Togtamyş...

– Lal bol! – diýip, ony-da az gören ýaly «Gapyl» sözünü hem oňa urna edip zyndan suňşuran ene gaty gaharynyň gelendigini tassyklamak üçin elini-de silkip goýberdi. – Sen ýene şoň tarapyňy çaljak bolýaňmy? Öňýeten bolmasa, gadyr bilmez bolmasa, gül ýaly maşgalasyny ile ryswa etmezdi. Seň sarpaňy saklamasa, seň bilen süýjürnişip ýaşamajak bolsa, çar tarapy şaýol – hanjak sürse, şoňa sürsün! Sen ýaly gyz dogran ene sen ýaly gyza mynasyp eýe-de tapar...

Altyn ýeňňe «mynasyp eýe tapmak» diýmek bilen kalbyndaky pynhan syryny hem ähli joşgunynyň esasy özenini daşyna çykaran ýaly, gepine dyngy berdi-de, uludan bir demini aldy.

Ara düşen dymyşlyk mahaly Altyn ýeňňäniň nämeleri kellesinde aýlany nämälim bolup galsa-da, Serwiboýuň hyýalynyň öňünü ýapyp duran tuty çalarak syryldy.

– Meň ýagdaýymy kakam bir doly bilmesin, eje. Ýüregi çişmesin. Belkem, Togtamyş pälinden gaýdar, düzeler.

Altyn ýeňňe gyzy bilen däl-de, gapydan gelen biri bilen gepleşýän ýaly işige seredip oturyşyna:

– Garaşyber, düzeler! – diýip ýaňsylady. – Gara keçe ak bolýan dälidir. Düzeljegine umydyň bar bolsa, eneň öýüne ýüzüňi gözýaşa ezip gelmäň näme?

Ejesiniň aýdanyny tassyklaýan ýaly bolup, birden Serwiboýuň gözünden paýrap ýaş döküldi.

– Men öz syrymy saňa aýtman, kime aýdaýyn, eje? Bu dünýäde meniň iň ýakynym sen ahyrn...

Naçaryň ejizlemesini aňladýan sözleriniň dogrudygyny ene gözýaşy bilen hem tassyklandy. Gyzynyň halyna dözmän bir-neme ýöwsellän Altyn ýeňňe hörpüni biraz peseltdi.

– Eneň iň ýakynyň bolýan bolsa, ilkibaşda näme üçin ýakynyňa hä diýmän, bigäňňi gepine uryldyň? Eneň saňa ýamanlyk isläpmedi? Eneň seň maňlaýyň garalmagyny isläpmedi? «Şoňa göwün berme» diýip, men saňa näçeler sakyrdadym. Gulak asmadyň. Näçeler ýalbardym – urylmadyň. Söýüpmişniň! Söýgi diýilýän zadyň ýokdugyna indi göz ýetirdiňmi?

Söýgüden ezýet çekip ýörse-de, Serwiboý ýene söýgini goldady.

– Söýgi bar, eje.

Jogap Altyn ýeňňäni ýene gyzdyrdy. Ol gyzynyň hut şeýle jogap gaýtarjakdygyna garaşyp duran ýaly, Serwiboý agzyny ýumup-ýummanka:

– Merez bar, eje! – diýdi. – Özüňçe ýoga özüňi kemsitdirmek söýgümişmi? Ata-babalar öz maşgalasyny kemsitdipmi? Kemsitmändir. Ata-babalar maşgalasyny bozupmy? Bozmandyr. Sebäbi olar söýgi diýilýän otlawajyň nämedigini bilmändirler...

– Zöhre – Tahyr, Leyli – Mejnun...

– Merez, zäher... Olaram söýşüp bal gününe batan dälidiler – diýip, Altyn ýeňňe gyzyna geplemäge maý bermedi. – Söýşüp maşgala bolany bamy şolaň? Çaga öndüreni bamy şolaň?.. Men seň ataň bilen nika gyýlandan soň tanyşdym. Aramyzda söýgem ýokdy, duýgam. Ynha, kyrk ýyla golaý

bal bilen ýag garyşan ýaly äbe-jübe bolup bile ýaşap ýörüs. Söýşen bolsak, biziňem maşgalamyz bireýýäm dargardy. Är-
-aýalyň arasyny bozýan söýgi. Ol ilki gowy gördürýär, soňam...

Arça aga bosagada peýda bolaýmadyk bolsa, Altyn ýeň-
ňäniň söýgini puja çykarmak üçin jan çekip tapýan delil-
leriniň ahyry geljek däldi. Aýalynyň çasly sesini öýe girmänkä
eşidendir-dä, ol gele-gelmäne:

— Galmagalyň dik asmana çykýa-la, keywany? — diýdi.
Birdenem ol gyzyna gözi düşensoň, argynlygy aýrylan ýaly
bolup ýylgyrdy. Serwi bilen saglyk-amanlyk soraşdy, Ogulaý
gudasynyň hal-ýagdaýy bilen gzyklyandy.

— Galmagal seň gyzyň gelmegi bilen peýda boldy, seýis —
diýip, Serwiboýy gorkuzan Altyn ýeňňe hakykaty aýdyp
başlanam bolsa, soňuny düzetti, gyzynyň syryny paş etmedi. —
Muňa ilde ýok mawut parça gerekmiş. Menem oňa «Indi par-
çany baran ýeriň etsin» diýýän. Nädipdirin, seýis? Bolýamy?

— Ýok. Bolanok, keywany — diýip, ýaşuly aýalynyň
garaşmadyk jogabyny berdi. — Arça seýsiň gyzy näme islese,
şonam geýer. Meň Serwiboýum göwni ýykylýan gyz bolmaly
däldir.

Altyn ýeňňe adamsynyň aýdanyny:

— Ikimizden başga hiç kim gyzymyzyň göwnüne degip
bilmez, seýis — diýip, hem aýlawly hem gönümel gep bilen
tassyklady...

Sazaklydan Gojuga aşmak üçin bir şäheriň, iki obanyň
üstünden geçmelidi. Şonuň üçinem Serwiboý irgözinden ýola
çykmalady. Gün öýlä salanda ene-atasy bilen sagbollaşan Ser-
wiboý ejesiniň salan düwünçegini goltuklap, oba bilen şäher
aralykda gatnaýan awtobusyň duralgasyna baran badyna
aňyrdan welosipedini ýuwaşja sürüp gelýän Annam göründi.
Ol pes boýly, dolmuş, gaşlary, saçlary hem goňras gyzylýüz
ýigit Serwiboýuň synpdaşlarynyň biridi. Serwiboýam durmuşa
çykaly bäri zol-zol Sazakla gelip durmaýany sebäpli, iki synpdaş
telim ýyl bäri görüşmänem eken. Şonuň üçinem Annam ula-
gyny ýoluň gyrasyndaky agaja söýäp goýansoň, synpdaşlar
gadyrly salamlaşdy.

– Garaşylmadyk ýerde, garaşylmadyk mahal, garaşylmadyk adam! Sen küje, Sazakly küje? – diýip, Annam iki sözünüň arasyna sähelçede dyngy bermän gepläp başlady welin:

– Sen birjigem üýtgemänsiň, Annam! – diýip, Serwiboý onuň sözünü böl-di.

Annam synpdaşynyň berýän bahasyny baş-alty ýyl geçse-de, daş sypatyň üýtgemändir diýen manyda düşündi. Serwiboý bolsa synpdaşynyň oglanlykdaky kän hem çalt geplemek endiginiň üýtgemändigini göz önünde tutýardy. Annam Serwiboýuň aýdanyny tassyklaýan ýaly synpdaşyna gezek bermän, ýene gepläp ugrady.

– Asyl bu senmiň, Serwiboý! Gözüme-de ynanamok. Şeýdip tötänden gabat geläýmese, mekdebi gutaralymyz bari synpdaş gyzlarymyza-da sataşamzok diýen ýaly. Biziň synpymyzyň gyzlary mekdebiň hemme gyzlaryndan hem edeplidiler, hem owadandylar. Senem hasapda iň ökdämizdiň. Mydama senden göçürýädik.

«Okuw hasabynda ökdäňiz bolanam bolsam, durmuş hasabynda hiç kimçe bolmadyk bolsam ýagşydyr, Annam jan! Durmuş hasaby matematika hasabyndan çylşyrymly eken» diýip, Serwiboý içini geplet-di.

Annam edil synpdaşynyň hyýalyndakyny aňan ýaly sözünü dowam edende: – ...Ýöne matematikadan ýetişmän yza galan synpdaşlamyz durmuşda öňe saýlanyp gitdiler – diýdi.

Serwiboý bir zat diýjek boldy, emma hyýalynda mekdep ýyllarynyň içinde gezip ýören Annam garşysynda «hä-hawa» diýişmeli gürrüňdeşi bardyr öýtmedi. – Siz ony känbir aňanam däl-siňiz, synpymyzdaky her oglan bir gyzyň aşygydy. Ýöne o mahallar söýgi diýilýän zat telewizorda bolman, hakyky durmuşda bolýany üçin häzirki ýaly aýk däl eken. Söýgini daşa çykarmak, özüň bilýädiň, utanç hasaplanardy. Biz ýygradyk, siz bizdenem ýygradyňyz. Belkem, şol ýygralyk sebäp bolandyr, synpdaş gyzlarymyzyň bir Totuguşdan özgesi başga ýerlere durmuşa çykyp gitdiler. Soň biz synpdaş oglanlar bolup, size goşgam goşduk. Ýatdanam bilýän. Aýdyp bereýinmi?

Birinjiden-ä, ýaş çaga ýaly towsaklap, goşgy okasy gelip duran Annamy okama diýibem saklajak gümanyň ýokdy, ikinjidenem, Serwiboýda-da deň-duşlaryna, özüne bagyşlanan goşgyny diňlemek höwesi bardy. Şonuň üçinem:

– Okasana, Annam! – diýende, Serwiboýuň sesi ýalbaryjy äheňde ýaly bolup eşidildi.

Özüne diňleýji tapylanyna begenen Annam gaty çyny bilen goşgy aýtmaga başlady:

– Gowy gyzlarymyz bardy,
Durna dek uçup gitdiler.
Utanjaň hem sadadylar,
Söýmäge ejap etdiler.

Ak durnalar, boz durnalar,
Haýsy menzile ýetdiler?
Sapakda ýatkeşdi olar,
Bizi welin unutdylar.

Görýäs ýolda-yzda käte,
Tötänden duşan çaglary.
Biz obanyň bilbilleri,
Bezedi özge baglary.

Ýürekleri ak pamykdy,
Ýüzleri dogan Aýdy olaň.
Ýa-ha bizi söýmediler,
Ýa bizi dogan saýdy olar.

Ýa gyzykly geçen döwre gaýdyp barmak, ýa-da deň-duşlary küýsemek Serwiboýuň gözünü ýaşartdy.

– Dogry ýazypsyňyz, hemme aýdýanyňyzam dogry, Annam... Ýöne olar ýaly gowy goşgyny boljagy bolansoň ýazman, öňräk ýazmaly eken-dä.

– Menem şol pikirde-dä! – diýip, hem-ä özündenem bir-iki setir goşulan goşgynyň synpdaşyny tolgundyranyna

hemem ony artistlerçe okandygyna ynanan Annam hekgerilip ýylgyrdy.

– Kyn görmeseň, şu goşgyny maňa-da kagyza ýazyp ber, Annam!

– Indiki duşuşyançak taýyn ederin, Serwiboý – diýip, goşgy okap, özüni şahyr bolandyryn öýden Annam öňküsindenem beter tolgunyp gepledi.

– Oglanlaň özüňize aşykdygyny siz bilýämidiňiz, Serwiboý?

– Men-ä aňamokdym – diýip, synpdaşyna duşmak, geçene dolanmak bilen bu günki durmuş aladasyny az wagtlyk bolsa-da unudan Serwiboý, esli wagt bári birinji gezek çyny bilen gülüp goýberdi.

Onuň «jak-jak» urşuny höwes bilen diňlän Annam:

– Gülkiňem üýtgemändir, Serwiboý – diýmäge mejbur boldy. – O wagtlar aýdyp bilmezdik... oglanlar öňürti seň özüňe, soňam «jak-jak» gülşüňe aşykdylar.

– Indi açyk geplenýän zamana ýeten bolsak, menem saňa bir açyk sowal bereýin, synpdaş.

– Açyk jogabam menden al!

– Senem meni söýüpmidiň? – Gönümel sowala gaýtarylan «Ýök» diýen gysgajyk jogap Serwiboýy geňirgendirdi. – Näme üçin? Nämämi halamadyň?

– Men hemme zadyňam halaýadym-da... Maňa gyzlar «sary pişik» diýýädiler. Men uzyn boýly, görmegeý bolmamsoň, özümi saňa mynasyp däl hasaplaýadym.

– Söýgi diýilýän zat dymma kör bolýamyş. Ol söýýäniniň gyzylymy-sarymy reňkine garamaýamyş. Meniň durmuşa çykan ýigidimem senden görmegeý, senden artykmaç däl, Annam.

– Seň sataşanyň daş sypaty üýtgeşik bolmasa-da, içi seň tanaýan ýigitleriňkiden hem üýtgeşik hem artykmaç, Serwiboý. Sen ony depäňde götermeli...

Togtamyşy heniz bir gezegem görmedik, belki adyny hem eşitmedik Annamyň aýdanlaryny hälkibir agyz ugruna aýdylýp guberilen badyhowa sözdür diýip kabul etse-de, Serwiboý gyzyklanman durup bilmedi.

– Sen ony tanaňok ahyryn, Annam?

– Tanamasamam, men onuň bujagaş görünyän ýigitlerden artykmaçdygyny bilýän – diýip, Annam synpdaşyny öňküsindenem beter oýlanmaga mejbur etdi. – Iň bolmanda, biziň obamyzda, meň baryş-geliş edişýän ýerlemde-hä seň sataşanyň ýaly mert adam ýok, Serwiboý. – Serwiboýuň badyhowa sözler diýip çaklaýany birdenem durmuş hakykatyna çenli pessaýlady. Annamyň: – Men onuň saňa näme üçin azar berýäninem bilýän – diýmegi bolsa, Serwiboýuň inini tikenekletdi. – Ol mert bolany üçin, seni söýýäni üçin saňa azar berýär. Ol erkeklik edýär. Men onuň erkeklik edýändiginiň sebäbini saňa aýtsam, özümiň erkeklik etmedigim boljak...

Annamy çaklap urýandyr öýtse-de, hakykaty azda-kände bilmeyän adamyň çakynyň nyşana beýle göni degmejeği hakda pikir eden Serwiboý aňk boldy. Ol Annamyň gizleyän hakykatyny bilmek isledi. Ýöne duralga ýene iki sany obadaşyň gelmegi, onuň yz ýanyndanam aňyrdan awtobusyň görünmegi Serwiboýa Annamyň aýdanlary bilen içgin gyzyklanmaga maý bermedi...

Awtobus tä şähere ýetýänçä-de, Serwiboý gelin synpdaşynyň aýdan hem geň, hem düşnüksiz, hem garaşylmadyk sözleri hakda oýlandy. Onuň Gojuk obasyndaky, synpdaşynyň öýünde bolup geçýän wakalardan habarlydygy geň däl, ol wakany, megerem, Sazaklyda ýaşayan öňýeten has ulaldylan görnüşde-de bilýändir. Ýöne şol wakanyň döreyşini, sebäbini Annamyň bilýän diýmegi, ony-da aýtmaga bogrunyň ysmaýandygy gaty esasly hem matal çözmek ýaly özüne çekiji bir zatdy. Bu ýerde bir düýpli many bolmasa, synpdaş beýle-beýle zatlary aýtmazdy. Ol Serwiboýuň düşen yerini bilenok, adamsyny tanamak däl, belki onuň adyny hem eşiden däl. Annam öz obasyndan çykýan, onda-munda entäp, bazar-küjelerde edilýän geň gürrüňlere gulak gabardyp, geň-enaýylaryny torbasyna ýygnap ýörenlerdenem däl. Şu sebäplerden many alsaň, Annamyňky çaklama bolmalydy. Ölçere-döke şeýleräk netijä gelen Serwiboý eşiden geň habarynyň döremeginiň sebäbini

synpdaşynyň oglanka-da geplemsek bolandygynyň, ýalany çyna barabar edip aýtmaga ökdediginiň üstüne ýükledi.

Serwiboý şähre baranson, Gojuga tarap gidýän awtobusa ýa-da kireýkeşleriň ulagyna münmelidi. Ol duralga ýetibereňde uly ak awtobusyň öýkelek adam ýaly tüňni ýeňsesini görkezip ýola düşendigini görüp galdy. Indiki awtobus gelýänçä-de kän garaşmaly boljakdy. Ol kireýkeşleriň durýan ýerine ýönelende, bir köneje ýeňil maşyn onuň deňine ýetip saklandy. «Ýylanyň ýigreneni narpyz...» Serwiboý hyýalyndaky nakyly soňlap-soňlamanka, «narpyzyň» özi: «Serwiboý gelin, oba barýan bolsaň-a, mün!» diýip gygyrdy. Ulagda Hakberdi traktorçynyň täk özi bolan bolsa, Serwiboýuň oňa münmäge aýagam çekmezdi. Emma bu eýýamlarda süpürgiç degmedik hapa aýnanyň aňyrsyndan maşynyň yzky oturgyjyndaky yüzleri oňat görünmeýän üç sany aýaly öz obadaşlarydyr öýdensoň, hödürlenen gullugy kabul etmezligi ýerliksizräk hasaplan Serwiboý gelin «Moskwiçe» tarap barmaly boldy. Yzky oturgyçda ýer ýokdugyny gören gelin, öňdäki boş ýere, Hakberdiniň gapdalyna münmäge mejbur boldy, çöküp giden oturgyja ornaşandan soň bolsa, yzdakylaryň ýat aýallardygyny bilip galdy.

Gojuga barmak üçin üstünden geçilmeli obanyň deňine yetilende, maşyn saklandy. Ýolagçy aýallar sürüjä, belkem, öňünden wadalaşylan tölegini berip, düşüp galdylar. Hakberdi aýallar bilen hasap-hesip edişip güýmenýänçä, Serwiboý pursatdan peýdalanyňp, yzky oturgyja geçmäge meýillendi. Emma şylhasy çykan maşynyň Serwiboýuň oturan yerindäki gapy-sy aýal güýji bilen çekileni üçin iç tarapyndan açylmaýaram eken. Serwiboý şol oturan yerinde galyp, ýoly dowam etmeli boldy. Ýogsam, Gojugyň gelinleri (diňe gelinleri hem däl) ruluň başynda öz adamsy oturanam bolsa, ulagyň öňki oturgyjyna münmegi halamaýarlar. Öň oturgyja münýän aýallary, näme üçindir, ýeňlesräk, kelpežräk hasap edýärdiler.

Üç aýalyň düşüp galan obasy bilen Gojugyň arasy uzak dalem bolsa, Hakberdiniň eşegarabadan çalt ýöremeýän

maşyny bilen ýarym sagat töweregi gitmeli boljakdy. Üstesine-de, Hakberdi tä oba baryança şuwlap ýatan asfalt ýol bilen sürmän, ekerançylygyň, bag-bakjalaryň üstünden aýlanyp-aýlanyp baryan gumak ýola sowuldy. Kän mahal geçmänkä-de, Serwiboý gelniň «Bu näme üçin beýdyäkä?» diýen hyýal-daky sowalynyň jogaplary ýuwaş-ýuwaşdan ýüze çykyp ugrady.

– Oba gezip gelyäsmi, Serwiboý gelin?

Serwiboý Hakberdi bilen gepleşmek islemese-de, uly adam bir zat soranda, onda-da sowal hem zelesiz-zepersizkä dyman bolup oturmagam gelşiksiz hasaplady. Bolsa-da, söz bilen däl, hereket bilen jogap gaýtardy. Gelniň baş atandygyny görenem bolsa, beýle jogap bilen kanagatlanmadyk bolara çemeli, Hakberdi gapdala çalarak göz aýlady.

– Serwiboý, sen menden ýaşynaýýan-a dälsiň-dä, hernä? Sesiň çykanok-la? Öz obamyzyň gelinleri menden ýaşynsa, öwlüýä kessin, halaýan dälidirin. Ýaşynmanam, sylamak bolar ahyryn, öwlüýä kessin. Öňi bilen-ä men sakgally-sarmykly ýaşuly däl, ýaşynar ýaly. Onsoňam, maşgalasyz-malsyz ýaşap ýören halyňa, üstesine gelinlerem senden ýaşynsa, keýpiň bozulyberýä, öwlüýä kessin. Men özümi ýaňy durmuşyň gyrasyndan giren hasap edýän. Sen öz deň-duşuňdan ýaşynjak bolup azara galyp oturma.

– Ýok-la, ýaşynamok-la.

Indi baş-alty ýyl bäri bir obada yaşalsa-da, käte-käte gapy-laryndan barylsa-da, ýüzi-gözi görülse-de, henize çenli gepi-sözi eşidilmedik gelniň sesi Hakberdiniň gulagyna owaz bolup eşidildi. Ol alan lezzetinden hoşwagt bolup ýylgyrdy. Hudaý bermedigini-hä gury goýýar, eçileniniň etegine-de hemme zady goşawuçlap guýaýýar!

– Şeýt, gelin, şeýt, ýaşynma!.. Onsoňam, men Togtamyşdan, bolsa, ýaşýarym uludyrin. Olam, häli yzarlap otursaň, karam ýaşdan şeýle bolup çykar, öwlüýä kessin.

– Men obaň hemme adamyny doly tanabam baramok – diýip, gapdalyndaky ýaňrap oturansoň, gepe goşulan kişi bo-

lan Serwiboý gelin «tanamok» diýen sözi aýdyp, dilinden belagaldy.

Ol sözden özüne bähbitli many ogurlamak islän Hakberdi:

– Tanamaly, Serwiboý gelin, tanamaly, öwlüýä kessin – diýdi. – Ynha, çolaja ýolda ikiçäk gabadam geldik. Meň bile-nem ýakyndan tanşarsyň. Ikimizi Hudaýyň özi şu adam-gara ýok ýolda sataşdyrandyr.

(«Hudaý saňa gowy ýoly taşlap, erbet ýoldan sür» diýdimi?»)

Hudaýa sygynmak bilen batyrlansa-da, gep şu ýere ýetende, Hakberdi joşgunyny birden daş çykarmakdan, isleginiň yzyny aýdybermekden birbada heder etdi. Ýöne esasy maksadyna ýardam edip biläýjek gürrüňden welin daşlaşmady.

– Serwiboý gelin, bu Togtamyş ikiñiziň araňyza düşen tow barada ile ýaýran ýakymсыз gepiň soňy näme bilen gutardy-a?

– Togtamyş ikimiziň aramyzda näme tow bamyş?

Ýoluň beýgelyän ýerine ýetende, ejizlän maşynyna özi hem güýç goşýan ýaly aşaky dodagyny çapylaryň bári ýany-na çenli dişläp, gazy köpelden Hakberdi ulag aşak eňip, ynjalansoň gepledi.

– At oýnadan bolmaly-la, Serwiboý. Hemme kişiň bilýä-nini ilden ýaşyran bolmak, öwlüýä kessin... Keselini gizlän ysytmasyny aýan eder. «Togtamyş Serwiboýuň talagyny ber-jekmiş» diýen gep bar...

– Ilde gep köp, Mekgede arap..

– Bolmanda nä Mekgede özbek ýa türkmen köp bol-malymyşmy? Araplaň ýurdunda arap köp bolar-da – diýip, özüni köp bilýän kişi edip görkezmek islän Hakberdi ýene gürrüňiň öňki akymyna dolandy. – Är-heleýiň arasynda «ta-lak-palak» diýen gep dörese, o maşgalada süýji ýaşayyş bol-maýa, Serwiboý gelin. Her kim öz göwni isläni, öz sulhy alany bilen ýaşamaly. Muňa düşnüksiz dünýä diýýäler, öwlüýä kes-sin. Onyň ýazylmadyk kanundyr welin, ýazylan kanundanam ýowuzdyr.

Serwiboýam janyna ýakmaýan gürrüň edýän adama gaý-tawul berip, özüni köşeşdirmek isledi-de:

– «Il agzyny ýygyp bolmaz» – diýip nakyl getirdi.

– Ol şeýledir welin «Ot ýanmasa, tüsse-de çykmaz» – diýip, Hakberdi hem nakyly nakyl bilen ýeňjek boldy.

Aýdara başga gep tapmadyk Serwiboý gelin garşydaşyny hüjüm bilen basmak isläp:

– Il sen hakda-da her hili gürrüň edip biler – diýip goýberdi.

Wawwasyna basylana dönen Hakberdi ýalta gapdalyna garady. Onuň uýy çişli ýaly nazary Serwiboýuň göreçlerini deşen ýaly boldy.

– Il men hakda ýaman gürrüň etmez. Sallahçylykda käte eşiğimem kirliräk bolýandyr. Şony gürrüň edýän adam kä aqşam öz heleýini meň üstüme iberip, hapa köýnegimi-balagymy ýuwduraýsyn...

«Sen ýalynyň köýnek-balagyny it ýuwsun! – diýip, Serwiboý içinden jogap gaýtardy. – Hudaýa şükür, saňa müň degýän eşiğini ýuwmalym bar meň!»

Hakberdiniň soňky gödek sözleri aýtmagy bilen ara dy-myşlyk düşdi. Serwiboý gelin indi tä oba ýetilýänçä geplemezligi özüne pent etdi. Emma onuň dymany bilenem maşynyň içine ümsümlük aralaşmady.

– Magtymguly şahyr «Kim nan tapmaz iýmäge, kim ýer tapmaz goýmaga» diýipdir. Men-ä sen ýaly maşgala zar bolup ýörün. Olam... Togtamyş bol tapýa, Serwiboý gelin, öwlüýä kessin..

Hakberdiniň aralaşylmasyz serhede golaýlap ugramagy oba ýetilýänçä geplemesiz eden Serwiboýy geplemäge mejbur etdi.

– Hany, şu gürrüňi goýaly-la.Ýogsam, biz..

– Goýsaň, goýaly, Serwiboý gelin. Ýöne Togtamyş her gün ertir sen ýaly zenanyň ýyljak goltugyndan çykyp gidende, begenjinden ýaña guş bolup uçmaly.

Serwiboýuň öňe däl-de, sag egniniň ustaşyry daşaryk se-redip oturmagyndan özi bilen gepleşmek isleýän däl-dir diýen

many çykaran Hakberdi hiňlenmäge başlady. Ýöne onuň hiňlenmesem, Serwiboýuň gaharyny getiräýjek hiňlenme boldy.

– Alysdan gelemde, kowmazmyň, gelin?

Kirlegen köýnegmi ýuwmazmyň, gelin?

Gyratyma körpe bermezmiň, gelin?

Şaňňyrdap ýorganma girmezmiň, gelin?

Hiňlenmäniň zýy aýdylmanka Serwiboý öz hyýalynda onuň jogabyny berdi: «Seň ýorganyňa gyzyl it girsin, ýerçekmiş!»

Hakberdi hiňlenmesini dowam etdi.

– Alysdan geleňde, Allahym alsyn!

Kirlegen köýnegni ýel-ýagmyr ýuwsun.

Gyratyň aýgysa daşlar gemirsin,

Ýalmyldap ýorganňa ýylanlar girsin!

«Ine, munyň boldy!» diýip içini gepleden Serwiboý ýylgyrmakdan zordan saklandy.

Oba ýetmäge iki kilometr töweregi aralyk galanda, gapdaldaky ekin meýdanyndan ýola suw gaçan ýeriň üstünden baryldy. Suw ýoluň töweregi bilen ýaýrapdyr diýäýmeseň, geçmesi hyllalla päsgelçiligem däl, gyrarygyndan sürüberseňem boljakdy. Emma, näme üçindir, maşyn az-kem sowlaýman, üstüni suw basan ýoluň ugry bilen gidiberdi. Şonda-da suw çuň bolmansoň, maşyn gury ýere çenli gidip biljekdi. Ýöne Serwiboý maşyndan başy çykmasa-da, Hakberdiniň suwdan päsgelçiliksiz barýan ulagy, özi ýatmasa-da, bir ýerini el-läp ýatyrandygyny aňdy. Ol beýle hereketi «ýönelige tapylan pirim bolmasa gerek» diýip çak etdi.

– Serwiboý gelin, sen maşyndan düşäýmeseň-ä, öwlüýä kessin... Indi bu köne araba otlanmaz.

– Men suwuň içinde duran maşyndan nädip düşeyin?

Hakberdi ýasama hereket bilen suwly ýola tarap göz aýlan boldy.

– Dogrudanam, özüm kömekleşäýmesem, düşer ýaly hem däl eken, öwlüýä kessin...

Diýse-de, Serwiboý obadaşy adamçylykdan çykgynç hereket eder öydüp garaşmady. Emma maşynyň gapysyny açyp,

köwşi-zady bilen suwa giren Hakberdi ulagyň öňünden aýlandy-da, Serwiboýuň oturan tarapyndaky gapynyň ýanyna bardy. Ol gapyny açansoň, Serwiboýuň elinden tutjak boldy.

– Gel, men seni göterip düşüreýin, Serwiboý! Ýogsam aýagyňam, geým-gejimiňem öl bolar. Kän mahal bäri sen ýaly göwnüme hoş ýakýan ýükem göterip göremok, öwlüýä kessin. Şu gün sen meni şol arzuwyma ýetiräý, gelin!

Serwiboý elini silkäp alanda, ýañadandan hujüme geçen Hakberdi ony gujaklady. Gelin her hili garşylyk görkezse-de, dar maşynyň içinde goranmak üçin hereket etmäge-de ýagdaý ýokdy.

– Wah, meni iteklän gollaryňdan aýlanaýyn, gelin jan!

– Çek eliňi, nejis!

– Wah, maňa sögýän dilleriňe döneyin, gelin jan! Sen ýaly owadan gelniň sögünjem men ýaly dula söýünç bolup eşidilýär. Dilleriňe döneyin!

Serwiboý güýjünde bary bilen itekläp ony özünden daşlaşdyrsa-da, dyzyndan aşagy öl-myžžyk Hakberdi zyňlan gara tomzak ýaly bolup, ýañadandan topuldy.

– Sen ýaly owadan gelniň näzik tenine benim degse-de meň üçin eşret – Serwiboý maý tapyp onuň ýañagyna şarpyk çalmaga ýetişdi. – Sen ýaly gelne özüňi urdurmagam lezzet ahyryn...

– Ýok bol, ýezit, ýok bol! Uly ilim bilen gygyryp, il masgarasy ederin!

– Ak mäkiýan bolup gygyr, Serwiboý jan! Hakberdem gyzyl horaz bolup mäkiýanyň sesinden lezzet alsyn, Serwiboý jan! Gygyr, mäkiýanym, gygyr! Bu janym seň şirin sesiňe gurban bolsun!

– Çekil yza, namart!

Hakberdi birdenem ýeli gaçan pökgi ýaly bolup atylyp durmasyny bes etdi. Onuň sesi hem parahat çykdy.

– Sen özüňi har etme, Serwiboý. Sen guma zyňlan kemput ahyryn. Togtamyş seni itden beter ýigrenýär. Men saňa

şu gara gözlemniň üstünden orun bereýin. Men seni elimiň aýasynda saklaýyn. Sen maňa heleý bol.

— Saňa it heleý bolsun, nejis!

Hakberdi gaýtadan bat alyp, hujüme geçdi. Serwiboýy berk gujaklap, ogşajak boldy.

Serwiboý ejesiniň salan gaty süýjüdenmi, tokga gantdanmy edilen uly düwünçegini bat bilen aýlap, Hakberdiniň maňlaýyndan saldy.

— Ine saňa heleý, ýezit!

Mäkäm degen daş ýaly gaty düwünçek başyny aýladymy-nämemi, çaykanan Hakberdi tas suwa ýykylypdy. Ol zordan aýak üstünde saklanyp, maňlaýyny tutdy. Pursatdan peýdalanan Serwiboý hasanaklap, maşyndan düşdi-de, baldyryna çenli ýeten suwuň içinden dört-baş ädensoň gury ýere çykdy. Ol aňyrrak baryp, aşak oturdy-da, iki dyzyny gujaklap hünübirýan aglady.

— Sen meni nä günlere saldyň, Togtamyş jan? Sen meni kimlere şam etdiň, Togtamyş jan! Sen meni indi Hakberdi ýaly nejisiň hapa penjesine rowa gördüňmi?

Gelin agyly zeýrenjini goýan badyna gulagyna Hakberdiniň sesi eşidildi.

Men-ä erkek eşekdirin welin, Serwiboý gelin, diliňe berk bolmasañ, öwlüýä kessin, özüň masgara bolarsyň.

...

— Şeýdip, senem käte biziň gapymyzda-da görün ahyryn! — diýip, Altyn ýeňňäniň ýetip gelyänini gören Ogulaý ýeňňe gudasyny daş işikde garşylady. Olar eginlerine kakyşyp görşensoňlar, içerik girip oturdylar. Bir-iki minutlyk saglyk-amanlyk soraşygyndan soň, nahar aladasy bilen ýerinden turan öý eýesini Altyn ýeňňe synyndan çekip saklady.

— Otur, guda. Meň üçin bu gezek alada galma. Men başga bir alada bilen geldim. — Altyn ýeňňe gülümsiremek bilen tolgunýandygyny gizlejek bolsa-da, edýän hereketiniň

ýasamarakdygy bildirdi durdy. Çünki onuň bu gezekki sapary gyzynyň düşen ýagdaýyny seljermek bilen baglydy.

– O diýeniň-ä bolmaz welin, otur diýseň, häzirlilikçe oturaýyn...

– Ogluň bilen gelniň işdekä, ikiçäk gürrüň edeli...

– Näme diýjek bolýanyňy aňyan, Altyn guda. Aňyanym üçinem seň bilen gepleşmäge öňünden ýaýdanýan. – Ogulaý ýeňňe diňe ýaýdanmak däl, günäsini boýun alýan günäkär ýaly gudasynyň gözüne garap bilmän, ýüzüni aşak saldy. Şondan soň onuň gulagynda Sazaklydan göterilip gelen sorawal ýaňlandy.

– Öýünde näme hasarat gopýa, guda?

Ogulaý ýeňňe ogly bilen gelniniň arasynda gopýan hasaratyň ilkinji ýeňiljek şemalynyň öwsüp ugranyny ildengünden, Altyn gudadanam öňürti duýan adam. Şol şemalyň kem-kem güýjöp, ahyry ýakymсыz şuwulda öwrülen sesi Ogulaý ýeňňäni indi kän mahal bäri rahat ýatyrmaýar. Bolsada ol gudasynyň öňünde derrew içini döküp durmady-da:

– Bir zatlar-a aňyan – diýip, hörpi aşagrakdan tutdy. – Ýöne anygyna ýetip bilemok, Altyn jan...

– Menem şoň anygyna ýetäýsem diýip gaýtdym ýanyňa.

«Beýle sen bir çay içim salym gelip-gideniň bilen ýagdaýyň anygyna ýetäýjek ekeniň! – diýip, Ogulaý ýeňňe içini geplet-di. – Men gije-gündiz bulaň arasynda bolubam näme maksat tutýandyklaryna düşünip bilmän ýörün.»

– Men, heý, delalaty degäýmezmikä diýip, molla gidip, täleýlerine-de garadyp geldim...«Aralaryna tow düşüpdir» diýýä.

Altyn ýeňňe gudasynyň eden hereketini, aýdanlaryny tassyklap baş atdy-da, birdenem, ondan göwni galan ýaly kirşini gataltdy.

– Meňk-ä, häzirlilikçe gury sözdür, guda. Beýle ýagdaý uzaga çekiberse... Gyzymyzam janymyza barabar görýändiris. Men seni gorkuzjak bolamok, ýöne Arça seýsiň nähili gyzma adamdygyny özüňem az-kem bilýänsiň, guda. Ol bir doňsa...

– Men indi gorkudan-ürküden geçdim, Altyn.

Altyn guda geplejek bolanda, daş işikde bir aýalyň görünmegi onuň badyny aldy. Gelyän aýal öýünde-de etmäge ul-lakan işi bolmansoň, Ogulaý ýeňňäniň ýanyna hälimi-şindi oturmaga gelyän Owadantäç goňşudy. Onuň peýda bolma-gy iki gudanyň arasynda ýaňy başlanan dartgynly bolmaly gürrüniň arasyny kesdi. Ýöne arasy kesilende-kesilmände-de gudalaryň gürrüniň nähili gutarjagy öňünden bellidi. Olaryň biri gyzynyň rahat ýaşamaýandygy üçin öz nägileligini beýan etmelidi, beýlekisi hem şol nägileligi ýok etmek üçin elinden gelyän çäräniň ýokdugyny aýtmalydy. Iki guda ağşama çenli oturyp çekeleşse-de, şondan gaýry gelner ýaly netije ýokdy.

* * *

Togtamyşyň Serwiboý gelin meselesinde tutan maksady-na ýetmek üçin şu mahala çenli guran oýunlarynyň hiç birin-denem islän netijesi çykmady. Ýogsam ol uly adama gelişmejek hereketlerdenem gaýtmady, akyly-başly adamyň diline ge-tirmejek sözlerini-de dile getirdi. Edýän hereketlerinden neti-je gazanmasa-da, Togtamyş tutan maksadyndan yza tesmedi, pälinden gaýtmady. Ol Serwiboý bilen gepleşende-de onuň göwne degmäge tutarygy ýok ýekeje sözünem çişire-çişire uly yapışalga edindi. Garaz, Serwiboý gelniň süýjüsi ajydy, bişirýän nahary duzly bolsa duzsuzdy, tagamly bolsa tagamsyzdy.

Irden işe ugran Togtamyş daşardan bir zat alyp gelyän gelnine daş işikde gabat geldi.

— Şu gün-ä howaň çigregem bar. Özüňem gaty çyplaň geýnipsiň, Togtamyş — diýip, Serwiboý adamsyna rehimdary-lyk etjek boldy. — Men-ä baş minut daşarda boldum welin, üşäberdim. Kelte kurtkaňy alyp beräýeyin?

Kelte kurtkanyň gerekdigini ýa-da gerek däldigini aýdyp oňaýmaly Togtamyş Serwiboýuň adaty adamçylyk hereketin-denem öz bähbidi üçin peýdalanmak isledi.

— Howanyň çigregi ýokdur-da, seň öz gyzgynyň gaçan-dyr. Sowuk bamyşmy? — diýse-de, ýalazy meýdanda gün gyzýança ýukajyk penjek bilen oňjak bolsa üşejekdigine

Togtamyş ýekeje minut ýaly daşarda güýmenende-de göz ýetirdi. Emma öz telegine telek diýmäge bogny ysmady.

Ýüzüne urlana dönen Serwiboýam bu gezek geplemän geçibermek islemedi. Olam özüniň adamdygyny aňdyryp, adamçylyk mertebesini goramalydy ahyryn.

– Ýeri, bu iki ortada beýle gödek gep tapmak nämä gerekdi?

Serwiboý gelin adamsynyň göwnünden turmaz ýaly hiç hili ýuwan ýa-da owadan gep aýtmadygam bolsa, Togtamyş:

– Olar ýaly kelpez sözlerem maňa derkar däl – diýdi.

– Men nämä etsemem, nämä diýsemem, seň üçin ters bolayýa-la, Togtamyş?

– Onyňam ýalan. Dürs zat nähili edip aýdaňda-da ters bolmaz.

– Saňa nämä boldy? Düşünemok. Men seň bilen haýsy dilde gepleşsemkäm, Togtamyş jan?

– Haýsy dilde gepleşseňem, sen maňa «jan» diýme, Serwiboý. Men şol sözi ýigrenýän. Senden şol sözi eşitsem ýüregim bulanyberýä.

– Onda sen «jan» diý, men diňläýerin. Meň ýüregim bulanmaz.

– Öýüňize gitseň, ejeň saňa her gepinde jan diýer ýörer. Diňläsiň gelýän bolsa...

Erte-birigün zähmet rugsadyna-da çykyp biljek Serwiboý gelniň kellesine hut Togtamyşyň şol gepinden soň, atasý öýüne on-on iki günlük gezmäge gitse, bärde ýeke galan adamsy hem-ä birneme köşeşer, hemem ara waqt düşmegi bilen gelnini küýsär diýen pikir geldi.

– Näçe gün rugsat berýäň?

– Näçe gün gitseňem, men garşy däl. Ömürlük gitseň-ä, hasam gowy bolardy.

Asla garaşylmadyk, eşiden badyňa başyňy aýlap goýbermeli jogap Serwiboýa hiç hili täsirem etmedi. Ýok, beýle bolar ýaly Serwiboý biparh, ötsüz däl. Ýöne ol beýle sözleriň Togtamyşyň ýüreginden çykjak sözler dældigine ynanýardy.

Ol sözler nāsaqlan, āhli zatda nāgilelik dōretdiryān, diñe başgalary dāl, özüni-de ýigrendiryān derde sataşan adamyñ agzyndan çykmaly gep hasaplady. Beýle ýagdaý käbir iş-aladasy başyndan agdyk, zol-zol şowsuzlyga uçraýan adamlarda bolýarmyş diýip, Serwiboý ozal eşidýärdi. Halkaman aganyñ hemme tarapdan dokuzy doly kiçi gelni Togtamyşyñky ýaly ýagdaýa sataşonsoñ, lukmana gatnap özüni bejerdibem ýörmüş. Bolsa-da, özüni sylap bilýän, gerek ýerinde tekepbir bolmagy-da başaryān häsiýeti Serwiboýuñ agzyna gulagynyñ eşidenine mynasyp söz salyp berdi.

– Atam öýüme özüñ eltip gaýdarmyñ?

Bu sowalam bolsa entekler garaşmadyk habary bolup yaňlanonsoñ, Togtamyş derrew dillendi:

– Baş üstüne!

***

Togtamyş-a Serwiboý atasy öýüne gitmäge razy bolar öýtmedi, Serwiboýam Togtamyş özüni atasy öýüne äkider öýtmedi. Emma olaryñ biriniñ ýürekden isleyän, beýlekisiniñ asla islemeýän wakasy amala aşdy.

...Serwiboý bilen Togtamyş baranda, Arça seýis öýde ýok eken. Ikisiniñem yüzünde ýagdaýdan nārazylyk alamaty duýulmaýan gyzy bilen körekeniniñ bile tirkeşip gezmäge gelmeklerine şatlanan Altyn ýeññäniñ şu pursada çenli biynjalyk bolup ýören kalby aram tapdy. Häzir oña ýedi ýatdan sataşan giýewsi öz jigerinden önen gyzy bilen deñeçerräk göründi. Ol Togtamyşy nirede oturtjagyny bilmän, ahyram otaglarynyñ iñ sarpaly myhmana mynasyby hasaplanýan, Arça seýsiñ bolýan jaýy saýlandy.

Togtamyş esli salym ýeke özi oturmaly boldy. Saçagyñ üstüne getirilip goýlan üýtgeşik kagyzyly süýjülerem, hemme ýerde gabat gelyän «haýwan köke» diýilýän haýwanlaryñ şekiline meñzedilip bişirilen kökelerem, hatda öz halaýan çäynegine meñzeş böwri mawy gülli ýarymlygam onuñ ünsüni çekmedi. Onuñ maksady Arça aga-da gelmänkä, «soñunam

soň göreris-dä» diýip, ýola atlanmakdy. Ynha, Serwiboý gapydan görner-de: «Çaý içen bolsaň, nahar bişýänçä-de garaşmaga wagtyň ýok bolsa, biz sag, sen salamat, Togtamyş!» diýer. Şol hem Togtamyşyň wepaly söýgülisinden, öz eli bilen jyda düşýän Serwiboýundan eşitjek iň soňky sözleri bolar. Ara kesilse-de, iň soňky aýdylan sözlerem, Serwiboýuň hemme gelin-gyzlaryňkydan tapawutlanýan owadan hem juda mähriban ýüzi tä ölyänçä Togtamyşyň ýadyndanam, ýüregindenem çykamaz. Ol aýralyk däl aýrylyşygyň nusgasy bolup galar. Emma durmuş, has takygy Serwiboýuň durmuşy dowam eder, ondan nesil öner. Ykbalyň döreden bu bulaşyk oýunlaryna Togtamyşyň özünden başga hiç kim düşünmez, onuň mаныsyny başga hiç kim bilmez. Adamlar beýle ýagdaýdan diňe bagtlylygyň betbagtlylyga öwrülişi diýen many çykararlar, onuňam sebäbini öz bagtyny öz eli bilen ýatyrان Togtamyşdan görerler. Aýby ýok, «Ýagşylyk etseň, balyk biler, balyk bilmeşe Halyk biler» Togtamyşa beýle ykbaly berenem şol Halygyň özi ahyryn. Togtamyşy häzirki ýoluna düşürýänem şol Halykdyr. Togtamyş şol ýola-da, Halyga-da bil baglaýar.

Gapy açyldy. Emma «Bedew atly beg ýigidine» hoşlaşyk sözlerini aýtmaly Serwiboý gelne derek onuň uzyn boýly, abaýpoş kakasy peýda boldy. Arça seýsiň ýüzündäki şatlyk hem Altyn ýeňňäniňkiden pes däl di.

— Bo-how! Bu nä gowulyk?!.. Waleýkimessalam, körenken! Ertirden bäri çep gözüm çekdi durdy, çekdi durdy welin, asyl oň ullakan emmasy bar eken-dä!.. Hany görşeli!

Ýerinden tarsi turan Togtamyş edil häzirlikçe özüne gaýnatalyk edýän ýaşulusy bilen iki elini hem uzadyp görüşi.

— Tüweleme! Tüweleme! — diýip, giýewsiniň elini ýaş ýigitlerçe mäkäm gysan ýaşulynyň şadyýan sesi jaýy doldurdy.

Gapydan boýnuny uzadan gaýynenesine tarap sereden Togtamyş onuň ýüzünde hälki şatlygyndan nam-nyşan ýokdugyny bildi.

— Galmagalyň näme, seýis? Täze dogan Aý gördüňmi? — diýende, Altyn ýeňňäniň sesi-de ýakymсыз çykdy.

Aýalynyň äheňine üns bermedik seýis gülümjiräp gepledi.

– Meň görýänimem bu öý üçin täze dogan Aý-da...

(«Sen ol Aýa näçe wagt guwanaýarok, ýaşuly!»)

– Ýeke körekeni salamlaşmaga gelen gaýynataň galmagaly bilen işiň bolmasyn, keýwany.

(«Gyzy ýagdaýyny aýdan bolsa, indi keýwanyň saňa «hä» diýäýermikä?»)

– Öň zamanlarda köreken gelen öýde ýörite damak kesilip, serpaý taýynlanar eken.

(«Meň üçin damak kesmeli bolmaýmasaň, ýaşuly!»)

Çala açyk gapydan ýüzüniň ýaryny görkezip duran Altyn ýeňňe:

– Ol gadym zamanlarda, mert körekenler barka şeýle bolandyr – diýdi-de, işigi aňyrsyndan ýapdy.

Aýalynyň başga manyly aýdan gepine ýene üns bermedik Arça seýis:

– Bu döwrüň körekenlerem namart däldir, keýwany! – diýip, gapy aňyrsyndan ýapylanam bolsa, aýalynyň jogabyny berdi. Soň ol ýene Togtamyşa tarap ýylgyryp seretdi. – Toklam taýyn, pyçagam taýyn. Derrew şark-şurk edäýmelisi galýa. Körekeni söwüşsiz ugradyp bolmaz. Köreken bahanasy bilen bizem murtumyzy ýaglardyk hemem.

Togtamyş öz ýanyndan her etmeli-hesip etmeli welin, zyyigrenje barjak häzirki hormaty söwüş-beýleki bilen çişirmeli däl diýen netijä geldi. Ýöne aýaly berk päsgel beräýmese, söwüş meselesinde Arça seýsiň welin gara çynydy.

– Men söwüş edildi hasaplaýan, Arça aga. Azara galmaň. Men uzak oturmakçy hem däl. Yzda gyssagly işem bar. Söwşi indiki gezek iýäýeris.

– Işe gutarma ýok. Indiki gezegem, nesip etse, söwüş tapylar. Men gaty çynymy aýdýan.

– Menem oýun edemok, Arça aga.

– Görýän welin, köreken... Hany, gaýyneneň gelsin, maslahatlaşaly. «Ýüp syrygyp, toýnukdan geçer!» – Şony

diýmek bilen meseläniň esasy çözüdiniň aýalynyň elinde-
digini boýun alan Arça aga öz üstünden gülyän ýaly bolup
ýylgyrdy.

Şol mahalam çala açylan gapydan Arça seýsiň «toýnuk»
diýýäni – Altyn ýeňňe ýene ýüzüni görkezdi.

– Hany, aksakgal, bäräk çyk!

Togtamyş beýle buýruk beriji äheň bilen aýdylan çakylyk-
dan soň, gapynyň aňyrsynda hem bärsinde nähili topalaň tur-
jakdygyny göz öňüne getirdi. Häzir Arça aga ýönelige çagyry-
lan däl. Maslahat salama gelen köreke tokluma ýa çebiş
ýykyp, söwüş etmelimi ýa-da etmeli dälmi diýen meseleden
has ýokarrakdaky perdeden başlanar. Serwiboý öz ýagdaýyny
aýdar. Soň Arça aga dolanyp geler-de: «Bu ne hekaýat boldy,
ogul?» diýer. Hawa, «köreken» diýmez, «ogul» diýer, ol sözi-
de ýaňsyly aýdar. Beýle sowala nädip jogap gaýtarmaly bolar?

Myhman esli mahallap janserek bolup garaşyp oturanyn-
dan soň, düýpden başga adama öwrülip yzyna dolanan, ýüzüniň
reňki öçgün Arça aga Togtamyşyň çakynyň diňe soňky sözünü
öňe geçirip:

– Ogul, bu ne hekaýat boldy? – diýdi. – Asyl söwüş
edilmegine çynyň bilen garşy çykýadyň welin, seniň söwüş-
lenmäge ullakan hakyňam yok eken-dä. Maşgalaňda näsazlyk
dörän ýaly-la, ýagşy ýigit?

(«Men eýýäm «ýagşy ýigit» däl. Sen ony ýaňsylyp aýdýaň,
ýaşuly. Men oňa düşüňän».)

– ...Bu nä gep boldy?

Berlen sowal gysga-da bolsa, öňünde durmak kyndy. Özi-
de ol Arça aganyň agzyndan çykýany üçin bolmalysyndanam
has agyrlaşýardy. Ol sowala jogap tapmak kyndy, ony Togta-
myşyň özi tapmaly bolany sebäpli has-da kynlaşýardy. Herhal,
jogap okamaly adam ýagşu-ýaman geplemelidi.

– Beýle bolar öýdüp, ýatsak-tursak hyýalymyza-da gele-
nokdy welin, Arça aga, bu zatlar, elbetde, Alla işidir-dä. Ýagda-
ýymyz-a şeýle. Serwiboý aýdandyr-la. Menem gaýtalap otur-
maýyn. Alla işidir.

– Sen ýarym minutda iki gezek Allaň synyndan ýapyşdyň. «Gaçanam Alla diýer, kowanam» etjek bolma, han...

(«Bäs minutyň içinde söwüş iýmeli körekenlikden, ýaňsylanýan han boldum!»)

– Edil beýle-de däl, Arça aga...

– Onda näme? Zenanyň ýanyoldaşy onuň ýerdäki Allasydyr. Diýmek, bu işde ýerdäki Alla günäkär. Şeýle bolýamy-nä?

– Arça aga, senem ikinji Alla bolup gören adam-a...

Arça aga ýerdäki Allanyň bendesiniň oturan tarapyna – gapa tarap seretdi.

– Arça henizem ikinji Alladyr. Syrtny ýere uran dälidir. Ýöne ol allalyk borjyny mert berjaý edýän Alladyr. Sen ýerdäki Alla bolsaňam, öz bendäni sylamaly, ony kemsitmeli däl, ynjytmaly däl. Nähak ynjydylan bende ynjydan Allasyny sylamaýa...

Arça aga adam bolup geplese-de, ýerdäki Alla bolup geplese-de hemme aýdýanlary dogrudy. Togtamyş heniz bu ýere gelmäkä-de, Arça aganyň ýa-da Altyn ejäniň aýtjak sözleri gulagynda ýaňlanyp durdy. Togtamyş ol sözleriň aýdylmagyndan, ol sözleri diňlemeli boljakdygyndan öňünden ýaýdanýardy. Şonuň üçinem ol gepleýäni saklajak bolup:

– Aý, Arça aga... – diýdi.

– «Aý-paý» diýip täbiklän bolma. Sen meniň sowallama mert hem göni jogap gaýtar. Şeýtseň, maňa-da gowy bolar, saňa-da. Gyzym aýagyny egri basýamy? Bu – bir.

– Ýok, Arça aga.

– Gyzym seň bir buýranyňy iki aýtdyrýamy? Bu – iki.

– Ýok, Arça aga.

– Gyzym Ogulaý gudany ynjydýamy? Bu – üç.

– Ýok. Ejem Serwiboýdan gatyrazy.

– Käte bolayýan zat – hojalygyňda ýeter-ýetmezçilik dörän wagty günüňe gülyämi? Pitjiň atýamy? Bu – dört.

– Ýok, Arça aga.

– Şol sebäpler ýok bolsa, gaýry nähili närazylygyň bar seniň?

– Bir seretseñ-ä, Arça aga, närazylyga tutarygam ýok ýaly. Bu zatlaň hemmesi Alla işidir-dä...

– Sen şol sözi ýetmiş gezek gaýtaladyň, han ogul. Beýdip, meniň inçe damarymy owkalaryň öýtmegin sen. Başga söz, başga gaçybatalga tap. Men namazam okaýan, oraza-da tutýan. Hudaýa-da sarpa goýýan. Ýöne sen ol beýik gudratyň arkasyna bukulyp meni oýnaryň ötmegin. Arça seýsiň ýüregi ýukadyr. Ýöne özüne namartlyk edene welin, Arça seýis edil kapyr ýaly bolup ýowuz daraşýandyr. Men seni gorkuzjak bolamok. Guýruksyz syýasalam edemok.

Halynyň gyradolawyny dyrmap oturan Togtamyş geplände-de ýüzüni galdyryp bilmedi.

– Men ony bilýän, Arça aga.

– Sen bilýän bolsaň, menem seň ahyrky netijäni bileýin, han.

Ýaşuly kän garaşansonň:

– Meň netijäm şol öňki netije, Arça aga – diýen jogap eşitdi.

– Gepiň erkegiň gepimi?

«Erkek» sözi ýüregini jigledip gidenem bolsa, Togtamyş baş atмага mejbur boldy.

– Gyzym saňa ikilik etmedik bolsa, meňem saňa ikiliksiz bir maslahatym bar.

Şony diýmek bilen, has beterem şony diýenden soň, turup giden Arça aga gepi, hereketi bilen Togtamyşy agyr ünjä goýdy. Gyzy bile ýaşamagyň mümkin däldigini ejesine düşündiren bolsa, Altyn yeňne-de ýagdaýy adamsyna beýan eden bolsa, indiki maslahat nämekä? Iş-işden geçensoň töwellalaşyp, maslahatlaşyp ýörmegiň zeruryýetliginiň ýokdugyna ýaşuly düşünmeýärmikä?

Arça seýsiň yzyna nähili ýagdaýda dolanyp gelenini gören Togtamyş öňki maslahatly meseläniň aladasyndan baş beter alada çümdi. Indi onuňky diňe bir pikirlenmek aladasy hem bolman, ýagdaý şirin janyna howp salmasa razydy. Gahardan

ýüki ýetik, durky bilen sandyraýan Arça aganyň ýüzi çaňap durdy. Togtamyş çyny bilen howatyrlandy. Çünki gylygy geň däl, ýüzi agyr ýaşulynyň bir elinde köne şagla halta, beýle-kisinde-de gylawyny barmagyň bilen barlap görmäniňde-de, ot ýaly ýitidigi göze hem bildirýän, çüwdesi inçe, sapy uzyn palta bardy.

Togtamyş kellesindäki çaklamalary tüweleý çaltlygyn-da aýlasa-da, beýle ahwalaty näme bilen baglajagyny, beýle ahwalatyň soňunyň näme bilen gitarjakdygyny bile bilmedi. Mal ýatakdamy ýa-da paty-puty salynýan hütdüjikde ýatan paltanyň ýörite tapylyp getirilmegi diňe boş abaý bilen-ä bagly bolmaly däl ýalydy. Ýigidiň hyýalynda şeýle bir görnüş janlandy: Haltany ýere taşlan Arça seýis başam barmagy bilen paltanyň gylawyny barlaýar. Birdenem ol paltany ýokaryk göterýär-de: «Bu jahanda her kim öz etmişiniň agramyna kybapdaş jeza almalydyr!» diýýär. Palta Togtamyşyň depesinden inýär. Onuň göwresinden aýrylan kellesi gyzyl ganyny seçeläp, gyzyl halynyň üstünden togalanyp gidýär. Gapydan seredip duran Altyn ýeňňe begenjini ýaşıryp bilmän ýylgyrýar.

Ol görnüş Togtamyşyň kalbyna howsala salsa, başga bir pikir hem ony köşeşdirýär. Onuň çak etmegine görä, Arça seýis akly ýuka adam bolmaly däl. Eger ol öýüne gelen ýaş ýigidiň kellesini gyzyl halynyň üstünde togalaýsa, tä ölýänçä Altyn keywanysynyň bişirýän tagamly naharlaryndan mahrum boljakdygyna göz ýetirmeli.

(«Onda palta bu ýere näme üçin getirildi?»)

Ýagdaýy Arça seýsiň sandyraýan sesi düşündirdi.

– Şuňa palta diýýäler, han ogul!

Myhmany tisingindiren palta onuň edil gapdalyna baryp düşdi. Gorkmakdan ýaňa imany göçen Togtamyş:

– Pal-l-ta... Görýän, Arça aga, gördüm! – diýip, üzlem-saplam gepledi.

– Ony gören bolsaň, biýem halta!

Myhmanyň gapdalyna galgap düşen halta paltanyňky ýaly ses etmese-de, wehim salşy onuňkydan pes bolmady. Bol-

sa-da, Togtamyş bu gezek gepi-sözi bulaşdyrman jogap gaýtardy.

– Görýän, Arça aga. Olam halta.

– Görýän bolsaň, şol ýiti paltany şu halta dola, goçak! – diýende ýaşulynyň kesgin sesi hem Togtamyşy az düýrükdirmedi. Ýaňsylanyp aýdylan «goçak» sözi hem myhmanyň goçak dældigini tassyklamak üçin aýratyn bir äheň bilen aýdyldy.

Herhal, palta halta dolanmaly diýlensoň, beýtmegiň many-syna düşünmese-de, howpurgamasy biraz kiparlan Togtamyş indi el-aýagynyň özüniňkidigini duýdy.

– Maşgalaňy öz öýüňe alyp git mundan. Eger meň gymyň şýdilmäge etmişi, günäsi ýetik bolsa, şu ýiti palta bilen kellesini al, jesedinem beren haltama sal-da, gapymdan getir. Men şondan soň çagama atalyk hossarlygyny ederin. Eger ki nähak günä gazansaňam, janyma janyň bilen jogap okamaly bolarsyň. Aýdylany et, ogul, bolmasa-da syrtyňy dogry tut. Mende ýene bir palta bar. Özem muň ýaly ýiti däl, ötmezek, kütek. Mana düşünýäňmi?

– Düşündim, Arça aga.

– Düşünen bolsaň, ikiden birini saýla. Özüňem, maşgalaňy ýanyňa al-da, göteril şu ýerden. Agy burç Mekgä gidip-gelse-dä süýjemez welin...

Togtamyş soňky aýdylanyňam manysyny aňdy.

***

Hemme zat Togtamyşyň çak edişi, göz önüne getirişi ýaly boldy. Ol öz çynlakaý aladasy bilen Serwini ykbalyndan çykan ojagyny goýup gitmäge mejbur etdi. Kän wagt geçmänkä maýda gep-gürrüňlerem, hyşy-wyşylaram ýatyşdy. Elbetde, wepaly gelniniň öz ojagyny terk etmegi Ogulaý yeňnä gaty agyr degdi. Togtamyş ol hakda-da oýlanýar-da, ýene ýagdaýy gowulyga ýorýar. Bu durmuşdyr — garaşmaýan zatlaryň bolup, amala aşmajak tutumlaram amala aşýýar. Togtamyşyň

eli bäbekli bir gowy maşgala öýlenäýmegi hem asla amala aşmajak waka däl ahyryn. Ol ilde-günde bolup duran iş. Şeýle bolsa Ogulaý ýeňňe-de köşeşerdi, gapysynyň ýapylmajagyna gözi ýeten Togtamyşyň özi hem ynjalardy. Häzirlilikçe bolsa ol uly hem esasy maksada ýetildi hasaplady. Ýöne onuň kyn durmuşy uly maksadyna ýetilenden soň başlandy. Elbetde, Serwi özünden daşlaşsa-da, hakydasyndan daşlaşmajagyny Togtamyş ozaldan çaklaýardy.Ýöne beýle-beýle bolar öýdüp garaşmaýardy. Serwini küýsemeklik ony ähli zatdan bizar bolmaga mejbur etdi: öňki şähdaçyklygy-da, degişgenligi-de galmady, hatda işdäsi-de peseldi. Ol zatlaryň üstesine-de Togtamyşda gabanjaňlyk keseli peýda boldy. Tukatlyk, işdäsizlik bilenem oňuşjakdy welin, gabanjaňlygyň öňünde durmak oňa gaty kyn düşdi. Özi-de şol gabanylýan adam, tanalmaýan, heniz sataşylmadyk adam Togtamyşa uzyn boýly, örän syratly ýigit bolup görünmäge başlady. Elbetde, seniň öz sebäp bolmagyň bilen öýüňi terk eden owadan hem ýaş maşgalanyň kimdir biri bilen ykbalyny birikdirmegi kanuny zatdy. Üstesine-de, Serwiniň kimdir biri bilen ykbalyny birikdirmegini Togtamyşyň özi arzuw edip, oňa özi ýol açdy ahyryn. Emma Serwiniň kimdir biri bilen ýaşap ýörenini göz öňüne getirende, Togtamyş özüne erk edip bilmedi. Ony däliräp düze çykybermekden saklaýan zat bolsa, Serwiniň enelik ykbaly hakyndaky oýlanmasydy. Diňe şol Togtamyşy birneme köşeşdirdi. Hasaplap gördi welin, Serwiniň bu öýden gidene iki ýyl bolup ýör. Iki ýylda ýedi ýüz otuz gün bar bolsa, şonça wagtyň dowamynda Togtamyş Serwini ýedi müň otuz gezegem ýatlandyr. Ol Serwiniň durmuşa çykany-çykmany barada hiç zat bilmese-de, ony iň bolmanda, ýolda-yzda kesesinden görmegiň arzuwynda gezdi.

Togtamyş bir alada bilen şähere gidende, tötänden Serwä sataşdy. Ol alty-ýedi aýlyk çagany goltuklap, ugrajak bolup duran awtobusa girip gitdi. Togtamyş gabat gelen pursady elden gidirmedi. Ylgady. Ol awtobus gymyldap ugranam

bolsa, yzky gapydan atylyp girmäge yetişdi. Ulag şäheriň içinde aýlanýarmy ýa-da uzak obalaryň birine barýarmy, Togtamyş üçin parhy ýok — ol Serwini görse bolýar. Awtobus-da adam kän däl. Töweregiňe nazar aýlasaň, ýolagçylaryň hemmesiniň ýüzüni görüp boljakdy. Emma Togtamyş edil arkasyndaky boş ýere geçse-de, Serwi yzyna gaňrylmanson, Togtamyşy görmeýädi. Oňa derek ejesiniň goltugynda yza garap oturan alty-ýedi aýlyk akja bäbek özüne seredýän ýat adamdan gözüni aýyrmady. Çaga başda ýadyrgajak ýaly etse-de, derrew ynjalady, çalarak owsun atdy. Togtamyş özi kiçi, gudraty uly güýjüň öňünde göwnübir oturyp bilmedi. Onuň gursagy daşyndan gürsüldeýän ýaly boldy, döşüniň çep tarapynda peýda bolan gyzgynlyk uýy közli sim ýaly bolup ýokaryk dyzady. Çaganyň garaja gözleri bolsa başga bir duýga öwürlip, öňki dörän gyzgynlygy hasam güýçlendirdi. Togtamyşyň gursagynda yzaly duýgy döredi. Bäbeğiň kirpikmen gara gözleri edil Serwiniň ýüzünden alnyp goýlan ýalydy. Çaganyň uzyn kirpikleri şeýle bu owadandy welin, onuň akja ýüzüne goşmaça görk goşýan ýalydy. Emma ol owadan kirpikler näçe bolsa şonça inňä öwürlip, Togtamyşyň bagryna sanjyldy. Çaga kime meňzeýärkä? Kirpikmen gözi, dodagy Serwiniňki bolsa-da, ýaňagy bilen burny, eňegi Serwiniňki däl. Ol kimiňkikä? Elbetde, kakasynyňkydyr. Gabanmaklyk «Kakasynyňkydyr» diýen hakyky jogaby hyýalynda aýtmaga-da Togtamyşa ýol bermedi.

Çagadan ünsüni bölmek islän Togtamyş Serwä arkasyndan syn etdi. Ol oba ýeriniň maşgalasyndan eýýäm birneme tapawutlanypdy: saçynyň ýeňsesinde çugdamlanyp goýluşy, onuň üstüne uly hem bolsa gödeňsi görünmeýän şirmaýy daragyň gysdyrylmagy, başynyň ýaglyksyzlygy, matasy gymmatbaha köýneginiň ýakasynyň ýeňil keşdelenişi ony şäherlilere golaýlaşdyrýardy. Onuň boýnundaky inçejik zynjyry kim dakdyka, kim sowgat etdikä? Jogap düşnükli bolsa-da, hyýaly jogap Togtamyşyň ýene gabanjaňlyk damaryny

gyjyklady. Üstesine-de, onuň göz öňünde şeýle bir waka janlandy. Gül-gunça bezelen şäher bagy. Serwi gelin bilen bir nätanys ýigit gezim edip yörler. Ýigit, elbetde, Serwiniň adamsydyr. Serwi gündiziň günortany, töwerekden adam-gara-da geçip ýörkä adamsy däl kişä beýdip elinden tutduryp barmaz ahyryn. Olar köp mahalyň aýraçylygyndan soň şu gün ilkinji gezek sataşan aşyk-mağşuk ýaly bir-birine gysmyljyrašyp barýarlar. Serwi gelniň hamyladygy bildirýär. Gelniniň çalarak güberilip duran köýnegine mahal-mahal nazar aýlaýan ýigit tekepbir görünýär. Gelninden çaga garaşýan adam, elbetde, tekepbir bolar-da. Ol uzyn boýly, diýseň görmegeý, inçesagt. Togtamyş ony sypaýy gatlakdan bolsa gerek diýip çaklaýar. Olar esli gezim edenlerinden soň, ýarymhalka edilip ekilen ýaşajyk şemşat agaçlarynyň arasyndaky oturgyçda ornaşýarlar. Serwi ýoldaşyna gysmyljyraýar. Ýoldaşy onuň gara saçyna emaý bilen barmaklaryny ýöredýär. Togtamyş birnäçe mahal mundan ozal şol gara saçlary edil şeýdip, öz eli bilen sypanydygyny ýatlaýar. Ýatlamanyň lezzet bolmaly manysy oňa ezýet bolup täsir edýär. Bolup geçýän wakany gülleriň aňyrsynda durup synlaýan Togtamyş ýarylaýjak bolýar. Ol indiden soň Serwini gabanmaga hakynyň ýokdugyna özüni ynandyrmaga synanyşýar. Emma Serwi bilen adamsynyň edýän hereketlerini öz gözi bilen görüp durka köşeşdiriji gury sözler netije bermeyär. Serwiniň adamsynyň soňky eden hereketleri-hä Togtamyşyň kalbyny çepbe çöwürýär. Ýigit gelniň goşaryndan tutýar.

– Gözüňi ýum, Serwim!

Hawa, yöne «Serwi» hem däl-de, «Serwim» diýýär. Bu bolsa Togtamyşy öňküsindenem beter heýjana salýar. Şol pursat ol Serwiniň indi öz Serwisi däl-de, başga biriniň Serwisidigine-de ynanmak islemeýär.

Ýigit Togtamyşyň jigerine ýapyşan ýakymsyz sözleri ýene bir gezek sözme-söz gaýtalap, ony öňküsindenem beter heläkleyär.

– Gözümi ýumduryp, näme etjek bolýaň, oglan? – Serwiniň nüz-kereşmä ýugrulyp çykan bu sözleri Togtamyşyň

gaşlaryny çytdyrýar. Näçe ýyl söýşüldi, näçe ýyl bile ýaşaldy welin, Serwiniň agzyndan «oglan» diýen ýakymly söz eşideni Togtamyşyň ýadyna düşmeýär.

– Náme bolýanyny gözüňi ýumaňsoň bilersiň, Serwim.

Ýene şol «Serwim». Soňky sözi ulanman gepläp bilmeyär-mikä?

Togtamyş üçin beteriň zyndan beteri çykýar. Näz-kereşmeden ýasalana dönen Serwi eginlerini, döşüni hem çalaja hereketlendirip gözlerini ýumýar. Ýigit jübüsinden çykaran gymmatbaha zynjyryny Serwiniň boýnuna dakýar.

– Indi gözüňi açay, Serwim!

Boýnuna dakylan zynjyry mähir bilen sypalan Serwi begenmekden ýaña guş bolup uçýar.

– Şu ýaşyma çenli arzuw edip ýetip bilmän ýören zadymdy!

– Senem meniň arzuw edip ýörenim bolup çykdyň, Serwim!

Soňky sözleri dagy eşitmedik bolsa Togtamyşa ýeňil düşerdi welin... Ol bolýan wakanyň yzyny görmek, aýdylýan sözleriň yzyny eşitmek islemän, seýil bagynyň uly derwezesine tarap ädim urdy.

«Ussa berdiňmi, eliňem çek, diliňem». Togtamyş ol sözleriň manysyna düşünýär, beýle manyny özi üçin döredenem onuň özi bolsa-da, ol köşeşip bilmeyär. Eýsem, gabanjaňlyk söýgüden, söýginiň hatyrasyna ýetilen maksatdan ilerimikä? Serwini öz islegi bilen, öz eli bilen bagtyýar eden adam ynjalмага, begenmäge derek eden işine gynanýan ýaly bolýar. Ýagşylyga mätäje ýagşylyk edip, sogap gazananyňdan soň puşman etmek, gynanmak sogabyňy günä öwürmek, namartlyk bolmaýarmy? Bolýar. Togtamyşam onuň şeýledigine düşünýär. Emma ol özüne erk edip bilmeyär. Şeýlelikde, ol hanjak barýanyny, özi üçin näbelli awtobusyň içinde näçe wagt oturanyny-da, näçe ýol geçenini-de saýgarmady. Ol Serwä görünmän awtobusa giren yzky gapysyndan çykyp gitmek isledi. Şeýtse, özi

üçinem, Serwi üçinem yeñil bolar öýtdi. Emma çagasyny bagryna basyp ýerinden turan Serwiniň özi ondan öňürdip, öňdäki gapa tarap yöneldi. Ol yzyna-da garamady. Gapy açylsa, onuň Togtamyşyň nazaryndan syppydy. Belki, şol hem iň soňky gabat gelişlik bolardy. Togtamyş özüne erk edip bilmedi. Ol ýerinden turjak boldy. Emma bedeni oturgyja ýelimlenen ýaly bolup, gymyldabam bilmedi. Birdenem uly adamyň agy gatyşykly «Serwi-i!» diýen şaňňy sesi parahat awtobusdakylary düýrükdirdi. Bir ýaşuly aýal ýakasyny tutup, gözlerini petretde: «Toba! Toba! – diýdi. – Arak diýilýän hazanurmuş nämeler etdirmeýär!»

Togtamyşyň awtobusyň üsti diýip oturan ýeri öz krowaty bolup çykdy.

Beýleki jaýdan haýdap gelen Serwi gelin, gele-gelmäne, adamsynyň goşaryndan tutdy-da:

– Basyrganaydyňmy, Togtamyş? – diýdi.

Der basyp oturan Togtamyş sesini çykarman, elini yza çekdi.

...

Serwi gelin iş otagynyň gapysyny synpdaşy Annamyň açmagyny, kiçijik bir waka-da bolsa, ony bolmasy kyn uly waka hasaplady. Sebäbi ol Annam bu ýerlerde peýda bolar öýdüp asla çak etmeýärdi. Annam oňa Gojugyň üstünden geçip, goňşy oba bir alada bilen barýan taňşyna ýoldaş bolup gaýdandygyny aýtdy. Serwi synpdaşyny, kiçi dilden bärde bolsa-da, özüniňem onçakly aýagy çekip durmaýan öýüne çagyrdy. «Günorta-da bolup barýar. Togtamyşam geler, taňşarsyňyz hemem çay içersiň» diýen boldy. Annam, birinjiden-ä, obadaşynyň myhmanparazlygynyň edil häzirki wagtda ýasama-dygyny, çakylygyňam dil ujundan aýdylýan mürähetdigini bilýändigini üçin gitmäge razy bolmady. Ikinjidenem, çakylyk çyndan bolayanda-da, onuň Serwiniň öýüne baryp myhman-

syrap oturmaga-da wagty ýokdy. Daşarda sürüjisine: «Bäs-
-alty minut dur, men bir obadaşym bilen salamlaşyp çykaýyn»
diýlen, münüp gelen ulagy garaşyp durdy.

Jübüsinden çykaran kagyzyňy Serwiniň iş stolunyň üs-
tünde goýan Annam öwünýän ýaly bolup gülümjiredi.

– Annam synpdaşyň näme wada berse, şonam berjaý
edýändir, Serwi!

– Bu näme? Salam hatymy? – diýip, Serwiboý kagy-
zy öňüne çekdi. – Birdenem bir mahal, ýol üstünde bolan
duşuşyk ýadyna düşdi. – Bu şol seň aýdyp beren goşgyňdyr.
Indi düşündim. Sag bol, synpdaş. Men bu goşgyny hökman
ýat tutaryn. Şuň üçin ýörite ýoluňdan sowuldyňmy, Annam?

– Ýogsam näme! – diýse-de, Annamyň bu oba gelip
synpdaşyny tapmagynyň esasy manysy oňa wada eden goş-
gusyny gowşurmak däldi, maksat goşgudan-gazaldan düýplü-
räkdi. Ony bu ýere Serwiboý bilen Togtamyşyň durmuşy, iň
esasam, öz synpdaşynyň ertirki günü, ykbaly hakyndaky oýlan-
malary getiripdi.

Annamyň synpdaşynyň iş ýerine gelmegini Serwiboýuň
garaşylmadyk uly waka hasaplaýşy ýaly, Annamam nätanyş
Togtamyşyň heniz adyny-da eşitmedik halyna onuň dünýäde
diňe iki adam bilýär hasaplaýan syryny özüniň üçünji adam
bolup bilmegini asla garaşylmadyk waka hasaplady. Bu bir
ertekide bolýan ýa-da tötänden döräýýän ýagdaýdy. Belkem,
bu ýokary bir güýjüň, gudratyň Serwiboý biçäräni betbagtlyk-
dan çykarmak, maňlaýyny açmak üçin eden pirimidir? An-
nam şol hakda-da pikir etmän duranok. Belkem, ýokary güýç
Serwiboýa Annamyň eli bilen, Annamyň dili bilen ýardam et-
mek isländir. Hudaýam: «Bendäm bendäme sebäp» diýipmiş
ahyryn. Annamam Hudaýyň bir bendesi. Belkem, Hudaý
bendesi Annam Hudaý bendesi Serwiboýuň bagtynyň açyl-
magyna sebäp bolmalydyr. Ýogsam, durmuş ejesi ýogalanyn-
dan soň gatnaşmasy hem kesildi hasap edilýän daýysy bilen
duşurarmydy? Belki, şol duşuşygy guranam ýokary güýçdür.
Şäherde ýaşayan lukman daýysy iň soňky gezek Sazakla bäs

ýyl mundan ozal barypdy. Şeýle seýrek görülýän daýa zeruryýetlik sebäpli sataşylanda, adyny aýtmasa-da (belkem, ol Togtamyşyň adyny bireýýäm ýadyndanam çykarandyr!) özüni ýatlamagyny, Annam tötänlik däl-de, Serwiboýuň bagtynyň açylmagynyň sebäbi bolmalydyr diýip düşündi.

«Sazaklyda» özüne uly jaý gurunýan Annam ýetirini bilmeýäni sebäpli, pul karz almak üçin lukman daýysynyň öýüne barmaly boldy. Ýegeniniň möhümini bitirenden soň, lukman oba adamlarynyň hal-ahwaly bilen gyzyklandy. Şonda Annam oňa hemme zadyň oňatdygyny, ýöne täze çatynjalaryň arasynda sebäp ýok ýerindenem nika bozýanlaryň sanynyň köpelyändiginden söz açdy. Ol habar hem maşgalasy bozulýanlaryň sanawyna giräýmegi mümkin Arça seýsiň körekenini lukmanyň ýadyna saldy. Ol hem lukmanyň:

— Arça seýis dirimidir? — diýen sowalyndan başlandy. Sowalyna tassyklaýjy jogap alan daýy ýene sowal berdi. — Bu çaklarda ol barada gazetlere dagy ýazmaýarlar welin, indi garrandyr-da?

— Ýak, daýy senem-ä... — diýip, Annam ýylgyrdy. — Indi nä, seýislär ýaly at galdymy? Mala guwanmaly oba adamlaram bir warak «Žigulini» iki sany çapylýan atdan gowy görýäler. Ýogsam, Arça aga entegem gaty daýaw adam.

— Şoň gyzy henizem adamsy bilen ýaşap ýörmi? — diýlip soralmagy lukman Arça agany belli seýis bolansoň tanaýandyr öýden ýegenini geňrgendirmese-de, onuň gyzy barada düşnüksiz sowal bermegine welin, ol geň galdy. Hut şol mahallaram «Arça aganyň gyzy Serwiboýy äri kowýamyş» diýen haý-haýly gepleriň Sazaklyda dilden-dile geçip ýören wagtydy. Şonuň üçinem Annam öz synpdaşynyň düşen güni hakda edilýän gürrüňi ýaşyrjagam bolmady.

— Eger tutan maksadyna ýetip bilse, Arça seýsiň o gyzyynyň ýüregi gowy, gaty mert adamsy bar...

Daýysynyň aýdýan gepine başdan-aýak geň galyp oturmaly bolansoň, onuň soňky sözlerini-de sada ýegeni göwnübirlik

bilen diňledi. Ýogsam daýysynyň Serwiboýy ýa-da onuň adamsyny ýakýndan tanaýan ýaly gürrüň edişi hasam geňdi. Annam diňe daýysynyň ýüzüne sowally nazar aýlamak bilen çäklendi.

– Beýle mertligem hemme adama ýetdirip durmaýar.

Bu gezek Annam geplemän oturyp bilmedi.

– Gül ýaly maşgalaňy kowmakdanam mertlik bolarmy, daýy? Arça seýsiň gyzy ýaly gowy gyz Sazaklyda başga ýok. Hiç ýerde-de ýokdur.

– Hut gowulygy üçinem adamsy ony özünden daşlaşdyrjak bolýar-da. — Ýegeniniň iki sany uly sowal alamtynyň birigip, uly bir düşnüksizlik bolup özüne seredýän gözleri lukmany açyk jogap gaýtarmaga mejbur etdi. — Ol ýigitden çaga önmeli däl. Bejerilmeyän, dogabitdi keseli bar. Ol özi sebäpli gelniniň nesilsiz galmagyny islänok. Ony diňe aýratyn mert adamlar şeýdip biler. Ol ýigit gelninden ýagdaýyny gizläp, ýigrenji görnüp, ony özünden daşlaşdyrmagy maksat edinýär. Men beýle adamçylykly hem mert ýigitleriň önünde sežde edýän. Ol gaty artykmaçlyk...

Daýysynyň «artykmaçlyk» diýen sözüne edil aýdylan mahaly pitiwa-da etmedik Annam şäherden çykyp, tä oba ýetýänçä-de şol söz, Serwiniň düşen günü hakda oýlandy. Oýlana-oýlana-da, goldamagy başda kyn görse-de, soň daýysynyň pikirine goşulmaly etdi. «Öz oduña başga birini ýakmajak bolmak... Ol, dogrudanam, hem artykmaçlyk, hem mertlik. Ýöne «Ýagdaýyňy gizlemek» diýen gep nämekä? Näme üçin ýagdaýyňy gizlemeli? Mert bolsaň, hakyky ýagdaýyňy edil bolşy ýaly aýdyp, meseläni çylşyrymlaşdyrman çözüýmeli dälmi?» Daýysynyň ýanyndan gaýdanda ýolda dörän şol sowala Annam henize çenli hem özi üçin kanagatlanarly jogap tapyp bilmän ýör. Şonuň üçinem, ol daýysy lukmanam bolsa, edýän aýgydyny ýalňyş hasaplaýar.

Annamyň bu ýere gelmeginiň esasy sebäbi Togtamyşyň ýanyoldaşyndan gizleýän syryny Serwiboýuň bilmegini isleýänligidi. Hakykat ýüze çykça, Serwiboýuň durmuşy tä-

zelenip, düzelip ötägitjek ýalydy. Ýöne ol syry Serwiboýa aýtmak welin, Annam üçin kyndy. Annam ony adamsyndan aýyrjak bolýana meňzemezmi? Synpdaşynyň gözüne arabozar Garaçomak bolup görünmezmi? Serwiboý şeýle netijä gelmez ýaly, Annamda, bir tarapdan seretseň, esasam bar ýaly. Çünki ol syry açmakdan hut özi üçin arayan bähbidi ýok. Ol eýýäm öyli-işikli, iki çaganyňam atasy. Onda Serwiboýy Togtamyşdan aýryp, öz ýakyn dosty ýa garyndaşy bilenem çatmak meýli ýok. Annamyň hakykaty aýdyp utjak bolýan zady obadaşyny bagtly etmek. Şeýle ýol bilen Serwiboýuň bagtly bolmagyny adamsy hem isleýän bolsa, bu ýerde Annama ýokjak gara ýok. Oňa Annamyň gözi ýetýär, akyly çatýar. Ýöne hakykaty aýtmaly bolanda welin, Annam ýöwselledi. Çünki hakykaty aýtmak mertlik hasaplansa-da, hakykaty aýdýany hakykat mydama heläk edýär. Durmuşda şeýle namart oýnuň bardygyny Annam bilýär.

...Sazakly obasyndaky awtobus duralgasynda sataşylanda, Annamyň eden gürrüni Serwiboýuň ýadyndan çykmandy. Ol elindäki goşgyny okap bolansoň, gapdaldaky hasap-hesip depderiniň içinde iki epläp goýdy-da, Annamyň ýüzüne köp manyly sowal bilen seretdi.

— Öňki gezek duşuşykda sen goşgudan başga-da, bir täsin gepiň başyny başlapdyň-da, yzyny açman goýaýypdyň, Annam...

— Oň yzyny bir adam üçin ýagşylyk, başga bir adam üçinem ýamanlyk boljakdygy üçin açman goýupdym.

Aýdylan gep barada oýlansa-da, Serwiboý ondan özüne degişli many alyp bilmänsoň:

— Şol syr açylsa, kime peýda? — diýdi.

— Saňa peýda.

— Açylmasa kime peýda?

— Açylmasa kime peýdadygyny diňe wagt anyklamaly.

Annamyň bir tarapdan, bulam-bujar, manysyz gürrüň ýaly, ikinji tarapdanam, adam oýnajak bolýan ýaly gepi Serwiboýuň gaharyny getirjek boldy.

– Men seni sylaýan, Annam.

– Oña ynanýan. Menem seni sylaýan. Ýöne sylanýan namardam bolasym gelenok.

– Şol syry açanyň üçin men seni namart hasaplamarynda, özüme ýakyn hossar hasaplaryn.

– Onda sen meni bagyşla, Serwiboýy...

– Aýtmankaň bagyşlaýan. Geple, Annam.

Daşardan maşynyň düýdüldisi geldi. Düýdüldi Annamyň aýtmalysyny agzyna salyp berlen ýaly etdi.

– Gönüläp aýtsam, Togtamyş bilen ýaşasaň, sen nesilsiz galýaň, synpdaş. Togtamyş özünden daşlaşdyryp, bagtly etmek üçin saňa azar berýär. Hakykaty açman azar berse, özüň gidersiň öýdýär. Ony barlan lukman ondan çaga önmejegini göni aýdypdyr. Şonuň üçinem...

– Sen beýle syry nireden, nädip bilip ýörsüň, Annam?

– Togtamyşyň saglygyny barlan lukman meň daýym, Serwiboýy. Halyl daýym. Ol çyn gep. Men bu habary saňa uly gynanç bilen aýdýan. Başga zat göwnüňe gelmesin. Daýym ol syry tötänden agzyndan sypdyraýdy. Belkem, ol şoň üçin indi ökünýändirem. Menem muny saňa ýagşylyk edýämikäm öydüp aýdýan. Sen maňa dogry düşün, Serwiboýy... Men bu syry tä ölýänçäm adam oglunyň ýanynda dilimden sypdysam, namart boldugymdyr... Sen meni bagyşla, Serwiboýy, obadaş...

Heniz okuwçykalaram Annamyň şäherde işleýän lukman daýysynyň bardygynyň gürrüňiniň edilýändigini ýadyna salan Serwiboýy:

– Aýdanyň gowy boldy, Annam... – diýdi.

Birdenem Serwiboýyň gulaklary gapylan ýaly boldy. Annam bolsa gepleýärdi. Gelinlikden birden garran aýala dönen ýaly iki elinem stola diräp dikelen Serwiboýy synpdaşynyň agzyndan çykan soňky «şonuň üçinemden» yzyny eşitmedi. Onuň gözleriniň öňi ümezläp, jaýyň içindäki maýda-çüýde zatlar däl, hatda öz synpdaşy – epeý adamynam oňly saýgarmady. Annamyň ýerine Togtamyş gelen ýaly boldy. Ümüriň aňyrsynda duran Togtamyşyň pysyrdysy

eşidildi. «Sen meni bagyşla, Serwiboý! Men seni gynadym. Meniň seni söýýändigim, seniň meni söýýändiginiň üçin gynadym. Men seni bagtly bolmagyň üçin gynadym. Sen maňa düşün, Serwiboý! Sen nirä gitseňem meniň söýgim ýanyňdan aýrylmaz, Serwiboý. Men galaryn, söýgim seniň bilen gider, Serwiboý...» Ümrüň içindäki Togtamyşa garap, doňup duran Serwiboýuň dili däl-de, ýüregi gepledi: «Indi men saňa düşündim, Togtamyş. Indi men seni tanadym, Togtamyş. Maňa iýdiren hupbatlaryň üçinem seniň günäni geçýän. Seniň hakyky adamdygyňa, ahyrky demime çenli söýmeli mert adamdygyňa indi men gutarnykly göz ýetirdim...»

Içerini gaplan duman biraz syrylyp, Togtamyşyň ýüzi açyldy. Ol, Serwiboýuň göwnüne, öňküsinden has mährem, has ýakyn, has ýaş, has görmegeý bolup göründi.

Maşynyň gaýtalanany düýdüldisi Serwiboýy hasam janlandyrdy, gulagyna «Sag bol, synpdaş!» diýen tanyş ses geldi. Serwiboý gözüni süpürende, gitmek üçin ýerinden turup duran Annamy gördi.

– Men saňa minnetdar, synpdaş. Sen meniň gözümi açdyň, Annam...

Serwiboý gelin özüni emay bilen oturgyja goýberende, jahanana täzededen, ýöne başga adama dönüp gelen ýaly boldy.

...

Togtamyşyň göwnüne bolmasa, Serwiboý gelniň dünýäsinde bir özgerme bolup geçýän ýalydy. Ol soňky günlerde hojalygyň işine-de öňkülerinden has yhlasly ýapysýana meňzeýärdi. Bu günem daş işikde çay içip oturan Togtamyş günortan arakesmä gelen Serwiboýuň içerini syrýp-süpürüp ýörşüni göz astyndan synlady. Iki tarapy-da serlip, giňden açyk duran gapydan gelniň hemme edýän hereketi aýdyň görünýärdi. Serwiboýuň bolşunda, höwes bilen iş edişinde onuň bu öýe göwnübir garaýandygynyň alamaty ýok. Ol bu öýi terk etmek hyýally maşgala meňzemeýär. Serwiboý uly halynyň üstüni, bosaganyň iç yüzüni syrýp-süpürşidireninden soň,

şifonyeriň gapdalynda duran çaga araba-sallançagyňy esgi bilen süpürdi, kiçijik ýassyklary çykaryp, arabanyň içine-de elini aýlady. Soň ýassyklary ýerinde goýan gelin arabany sag dula çenli sürdi, ýene öňki ýerine getirdi. Ahyram ol bir duran ýerinden gozgalmadyk, içinde çaga ýatyrylmadyk arabajyg kesesinden synlady. Serwiboý gelin öz edýän hereketlerini hiç kim görýän däldir öýdýärdi. Emma Togtamyşyň özi daşarda bolsa-da, iki gözi öýüň içindedi, ol çaga arabasyna Serwiboýuň ýanynda durup seredýän ýalydy. «Serwiboý şu mahal näme pikir edýärkä? Eýesiz sallançagyň gum basyp durandygy hakda oýlanýarmyka? Sallançak ýyllar geçip poslaýança-da öz çagasynyň ulanmajagyny, elbetde, ol çaklaýanam däldir. Çaklasa, däliräp düze çykmazmydy?!» Şeýle pikirleriň netijesi Togtamyşyň hyýalynda başga bir görnüşe sapdy: Bag-bakjaly obanyň etegindäki gül-güläleklili düz meýdan. Ol ýerde ýüzmi, iki ýüzmi ýylgyryşyp ýören şadyýan gelinleriň her haýsy bir çaga arabajygyny sürüp ýör. Arabajyklarda agyzlary emziki-umziksiz çagalaryň ýüzi görünýär. Kä ýerde-kä ýerde içi ekiz çagalary arabajyk sürüp ýörenem gabat gelýär. Şol gelinleriň arasynda Serwiboý hem bar. Onuň ýüzi salyk. Giň meýdanyň gaýra tarapyndan çaga arabajygyny sürüp ugran Serwiboý ileri tarapdan peýda bolan bu giň meýdandaky ýeke-täk erkek adam – Togtamyşa tarap barýar. Togtamyş hem Serwiboýa tarap yöreýär. Olar deňleşenlerinde Togtamyş Serwiboýuň içi çagasyz, boş arabajygyny sürüp ýörendigini görýär. Olar bir-birege gamgyn nazar bilen seredip, geçip gidýärler. Togtamyş içini gepledýär: «Sen betbagt, Serwiboý. Seniň betbagtlygyňa men sebäpkär, Serwiboý».

...

Agşamlyk obadaş ýoldaşlarynyň biriniň çakylygyna giden Togtamyş öýe gaty giç köwlendi. Howa maýyldy. Asmandan asylan tegelek aýna ýaly lowurdap duran dolan Aý bu mahal

gijelikdirem öýtdürmeýärdi. Myhmançylykdan keypliräk gaýdan Togtamyş münjäniň gyrasynda gögüne garap oturan ejesini gördi-de, aýak çekdi.

Hemişe «Togtamyş jan» ýa-da «oglum» diýip gepleýän ene bu gezek ýöne:

– Geldiňmi? – diýdi.

Togtamyş ejesiniň öňüne geçip çommaldy-da:

– Sen henizem ýataňokmy, eje? – diýdi. – Sagat on iki bolup ýör-ä. Ýa uklap bileňokmy?

– Men indi bir ýyl bäri ine-gana uky alyp bilemok...

– Içeriň abat, janyň sag, ýurt parahat, nemisleň başlan uly urşunyňam gutaranyna ýetmiş ýyl bolup barýa... Indi sen arkaýyn ýatyp ukyňy almaly ahyryn...

Ogulaý ýeňňe Aýa seredip oturşyna, pyşyrdap diýen ýaly gepledi.

– Uly uruş diýýäniň kim üçin gutardy, kim üçinem täzeden başlanýa, Togtamyş...

– Men hiç zada düşünmedim, eje. Sen näme diýjek bolýañ?

– Meň gepime hiç kim düşünmese-de, sen düşünmelisiň... Duşmanyň başlan uly urşy-ha dört ýylda gutarýdy welin, seň täze başlan urşuň haçan gutararka? Sen şony aýt maňa. Duşmanyň başlan urşunda men atasyz galdym, indi seň başlan urşuňda-da gelinsiz galmalymy? Sen şony aýt maňa. Men uly-kiçi uruşlardan irdim, Togtamyş jan...Bu soňy tükeniksiz adam urşy eneler üçin haçan gutarmaly? Sen şony aýt maňa...

Ejesiniň iki dyzynam gujaklan Togtamyş jogap gaýtarmaga sözi bolmansoň, birden ýerinden turdy-da, gapa tarap yöneldi.

Daşky eşiklerini-de çykarman, krowata gyşaran Togtamyş şobada uka gitdi.

Ol gijäniň bir mahaly agzy kepäp oýandy. Tap bilen Serwiboý Togtamyş heran-haçan myhmançylyga gidip gelen mahaly başujunda aýnanyň öňünde onuň «öz golçasýnda» sowuk

suw goýýardy. Bu gezegem Togtamyş suw içmek üçin elini uzadanda, golça ýere gaçdy-da döwüldi.

Zenzelä Serwiboý gelin içki jaýdan çykdy.

– Suwsap oýandyňmy, Togtamyş? Küýzejigem döwläydi-mi? Döwlen küýze bolsun! Suw getireýinmi?

Togtamyş täze tapynan endigine görä:

– Suw içesim gelse, öz elim, öz aýagym bar – diýip, gödek ses bilen jogap gaýtardy.

Serwiboý daşky jaýa çykdy. Ol gidensoň, Togtamyş henize çenli oňa şarpyk çalmandygyny ýatlap: «Şeýdäýsem, näderkä?» diýip, özüne sala saldy. Ol şeýdeni bilen tutan maksadyna ýetjegini bilse, şarpyk çalmakdanam gaýtjak däl-di, erkegiň aýaly urmak bilen eden namartlygy mertlige öwrüler hasap etjekdi. Ýöne şarpyk çalmak üçinem bahana gerekdi.

Içerik eli şakäseli giren Serwiboý adamsynyň golaýyna geldi. – Ynha, suw, Togtamyş!

– Saňa nä suw getir diýen boldumy? Náme gijäniň içinde üstüme abanyp dursuň? Äsgermezlik edýänmi?

– Kowýaňmy? – diýende-de, Serwiboýuň sesinde öýke-kine duýulmady.

Oňa derek krowatda aýagyny sallap oturan Togtamyş ary köýen ýaly bolup jabjyndy.

– Kowýan!

Serwiboýuň sesi näzirgeýän zenanyň mylaýym sesi ýaly ýakymly ýaňlandy.

– Kow-da onda!

– Güm bol! – diýen aýyrganç sesiň yzyndan çalnan şarpyk Serwiboýuň sag ýaňagyny ot çabran ýaly etdi. Içindäki suwuny töwerege syçradyp ýere gaçan şakäse telim bölege bölündi.

Eden hereketi üçin öz-özünden utansa-da, Togtamyş gün-näsini günä hasaplamady. Ol şeýdip maksadyna ýetýän bolsa, günä däl, sogap gazanmalydy. Indiden beýläk Serwiboý gelin oňa diňe ýigrenç bilen seretmelidi. Emma Togtamyşyň garaşany çykmady.

Awan ýañagyny tutup durka-da:

– Gaharymy getirjek bolduňmy? – diýende, Serwiboýuň sesi ýene mylaýym çykdy, ýöne erkek adamyň şarpygynyň zarbyna çogup çykan gözýaşyň näzik ýañaklaryň üstünden boýur-boýur dökülendigi, içeri alagaraňky bolsa-da, Togtamyşa göründi. Ol şonda-da toba gelmän, öňkülerindenem rehimsiz gepledi.

– Getirer-getirmez ýaly, sende nä, gahar barmy? Gahar mert aýallarda bolýandyr.

Serwiboý gelin özüni sähel sylaýan bolsa, şarpykdan hem beýle-beýle sözlerden soň, ýa-ha adamsynyň eden hereketine laýyk degerli jogap gaýtarmalydy ýa-da gaýdyp girmesiz eden gapysyny aňyrsyndan mäkäm ýapmalydy. Emma ol beýtmedi, gaýtam, Togtamyşyň goşaryndan tutdy, üstesine-de edil sypaýan ýaly mylaýymlyk bilen tutdy.

– Sen ýalňyşýaň, ezizim, gaty ýalňyşýaň. Mende-de bir adamlyk gaharam bar, ar-namysam, tekepbirligem bar. Meniň geçirimliligimi wyždansyzlygyň alamatydyram öýtmegin, Togtamyş jan. Ol meniň saňa bolan söýgimiň nyşany... Indi sen beýdip özüňem, menem gynama. Men hemme zatdan habarly. Watan tutunan topragyň petine gar ýaganda, ony terk etmek binamysyň, kalby dönügiň kesbidir. Ykbalyň seni ýakan oduna indi ikimiz bile ýanmaly bolarys. Bilýän, men sendenem beter ýanaryn. Ýöne men ol ody söndürmek üçin hiç ýerden suw gözlemen...

Aňk bolup ýerinden turan Togtamyş nähili hereket etjegini bilmän, aljyrady, kellesinde desbi-dähil dörän esasy sowalyna jogap gözlejegem bolmady. Serwiboý oňa hasam golaýlandy, ýüzi ýüzüne, egni egnine gabat gelip duran uzyn boýly ak derek ýaly ak gelniň dogrudanam serwi boýdugyna Togtamyş ýene bir gezek göz ýetirdi. Ol Serwiboýuň tolgunmakdan ýaña çalaja sandyraýan mylaýymdan näzik barmaklaryny öz goşaryndan aýyrjagam bolmady.

*Murgap,
may, 2009.*

URUŞ HAÇAN GUTARÝAR...

Hekaýa

Umsa Gojuk obasynyň iň gőzel gyzlarynyň biri hasap edilse-de, gelnalyjysy hiç kimiňkiçe bolmady.

Nirededir bir uzak ýerlerde indi dördünji ýyl soňy gutarmajak ýaly bolup görüňän agyr uruş gidýardi, şol ýerde dökülýän adam ganlarynyň agysy bolsa obalarda aglanýardy. Dört ýyl mundan ozal başlanan agynyň zyy üzülmän, henizem dowam edýardi. Üç ýylyň içinde Gojuk obasyna on dokuz sany şum habar geldi, heniz şum habary gelmän, dereksiz ýitenleriňem sany ep-esli bardy. Başaşa öýden bir adamyň urşa gidenligi sebäpli ýassyz tünegiň ýagdaýam ýaslynyňkydan enaýy dälidi. Günde-günaşa gelip durýan ýaramaz habar hiç bir öýi sylap goýarla meňzemeýardi.

Durmuş şeýle ýagdaýda bolany üçin Umsanyň toýunda şatlananam tapylan däl bolsa gerek. Toý geýimleri telim ýyl bäri kapas sandyklaryň künjünde aç güýelere ýal bolup ýatanam bolsa, hut toý günem adamlaryň şol horaşalygydy. Hawa, Umsanyň uly gelnejesi arkasy ýamaly gök biyz köýnegini üç ýuwlan alaça bilen çalşyranda-da: «Bä-äý, bu heleý zandyýaman eken-äýt! Äriň-ä gije-gündiz oduň astynda gezip ýör, nāme boljagynam Alla bilýär. Sen bolsa... Tüýüňi täzelemek nāmāne derkar boldy?!» diýenler tapyldy.

Uruş ýyllarynyň toýunyňam – hiç zadynyňam dokuzy doly dälidi. Bolsa-da, üsti gyzyly-çyzylyly üç araba bilen baş-alty sany atbaşçyly gelnalyjynyň gelşi toýy ýada saldy. Araba goşulan atlaryň boýnundaky jaňlaryň sesi esli mahal bäri toý

görmedik Gojuk obasynda bir geň-enaýylyk döretdi. Emma gelnalyjylaryzynagidendewelin, jaňnyrdawukjaňlarynyköne esgä dolap, goltuklaryna salmaly boldy. Sebäbi obamyzyň kethudasy hasap edilýän Uluw aga gelnalyjybaşynyň ýanyna baryp: «Guda, töwerek ýas tutýarka, jaňnyň sesi gulagymyza ýarap duranok. Nätjek-dä, ýorganyňa görä aýak uzatmaly. Jaňnyzy Marydan geçeňizsoň jaňnyrdadaýsaňyz gowy boldardy» diýipdir.

Gözi ýaşly Mamur ene Aňňal agalara tarap seredip, öz öýüniň gamşyna ýaplanyp otyrды. Ol Aňňal aganyň gyz toýuna Kölli ikimizem goýbermeýärdi. «Beýle toýa baryp şatlanmagam dürs dälidir. Meň ýanymdajyk oturyberiş. Ynha, Nurjan geler welin, Umsadanam müň paý gözel gyz alarys. Ilde bolmadyk uly toý ederis. Siziň her haýsyňyzada bir ýyndam at tapyp, gelnalyja ýollaryn. Igde seçeris, pişme seçeris... Oturyberiş meň ýanymda. Umsaň toýuna barsaňyz, günä gazanarsyňyz. Öz toýuňyzy oňat edip toýlaýarys» diýip, Mamur ene agzynyň ýetişdiginden bize göwünlik berýärdi.

Kölli ikimiziň Umsa gyzyň toýuna goýberilmeyänligimiziň aýratyn bir sebäbi bardy. Ýeke perzendi bolan Nurjan goşuna çagyrylmanka, Mamur ene Mömin aga bilen Täçjemal ejäni Aňňal agalara gudaçylyga iberipdi. Toýuň sähedini bellenjek bolup ýören günlerem Nurjan goşun gullugyna gitmeli boldy. Şeýlelikde, Umsa bilen Nurjanyň toýy ýigidiň goşundan dolanyň gelerine goýuldy. Emma Nurjan neressä gaýdyp gelmek miýesser bolmady. Ol urşuň ikinji ýyly wepat boldy. Ýöne, Mamur ene ol betbagtçylyk barada hiç zat bilmeýärdi. Tegelek bir ýyl bäri ýeke perzendinden hat-habar gelmese-de, ol ýagşy umyt bilen ýaşap ýördi.

Indi pikir edip görýän welin, şol mahallar Nurjandan gelen şum habary diňe başlyk bilen hat gatnadýan bilýär ekeni. Başlyk Nurjanly meseläni diňe bir ejesiniň ýanynda däl-de, eýsem, adam oglunyň ýanynda dilden sypdyrmazlygyny hat

gatnadýan oglana berk tabşyrypdyr. Soňam ýeke perzendiň aý habaryny aýtmagyň ebetýini tapmadyk başlyk, tä tötänden bir sebäp bolýança, ony öz gursagynda saklapdyr.

Aňňal aganyň Umsany Nurjana bermän, Wekilbazardan birine durmuşa çykarmagyna Mamur ene gaty kemsindi. Ömründe agzyndan mylaýym sözden gaýry zat çykarmaýan garry gargynçlaryňam iň degerlilerini saýlady. Edil gelnalyjy ugrajak bolup durka-da Mamur ene ýetişibildiginden gepleýärdi.

— Sakgaly güne agarmyş Aňňal diýsänim! Sen öz gyzyň meň Nurjanymdan gowy gerçege bererin öýtdüňmi? Asyl göreris ony. Beräýermikäň. Ýagty jahanda meň Nurjanymdan edermen ýigit tapylmajagy hak zat ahyryn. Ine, Nurjanym çynar ýaly ýigit bolup geler. «Mydal aldym» diýibem hat ýazdy. Kemendirlerem sygyr bakman, adam bakýandyr. Olaram her erniniň suwuny saklap bilmän ýörene mydal bermez. Mydalam alyp dakynaýar ýaly, meýdanda pytrap ýatan zat däldir. — Gelnalyjy ugran badyna-da garry agy gatyşykly ses bilen sözünüň üstüni ýetirdi. — Sen saçy kesilenem ile meňzeş bolasyň gelen däldir, ýogsam Nurjana garaşardyň. Göçüň geçip, saçyň agaryp barýamydy seň! Görersiň, Nurjanymyň basyp giden zyzça ýok birine duşaymazmykaň. Soňky ökünjiňem peýdasynyň degmejegini bilip gitgin, tulaky.

Soňky sözleriň aýratyn manysy bardy. Umsanyň «ile meňzeş bolmazlygynyň» astynda oňa tölenen galyň bardy. Iliň aýtmagyna görä-hä, Aňňal aganyň gudasy mal geçirende: baş kile bugdaý, bir gadak çay, bir banka-da mesge iberipdir. Mesgäni hem mal geçirijileriň ýanyna goşulyp iberilen oglan, eşegiň üstünde oturan ýerinden assyrynlyk bilen ýalap gelipdir. Şunluk bilen, myhmanlar Gojugyň bagyna ýetinçäler, bankanyň düýbünde sähelçe ýag galypdyr. Soňam ýag ýalan myhman oglanyň içi geçip, guda ýerlerine alada baryny beripdir.

— Nurjanym gelinçä garaşan bolsaň, men saňa bir maňka däl, iki maňka mesge bererdim, ýarym kile çay bererdim, üs-

tesine göleli sygrymam bererdim. Heý, sakgaly güne agaran Aňňal diýsänim.

Gelnalyjylary keseklänem, aýallaryň bürenjegini ýyrta-nam tapylmady. Türkmen toýunyň gyzykly däpleriniň köpüsi adamlaryň edil ýadyndan çykan ýalydy. Açlyk döwrüniň toýy-da, birhili, ýasa gelen ýaly bolup, dabarasyz-şowhunsyz Umsa gyzy aldylar-da ötägيتدiler. Goh-galmagalam, gykuwam bolmady. Hawa, Epegk aganyň kiçi gyzy yryma görä bir kesek oklapmy-oklananmy welin, atbaşçylaryň bir kelpezi: «Nä seňem gidesiň gelýämi? Gelin bolmak isleseň-ä mün atyň ardy-na, bolmasa-da kesek atmaňy goý!» diýipmişin.

Bu habary biz üç gün geçensoň eşitdik. Şeýle bolsa-da ol ýagdaý Mamur enäniň täzededen hüňürdäp başlamagy üçin tutaryk boldy.

— Ana, köşekler, gördüňizmi olaň biedepdiklerini. Heý, ýat obaň ulugyzyna-da bir beýle sözler diýmek bolarmy?

Şunluk bilen, Nurjana niýetlän gelinligi bilen Mamur enemiz hemişelik hoşlaşmaly boldy.

Umsanyň toýy gününüň ertesi biz ýene igde çöpleşmäge gitmek niýeti bilen Mamur enäniň ýanyna geldik. Ol ýene gara öýüniň gamşyna ýaplanyp oturan ekeni.

Indi ömrüniň köpüsini geçirip, dişden-dyrnakdan galan Aždar hem garrynyň iki ädim gapdalynda mähnet kellesini öň aýaklarynyň üstünde goýup, agras dem alyp ýatyrdy. Aždaryň näçe ýaşandygyny bilemok, ýöne, Nurjanyň kakasy pahyr ogly alty-ýedi ýaşanda, ony tohum itiň güjügikä getiripdir. Aždar ýaly akyly it, megerem, hiç ýerde bolan däldir. Ol adamyň nä gylyklydygyny ýüzüne garadygy bilýärdi, itdigine garamazdan, bolar-bolgusyz zada üyrübem ýörmeýärdi. Mamur ene hem Aždary diňe bir akylylygy üçin däl, ýeke perzendiniň söýgüli iti bolanlygy üçin sygryndan-gölesindenem eý görýärdi. Türkmenler hiç mahal iti öýe goýbermeselerem, Mamur ene gys aýlary «Birden üşäýmesin» diýip, Aždary gara öýüň içki bosagasynda ýatyrýardy. Garry köpek Mamur ene nirä gitse

zyndan galmazdy. Eýesi hem ony galdyrjagam bolmaýardy. Bolmasa, zzyňa düşüp ugrandan: «Bar, güm bol!» diýäýseň, iki günlük git, üç günlük git, Aždar pahyr tä gelyänçäň, gara öýüň gapdalynda garysyny ýassanyp ýatandyr.

Heniz geçen ýylyň eňneresinden ýygñalanam iki halta igde bardy. Emma Mamur ene Nurjanyň toýuna taýynlyk görýäni sebäpli, bu ýylky eňneredenem iki halta igde ýygñamakçydy. Onuň göwnüne bolmasa, şu ýyl pagta ýygñamy gutaran badyna Nurjan dolanyp gelmelidi, çöp çapym bilenem toý başlanmalydy. «Men sakgaly güne agaran Aňňalyňky ýaly toýa meñzemeýän toý etmen asyl. Meñ toýuma gelen toý şekilli toý görer. Iliňki ýaly telim oglum ýok meñ. Ýeke balamyň toýunda welin, baý, tarhan bolaryn-a!»

Kölli ikimiz oglandyk. Mamur enäniň hemme aýdýan sözleri ýakyn wagtlarda hakykata öwrüler öydýärdik. Uzak ýerlerde aýylganç urşuň gopýandygyny, ol ýerde-de adamlaryň ölýändigini bilsegem, Nurjan ölmelidir diýip oýlanmaýardy. Ol çöp çapyma çenli hökman geläýmelidi, onuň asyl ölmäge haky ýokdy. Sebäbi biz Mamur enäni gowy görýärdik, oňa bitin düýrmegimiz bilen ynanýardy. Mundan başga-da, Mamur enäniň aýtmagyna görä, ýokardaky Biribaryň özem Nurjany penasynda saklamalydy.

Kölli maňa görä ekabyr çykdy, tokarrakdy. Şonuň üçinem ol igdäniň süýr depesine çykyp, elindäki uzyn tut çybygy bilen şahalary saýgylaýardy. Ýere dökülýän zadyň esasy ýaprak bol-sa-da, her düýp igdeden bir goşawuç çöplesegem, gün içinde bir suwluk torbany doldursa bolýardy.

Bu günem Kölli çybyklary saýgylap durka kolhozyň başlygy Sapar aga gyr atyny säpjedip, biziň ýanymyza geldi.

– Ýigdekçe, ýaş nahallary beýdip urmasaň bolmadymy? Beýtseň, gelen ýyl igde deregine gury şaha iýmeli borsuň.

– Beýdip uraýmasaň igde gaçmasa nätjek, Sapar aga!

Sapar aga ýaş oglandan bular ýaly jogaba garaşmadymy, nämemi, sesine bat berdi:

– Hany, igdeden düş onda... Düş diýdim, düş, ýogsam...

Başlygyň haýbatly sesini eşiden Mamur ene etegindäki igdäni torba guýdy-da, Sapar aga tarap yöneldi.

— Sapar, Kölli jana haýbat atmaweri, han! Ol maňa igde kakyşýa. Biz Nurjanyň toýy üçin igde ýygnaýas. Bu gytçylyk-dan seň özüň habarly ahyryn. Toýda nogul-nabat seçmäge hiç kimde indi gurp ýok. Igde bir seçeli-dä...

Sapar aganyň terzi üýtgän ýaly boldy. Ol sesini çykar-mady-da, atyny yza aýlaýdy...

Kölli ikimiz ýene Mamur enäniň ýanyna bardyk, ol bize garaşýardy. Sebäbi onuň Nurjandan gaýry hiç kimi bolmany üçin öýde ýeke özüdi. Biz welin, edil onuň öz agtyklary ýaly, elmydama ýanyndadyk. Gytçylyk ýyllarydygyna garamazdan, Mamur enemizde her hilije zatlar bolardy. Saçagynda arta-süýşe nan bolmasa-da, bir aşlyk un, ýag hemişe tapdyrýardy. Köplenjem, ol bize erteki aýdyp bererdi. Aýdýan ertekisiniň döwli, aždarhaly ýerlerine baranda «Allaň özi daş edewer-sin!» diýerdi. Emma şa gyzynyň garyp ýigide aşyk bolup, ene-atasynyň raýyny ýykyp, şol ýigide gelin bolýan pursatlarynda bolsa: «Meň Nurjanyma-da Alla şolar ýaly gözəl gyzy miýes-ser etsin» diýýärdi-de myssa ýylgyrýardy.

Bu gezek baramyzda garry ene şkafdan bir zat gözlöp oturan ekeni.

— He, köşejiklem, geldiňizmi? Geliň bakaly! «Gelen döwlet». Ynha, men siziň agzyňyzam süýjütjek. — Ol eline ilen köne gazetini bize tarap oklap, gözleýän zadyny hem unut-dy-da, ýygrylypdyk oturdy. — Me, bu kagyzy okaň, Nurjanym hakda ýazmadylarmyka!

Men käbir harplary tanasamam, gazet okar ýaly derejä ýetmändim. Kölli welin, patdyk-putduk okaýardy.

— Kölli jan, balam, hol sekizkeşdä meňzäp duran yerin-den oka, bakaly, Nurjan gelmeýämikä?

Kölli oňly okap bilmeýändigini gizlemek üçin oýkanjyrap kän oturansoň, garrynyň ýan bermejegini aňyp, hetjikläp oka-maga durdy.

«Baş ko-man-do-wa-ni-ýe-niň ha-ba... habary. Şu gün bi-ziň go-şun-la-ry-myz al-dym-ber-dim-li sö-weş-le-riň ne-ti-je-sin-de fa-şis-st-le-ri do-kuz km yz... yz-a ser-pik-dir-di-ler...»

Mamur ene Kölliniň ünsüni böldi.

– Dur, balam, Paşissi kim bolýar?

Kölly ýáýdandy.

– Paşis, Mamur ene, nemis bolaýmasa...

– Nurjan dagy nemis bilen urşanok ahyryn, balam?

– Onda kim bilen urşýa?

– Gyрман bilen, gyрман.

– Aý, onda, şo paşissem gyрmanyň tarapyňy çalyňlaň biri dagy bolaýmasa.

– Megerem, şodur – diýip, Mamur ene Kölli bilen yla-laşansoň sorag berdi. – «Dokuz kmsy» näçe bolýa, Kölli jan? Men oňa düşünmedim-le?!

Kölly haňk-huňk etdi.

– Depderiň daşynda bir km diýdigi... şundan Gur-ban agalar ýaly ýer bolýa diýip ýazylygy. Men-ä şoňa oňat düşünemogam...

Garry ynjalady.

– Onda «dokuz km» diýdigem şundan, sadagasy boldu-gym, Ojarly öwlüýä zyýarata gidip gelen ýaly bolýa-da... On-danam gatyрак kowalamaly ekeni... Hawa, Kölli jan, okaber, onsoň näme diýýä?

Köllä okamak kyn düşýärdi. Şonuň üçinem ol gazetiň eýle-beýlesine seredişdiren bolup sapalak atdy.

– Aý, Mamur ene, uruş hakda-ha ýaňky habardan başga hiç zad-a ýazanoklar. Dokuz km-ä baransoň, okopda gizlenip dynç dagy alandyрlar-da. Uruş hakda Nurjanyň özi gelensoň aýdyp beräýmese...

– Getir onda, o kagyzy ýygnap goýaýyn, Nurjanyň özi gelensoň okar.

Ene gazeti şkafa saldy-da, o ýerden bir düwünçek çykardy. Düwünçegiň içinde goşa ýumruk ýaly nabat bar ekeni. Men-ä

kän mahal bäri nabadam iyip görmändim. Garry düwünçege dökülen böleklerden her haýsomyza bir digirjik nabat uzatdy:

– Me-äh, her haýsnyňz bir digirjik nabat iyip, agyzjygyňzy süýjüdiň. Galanyny Nurjanyň toýunda iýersiňiz. – Ol düwünçege ýene öňki ýerine salyp goýdy.

– Kölli jan, bar, balam, daşardan goltugyňy dolduryp odun getir.

Men geň galdym. Sebäbi şeýle-de yssa çydap bolmaýardy. Kän mahal geçmänkä, garrynyň özi odunyň nämä gerekdigini aýdaýdy.

– Ertir üçimizem ak eşege atlanyp, Samsykýaba gideris. Samsykýapda Annatäçler bar. Şolaň ýanynda-da edil suw perisi ýaly bir gyz maşgala bar. Adyna-da Aýşa diýýäler. Guda bolup gaýdarys. Nurjanym gelen badyna aňyna-maňyna garaman, toý ederis. Indi bolsa pişmejik bişireliň. Her işde ýagşy umyt ýagşydyr. Bizem toý zadyň başyny ýagşydan – pişmeden başlalyň.

Ertesi gün guşluk bolanda, Kölli ikimizi gaňña ataran garry ak eşegi idip ýola düşdi. Aždaram bizden galmady. Asyl Mamur ene ony galdyrjagam bolmady. Şeýdip, üç tirkeşik bolup, günortanlar Annatäç daýzalara baryp düşdük.

Mamur enäniň gyz diýýäni Annatäç daýzalaryň duldegşir goňşulary ekeni. Oglanlyk-da, öýde oturyp bolýamy! Gapydan geçýän ýabyň boýuna çykdyk. Şolam Samsykýap diýilýän ýap ekeni. Kölli ikimiz «Samsykýap» sözüni gaýtalaп kän gülüşdik. Soňam edil ýabyň gyraýygyna baryp oturdyk. Ol biziň obamyzyň ýaplary ýaly bir ýap ekeni. Onuň hiç ýerinde akyllylygam, samsyklygam duýulmaýardy. «Bu obaň ýaby samsyk bolsa, adamlary-ha hasam samsykdyr. Nämе üçin Mamur ene bu oba gudaçylyga geldikä?» diýip, Kölliniň beren soragyna men jogap gaýtaryp bilmedim.

Talyň kölegesinde Samsykýaba kesek atyp otyrkak, gapdalymyzdaky paýapyldan arkasy haltaly bir gyz geçip gitdi. Ol gyz diýseň owadandy. Dogrusyny aýtsam, biziň obamyzda hiç

kimiň ýetip bilmedigi Umsa-da onça ýokdy. Emma edil şol mahal biz onuň Aýşadygyny bilmeýärdik.

Ak eşegiň daňylgy ýerinde gezip ýören Aždaram biziň ýanymyza geldi. Ol endigine görä, agyr kellesini öň ayaklarynyň üstünde goýup, gözünü süzdi.

Kän mahal geçmäkä, jöwenligiň içinden oglanjygyň sesi geldi.

– Aýşa, eşegiň teblesi niredede?

Arkasyndaky haltany sygyr dölä ýaplan gyz, ýadaw ekenmi-nämemi:

– Men nä, tebläň çopanymy? – diýip, janagyryly ýaly, gaharly ses bilen jogap gaýtardy. Şondan soň Aýşa gyz biziň ýanymyza gelip, paýapylyň üstünde oturdy-da, elini ýuwmaga durdy. Ol birden aşak oturanda köýneginiň ýelginine suwuň ýüzünde tolkunjyklar emele geldi. Gyzyň ot ýygyp, gök reňke boýalan elleri ýuwlandan soň, ýüzünden bulut aýrylan Aý ýaly tämiz boldy.

Meniň mekirje däldigim-dä:

– Aýşa, biz saňa Nurjan üçin gudaçylyga geldik – diýeni-mi özümem duýman galdym. Kölli böwürüme hürsekledem welin, giç boldy, men eýýäm diýmesiz zady diýipdim.

Ýaňy ýüzünü ýuwmaga oturan ulugyz «päh» diýlen ýaly ýalta bärsine bakdy-da, gulaklaryna ynanman, maňa tarap çüýjerilip seretdi.

– Näme diýdiň-ä, myrryh?

Bular ýaly gepi kän eşidip ýörmämsoň, gyzyň derrew jogabyny berdim.

– Men myrryh дәl. Men Orakgeldi agaň ogly Orunguly. Meniň düşündirişim bilenem gyz ýumşamady.

– Boýnuň gursun, almaň sapagy ýaly.

Elbetde, şol mahallar doýa garynlar oňly doýmansoň, boýunlaram almaň sapagyna meňzese meňzeýändir, yöne, barybir, men gyzyň sözlerine çynym bilen kemsinip durmadym. Sebäbi gyzam diýýän sözlerini kemsitmek üçin diýmeýärdi, as-

syrynlyk bilen ýylgyrýardy. Şonuň üçinem boljagy boldy diýip, öňki habarymy has düşnükli edip ýene bir gezek gaýtaladym.

– Pagta ýygym gutaryp, çöp-çapym başlanonsoň, biz seni gelin edip alýas, Aýşa...

Bu gezek Köllem böwrüme hürseklemedi.

Gyzyň jogaby pert boldy.

– Bar, arabaňy daşda tigirle.

– Biz arabaly däl, eşekli geldik, ak eşekli. – Meniň jogabym gülkünç bolandyr-da, gyz bu gezek sesli güldi.

– Gök eşegiňiz haram öldümi?

Gör, gabadyna gelyän zady. Hakyt üç gün mundan ozal biziň gök eşegimiz ölüpdü. Aýşanyň ol barada soraman bilşine men haýran galdym.

– Waý, bu gyzy! Sen gyz bolman, palçy bolaýma?

Bu sözlere Aýşa monça boldy.

– Siziň gök eşegiňiziň nädip öleninem bilýän men...

Men gyzyklandym.

– Nädip öldi? Hany, aýt-da!

– Batga batyp öldi.

– Häk-eý, mun-a bilmediň. Biziň gök eşegimiz kürreläp bilmän öldi.

– Kürräňizem öldümi ýa diňe eşegiňiz?

– Agzyňy haýyr aç, gyz. Boýny hyşaly akja kürrämiz dik-girdäp ýör. Ynha, gelin bolup baraňda, özüňem görersiň.

Gyz meniň sözlerime hezil edinip güldi.

– Hudaý daş etsin, özüň göreweri haram kürräni.

Guýrugyny dik asmana göterip howlukman ýöräp barýan gara pişige gözi düşen Aždar, hiç hili hereket edesi gelmese-de iň bolmanda, itligini bildirmek üçin göwünli-göwünsiz hyňrandy. Bu bolsa Aýşa gyzyň ite üns bermegine sebäp boldy. Men derrew söz gatdym.

– Şu it Nurjanyň iti-dä!

– Nurjan diýýäniň kim ol?

– Waý, bu gyzy, Nurjanyň kimdiginem bilenok. Mamur enäň ogly Nurjan-da!

– Itiň ady näme?

– Aždar.

Aýşa Aždary tanajak bolýan ýaly oňa tarap siňe-siňe seretdi.

– Aždaryň eýesem özi ýaly garrymy?

– Nurjanmy?

– Hawa, Nurjan.

– Sen näme samsyk ýaly-la? Nurjanam bir garry bolar-my?! Ol ho-l, – men ýabyň aňyrsyndaky jöwenlige el salgady. – Jöwenler ýaly uzyn, ýaş.

– Siziň Nurjanyňyz näme işleýär? – diýip, indi gyz hasam gyzyklanyp başlady. – Sygyr dag-a bakýan däldir?

– Sygyr bilen oň nä işi. Ol nemisler bilen uruşýa. Bilýänmi, bir ýumrukda ol baş nemisi urup ýykýa. Nurjana medalam beripdirler. Güýçli bolmasaň, medal alarmyň? Çöp çapymda gelyä özem. Gelen dessine-de seni oňa gelin edip äberýäs.

Öýden çykyp özlerine tarap ugran Mamur enä gözi düşen Aýşa gyz yerinden tarsa turdy-da, jöwenlige siňip gitdi.

***

Irden igde çöplemäge gitmelidik. Mamur enäniň aýtmagyna görä, indi, igdäni hasam tiz, hasam kän çöplemelidik. Sebäbi Aýşa gyzyň hossarlary «Annatäç elti ara girýän bolsa, soraşyp-ideşibem oturmarys. Ogluňyz gelen badyna, sähedini belläýeris» diýipmişler.

Mamur ene pahyr, garrylyk basmarlanyndan bolsa gerek, birneme öwünjeňräkdem. Ol şol mahalam öňki gelinligi bolan Umsany ýatlaýardy.

– Aňňal gyzyny bermese bermesin. Çynar ýaly boýy bar, pyýala ýaly gözi bar, tokmak ýalam dört örüm saçy bar. Ýörände-de ýeriň gaýmagyny bozmajak bolýan ýalydyr...

– Saçy dört örüm däl, iki – diýip, men düzediş berdim.

Kölli ýene meni hürsekledi. Barybir, Mamur ene meniň düzedişimi eşitmän, sözüni dowam etdi.

– Tüýs meniň Nurjanyma mynasyp maşgala. El işine dagam çeper ekeni. Gaýan gaýmalary, salan pökgüjeleri edil ýylanyň agzyndan çykan ýaly.

Torbamyzy alyp, igde çöplemäge ugrajak bolup durkak, Aždar janygyp-janygyp üýrmäge başlady. Ol indi kän mahal bäri beýle hyjuw bilen üýrmeýärdi. Şonuň üçinem Mamur ene üşerilip durdy-da, Köllä ýüzlendi:

– Kölli jan, daş çykyp, bir seret-le, näme, Aždar beýle gazaply üýrýä-le?

Kölliden öňürdip, men ylgap çykdim. Çep aýagy ýok, goltugy pişekli, harby eşikli adam Mamur enelere tarap ýetip gelýärdi. Ol meni görüp, aýak çekensoň, öýe tarap elini salgady.

– Heý, ýigdekçe, Mamur enäň öýi şумы?

Men Aždaryň aýylganç üýrüşine aňkaryp, wagty bilen soraga jogap gaýtarmamsoň, pişekli adam sesini gataltdy.

– Men saňa diýýän. Ýa ker açdyňmy? Mamur enäň öýi şумы diýýän saňa?

Men baş atyp, yzyma dolandym.

... Pişekli girensoň, Mamur ene salam alyp, öz oturýan du-luna geçdi.

Pişekli adam taýaklaryny gapdalynda goýup, igdeli halta ýaplanyp oturdy.

– Mamur ene, saglyk-gurgunçylykmydyr?

– Şükür Hudaýa – diýip, Mamur ene myhmanyň ýüzüne siňe-siňe garady. – Sen meni tanasaňam, men seni tanamadym-la, ogul?!

– Men frontdan geldim, Mamur ene!

Garry görülmedik ýeňillik bilen ýerinden turdy-da, edil çagajyk ýaly bolup, myhmanyň ýanynda, onuň ýüzüne seredip oturdy.

– Aýtsana, dünýäm, sen onda Nurjanam görensiň? Nähili, ol sag-amanja gezip ýörmi? Uruş haçan gutarýar? Haçan meniň Nurjanym ýalňyz enesiniň ýanyna gaýdyp gelýär? Aýt-sana, dünýäm?

Myhman düşnüksiz bir ýagdaýda ilki Mamur enä, soňam biziň ýüzümize gözlerini tegeläp seretdi. Ol ýagdaýa düşünen bolara çemeli.

– Mamur ene, Nurjandan kän mahal bäri hat gelenokmy?

– Ýyl ýarym dagy bolup ýören bolsa gerek. – Soňam Mamur ene uludan dem aldy. – Hat gelmäni hiç-le, özi sag-aman dolansa, galany bilen men mydar etjek-le!

– Nesip bolsa geler-le – diýip, myhman aýtjak sözlerini gözleýän ýaly esli salym ýere bakyp, dymyp oturdy. – Biz Nurjan bilen Kurskiý diýen şäheriň eteginde aýrylyşdyk. Soň meň aýagymdan ýaraladylar. Şeýdibem, gaýtmaly boldy. «Gel, Nurjanyň ejesi bilen salamlaşyp gaýdaýyn» diýdim.

Şuny diýip, ugry bolmadyk myhman turmakçy boldy. Mamur ene onuň ýeňinden ýapyşdy.

– Ilki-hä çay-paý içmän gaýtmak bolmaz... Onsoň... balam, bu uruş haçan gutarjakka? Bilmediňmi?

Myhman aşaky dodagyny dişledi.

– Çaýy, garry, ýene bir gelemde içerin... Urşam, indi uzağa çekmese gerek. Basym gutarmaly.

– Uzaga çekmese bolýa. Galany bilen oňuşjak.

Myhman pişegine ýapyşdy. Mamur ene ony elinden tutup diýen ýaly, hormat bilen ýola saldy. Garry öýe dolanyp gelensoň, aýagaldygyna gepläp başlady.

– Gördüňmi, Orunguly jan, Nurjanymyz mes-gurow diýýä. Hat ýazmaga oň eli degýän däldir. Zeleli yok, uruş basym gutarýan bolsa özi geler. Biz oňa çenli toýa taýynlyk görübereris. Ýörüň, indi igde çöplemäge gideliň.

Biz daş çykjak bolup durkak gapydan Ypbat aga geldi. Ol inçejik hem sandyrawuk ses bilen:

– Waý, Mamur, bagtyň ýatan ekeni! – diýip gygyrdy. – Çyragyň sönen ekeni, Mamur.

Aňk-taňk bolan Mamur ene:

– Náme boldy, Ypbat? – diýip, aljyraňny ýagdaýda sorag berdi.

– Ýañky gelen maýyp adam «Nurjanyň wepat bolanna bir ýyldanam geçdi» diýdi. Ol saňa aýdyp bilmän gidipdir. «Kellesinden ok degip, öz elimde jan berdi» diýdi. Bagtyň ýatdy, Mamur!

Ýpbat aga sözüni soňlap-soňlaman, keçäniň üstüne ýüzinligine ýykyldy. Mamur enäniňem edil maňlaýyndan ok degen ýaly arkanlygyna gaýtdy.

Biz henize çenli jany sag, gurat, gürläp oturan adamyň beýdip ýykylanyny görmändik. Şonuň üçinem, ony galdyrmaga derek, aljyrap, işige degmän atylyp çykdyk.

Şondan soň tä bir hepde geçmän, garryny görmedik. Görer ýaly hem bolmady. Hopby işan owadan sesine bat berip, ertirden aqşama çenli aýat okady. Tä Nurjanyň ýedisi bellenýänçä, Mamur enelere adam bary geldi durdy, geldi durdy.

Şol gün gapydan atylyp çykamyzda, men elimdäki torbany goýmagy hem unudan ekenim. Torbany yzyna gaýtarmalydy, onda-da, Kölliniň teklibi bilen, ony igdeden dolduryp eltmeli etdik.

Ýedi gün geçip, sekizlenji diýlende, Hopby işanam garry eşegine atlanyp, öýüne gaýtdy. Şondan soň Mamur eneleriň garamçasy azaldy. Şonda günüň dowamynda, daşarygam çykmaryk bolara çemeli, Mamur enemizi bir gezejigem görmedik.

Biz gapydan giremizde ene tükge düşüp ýatan ekeni. Öýe kimdir biriniň girenini aňyp, ol ýuwaşjadan başyny göterdi. Geçen ýedi-sekiz günüň dowamynda biziň garrymyz tanalmaz ýaly üýtgäýipdir. Ozal, kiçijigem bolsa, güne ýanan yüzde oýnaklaýan gara gözler çepiksije ene göwresinde çäk-siz bir güýç-kuwwatyň saklanýandygyny habar berýärdi. Ol gözler uly bagta, ajaýyp güne, tükeniksiz dabara ynam bilen garaşýardy. Indi bolsa, şum ykbal atly zalym tebip Mamur enäniň ýüzüne aýylganç neşterini sokup, sorup alan ganynyň ýerine solgun reňk goýberipdi. Garrynyň alkymy sallanyp, ýüzem ulalan ýalydy. Öňki umytly hem dogumly gözler täk özi endişeli garaňky zyndana düşen ýaly jansyzdy, umytsyzdy...

Gojuk obasynyň garry adamlarynyň köpüsi ýa kör, ýa kүйki ýa-da birhili sama ýaly. Ulug aga aýtmyşlaýyn, uruş biziň obamyza edibilenini etdi. Men muny öz obamyzy kem-sitmek, obadaşlarymyň üstünden gülmek üçin däl-de, olara nebsim agyryp, dözmän aýdýaryn. Olaryň üstünden gülmek kelläme-de gelenok, asyl-ha hut güläýmeli ýerinde-de gülüp bilmeýärin.

Ine, Öwelek aga görseň, giň köpri bardyram welin, eşegini köprüden sürmän, suwdan geçirjek bolup durandyr. Eşek geçmejek bolar. Öwelek aga bolsa, ony şaldyr bilen saýgylar. Ahyry eşege diýenini etdirip bilmän: «Nepes jan bolaýan bolsa sen geçäýerdiň welin!» diýip, hyrçyny dişlär. Onuň Nepes janam german urşunda galdy.

Hança aga bardyr. Käte daşaryk çykar-da, elektrik simlerine sereder. «Tok urýa diýýäňiz welin, guşlaram-a otyr oň üstünde?» Ýa tok diýilýän zat guşy urman, diňe adamy urýamyka?.. Hawa-da, gyrmanam guşy öldürmän, adamy öldürdi...» Hança aganyňam Pendigulusy bilen Durdygulusy «gyrman ýurduna gidip gelmedi».

Hanmämmed aga diýibem birimiz bar. Onuň-a dört oglunyň dördüsem «gyrmanýada». Ol pahyr-a Güne seredibem gargynyp ýörendir.

Aňkar aganyň-a özi gyrman bilen duşuşan. Oň käbir häsiýetleri bilen öwrenişiberipdirisem welin, käte gijäniň bir mahaly «Try-wo-ga-a!» diýip, galmagal turuzýa-da, zährämizi ýarýar.

Tyrry aga-da, bir görseň-ä oňadam ýaly welin, kä ýyl beterlän mahaly, Ýazçaň oýuna telim gün gatnap, ýandak ýygar. Ýygan ýandagyny rejeläp küdelär. Gyş düşübererem welin, uly bir daşkädini egnine atar-da: «Kädi işdäsi baryň-a ýörüň-ow!» diýip, küdesine tarap gider. Kädini küdäniň süýr depesinde goýup, aşagyndan otlar goýberer. Ýeke özi bir tarapa çekilip, tä küde ýanyp bolýança, hezil edinip oda çoýunar. Ahyram «oda gömen» kädisini tapman, «hork-hork» edip aglap oturandyr.

Hawa, Ulug aga aýtmyşlaýyn, «Gyrman urşy bize edibile-nini etdi. Gojogy sähneden doldurdy».

Biziň Mamur enemizem urşuň zäherini datmaly gojuk-lylaryň biri bolup galdy.

... Kölli igdeden doly torbany tärimе söýäp goýdy-da, garrynyň bir zat diýerine garaşdy. Mamur enäniň diýjek sözle-rine biz beletdik. «Köşeklerim, uzak ýaşañ, ak gyz ýoldaşyňyz bolsun!» diýerdi.

Bu gezek bolsa, bir torba igde eltsegem biz «ak gyzly» bolmadyk. Mamur ene igdeli torbany görüp, biziň ýüzümize taýly gezek seretdi-de aglaberdi. Onuň gözýaşyny görüp, bi-zem agladyk. Bu hem onuň geplemegine sebäp boldy. Ol iki elini ýere diräp, kynlyk bilen galdy-da, biziň ýanymyza geldi.

— Goýuň, köşeklem, aglamaň! Nurjan wepat bolan däl-dir. O habar ýalandyr. O geler. Aglamaň. Ynha, menem agla-mok ahyryn. — Ene bize gözýaşyny görkezmejek bolup di-rege duwlandy. Soňam ol bize bakyp, ýylgyran boldy. Ýöne ol hakyky ýylgyryş däldi-de, «içýananyň gülküsi» diýen ýaly, öz göwnüni aldajak bolýan bagtypes enäniň ýylgyryşydy.

— Ynha, uruş gutarar. Uruş gutardygam, Nurjan geler. Toýam ederis.

Mamur ene öz göwnüni aldamak bilen bizi diňdirjek bolýardy. Şol bir mahalyň özünde-de ýüregi ýagşy umytdan doly ene öz ýalan sözlerine özi ynanyp, birneme gujurlanan ýaly boldy. Ol tärimе söýenip, torbadaky igdäni synlap gördi.

— Köşejiklem, muny halta gaplalyň!

Mamur ene igdeden püre-pür bolan haltanyň agzyny sy-panda onuň inçejik barmaklarynyň sandyraýandygyny gördüm.

— Indi iki halta boldy. Uruş gutarar. Nurjanam hökman geler. Iki halta igde ähli ýere ýeter.

Şol mahal tüýnüge gelip gonan alahekge «Wakakga-wakakga» diýip ses etdi.

Mamur ene garaşylmadyk çalt hereket bilen dikeldi:

— Haýyr çagyр, haýyr çagyр! Haýryň bolsa, ýene çagyр!

Garrynyň göwnüni göterjek bolýan ýaly, alahekge ýene bir-iki gezek gygyrды welin:

– Ana, gördüňizmi? Haýyr çagyrdy, ýene çagyrdy! – diýip, ene ýylgyrdy. Onuň bu gezekki ýylgyryşy janlydy, umytlydy.

Şol günüň ertesi bolsa gerek, Mamur ene nirä barýanymyzam aýtman, bizem yzyna tirkäp, hatardan çykyp ugrady. Ol ýolboýy: «Ynha biz urşuň haçan gutarýanynam, Nurjanyň nämahal geljekdiginem bileris» diýen sözleri irginsizlik bilen gaýtalap barýardy. Şol mahal Gojuk obasynda beýle soraga jogap berip biläýjek ýekeje adam bardy. Olam Hopby işandy. Emma biz Hopby işanlara däl-de, kolhozyň başlygy Sapar agalara bardyk.

Biz baramyzda Sapar aga hem agyr bir zadyň pikirini edýän ýaly, öýüň ortarasynda diň-arkan düşüp, barmagyny dişläp ýatan ekeni. Hatda ol birbada öýüne adam baranynam duýmady.

Başlygyň aýaly Ogulhesel daýza:

– Turaweri, Mamur enesi geldi! – diýen dessine Sapar aga syçrap turdy, salam berdi.

– O-how, Mamur enäniň ekdileri, sizem barmydyňyz? Geleweriň! – diýip, ol biziňem göwnümüzizi awlady.

Mamur ene başlygy görensoň, saklanyp bilmedi. Ol hünübirýan aklamaga başlady. Ogulhesel daýza-da aglady. Ýöne, Sapar aga welin, bir aşagyndan çykyp bolmajak utanç iş eden ýaly, ýüzüni ýere salyp, keçäniň galyp duran ýüňünden çekeläp otyrды. Bölejik ýüň gopup, eline gelensoňam ony iki barmagynyň arasyna salyp, togalamaga başlady.

– Sapar jan, indi bu habar çyn bolmaly bolarmy? Nurjanymyň gelmedigimidir, balam? Ol meň ýekämdi ahyryn. Sen oň ýekedigini bilýänsiň-ä! Bu habar ýalan bolaýmasyn? Çyn habar bolsa, öňi bilen, saňa aýdardylar-a. Bu habar ýalan bolaýmasyn, Sapar jan?!

Sapar aga bir zat diýjek bolup ýüzüni galdyrды-da, belli bir gep aýtmaga howatyr edip, taýly gezek zoraýakdan ardynjyrady. Ol ýene elindäki, indi ýüpe öwrülen ýüňi oýnap başlady.

– Düyn öylän tüynügime alahekge gelip oturdy, Sapar jan. Iki gezek wakyrdady. Menem «Haýryň bolsa, ýene çagyry!» diýdim welin, Alla ugruna edip, ýene iki gezek wakyrdady. Nurjanymyň öleni ýalan bolaýmasyn, dünýäm? Ol meň ýeke perzendimdi ahyryn. O dünýä – bu dünýä göz dikip oturanym şeýle bolaýmaly bolarmy? Ol diri bolaýmasyn, hä? Uruş gutaransoň, birden geläýmesin? «Eje, salawmaleýkim!» diýip, gapydan giräýjek ýaly bolup dur. Indi bu uruş haçan gutararka, Sapar jan? Haçan gutararka, hä?

– Uruşmy? – diýip, başlyk garaşylmadyk ýerden dil ýardy.

– Hawa, hawa, uruş, balam. Gyрман urşy. – Mamur ene öňe omzady. Onuň iki gözem Sapar agadady, hantamady, yn-jalar ýaly jogap isleýärdi. Emma Sapar aga-da garra kanagatlanarly jogap berip bilmeýärdi. Çünki ol mesele Sapar aga ýaly kolhoz başlyklarynyň sözi bilen çözülmeli mesele däl-di-de, müňläp-müňläp adam jany bilen, gurban bolýan adamlaryň sany bilen çözülmeli meseledi. Garry janykdy:

– Gutarar diýäýsene, dünýäm? Uruş gutarsa, Nurjanymam geler ahyryn. Haram uruş gutarar diýäýsene, Sapar jan?!

Ogulhesel daýza takat edip bilmedi:

– Ýüregiň daşmydy, demirmidi, Sapar? Ýüregiň daş bolmasa, «gutarar» diýäýsene! Ol gany m uruş ýene ýüz ýyllap gitmez ahyryn. Gutarar diýäýsene!

Sapar aga ýüzüni galdyranda oňa nebsim agyryp gitdi. Ol pahyryňam ýagdaýy başgalaryňkydan öwerlikli däl-di. Onuň köpügören, könelişen gözleriniň owasy doldy, ýuwdundy, bir zat diýmäge hyýallandy. Emma hiç zat aýdyp bilmedi.

Sapar aga derek Ogulhesel daýza gepläp başlady. Onuň Mamur enäni köşeşdirjek bolup, göwnüni göterjek bolup ýalan sözleýändigini hem bildirip durdy.

– Mamur enesi, uruşda her hili zat bolýamyş. Biri ýykylyp özleriniňkiden galaýsa-da, «öldi» habaryny iberýärmişler. Atam öýümiň ýanynda-da biriniň ýaramaz habary geldi, ýöne, bir aý geçmänkä özi dolanaýdy. Asyl ol garma-gürmelikde

ýtäýen ekeni. Nurjanam şeýle bolandyr. Nurjanyň-a, näme, ýaramaz habaram gelenok. Ol diridir, Mamur enesi, o diridir. Uruş gutaransoň geler...

Mamur ene birneme köşeşen ýaly etdi-de, ýene Sapar aga ýüzlendi.

– Sapar jan, uruş gutararmyka, Nurjanym gelermikä, aýdaýsana?!

– Mamur ene – diýip, Sapar aga ahyr ýüregini bire baglady. – Nurjan geler-le. Gyrmanam indi kowýas. Urşam tiz gutarar.

Göýä diýersiň, Sapar başlygyň aýdany bilen uruş gutaraýýan ýaly, ýaňky sözlerden soň, ýüregine giňlik aran garry begençli gözlerini tegeläp, bize tarap seretdi.

– Ana, köşeklem, men size uruş gutarar, Nurjanymyz hem geler diýmänmidim?!

Sapar aga hyrçyny dişläp, başyny ýaýkady. Emma Mamur ene ony görmedi. Şonuň üçinem ol başlyga tarap minnetdarlyk nazary bilen garady-da:

– Agzyňdan Alla eşitsin, Sapar jan – diýdi. – Nurjan gelende içini hakyt şekerek igdeden dolduryp, toýpaý bererin men saňa...

Sapar aga şempa telpegini çümre geýip turuberdi. Sebäbi ol içi şekerek igdeli toýpaý almajagyna gaty oňat akyl ýetirýärdi.

Şol wakadan soň, Mamur enemiz aýratyn bir durmuş bilen ýaşamaga başlady. Ol öňki katdyna ýetmese-de, birneme dogumlandy, hemişeki hysyrdysyna başlady, çakdanaşa uzaga çeken urşuň gutarmagyna ynam bilen garaşdy. Oba adamlarynyň bu ýagdaýdan özleriçe many çykaryp: «Mamur pahyram ýeldirgäp ýör öýdýän» diýenlerem tapyldy. Munuň rast bolaýmagam ähtimaldy. Sebäbi «Nurjan neresse hut öz elimde jan berdi» diýip, akylly-başly epeý adam çyn habar getirensönam, beýle umyt bilen ýaşamak akylý dürs adamyň başarjak zady dälidi.

Bolsa-da, Kölli ikimiz-ä Mamur enemiziň akylyndan azaşan adam dældigine berk ynanýardy. Onuň gepi-sözi ýer-

be-ýerdi. Diňe «Uruş haçan gutarýar?» diýen soragy köprük gaýtalaýar diýäýmeseň, gaýry aýdýan zatlarynyň bary sag adamyň agzyndan çykyp biljek sözlerdi.

Güýz aýlarydy. Buluçlardanmy-niredenmi, biziň kolhozomyz bir kerwen gawun satyn aldy. Ol gawunlar diýseň gowudy. Emma düýekeş Hepbeli ony gowudanam gowy edip taryplaýardy. «Pendi topragynyň sähraýy meýdanynda boý alan gawun ýalam bir gawun bolarmy?! Agzyňa ýetirmänkäň, gar ýaly bolup, eräp gidýär. Basym şulardan Hindistanyň patyşasyna-da bir kerwen iberjekmişler. Çynma-Çyna-ha eýýäm uçar bilen ýollapmyşlar. Soňam bu gawun bir gys dursun, iki gys dursun, hut sapagyndan ýaňy tändirilen ýaly mizemeýär».

Soňky sözler Mamur enäniň ýüreginiň teýine jaýlaşdy, şol gawunlardan iki sanysyny Nurjanyň gelerine saklamakçy boldy. «Birden ol heniz gawun tenelemänkä geläýse nädip bolar? Telim ýyl bäri, balam, gawunam dadyp gören däldir» diýip, ol iki sany garrygyz gawuny zordan göterip getirdi. Onuň birini-hä şobada kesip, biz bilen iýdi, ikinjisiniň bolsa, daşyny alaja ýüp bilen torlap, düýp agajyň ýanyndan asyp goýdy.

... Ala baýtally ýolagçy başga ýerlerde halanmasa-da, Gojukda gowy görýärler. Biri gökbogma bilen kesellese-de, hörezeklese-de ala baýtallydan em sorayarlar. Bu ozaldan gelýän düzgün ekeni. Ýöne, ala baýtallynyň abraýy uruş gutaransoň hasam beýgeldi.

Şol bahar gününüň öýläni peýda bolan ala baýtally oba adamlarynyň ezeneginden göterilen ýaly etdi. Adamlaryň ýüzlerinde telim ýyl bäri görünmedik ýylgyrys peýda boldy. Goşa köpriniň ýanyndan görnen ala baýtally obanyň ilersinden girip, gaýrasyndanam çykyp gitdi.

— Haý, jemagat, gözüň aýdyň! Gyrmanyň tugy ýykyldy! Gyrmanyň tugy ýykyldy! — diýip, ol adam agzynyň ýetişdiginden gygyryp barýardy. Ol saklanmadam, hiç kimden söýünjem almady. Asyl biz ol ala baýtally adamyň kimdiginem tanaman galdyk.

«Gyrmanyň tugy ýykyldy!» Emma şol ýeke tuguň ýykylmagy üçin ýüz müňlerçe goç ýigitleriň ýykylandygyny il bilen

deň hatarda urşuň sütemini gerdeninde çeken gojuklylaryň her biri bilýärdi. Ol ýeňiş pida bilen gazanylan ýeňişdi. Oňa garamazdan, adamlaryň ýüzüne birden ýagty çayyldy ötägitdi.

Hoş habar oba ýetenden, Kölli ikimiz Mamur enä buşladyk. Garry ikimiziňem maňlaýymyzdan ogşady.

– Wah, diljagazyňyzdan aýlanaýyn, köşejiklem, diljagazyňyzdan öwürüleyin, balajyklam! Ony size kim aýtdy?

– Bir ala ýabyly adam Döwlet ýegenleň ýanyndan girip, buşlap gelýär!

Mamur ene agaç okarany igdeden dolduryp daş çykdy. Ol buşlukça söýünji bermekçidi. Emma ala baýtally biziň deňimize ýetibem, bir-iki gezek gykylyklap, saklanman geçip gitdi. Mamur ene bolsa, igdeli tabagyny gujaklap, onuň yzından garap galdy. Kän mahal geçmänkä-de ol elindäki tabagyň igdesini Kölli ikimiziň üstümize seçip goýberdi.

– Alyň balalam, çöpläň! Toý igdesi bolsun! Nurjanym indi ger.

Töwerege pytrap düşen igde ýygnap gutarardan känem bolsa, Kölli ikimiz, toýda edilişi ýaly, bir-birimizi itekläp igde çöpledik. Mamur ene bolsa gapdalda durup, biziň bolup ýörşümize tomaşa etdi.

Urşuň gutarandygy aýan bolup başlady. Ala baýtallynyň gelen gününden bir aý geçip-geçmänkä, Selim frontdan dolandy. Onuň yz ýanyndan Hojat bilen Garýagdy geldi. Emma uruş gutaran gününüň ertesi peýda bolar diýip ynam bilen garaşan Nurjanymyz welin, tomus aýlanyp güyz düşdem welin, gara bermedi. Şonuň üçinem Mamur enäni aljyraňňylyk basmarlady. Ol uruşdan bireýýäm gelen adamlaryň ýanyna ýañadandan baryp, ozal soran zatlaryny täzedden soraşdyrды. Şol bir jogap boldy: «Biz Nurjandan Pskowyň eteginde aýrylyşdyk».

Şondan soň Mamur ene urşuň gutarandygyna ynanmazçylyk edip ugrady. Nurjan gelmese, onuň pikiriçe, uruş gutarmaly däldi. Ol Kölli ikimizden-ä urşuň haçan gutarjakdygyny her günem sorayardy welin, biz ýokkak Sapar aganyň üstüne-de iki gezek dagy gidip-gelen ekeni.

Aý aýlanyp, gün geçýärdi. Nurjan gelmeýärdi. Oňa görä-de bir mahal gutaran uruş henizem dowam edýärdi.

Gara öýe golaýlamyzda Mamur enäniň biri bilen gür-rüňleşip oturandygyny eşitdik. Ýöne, näme üçindir onuň gür-rüňdeşi «hä», «hüm» diýmeýärdi. Asyl ol gapdalynda irkiljiräp ýatan Aždaryň arkasyny sypalap, öz-özi bilen gepleşip oturan bolsa nätjek.

— Zeleli ýok, Aždarbaý, zeleli ýok! Garaşyber, ynha uruş gutaran badyna seň eýäň geler, garaşyber. Şonda ikimizem ylgap, oň öňünden çykarys. Biraz tagapyl et, Aždarbaý, tagapyl et!

Biziň baranymyzy gören Mamur ene geplemesini goýdy-da, öýe girdi. Heniz gys düşmese-de, howanyň birneme çigregi bar bolany sebäpli, ojaklarda ot ýakylýardy. Ojagyň başyna geçemizsoň, Mamur ene ýene Nurjany ýatlady. Nurjanyň oglanka aglak bolandygyny, kakasy pahyr diňdirjek bolanda diňmän, özi eline aldygy sesini tapba goýaýýandygyny buýsanç bilen gürrüň berdi.

Ene heniz gürrüňini soňlamanka, biri içerik girdi. Ol diýseň görmegeý, şol döwrüň ýagdaýyna görä bolmadyk, kaşaň geýnen ýaş ýigitdi. Ol gele-gelmäne:

— Garry, sen Mamur enemi? — diýdi.

— Hawa, janym, men şolduryn.

— Şol bolsaň, gözüň aýdyň!

Mamur enäniň dili tutuldy. Çayly käse elinden gaçyp, ojagyň gyrasynda şyglap oturan tünçäniň depesinden düşdi-de iki bölüdi, yzgar gatyşykly kül guruma meňzäp, ýokary göterildi.

— Garry, gözüň aýdyň, Nurjan gelyär!

Mamur ene özüne gelen ýaly boldy. Ol myhmanyň boýnuna bökäýjek ýaly etdi-de, bolan waka ynanmadyga meňzäp köşeşdi.

— Sen näme diýdiň-ä, oglum? — diýip, ol çalajadan sorady.

Ýaş ýigit owadan gözlerini oýnaklatdy.

— Ogluň gelyä diýdim. Buşluk hakymy ber!

— Sen kim bolarsyň. Haýsy obadan bolarsyň? Nurjanymyň gelyänini nireden eşitdiň? Hany oň özi? — diýip, Mamur ene telim soragy yz-yzyna suňsurdy.

— Men Gojak Küläñ inisi. Agam şu gün ertir frontdan geldi. Ol ýaraly bolup, Nurjan bilen bir hassahanada ýatypdyr. Seň ogluňam erte-birigün gelýär. — Şuny diýmek bilen myhman yzyna aýlandy-da, gapa bardy. — Men-ä, garry, Çäşdepedenem birine buşlukçy barýan. Agam «Ynjalsynlar, buşlap gaýt!» diýdi. Söýünjimi berseňiz, ugrajak.

— Waý, jan balam, duraweri! Ynha, men saňa söýünji berýin. Geregiň söýünji bolsun! Ähli dünýäm seňkidir, balam!

Buşlukçy iki sany kümüş bilezigi, bir gursakçany goltugyna salansonň çykyberdi.

— Duraweri! Duraweri! — diýip, Mamur ene onuň çigninden ýapysdy. — Seň agaňy haýsy obadan tapyp bilerin?

— Heşdekleň obasyna baryp, Goçak Küle diýseň, tana maýan bolmaz. Özi salama geljekdi welin, gelim-gidim bilen sypybam bilmedi.

Mamur enäniň bagtyny oýaran buşlukçy ýigit gyssanmaç çykyp gidensonň, bizem öýde uzak oturmaly bolmadyk.

— Ýörüň, köşeklem, Heşdekleň obasyna ýeteliň! — diýip, garry öýden çykyberdi.

Heşdekleň obasy derýanyň gaýra kenaryndady. Bary-ýogy iki kilometrlik ýoly, derýanyň köprüsi bolmany sebäpli, Mara baryp, aýlanyp gaýtmalydy. Emma Mamur ene Mara ýönelmedi-de, göni derýa tarap gitdi. Biz onuň yzyna, Aždaram biziň yzomyza düşdi. Üçimiz üç ýerden «Haý, Nurjan gelýär, buşluk!» diýip, obanyň içini ala-goh edip barýardyk. Bir şatlyk alamatynyň bardygyny aňan garry köpegem kä sagymyzda, kä çepimizde towsaklap ylgaýardy. Biz buşlugymyz üçin zadam alman, diňe adamlara hoş habar paýlaýardyk.

Derýa golaýlamyzda, Mamur ene halys ýadady. Bolsa-da, ol ylgawyny gowşatmady. Demi-demine ýetişmän, sojap barşyna-da: «Men size aýtmadymmy? Ana, gördüňizmi. Kölli jan. Uruş gutarar diýmänmidim size?! Nurjanym ýalňyz enesini taşlap gitmez diýmänmidim? Geler diýmänmidim? Uruş gutarar diýmänmidim?» diýip, agzynyň ýetişdiginden gepleýärdi.

Gyşyň golaýlandygyna garamazdan, Murgabyň suwy örän kändi. Emma enäniň perzende bolan söýgüsi, perzendini gören

gözlere bir gezejik garamak höwesi mes suwdanam, mümkin bolan heläkçilikdenem üstün geldi. Mamur ene barşyna, derýa özünü oklady. «Gorkýañzmy?» diýýän ýaly nazar bilen biziň ýüzümize sereden Aždaram, az-kem aýak çekensoň, suwa girip gitdi.

Biz Mamur enemiz gark bolar öýdüp, kenarda zowzuldap durdyk. Emma garry edil guzy ýaly ýüzüp, sag-aman o kenara baryp ýetdi. Ol suwdan çykansoň, biziň gykylygymyzy eşitse-de, yzyna garaman, ýylgyndyr toraňňy tokaýçylygynyň içine girip, Heşdekleriň obasyna tarap eňdi...

Nurjanyň diridigini eşiden gojuklylar begenip, iki bolup bilmediler. Mamur enäniň öýüniň töweregi adamdan doldy.

– Alla öz penasynda saklan bendesini saklar ekeni!

– Ölme-de ýit!

– Geläýse bor, başbogusyny tüýdüm-tüýdüm etmezmikäk!

Hesel eje oqlan-uşaklara toýpaý berip, eýýäm bir halta igdäni gutaryp barýardy.

– Iýiň, balalam, iýiň! «Ýagşy niýet – ýarym döwlet!» Toýa niýetledi, toýa-da ýarady. Iýiň!

Ypbat aga eýýäm ojak gazyp ýördi.

– Bu ojak yöne ýere gazylýan däldir, hany, Mamur sygryny soýmabilse soýmasyn!

... Hawa, ojak yöne ýere gazylmaýar ekeni. Ypbat aganyň garader bolup gazan ojagy Nurjanyň toý naharyny däl-de, Mamur enemiziň düşegaşyny bişirmeli boldy.

Gün ikindi ýerine ýetende, çala janly Mamur enäni Heşdekleň obasyndan bir garry adam jygyldawuk tigirli eşegaraba ýükläp, getirip gitdi.

Görüp otursak, Heşdekleň obasynda Goçak Küle diýilýän adamam ýok ekeni, bu günde-düýnde frontdan gelenem. Asyl ol Goçagyň inisi bolýan ýaş ýigit şol melgunlygy bilen adam baryny çürkäp, zat ýygnap ýören bolsa nätjek!

... Dulda iki ýorgany epläp Mamur enäni ýatyrдылар. Ol ilkitabada gözünü açdy, soňam ýarym sagatlap dilsiz ýatdy. Gün ýaşanda onuň gabaklary agyr ýüküň astyndan gopýan

ýaly, ýene bir gezek zordan açyldy. Ol daşyny gabalap oturan adamlary ünssüz synlap çykdy, birdenkä tüýnüge äňledi. Şol mahalam onuň dili wazzyklady.

– Nurjanyň gelmedimi? Uruş gutarmadymy?

Dünyä bilen hoşlaşýan Mamur enäniň soragyna jogap bermeli adamdan töwerek doludy. Emma ol agyr soragyň jogabyny bermäge hiç kim hyýalam etmedi.

– Uruş... haçan... gutar-ýa, adam-lar-r?

Men çydap bilmän:

– Uruş gutardy, Mamur ene, uruş gutardy! – diýdim welin, Ypbat aga ezenegimden çekip goýberdi.

Mamur ene manysyz gözlerini maňa tarap öwürüp, bir zat diýjek boldy, emma dili diýen etmedi. Ýöne, men onuň sözsüz diýen soragynyň nämedigini bilýärdim. Ol «Uruş haçan gutarýar, Orunguly jan?» diýýärdi.

Birden Mamur enäniň elleri bir gapdala süýşüp gitdi. Men nämäniň-nämedigine düşünip bilmedim. Garrynyň iki gözem açykdy, emma bedeni doňdurylan ýalydy.

Sapar aga ylgap daşaryk çykdy-da:

– Waý, Mamur ene-le-eý! – diýip, uly sesi bilen aglap, özüni ýere goýberdi.

Ol ses Gojuk obasynyň ähli adamyna Mamur enemiziň ölendigini habar bermek üçin gygyrylan sesdi. Emma biz üçin welin, ol ses oba ölüm habaryny äkiden ses bolman, Nurjany-na garaşmaktan dynan ýalňyz enä uruşň gutarandygyny duýdurýan habar bolup eşidildi.

GOWY ADAM

Hekaýa

Ol aýal awtobusa tarap gyssansa-da, Nargüle aýtmak islän zatlarynyň esasy bölegini aýtmaga ýetişdi: «Nä, meň gül ýaly günümi bulajak bolýañyzmy? Mundan beýläk äriň uzyn dilini dişiniň aňyrsynda saklasyn.Ýogsam...» Soňuna näme tirkeseň tirkäp oturmaly, «ýogsamyň» zyndan nähili harasat gopmalydygyny Nargül ýeňňe eşitmän galdy. Awtobusyň bat bilen ýapylan gapysy «ýogsamyň» zyndan aýdylan sözleri gürrüldisine dolap, alyp gitdi. Emma Nargül ýeňňe ol aýalyň indiki aýtmalyalaryny hem eşiden ýaly boldy. Çünki il içinde ýaňsylanyp «Adalat aga» diýen geň lakam göterýän adamsy Ýagmyr bilen ýaşalan kyrk ýyla golaý wagtyň dowamynda ol şu günki waka meňzeş ýagdaýa gabat gele-gele halys öwrenişibem gidipdi. Iliň ýakymsyz sözlere üçin ol Ýagmyry ýigrenmeýärdem, günäkärem hasaplamaýardy. Ýigrenäýende-de, käýinende-de «Gan bilen giren — jan bilen çykar» diýleni, Ýagmyryň dogabitdi häsiýetini üýtgedip bilmejegine ol akyl ýetirýärdi. Belkem, şonuň üçindir, Nargül ýeňňemiz adamsynyň käbirleriň halamaýan gylygyny, gaýtam, halap başlady. Ýagmyr aga-da özüni bileli bári dowam edýän «Bileniňi bilmeýäne öwretmezlik — hyýanat, kişiniň görnüp duran kemçiligini aýtmazlyk — duşmançylyk» diýen öz kanunyndan dönüp bilmeýär, dönjegem bolmaýar.

Bolsa-da, Nargül ýeňňe adamsynyň şol häsiýeti zerarly juda degnasyna deglen pursatlary oňa nägileligini hem bildirýär. Ol saçynyň ýukalyp, zülpleriniň çalarmagyny wagtyň, tebigatyň emri hasaplasa-da, käte ony adamsynyň seýrek gabat gelyän häsiýeti bilenem baglaşdyrman durmaýar.

...İçi zatdan doly agyr torbanyň stoluň üstüne güpläp düşmeginiň sebäbi Nargülün öykeli sesi blen düşündirildi.

– Sen diliňi saklap bilýäňmi ýa.. Il gepini çekmekden men halys bez boldum.

Kitap okap ýatan ýerinden tirsegine galan Ýagmyr aga gözlerini petretti.

– Ýene näme tapyldy saňa?

– Näme tapylanyny senden soramaly... Iliň äri görýäni-nem görmedik bolup geçýär. Sen welin, hiç kimiň görmeýän, hiç kimiň görmejek zadynam hökman göräýmeli. Üstesine, diliňem saklaýaňok.

– Beýle sözleri men seň agzyňdan müň birinji gezek eşid-ýän, Nargül. Täzesini tapsana!

– Annamyň aýaly köçäniň ugrunda üstüme çöwjäp, köpe masgara etdi...

Aýaly entek bolan wakany doly aýtmasa-da, Ýagmyr aga ynjalady.

– Näme edäýdimkäm öydüp ýüregim ýaryldy. Seň nägileligiň sebäbi diňe şo dälmi?

– Özüňçe ýok heleýiň «Äriň diljagazyny ýygnap gezsın» diýen gepini eşitmek azmy maňa? Özem awtobus duralgasyn-da.Ýat adamlar üýşüp durka.

– Ol aýal, dogrudanam, özüňçe ýok, Nargül – diýip, indi hasam ynjalan Ýagmyr arkaýyn gepledi. – Gaýtam ol minnetdar bolmaly ahyryn. Men Annama: «Köýnegiň nädogry ütüklenipdir» diýdim. Başga, göwne deger ýaly zat aýdamok. Oň aýaly köýnek ütükünde eginden tä goşara çenli epim goýýar. Köýnegiň ýeňinde beýle epim goýulmaýar. Ynanmasa, telewizorda çykyş edýän medeniýetli adamlary synlap göräýsin...

Göwne deger ýaly bir zat diýäýmekden kaçmak islän Nargül närazylygyny hem öz ýany bilen alyp, beýleki otaga geçensoň, yzyna gaňryldy.

– Iliň heleýiniň köýnek ütükleyşi bilen seň nä işiň? Epi-mi ýeňinden däl, kebzesindenem goýsun. Saňa näme? Sen öz köýnegiňi bil-dä.

— Meň köýnegim dogry ütüklenýär. Ýöne bilýäniňi bilmeýäne öwretmeseň...

— Men oňa düşüňän, Ýagmyr — diýip, eýýäm köşeşen Nargülün sesi adatdakysy ýaly çykdy. Umuman, Nargül adamsynyň ýagdaýyna başdanam düşünmek isleýärdi, ýaňky Annamyň aýaly ýaly biri çöwjän mahaly gaharlanaýmasa, düşüňärdem. «Düzelse peýda boljak kemçiligiňi diňe gowy adam aýdyp biler ahyryn. Adamlar näme üçin gowy adamy halamaýarkalar?» Nargül ýeňňe saça ak sepýän ýaşa ýetse-de, soňa welin düşüňmeýär.

— Oýlanýan welin, men gowy adam bolmak üçin, ile etmeli ýagşylygymy ilden gizläp saklamaly-da? — Ýagmyr başyny ýaýkady. — Adama ýamanlyk isläp, gowy baha alandan, peýda berip, erbet baha alanyň gowy dälmi?

Nargül ýeňňe öz kalbynyň garşysyna gopdy.

— Sen ile ýagşylyk isläp, «Adalat» diýen ýaňsylanýan lakandan başga näme gördüň, näme aldyň? Köp kişi şony seň çyn adyňdyr öýdýärimiş.

...Uniwersitetde kandidatlyk işiniň temasy tassyklanjak bolup duran ýaş mugallymka, Ýagmyryň redaksiýa işe geçirilmegine-de, şol adama gowulyk islemek häsiýeti sebäp boldy. Ol baş-alty sany mugallym bilen durka, fakultetiň dekanyna «Siziň egniňizdäki penjegiňize beýle alabeder galstuk düýpden ters bolýar» diýdi goýberiberdi. Özünü hiç kimde ýok gowy galstuk dakynan, tibitlikde özünden belent adam ýok hasaplaýan ýaşuly dekan ol belligi ýagşylyk däl-de, kemsitme hökmünde kabul etdi. Dogry, Ýagmyryň uniwersitetden gaýtmagy «Redaksiýada onuň zehininiň gerekdigi» bilen düşündirildi.

...Şäher bankynyň başlygynyň romanyndan gazetiň indiki sanlarynyň birinde gitmeli edilen parçany redaktirlän edebi işgär, ony işe ýaňy başlan bölüm müdiriniň stolunyň üstünde goýdy. Ýagmyr ýatkeşem bolsa, okumyşam bolsa, romanyň awtorynyň adyna edebiýatçy hökmünde ilkinji gezek gabat gelyärdi. Onda: «Awtor bank işgäri bolany üçin gowy eser ýazyp bilmez» diýen pikir ýokdy. Dünýä belli bolup giden ýazyjylaryň arasynda Magtymguly ýaly zergäriň, Çehow ýaly

lukmanyň, Sent-Ekzýuperi ýaly harby uçarmanyň bardygyny Ýagmyr gowy bilýärdi, kitaplaryny okapdy. Şäher bankynyň başlygy, belkem, gowy eser döredendir. Ýagmyr başda şeýle aýgyt etdi. Emma ol parçasý çap edilmeli romanyň birinji sahypasyny okan badyna, öz çakynyň ýalňyş çykandygyna göz ýetirdi. Eserde ne oňly dil bardy, ne-de dokuzy doly sözlem, ne-de agramly pikir. Ýagmyr on alty sahypany okasa-da, oňa nähili baha berjegini bilmedi, ýöne tutuş okaýanynda-da, çeper eserden parça diýip gazetde berer ýaly bölek tapylmajagyna welin ynandy. Şonuň üçinem ol hödürlenen bölegiň birinji sahypasyndaky boş ýere: «Haýsy tarapdan alsaňam, çeper edebiyatyň talabyna laýyk gelmeýändigini sebäpli bu parçany çapa hödürlemekden saklanýaryn. Awtor giňişleýin düşündiriş almak islese, bölüme ýüz tutaýsyn» diýen iki sözlem ýazyp, parçany edebi işgäre gaýtardy. Şonuň bilenem mesele çözüldi hasap edildi. Çözüldi, ýöne başgaça çözüldi. Ýagmyryň çig hasaplap gaýtaran bölegi gazetini indiki sanynda tutuş bir sahypany dolduryp çap boldy. Onda-da nä çap bolmak! «Romandan bölek» sözünüň aşagyndan «Redaksiýadan» diýen giriş berilýär. Giriş gysgajygam bolsa, badyhowa sözleri okyjynyň kellesini şowhundan doldurmalydy. Asyl bölüm müdiriniň eser hasaplaman gaýtaran roman bölegi «Tutuşlygyna alanynda, edebiyata täze bir öwüşgin berýän özboluşly eser» eken...

Ol waka üçin baş redaktor Ýagmyra ýagşydan-ýamandan söz diýmedi. Ýöne ol redaktoryň täze bellenen bölüm müdirine kesen sessiz bahasy boldy.

...Obadan yza gaýdylanda, Ýagmyr aganyň petek alan kupesinde eýýäm iki sany gyz hem otyrdy. Hernä, olaryň biriniň ýeri aşaky, ikinjisiniňki ýokarky gatda eken.

Dar kupede dört adam bar hem bolsa, ikitaraplaýyn nätanışlyk sebäpli gep-sözem alşylyp ötägitmedi. Nargül ýeňňe gyzlara dikanlap seredip oturmakdan dörän ýylgyryşynam, elini agzyna ýetirmek bilen, goňsularyndan gizledi. Ony ýylgyrdan zat gyzlary synlanda kellesine gelen deňeşdirme boldy. Gyzlaryň ikisem şeýle bir owadandy, şeýle bir geýnüwli di we-

lin, olara seretdiğiñçe seredesini gelyardı. Nargül yeñne owadan gyzlary-ha iki sany yaşajyk gumra, özi bilen adamsyny hem gartaşyp ugran garga meñzetti. Tapan deñşdirmesi hem ony ýylgyrtty. «Beýle zat nireden seň kelläne gelip ýör diýsene!»

Irden oýanylyp, barmaly menzile ýetilýänçä galan ýarym sagat çemesi wagt geçýänçä-de, şol owadan gyzlaryň hereketleri Nargül bilen Ýagmyra gowy güýmenje boldy.

Ozal kemsiz geýnüwlem bolsalar, otludan düşülende, ilden saýlanmak isledilermi, nämemi, iki gözeli özlerine serenjam bermäge başlady. Ilki bilen-ä bir-biri bilen özlerini görer gözden çalarak penalap, reňki, güli birmeñzeş, bir biçüw köýnek geýdiler. Soňra uly gara torbadan elbukja, aýna, darak, üst-başa sepilýän, ýüze çalynýan zatlar çykdy. Gözeller darandylar, sypanylar. Atyryň ysnydan ýaña kupäniň howasy tutuş başgalandy. Kim ol üýtgän howadan lezzet bilen dem aldy, kimem halaman, seňrigini ýyggyrdy.

Tomaşaça öwrülen iki ýolagçynyň önünde gyzlaryň beýdip bezenip-beslenip oturyşlary Nargül yeñnani birneme geňirgendirse-de, Ýagmyra onçakly täsir etmedi. Onuň ünsüni çeken dört ýolagça-da deň derejede degişli ortadaky stoljygyň üstünde duran iki jüp ak köwüşdi. Köwüşleriň gapdalynda bir-iki sany ýary dişlenen alma, atyr çüýşesi bardy.

Bezenip-beslenmegi boldum eden gözeller, beýle senedi yaş wagtynda-da ulanmadyk Nargül yeñnä geň bolup görnen gaty uzyn saply dörtgyraň aýnada gezekli-gezegine yüzlerini synladylar, zülplerini tertipleşdirdiler, pudranyň agdygrak düşen yerlerini timarladylar. Aýna, darak, gutujyklar elbukja, elbukja-da gara torba girdi. Emma iki jüp ak köwüş welin, öňki duran yerinde galdy.

Ýagmyr aga birden gyzlara ýüzlendi:

— Bezendiňiz, beslendiňiz, gowy etdiňiz keyijekler. Ýöne, şeýdip bezenip bilýän halyňyza, nahar iýilýän stoluň üstünde köwüş goýmaly daldigini bilmeýäniňiz-ä birhili bolýar. Ýa siz öýüňizde-de köwüş saçagyň üstünde goýaňyzmy?

Gyzlaryň biri mylaýym ýylgyryp gepledi:

– Aýdýanyň gaty dogry, daýy. Nahar iýilýän ýerde aýak-gap goýulmaýar.

– Onda näme? – diýip, beýle jogap alalarynam öýtmedik ýaşuly çyny bilen gyzyklandy.

Yüzündäki ýaňky ýylgyryşy galyň çalnan pudranyň aňyrsynda gizlenen ýaly, gyzyň terzi üýtgedi, mylaýym sesiň ýerini hem gödek ses aldy:

– Biz şu köwüşleri özünň ýaly medeniýetli hem akyldar adamyň gelip aýyrmagyna garaşyp otyrys. Düşündiňmi, daýy?

Gep atyşmak bolsa känbir ýan berýän adam däl di welin, beýle jogaba gözel gyzdandan garaşmadymy, nämemi, Ýagmyr aganyň dili tutuldy. Şonuň üçinem Nargül ýeňňe adamsyna derek geplemeli boldy.

– Daýyň düşündi, keýgim. Daýzaňam düşündi.

Elbetde, Nargül ýeňňe dili uzyn gyzyň petigulusyny hem berip biljekdi. Ýöne beýtse, öňküdenem betere uçraýmagyny ýatlap, dodagyny dişlemek bilen oňdy.

...Ýagmyr aga redaksiýanyň işi bilen demir ýol menziliniň golaýyndaky bir kärhana tarap yönelipdi. Uly köçäniň ýanyodasyndan eli çemedanly, arkasy haltaly baryan adam kändi. Birdenem ýanyodasy iki tarapa bölünmäge başladylar. Ýagmyr aga yzyna gaňryldy. Diňe pyýadalara niýetlenen ýanyodada peýda bolan köneje «Žiguli» adamlaryň ýoluny daraldyp gelýärdi. Onuň «Tiz kömek» lukmançylyk gullugyna ýa-da ýangyn söndürýän edara degişli dældigi hemmä bellidi. Ýagmyr aga geň galdy. Bolsa-da, ol maşynyň tigriniň ökjesini sydyrdaýmagyndan gorkup, gyra çekildi. Gara maşyn bary-ýogy on ädim ýaly öňe geçip, ýanyodadanam sowulman saklandy.

Maşyndan çykan kaşaň geýnülüli, kyrk ýaşlaryndaky syrdam adam iküç adimlikdäki gapa tarap yöneldi. Jaýyň yüzündäki edaradygyny aňladýan ýazga gözi düşen Ýagmyr aga:

– Siz bilen salamlaşyp bolarmy, ýigit? – diýdi.

Ýasama ýylgyran adam aýak çekdi:

– Bolar. O näme üçin bolmaly dälmiş?

– Siz, şu edarada işleýän bolsaňyz gerek? – Eden çakyny tassyklaýan jogap alan Ýagmyr aga dowam etdi. – Men size bir sowal bilen ýüzlenmekçi. Maşyn ýöremeli köçe bilen şu gapyň arasy on ädimden kän däl. Ýanyodadanam arkasy haltaly ýadaw adamlar geçip durlar...

– Yaşuly, özüň näme kär edýäň? – Eýýäm mana düşünen adam gürrüňdeşiniň jogabyndan soň kesgitli gepledi. – On-da şol žurnalistligiň bilenem boluber. Maşyny nirede goýmalydygy soralarda aýdarsyň... Ilki gözüm düşende, men seni gowy adamsyň öydüpdim...

Köçä bakyp duran haýbatly gapy aňyrsyndan ýapylanda, öz söýesine däl-de, Ýagmyr aganyň ýüzüne degen ýaly boldy.

Hut şonuň yz ýanyndan köçeden geçip barýan maşynyň rulunda goňşusynyň oturandygyna Ýagmyr aganyň nazary kaklyşdy. Emma ol Ýagmyr agany görse-de, hiç hili yşarat etmän geçip gitdi. Sähet goňşy, Kábä zyýarata gidip gelensoň, hajy Sähetdurdy bolan goňşy bir aý mundan ozal ýolda sataşan bolsa ýa maşynyny saklap, žurnalistiň hanja barýanyny sorardy, ýa-da iň bolmanda, elini galdyryp hormatlap geçerdi. Onuň goňşusyny görmediksirän bolup geçmeginiňem öz sebäbi bar; ulag edinen hajy Sähetdurdy irden işe gidende maşynynyň signaly bilen aýalyna «Sag bol!» diýmegi çykardy. Ýgy-ýgydan myhmançylyga çagrylýan adam gijäniň bir mahaly öýüne dolansa-da, dolandygyny uzyn signal bilen aýalyna habar berdi. Ol ýakymсыz sesiň parahat gijäniň ümsümligini bozup, ukuda ýatanlary biynjalyk edýän pursady-da az bolmaýardy. Ukusyny bozduran adamlaryň hiç biriniň hajy Sähetdurdynyň ýüzüne garap zat diýip bilmejekdigine ynanyan okyjylaryň Ýagmyr agamyzyň goňşusyna näme diýendigini ýazmasam-da, özleri çaklaýandyrlar...

...

Wagt geçýär, durmuş özgerýär. Özgerýän durmuş bilen birlikde Ýagmyr aganyň ýaşayan şäheri hem özgerýär: belentden-belent kaşaň binalar gurulýar, köçeler abatlanýar, uzak-uzak ýurtlardan getirilýän owadan-owadan agaçlar bilen ýol gyalary bezelýär. Emma Ýagmyr aganyň gelyän netijesine

görä, ýurt, şäher çalt özgerse-de, adamlaryň hüý-häsiýeti welin, gaty haýal özgerýän ýaly. Ýaşuly islemese-de, onuň şol pikirini tassyklaýan durmuş wakalary, häli-şindi bolmasa-da, edil bilgeşleýinden diýen ýaly, gabat hem gelip dur. Şol wakalaryň biri hut şu gün hem bolup geçdi.

Şäheriň uly şaýolunda gatnaýan awtobus duralgasynda goýlan owadan oturgyjyň üstünde bir ýigit çommalyp otyrdy. Gowy geýnüwli, eli magnitofonly, gapdaly ýantelefonly oglan daşyndan talyp bolsa gerek diýip çak etdirýärdi. Duralgada şol ýaş ýigidiň kakasyndanam ýaşy uly bolmagy ahmal iki sany epeý adam hem özara gürleşip, awtobusa garaşýardy. Emma daşyndan medeniýetli bolup görünýän iki ýaşuly, ýaş ýigidiň oturgyjyň aýak goýmasyz ýerinde aýak goýup oturyşyny adaty bir waka hasaplaýan ýaly, oňa tarap göwnübir seredişip durdy. Iki sany uly adamyň bir ýigidiň ýalňyşyny aýtman durşy Ýagmyr aga ýigidiň ters hereketindenem beter täsir etdi. Elleri diplomatly, özleriniň ýaş derejesindenem has bärki biçüwde geýnen iki adamy ýokary okuw mekdebiniň mugallymlary bolsa gerek diýip çaklan Ýagmyr aga adamlaryň özlerini alyp baryşlary hakda oýlandy: «Çözgüdi öz elimizden gelyän maýdaja kemçiliklerimizdenem dynjak bolmaýanymyzyň sebäbi nämekä? Näme üçin biz özümize uly bähbit getirjek kiçijik işi-de etmeýärkäk? Näme üçin biz, gowy ýaşayşa derek gowy däl, ýöne arkaýyn ýaşayşy saýlaýarkäk? Adamlar näme üçin beýlekäler?». Elbetde, žurnalistiň hyýaly sowalyna ilden öňürti jogap gaýtarmaly duralgadaky iki ýaşuly ol barada oýlanmaýan ýalydy. Şonuň üçinem Ýagmyr aga oturgyçda çommalyp oturan ýigide özi ýüzlenmeli boldy:

— Ýaş ýigit, şu päkize, täze oturgyç adamlaryň arassa eşikleri bilenem oturmaklary üçin goýlan bolmaly. Emma sen onuň üstünde hapa köwüşüň bilen çommalyp otyrýsň. Edýän hereketiňe özüň nähili baha berýärsiň ýa ony dogry hasaplaýaňmy?

Ýaş ýigit, bir ýaşulynyň sowaly üçinem, iki ýaşulynyňam ol sowala näme jogap gaýtaryljakdygyna gyzyklanma bilen garaşyp durandyklary üçinem oturgyçdan düşjek bolmady. Ol yetip gelyän awtobusa tarap elini salgady-da, özüne söz gatana ýüzlendi:

— Awtobusyň geldi, gidiber, ýaşuly!

Ýagmyr aga ýaş ýigidiň aýdyşy ýaly etmeli boldy. Ol iki ýaşulyňyň zýy bilen awtobusa mündi.

Awtobus ugrap-ugramanka, şol iki ýaşulyňyň biri Ýagmyr aganyň ýüzüne ýylgyryp seretdi-de:

— Sakgaldaş, ýaňky ýigidiň bolup oturyşyna-ha siz mertlerçe dogry baha berdiňiz — diýdi.

Ýagmyr aga olara hem hakykaty aýtman durup bilmedi:

— Sizem ol mert bahany eşidip, edepli ýaşuly hökmünde, mertlerçe dymmagy başardyňyz. Sag boluň!

Iki ýoldaşdan jogap bolmady. Belki, olar ýaňsýlamanyň manysyna dogry düşündirler.

...

Kän mahal bári teatra-da gidilmänsoň, adamsynyň uly konserte petek alyp gelmegine Nargül ýeňňe gaty begendi. Kaşan köşkde diýseň gyzykly aýdym-saz ýaňlandy. Tomaşaçylaryň keýpi sazyň owazyndanam ýokary galdy. Aýdymçylara, sazandalara gujak-gujak gül gowşuryldy. Nargül ýeňňe bu aňşamdanam, adamsyndanam hoşal boldy.

Konsertden çykylanda, daş işikde teatryň direktory duran eken. Ol Ýagmyr aga bilenem, Nargül ýeňňe bilenem gadyrly salamlaşyp, keýpiniň çagdygyny daşyna çykardy:

— Köp wagt bári beýle şowhunly konsert bolmandy.

— Konsert-ä gowy boldy welin — diýip, Ýagmyr aga-da öz pikirini gizlejek bolmady. — Medeniýetli adamlar barýan teatrlarda, artist aýdym aýdyp duran mahaly, tomaşaçylar sahna çozup, gül gowşurylmaýar. Ol ýagdaý aýdym diňlemäge, sahna bezegini synlamaga päsgel berýär. Aýdym gutarmanka zaldan sahna çykmak edepsizlik hasap edilýär. Siz şony biziň tomaşaçylarymyza-da öwretmeli...

Ýap-ýaňy-da ýüzi gülüp duran direktoryň ähli keýpi gaçdy. Ol ýanyndakylar bilen oňly hoşlaşman, teatryň gapysyna tarap yöneldi.

Nargül ýeňňäniň ýüzünde bir ýylgyryş emele geldi. Ol ýylgyryşyň aňyrsynda: «Näme üçin adamlar peýdany zelel hasap edýärkäler?» diýen sowal bardy.

Nargül ýeňňe Ýagmyr aga ilki sataşanda dörän şol sowalyna ömürboýy-da gutarnykly jogap tapman gelýär.

MAZMUNY

Ussatlyk ýolunyň ädimleri	3
Keseki	9
Sallaňçak mukamy	236
Ogul	330
Serwi gelin	394
Uruş haçan gutarýar... ..	462
Gowy adam	487

SERWI GELIN

Redaktor	<i>N. Halymowa</i>
Surat redaktory	<i>O. Çerkezowa</i>
Teh. redaktor	<i>O. Nurýagdyýewa</i>
Suratçy	<i>R. Rahmanow</i>
Korrektorlar	<i>M. Agageldiyewa,</i> <i>A. Kiçiyewa</i>

A – 81506

Çap etmäge rugsat edildi 28.05.2014.

Ölçeği 60x90^{1/16}. Baltika garniturasy. Şertli çap listi 31,0.
Şertli reňkli ottiski 76,25. Hasap-neşir listi 30,18. Çap listi 31,0.
Sargyt № 2993. Sany 10 500.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.

744000. Aşgabat, Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.

744004. Aşgabat, 1995-nji köçe, 20.